

— FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF —

**NEMZET, NEMZETISÉG,
KISEBBSÉG**

A MAGYAR ÉS ROMÁN NACIONALIZMUS
ASZIMMETRIÁI 1784–1940 KÖZÖTT

MFI TUDOMÁNYOS
KÖZLEMÉNYEI | 6

Fazakas Zoltán József
Nemzet, nemzetiség, kisebbség
A magyar és román nacionalizmus aszimmetriái 1784–1940 között

ISBN 978-615-6356-12-3

ISBN 978-615-6356-13-0 (e-könyv)

DOI: 10.47079/2021.fzj.nnk.6

Szakmai lektorok:

Prof. Dr. Szabó István

dékán, tanszékvezető egyetemi tanár

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

Prof. Dr. Szalayné Dr. Sándor Erzsébet

Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európajogi Tanszék

Az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosának Magyarországon Élő Nemzetiségek

Jogainak Védelmét Ellátó Biztoshelyettese

Dr. Barna Attila PhD

tanszékvezető egyetemi docens

Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

Prof. Dr. Veress Emőd

egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem,

Kolozsvári Kar, Jogtudományi Intézet

Mádl Ferenc Intézet Tudományos Közleményei

ISSN 2732-3242

Sorozatszerkesztő: Szilágyi János Ede

Kiadja a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

Felelős kiadó: Szilágyi János Ede

Kézirat lezárásának időpontja: 2021. november 18.

Nyomdai előkészítés, tördelés és borítóterv:

Idea Plus (Kolozsvár)

Korrektúra: Szabó Beáta

Nyomdai kivitelezés: AK Nyomda Kft.

Felelős vezető: Káldor Gábor

Martonvásár, 2021

Nagyszüleim emlékének

Tartalomjegyzék

Indokolás és köszönetnyilvánítás	11
I. RÉSZ: Alapvetések	17
1.1. Bevezető gondolatok és alapvető fogalmi keretek	18
1.2. Az értekezés célja, tárgya és szerkezete	26
1.3. Kutatásmódszertani kérdések	32
1.4. Az értekezés alaptételei és irányvonalai	36
II. RÉSZ: A többnemzetiségű állam megjelenése, a többnemzetiségű állam ténye és a tényhelyzetek változása	49
2.1. Áttekintés	50
2.2. A többnemzetiségű állam és a nemzeti eszme megjelenése	51
2.3. Magyarország mint többnemzetiségű állam és e jellemző megváltozása	56
2.4. Románia mint egynemzetiségű állam megalakulása és e jellemző megváltozása	68
2.5. A többnemzetiségű állammal kapcsolatos összegző megállapítások	77
III. RÉSZ: A nemzeti kisebbségek joga szabályozásának különbségei és eredményei a tényhelyzetből fakadóan	79
3.1. Áttekintés	80
3.2. A magyar nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei	81
3.2.1. Alapvetések	81
3.2.2. A nyelvkérdés mint a nemzeti és nemzetiségi eszme gyökere a magyar jogfejlődésben és az arra adott válaszok 1848-ig	85
3.2.3. Az 1848/1849-as magyar forradalom és szabadságharc, a jogegyenlőség és jogkiterjesztés tételeinek hatása és az első nemzetiségi törvény megalkotása	99
3.2.4. A nemzetiségi kérdés a neoabszolutizmus korában. Az 1861. évi magyar Országgyűlés nemzetiségi bizottsága és javaslata a Nemzetiségi törvény megalkotásáról	107
3.2.5. A nemzetiségi kérdés az 1865/1868. évi Országgyűlésen, az egyes törvényjavaslatok és nemzetiségi igények, valamint azok elvi kiindulópontjainak kapcsolata	123
3.2.6. A Nemzetiségi törvény jogalkotási értékválasztása, annak országgyűlési vitája és elfogadása	139
3.2.7. A nemzetiségek alkotmányjogi helyzete Magyarországon az I. világháborúig	160
3.2.8. A magyar nemzetiségi jogalkotás az I. világháborútól a II. bécsi döntésig	189

3.3. A román nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei	207
3.3.1. Alapvetések.	207
3.3.2. Románia alkotmányos rendszere és a kisebbségek viszonya 1918-ig	209
3.3.3. A többnemzetiségű Románia megteremtése és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-ig	218
3.3.4. Az 1923. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923–1938 között	235
3.3.5. Az 1938. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1938–1940 között	262
3.3.6. A nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzete 1918–1940 között Romániában	270
IV. RÉSZ: A nemzetközi jog hatása a kisebbségvédelmi jogalkotásra Magyarország és Románia jogrendjében és a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem	279
4.1. Áttekintés.	280
4.2. A kisebbségvédelem mint a nemzetközi jog tárgya 1849-ig	282
4.3. A kisebbségvédelem nemzetközi jogi hatásai a XIX. század közepétől 1918-ig a magyar és a román jogalkotásra	286
4.4. Az I. világháborút lezáró békerendszer és nemzetközi szerződéseinek hatása a magyar és román jogalkotásra	295
4.5. A két világháború közötti korszak és a II. bécsi döntés nemzetközi jogi hatásai a magyar és román jogalkotásra	310
4.5.1. Alapvetések	310
4.5.2. Az élet és a személyes szabadság joga és az állampolgársághoz való jog, valamint a gazdasági szabadságjogok egyes kérdései a jogegyenlőség szempontjából	311
4.5.3. A gyülekezési jog, az egyesülési jog és a vallásszabadság kérdései.	321
4.5.4. A szabad nyelvhasználat kérdése és az oktatási jogok, valamint a kulturális és sajtószabadság kérdései	326
4.5.5. A hivatalviselési jogok, valamint a politikai részvételi jogok kérdései . . .	342
4.5.6. A kétoldalú nemzetközi szerződések egyes kérdései	351
4.6. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem mint a nemzetiségi jog nemzetközi színtere és a romániai magyarság	355
4.6.1. Alapvetések	355
4.6.2. A Nemzetek Szövetsége védelme alatt álló kisebbségvédelem.	357
4.6.3. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem és a romániai magyarság	364
V. RÉSZ: A nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállására vonatkozó következtetések . . .	377
5.1. A kutatás alapkövetkeztetései	378
5.2. Összegző megállapítások és záró gondolatok	382

Mellékletek	395
Irodalomjegyzék	409
Jogforrások	459
Magyar jogforrások	459
Román jogforrások.	463
Nemzetközi jogforrások	468
A magyar és erdélyi törvényhozás iratai.	471
A Magyar Országgyűlés iratai	471
Képviselőházi naplók	471
Képviselőházi irományok.	473
Főrendiházi naplók	484
Főrendiházi irományok	484
Felsőházi naplók.	489
Felsőházi irományok	490
Nemzetgyűlési naplók	491
Nemzetgyűlési irományok.	492
Az erdélyi Országgyűlés iratai	493
Egyéb források, dokumentumok	497

„Elegendő
harc, hogy a multat be kell vallani.
A Dunának, mely mult, jelen s jövőendő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.”
(JÓZSEF Attila: A Dunánál¹)

Indokolás és köszönetnyilvánítás

Egyetemi oktatóként, kutatóként, valamint gyakorló jogászként hosszú idő óta töreksem arra, hogy a jogtudomány kutatási eredményeit a gyakorlat során felhasználva, a gyakorlati tapasztalataimat pedig az egyetemi katedrán megosztva találjam meg azt az egyensúlyt, amely hivatásom e kettős természete során a leghatékonyabban érvényesül. Mindazon klasszikus jogterületeken, ahol egyedi és egyéni jogkérdések elbírálásában, megoldásában vagy az adott jogág oktatásában részt vehettem, ezen szempontok érvényesítése szép és megtisztelő jogász feladatként hárul rám.

A jogtörténet és az alkotmánytörténet tárgyai azonban a fentiekől lényegileg térnek el, elvégre e területek tanulmányozása a hatályos jogintézmények alapjainak történeti dimenzióból való feltárását és megértését segíti elő, így szolgálva a jelen jogalkotóját, jogalkalmazóját, és ebből fakadóan segíthet kijelölni az állam alkotmányos értékválasztásán keresztül a jog jövőbeni útjait. A történelem – és így a jogtörténet tanulságainak feltárása, összevetése a jelen társadalmi viszonyain túl a hatályos jogrendszerrel – tehát semmiképpen sem öncél, hanem évezredek óta elfogadott módon valós példa és tanítás.

Erdélyiként különösen hatott életemre a romániai magyar kisebbségi sors és annak története, amely pályaválasztásom eredményeként döntően határozta meg tudományos érdeklődési köröm alkotmánytörténeti területét. Egyetemi éveim alatt így hamarosan az Erdélyi Fejedelemség kérdései felé fordultam, amelyből fakadt a későbbiekben az erdélyi területek

1 JÓZSEF Attila: *Összes versei*. Kolozsvár–Budapest, Polis Könyvkiadó–Osiris Kiadó, 1998. 436.

további történetének tanulmányozása. Ez a kiindulópont akkor is fennmaradt, amikor ügyvédi hivatásom gyakorlása során elsősorban a kereskedelmi és gazdasági jog felé orientálódott szakmai és tudományos munkásságom. E körülmények azonban nem eredményezték a jogtörténettől való elidegenedésem, hanem ellenkezőleg: igazolták a jelennel való történeti összehasonlítás fontosságát, és emellett a történeti tények jogtudományi, vizsgálati módszereinek érvényességét alakították ki bennem. Ezeken az alapokon nyílt lehetőségem arra, hogy a személyes okokból is kiemelt tárgyként kezelt nemzetiségi kérdést a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara Doktori Iskolája hallgatójaként kutathassam, és a jelen kötet alapját képező, *A többnemzetiségű állam kihívására adott magyar és román jogalkotói válaszok 1784–1940 között* című doktori értekezésemet elkészíthessem. A jelen kötet ezen doktori értekezés átszerkesztett és az elhangzott szakmai bírálatok szempontjait érvényesítő módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt szövege.

Napjainkban – a magyar és a román nemzet közös történelme során fennállt néhány kegyelmi állapot tiszavirág-életű időszakait leszámítva – a román–magyar viszony továbbra is súlyos társadalmi és politikai kérdésekkel terhelt, és válságos állapotban van. E viszony javítása és fejlesztése megítélésem szerint a nemzetiségi kérdéstől függetlenül mindkét állam és mindkét társadalom érdeke, amellyel kapcsolatban elengedhetetlen a valós párbeszéd és annak új alapokra helyezése. A jelen kötet e célt kívánja szolgálni azzal, hogy a mindkét nemzet közfelfogásában rögzült tételeket, toposzokat, tévedéseket, mítoszokat árnyalva – többet reményei szerint lebontva – a román–magyar viszony alkotmányjogi alapkérdéseit jogilag megalapozott módon tisztázza. E cél érdekében törekedtem vizsgálat tárgyává tenni a nemzeti eszmét, annak valós és eredeti tartalmát, annak elterjedéséből fakadó kihívásait, az abból eredő jogalkotói válaszokat és gyakorlatot a vizsgált korszakban mindkét nézőpontból.

A kötet jogtörténeti, alkotmánytörténeti műként a fentiek szerint nem öncélú, így nem eszközlí a már ismert – ha úgy tetszik, unalomig is ismételt – érvek újbóli rögzítését, hanem az alapkérdések tisztázásával pontosan ezen ismert érvek jogi valóságára mutat rá, emellett a köztudatban rögzült tévedések, mítoszok mindkét oldalról való megvilágítását és száműzését tűzi ki célul a tényleges párbeszéd érdekében. A tévedések, mítoszok lemetszése nélkül az egymással szembeni fenntartások továbbélnék, és ilyenképpen már a kezdeti lépések őszintesége súlyos csorbát szenved, *circulus vitiosus* eredményez, és így megghiúsítja a megértés és párbeszéd lehetőségét. Természetes, hogy több ezer év történelmét, több évszázad tanulságait és azok személyes megélését a maga teljességében összefoglalni nem lehetséges, de József Attila vezérfonalként idézett sorai alapján bízom abban, hogy jelen kötet is hozzájárulhat egy konstruktív párbeszéd első lépéseihez, visszatérve arra a magyar reformkorban, sőt a román államok egyesítése idejében leginkább uralkodó álláspontra, amely szerint a két nép egymásrautaltsága, sorsközössége valós és tényleges közös utat képez.

A kötet ennek érdekében elsődlegesen a nacionalizmus kérdéskörét és eredeti értelmét vizsgálja, amelynek szempontjai a párbeszédet döntő mértékben befolyásolják, valljuk be: torzítják, szinte lehetetlenné teszik, meggátolva a kérdéskör tárgyilagos megítélését. Bízom abban, hogy a megfelelő fejezetek e körben bizonyítják, hogy nem értelmezhető sem az „ezeréves magyar elnyomás”, sem pedig a „lassú – magyarelles – román nemzeti térfoglalás” tézise. Amennyiben a nacionalizmus eredeti értelmét feltárjuk, és azt, illetve annak tanulságait kiindulópontként elfogadjuk, úgy a román–magyar viszony tárgyalását is megszabadíthatjuk a középkor rendi társadalmából fakadó sérelmek terheitől, a mai jogi és történelmi felfogásunk anakronisztikus visszavetítéseitől, megteremthetjük a párbeszédhez nélkülözhetetlen alapokat. Hasonlóképpen kell eljárnunk a nacionalizmus aszimmetriáival, kirekesztő – ugyanakkor több esetben valóban állampolitikai cél nyert – torzulásaival, amelynek vizsgálatát a mű mindkét szempontból felvállalja. Ennek keretében az alkotmányjogi összehasonlítás célja a múltbeli jogintézmények és az arra irányuló jogalkotási javaslatok beillesztése a modern államok többség–kisebbség viszonyában vallott három modell – a kirekesztő, az együttműködő, illetve befogadó modell – intézményeibe. Figyelemmel arra a tényre, hogy a nemzetiségi kihívás társadalmi kérdései, alapjai és céljai – különösen, de nem kizárólagosan oktatási, kulturális, önkormányzati igényei – valójában állandók, a vizsgált jogalkotási és jogalkalmazási megoldások, azok esetleges kudarcai bizonyítékként szolgálhatnak más megoldások alkalmazása mellett, egyben az állandóság által ténylegesen igazolják azok legitimitását.

A trianoni békeszerződés aláírásának centenáriuma különös aktualitást adott a kötet elkészítésére, elvégre köztudomású, hogy a mai fogalmaink szerinti Erdély viszonylatában a két nemzet szerepe felcserélődött. A többnemzetiségű magyar államban a legnagyobb nemzeti kisebbséget a román kisebbség képezte, a békeszerződésekkel létrejött területében megnövekedett Románia legnagyobb nemzeti kisebbségévé a magyar nemzet rész vált. A nemzeti szerepek tükröződése, felcserélődése magától értetődően kínálta fel egyfajta szembesítés elvégzését oly módon, hogy tárgyává tette a mindenkori államhatárokon belüli kisebbségi igényeket és az azokra adott jogalkotói válaszok összevetését. Ezeket az alapokat egészítette ki a kutatás során a nemzetközi jogi szempontból elvégzett vizsgálat is, tárgyává téve az I. világháború azon kevésbé ismert eredményét, amely megteremtette a kisebbségek nemzetközi védelmét szolgáló nemzetközi intézményrendszert.

A kötet alaptétele és reményei szerint igazolt végkövetkeztése e körben világos: amennyiben valamely kisebbségi igény román oldalról megfogalmazva a magyar államkereteken belül legitimitás volt, úgy *argumentum a simile* annak a magyar oldalról való megfogalmazása a román államkereteken belül is szükségszerűen legitimitás. Ennek keretein belül első lépésként egy romániai magyar–magyar párbeszéd, majd ezt követően egy romániai magyar–

román, végezetül egy magyar–román párbeszéd alapelveinek rögzítése álláspontom szerint lehetséges.

E sorok között köszönetemet szeretném kifejezni a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskolája valamennyi tagjának és munkatársának az irántam tanúsított türelmükért, támogatásukért és segítségükért. Külön köszönettel tartozom Szabó István professzor úrnak, akinek közel másfél évtizedes oktatói és tudományos működésem alapjait köszönhetem, és amelynek gyökereit az *alma mater*ben, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán megkezdett beszélgetéseinkből eredeztettem. Professzor úr támogatása nélkülözhetetlen volt doktori tanulmányaim során, és bár az eltelt évek alatt rengeteg állomása volt egyetemi tevékenységeimnek, a segítségével megkezdett oktatói pálya, valamint professzor úr bizalma és tanácsai végezetül elvezettek és elvezethettek sikeres doktori védésemhez.

Köszönetemet szeretném kifejezni a doktori eljárás során tett értékes szakmai bírálataikért Szalayné Sándor Erzsébet professzor asszonynak, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettesének, valamint Barna Attila egyetemi docens úrnak, a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti Tanszék tanszékvezetőjének. Szakmai bírálóim mind a kutatóhelyi vita, mind a nyilvános védés során támogatásuk mellett értékes, jobbitó szándékú, pótolhatatlan észrevételeikkel és javaslataikkal az értekezés végső formájának kialakítását nagyban elősegítették.

Szintén köszönetel tartozom Dr. Varga Zs. András egyetemi tanárnak, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara Közigazgatási Jogi Tanszéke egyetemi tanárának, a Kúria elnökének a doktori értekezés nyilvános vitáján betöltött bíráló bizottsági elnökségéért, valamint a bíráló bizottsági tagoknak, Dr. Korsósóné Dr. Delacasse Krisztina, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti Tanszéke adjunktusának, illetve Dr. Varga Norbert, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Jogtörténeti Tanszéke egyetemi docensének hozzászólásaikért és támogatásukért.

El nem múltó hálával tartozom továbbá Veress Emőd professzor úrnak, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Kar Jogtudományi Intézete vezetőjének, aki bár magánjogi munkásságomat értékelve nyújtott biztos alapokat tudományos tevékenységem kiteljesedéséhez, de az erdélyi jogászai hagyományok és a jogtörténet iránti elkötelezettsége révén jelen értekezés elkészítéséhez is nélkülözhetetlen segítséget adott. Professzor úr iránymutatásai és szakmai támogatása különösen a román jogfejlődés és gondolkodás megértéséhez bizonyult pótolhatatlannak.

Köszönetemet szeretném kifejezni továbbá Barta Judit professzor asszonynak, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Civilisztikai Tudományok Intézete Kereskedelmi

Jogi Tanszéke tanszékvezetőjének, akinek barátsága és ösztönzései nem engedték meg soha, hogy a tudományos pályának búcsút intsek, és ügyvédi működésem alatt is folyamatosan szorgalmazta értekezésem megírását, tárgyától függetlenül biztosítva annak támogatását, egyben lehetővé tette, hogy az *alma mater*ben oktatóként szakmai pályám kiteljesedésének első lépcsőfokait megtehessem.

Köszönetemet szeretném kifejezni továbbá Miskolczi-Bodnár Péter professzor úrnak és Szuchy Róbert habilitált egyetemi docens úrnak, akik a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara részéről biztosítottak támogatásukról, megértve és lehetővé téve, hogy a kereskedelmi jog terén végzett oktatói és tudományos munkásságom ellenére folytathassam alkotmánytörténeti kutatásaimat is.

Köszönöm e körben továbbá Szilágyi János Ede professzor úrnak, a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet vezetőjének, valamint az Intézetben dolgozó munkatársaimnak, hogy a tudományos pályám haladását segítették és az értekezés megírását és annak kiadását támogatták.

E körben külön köszönetemet szeretném kifejezni Kovács Bálint és Pál Előd kollégáimnak, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Kara Jogtudományi Intézete munkatársainak, akik erdélyi – különösen a kolozsvári Collegium Iuridicumban és a Kolosváry Bálint Jogtudományi Kutatókönyvtárban folytatott – kutatásaim során segítettek a román alkotmányjogi irodalom forrásainak megfelelő értelmezésében és feldolgozásában.

Köszönet illeti Gremesperger Gábor, Kósa Ferenc, Borbély Zoltán, Szűcs Bálint, Jaczkó Géza és Szatmári-Margitai Gergely ügyvédek, barátaimat és munkatársaimat, akik ügyvédi hivatásom gyakorlása során megértéssel és támogatással fordultak tudományos munkásságom felé, és lehetőségeikhez mérten annak kiteljesedését elősegítették.

Köszönöm szüleimnek és testvéremnek a támogatásukon túl a példát, a megértés alapjait és a biztos családi hátteret, valamint azt az örökséget és sorsot, amelyet erdélyiként e család tagjaiként vallok és hordozok magamban.

Végül legfőképpen hitvesemnek, Suri Noémi adjunktusnak köszönöm azt a szeretetet és megértést, biztatást és ösztönzést, amely nem csak a nyugodt hátteret jelentette, hanem a teremtő ihletet, a cél eléréséhez vezető út véghezvitele melletti önzetlen és következetes kiállást is.

A kötetet nagyszüleim áldott emlékének ajánlom, akik – a vizsgált kor második felében hitük mellett magyar sorsukat is megvallva – családjukat megtartották.

I. RÉSZ

*„...talán nem kell külön megindokolnom
az én nem mai keletű különbségtevésemet
a nacionalista és a nemzeti érzésűek közt.*

Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért.”

(ILLYÉS Gyula: Szakvizsgán – nacionalizmusból²)

Alapvetések

1.1. Bevezető gondolatok és alapvető fogalmi keretek

A kötet alapját képező tudományos értekezés sorainak megírása évében emlékezett a világ magyarsága az I. világháborút (1914–1918) Magyarországon *de iure* lezáró, 1920. június 4-én aláírt³ és a magyar jogrendbe – annak elfogadhatatlanságát és igazságtalanságát hangsúlyozó, annak megváltoztatása mellett hitet tevő nemzetgyűlési tárgyalását követően⁴ egy évvel később⁵ – az 1921. évi XXXIII. törvénycikkkel⁶ beiktatott trianoni békeszerződés (a továbbiakban: trianoni békeszerződés vagy Trianon) megkötésének centenáriumáról. Trianon, illetve az 1921. évi XLVIII. törvénycikkkel⁷ a magyar jogrendbe illesztett, Budapesten 1921. augusztus 29-én Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok

- 3 GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor: Bevezető. In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 350.; PREDA, Dumitru: Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 27–28.; JAKABFFY Elemér – PÁLL György: *A bánásági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, „Studium” Kiadása, 1939. V.; ROMSICS Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Budapest, Osiris Kiadó, 2012. 51.; ROMSICS Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017. 404.; ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019. [a továbbiakban: ROMSICS (2019a)] 68.; ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. [a továbbiakban: ROMSICS (2020a)] 163–165.; ZEIDLER Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920)*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 39.
- 4 A Nemzetgyűlés 128. ülése. In: NN-1920-VII. 4–16.; A trianoni békeszerződés ratifikációjának vitája a Nemzetgyűlésben – Részletek (Budapest, 1920. november 13.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 297–310.; ROMSICS (2020a) i. m. 171–173.
- 5 156. iromány – Törvényjavaslat az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Indokolás. In: NI-1920-VI. 1–336.; 165. iromány – A külügyi bizottság jelentése „az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről” szóló 156. számú törvényjavaslat tárgyában. In: NI-1920-VII. 81–84.
- 6 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1921. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1922. 197–327.
- 7 1921. évi XLVIII. törvénycikk az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1921. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1922. 422–425.

között kötött békeszerződés⁸ vitathatatlanul tragikus határkövei, sorsforduló a magyar társadalom egészének, valamint a magyar állam- és jogfejlődésnek.

Trianon annak ellenére a közgondolkodás központi eleme, hogy azt és az Amerikai Egyesült Államokkal fentebb idézett budapesti békeszerződés rendelkezéseit azóta már hatályon kívül helyezte és felülírta a közvéleményben elfeledett, de Magyarország államisága szempontjából jelenleg hatályos, a magyar jogrendbe⁹ az 1947. évi XVIII. törvénnyel¹⁰ beiktatott, 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés (a továbbiakban: párizsi békeszerződés).¹¹ Annak ellenére tehát, hogy a párizsi békeszerződés rendelkezései¹² a trianoni békeszerződésnél is súlyosabbak¹³ – különösen abból a szempontból, hogy abban a kisebbségvédelem csak mint az általános emberi jogok védelmének egyik közvetett aspektusa jelenik meg¹⁴ – mind a közvélemény, mind a történelemtudomány, politikatudomány és jogtudomány Trianont tekinti a magyar nemzet történetének egyik, ha nem a legnagyobb tragédiájának.¹⁵ Ebből fakadóan Trianon elfogadottsága a magyar nemzet oldaláról korántsem egyöntetű, és még ha a tények síkján valóságként jelen is van, a közvélemény jelentős része egy évszázad távlatából sem

8 Az amerikai–magyar békeszerződés (Budapest, 1921. augusztus 29.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 671–674.; TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog.* Debrecen, Városi Nyomda, 1930. 89.; A 359. iromány – A m.kir. külügyminiszternek jelentése az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában. In: *NI-1920-XI.* 455–457.; 360. iromány – A magyar nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése „az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában” a m. kir. külügyminiszter által benyújtott 359. számú jelentésről. In: *NI-1920-XI.* 458–459.; 371. iromány – Törvényjavaslat az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Indokolás. In: *NI-1920-XII.* 34–42.; 381. iromány – A nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló 371. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *NI-1920-XII.* 126–127.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 347., 351.; ROMSICS (2020a) i. m. 174.

9 A Nemzetgyűlés 134–136., 138. ülései. In: *NN-1945-VIII.* 43–82., 117–162., 166–214, 315–334.; A 180. iromány – Törvényjavaslat a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. In: *NI-1945-III.* 130–213.; 181. iromány – A Nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése „a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában” beterjesztett 180. számú törvényjavaslatról. In: *NI-1945-III.* 214–215.

10 1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában.

11 ROMSICS (2012) i. m. 168–169.

12 A párizsi békeszerződés (1947. február 10.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 1261–1309.; BARACS János – CSÁNK Béla – CZEBE Jenő – FAY Béla – SNYDER Árpád – SZABÓ Imre – VIRÁGH Zoltán: *A Párizsi Magyar Békeszerződés és Magyarázata az Atlanti-óceáni Alapokmány és a Fegyverszüneti Egyezmény teljes szövegével.* Budapest, Gergely R. R.-T. Kiadása, 1947. 5–68.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 835.

13 ROMSICS (2012) i. m. 155–167.

14 JESZENSZKY Géza: *Kisérlet a trianoni trauma orvoslására.* Budapest, Osiris Kiadó, 2016. 22.; BARACS – CSÁNK – CZEBE – FAY – SNYDER – SZABÓ – VIRÁGH i. m. 13–14.

15 ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat.* Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 7–11.

nyugodott bele annak rendelkezéseibe.¹⁶ A társadalmi feldolgozás hiánya máig ható módon Trianon okai, felelőssége, megalkotása és megváltoztathatósága tárgyában a tudományos vitákon¹⁷ túl legendákat, mítoszokat eredményezett,¹⁸ amelyeknek különös hangsúlyt ad az a tény, hogy az évszázadok függetlenségi küzdelmeit követően *a teljes szuverenitását Trianonban elnyert Magyarország valójában soha nem lehetett a magyarság egészét magában foglaló modern nemzetállam.*¹⁹

Trianon – vele együtt értve az Amerikai Egyesült Államokkal kötött budapesti békeszerződést is – azonban nem csak a magyar társadalom számára, hanem az egykori Magyar Királyság utódállamaiban is döntő jelentőségű történelmi tény és viszonyítási pont. Különösen igaz ez a megállapítás Románia esetében, amelynek hatályos Alkotmánya²⁰ 12. cikk (2) bekezdése, mintegy alkotmányos jelképként, az 1918. december 1-i gyulafehérvári román nemzetgyűlés napját tette meg Románia kizárólagos nemzeti ünnepévé. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés ugyan csak egy volt a területében megnövekedett román állam létrehozatalát társadalmilag megalapozó történelmi események és nemzetgyűlések sorozatában,²¹ azonban az akkor elfogadott Gyulafehérvári Határozatok (a továbbiakban: Gyulafehérvári Határozatok)²² területi rendelkezéseit éppen a trianoni békeszerződés szentesítette annak 45–46. cikkeiben. A trianoni békeszerződés által válhatott Gyulafehérvár és Trianon politikai szinonimává és ezáltal a modern román nemzet-tudat alapjává történelmi igazságtételként szereplő mítoszként, „Nagy Egyesülésként”²³ rögzült fogalomként.

A nagy egyesülésként értelmezett – és a fentiek szerint alkotmányjogi jelentőségre szert tett – eseménysorozat alapjait a román történetírás anakronisztikus, illetve kontrafak-

16 ROMSICS (2012) i. m. 9.

17 ROMSICS Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika.* Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 334–361.; ROMSICS Ignác: *A nagy háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak.* Budapest, Helikon Kiadó, 2018. [a továbbiakban: ROMSICS (2018a)] 7–34.

18 ABLONCZY Balázs: *Trianon-legendák.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2010. 29–147.

19 GYÓRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig.* Budapest, Helikon, 2011. 11.

20 A Hivatalos Közlöny 2003. október 29-i 758. számában kihirdetett módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt Románia Alkotmánya – Constituția României.

21 Ezen történelmi eseményeket és a kapcsolódó nemzetgyűléseket a 3.3.3. alfejezet mutatja be részletesen a területében megnövekedett többnemzetiségű román állam megteremtéséhez vezető politikai és nemzetközi jogi folyamatok részeként.

22 A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 399–401.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 39–40.

23 Marea Unire din 1918.

tuális²⁴ módon vagy az ókori Dák Királyság, vagy Mihai Viteazul uralkodásában leli fel,²⁵ aki Havasalföld 1593–1600 közötti fejedelmeként 1599-ben rövid időre Erdély, 1600-ban pedig Moldova trónját is megszerezve perszonálunióban – a román történetírás főárama szerint valódi politikai entitásban – egyesítette a románok által is lakott területeket²⁶ akkor, amikor még modern értelemben vett nemzetfogalom és ezáltal nemzetállami cél sem létezett.²⁷ A román történeti és jogi szakirodalom idézett kontrafaktuális történelemfelfogásából – a történelmi események nemzetállami cél által vezérelt értelmezéséből – fakadóan²⁸ a román társadalom kiemelt jelentőségű állam- és emlékezetpolitikai fundamentumává *nagy egyesülésként* 1918. december 1. ekként válhatott.²⁹

A két állam és társadalmainak eltérő viszonyulása Trianonhoz, illetve az ekkor Romániához csatolt területekhez – amelyeket ma összefoglaló elnevezéssel a történelmi Erdélyi Fejedelemség után Erdélynek nevezünk – mindmáig megakadályozza egy semleges, pártatlan, objektív történelmi szintézis kialakulását a kérdésben.³⁰ Trianon politikai, társadalmi, gazdasági, jogi, mindezek mellett művészi utóélete az elmúlt száz évben folyamatosan nyug-

- 24 Kontrafaktuális történetírás alatt a szakirodalom több fogalmat ért, amelyek közös kapcsolóeleme a történelmi események tényekkel szembeni, valamely cél által vezérelt és annak alárendelt újraértelmezése, ezáltal az a múltbeli eseményeket eszközként kezelő ezen cél által meghatározott jelenre vetített következtetések levonása és megalapozása érdekében. Az újraértelmezés egyik különös és jellemző nézőpontját és célját képezheti a nemzeti vagy kulturális identitás történeti megalapozása. Ennek megfelelően a kontrafaktuális mód alatt a román szakirodalom történeti tényekkel szemben álló, modern nemzeti célok által vezérelt történeti értelmezését értem. A kontrafaktuális történetírásról, szerepéről, eredetéről és céljairól lásd: ROSENFELD, Gavriel: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?”. Elmélgedések az alternatív történetírás szerepéről. *Aetas*, 22. 2007/1. 147–151, 160.; GYÁNI Gábor: A történetírás újragondolása. *Történelmi Szemle*, XLVIII. 2006/3–4. 261–272.; VARGA Péter András: Kontrafaktuális filozófiatörténet? A „Mi lett volna, ha...?” kérdések használata a történettudományban és jelentősége a filozófiatörténet-írásban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 58. 2015/4. 31–44.
- 25 CONSTANTINESCU, Miron: Előszó. In: *Erdély története I.* Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiajának Kiadója, 1964. X.; JANCÓS Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. kötet.* Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fia) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1896. 4., 435–483.; PASCU, Ștefan: A fejlett hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.* Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiajának Kiadója, 1964. [a továbbiakban: PASCU (1964a)] 200–205.; MARCU, P. Liviu: Concepții asupra centralizării puterii. Ideea originii și unității poporului român. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 584–588.; POP, Ioan-Aurel: Mihai Viteazul și Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. II.* Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrală de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 81–103.; BARTA Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 526–532.
- 26 IORGA, Nicolae: *Istoria lui Mihai Viteazul.* București, Editura Militară, 1968; MURZEA, Cristinel Ioan – MATEFI, Roxana: *Evoluția statului și dreptului românesc.* București, Editura Hamangiu, 2015. 122.
- 27 BOIA, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban.* Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999. 100–144, 162–170.; MARKAI László: *Magyar-román közös múlt.* Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1989. 99–105.; SZENCZEI László: *Magyar-román kérdés.* Budapest, Officina, 1946. 14–15.
- 28 GYÁNI i. m. 261–266., 270–272.; ROSENFELD i. m. 150–151., 160.
- 29 ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 13–14., 65.; MITU, Sorin: *Az én Erdélyem.* Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 12–13.
- 30 DIJUVARA, Neagu: *Lehet-e igaz a történetírás?* Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2017. 126–128.

vópontra nem jutó vitákat indukál, emellett egyének, közösségek, államok egymáshoz való viszonyát is döntően befolyásolja. Mindezek alapján Trianon mindkét állam közgondolkodásában – *egymással ellentétes előjelű fogalomként* – a társadalmi és politikai gondolkodás alapvető mítoszaként él és érvényesül.

Magyarország a trianoni békeszerződés aláírásának napja jelképesen az Alaptörvény³¹ D) cikkében foglalt egységes magyar nemzet összetartozása iránti alkotmányos felelősség alapján a 2010. évi XLV. törvény³² 4. §-a szerint a nemzeti összetartozás napja. A magyar állam alkotmányos rendje szerint az ország határain belül és kívül élő nemzetrészek összetartoznak, és a fenti alkotmányos felelősség alapján Magyarország a határain kívül élő magyarok sorsáért felelősséget visel, elősegíti ezen magyar közösségek fennmaradását, fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket. Magyarország számára ez a rendelkezés nem csupán deklaráció, hanem cselekvési kötelezettség is,³³ amely a jövőre nézve is kijelöli a magyar állam határain belül és kívül élő magyar nemzetrészek közötti viszonyt összhangban a Nemzeti Hitvallás azon kijelentésével, amely szerint az Alaptörvény jogrendünk alapjaként szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Az alkotmányos alapokból fakadóan a magyar állam támogatja a határain kívül élő magyar nemzetrészek egyéni, illetve közösségi jogainak érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és az anyaországgal.³⁴ *A magyar alkotmányos rendben ennek megfelelően a magyar nemzetfogalom egyaránt kulturális és politikai nemzetfogalom. A magyar kulturális nemzet tagjai a világon bárhol élő magyarok állampolgárságuktól függetlenül, míg a politikai nemzet tagjai a magyar állampolgárok, érteve alattuk az államalkotó nemzetiségeket is.*³⁵ Az alkotmányos felelősség és a belőle fakadó rendelkezések ténybeli alapját szükségképpen Trianon, illetve a párizsi békeszerződés képezi,

31 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). Az Alaptörvény hatályos, módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt szövege a *Magyar Közlöny* 2020. december 28-i 291. számában jelent meg.

32 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről. – Kihirdetve a *Magyar Közlöny* 2010. június 4-i 92. számában, szövegét a 2011. évi CCI. törvény az egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról 364. §-a módosította, kihirdetve a *Magyar Közlöny* 2011. december 31-i 165. számában.

33 ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 35.

34 TRÓCSÁNYI László: Magyarország Alaptörvényének legfontosabb üzenetei egy igazságügyi miniszter szemszögéből. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 13.

35 GERENCSÉR Balázs Szabolcs – VARGA Zs. András – WETZEL Tamás: *Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság*. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 667.; TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 2014. 57–58.; VARGA Zs. András: *Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban. Kisebbségvédelem*. 2019/1. 46–48.; DUCULESCU, Victor – CĂLINOIU, Constanța – DUCULESCU, Georgeta: *Drept constituțional comparat*. București, Lumina Lex, 1996. 556–557.

elvégre magyar nemzetrészek a moldovai csángók különleges népcsoportját,³⁶ a havasalföldi magyar szórványt és a bukovinai székelyeket,³⁷ illetve a kivándorlókat nem számítva az I. világháború végéig nem éltek a magyar állam határain kívül számottevő arányban.³⁸

A hatályos alkotmányjog alaptételét képező politikai nemzet fogalmának kialakulása³⁹ és a nemzeti kisebbségek jogára gyakorolt hatása a jelen kötet egyik alapvető tárgya, amely okból fakadóan a *trianoni békeszerződés különös, de nem kizárólagos* jelentőséggel bír. A kötet tárgyát képező kutatás a Trianont megelőző időszakban fennállt, valamint részben annak eredményeként létrejött többnemzetiségű államok jogi szempontú vizsgálatát tűzi ki célul a nemzeti kisebbségek joga és alkotmányos jogállása tekintetében. *Trianon* e vizsgálat szempontjából *kettős szerepben* tűnik fel, egyrészt a vizsgálat tárgyát meghatározó *nemzetközi jogi keretként*, másrészt *ténybeli és időbeli határvonalként*.

A trianoni békeszerződés ennek megfelelően *elválasztó*, de egyben *összekötő* alappont, a *többnemzetiségű magyar állam végét és egyben a többnemzetiségű román állam kezdetét* jelenti. Trianon eredményeként *Magyarország* többnemzetiségű államból *quasi egynemzetiségű* állammá vált,⁴⁰ ugyanakkor *Románia* esetében a Párizs környéki békerendszer fordított eredményre vezetett, az addigi *quasi egynemzetiségű* állam helyébe egy *többnemzetiségű* állam lépett.⁴¹ Ezen megállapítás, pontosabban kiinduló tétel – a későbbiekben bemutatott bizonyítást megelőzően – rövid árnyalásra szorul az alábbiak szerint. A „*quasi egynemzetiségű*” állam kifejezés alatt az adott államok társadalmi viszonyainak valósága értendő abból a szempontból, hogy ezekben az esetekben a vizsgált államok egy számarányát tekintve többségi államnemzetet és ehhez viszonyított módon több, kisebbségi számarányú nemzeti kisebbségeket tudtak magukénak államhatáraik között. Ahogyan a vizsgált korban, úgy napjainkban sem léteznek alapvetően teljesen homogén nemzetállamok, azonban a kutatás szempontjából szükségessé vált a fenti fogalmi jellemzők megválasztása és ezen értelemben rögzített használata. Ezen értelmezéstől és használatától független tény, hogy a trianoni határok közötti magyar állam, illetve napjaink Magyarországá államalkotóként elismeri

36 BENDA Kálmán: A moldvai magyarok (csángók) a XVI-XVII. században. In: BENDA Kálmán (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003. 9–48.; ELEKES Lajos: Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., 1999. 117–135.; VINCZE Gábor: „Csak nekünk van setettség, a csangoknak...”. In: VINCZE Gábor: *Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában*. Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009. 8–11.; SERES Attila: „Csángómentés” Moldvában a XIX–XX. század fordulóján. *Pro Minoritate*, 2002/Tél. 17–42.

37 BOTLIK József: *Erdély tíz tételben*. Budapest, Szerzői kiadás, 1988. 95–99.; VINCZE i. m. 11.

38 ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. [a továbbiakban: ROMSICS (2020b)] 62.

39 CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14. 319–326.; GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó 2007. 19–82.; MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944. 9–247.

40 ROMSICS (2020a) i. m. 181–183.; ZEIDLER (2018) i. m. 43.

41 BOIA, Lucian: *Miért más Románia*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2013. 54–60.

a nemzeti kisebbségeket, így ma is többnemzetiségű állam. Magyarország alkotmányjogi értelemben a politikai nemzet koncepciója alapján politikailag nemzetállam, amelynek társadalmi valósága szerint a tizenhárom őshonos nemzeti kisebbség számaránya a magyar kulturális nemzet túlnyomó többsége mellett eredményez „quasi egynemzetiségű” államot. A fentiekkel ellentétben Románia megalakulásakor annak társadalmi viszonyai homogén, „quasi egynemzetiségű” államot jelentettek, amely jellemző a II. Balkán-háborút, de különösen az I. világháborút követően változott meg, ténylegesen többnemzetiségű állammá téve Romániát.

A többnemzetiségű állam tényhelyzeteinek ezen változása – amelynek jogi határa Trianon – eredményezi a *második vizsgálati szempontot* és annak két idősíkját, amely keretek között kerül elemzés alá a kisebbségek, azon belül is különösen a nemzeti kisebbségek joga. Az *első idősíki Trianonig, a második idősíki pedig Trianontól 1940-ig* tárja fel a többnemzetiségű állam tényéből fakadó *nemzetiségi kihívásra* adott magyar és román jogalkotói válaszokat, alapvetően az alkotmányjogi szabályozására és annak eredőire fókuszálva a nemzeti kisebbségek alkotmányjogi helyzete feltárásának igényével.

A társadalmi tényhelyzetek alapvető értelmezési keretei mellett a kötetben valamennyi vizsgálati szempont következetesen „nemzetiségi kihívást” tárgy, amely kifejezés is rövid indoklást igényel a fentiek alapján. A „nemzetiségi kihívás” a vizsgált államok esetében konfrontatív kifejezés, amely több értelemben világít rá a kutatás tárgyának összetettségére és a következtések alapját képező vizsgálati eredményekre. Elsőként szükséges e körben annak előzetes megvilágítása, hogy a többnemzetiségű állam ezen társadalmi valósága a közjogi struktúrák kialakítását döntően befolyásolta. Tekintettel arra a tényre, hogy a későbbiekben tételesen elemzett módon a vizsgált korban domináns alkotmányjogi kiindulópontként érvényesült azon értelmezés, amely szerint a modern unitárius államok hatékony kormányzása csak a nyelvi és politikai határok egybeesésével értelmezett nemzetállami keretek között valósulhat meg, a többnemzetiségű állam ténye valós államszervezeti próbatételként jelentkezett. Ez a kihívás a dinamikus nacionalizmus korszakában valós bel- és külpolitikai próbatételek elé állította a vizsgált államokat akkor, amikor azok ténylegesen többnemzetiségűek voltak a társadalmi viszonyokat tekintve, és ezáltal különböző jogalkotási értékválasztásokat eredményeztek válaszként. A többnemzetiségű állam jellemzője tehát államszervezeti kérdésként jelentkezve sajátos magyar és román jogalkotási válaszokra vezetett a későbbiekben tételesen elemzett módon. A „nemzetiségi kihívás” hatályos jogi szempontú értelmezése a „kihívás” ezen eredeti értelmezésének élét veheti el, amennyiben a kötetben tételesen tárgyalt kisebbségi modellek közül a valós együttműködő vagy befogadó modell alkalmazása az adott államban teret nyer, és ezáltal feloldásra kerül annak konfrontatív tartalma. Amennyiben a kisebbségi kérdéseket az adott állam nem egyoldalú deklarációként, privilégiumként kezeli, hanem tényleges párbeszéddel törekszik a tartalmi egyenlőség meg-

teremtésére a többség–kisebbség viszonyában, a kihívás a megfelelő államszervezeti megoldásokkal nyerhet megfelelő válaszokat és ezáltal elenyészést. A fenti, államszervezeti kérdésektől függetlenül a „kihívás” valós társadalmi jelenségként élt és él napjainkban, amely elsősorban a jogalkalmazás jogszociológiai – jelen értekezésben annak alkotmányjogi középpontjára figyelemmel csak érintőlegesen, a megértés érdekében a szükséges mértékben – vizsgált kérdéseit jelentheti. Hasonlóképpen kerül felvázolásra a „kihívás” azon kisebbségi aspektusa, amely a kettős kisebbségek tényét mutatja be, elsősorban a magyar anyanyelvű zsidó közösség, illetve a magyarságra asszimilálódott svábok példáján keresztül.

*Magyarország esetében a fenti értelemben értett, évszázadok alatt kialakult társadalmi viszonyokból fakadó nemzetiségi kihívás gyakorlatilag a Trianonnal megteremtett quasi egynemzetiségű állammal megszűnt,*⁴² így a vizsgálat hangsúlya a magyar állam esetében az I. világháború végéig terjedő időszakra eshetett annak ellenére, hogy a trianoni békeszerződés külön kisebbségvédelmi rendelkezéseket is előírt nemzetközi kötelezettségeként annak 54–60. cikkeiben.

Magyarországgal szemben Románia esetében a kisebbségi kérdések és ezáltal kihívások döntően az I. világháborút követően jelentkeztek.⁴³ A többnemzetiségű állam tényhelyzetére és a fenti értelemben vett kihívásaira a román jogalkotás domináns aktoraként alapvetően a nemzetközi jog reagált a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én aláírt Párizsi kisebbségvédelmi szerződéssel (a továbbiakban: Párizsi kisebbségvédelmi szerződés).⁴⁴ A többnemzetiségű állam tényéből fakadó nemzetiségi kihívásra adandó, Romániától elvárt válaszok alapvető kiindulópontjait, illetve minimum kereteit a Párizs környéki békerendszer részeként aláírt Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tartalmazta,⁴⁵ kiemelt alkotmányjogi jelentőségű rendelkezéseket és kötelezettségeket előírva a román állam részére.⁴⁶ Figyelemmel arra a tényre, hogy a trianoni békeszerződés és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a kisebbségek védelmét kiemelt tárgyként kezelte, a kutatás tárgyává tett jogi szabályozás

42 MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: A parlamentáris monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 290.; ROMSICS Ignác: A 20. századi Magyarország. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 773.; ROMSICS (2017) i. m. 409–410.; ROMSICS (2019a) i. m. 166.; ROMSICS (2020a) i. m. 183.

43 DURANDIN, Catherine: *A román nép története*. Budapest, Maecenas Könyvek, 1998. 224.

44 *A Hivatalos Közlöny* 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről – Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat de a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.

45 A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés elfogadásának körülményeit, rendelkezéseit és az abból fakadó jogalkotási eredményeket a 3.3.2.–3.3.4. alfejezetek, a 4.4. fejezet, illetve a 4.5. fejezet és alfejezetei tárgyalják.

46 L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 52–57.; NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1944. 20–25.

az értekezés 2. és 3. részben vizsgált, alapvetően belső jogalkotási aktorait túli további igazodási pontját és alapjait a nemzetközi jog nemzeti kisebbségek jogára gyakorolt hatásának vizsgálata képezi annak 4. részében.

A fentieket összegezve a kötetben tárgyalt kérdéskör valamennyi vizsgálati szempontjának kapcsolóeleme egy olyan alkotmányjogi összehasonlító vizsgálat elvégzésének célja, amely alapot adhat a két vizsgált állam nemzeti kisebbségi jogi szabályozásának megértéséhez, eredőinek feltárásához – *a historia est magistra vitae*⁴⁷ jegyében – a jelen jogalkotójának, gondolkodójának, mindkét érintett állam társadalmának címezve, így teremtve alapot az értekezés 5. részében a megfelelő következtetések levonására és azok hasznosítására.

1.2. Az értekezés célja, tárgya és szerkezete

A fentiekben rögzített alapokon elvégzett *kutatás célja azon alkotmánytörténeti elemek feltárása és elemzése, amelyek a többnemzetiségű állam nemzetiségi kihívásának jogalkotási megoldási lehetőségeit mutatják be a két állam esetében a vizsgált időszakban, választ várva arra a kérdésre, hogy az érintett államok jogalkotásából a jelenre vonatkozóan levonhatók-e olyan következtetések, amelyek a ma élő nemzeti kisebbségi kérdésekre és kihívásokra is választ adhatnak.*

A cél elérésének választott módszere a jogösszehasonlítás alapvetően kronologikus és összehasonlító szerkezetű vizsgálat útján. *Ennek megfelelően elsőként a többnemzetiségű állam jogi, társadalmi, valamint történeti tényezői tárhatók fel, amelyek a tárgyi jogalkotás impulzusaiaként bírnak jelentőséggel.*⁴⁸ Ezen alapok mint belső jogalkotási eredők tisztázását követően *elemezhető a magyar, majd a román jogalkotás és azok eredményei a nemzetiségek jogának általános részeként.* Tekintettel a társadalmi tényhelyzetek nemzetközi jogból fakadó változásaira, külön vizsgálati szempontot képez *a nemzetközi jog hatása a két állam jogalkotására, amelynek alapjain felvázolható a nemzeti kisebbségek joga különös részének alapelemei. A belső állami és a külső nemzetközi jogi szempontok összehasonlításának kiindulópontjai és következtetései a tárgyalt fejezetekben, illetve alfejezetekben kerülnek rögzítésre, illetve összegzésre.* A kötet záró részében az összehasonlító vizsgálat legfőbb tudományos következtetései kerülnek összefoglalásra a hatályos jog és az esetleges jövőbeni jogalkotás egyes aspektusainak ismertetésével. Az értekezés egyes részei és fejezetei között részben a kronológia, részben a tárgyi összehasonlítás eredményei elkerülhetetlen utalásokat, valamint ismétléseket is

47 „Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis.” – „A történelem az idők tanúja, az igazság világossága, az emlékezet élete, az élet tanítómestere, a múlt idők hírnöke.” CICERO: *De Oratore*. William Heinemann Ltd. – Harvard University Press, London–Cambridge. 1942. 242.

48 T. KOVÁCS Júlia: A belső jogalkotási eljárás – jogalkotási metodika. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 145.

tartalmaznak, amelyek együttes célja az adott tárgy és kérdéskör adott kontextusban való megértésének elősegítése.

Az összehasonlító elemzés tárgyát képező két állam közötti választás bizonyos mértékben önkényesnek hat, azonban a Magyar Királyság utódállamai tekintetében a nemzeti kisebbségek jogának alkotmányjogi összehasonlítását a bevezetésben kiemelteken túl több további kézenfekvő ok is alátámasztotta. Az *első indok* alapvetően abból fakad, hogy a többnemzetiségű magyar államban a *legnagyobb nemzeti kisebbséget* a román nemzetiség képezte, ugyanakkor a békeszerződésekkel területében megnövekedett Románia legnagyobb nemzeti kisebbségévé a magyar nemzet rész vált. Ennek megfelelően a *többség–kisebbség viszonyában a tényhelyzet megfordult* és ezáltal az összehasonlító elemzés értelmeszerű alapjává válhatott. A Magyar Királyság többi utódállama esetében a vizsgált korban ilyen egyértelmű helyzetet – leszámítva természetesen a korábban domináns szerepben lévő magyar nemzet részeinek nemzeti kisebbséggé válását – nem tapasztalhattunk. Az utódállamok nemzetiségi viszonyai ugyanis komplexitásuk ellenére az összehasonlító elemzés ténybeli alapjaként csak az egyik, de nem kizárólagos szempontot jelentették annak jelenkori és jövőbeni céljaira is figyelemmel. Csehország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, azaz Jugoszlávia – bár politikailag domináns, illetve relatív többséggel rendelkező nemzetekkel⁴⁹ és természetesen jelentős számú magyar nemzeti kisebbséggel is rendelkeztek⁵⁰ –, a magyar államtól lényegesen eltérő államberendezkedéseik okán a vizsgálat jogi szempontjait szem előtt tartó összehasonlításra az összetett nemzetiségi viszonyaik ellenére alapvetően nem voltak alkalmasak.⁵¹ A Magyar Királyság államterületéből részesült többi állam, azaz Ausztria, Olaszország és Lengyelország tekintetében az adott állam népességéhez viszonyított jelentős magyar kisebbség nem élt.⁵² Az *értekezésben vizsgált két állam esetében az abszolút többséggel rendelkező domináns nemzet és a legnagyobb nemzeti kisebbség tényének, szerepének tükröződése, felcserélődése*, bizonyos főbb vonalakban hasonló államberendezkedése mellett az összehasonlítás különös okát az a tény képezte, hogy mind a mai napig Romániában él a legnagyobb lélekszámú határon kívüli magyar nemzet rész,⁵³ következőképpen a kutatás eredményei Románia tekintetében lehetnek a leghangúlyosabbak.

49 FERGUSON, Niall: *A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története*. Budapest, Scolar Kiadó, 2016. [a továbbiakban: FERGUSON (2016a)] lvi–lvii., 166.; ROMSICS (2020a) i. m. 180–183.; ROMSICS (2020b) i. m. 203–204.

50 ROMSICS (2020a) i. m. 181–183.; ROMSICS (2020b) i. m. 209.; ZEIDLER (2001) i. m. 193.

51 BÁRDI Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013. 212–213.

52 ROMSICS (2020a) i. m. 181.

53 A 2011. október 20-i romániai népszámlálás szerint Romániában 1 237 746 magyar élt, ami Románia összlakosságának 6,5%-a.– *Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011*. București, Institutul Național de Statistică, 2014. 10.

Az összehasonlító vizsgálat elemeinek és okainak különös kapcsolóeleme a tárgyalt jogintézmények, valamint az alkotmányjogi jogállás tükröződésből fakadó ellentétpár léte, azaz a magyarországi nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállásának és az általuk élvezett jogoknak az összevetése, egyfajta szembesítése a nemzeti kisebbségek, különösen a magyar nemzeti kisebbség romániai jogaival és politikai programjaival és a román állam magtartásával. A romániai magyar kisebbség célja a vizsgált korszakban ugyanolyan alkotmányos helyzet, illetve biztosított jogállás elérése volt, amelyet korábban a magyarországi román nemzetiség élvezett.⁵⁴ A politikai programokban megfogalmazott cél, az annak alapját képező álláspontok végletekig terjedő dramatizálás, illetve idealizálás tárgyaivá váltak a szerepek felcserélődése okán, mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy mindkét állam esetében voltak a nemzeti kisebbségek kérdése tárgyában alkotott jogszabályok, az alkotmányos rendből és nemzetközi jogból fakadó kötelezettségek, amelyek eredményeit jogtudományi szempontból összehasonlítani és elemezni szükséges, feltárva a történelem ezen időszakának jogi valóságát.

A tükröződés különös aspektusát képezi egyebekben az államcélok felcserélődése is. Magyarország esetében az irredentizmus mint valamennyi magyar egy államkereten belüli egyesítése Trianonig nem volt értelmezhető. Románia esetében ezen – 1838-ban megjelent,⁵⁵ majd 1848 óta egyre hangsúlyosabb,⁵⁶ majd lényegileg kizárólagos – politikai program megvalósítását, azaz minden román egy államban egyesítését⁵⁷ a román nemzeti eszme egységtörékei betetőzéseként Trianon, illetve Gyulafehérvár teljesítette.⁵⁸

A kutatás tárgyát képező időszak intervallumának indoka alapvetően az organikus magyar alkotmányfejlődésben és a magyar történeti alkotmány sajátosságaiiban lelhető fel.⁵⁹ A nemzetiségi kérdés kezdő időpontjának egyértelmű meghatározása a magyar történeti alkotmányfejlődés jellegzetességei okán alapvetően nem köthető egy meghatározott eseményhez. A nemzeti kisebbségek kérdése szabályozásának ténybeli alapjai a középkori társadalomfejlődésből fakadnak, míg jogi szempontból a magyar rendi államszervezet lebontásának folyamatához kapcsolódik szervesen. A nemzetiségi eszme és a nemzetiségi kihívás ezáltal a történeti államfejlődésünkben

54 BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 42.

55 BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002. 22.

56 BODEA, C. Cornelia – SURDU, Bujor: Az önkényuralom és a „liberalizmus” rendszere (1849–1867). In: *Erdély története II*. Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 179–188.; MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*. Máriabesnyő, Attraktor 2011. 21–24.; MURZEA – MATEFI i. m. 134–142.; SZENCZEI i. m. 88–90.

57 JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kft., 2004. 11–12.

58 DURANDIN i. m. 219.; MURZEA – MATEFI i. m. 106–121., 224–225.

59 MEZEY Barna: Az államfő. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 96–98.; NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907. 189–199., SZABÓ István: Az ősi alkotmány. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 83–122.

fakadóan különböző időszakokban különböző mértékben indukálta a magyar törvényhozás válaszait. A vizsgálat tárgya szempontjából kiemelt előzményeket az értekezés röviden felvázolja, ugyanakkor a vizsgálat alapvetően II. József 1784. május 11-i, a német nyelv hivatalossá tételéről szóló nyelvrendeletét követő időszak tárgyalását vállalja fel, amely időpont a nemzeti eszme jogalkotási szempontból tárgyalt vizsgálatának kezdeteként értelmezhető.

A vizsgálat záró időpontjának egyértelmű meghatározását, annak a II. bécsi döntéshez kötését több tény indokolta. Az I. bécsi döntést követően a magyar revíziós politika homlokterébe az erdélyi kérdés megoldása került, amelyet Magyarország kész volt adott esetben katonai erő igénybevételével is megoldani. Ezen alapokon került sor a szörényvári, azaz Turnu Severin-i magyar–román kétoldalú tárgyalásokra, amelyek kudarcát követően a román fél döntőbírói határozatot kért.⁶⁰ A II. bécsi döntés elfogadására és kihirdetésére a bécsi Belvedere-palotában 1940. augusztus 30-án került sor, ahol a német birodalmi és az olasz királyi kormány döntőbírói határozata⁶¹ értelmében Magyarország – keleten a Kárpátok gerincéig, délen a Nagyvárad–Kolozsvár–Marosvásárhely–Sepsiszentgyörgy vonalig mintegy 43 104 négyzetkilométernyi területet kapott vissza Romániától, amely terület megközelítőleg kettő és fél millió fős lakosságából az 1941. évi magyar népszámlálás szerint 54%, azaz mintegy egymillió-háromszáznegyvennégyezer fő vallotta magát magyarnak.⁶² Annak ellenére, hogy a döntőbírói határozat a két fél közvetlen tárgyalásainak kudarcra okán a román kormány kérése alapján került meghozatalra, a román fél a II. bécsi döntést azóta is következetesen diktátumként értékeli, és a terület román többségét állítja.⁶³ A II. bécsi döntés a magyar alkotmányos berendezkedés alapjainak érintetlenül hagyása mellett Magyarországot gyakorlatilag ismét

60 ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2011. 39–46.; HITCHINS, Keith: *România 1866–1947*. București, Editura Humanitas, 2013. 519–521.; ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter: *Erdélyi bevonulás, 1940.*, Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2010. 7–31.; MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941. 261–262.; ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése (1918–1947)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018. [a továbbiakban: ROMSICS (2018b)] 330–334.; ROMSICS (2012) i. m. 97–102.

61 A második bécsi döntés (Bécs, 1940. augusztus 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 317–318.; A német–olasz döntőbírói ítélete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18. 407–408.

62 BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 9–10.; EGYED Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2013. 303.; KÖPECZI Béla: Kitekintés. Erdély útja 1918 után. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 596.; ROMSICS Ignác: *A 20. század rövid története*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2011. 231–232.; TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2014. 158.; TURBUCZ Dávid: *Horthy-kultusz 1919–1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. 208.; ABLONCZY (2011) i. m. 46–47.; DURANDIN i. m. 289–290.; ROMSICS (2012) i. m. 104.; ROMSICS (2016) i. m. 834.; ROMSICS (2018b) i. m. 334–336.; ZEIDLER (2001) i. m. 216–218.

63 ABRAHAM, Florin: *Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente*. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 293–294.; MARCU, P. Liviu: *Istoria dreptului românesc*. București, Lumina Lex, 1997. 252.; PĂCURARIU, Francisc: *România și maghiarii de-a lungul veacurilor*. București, Editura Minerva, 1988. 430–439.; DURANDIN i. m. 291.

ténylegesen többnemzetiségű állammá tette, nemzetiségi viszonyai a megelőző két évtized román államának viszonyaira hasonlítottak.⁶⁴ Románia alkotmányos berendezkedésére a II. bécsi döntés azonban döntő hatást gyakorolt. A román állam a monarchia formális fenntartása mellett⁶⁵ már a II. bécsi döntést követő héten megkezdte a maradék alkotmányossága felszámolását⁶⁶ és a totális állam kiépítését Ion Antonescu 1940. szeptember 5-i *conducător*-i kinevezésével,⁶⁷ illetve az 1938. évi román Alkotmány felfüggesztésével.⁶⁸ A *conducător* Kiáltványa⁶⁹ kétséget sem hagyott az új totális rendszer felállítását és későbbi működését illetően.⁷⁰ A területvesztések okán megaláztatásokat elszenvedett és válságba jutott nemzet dicsőségsébb politikai jövőjébe, valamint a nemzeti egységébe vetett hit logikáján alapuló vezérelv⁷¹ alapján Ion Antonescu jogalkotóvá és nemzetvezetővé, az állami erőszakszervezet irányítójává vált.⁷² Mivel a totális állam alattvalóit teljesen védtelenné és kiszolgáltatottá teszi, megfosztja őket a szabadságtól, terrort alkalmaz a korlátlan hatalomért, és a hatalom joghoz kötöttségét elveti, így jellegéből fakadóan kizárt a joguralmi jegyek érvényesülése.⁷³ Következésképpen – noha a magyar alkotmányosság még évekig fennmaradt – 1940. szeptember 5-ét követően a román alkotmányosság hiánya okán a két állam közötti alkotmányjogi alapokon nyugvó összehasonlító elemzés már nem volt lehetséges. A II. bécsi döntést követően tehát román alkotmányos nemzetiségi jogalkotással – a nemzeti kisebbségeket érintő jogalkotás ellenére – már nem találkozhattunk, azaz a kutatás záró időpontjának meghatározását elsődlegesen ezen jogi ok alapozza meg a nemzetiségi tényhelyzetek részleges visszarendeződése mellett.

64 Az állítás igazolására a 13. számú melléklet összehasonlítja az 1930. évi romániai és az 1941. évi magyarországi népszámlálás adatait.

65 A *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi jogok visszavonását tartalmazó királyi rendelet – *decret regal pentru investirea cu depline puteri și reducerea prerogativelor regale*; a *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 6-i 206. számában kihirdetett I. Mihály gyulafehérvári nagyvajda román királyként trónra lépését kihirdető és II. Károly román király lemondását tartalmazó rendeletörvény – *decret-lege privitor la reglementarea succesiunii la Tronul României a Marelui Voevod Mihai de Alba-Iulia*.

66 IONESCU, Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*. București, Editura C.H. Beck, 2019. 749–750.

67 AMUZA, T. Ion: *Istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001. [a továbbiakban: AMUZA (2001a)] 279–281, DURANDIN i. m. 291–292.; MARCU (1997) i. m. 182.; ROMSICS (2018b) i. m. 338–339.; SZENCZEI i. m. 156–158.; A Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának feljegyzése Románia béke-előkészítő munkájáról (1945. július 30.). In: GECSENYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 1026.

68 A *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi rendelet az Alkotmány felfüggesztéséről – *decret regal pentru suspendarea Constituției*.

69 A *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 5-i 205. számában megjelent I. Antonescu tábornok miniszterelnöki Kiáltványa az országhoz – *Proclamația d-lui prim-ministru General I. Antonescu către Țară*.

70 HITCHINS i. m. 522–570.

71 TURBUZ (2015) i. m. 35., 39., 41., 44.

72 STIPTA István: Az európai jogállamiság válsága a XX. században. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999. 49–50.

73 VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég Kiadó, 2015. 10–11.

A vizsgált korszakkal és annak időhatárával kapcsolatban végezetül két további tényezőt szükséges kiemelni. Elsőként hangsúlyozni szükséges, hogy a II. világháborút (1939–1945) követő társadalmi, gazdasági, politikai és jogi események olyan meghatározó államszerkezeti átalakulásokat idéztek elő mindkét állam esetében, amelyek az alkotmányosságot gyakorlatilag felszámolták, és végül újabb, immár kommunista alapokon nyugvó totális államok létrehozatalát eredményezték. Másodikként szükséges továbbá kihangsúlyozni, hogy a nemzetközi jogi szempontból a vizsgált korszakot követően a *II. világháborút követő békerendszer* – szemben az I. világháborút lezáróval – a *nemzeti kisebbségek jogában* egyfajta *paradigmaváltást eredményezett*. A nemzeti kisebbségek védelme teljes egészében véve – a kisebbségvédelem egyfajta, az alábbiakban röviden indokolt lefokozásaként – *kimaradt az új békerendszerből*,⁷⁴ és az *az emberi jogok védelmének egyik aspektusává*, indirekt részelemévé vált.⁷⁵ Az univerzális nemzeti kisebbségvédelem egyetlen elemeként napjainkban a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya hatályos, a kisebbségvédelem döntően regionális,⁷⁶ illetve kétoldalú megállapodások tárgyát képezi jelenleg a nemzetközi jogban,⁷⁷ mindezek mellett a kisebbségek fogalma napjainkban tervezetekben és jogi kötőerővel nem bíró dokumentumokban jelenik meg nemzetközi szinten.⁷⁸

A Nemzetek Szövetségén belül felállított kisebbségvédelmi intézményrendszer konkrétan meghatározott kereteken belül tárgyalta a nemzeti kisebbségek panaszait, és keresett azokra elsődlegesen politikai, másodlagosan jogi megoldásokat az értekezés 4. részében tárgyalt módon. Természetesen a II. világháborút követően kötött nemzetközi egyezmények kiemelt jelentőségű kérdéseket tárgyalnak, ugyanakkor a Nemzetek Szövetségének idézett és konkrét hatáskörét kizárólag gyakorló szervezet nem került felállításra. A Nemzetek Szövetsége keretein belül megvalósított kisebbségvédelmi rendszer – fogyatékosságai, kudarcai, politikai és nem jogi megoldásai ellenére – egy önálló, tárgyi kérdésre ténylegesen hatáskörrel bíró intézményként funkcionált, amely még kudarcai ellenére is alkalmas volt több esetben a nemzetállami túlkapások mérséklésére. A nemzetközi szervezetek emberi jogi szempontú megközelítése a nemzetiségek kérdését több más kérdés mellett kezelik, következképpen nincs egy olyan meghatározott nemzetközi szervezet, amelynek bizalmát,

74 FÖGLEIN Gizella: A kétoldalú kulturális egyezmények szimbolikája Magyarország és a szomszédos államok (Jugoszlávia, Románia) között 1947–1948. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 172–173.; ROMSICS (2020b) i. m. 294.

75 SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003. 146–147.; ROMSICS (2020b) i. m. 294–297.

76 KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 309–316.

77 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 183–234.

78 MAJTÉNYI Balázs: *Multikulturalizmus Magyarországon*. In: JAKAB András– TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005. I. kötet*. Budapest, Gondolat– ELTE ÁJK, 2007. 112–113.

figyelmét a nemzeti kisebbségek közösségként élvezhetnék. Napjainkban tehát a Nemzetek Szövetségéhez hasonló igazodási pontot a kisebbségi közösségek nem élvezhetnek, és noha a nemzeti kisebbségek védelme általános emberi jogi kérdésként valóban figyelmet és kiemelt nemzetközi jogi védelmet nyer, illetve nyerhet, a kérdés hangsúlya több más kisebbségi kérdéssel konkurál, ezáltal a nemzeti kisebbségek bizalmi attitűdje korántsem olyan a nemzetközi intézményekben, mint a vizsgált korszakban volt. Egy a kizárólag nemzeti kisebbségekkel foglalkozó nemzetközi szervezet hiányában az általános emberi jogi kérdésként kezelt nemzetiségi jogi kérdések így hangsúlyeltolódáshoz, hangsúly elvesztéshez vezetnek, illetve vezethetnek.

Másik oldalról megközelítve a paradigmaváltást azonban azt is meg kell jegyezni, hogy – ellentétben a vizsgált korszak jelen kötet 3. és 4. részében kifejtett jellegzetességivel – napjainkban a nemzetközi jog elsődlegessége nem vitatott, a nemzetközi közösség szerepe is felértékelődött, továbbá a nemzetközi közösség ebben a tárgykörben meghaladta a reciprocitás régi nemzetközi jogi gyakorlatát, így a kisebbségvédelem minden állam részéről valós kötelezettség.⁷⁹ Következésképpen az emberi jogok tágabb hatálya alá rendelt kisebbségi kérdések nemzetközi, illetve az értekezés tárgyára tekintettel azok európai megoldásai egyes esetekben a vizsgált korszakban tapasztaltaktól eltérően valóban hatékonyabb érvényesülési lehetőségeket nyerhetnek.⁸⁰

1.3. Kutatásmódszertani kérdések

Az értekezésben kitűzött célok megvalósítását és az összehasonlító elemzés elvégzését, annak szempontjainak érvényesülését alapvetően a rendelkezésre álló magyar nyelvű magyarországi, romániai és külföldi források felhasználása tette lehetővé. A magyar forrásokon túl a román szerzők munkái a téma román szempontú megközelítését, a nemzetközi szakirodalom pedig a semleges nézőpont feltárását segítették elő. Különösen a nemzetiségi törvényhozók álláspontjainak megismerését segítette elő az a tény, hogy a román nemzetiségű képviselők magyar Országgyűlésben előadott álláspontjai,⁸¹ illetve a magyar nemzetiségű képviselők román Parlamentben előadott érvei⁸² magyarul rendelkezésre állnak és *primer* forrásértékkel bírnak, teljes áttekintést biztosítva valamennyi oldal jogalkotási nézőpontjait

79 Szalayné Sándor Erzsébet a kötet alapját képező doktori értekezés nyilvános védésén elhangzott szakmai bírálatában kifejtett véleményéért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

80 KOVÁCS (2003) i. m. 302–329., 356–357.

81 MIKÓ (1944) i. m. 89–247.

82 BALÁZS i. m. 199–522.

illetően.⁸³ A történelmi és jogi alapok megértését szolgálták a XIX. századi és a XX. század első felében alkotó szerzők jelentős művei, azok újabb kori közlései, míg a jelenkori tudományosság eredményeit az alkotmányjogi irodalmon túl a bőséges történeti szakirodalom tette lehetővé.

A téma feltárását ugyanakkor a rendelkezésre álló szakirodalmi, illetve *jogalkotási primer* források bősége egyaránt segítette és nehezítette. *E körben hangsúlyosan szükséges rögzíteni, hogy az értekezés tárgya a vizsgált államok nemzetiségi kihívásra adott általános jogalkotási válaszainak feltárása. Ennek megfelelően az általános alkotmányjogi válaszok egyes alapjait képező filozófiai, eszmetörténeti, politikai és jogi koncepciók és álláspontok tárgyalását, ismertetését a kötet csak az adott folyamatok megértéséhez szükséges és elengedhetetlen mértékben eszközli, illetve alapvetően az adott jogalkotási időpontban értelmezett nemzetfelfogásokra mint jogalkotási aktorokra összpontosít.*

Szükséges kiemelni ebben a körben, hogy a magyar nemzetiségi jogalkotás a magyar organikus államfejlődés és történeti alkotmány részeként egy törvény, az 1868. évi XLIV. törvénycikk⁸⁴ a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában (a továbbiakban: Nemzetiségi törvény) megalkotására vezetett. A Nemzetiségi törvény a vizsgált korszak egészében hatályban maradt, és annak szabályozási koncepciója alapján kerültek megalkotásra az egyéb jogterületekre tartozó külön jogszabályok. Ennek megfelelően az értekezés alapvetően a Nemzetiségi törvény történeti eredőinek feltárására és részletes elemzésére vállalkozott, és a törvényhozás primer forrásait is elsősorban e körben tette vizsgálat tárgyává, illetve e cél által vezérelve használta fel. A Nemzetiségi törvényt követő különös jogszabályok elméleti kereteken túlmutató további jogalkotási forrásai és politikai gyakorlata – mivel azok a Nemzetiségi törvény alkotmányos alapkoncepciójától nem tértek el – csak oly mértékben kerültek vizsgálat alá, amely az értekezés kereteit szét nem feszítő módon tették alkalmassá a nemzetiségek általános alkotmányjogi helyzetének feltárását.

E körben megjegyzést érdemel továbbá az a tény, hogy a kérdés tárgyalását döntően befolyásolta a – különösen a román szakirodalomban – fellelhető éles cezúra, amelyet szintén Trianon jelentett. *A román szakirodalom döntően a Trianon előtti kor magyar nemzetiségi politikájának kritikáját fogalmazza meg és hangsúlyozza,*⁸⁵ *ugyanakkor a többnemzetiségű román állammal kapcsolatosan bírálatot – kis kivételtől eltekintve – nem eszközöl.* A román alkotmányjogi gondolkodás a nemzetiségi kérdést a román alkotmányok jogegyenlőségi klauzulája mögé rejtve

83 Barna Attila a kötet alapját képező doktori értekezés kutatóhelyi vitáján elhangzott szakmai észrevételében kifejtett véleményéért és tanácsaiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

84 1868. évi XLIV. törvény-cikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 490–494.

85 PĂCLIȘANU, Zenovie: *Minorities and the policy of Hungarian governments from 1867–1914*. Bucharest, 1944. 5–168.

kezeli, amely klauzula a magyar politikai nemzetfogalommal tartalmát tekintve lényegileg azonos, *elismerve, hogy a nyelvi különbségek az államalkotó politikai nemzet tekintetében indifferensek.*⁸⁶ Következésképpen a román szakirodalom a kérdést meglehetősen egyoldalúan kezeli, azaz a – magyar – politikai nemzetfogalmat oly módon teszi kritika tárgyává, hogy ezen kritikát a saját alkotmányjogi fogalmaival és állampolitikájával szemben nem alkalmazza, és változatlanul elmulasztja a román politikai nemzet fogalmának megalkotását, ezáltal a kisebbségek államalkotó minőségének elismerését. Egyébként megjegyzendő, hogy a román kartális alkotmányok külföldi minta átvételén alapulnak, így a jogegyenlőségi klauzula hatálya alatt kezelt nemzetiségi jog több évtizedes jogfejlődésének magyarországihoz hasonló felvázolására ezen objektív okból nem kerülhetett sor.⁸⁷

A fenti tényezők együtteséből fakadóan az összehasonlító módszer alkalmazása során különösen fontos volt az álláspontok és források szintetizálása, a leíró jellegén túl a megfelelő következtetések levonása, a jelzett módon a koncepciók jogalkotási szempontból releváns elemeinek kiválasztása. Az értekezés különös hangsúlyt fektetett ezen aspektusokra valamennyi rész, fejezet, illetve alfejezet nyitó, illetve záró gondolataiban. Az értekezés tárgyából fakadóan, a fentebb jelzettek szerint bizonyos szempontok kihangsúlyozása, adott esetben megismérlése, illetve a megfelelő utalások eszközlése elkerülhetetlen volt.

Az értekezés, annak ellenére, hogy témája különös politikai és történelmi érzékenységgű, kizárólag jogtudományi szempontú. A történelemtudomány és a politikatudomány forrásainak felhasználása éppen ezért a jogtudomány szempontjainak alárendelt, ezért ezen tudományágak eredményeinek megfelelő absztrahálása és a jogi szempont alá rendelése elkerülhetetlen volt. A fentiekén túl esetenként elengedhetetlenül szükséges volt olyan jogbölcseleti, történeti, illetve metajurisztikus, különösen szociológiai szempontokat is ismertetni, amelyek a kutatás tárgyának megértését, feltárását szolgálják. A források bősége okán hangsúlyos elemként jelentkezett a vizsgálati módszerek finomhangolása, mert a rendelkezésre álló, különösen a történelemtudományi munkák és a törvényhozási dokumentáció összességének feldolgozása mennyiségileg lehetlenné tették volna az érdemi és mélységi, jogtudományi szempontú vizsgálat elvégzését. *Ennek megfelelően a hangsúlyt a korabeli, a nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállását meghatározó alapvető jogszabályokra és azok eredőire, a fogalmak korabeli értelmezésére volt szükséges helyezni a vizsgálat célkitűzéseit szem előtt tartva.* Az értekezés ennek megfelelően nem vállalhatta fel a történelmi és a nemzetállami gondolkodás alapkonceptióinak, egyes szerzők nemzetről vallott filozófiai, politológiai, történettudományi vagy szociológiai nézőpontjainak és következtetéseinek részletes elemzését, illetve megítélését. Mindezeknek megfelelően a nemzeti kisebbségek jogának és a politikai gondolkodás

86 DISSESCU, G. Constantin: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1915. 630–632.

87 Románia alkotmánytörténetének ezen sajátosságait a 3.3.1.–3.3.4. alfejezetek tárgyalják.

területére tartozó álláspontjainak, valamint a nemzetiségi jog tételes, adott jogágra, illetve jogterületekre vonatkozó konkrét elemeinek *kazuisztikus* elemzését, így különösen, de nem kizárólagosan egyes közigazgatási jogi koncepciók tárgyalását is csak oly módon tárgyalja az értekezés, amely az adott kontextus megértését elősegítheti.

Az értekezés tárgya a fentiek szerint értelmezett nemzetiségi kihívás és az arra adott eltérő alkotmányjogi jogalkotási válaszok feltárása, amelyek a két vizsgált állam esetében jogalkotási aktusokban, illetve nemzetközi jogi dokumentumokban tárgyasultak. A jogalkotásra minden időben a történelmi, szociológiai, politikai és gazdasági tények, programok, koncepciók és célok, valamint a jogelmélet eredményei hatnak,⁸⁸ amelyeket *belső eredőknek* tekintve ekként kerültek nevesítésre. A nemzetközi jogi kötelezettségek és az azok alapját képező történelmi és politikai tények a jogalkotás *külső aktoraiként* kerültek rögzítésre és nevesítésre. Mindkét állam esetében ezen eredők és azok jogalkotási eredményei mind tárgyukban, mind kiindulópontjaikban, mind időben, mind végrehajtásuk módjaiban rendkívül széles skálán mozogtak. A jogalkotásra ható *belső eredők tekintetében az értekezés döntően a többnemzetiségű állam tényét és a nemzetállammal kapcsolatos koncepcionális gondolkodás alapjait, annak céljait és történelmi jelentőségét emelte ki.* Az értekezés ezen *belső eredőkből kiindulva a külső eredők együttes vizsgálatával törekedett a jogtudományi eredmények elemzésével egy általános alkotmányjogi helyzet feltárására annak kritikájának igényével.*

A belső és külső eredők metszéspontjában különös tényezőként kell rögzíteni, hogy a vizsgált időszak jelentős részében Magyarország a Habsburg Birodalom, később az Osztrák–Magyar Monarchia részeként állt szemben a nemzetiségi kérdés kihívásaival. Az értekezés azonban ebben az esetben is alapvetően a magyar jogalkotás alapjaira és eredményeire összpontosított. Következésképpen a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák Császárság tárgyi kihívásait, az arra adott koncepcionális válaszlehetőségeit, jogalkotási megoldásait csak érintőlegesen és csak annyiban ismerteti, amennyiben ezen aktorok egyértelmű hatása a magyar jogalkotásra megállapítható volt. A Habsburg Birodalmat, illetve az Osztrák Császárságot érintő reformelképzelések szükségképpen a nemzetiségi kihívás által indukált belső feszültségek csökkentését célozta,⁸⁹ azonban 1849-ig tényleges alkotmányjogi válasz ebben a kérdésben nem született. A neoabszolutista kísérletek a birodalom megreformálására, valamint a Kiegyezést követő osztrák alkotmányjogi válaszok lényegüket tekintve Magyarország területén nem érvényesültek. A Kiegyezés lényegéből – a történelmi alkotmány és Magyarország területi integritásának helyreállításából – fakadt, hogy a vizsgálat

88 TÓTH J. Zoltán: Jogalkotás és tételes jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 37–38.

89 SZABÓ István: Belső autonómiák a dualista Monarchiában. *Jogtörténeti Szemle* 2020/1. 1.

tárgyát képező kérdés osztrák megoldásai, koncepciói⁹⁰ a magyar jogalkotásra alapvetően nem hatottak.⁹¹ Tekintettel arra, hogy ezen elképzelések mindegyike a magyar állam területi integritását számolta volna fel, azok magyar szempontból elfogadhatatlanok és a magyar politikai állásponttal összeegyeztethetetlenek voltak, ezért ezen elgondolások is csak az értekezés tárgyához szükséges mértékben kerülnek ismertetésre a 3.2. fejezet és a 4.3. fejezet kapcsolódó részeiben.

1.4. Az értekezés alaptételei és irányvonalai

A nemzetiségi kihívás alapját képező *nacionalizmus* kérdését *konszenzusos* és *univerzális* módon tárgyaló mű alapvetően *nem létezik*, amelynek oka abban lelhető fel, hogy a nemzeti eszme összetevői és ezáltal eredményei mind koronként, mind államonként, régiókként eltérők és különbözők.⁹² Hasonló elvi és ténybeli alapokon *nincs a nemzetnek sem univerzálisan elfogadott fogalma*.⁹³ A fentiek ellenére abban konszenzus van a jogtudomány, a filozófia, a politológia és a történelemtudomány képviselői között, hogy a nacionalizmus és a nemzeti kérdés, és ezáltal a nemzetiségi kihívás sajátosan modern jelenség, amelynek megszületése az 1789. évi francia forradalomhoz kötött, és szoros kapcsolatban áll annak a rendi állam lebontását célzó programjának az eszmerendszerével.⁹⁴

A kutatás szempontjából elsődleges jelentőséggel bír az a tény, hogy *a magyar jogalkotás nemzetiségi kihívás tárgyban megkezdett első lépései pontosan ezen nemzeti eszme megszületésével egy időben történtek*. Következésképpen a magyar jogalkotásra a nemzeti eszme nem csak hatott, hanem *annak eredményei befolyásolták* is a nemzeti eszme *fejlődését* és ezáltal a különböző nemzetiségi igényeket. A magyar alkotmányjog XI. századtól megkezdődött állandó és folyamatos fejlődési tényéből következik⁹⁵ továbbá, *hogy kialakult egységes fogalomrendszer ebben a korban nem állt rendelkezésre*, ami a források elemzése, értelmezése és vizsgálata során különös jelentőséggel bírt. A fogalmi bizonytalanságok részben magyarázatul szolgálnak arra, hogy a XIX. század közepéig, illetve részben azon túl is *keveredtek és máig keverednek* a fogal-

90 TAYLOR, Alan John Percival: *A Habsburg Monarchia 1809–1918*. Budapest, Scolar Kiadó, 2011. 287–289.; ROMSICS (2012) i. m. 16–17.; ROMSICS (2020a) i. m. 18–20.

91 SZABÓ (2020) i. m. 5–6.

92 LUKACS, John: *XX. század és az újkor vége*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006. 220.

93 GYURGYÁK (2007) i. m. 15–17.; IONESCU i. m. 854.; KOVÁCS (2003) i. m. 356–358.; ROMSICS (2018b) i. m. 33.; ROMSICS (2020b) i. m. 13–20.

94 FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. 450–466.; JORDÁKY Lajos: *A Román Nemzeti Párt megalakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 7.

95 HÓMAN Bálint: Történelmi átértékelés. In: BUZA János (szerk.): *Hóman Bálint – A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 357.

makhoz kapcsolódó *értelmezések*,⁹⁶ amely által *rendi* alapú *nemzetfogalmak* és a rendi eredetű privilégiumok elismerésének igénye *párhuzamosan jelentkezett* a *modern nemzetfogalom értelmezésével* és az azokra alapozott, döntően kollektív alapállású jogok érvényesítési szándékával.

A fenti fogalmi bizonytalanságok⁹⁷ ellenére mindkét állam esetében az értekezés a *nyelvi kisebbségek* vizsgált korszakban *nemzetiségi értelemben* használt és elfogadott fogalmát⁹⁸ helyezte a vizsgálat középpontjába, és – ahol más jelzővel külön kiemelés nem eszközöl, különösen a vallási kisebbségek esetét értve ez alatt – ezen értelemben használja a kisebbség, nemzet, nemzetiség fogalmakat is, döntően megőrizve a felhasznált források fogalomhasználatát. Változatlanul ki kell emelni e körben, hogy a világban jelentős számú nemzeti identitás alapját továbbra sem a nyelv,⁹⁹ hanem a nyelvvel együtt vagy attól külön értett különböző egyéb – különösen vallási, vérségi, kulturális, egyéb összetartozástudatot eredményező – jegyek és ismérvek képezik.¹⁰⁰ *Az értekezésben rögzített fogalmi választás indoka abban lehet fel, hogy a vizsgált államok esetében a nemzetiség nyelvi alapú megközelítése elődleges, bizonyos esetekben kizárólagos volt, a nyelvet döntő módon a nemzetiség attribútumaként fogták fel.*¹⁰¹

Némiképp hasonló fogalmi bizonytalanság áll fent az I. világháború idején nemzetközi jelentőségre szert tett, a nemzetiségi eszméhez szorosan kapcsolódó *önrendelkezési jog* esetében is.¹⁰² Figyelemmel arra, hogy a Párizs környéki békerendszer eredményei egyrészt az értekezés tárgyát meghatározó nemzetközi jogi keretként, másrészt ténybeli és időbeli határvonalként rögzítettek, a kutatás alaptételeinek ismertetését megelőzően szükséges rö-

96 „E szó: nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek egygyólvastása, majd idegen elemek kiktűszöbölése vagy átidomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.” In: EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. [a továbbiakban: (EÖTVÖS (1902a)) 38.

97 SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – GERA Anna: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a politikai nemzet koncepciójának utólagos értékelése. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 85–91.; CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11. 221–233.; CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/12. 254–267.; CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13. 286–295.; PONGRÁCZ Kálmán: A szórványvédelem jelentősége és az asszimiláció problémája a kisebbségi életben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/5. 117–118.

98 POMOGYI László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti szótár.* Budapest, Mérték Kiadó, 2008. 595–596.; EÖTVÖS (1902a) i. m. 63–64., 113.

99 GAFTOESCU, I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților.* București, Imprimeriile „Curentul” S.A., 1939. 41–43., 53.; MIKÓ Imre: Nyelv és jog. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára.* Bukarest, Kriterion, 1981. [a továbbiakban: MIKÓ (1981a)] 26–27.; KÉSMÁRKI Gergely: Páneurópa és a kisebbségi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4. 121–122.; EÖTVÖS (1902a) i. m. 179–181.; DISSCESCU i. m. 430.; 629–631.; IONESCU i. m. 154–155.; LUKACS (2006) i. m. 234.; SZENCZEI i. m. 55–57.

100 MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 18–20.

101 EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. [a továbbiakban: (EÖTVÖS (1902b))] 185.; MIKÓ (1981a) i. m. 31.

102 BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930. 18–22.

viden az önrendelkezési jog fogalmának, az önrendelkezési jog és a háborús célok kapcsolatának kiemelése. A népek önrendelkezési jogának érvényre juttatása – alapvetően Oroszország–Ausztria–Magyarországgal szembeni politikáját leszámítva¹⁰³ – a Szövetséges és Társult Főhatalmak utóljára deklarált háborús célja volt.¹⁰⁴ A háborús célok igazolása a háború érdekekhez kötött politikai realizmusának azon eleme, amely annak erkölcsi igazolását és igazságosnak való feltüntetését jelenti,¹⁰⁵ és ennek megfelelően a népek önrendelkezési joga is ebben az összefüggésben értelmezendő. A népek önrendelkezési joga az 1915. évi hágai konferencián került deklarálásra,¹⁰⁶ de csak később, Woodrow Wilson amerikai elnök 1918. január 8-án nyilvánosságra hozott 14 pontjának X. pontja¹⁰⁷ alapján nyerte el a békerendszer rendezésének egyik – valójában csak kiegészítő jelleggel érvényesített – alapelveként és így a háborús célok igazolásának *statusát*. Az önrendelkezési jog összetett fogalom volt, egyaránt értették alatta a korban az *egyéni szabadságjogok individualista megközelítését, a nemzetek jogát a szuverén állami létre és végezetül az államterületen élő nemzetiségek jogát legalább nemzeti és kulturális jogaik biztosítására*.¹⁰⁸

A nemzetiségi kihívás, illetve a kutatás időbeli viszonyítási pontjának, valamint az értekezés nemzetközi jogi kereteinek alapját képező önrendelkezési jog és a Párizs környéki békerendszer kapcsolatának rögzítését követően kiemelendő, hogy az értekezés a nemzeti kisebbségek tényének államhatárok változásától független változatlanóságát veszi alapul a két állam viszonylatában, és annak alaptételei, irányvonalát meghatározó premisszái az értekezés szerkezetére is figyelemmel az alábbiakban foglalhatók össze:¹⁰⁹

103 HAJDU Tibor – POLLMANN Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014. 40–43.; ROMSICS (2020b) i. m. 157–160.

104 GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz*. Az *Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 9–24.; ORMOS Mária: *Pado-vától Trianonig. 1918–1920*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 21–28.; MAGYARICS Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig I. rész. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 5.; *Az Amerikai Egyesült Államok béke-előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.)*. In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 358–359.; In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz*. Az *Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 85–89.; ROMSICS (2020b) i. m. 177–182.; TAYLOR i. m. 302.

105 SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2015. 250.

106 TEGHZE i. m. 235.

107 KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem Könyvkiadó, 2008. 220–221.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 342.; Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 361–363.

108 BÚZA (1930) i. m. 18–22.

109 A kutatás alaptételeinek áttekintését szolgálja az 1. számú melléklet összefoglaló táblázata.

- 1. A többnemzetiségű állam történelmi tény, amely tényhelyzet az I. világháborút követően alapvetően változott meg a két állam esetében.

A többnemzetiségű állam ismérve Magyarország és Románia viszonyában felcserélődött azzal a megjegyzéssel, hogy bár a romániai nemzetiségi arányok vizsgálata alapvetően magasabb román nemzeti számarányt mutattak a területében megnövekedett Románia esetében, mindez a többnemzetiségű állam tényén nem változtat. Kiegészítő megjegyzésként rögzítendő emellett, hogy a magyar államfejlődés során a nemzetiségi viszonyok évszázadok alatt alakultak ki, az I. világháborút követően megalakult többnemzetiségű Románia több elődállam komplex nemzetiségi viszonyait örökölte meg a hozzácsatolt területekkel¹¹⁰ alig egy évtized, ténylegesen mintegy két év elforgása alatt. Románia esetében ezek a viszonyok nem azonos elődállamoktól származtak, a nemzetiségi kihívás problematikáját ennek megfelelően a számarányoktól független egyéb aspektusok is kiegészítették, amelyek közül az eltérő jogrendszerek,¹¹¹ gazdasági fejlettség, valamint a vallásszabadság területét érdemes kiemelni.

- 2. A népek önrendelkezési joga valójában véve csak kiegészítő jelleggel nyert szerepet a Párizs környéki békerendszerben, ezáltal a többnemzetiségű állam problematikáját nem oldotta meg.

A fentiekben rögzítettek szerint az önrendelkezési jog összetett fogalom volt, amelynek alapját képező társadalmi tényhelyzetekből fakadóan a trianoni békeszerződés, illetve a Szövetséges és Társult Hatalmak utódállamokkal kötött kisebbségi szerződésai különös jelentőséget tulajdonítottak a kisebbségek jogainak biztosítására, amelyeket részben a népek önrendelkezéshez való jogából vezettek le.¹¹² A Párizs környéki békerendszer által megalkotott új Európa új határait, valamint a függetlenségüket elnyert vagy területileg megnövekedett államok stabilitását, azaz a megalkotott békerendszert alapvetően veszélyeztette az a tény, hogy a Központi Hatalmak területeiből – részben az önrendelkezési jog érvényesítése eredményeképpen megnövekedett, valamint a függetlenséget elnyert vagy adott esetben újra elnyert – államok korántsem voltak tiszta nemzetállamok.¹¹³ A Párizs környéki békerendszer által megalkotott államhatárok ugyanis elsősorban katonai, gazdasági, politikai szempontból kerültek kialakításra, azaz az új országhatárok esetében a népek önrendelkezési joga legfeljebb csak kiegészítő jelleggel játszott szerepet. Az önrendelkezési jogtól elvárt tiszta nemzetállamok

110 BOIA, Lucian: *Románia elrománosodása*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2016. 43–47.

111 VERESS Emőd: Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges – Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019. 160–167.

112 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 50–52.

113 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 76–77.

megalkotását ténylegesen a katonai, gazdasági és politikai realitás felülírta,¹¹⁴ következésképpen a *politikai és katonai realitás, valamint az önrendelkezési jog elvének konfliktusát mindig az előbbi javára döntötték el a békeszerződések. Az önrendelkezési jogot a győztesek lényegét tekintve tehát nem tekintették a béke egyetemes alapjának és rendezőelvének, egyrészt azt csak a legyőzöttekkel szemben érvényesítették, másrészt annak érvényesítése még nemzetiségi szempontból homogén területek esetében is nyilvánvalóan más határok kialakításához vezetett volna. Az elv következetes vagy legalább kiegészítő jelleggel való érvényesítése nyilvánvalóan más államhatárokat eredményezett volna nem csak Magyarország esetében, hanem a Szudétavidék vagy Ausztria okán Németország területe akár növekedhetett is volna.¹¹⁵ *Következésképpen általános rendezőelvek hiányában az önrendelkezési jog érvényre juttatása alapvető minőségében egyáltalán nem igazolható, kiegészítő jellegében vitatható.* Valójában az önrendelkezési jog elvét zászlójukra tűző Szövetséges és Társult Hatalmak elsődleges háborús céljait ezen elv mögé rejtve érvényesítették a legyőzöttekkel szemben.¹¹⁶ Mindezekből következik, hogy *a nemzetiségi kérdés kihívásait az önrendelkezési jog békerendszerben való ad hoc alkalmazása nem oldotta, nem is oldhatta meg, a Párizs környéki békeszerződések szükségképpen ismét többnemzetiségű államok megalkotásához és így a nemzetiségi kihívás megismétléséhez vezettek.*¹¹⁷*

A Párizs környéki békerendszer fenti eredménye a békerendszer stabilitása érdekében – szemben az addig döntően, de nem kizárólagosan a belső jog hatálya alá tartozó megoldásokkal – indokoltta tette a nemzeti kisebbségek jogának és védelmének nemzetközi szintre való helyezését, az önrendelkezési jogukkal nem élő vagy annak érvényesítésétől elzárt nemzeti kisebbségek jogainak szerződéses biztosítását a Nemzetek Szövetsége keretein belül, illetve külön kisebbségi szerződések útján is.¹¹⁸ A Párizs környéki békerendszer megalkotása során a nemzetállamok deklarált célja és a többnemzetiségű államok realitásának konfliktusa feloldhatatlannak bizonyult az annak megoldására újonnan felállított nemzetközi garanciarendszer ellenére. *A kisebbségi kérdés megoldatlansága és a nemzetközi garanciarendszer nehézségei okán a nemzetállamok eltérő mértékű, de ténylegesen hátrányos megkülönböztető politikát folytattak, amely politika kevesebb mint két évtized alatt a békerendszer és az általa felállított nemzetközi intézményrendszer megsemmisülését eredményezte.*¹¹⁹

114 GLANT i. m. 39., 41.; GYURGYÁK (2007) i. m. 307–308.; TAYLOR i. m. 322–323.; ZEIDLER (2001) i. m. 24., 27–28.

115 FERGUSON (2016a) i. m. 160–164.

116 AJTAY Gábor: A nemzetiségi elv az ántánt szolgálatában a világháború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/10. 374–383.; GYURGYÁK (2018) i. m. 103.; ZEIDLER (2001) i. m. 27–28.

117 SMITH, J. David: Minority Territorial and Non-Territorial Autonomy in Europe: Theoretical Perspectives and Political Challenges. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó, 2014. 16.; GYURGYÁK János: *Európa alkonya?* Budapest, Osiris Kiadó, 2018. 130–132.; ROMSICS (2020b) i. m. 203–211.; TAYLOR i. m. 322–323.

118 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 76–78.

119 FERGUSON (2016a) i. m. 166–167.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 135–149., 170–173.

Az I. világháború kitörése előtt Ausztria–Magyarországot, különösen Magyarországot a 'népek börtönéeként' aposztrofálták¹²⁰ nem csak az antanthatalmak, hanem a területéből részt kívánó – sok esetben papíron a vele szövetséges szomszédos államalakulatok – társadalmi mellett a Monarchia lakosságának jelentős csoportjai is.¹²¹ Mindezek ellenére a népek önrendelkezési jogának érvényre juttatása, és ez alapján az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolása az európai egyensúly megőrzésének érdekében nem volt eredetileg deklarált háborús cél.¹²² Az önrendelkezési jog fentiekben kifejtett pragmatista érvényesülése és elsődleges háborús célokat elfedő értelmezése nyomán az új, illetve területükben megnövekedett államok történelemszemléletében teret nyert az a – háború kezdetén egyetlen háborús céllal sem igazolható – nézet, amely szerint az elesettek valójában ezen jog alapján a nemzeti függetlenségért áldozták életüket.¹²³ Nem vitásan a történelmi magyar állam megszűnését többek között az okozta, hogy a népek önrendelkezési jogára alapozva nemzeti kisebbségei az I. világháború utolsó évében különböző nemzetgyűléseken kimondták elszakadásukat Magyarországtól,¹²⁴ amely folyamatot a Párizs környéki békeszerződések mindenben megerősítettek. Ennek ellenére rögzítendő, hogy a békekonferencián az antanthatalmak pragmatikus céljai voltak az elsődlegesek, amelyeket, illetve a Monarchia utódállamai céljainak elérését sok esetben Magyarország hátrányára befolyásolták a békekonferencia szakértői testületi tagjainak Magyarországgal szembeni előítéletei. Mindezeket csak súlyosbította, hogy az utódállamok területi igényeit egymástól független szakértői testületek tárgyalták,¹²⁵ és a százas nagyságrendű testületek közül mindössze kettő foglalkozott a kis jelentőségűnek ítélt magyar határok kérdésével.¹²⁶ A fentiek együttesen így vezettek el az önrendelkezési jog alkalmazásától függetlenül a magyar történelemben példátlan területvesztéshez.¹²⁷ A tárgyalások egyoldalúságát bizonyítja továbbá, hogy a vesztes államokat a korábbi gyakorlattól eltérően nem hívták meg a békekonferencia érdemi részére, csak az előkészített

120 HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózás forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018. 260.

121 ROMSICS (2020a) i. m. 7–28.

122 GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 17–19.; HAJDU – POLLMANN i. m. 40–43.

123 WATSON, Alexander: *Acélglyűrű. Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban (1914–1918)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016. 587.

124 ROMSICS (2018a) i. m. 292–295.

125 CORNELIUS Deborah S.: *Magyarország és a második világháború*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2015. 34–35.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 349.; Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyar-kérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 717–720., 743–748.

126 ABLONCZY (2020) i. m. 70.

127 CARTLEDGE, Bryan: *Trianon egy angol szemével*. Budapest, Officina Kiadó, 2011. 81–90.

szerződések aláírására,¹²⁸ ekkor is korlátoztva képviselőik mozgását, álláspontjukat kifejtő tevékenységét.¹²⁹

A tárgyalások egyoldalúsága mellett a háború utáni stabilitás célját eleve illuzórikussá tette, hogy a fentiek szerint *általános rendező elvek* – az önrendelkezési elv kiegészítő és *ad hoc* alkalmazását leszámítva – *sem álltak rendelkezésre*.

- 3. A nemzetiségi jogalkotás eredői és ezáltal eredményei alapvetően eltértek Magyarország és Románia esetében.

A magyar nemzetiségi jogalkotás okai elsődlegesen a rendi alkotmányon alapuló államszervezet felszámolásából eredeztethetők a szociológiai tényeken túl, annak alapját a *rendiség és partikularizmus felszámolása és a liberalizmus jogegyenlőség tétele képezte*, így döntően *individualista alapokon állt*. A magyar nemzetiségi jogalkotás alapjai ennek megfelelően *döntően belső okokra vezethetők vissza*, az közvetlen összefüggésben állt az 1848. évi áprilisi törvényekkel, az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc tanulságaival,¹³⁰ a nemzetiségekkel való megbékélés erkölcsi kötelezettségével, az 1867. évi Kiegyezéssel és azt követően az unitárius magyar állam megteremtésének igényével.

A magyar nemzetiségi jogalkotást – mint a világon, illetve Közép-Európában egyébként e tárgyban *első*¹³¹ – ennek megfelelően *nem befolyásolta nemzetközi kötelezettség*, így annak végrehajtását nem is ellenőrizte, kényszerítette ki nemzetközi fórum. A magyar nemzetiségi jogalkotás a magyar organikus államfejlődés és alkotmányos berendezkedés eredménye, az egy jogszabály, a Nemzetiségi törvény megalkotására vezetett. A Nemzetiségi törvény a vizsgált korszak egészében *hatályban maradt*, és annak szabályozási koncepciója alapján kerültek megalkotásra az egyéb jogterületekre tartozó jogforrások. A nemzetközi jogi elem csak a trianoni békeszerződés rendelkezéseivel jelent meg e tárgyban a magyar jogban, de *döntő befolyást arra nem gyakorolt*, tekintettel arra, hogy a magyar nemzetiségi jogalkotás eredményei a nemzetközi kötelezettségek által előírt szintet *jóval meghaladta*, illetve Magyarország quasi egynemzetiségű állammá vált.

A román nemzetiségi jogalkotást a magyarral szemben elsősorban a megkésített államalakulásból kifolyólag a nemzetközi jogi kötelezettségek indukálták. Románia valós rendi államszervezet hiányában, *külföldi mintákon alapuló alkotmányos rendszer implementálásával*, valamint alapvetően a nemzetállami feltételek birtokában¹³² nyerte el 1878-ban elismert függetlenségét, és unitárius államként alakult meg. Románia föderális államként való megalakulása annak

128 KISSINGER i. m. 220–221.; ZEIDLER (2018) i. m. 220–221.

129 ZEIDLER (2018) i. m. 7., 25.

130 GYURGYÁK (2007) i. m. 22.

131 MIKÓ (1944) i. m. 68–69.

132 SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2011. 64.

ellenére nem merült fel, hogy annak alapjai a két elődállam, Havasalföld és Moldova fejedelemségei által egyebekben részben adottak voltak.¹³³ E ténynek alkotmányjogi következményei, azaz az *unitárius nemzetállam alapállása indokolta* a 2.4. fejezet alapjai mellett a 3.3.1. és 3.3.3. alfejezetekben *Románia 1866. évi Alkotmánya* és ezen alaptörvény alapján felállított román államszervezet és alkotmányos gondolkodás rövid bemutatását.

Az 1866. évi román Alkotmány egységes nemzetállami alapállása lényegileg határozta meg a későbbi román alkotmányok kiindulópontjait a vizsgált kérdésben. Románia az I. világháború eredményeképpen – részben az önrendelkezési jog érvényre juttatásával – területében megnagyobbodott és többnemzetiségű állammá vált, és a *területszerzések feltételeként nemzetközi kötelezettséget vállalt* a nemzeti kisebbségek védelme tárgyában. A román állam azonban a fenti tények és nemzetközi kötelezettségvállalásai, illetve a Gyulafehérvári Határozatokban rögzített belső politikai nyilatkozata ellenére – az 1866-ban lefektetett alkotmányos alapjait, az egységes nemzetállam kiindulópontját fenntartotta – és az egységes nemzetállam eszméjéhez mind a vizsgált korban, mind a mai napig ragaszkodik. Az egységes nemzetállami eszme – mint a többnemzetiségű állam ténye ellenére deklarált román államcél – döntően befolyásolta Románia politikai magatartását, többszöri alkotmányozását, ebből fakadóan a nemzetiségi jogi jogalkotását is. Az egységes nemzetállam kiépítésének politikai programja az I. világháborút követően hatványozottan jelentkezett, figyelemmel a román államhoz csatolt területek alapvetően különböző jogi, gazdasági és társadalmi viszonyaira és az abból fakadó kihívásaira. A belső és külső jogalkotási aktorok ellenére *Románia egységes, nemzetiségi jogot tartalmazó törvényt*, valamint alkotmányjogilag értelmezhető fogalmat a nemzeti kisebbségek tekintetében *nem alkotott*, sőt a nemzetközi kötelezettségeit negligálta, majd tudatosan és nyíltan megtagadta. Románia jogrendje nélkülözötte a magyar példa szerinti egységes elveken nyugvó nemzetiségi alaptörvényt, így a román kisebbségi jog általános és különös része különböző tárgyakban hozott jogszabályaiban fragmentáltan lelhetők fel mint Románia nemzetiségi jogának elemei.

Mindekét állam jogalkotása tekintetében kiemelendő, hogy a nemzetiségi képviselők alapvetően konstruktívan és részben azonos alapokon, döntően a kollektív jogok talaján állva fogalmazták meg a nemzetiségi igényeket az adott állammal szemben. Magyarországon e körben kiemelendő, hogy a román nemzetiség képviselői maradtak a leghosszabb ideig a rendi alapú partikularizmus pártján, majd a Nemzetiségi törvény tárgyalása alatt is külön törvényjavaslatokat fogalmaztak meg, érveltek, más nemzetiségi képviselőkkel összefogva proaktívan álltak a jogalkotáshoz.¹³⁴ A Nemzetiségi törvény elfogadása után, mivel javaslataik elutasításra kerültek, a román nemzetiség képviselői hosszú ideig a Nemzetiségi törvénnyel szemben állva törvényhozáson kívüli eszközökkel, nemzetközi fórum hiányában elsősorban a sajtó és

133 BOIA (2013) i. m. 55.

134 A nemzetiségek és képviselőik politikáját és törvényjavaslatait az értekezés 3.2. fejezete mutatja be.

egyházszervezeteik, valamint a kialakuló román állammal való kapcsolataik útján érvényesítették álláspontjukat. A magyar nemzetiség romániai képviselői is alapvetően proaktívan és konstruktívan viszonyultak a román jogalkotáshoz, és elfogadták a fennálló államkereteket és azok alkotmányos rendjét a *kisebbségi sorsból adódóan pártok feletti érdekkállást elfoglalva*.¹³⁵ A magyar kisebbségi álláspontok érvényesítésének a színtere elsősorban a mindenkori román törvényhozás volt, de különös szerepet kapott a Nemzetek Szövetsége előtti eljárás is, amely tehát korábban nem állt rendelkezésre.¹³⁶ E körben továbbá *paradigmaváltás* is megfigyelhető a korszak tárgyi magyar politikai és jogi gondolkodását illetően. A nemzetiségi jog tekintetében a *korábbi individualista politikai alaptól elmozdulás következett be a kollektív kisebbségi jogok irányába, közvetlenül és közvetve elismerve az autonóm területek felállításának lehetőségét és azoknak az állam területi integritásával való összeegyeztethetőségét*,¹³⁷ amelynek okát nyilvánvalóan a megváltozott államkeretek mellett a részben kollektív szemléletű nemzetközi jogi kötelezettségek szerződésbe foglalása és a nemzetközi jogi fórumrendszer felállítása is képezte.

A jogalkotást tekintve egyebekben megjegyzendő, hogy a többnemzetiségű állam tényhelyezete mellett a két állam tekintetében az államcélok felcserélődése is bekövetkezett. Ennek megfelelően Magyarország esetében az *irredentizmus* – mint valamennyi magyar egy államkereten belüli egyesítése –, amely korábban nem volt értelmezhető, Trianonnal jelent meg, és elsődleges politikai célként érvényesült a korszakban, míg Románia esetében a román irredentizmus politikai programjának megvalósítását az I. világháborút lezáró békerendszer teljesítette.

- 4. *A modern államok a többség–kisebbség viszonyában alapvetően három modellt vallanak, amelyek a kirekesztő, együttműködő, illetve befogadó modellként írhatók le.*

A kirekesztő modell lényegét olyan jogalkotás jelenti, amely közvetlenül vagy közvetetten sérti a kisebbségek jogait és a kisebbségek többséggel szembeni jogegyenlőségét, az együttműködő modell a jogegyenlőség talaján áll, és alapvetően formális jogegyenlőségre törekszik individualista alapállást vallva, de egyes kollektíven gyakorolható jogokat kifejezetten egyéni alapon elismer, míg a befogadó modell a kisebbségek közösségi jogait is elismeri, értve ezalatt az önkormányzati jogokat, amely adott esetben föderatív államberen-

135 Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 410.

136 A romániai magyar nemzetiségi képviselők politikáját részlegesen a román jogalkotás eredményeihez kapcsolódóan az értekezés 3.3. fejezete és alfejezetei, 4.5. fejezete és alfejezetei, míg a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi eljárásokat a 4.6. fejezete és alfejezetei mutatják be.

137 BÁRDI (2013) i. m. 180–194.; ROMSICS (2012) i. m. 85.

dezkedésig is terjedhet.¹³⁸ A többnemzetiségű államok nemzetiségi kihívásának ezen utóbbi megoldása a területi integritás biztosításával – ellentétben a vizsgált kor uralkodó felfogásával – napjainkban összekapcsolható.¹³⁹

A kutatás alaptézise e körben abban foglalható össze, hogy Magyarország e modellek közül döntően az együttműködő modellt vallotta, de megjelentek a befogadó modell egyes elemei is a jogalkotásában, míg Románia de facto és részben de iure a kirekesztő modell talaján állt annak ellenére, hogy alkotmányai az együttműködő, nemzetközi kötelezettségei az együttműködő és befogadó modell elemeit egyaránt tartalmazták. Románia a befogadó modell elemét képező, a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkében foglalt erdélyi székely és szász közületek vallási és tanügyi kérdésekben való helyi önkormányzatát nyíltan megtagadta, míg az *együttműködő modell* rendelkezéseit csak *formálisan teljesítette*, de annak *gyakorlata* során *kezdetben indirekt, majd direkt módon kirekesztő modellt* alkalmazott.

Az értekezés ezen alaptétele, tekintettel arra, hogy a kötet egy általános alkotmányjogi helyzet értékelését célozza és annak eredményét vázolja fel, e körben jogáganként tovább árnyalható a *lex specialis derogat legi generali* elve alapján. Ennek módszere az egyedi jogintézmény adott modellekbe való besorolása lehet egy egyedi vizsgálatot követően, amelynek eredményeként az egyedi jogalkotási eredmény ténylegesen érvényesülő és hatályosuló gyakorlata, értékválasztása, társadalmi súlya jogágra vetítve mutathatja meg az adott modell vagy annak elemeinek egyedi érvényesülését. E körben ugyanakkor a kutatás a jogalkotási eredmények és joggyakorlat vizsgálatával egy általános alaptézis megfogalmazására vezettek, amely alaptétel a kisebbségi modellek alapjellemezői és az adott állam alapvető állampolitikája és alkotmányos értékválasztásának viszonyát vázolja fel, annak kereteit rögzíti kiritikai élel és szándékkal az értekezés egyik céljaként megfogalmazott szembesítés elvégzésére alkalmasnak ítélt fogalmi keretként.

• 5. *A nemzetközi jog hatása a kisebbségvédelmi jogalkotásra alapvetően különbözött Magyarországon és Romániában.*

Magyarország esetében a nemzeti kisebbségek jogára irányuló jogalkotás úttörő jellegű és alapvetően belső okok által indukált volt. A nemzetközi jog hatását tekintve alapvetően az Osztrák Császársággal való közjogi kapcsolat nemzetközi jelleget is magában hordozó hibrid tényezőit, valamint a Magyarországgal határos államok kialakulását kell kiemelni. Ez utóbbi tény je-

138 TRÓCSÁNYI László: Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010. 893–894.

139 BAUBÖCK, Rainer: Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 138–168.

lentősége abból fakad, hogy ezen újonnan kialakult államok államalkotó nemzetével részben azonos magyarországi honos nemzetiségek alkották a többnemzetiségű Magyar Királyságot. E sajátos tény az állam felbomlásán túl a szomszéd államok területi igényei érvényesítésének és érvényesülésének veszélyét, később valós megvalósítását is magában hordozta, így a törvényhozásra elsősorban a szomszédos államokkal való nemzetközi jogi kapcsolat és a területi igények kivédésének célja hatott. A kutatás második időszakját illetően rögzítendő, hogy *az I. világháborút követően megalkotott nemzetközi jogi kisebbségvédelmi rendszernek alapvetően nem volt hatása a magyar jogalkotásra* a fentiekben jelzettek társadalmi viszonyokon felül azon okból sem, hogy a magyar jog kisebbségvédelmi szintje meghaladta a nemzetközi jog által érvényesíteni kívánt szintet. A nemzetközi jog elemzett forrásai által garantált kisebbségvédelem szintje alapvetően bizonyítja, hogy az egyik háborús okként kezelt magyar nemzetiségi politika és jog ezen értelmezése jogilag nem igazolható. A Szövetséges és Társult Főhatalmak a felállított nemzetközi jogi intézményekkel közvetlenül ismerték be a nemzetiségi kérdés államhatárok módosításával és részben új államok kialakításával általuk eszközölt megoldásának kudarcát, illetve a garantált védelmi szint mértékével a magyar jog intézményeinek elégségességét is.

Románia esetében a nemzetközi jog alapvető hatást gyakorolt a jogalkotásra, a román kisebbségi jogi jogalkotás indokát és eredőjét a nemzetközi kötelezettségek vállalása és annak teljesítése képezte. Rögzítendő, hogy ezen nemzetközi jogi kötelezettségeknek Románia több területen nem vagy csak részben tett eleget, ettől függetlenül a nemzetközi jog közvetlen hatása kétséget kizáróan megállapítható. A Párizs környéki békerendszer eredményeképpen a Nemzetek Szövetsége szervezetrendszerén belül felállításra kerül a kisebbségvédelem nemzetközi jogi védelmi rendszere, *azaz a nemzetiségi jogalkotás és a kisebbségvédelem nemzetközi jogi ellenőrzési intézményt nyert.* Annak ellenére, hogy a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer sokkal inkább politikai, semmint jogi jelentőséggel bíró intézmény volt, számos jogi hiányossága ellenére önmagában a fennállása okán mindkét állam esetében eltérő mértékű, de kimutatható hatást gyakorolt a jogalkotásra, illetve a jogalkalmazásra, amely hatás különösen a romániai magyarság esetében bírt jelentőséggel.

A kétoldalú nemzetközi szerződések jogforrási minősége alapján kiemelendő, hogy Magyarország és Románia között Trianont követően kétoldalú kisebbségvédelmi szerződés megkötésére nem került sor, illetve annak lehetősége reálisan fel sem merült. A magyarországi román nemzetiség csekély száma miatt Románia ilyen megállapodás megkötésében Magyarországgal szemben nem volt érdekelt, ezzel szemben Jugoszláviával, amely állammal – igaz, csak oktatási kérdésben és csak a Bánát *partialis* területi hatályával – megállapodást

kötött,¹⁴⁰ melynek oka nyilvánvalóan a jelentős jugoszláviai román nemzetiség ténye volt. A vizsgált korszak végén Románia a dobrudzsai törökök esetében Törökországgal kötött nemzetközi szerződést,¹⁴¹ amely azonban a romániai török kisebbség áttelepítését és nem a védelmét célozta.

A kutatás alaptételei és irányvonalai tekintetében végezetül kiemelendő, hogy az értekezés azonosul azzal és magáévá teszi azt az álláspontot, amely szerint *a jogtörténet művelése a jelenre kiható aktualitással bír, és a vizsgált jogintézmények kialakulásának, működésének ismerete a jelen megértésének és a jövő formálásának eszköze.*¹⁴²

Ennek megfelelően a szerző és az értekezés hitet tesz amellett, hogy a feltárt alapok, tényhelyzetek, majd az azokra adott jogalkotási válaszokból levont következtetések alkalmasak arra, hogy mind a vizsgált időszak, mind pedig napjaink tekintetében támpontot nyújtsanak mindkét állam polgárainak, közösségeinek, jogalkotóinak a nemzetiségi kihívás jelenkori kérdéseinek megválaszolásához és alkotmányjogi alapjainak megértéséhez, adott esetben azok revidálásához. Ebből fakadóan az értekezés remélhetőleg hozzájárul a nemzetiségi kérdésből fakadó társadalmi elvárások megnyugtató, a többségi és kisebbségi szempontokat egyaránt figyelembe vevő, a félreértéseket és mítoszokat eloszlató tartós megoldásainak felismeréséhez, amely alapok talán elvezethetnek sikeres jogalkotási lépésekkel egy ténylegesen együttműködő, eredményes nemzetközi kapcsolatok kiépítéséhez.

140 League of Nations Treaty Series – Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXLVI 1934. N°s. 1, 2, 3 et 4. N°. 3373. 233–243.

141 *A Hivatalos Közlöny* 1936. november 12-i 264. számában a 2559. számú királyi rendelettel kihirdetett 1936. szeptember 4-i román–török egyezmény a dobrudzsai törökök kivándorlásáról – decret-regal nr. 2.559. Convențiunea dintre România și Turcia reglementând emigrațiunea populațiunii turce din Dobrogea, cu 4 schimburi de Note anexe, semnate la București, la 4 Septembrie 1936.

142 VERESS Emőd: Erdély mint jogtörténeti tér. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 19.

II.
RÉSZ

**A többnemzetiségű állam megjelenése,
a többnemzetiségű állam ténye
és a tényhelyzetek változása**

2.1. Áttekintés

A nemzetközi jog az államiság három alapfeltételének teljesülése,¹⁴³ nevezetesen a vonalserűen körülhatárolt államterület,¹⁴⁴ az ezen a területen állandóan letelepedett lakosság¹⁴⁵ és az ezeken fennálló szuverén főhatalom¹⁴⁶ esetén és kérdésén túl az államiság további ismérveit nem ismeri. Mindkét vizsgált állam esetében ezeket a feltételeket adottnak tekintve a vizsgált korban nem került vizsgálat tárgyává a szükséges mértéken túl Ausztria–Magyarország különleges államberendezkedése, illetve az 1878. évi berlini kongresszus, a Párizs környéki békerendszer, illetve a Nemzetek Szövetsége szuverenitásra gyakorolt hatásai, figyelemmel arra a tényre, hogy a fenti konstitutív elemek megléte esetében az államot a nemzetközi jog ténykérdésként kezeli.

Az államiság feltételei között rögzített lakosság kérdése a vizsgálat tárgyát tekintve döntő jelentőségű. A nemzetállami eszme az 1789. évi francia forradalmat követően történt megjelenése alapvetően változtatta meg a nemzetközi politika, illetve a nemzeti jog természetét. A nemzetközi jog alanyaiként felfogott államok nemzeti joga esetében a nemzetállami eszme a jogi, társadalmi és gazdasági egyenlőség megteremtésének célját fogalmazta meg¹⁴⁷ a népszuverenitás tétele alapján.¹⁴⁸ A népszuverenitás tétele, majd a nemzeti identitás és a nemzeti eszme¹⁴⁹ felváltotta az addigi isteni legitimációt, dinasztikus érdekeket és monarchikus állameszmét. Ennek hatásaként a nacionalizmus felborította a korábbi, alapvetően a nagyhatalmi egyensúlyon és dinasztikus kötelékeken alapuló nemzetközi viszonyokat, és máig érvényesülő – a korábbi vallási, gazdasági, politikai eszmerendszereket legyőző – globális ideológiává vált.¹⁵⁰

143 ALEXIANU, George: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1926. 89.; DELEANU, Ion: *Instituții și proceduri constituționale în dreptul român și în dreptul comparat*. Arad, Editura Servo-Sat, 2003. 261.; IONESCU i. m. 138.; KOVÁCS (2003) i. m. 165.; TRÓCSÁNYI (2014) i. m. 21.

144 JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1959. 394–406.; DEZSŐ Márta: A szuverenitás. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 136–138.; TEODORESCU, Anibal: *Tratat de drept administrativ*. București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A. 1929. 95–101.; ALEXIANU i. m. 117–121.; NAGY (1907) i. m. 43–45.; TEGHZE i. m. 207–220.

145 GANCZER Mónika: *Állampolgárság és államutódlás*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013. 9–10.; NEGULESCU, Paul: *Tratat de drept administrativ Volumul 1*. București, „Tipografie Romane Unite”, 1925. 98–99.; JELLINEK i. m. 406–427.

146 ALEXIANU i. m. 93–105.; DEZSŐ i. m. 121–123.; JELLINEK i. m. 427–434, NAGY (1907) i. m. 178.; NEGULESCU i. m. 109.; TEGHZE i. m. 201–207.

147 CAENEGEM VAN, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 250–251.

148 DELEANU i. m. 41.; IONESCU i. m. 457–459.

149 GYURGYÁK (2007) i. m. 25.

150 FUKUYAMA i. m. 450–466.

A nemzeti eszme megszületése a korábbi etnikailag semleges, de nyelvileg töredezett társadalmú államokat ezáltal különös kihívásokkal állította szembe. A nemzeti vagy nemzetiségi kihívások később szükségképpen megjelentek azon korábban nyelvileg és etnikailag egyneműnek tekinthető államok esetében is, amelyek területnyereségük okán olyan lakosságot szereztek, amelyek a korábbi homogén társadalmi jelleget alapvetően változtatták meg. Az alábbiakban ez a folyamat kerül bemutatásra Magyarország és Románia demográfiai adatainak áttekintésével azzal, hogy az adatfelvételek nyelvi és nemzetiségi adataiból bizonyítást nyer az érintett államok többnemzetiségű, illetve *quasi* egynemzetiségű állami léte, illetve ilyen állammá válása, azaz a demográfiai adatok e körben alkalmasak a kutatás alaptételét képező társadalmi viszonyok feltárására.¹⁵¹

2.2. A többnemzetiségű állam és a nemzeti eszme megjelenése

A nemzetiségi jog alkotmányos alapjainak tárgyalását a fentiek szerint nem szakíthatjuk el attól a ténytől, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján filozófiai alapon megjelent nacionalizmus által felkavart nemzeti érzelmekből¹⁵² fakadóan a kisebbségi kérdések az addigi nagyhatalmi viszonyok által determinált állampolitikai kérdéseket új kihívásokkal szembeállították mind a belügyek – különösen a legitimitáció és a kormányzás –, mind pedig a külkapcsolatok területén.¹⁵³

Az 1789. évi francia forradalmat megelőzően az európai államok hatalmi és uralmi viszonyai alapvetően rendi keretek között, valamint az abszolutista kormányzat által voltak meghatározottak, azaz *a nemzetállam eszméje és fogalma nem létezett*.¹⁵⁴ Mindebből egyenesen az a tény következik, hogy – bár nyelvi és kulturális, valamint vallási szempontból homogén államok kis kivételtől eltekintve alapvetően nem léteztek – *a nemzetiség, nemzeti kisebbség fogalma a rendi keretek között nem volt értelmezhető és így nem is volt szabályozható*.

A nemzetállam, illetve a nemzetállami eszme megjelenésének okait tehát elősorban az 1789. évi francia forradalom hármasszavában megtestesített politikai programra

151 NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/19. 727–735.; NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/20. 761–768.

152 EÖTVÖS (1902a) i. m. 109.

153 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 49.

154 SZABADFALVI József: A nemzet. In: BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002. 244–251.; EÖTVÖS (1902a) i. m. 71.

lehet visszavezetni,¹⁵⁵ elsődlegesen a társadalmi szerződés jogegyenlőség tételére.¹⁵⁶ Ezen tétel a politikai hatalom kiterjesztésének célját hordozta magában az abszolutizmus eltörlésével, a montesquieu-i hatalommegosztás¹⁵⁷ elvének megvalósításával és a rendi függőségi rendszer felszámolásával.¹⁵⁸ A francia forradalmi eszmék elterjedése a kontinensen alapvetően törték át az elkövetkező évtizedekben a korábbi évszázadokban megszilárdult gazdasági és társadalmi kereteket,¹⁵⁹ értve ezalatt a nyelviileg semleges államok alapvezítését is.¹⁶⁰ A jogegyenlőség tétele így a XIX. században kiteljesedett és új értelmet nyert, az államot ezt követően jogegyenlőségen alapuló politikailag szervezett társadalomként, egyenlő jogokkal rendelkező egyének jogközösségként fogták fel. A fenti módon értelmezett jogegyenlőségen alapuló jogközösség egyben új identitást eredményezett, amely felváltotta a korábbi partikuláris és hierarchikus identitásokat, jogokat.¹⁶¹ A jogegyenlőségen alapuló egyének közössége a nép vagy nemzet lett, amelynek tagjai a hatalom részeseiként honpolgárok, ellenkező esetben alattvalók.¹⁶² A nemzetállami eszme alapjait tehát nem feltétlenül etnikai, kulturális vagy nyelvi okokban kell keresnünk, hanem a rendi különjogoktól, partikularizmustól mentes, egyenlőségen alapuló, így egységes jog alapján hatékonyan kormányzott állam iránti igényben.¹⁶³ Ezen igény szükségképpen magában hordozta az addigi nyelvi, kulturális, valamint etnikai alapon is sokszínű államok partikularizmustól mentes egységesítésének programját.¹⁶⁴ A jogalkotás szempontjából ebben a körben a jogegyenlőség tétele a népszuverenitás¹⁶⁵ közjóra törekvő akarati elvével¹⁶⁶ együtt jelölte ki a jog feladatát a jogegységesítéssel megjegyezve, hogy az abszolutizmus egyik lényeges programelemét a nemzetállami céllal azonosan a partikularizmus megszüntetése képezte.¹⁶⁷

A jog a jogközösségként felfogott nemzet politikai kereteivel a társadalom és az állam viszonyát határozza meg, a tagjai számára normákat, instrumentumokat alkot, szabályoz és

155 BÚSBACH Péter: *Egy viharos emberöltő I. Kötet*. Budapest, Benkő Gyula Bizománya, 1906. [a továbbiakban: BÚSBACH (1906a)] 5–6.; EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., 1903. 9.

156 ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001. 35–39.

157 SÁRI János: A hatalommegosztás és a társadalmi-többségi elv. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 35–37.; DISSESCU i. m. 166–176.; IONESCU, i. m. 366–370.

158 PRICE, Roger: *Franciaország története*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft. 2001. 83–106.

159 ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, A. James: *Miért bukhatnak el a nemzetek?* Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2013. 272–282.

160 MIKÓ (1981a) i. m. 25–26.

161 GYURGYÁK (2007) i. m. 25–26.; SZABÓ (2015) i. m. 183.

162 ROUSSEAU i. m. 38–44.

163 SZABADFALVI i. m. 251–254.

164 GYURGYÁK (2007) i. m. 21.; MANZINGER i. m. 15–16.

165 EÖTVÖS (1903) i. m. 11.

166 ROUSSEAU i. m. 48–54.

167 MEZEY Barna: Az abszolutizmus eredeti modellje. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 181–207.

irányít az egyenlőségen alapuló igazságos módon,¹⁶⁸ amely által mindenkit egyenlő módon azonos jogok illetnek meg, illetve azonos kötelezettségek terhelnek.¹⁶⁹ A francia felvilágosodás és az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata hatása¹⁷⁰ alatt megszerkesztett¹⁷¹ Emberi és polgári jogok nyilatkozatának francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés általi 1789. augusztus 26-i elfogadása e kérdésben alapvető jelentőségű, mert megteremtette a jog uralmához kötött alkotmányok alap modelljét. Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata I. és VI. szakasza a rendi különbségek nélküli egyenlőség tételének kimondásával¹⁷² a rendiség felszámolásának programját univerzális igényvel¹⁷³ tartalmazta, és emellett a III. szakasz az új típusú állam hatalmi alapját a népszuverenitás tételében határozta meg, végleg felváltva a korábbi isteni legitimáción alapuló hatalomgyakorlást.¹⁷⁴ A fentiek szerint kinyilatkoztatott jogegyenlőség a hatalom által át nem törhető,¹⁷⁵ és így szükségképpen a hatalom törvények alá rendeltségéhez vezet,¹⁷⁶ amely tétel – az univerzalitás igényével történt megfogalmazása okán – a nemzetközi jog alapjává és ezáltal a belső állami jogalkotás nemzetközi korlátjává is vált.¹⁷⁷

A partikularizmusoktól mentes államfejlődés és államegységesítés – az egyéni jogok biztosításán túli¹⁷⁸ – egyik kézenfekvő kiindulópontja a hivatalos nyelv kérdése volt. A *közös vagy többségi nyelvtől eltérő nyelvek mint az egységesítés és ezáltal az egyenlőség ellen ható tényezők ez okból váltak kiemelt jelentőségű politikai kérdéssé*. Mivel a politikai kérdések a jogalkotás határait is kijelölik,¹⁷⁹ a nyelv ennek megfelelően válhatott a nemzeti identitás¹⁸⁰ és ezáltal az állam területi stabilitásának egyik,¹⁸¹ de nem kizárólagos fundamentumává és szabályozási keretévé.

168 SZABÓ (2015) i. m. 184–185.

169 ROUSSEAU i. m. 58.

170 ROMSICS Ignác: *Magyar rebellisek*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019. [a továbbiakban: ROMSICS (2019b)] 169–171.

171 HAHNER Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 78–98.

172 ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A francia forradalom – Az alkotmányos monarchiától a köztársaságig. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 761.; TAKÁCS (2002) i. m. 28.; CAENEGEM VAN i. m. 254–256.; IONESCU i. m. 313–316.

173 SÁRI János: *Alapjogok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 16–17.; TAKÁCS Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 24.

174 ZLINSZKY János: A klasszikus polgári állam és jog kialakulása és megszilárdítása. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 339–340.; HAHNER i. m. 95.

175 ROUSSEAU i. m. 59.

176 ROUSSEAU i. m. 84–85.

177 SZABÓ (2015) i. m. 189.

178 TAKÁCS Péter: A modern állam. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bóbor Kiadó, 2001. 211–212., 218–223.

179 SZABÓ (2015) i. m. 225–226.

180 CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15. 367–372; EÖTVÖS (1903) i. m. 9–10.

181 KYMLICKA, Will – BASHIR, Bashir (eds.): *The politics of Reconciliation in Multicultural Societies*, Oxford, Oxford University Press, 2012. 11.

A döntően nyelvi alapon álló kialakuló nemzeti identitás eszméje¹⁸² mint az állami stabilitás egyik feltételének XIX. századi felfogása vezetett ennek megfelelően arra a megállapításra a korban, hogy *a hatékony állam kormányzása a nyelvi és a politikai határok egybeesésével, azaz nemzetállamok kialakításával lehetséges,*¹⁸³ amely kiindulópont azonban a nyelvi szempontból kevésbé homogén államok felbomlásának a veszélyét hordozta magában.¹⁸⁴ *A nyelvi kérdés, illetve a nyelvi alapon álló nemzetiségi kihívás megoldása így vált a rendi államberendezkedést felváltó modern állam alapfeltételévé, következésképpen a nyelvi kérdés egyszerre oka és okozata a nemzetállamok politikai programjának és eszméjének.*

A nemzetiségi kérdés tekintetében, annak megjelenésének korában gyakorlatilag két – a francia felvilágosodásból, illetve a francia forradalomból eredeztethető – ellentétes uralkodó nemzetfelfogás létezett.¹⁸⁵ Mindkét felfogás azonos céllal rendelkezett, azaz az egységes állam középpontba helyezésével a népszuverenitás tételét vallva törekedett a rendiségtől és a partikularizmustól mentes modern állam megteremtésére. Az *első felfogás elsősorban nyelvi alapon szerveződő nemzeti eszmét és az ez alapján kiépített nemzetállamot* képviselte és képviseli ma is.¹⁸⁶ *Ezzel ellentétben állt a politikai nemzet koncepciója, amely Magyarországon a későbbiekben részletesen elemzett módon a magyar rendi nemesi nemzet, a natio Hungarica hagyományán, azaz a hungarus¹⁸⁷ tudaton alapult. A politikai magyar nemzet koncepciója a történelmi alkotmányon alapulva¹⁸⁸ a rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztésével, a feudális kiváltságok eltörlésével¹⁸⁹ a nemzetet politikai entitásként kezelte nyelvtől, etnikai, kulturális, vallási vagy egyéb szempontoktól függetlenül, és ezen az alapon szervezett politikai és nem nyelvi értelemben vett nemzetállamot képviselt. Az első felfogás értelemszerűen a nyelvileg homogén nemzetállamok programjának filozófiai és politikai megalapozását jelentette, a második felfogás pedig etnikai, illetve nyelvi szempontból alapvetően neutrális¹⁹⁰ és döntően egyéni jogok alapján álló állameszmét képviselt.*

182 EÖTVÖS (1902a) i. m. 62–63.

183 SZABADFALVI i. m. 252–253.

184 EÖTVÖS (1902a) i. m. 103–104.; EÖTVÖS (1902b) i. m. 187–188.

185 KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A nemzetiségi kérdés jelentkezése. Nemzeti ébredési mozgalmak. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016, [a továbbiakban: KATUS (2016a)] 609.; MIKÓ (1981a) i. m. 27–28.

186 RUSU, Gabriel-Virgil: De la idee de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial). In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 11–12.; EÖTVÖS (1902a) i. m. 63–64.; KATUS (2016a) i. m. 609.; MIKÓ (1981a) i. m. 28.; FUKUYAMA i. m. 456.

187 PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012. 11, GYURGYÁK (2007) i. m. 22., 25–28., 30.; KATUS (2016a) i. m. 609.; ROMSICS (2017) i. m. 351.

188 GYURGYÁK (2007) i. m. 90–91.

189 SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987. 110.; GYURGYÁK (2007) i. m. 21–22.

190 DISSESCU i. m. 630–632.; RUSU i. m. 12.; SZABADFALVI i. m. 266–267.

Magyarország esetében az első nézőpont alapja Szent István király már közmondásossá vált „mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő”¹⁹¹ intelméből fakadt, és elsősorban a nemzetiségek által citált, kezdetben nyelvi, majd területi alapú igényeket magában hordozó alapállást jelentette.¹⁹² A második nézőpont a mai napig alkotmányos jelentőséggel bíró *politikai magyar nemzet* fogalmában ragadható meg azzal,¹⁹³ hogy ezen kiindulópontot a nemzeti történelemfelfogás képviselői többek között ugyanúgy a fenti intelem alapjaira helyezték, illetve abból vezették le.¹⁹⁴ Ez utóbbi felfogás az első magyar király államát és intelmében megfogalmazott politikai alapvetését *egy soknyelvű és ezáltal nemzetiségi szempontból meghatározhatatlan, következképpen – a politikai nemzet fogalmi alapjával egyező – semleges állam előképének tekintette, így megalkotva a Kárpát-medencei magyar politikai szupremáciát hirdető Szent István-i gondolatot.*¹⁹⁵ A nemzetiségi kérdéstről folytatott politikai és jogalkotási viták és alapvételeik, valamint azok összeütközése ezen két kiindulópontból eredeztethetők Magyarországon, amelyek különös kapcsolóelemként a magyar elit részéről mindkét álláspontban eltérő mértékben, de vitathatatlanul jelen volt hosszú távú célként a nyelvileg is egységes magyar állam programja.¹⁹⁶

Románia esetében rögzítendő, hogy *a román jog a politikai nemzet fogalmát nem ismerte.* Románia politikai programja az egységes nemzetállam megteremtése iránt¹⁹⁷ és annak érdekében nélkülözte az alkotmányjogilag értékelhető fogalmi alapokat, amelynek elsődleges magyarozatát abban lehetjük fel, hogy az alapvetően szinte kizárólag *román nyelvű* lakossággal megalakult Románia az első nemzetállam-felfogás szerinti egynemű nemzetállamként alakult meg. Következésképpen Románia első, 1866. évi Alkotmányának magától értetődő kiindulópontja a társadalmi valósággal egyezően a homogén nemzetállam volt. *Következésképpen Románia megalakulása a nacionalizmus eredeti értelmé szerint, annak társadalmi és politikai erőforrásai megfelelő kiaknázásával a nemzeti eszme produktív érvényesüléseként értelmezhető. A román állam és politikai elit az I. világháborút követően a nacionalizmusa és irredentizmusa eredményességéből fakadóan – továbbá alapvetően Ausztria–Magyarország szétesésén is okulva*¹⁹⁸ – *következésként tartózkodott az addigi sikeres, az 1866. évi Alkotmányából fakadó egységes nemzetállami alapállása megváltoztatásától, amely kiindulópont így a társadalmi valóság meg-*

191 Szent István király intelmei Imre herceghez VI. fejezet. In: VERES Péter (szerk.): *Szent István király intelmei.* Székelyudvarhely, Litera-Veres Könyvkiadó, 2007. 10.; GYURGYÁK (2007) i. m. 335.; ROMSICS (2017) i. m. 52.; „Nam unius linguae uniusque moris regnum, imhecille et fragile est.” In: EÖTVÖS (1903) i. m. 17.

192 KATUS (2016a) i. m. 610.

193 GYURGYÁK (2007) i. m. 90–91.; KATUS (2016a) i. m. 610.

194 GYURGYÁK (2007) i. m. 90–92.

195 HÓMAN Bálint: Szent István. In: (BUZA János szerk.): *Hóman Bálint – A történelem útja.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 11–12.; GYURGYÁK (2007) i. m. 307., 334–336., 338–339.

196 GYURGYÁK (2007) i. m. 27–30., 35–36.

197 JANCÓS (2004) i. m. 333–368.

198 NAGY (1944) i. m. 26.

változása ellenére maradt fent. Románia ebből fakadóan a nemzetközi kötelezettségein alapuló formális jogalkotáson túl alapvetően nem vett tudomást többnemzetiségű, illetve többnyelvű állammá válásáról, hanem ellenkezőleg, a korábbi alkotmányos valósággal egyező homogén román nemzetállam megteremtését tartotta korszakonként eltérő intenzitással elsődleges politikai céljának.

A fenti alapok tisztázását követően mindkét állam esetében rögzíteni kell, hogy a nemzetállami politikai program megjelenésének, illetve a román állam megalakulásának időpontjára is figyelemmel a középkori társadalmi viszonyok feltárását az értekezés nem esz-közi. A vizsgálat kiindulópontjaként Magyarország esetében rögzítendő, hogy a magyar honfoglalás idejétől a magyar államterületen a mai fogalmaink szerinti nyelvi vagy etnikai, illetve kulturális szempontból homogén állam nem létezett, ugyanakkor a többnemze-tiségű állam vizsgálata a fentiek szerint kizárólag a rendi kor utolsó időszakától merülhet fel. Románia esetében a többnemzetiségű állam tényének vizsgálata alapvetően az I. világ-háború eredményeként bekövetkezett területváltozások következményeként merülhet fel elsődlegesen.

2.3. Magyarország mint többnemzetiségű állam és e jellemző megváltozása

Eötvös József szerint „Nincs ország, melynek helyzetére a nemzetiségi kérdés el-határozóbb s általánosabb befolyást gyakorolna, mint hazánk”.¹⁹⁹ A megállapítás nyil-vánvaló alapja, hogy a magyar államiság kezdetei óta az államterületen,²⁰⁰ a hagyo-mányos közjogi értelemben vett magyar anyaországon,²⁰¹ Horvátországban ideértve Fiumét és a magyar tengerpartot is,²⁰² a magyar korona részének tekintett Erdélyben²⁰³ és a Partiumban,²⁰⁴ a később kialakított Temesi Bánságban és Szerb Vajdaságban, to-vábbá a katonai Határőrvidéken²⁰⁵ vegyes ajkú lakosság élt többnyelvű társadalmat al-kotva. A magyar állam többnemzetiségű létét a közjogi értelemben értett *magyar korona*

199 EÖTVÖS (1903) i. m. 15.

200 BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich Gusztáv bizománya, 1846. 2–3.; NAGY (1907) i. m. 46–55., 60–75.

201 NAGY (1907) i. m. 46–47.

202 NAGY (1907) i. m. 55., 60., 62–75.; 91–96.

203 NAGY (1907) i. m. 47–50.

204 NAGY (1907) i. m. 50–51.

205 GERGELY András – PAJKOSSY Gábor: *A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt*. In: GERGELY And-rás (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 19–25.; NAGY (1907) i. m. 51–54.

országainak többes száma is előre jelezte. Az államterületen az őshonos, döntően szláv népességen túl²⁰⁶ a spontán migráció mellett középkori királyaink, később a magánföldesurak, illetve a királyi kamara is tudatos telepítési politikát folytattak,²⁰⁷ így Magyarország és Erdély²⁰⁸ lakosságát tekintve többnyelvű társadalom volt a vizsgált korszak kezdetén, a XVIII. század végén.²⁰⁹

A fenti történelmi folyamat egyik elemeként döntően katonai kötelezettséggel tartozó kiváltságokkal felruházott népelemek is letelepedtek a Magyar Királyságban, akik közül a későbbiekben a székelyek, a szászok, a kunok és a jászok széki alapú önkormányzatiságot

206 ECKHART Ferenc: *Magyarország története*. Budapest, Káldor Könyvkiadóvállalat, 1935. 17–21.; ROMSICS (2017) i. m. 29.

207 ÁGOSTON Péter: A három részre szakadt Magyarország (1526-1711) – Az ország és népe. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 253.; CARTLEDGE, Bryan: *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2016. 174–177.; FONT Mária: A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora. (970–1301) – Betelepülők nyugatról és keletről. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 119–127.; KUBINYI András: A középkori Magyar Királyság. A vegyes házi királyok kora. (1301–1526) – Az ország népessége. Lélekszám és nemzetiség. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 254–258.; NÁGLER, Thomas: Transilvania între 900 și 1300. In: POP, Ioan-Aurel – NÁGLER, Thomas (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 219–225.; OBRONI Teréz: A három részre szakadt Magyarország (1526–1711) – Az Erdélyi Fejedelemség igazgatása és gazdasága. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 269–271.; PÁLFFY Géza: Magyarország két világbirodalom határán (1526–1722) – Honkeresők: etnikai és demográfiai változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 364–369., 444–450.; ZSOLDOS Attila: A magyar középkor: Az Árpádok és az Anjouk (950–1382) – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 99–100.; ECKHART i. m. 55–67., 210–211.; EÖTVÖS (1903) i. m. 15–20.; ROMSICS (2017) i. m. 52., 75–76., 87., 90–91., 95–97., 168–169., 215–216., 250., 274–278.; ROMSICS (2018b) i. m. 19–32.

208 BÓNA István: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: KÖPECEZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 194–217.; MAKKAI László: Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: KÖPECEZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 235–268., 279–309.; PÉTER Katalin: A fejedelemség virágkora. In: KÖPECEZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 726–763.; TRÓCSÁNYI Zsolt: Új etnikai kép, új uralmi rendszer. In: KÖPECEZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 975–1004.

209 DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: DOBSZAY – FÓNAGY (2019a)] 81–83.; KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 321–324.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Újratelepítés és népesedési változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016b)] 543–553.; EÖTVÖS (1903) i. m. 15–20.; GYURGYÁK (2007) i. m. 21.; NAGY (1907) i. m. 105.; ROMSICS (2020b) i. m. 48., 56–73.

építettek ki.²¹⁰ Ezen középkori autonómiák²¹¹ az unitárius magyar állam megteremtésével²¹² – a nemzetiségi képviselők szerint a magyarosítás céljával²¹³ – kerültek felszámolásra²¹⁴ a du-

- 210 BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 97–99.; KOCSIS Károly: Historical Predecessors and Current Geographical Possibilities of Ethnic Based Territorial Autonomies in the Carpathian Basin. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L'Harmattan Kiadó, 2014. 85–91.; KORDÉ Zoltán: Katonai kötelezettséggel tartozó és kiváltságolt népelemek a középkori Magyar Királyságban. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székhelyföld története I. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 73–90.; PÁL Judit: A közigazgatás helyzete a kiegyezéskor. A közigazgatás átszervezése a dualizmus első évtizedében. A székek megszüntetése és az új vármegyék megszervezése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székhelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 38–52.; PÁL-ANTAL Sándor: *Maros-széki intézmények és pecsétek*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004. 25.
- 211 Makray Aladár képviselő szerint: „A jász-, hajdú-, kun-, székely-, szász- szepességi területek így lettek képesek, alig fűződve a köztörvények néhány gyöngye kötelékével az anya-országához, csaknem ugyanannyi államot alkotva az államban.” In: A 141. országos ülés. In: *KN-1875-VI.* 386.
- 212 Gulner Gyula az 1876. évi XXXIII. törvénycikk előadója szerint: „[...] a területi szabályozást régi idő óta sürgeti a közvélemény [...] mert csakugyan a területek mai szaggatott állapotában helyes, gyors és jó közigazgatást képzelni sem lehet [...]”. Hegyessy Márton képviselő hasonlóan érvelt: „[...] az egész országban észlelhető azon területi rendetlenségeknek, [...] vannak megyék, melyeknek területei a 20 négyszög mértföldet s lakosaiknak száma a 25-50,000-et sem ütik meg; míg ellenben némely megye területe a 200 négyszög mértföld s lakosai száma az 500,000 felé jár, vagy ezen számot meg is haladja és egyes megyék területe több épen 18 darabból áll, a törvényhozás által mielőbb leendő megszüntetése s ehhez képest egy az egész országra kiterjesztett s minden legkisebb részleteiben kimerítőleg indokolt oly területi rendezés, melynél a törvényhozás kiváló figyelemre méltatta a területesség eszméjét s ha azt, hogy az állami élet minden funkciójának, például a közigazgatási szolgabíróságnak, a járásbíróságnak, az adóhivatalnak, a hadkiegészítési kerületnek s a választókerületnek területei egybeessenek [...]”. A szabályozással kapcsolatban ellenvéleményt fogalmazott meg Földváry János képviselő: „Ezen törvényjavaslatnak a szászföldre vonatkozó intézkedése tehát nem egyéb, mint a rász administratív terjesztése Magyarországon. A törvényjavaslat ad a szászoknak, százados, sajátosság viszonyaik par excellence polgári életükből, fejlődött institutióik helyett elavult megyei önkormányzatot, választott megyei tisztviselőket és közigazgatási bizottságot. [...] alkot megyéket, ott, a hol arra szükség nincs, például Nagyküküllő megye mint Brassó megye; meghagy megyéket, melyeknek létjoguk és okuk nincs, mint Fogaras megyét és az apró székely törvényhatóságok; egyesít megyéket czélszerűtlenül: például Belső-Szolnok-, Kővár-, Hunyad-, Zarándmegyék. Tehát alkot nagy megyéket, alkot kis megyéket és egyesít megyéket politikailag czélszerűtlenül terv és irány nélkül.” In: A 141. országos ülés. In: *KN-1875-VI.* 383–385., 395–396.
- 213 Gurbán Konstantin szerint: „Ime most egy új törvényjavaslatot tettek a t. ház asztalára, mely a megye területi rendezés leple alatt szerelme a Magyarországon élő, de nem magyar nemzetiségű népességnek háttérbe való szorítását”, amely véleményhez csatlakozott Borlea Zsigmond: „E javaslat is t. i. kettőt foglal magában: adófelemelést, vagy inkább új adót és a nemzetiségek erőszakos magyarosítását.” – A 142. országos ülés. In: *KN-1875-VII.* 5., 21. A magyarosítás érveléssel nem értett egyet több felszólaló, számonkérve többek között a nemzetiségeknek kedvező, a magyar nemzetiséget kisebbségi helyzetbe hozó vármegyerenendezést, amelyek közül báró Orbán Balázs véleménye különösen hangsúlyos: „Hanem a törvényjavaslat [...] keltejében a magyar elem mesterkéltelen nullificálva van. Én megvallom, hogy magyar kormánytól ily experimentumot, minőt még Bach se mert megkísérlem, nem vártam volna. [...] Erdély 300,000 megyei magyarságát el lehetne úgy forgácsolni, hogy az mindenhol teljesen absorbáltassék s Erdély 800,000 magyarságának csak 5, vagyis csak annyi megye biztosítassék, mint a 160,000 száznak.” In: A 141. országos ülés. In: *KN-1875-VI.* 390–391.
- 214 275. iromány – Törvényjavaslat némely törvényhatóságok területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, 1 db melléklettel. In: *KI-1875-VII.* 224–233.; 322. iromány – A képviselőház közigazgatási bi-

alizmus korában²¹⁵ az 1876. évi XXXIII. törvénycikk,²¹⁶ az 1877. évi I. törvénycikk,²¹⁷ valamint az 1877. évi X. törvénycikk²¹⁸ által.²¹⁹

A fenti államkereteken belül élt lakosság nyelvi alapú tagozódását alapvetően a népszámlálási adatok áttekintésével lehet vizsgálat tárgyává tenni. Az első magyarországi népszámlálást II. József (ur.: 1780–1790) 1784. július 16-án rendelte el. Az 1784–1787 közötti népszámlálás adatai szerint Magyarország népessége Horvátországgal együtt meghaladta

zottságának jelentése, „a némely törvényhatóságok területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1875-VIII.* 95–99.; 460. iromány – Törvényjavaslat, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról, 1 darab melléklettel. In: *KI-1875-IX.* 202–211.; 489. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. t.-cz. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1875-IX.* 305–306.; 503. iromány – Törvényjavaslat, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról. In: *KI-1875-XIV.* 3–9.; 539. iromány – Törvényjavaslat, az 1876. évi XXXIII. törvénycikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban a választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *KI-1875-XIV.* 179–201.; 562. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, az 1876. évi XXXIII. t.-czikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban a választó-kerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló 376. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1875-XVI.* 127–130.; 566. iromány – Törvényjavaslat, az 1876. évi XXXIII. törvény cikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *KI-1875-XVI.* 136–138.; 154. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármass bizottságának a „némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1875-III.* 489–503.; 243. iromány – Jelentése a főrendi ház hármass bizottságának az 1876. évi XXXIII. törvénycikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő választó kerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1875-V.* 9–31.

215 KISTELEKI Károly: Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 282–285.; PÁL Judit: Közigazgatási egységesítések és a többes joghatóság felszámolása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haász Rezső Múzeum, 2016. 245.; PÁL-ANTAL (2004) i. m. 74–76.

216 1876. évi XXXIII. törvény-cikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1875-1876. évi törvénycikkek,* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 481–488.

217 1877. évi I. törvény-cikk némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. t.-cz. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1877-1878. évi törvénycikkek,* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 3–9.

218 1877. évi X. törvény-cikk az 1876. évi XXXIII. t.-cz. által területekre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő-választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1877-1878. évi törvénycikkek,* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 14–17.

219 Az 1875/1878. évi Országgyűlés Képviselőházában a közigazgatási rendezést különösen a 138., 141–153., 203., 218., 222., 231., 233–235. országos ülésen tárgyalta. In: *KN-1875-VI.* 322., 383–404.; In: *KN-1875-VII.* 4–24., 27–50., 52–71., 71–95., 97–116., 120–138., 142–166., 167–190., 192–209., 217–243., 247–260., 268.; In: *KN-1875-X.* 3–4., 181–183., 201., 270–271., 287–308., 309–322., 326. A közigazgatás rendezése az 1875–1878. évi Főrendi ház LVII–LIX., LXXIV., LXXXV–LXXXVII. országos ülésén került tárgyalásra. In: *FN-1875-II.* 77., 80–85., 87–88., 159–161., 207., 208–209., 210.

a hétmillió, Erdéllyel együtt pedig a nyolc és félmillió főt, a katonai Határőrvidék népességét hatszázezer főre becsülve, az értekezés tárgyát képező történelmi Magyarország határain belüli népességet kilencmillió főre becsülhetjük.²²⁰ Ez a népszámlálás döntően katonai, illetve adózási szempontú népesség-összeírás volt, nem tartalmazott külön nyelvi, illetve a kor sajátosságai – azaz a nemzetiségi eszme hiánya okán – semmilyen nemzetiségi összeítést, abban kizárólag a zsidók vallási különbségtétele jelent meg.²²¹ A későbbiekben az 1790. évi XXXIII. törvénycikk²²² rendelkezett az állam népességének közigazgatási és katonai célból való összeírását és országgyűlési bizottság általi előterjesztését, de országos népszámlálásra a rendi korban már nem került sor.²²³

A rendi kort követően 1850-ben és 1857-ben tartottak népszámlálásokat összbirodalmi szinten. Az 1850-ben elvégzett ausztriai népszámlálás történelmi Magyarországra vetített adatai alapján a Magyar Szent Korona Országainak népessége tizenhárommillió-kettőszázezer főre volt tehető, és ebben az időszakban már nemzetiségi adatok is részben rendelkezésre álltak.²²⁴ Az 1850-i, illetve az 1857-i népszámlálás tekintetében a Horvátországgal együtt értett Magyarország összlakossága tizennégymillió-kettőszázezer főre tehető, valamint felvázolhatókká váltak a nemzetiségi arányok is.²²⁵ A történelmi Magyarországon a magyar nemzetiség aránya 1857-ben az összlakosságon belül hozzávetőlegesen és a kerekítés szabályait alkalmazva 43,5% (Horvátország nélkül 50%), a román nemzetiség 16% (Horvátország nélkül 18%), a német nemzetiség 9,2% (Horvátország nélkül 10%), a szlovák nemzetiség 9% (Horvátország nélkül 12,5%), a horvát nemzetiség 9% (Horvátország nélkül 1%), vendek, illetve sokácok 3% (Horvátország nélkül 0,5%), szerb nemzetiség 8% (Horvátország nélkül 5%), a ruszin nemzetiség 2% (Horvátország nélkül 3%), az olasz nemzetiség 0,2% (Horvátország nélkül 0,07%), a bolgár nemzetiség 0,07% (Horvátország nélkül 0,1%) és végül a görög nemzetiség aránya 0,02% (Horvátország nélkül 0,02%) volt.²²⁶

220 DANYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1960. 30.

221 FARAGÓ Tamás: Az első magyarországi népszámlálás fennmaradt forrásanyaga. (Egy forráskiadási munka tanulságai), *Demográfia*, 2010/53. 318–354.

222 1790. évi XXXIII. törvénycikk a népességnek közigazgatási és katonai célból való összeírásáról. II. Lipót 1790. évi decretuma 33. cikkely. *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740–1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 182–183.

223 DOBSZAY – FÓNAGY (2019a) i. m. 57.; KATUS (2016b) i. m. 546.

224 KATUS (2016b) i. m. 546–547.; ROMSICS (2018b) i. m. 30.

225 Az 1850. évi és az 1857. évi összbirodalmi népszámlálás Magyarországra vetített tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 2. számú mellékletét képezi.

226 FÉNYES Elek: *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járáások szerint*. Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvtár, 1861. 11–16.

Az 1869. évi III. törvénycikk²²⁷ alapján²²⁸ elvégzett 1870. évi népszámlálás nemzetiségi összeírást nem tartalmazott, az államterületen tizennégymillió-hétszázhetvenhatezer-háromszáznyolcvanhárom honos lakost – az idegenekkel együtt tizenötmillió-négyszáztizenhétezer-háromszázhuszonhét lelket – írt össze, amely eredményeket a megfelelő jogi és statisztikai korrekciók elvégzését követően összesen tizennégymillió-kilencszáztizennégyezer-nyolcszáznegyvenkilenc főben állapította meg a tényleges népességet.²²⁹

Az 1881. évi népszámlálás, amelyet az 1880. évi LII. törvénycikk²³⁰ rendelt el,²³¹ már nemzetiségi kérdést is tartalmazó statisztikai adatfelvétel volt. Ez a népszámlálás kiindulópontjában már érvényesítette a később tárgyalandó Nemzetiségi törvény individualista és nyelvi alapállását, valamint az 1868. évi XXX. törvénycikk,²³² azaz a horvát–magyar kiegyezés közjogi eredményeit, mely által Horvátország területeit és viszonyait részben külön kezelte, amely osztott szemlélet ezt követően a népszámlálások esetében következetesen érvényesült. *A népszámlálás az anyanyelvi adatfelvételtől tartalmazott következtetéseket a magyar államterület nemzetiségi viszonyaira, az adatfelvétel az anyanyelvet tekintette a nemzetiség egyik, de nem kizárólagos megkülönböztető ismérvének.*²³³ Az 1881. évi népszámlálás a teljes államterületen tizenötmillió-hatszáznegyvenkétezer-egyszázkettyő lakost írt össze, a Horvátország és Fiume nélkül számított Magyarország területén tizenhárommillió-hétszázhuszonnyolcezer-hatszázhuszonkettyő lelket. Az anyanyelv szerinti adatokat összegezve a korábbi eredményekhez hasonló pontosított arányok figyelhetők meg, amelyek szerint *a társországok nélkül értett Magyarországon*²³⁴ a magyar anyanyelvűek aránya 44,92%, a román anyanyelvűek aránya 16,98%, a német anyanyelvűek aránya 13,1%, a szlovák anyanyelvűek aránya 13,04%,

227 1869. évi III. törvény-cikk a népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1869-1871. évi törvény-cikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 4.

228 A 38. országos ülés. In: *KN-1869-II.* 144.; A 44. országos ülés. In: *KN-1869-II.* 369.; A XII. országos ülés. In: *FN-1869-I.* 46–50.; 60. iromány – Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése a népszámlálásról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1869-I.* 184–185.; 25. iromány – A nméltóságú főrendi ház állandó jogügyi és törvénykezési bizottságának Jelentése a népszámlálási törvényjavaslatról. In: *FI-1869-I.* 53–54.

229 KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Pest, Országos Magyar Statistikai Hivatal, 1861. 3–6.

230 1880. évi LII. törvény-cikk a népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1879-1880. évi törvény-cikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 364.

231 A 275. országos ülés. In: *KN-1878-XIV.* 53.; A 283. országos ülés. In: *KN-1878-XIV.* 266–270.; A 284. országos ülés. In: *KN-1878-XIV.* 279.; A CX. országos ülés. In: *FN-1878-II.* 93–95.; 669. iromány – Törvényjavaslat a népszámlálásról. In: *KI-1878-XI.* 302–304.; 341. iromány – Jelentése a főrendi ház hármass állandó bizottságának a népszámlálásról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1878-V.* 541–542.

232 1868. évi XXX. törvény-cikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavin és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről.

233 KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, I. kötet*. Budapest, Országos Magyar Statistikai Hivatal, 1882. IX–XI.

234 Az 1881. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 3. számú mellékletét képezi.

a horvát és szerb anyanyelvűek aránya 4,41%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,49%, a vend anyanyelvűek aránya 0,44%, a cigány anyanyelvűek aránya 0,55%, az örmény anyanyelvűek aránya 0,03%, egyéb hazai anyanyelvűek aránya 0,15%, egyéb külföldi nyelvűek aránya 0,3%, illetve a beszélni nem tudók aránya, beleértve az egyéves korukat el nem érő gyermekeket is, 3,64% volt.²³⁵

Az 1890. évi IX. törvénycikk²³⁶ által elrendelt²³⁷ népszámlálás 1891-ben került végrehajtásra, és lényegét tekintve azonos elvi és gyakorlati alapon állt a korábbival.²³⁸ Ennek megfelelően a népszámlálás ebben az esetben is a politikai magyar nemzet később tárgyalandó fogalma alapján nyelvi alapon vette számba az országlakosságot,²³⁹ amelyből a nemzetiségek arányára vonhatók le következtetések.²⁴⁰ A tárgyi népszavazás a Magyar Szent Korona országainak teljes államterületén tizenhétmillió-háromszáznegyvenkilencezer-háromszázkilencvennyolc lakost írt össze, a Horvátország és Fiume nélkül számított Magyarország területén tizenötmillió-egyszázharmincháromezer-négyszázkilencvennégy lelket.²⁴¹ A népszámlálás eredményeinek összegzése során különös hangsúlyt fektettek az egyes nemzetiségek sza-

235 KELETI (1882) i. m. 214–215.

236 1890. évi IX. törvény-czikk az 1890-ki népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1889-1891. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897. 278.

237 A 327. országos ülés. In: *KN-1887-XVI. 127–128.*; A 335. országos ülés. In: *KN-1887-XVI. 336–340.*; A XLVIII. országos ülés. In: *FN-1887-III. 48.*; A 675. iromány – Törvényjavaslat az 1890-iki népszámlálásról. In: *KI-1887-XX. 7-11.*; 689. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése „az 1890-iki népszámlálásról” szöveg törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1887-XX. 47-49.*; 398. iromány – Törvényjavaslat az 1890-iki népszámlálásról. In: *FI-1887-VII. 101–104.*

238 JEKELFALUSSY József: *Magyar Statisztikai Közlemények I. Kötet – A Magyar Korona Országáiban az 1891. elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893. 1–2.

239 A nemzetiség és a nyelv kapcsolata közötti fentebb említett fogalmi bizonytalanságokra mutat rá a törvényjavaslat vitájában elhangzott több észrevétel, amelyek közül kiemelendő báró Orbán Balázs hozzászólása: „[...]»Mi az anya nyelve?« méltóztassék megváltoztatni és azt tenni helyébe érintkezési, vagy társalgási, vagy használati nyelve, mert az anyanyelv kifejezés még műveltebb emberek által is félreértetett s látam törzsgyökéres magyar apától született embert, a ki mert anyja német, másiktank horvát volt, ilyenül írta be magát, a nép pedig mindenütt úgy értelmezte e kifejezést, hogy anyja nyelvét puhatolják s más nemzetiséget vallott, mint a melyhez szíve szerint tartozik”. A hozzászólásra Baross Gábor, a törvényjavaslatot előterjesztő kereskedelmi miniszter válaszában a politikai magyar nemzet etnikailag semleges, később tárgyalandó állama alapján válaszában kiemelte: „A statistikának első és főfeladata a valóság felderítése, azért semmiféle oly kifejezést nem akarok használni, mely nemzetiségünk számának akár leszállítását, akár emelését eredményezné, hanem akarok csakis oly kifejezést használni, mely a valóság felismerésére vezet. Ez az egyik. A másik pedig az, t. ház, hogy a népszámlálás művét nemzetiségi velleitások által vezetetteti nem akarom és nem fogom megengedni.” Perczel Miklós képviselő e körben külön javasolta a politikai nemzet és a nemzetiség közötti különbségtétel alapján: „Azt hiszem, nagyon helyes volna az az expediens, hogy ne az anyanyelv, hanem a nemzetiség vétetnék a rovatba. Ez minden félreértést kizár, erre mindenki megmondhatja, hogy vajjon magyar-e vagy német, a honpolgárságra nézve ez ugy sem tesz különbséget.” Baross Gábor e körben ismételten megerősítette: „Ha ezelőtt történt agitatio a népszámlálásnál, mennyivel inkább van ok ettől félni, hogy ha ugy teszszük fel a kérdést, hogy mi valakinek a nemzetisége? Már pedig én a statistikai összeírásokat semmiféle részükben agitatioinak kitenni nem akarom.” In: A 335. országos ülés. In: *KN-1887-XVI. 337–340.*

240 JEKELFALUSSY i. m. 114.

241 PĂCLIȘANU, Zenobio: *L'Ungheria contro le sue minoranze etniche*. Bucarest, Eduzioni Dacia, 1941. 118.

porodásának elemzésére is a korábbi adatok összehasonlító elemzésével.²⁴² Az anyanyelv szerinti adatok alapján a *társországok nélkül értett Magyarországon* a magyar anyanyelvűek aránya²⁴³ 1890-ben 48,61%, a román anyanyelvűek aránya 17,11%, a német anyanyelvűek aránya 13,14%, a szlovák anyanyelvűek aránya 12,58%, a horvát és szerb anyanyelvűek aránya 4,6%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,51%, az egyéb kategóriába sorolt anyanyelvű személyek aránya 1,62% volt.²⁴⁴

Az 1899. évi XLIII. törvénycikk²⁴⁵ alapján²⁴⁶ 1900-ban is népszámlálás került végrehajtásra a korábbi két népszámlálással azonos elvi és gyakorlati alapokon,²⁴⁷ külön hangsúlyt fektetve a korábbi népszámlálások eredményeivel való összehasonlító elemzésekre.²⁴⁸ A népszámlálás ebben az esetben is a politikai magyar nemzet fogalma alapján nyelvi alapon

242 JEKELFALUSSY i. m. 115–132.

243 Az 1890. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 4. számú mellékletét képezi.

244 JEKELFALUSSY i. m. 132.

245 1899. évi XLIII. törvény-cikk az 1900. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1899. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 298–299.

246 A 483. országos ülés. In: KN-1896-XXIV. 83.; A 488. országos ülés. In: KN-1896-XXIV. 169–173.; AZ LV. országos ülés. In: FN-1896-IV. 36, 38.; 682. iromány – Törvényjavaslat az 1900. évi népszámlálásról. In: KI-1896-XXV. 147–152.; 707. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése „az 1900. évi népszámlálásról” szóló törvényjavaslatához. In: KI-1896-XXV. 288–290.; A 663. iromány. In: FI-1896-XV. 271–276.

247 A nemzetiségi és nyelvi kérdések fogalmi bizonytalansága a képviselőházi vitában ismét előkerült, amellyel kapcsolatban Thaly Kálmán kiemelte: „Én gondolkodtam különösen egy pontra vonatkozólag [...] Ez a nemzetiségi, vagyis nyelvkérdés. [...] Ilyen soknyelvű országban, mint a miénk, kétségtelenül nagyfontosságú e kérdés helyes formulázása, és az a kérdés, hogy mit valljon be az illető, micsoda nemzetbelinek vallja magát, mit valljon anyanyelvének. Itt anyanyelvet is vallatnak velem, meg azt a nyelvet is, a melyet magáénak vall, és a melyet legjobban és legszivesebben beszél. [...] De egyáltalában az egész formulázás nem tetszett nekem sohasem. Nem őszinte, nem elég bátor, nem meri kimondani, hányan vagyunk tulajdonképpen magyarok, hanem kerülgetjük, mint macska a forró kását. Azt tartanám egyszerűen megfelelőnek, hogy vallja be az ember, hogy micsoda nemzetiségű. Nem félek attól a szépesi szásztól, ha annak született is, tudom, hogy magyarnak fogja magát vallani, az erdélyi szász pedig, ha kerékbe török, vagy gúzsba csavarintják is, akkor is szásznak fogja magát vallani. Én az igazságot akarom kitudni, a fő itt az érzület, nem pedig az anyanyelv, a mely nagyon változik. Én nem félnék attól, hogy megtudjuk, sőt óhajtanám, hogy megtudjuk, hogy hányan vagyunk mi magyarok. Bizzuk az illetőkre, hogy mondják meg, hogy mi az ő nemzetiségük.” A törvényjavaslatot előterjesztő Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter a tíz évvel korábbi vitában elhangzott álláspontot ismételte meg és tartotta fent: „[...] ebben az országban, melyben a magyar nyelven kívül más nyelven beszélők is vannak, [...] És nálunk, vegyesajkú lakosságú országban különösen kell e tekintetben teljesen és kizárólag a tudományos objektivitást megőrizni. Méltóztassék elhinni, mihelyt más kérdést teszünk, okvetlenül az agitációz terére viszzük a dolgot. Ezt kerülni kell. Nem akarunk sem szaporítani, sem apasztani; egészen objektív alapon haladunk. [...] Itt nyilvánul igazán az érzület, a melyre hivatkoztam t. képviselőtársam, annál is inkább, mert híven kifejeződik, a mit szépen mond a tudós: »Nyelvében él a nemzet.« Íme ez a kérdés szorosan erre van alapítva; nyelvből akarjuk következtetni a nemzetiséget, nem származásból, nem családi viszonyainból, hanem tisztán és kizárólag abból, a mit ő bevall mint nyelvet, ebből akarjuk keresni nemzetiségét, és nyelvében akarjuk, hogy éljen a nemzet.” In: A 488. országos ülés. In: KN-1896-XXIV. 170–172.

248 VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 1. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása – első rész – a népesség általános leírása községenként*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1902. 1–2.

vette számba az országlakosságot. A teljes államterületen tizenkilencmillió-kettőszázötvennégyezer-ötszázötvenkilenc főből álló összlakosságot állapított meg, a Horvátország nélküli számított Magyarország területén tizenhatmillió-nyolcszázharmincezer-kettőszázötvenöt lelket írtak össze.²⁴⁹ Az anyanyelv szerinti adatok alapján a *társországok nélkül értett Magyarországon*²⁵⁰ a magyar anyanyelvűek aránya 1900-ban első ízben eredményezett relatív többség helyett abszolút többséget. A népszámlálás eredményei szerint a magyar anyanyelvűek aránya 51,4%, a román anyanyelvűek aránya 16,7%, a német anyanyelvűek aránya 11,8%, a szlovák anyanyelvűek aránya 11,9%, a szerb anyanyelvűek aránya 2,6%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,5%, a horvát anyanyelvűek aránya 1,1%, az egyéb kategóriába sorolt anyanyelvű személyek aránya 2% volt.²⁵¹

Az 1910. évi VIII. törvénycikk²⁵² utójára rendelt el általános népesség-összeírást a történelmi Magyarországon. Ez a népszámlálás, amely szintén a korábbi három népszámlálással azonos elvi és gyakorlati alapokon állt,²⁵³ különös hangsúlyt fektetett a korábbi népszámlálások eredményeivel való összehasonlító elemzésekre.²⁵⁴ Mindez azért különösen jelentős, mert ennek a népszámlálásnak az eredményei később mind az I. világháborút követő béketárgyalásokon,²⁵⁵ mind pedig az azóta eltelt időszakban is hivatkozási alapot jelentenek, illetve jelentettek. Az 1910. évi népszámlálás továbbra is a politikai magyar nemzet fogalma alapján nyelvi alapon vette számba az országlakosságot, így közvetetten tárta fel nemzetiségek arányát. A teljes államterületen húszmillió-nyolcszázhatvanhatezer-negyszáznolcvanhét fős lakosságot állapított meg, a Horvátország nélküli számított Magyarország területén tizennyolcmillió-kettőszázhatvannégyezer-ötszázharminchárom lakost.²⁵⁶ Az anyanyelv szerinti adatok alapján a *társországok nélkül értett Magyarországon a magyar anyanyelvűek aránya tovább növekedett*,²⁵⁷ és megközelítette, Horvátországgal együtt pedig meg is

249 PÁCLIȘANU (1941) i. m. 118.; VARGHA (1902) i. m. 1.

250 Az 1900. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 5. számú mellékletét képezi.

251 VARGHA (1902) i. m. II. 35.

252 1910. évi VIII. törvénycikk az 1910. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1910. évi törvénycikkkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1911. 73–79.

253 A 27. országos ülés. In: *KN-1910-I.* 518–523.; A 28. országos ülés. In: *KN-1910-I.* 545.; A Főrendiház III. ülése. In: *FN-1910-I.* 10–11., 16.; 11. iromány – Törvényjavaslat az 1910. évi népszámlálásról. In: *KI-1910-I.* 40–63.; A 34. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése „az 1910. évi népszámlálásról” szóló 11. számú törvényjavaslat-hoz. In: *KI-1910-I.* 525–527.; 21. iromány. In: *FI-1910-I.* 272–294.

254 VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 42. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása – első rész – a népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1912. IV.

255 ROMSICS (2020a) i. m. 89–92.; TAYLOR i. m. 336.

256 VARGHA (1912) i. m. 1.; PÁCLIȘANU (1941) i. m. 118.

257 Az 1910. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 6. számú mellékletét képezi.

haladta a tízmillió főt. A népszámlálás eredményei szerint a magyar anyanyelvűek aránya 54,5%, a román anyanyelvűek aránya 16,1%, a szlovák anyanyelvűek aránya 10,7%, a német anyanyelvűek aránya 10,4%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,5%, a szerb anyanyelvűek aránya 2,2%, a horvát anyanyelvűek aránya 1,1%, az egyéb kategóriába sorolt anyanyelvű személyek aránya 2,2% volt.²⁵⁸

Az I. világháborút követően az 1920. évi XXXIII. törvénycikk²⁵⁹ rendelkezett²⁶⁰ az 1920. évi népszámlálásról. A népszámlálás végrehajtását akadályozta a történelmi és politikai helyzetből fakadó bizonytalanságok összessége és az a tény, hogy egyes területek tekintetében a magyar közigazgatás még nem állt helyre.²⁶¹ A népszámlálás eredményeinek feldolgozása az 1910. évi népszámlálással való minden tekintetben elvégzett keserű összehasonításhoz vezetett, és egyben *a többnemzetiségű magyar állam quasi egynemzetiségű állammá válását bizonyította*.²⁶² A népszámlálás korrigált eredményei alapján az I. világháborút követően Magyarország területének lakossága a hétmillió-kilencszáznyolcvanhétezer-kettőszáznegyvenötven körül megállapításra,²⁶³ amelyből a magyar anyanyelvűek aránya 89,6%, a német anyanyelvűek aránya 6,9%, a szlovák anyanyelvűek aránya 1,8%, a horvát anyanyelvűek aránya 0,5%, a román anyanyelvűek aránya 0,3%, a szerb anyanyelvűek aránya 0,2%, az egyéb anyanyelvűek – azaz a ruszin, bunyevác, sokác, lengyel, cigány, cseh-morva, vend, szlovén, olasz, bolgár, valamint az őshonosnak nem tekinthető török, angol, francia anyanyelvűek – együttes aránya 0,7% volt.²⁶⁴

Tíz év elteltével az 1930. évi XXV. törvénycikk²⁶⁵ rendelkezett a soron következő népszámlálásról.²⁶⁶ A népszámlálás eredményeinek feldolgozása továbbra is a történelmi Magyar-

258 VARGHA (1912) i. m. 5–6.

259 1920. évi XXXIII. törvénycikk az 1920. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1920. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1921. 165–166.

260 A Nemzetgyűlés 112. ülése. In: NN-1920-VI. 40–41.; A Nemzetgyűlés 113. ülése. In: NN-1920-VI. 43.; 135. iromány – Törvényjavaslat az 1920. évi népszámlálásról. Indokolás és 4 melléklet. In: NI-1920-V. 215–232.

261 SZABÓKY Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények* 69. Kötet – Az 1920. évi népszámlálás – első rész – a népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1923. III–IV.

262 RUSU i. m. 24.; SZABÓKY i. m. 6–20.; ZEIDLER (2001) i. m. 45.

263 Az 1920. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 7. számú mellékletét képezi.

264 SZABÓKY i. m. 4, 10–12.; PÂCLIȘANU (1941) i. m. 128.

265 1930. évi XXV. törvénycikk az 1930. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1930. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1931. 395–397.

266 Az Országgyűlés Képviselőházának 406. ülése. In: KN-1927-XXIX. 258.; Az Országgyűlés Képviselőházának 412. ülése. In: KN-1927-XXIX. 436.; Az Országgyűlés Képviselőházának 414. ülése. In: KN-1927-XXX. 2–17.; Az Országgyűlés Képviselőházának 415. ülése. In: KN-1927-XXX. 19.; Az Országgyűlés Felsőházának 89. ülése. In: FN-1927-V. 431–432.; 998. iromány – Törvényjavaslat az 1930. évi népszámlálásról. Indokolás. In: KI-1927-XXII. 143–155.; 437. iromány – Törvényjavaslat az 1930. évi népszámlálásról. A képviselőház által elfogadott szöveg. Indokolás. Mellékletek. In: FI-1927-XIII. 199–211.

ország korábbi népszámlálásai, különösen az 1910. évi eredményekkel való összehasonítás talaján állt. A népszámlálás közzétett eredményei alapján a nemzetiségi arányok jelentős módosulása nem következett be, illetve csak csekély mértékben a magyar nemzetrészt javára.²⁶⁷ Ennek megfelelően 1930-ban Magyarország területének lakossága nyolcmillió-hatszáznyolcvannyolcezer-háromszáztizenkilenc fő, amelyből a magyar anyanyelvűek aránya 92,1%, a német anyanyelvűek aránya 5,5%, a szlovák anyanyelvűek aránya 1,2%, a horvát anyanyelvűek aránya 0,3%, a román anyanyelvűek aránya 0,2%, a szerb anyanyelvűek aránya 0,1%, míg az egyéb anyanyelvűek aránya együttesen 0,6% volt.²⁶⁸

Megjegyzendő, hogy bár az értekezés tárgyán kívül esik, de az 1940. évi XXX. törvénycikk²⁶⁹ újabb népszámlálást rendelt el²⁷⁰ a revíziós sikerek nyomán megnövekedett magyar államterületen.²⁷¹ A népszámlálás eredményeinek feldolgozását hátráltatta a II. világháború, így arra csak azt követően kerülhetett sor. Az 1947-ben publikált demográfiai adatok alapján – amely egyebekben tartalmazta a revízió előtti adatokat is az 1930-as adatokkal való összehasonlítás érdekében – *már különbséget tett anyanyelv és nemzetiség között.*²⁷²

267 Az 1930. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 8. számú mellékletét képezi.

268 KOVÁCS Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 83. Kötet – Az 1930. évi népszámlálás – I. rész – Demográfiai adatai községek és külterületi lakott szerint.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1932. 1–32.

269 1940. évi XXX. törvénycikk az 1941. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1940. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat, 1941. 219–220.

270 Az Országgyűlés Képviselőházának 145. ülése. In: *KN-1939-VII. 144–150.*; *Az Országgyűlés Felsőházának 35. ülése.* In: *FN-1939-II. 7.*; 363. iromány – Törvényjavaslat az 1941. évi népszámlálásról. Indokolás. In: *KI-1939-V. 128–131.*; 373. iromány – A képviselőház közgazdasági és közlekedésügyi, valamint pénzügyi bizottságának együttes jelentése „az 1941. évi népszámlálásról” szóló 363. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1939-V. 180.*; 160. iromány – Törvényjavaslat az 1941. évi népszámlálásról. A képviselőház által elfogadott szöveg. Indokolás. In: *FI-1939-IV. 44–45.*

271 Donáth György eladó az Országgyűlés Képviselőházának 145. ülésén külön kiemelte ezen körülményeket: „A történelmi Magyarországon az utolsó népszámlálás 1910-ben volt, amelynek adatai annál is inkább értékesek még ma is számunkra, mert hiszen különösen a megszállt területekkel kapcsolatban egészen a legutóbbi időkig úgyszólván egyetlen biztos támpont volt számunkra az elvesztett területek népességi viszonyainak a megítélésére, másrészt az emlékezetes első bécsi döntésnek is ezek az adatok szolgáltak alapjául. A rákövetkező népszámlálás, az 1920. évi már egy tragikus történelmi fordulat után találta az országot. [...] Most pedig 1940-ben, [...] a magyarság újra történelmének egy nagy fordulópontján jutott keresztül. Hogy a népszámlálás időpontja ilyen közvetlenül az erdélyi részek visszacsatolása után vált először időszerűvé, ez különösen szerencsés módon teszi lehetővé, hogy amikor a legutóbbi felvétellel szemben az 1938 őszén és 1939 tavaszán meggyarapodott ország adatait akartuk egyszerre számbavenni, ugyanakkor immár a második bécsi döntéssel visszaítélt területek lakosságát is megszámlálhatjuk, anélkül, hogy itt az előbb említett területekkel kapcsolatban szükségessé vált közbeeső népösszeírást foganatosítani kellett volna. [...] A trianoni Magyarország helyett egy megnövekedett ország tart szemlét önmaga felett, hogy lássa, mi az eredménye az összeomlás után vívott harcoknak és a lassú gyógyulásnak, s milyen erővel, milyen összetételben, milyen társadalmi struktúrával indulhatunk tovább azon az úton, amelyen nemzetünk fejlődését és nagyságát akarjuk biztosítani.” In: *KN-1939–VII. 144.*

272 Az 1941. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 9. számú mellékletét képezi.

A megnövekedett államterületű Magyarország lakosságát az 1941. évi népszámlálás tizen-négymillió-hatszáznyolcvanhármezer-háromszázhuszonhárom főben állapította meg.²⁷³ A nemzetiségi arányok jelentősen megváltoztak ebben az időben, és a korabeli többnemzetiségű Románia arányaira emlékeztettek.²⁷⁴ A magyar nemzetiség aránya 77,5%, a román nemzetiség aránya 7,5%, a német nemzetiség aránya 4,9%, a ruszin nemzetiség aránya 3,8%, a szlovák nemzetiség aránya 1,8%, a szerb nemzetiség aránya 1,1%, a horvát nemzetiség aránya 0,9%, valamint az egyéb nemzetiségek aránya 2,5% volt.²⁷⁵

A fentiek alapján rögzíthető, hogy a vizsgált időszakban a magyar állam többnemzetiségű állam volt, azonban az I. világháború lezárását követően ez a többnemzetiségű állam az alkotmányos alapok megváltoztatása nélkül lényegét tekintve egynemzetiségű nemzetállammá vált. A békeszerződések által kialakított államterületen lakó nem magyar anyanyelvű lakosság aránya 10% körüli mértékre csökkent, a magyar nyelvtudás mintegy 98%-os volt. Jelentős változásként értékelhető, hogy a nemzetiségek egyetlen törvényhatóság területén sem voltak abszolút, csak legfeljebb relatív többségben.²⁷⁶ Ezen viszonyok jelentősen megváltoztak különösen a II. bécsi döntést követően,²⁷⁷ azonban figyelemmel az 1947. évi párizsi békeszerződés által visszaállított határok tényére és arra, hogy az időszakosan ismét többnemzetiségűvé vált Magyarország a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos alkotmányjogi alapjait nem változtatta meg, a tényhelyzetek kiindulópontként rögzített tételei a vizsgált korszakra vetítve aggálytalanul megállapíthatók.

Az értekezés tárgyát tekintve különös hangsúllyal bíró, Magyarországtól Romániához csatolt területeken a román lakosság aránya 53,8%, a magyar lakosság aránya 31,6%, a német lakosság aránya 10,8%, az egyéb lakosság aránya 3,8% volt 1910-ben, majd a következő alfejezetben részletesen tárgyalt 1930. évi román népszámlálás adatai alapján az arányok a román lakosság esetében 57,8%-ra, a magyar lakosság esetében 24,4%-ra, a német lakosság esetében 9,8%-ra, az egyéb lakosság esetében 8%-ra módosultak.²⁷⁸

273 ELEKES Dezső: Az 1941. évi népszámlálás – Demografiai adatok községek szerint. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal 1947. 1–32.

274 Az 1930. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 12. számú mellékletét képezi. A 9. és 12. számú melléklet összehasonlítása az értekezés 13. számú mellékletét képezi.

275 FOGARASI Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokonként 1941-ben. *Statisztikai Szemle*, 1944/1–3. 2.

276 KOVÁCS (1932) i. m. 7–8.

277 L. BALOGH Béni: *Küzdelem Erdélyért – A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013. 28–29.

278 KISS Tamás: Demográfiai és társadalmi makrofolyamatok. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 129–130.; VÉCSEI Károly: Vándorlás és a nemzetiségi struktúrák. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. [a továbbiakban: VÉCSEI (2002a)] 55.; KÖPECZI i. m. 583–584.

2.4. Románia mint egynemzetiségű állam megalakulása és e jellemző megváltozása

A román alkotmányjogi és történeti gondolkodás a román államiság és jog gyökereit az ókori Dák Királyságban,²⁷⁹ a Római Birodalomban, illetve annak Dacia provinciájában²⁸⁰ és jogrendszeireiben leli fel.²⁸¹ A független Románia alapjait azonban ténylegesen a XIV. században kialakult,²⁸² kezdetben magyar,²⁸³ illetve lengyel hűbér alatt álló, de később az Oszmán Birodalom szuverenitása alá került két fejedelemség²⁸⁴ – Havasalföld és Moldova – képezte. Az erdélyi területeket és az Erdélyi Fejedelemséget a hagyományos román történetírás román államalakulatként nevesíti²⁸⁵ annak ellenére, hogy a politikai hatalomgyakorlás rendi keretei között rendi román nemzet nem került elismerésre, amely sajátosságot a magyar hódítás tényével magyarázza a román irodalom.²⁸⁶ A középkori román alkotmány és államfejlődés,

- 279 DAICOVICIU, Constantin: Ókor. In: *Erdély története I.* Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 26–58.; GLODARIU, Ioan: Istoria și civilizația dacilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. I.* Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 67–136.; MÓCSY András – VÉKONY Gábor: A Dák Királyság. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 22–33.; MÓCSY András: A dák királyság. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 13–22.; MURZEA – MATEFI i. m. 7–13.
- 280 BĂRBULESCU, Mihai: De la romani până la sfârșitul milenilului I. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. I.* Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 137–177.; DAICOVICIU, Constantin: A hűbéri rendszerre való áttérés kora. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 59–62.; TÓTH Endre: Dacia római tartomány. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 32–99.; JANCÓS (1896) i. m. 4–13., 14–35.
- 281 ALEXIANU i. m. 61–64.; DISSESCU i. m. 323–328.; MARCU (1997) i. m. 59–62.; MURZEA – MATEFI i. m. 13–18.
- 282 MARCU, P. Liviu: Constituirea statelor statului feudale române de sine stătătoare. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 164–168.; DURANDIN i. m. 44–46.; JANCÓS (1896) i. m. 209–224.; MAKKAI (1989) i. m. 29–39.; MURZEA – MATEFI i. m. 41–44.
- 283 CSORBA Csaba: A középkor (476–1492) – Európa felvirágzása (11–13. század) – A fölemelkedő Közép- és Kelet-Európa – A románok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 470.; DURANDIN i. m. 47–48.
- 284 HORVÁTH Pál: Bizánc és a Balkán-félsziget országai. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 223.; MATEI, Ioan: Statulul autonom al țarilor române. Conținut și funcționalitate. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 465–468.; DURANDIN i. m. 48–62.; JANCÓS (1896) i. m. 303–316., 428–446., 750–756.; MURZEA – MATEFI i. m. 65.; ROMSICS (2020b) i. m. 55.
- 285 PASCU, Ștefan: A korai hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.* Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiai Kiadója, 1964. [a továbbiakban: PASCU (1964b)] 98–105., 122.; POMOGÁTS Béla: Magyar az üzött magyarságban. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 11–12.; AMUZA (2001a) i. m. 74–78, DISSESCU i. m. 328–334.; MARCU (1997) i. m. 64–67., 105–109.; MURZEA – MATEFI i. m. 41–44.
- 286 DJUVARA, Neagu: *A románok rövid története.* Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2010. 69–214.; PASCU (1964b) i. m. 105–108. 124.

valamint a román államok egységének XIV–XV. századtól eredeztetett ideája²⁸⁷ betetőzését a román szakirodalom Mihai Viteazul jelen értekezés I. részében említett uralkodásában jelöli meg.²⁸⁸ A jelzett időszakot követően az oszmán szuverenitás, majd szüzerenitás²⁸⁹ alatt megjelentek a modern államszervezés első gyökerei²⁹⁰ különösen Constantin Mavrocodát francia mintán alapuló reformjaival, amelyek a pénzügyeken túl alapvetően a parasztok és a bojárok sajátos viszonyainak sajátosságait szabályozták.²⁹¹

Havasalföld és Moldova két fejedelemségének egy állammá alakulásának útján az első döntő állomás az 1829. szeptember 14-én aláírt drinápolyi béke volt,²⁹² amely az 1828–1829-es orosz–török háború eredményeképpen a két fejedelemség részére autonómiát²⁹³ biztosított, és azokat gyakorlatilag orosz protektorátussá tette.²⁹⁴ Az orosz protektorátus az 1822-től megkezdett alkotmányjogi reformoknak és tervezeteknek – amelyek közül kiemelkedő volt a *Constituția Cărvunarilor* alkotmánytervezet, amely elsőként kívánta a román államokban a modern jogegyenlőségen és hatalommegosztáson alapuló alkotmányos monarchia intézményét bevezetni²⁹⁵ – alapvetően ellenállt. A *status quo megőrzése érdekében, ugyanakkor a valós társadalmi igényekre válaszként* került ezen időszak alatt megalkotásra az úgynevezett Szervezeti Szabályzatok, a *Regulamentul Organic*,²⁹⁶ amelyet Moldova esetében 1831-ben, Havas-

287 HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 108.; IORGA, Nicolae: Istoricul constituției românești. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 8–9.; MARCU (1997) i. m. 141–142.; PASCU (1964b) i. m. 164–165.

288 ALEXIANU i. m. 67.; DURANDIN i. m. 58–62.; MARCU (1980) i. m. 584–588.; PASCU (1964a) i. m. 200–205.

289 A szüzerenitás különleges nemzetközi jogi kapcsolatot az államok között, amelynek értelmében gyakorlatilag hűbéri hatalmat gyakorló állam a szüzerén (szuzerain) gyakorolja a szüzerenitást (szuzeraineté) a vazallus állam felett. A vazallus állam meghatározott belső önkormányzattal rendelkezik, azonban a nemzetközi jogi érintkezés és szerződés-kötés jogát nem vagy csak részben és közvetetten gyakorolhatja, valamint egyéb kiegészítő kötelezettségek is terhelik a szüzerénnel szemben, így különösen, de nem kizárólagosan alkotmányjogi, adó formájában előírt, valamint egyéb gazdasági, pénzügyi és katonai kötelezettségek. – APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888. 67–70., 79., 94., 122–123., 198., 334–335.; GAJZÁGÓ László: *Nemzetközi jog szigorlati célokra*. Budapest, „Kartárs” kiadása, 1937. 41–42.;

290 SZÁSZ Zsombor: Románia létrejötté. *Magyar Szemle*, 1932/XV. 355.

291 ALEXIANU i. m. 71–73.; AMUZA (2001a) i. m. 170–171.; DURANDIN i. m. 78–80.; DISSESCU i. m. 355–356.; IONESCU i. m. 705–707.; MURZEA – MATEFI i. m. 67–69.

292 ALEXIANU i. m. 73.; AMUZA (2001a) i. m. 187.; TEODORESCU i. m. 101–102.; ROMSICS (2020b) i. m. 123–124.

293 ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011a)] 778.

294 NIEDERHAUSER Emil: Az európai nagyhatalom. In: SZVÁK Gyula (szerk.): *Oroszország története*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2001. 309–310.; ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 814.; MARCU (1997) i. m. 165.; MURZEA – MATEFI i. m. 84–85.

295 ALEXIANU i. m. 76–77.; IONESCU i. m. 708–709.; IORGA i. m. 21–22.; MARCU (1997) i. m. 153.

296 AMUZA, T. Ion: *File din istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001. [a továbbiakban: AMUZA (2001b)] 145–170.; VERESS Emőd: A román alkotmánytörténet vázlata. In: VARGA Attila – VERESS Emőd

alföld tekintetében 1832-ben léptettek hatályba.²⁹⁷ A Szervezeti Szabályzatok által mindkét fejedelemség²⁹⁸ elindult az alkotmányosság²⁹⁹ és modernizáció útján.³⁰⁰ A Szervezeti Szabályzatokban a román jogtörténetben első ízben szabályozták a nemzetgyűlés, a fejedelem személye, a pénzügyi igazgatás, a kormányzat, valamint az igazságügy tárgyköreit, emellett kereskedelmi kérdéseket is tárgyaltak, ugyanakkor változatlanul és hangsúlyosan fenntartották az idegenek megkülönböztetését, valamint a bojárok privilégiumait.³⁰¹ *A Szervezeti Szabályzatok az azonos intézmények párhuzamos bevezetésével – és ezáltal a meglévő különségek felszámolásával –, valamint a két fejedelemség lakosságának gyakorlatilag azonos nyelvi, vallási és kulturális alapjaival lényegében megelőlegezte azok egy államban való egyesítését,³⁰² egyben a lényegi különbségek megszüntetésével egy esetleges föderáció lehetőségét is alapvetően zárták ki a két állam között.*

Az államfejlődés következő lépcsőfokaként az 1848. évi moldovai és havasalföldi eseményeket tekinthetjük. Ekkor mindkét államban az alkotmányos rendszer kialakítása és a modern államiság megteremtésének programja hangsúlyos szerepet kapott – különösen a *Proclamația de la Islaz*,³⁰³ azaz az 1848. június 9-i iszlazi nyilatkozattal –, de azok megvalósítása végül elmaradt.³⁰⁴ *Ekkor jelent meg azonban a román államok egy államban való egységesítésének tényleges programja, amely Havasalföld és Moldova mellett már Erdélyt is beleértte ezen egységbe.*³⁰⁵ Ezen mindhárom állami entitást magában foglaló államcél a függetlenség elnyerésén túl a következő évtizedek elsődleges politikai programjává vált.

A krími háborút követően a fejedelemségek orosz védnökségét nagyhatalmi protektorátus váltotta fel³⁰⁶ az 1856. március 30-án aláírt párizsi békeszerződés alapján.³⁰⁷ A párizsi

(szerk.): *Román alkotmányjog*. Csíkszereda, 2007. 100. Státus Kiadó, 2007. DURANDIN i. m. 108–109.; IONESCU i. m. 709–713.; IORGA i. m. 20–23.

297 BOTLIK i. m. 20.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i. m. 1996. 32.; MURZEA – MATEFI i. m. 85.

298 ALEXIANU i. m. 77–79.; DJUVARA (2010) i. m. 220–223.

299 NEGULESCU i. m. 201–206.

300 HORVÁTH Pál: Moldova és Havasalföld a fanarióták idején – Az elavult jogrend válsága. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 433–439.

301 ALEXIANU i. m. 77–79.; AMUZA (2001a) i. m. 181–184.; DISSESCU i. m. 358–360.; MURZEA – MATEFI i. m. 86–87. TEODORESCU i. m. 19., 134–135.

302 MISKOLCZY Ambrus: *Határjárás a román–magyar közös múltban*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2004. 179.; SZÁSZ (1932) i. m. 355–356.

303 IONESCU i. m. 714–715.; SZÁSZ (1932) i. m. 355.

304 AMUZA (2001a) i. m. 188.; DURANDIN i. m. 121–126.; MARCU (1997) i. m. 153–154.

305 KOVÁCS (1963) i. m. 310–311., 318.; MAKKAJ (1989) i. m. 236–237.

306 KOVÁCS Endre: Az 1859. évi magyar–román egyezmény. *Századok*, 1963/2. 294–296.; APÁTHY (1888) i. m. 123.; BÚSBACH (1906a) i. m. 332.; NIEDERHAUSER (2001) i. m. 361–362.

307 ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A krími háború – Románia megalakulása. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011b)] 836.; ALEXIANU i. m. 79–80.; APÁTHY (1888) i. m. 25–26.; DISSESCU i. m. 364–365.; DURANDIN i. m. 134–137.; VERESS (2007) i. m. 101.

békeszerződés VII. cikke ugyan garantálta az Oszmán Birodalom függetlenségét és területi integritását, azonban a XXII. cikk a két román fejedelemség tekintetében az eddig élvezett privilégiumok nagyhatalmi garanciavállalással való fenntartását írta elő az oszmán szüzenitás alatt. Az előírásokat a XXIII. cikk belső önkormányzatra vonatkozó rendelkezései pontosították különösen a közigazgatás, törvényhozás területén, a XXVI. cikk pedig korlátozott hatáskörű fejedelmi haderők felállítását is elrendelte, végezetül a XXVII. cikk a nagyhatalmak közvetlen beavatkozásának a lehetőségét teremtette meg a törvényes rend helyreállítása érdekében annak zavarai esetén.³⁰⁸ A nagyhatalmak ezen cikkeket által biztosított közvetlen befolyásukkal élve diplomáciai manővereik és nyomásgyakorlásuk útján a két ország egyesülési szándékát és folyamatát sikerre vitték az Oszmán Birodalommal szemben. A folyamat következő állomását az 1858. augusztus 7-i párizsi kongresszus jelentette,³⁰⁹ ahol aláírták a fejedelemségek Alkotmányos Konvencióját, amely 1864. július 2-ig képezte az alábbiak szerint egyesült fejedelemségek *de facto* alkotmányát.³¹⁰

A két fejedelemség egyesítésének befejező lépéseként Alexandru Ioan Cuza 1859. január 5. és 17. között Jászváráson történt moldovai, illetve 1859. január 24. és február 5. között Bukarestben történt havasalföldi fejedelemmé választása képezte, amely által perszonálunió, majd realunió útján alakult meg Oláhország és Moldova Egyesült Fejedelemsége.³¹¹ A frissen megalakult állam 1862-ben vette fel a Románia nevet,³¹² miközben a megkészt polgári átalakulásból kifolyólag gyorsított ütemben modernizálta és egységesítette jogrendszerét alapvetően francia és olasz minták átültetésével.³¹³ Az egységes állam kiépítésére a fentiek mellett porosz és orosz antidemokratikus minták is hatottak, így a modernizálás sok esetben csak formai volt, és ennek következtében súlyos torzulásokat szenvedett.³¹⁴ Az új állam végül 1866. június 29-én fogadta el első – a jelen értekezés 3.3.2. alfejezete szerint ismertett – Alkotmányát.³¹⁵

308 Az 1856. március 30-i párizsi békeszerződés szövege. In: APÁTHY István: Tétéles európai nemzetközi jog. Budapest, Franklin Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888. 418–427.; https://content.ecf.org.il/files/Moo934_TreatyOfParis1856English.pdf

309 DURANDIN i. m. 136–137.; MARCU (1997) i. m. 154.; MURZEA – MATEFI i. m. 143–146.; PĂCURARIU, i. m. 269–270.; SZÁSZ (1932) i. m. 356–358.

310 ALEXIANU i. m. 80.; DISSESCU i. m. 366–368.; IONESCU i. m. 715–718.; MURZEA – MATEFI i. m. 146–151.

311 AMUZA (2001a) i. m. 193–197.; DURANDIN i. m. 137–139.; KOVÁCS (1963) i. m. 300–301.; MURZEA–MATEFI i. m. 150–152.; NEGULESCU i. m. 206.; ROMSICS (2020b) i. m. 133–134.; SZÁSZ (1932) i. m. 356–358.

312 DJUVARA (2010) i. m. 233–236.; HITCHINS i. m. 21–22.; POMOGÁTS (2012) i. m. 12.

313 HORVÁTH Pál: A modern jog alapjainak lerakása a két román fejedelemségben. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 463–473.; RAFFAY Ernő: *Balkáni Birodalom*. Budapest, Kárpátia Stúdió Kft. 2010. 20–23.; AMUZA (2001a) i. m. 200–210.; MARCU (1997) i. m. 186–187.; MURZEA – MATEFI i. m. 143–179.

314 HORVÁTH Pál: A modern jog, a felzárkózás típusjegyei. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999. 109–110.

315 ALEXIANU i. m. 82.; DISSESCU i. m. 369.; VERESS (2007) i. m. 102.

A román állam történelmi fejlődésének következő állomását a függetlenség elnyerése jelentette. Románia teljes függetlenségét az 1877–1878-as orosz–török háborúban nyerte el az Oszmán Birodalomtól orosz szövetsége eredményeképpen.³¹⁶ A függetlenséget *de iure* az 1878. évi berlini kongresszus és a berlini szerződés³¹⁷ VII. cikke ismerte el.³¹⁸ Hohenzollern-Sigmaringen Károly fejedelem – akit Alexandru Ioan Cuza 1866. évi trónfosztását követően választottak meg³¹⁹ – 1881-ben felvette a királyi címet, és így létrejött a Román Királyság.³²⁰

A fejedelemségek egyesülése idején 1859-ben mind Moldovában,³²¹ mind Havasalföldön külön-külön népszámlálást tartottak,³²² amelyeknek eredményeit 1860-ban összesítették. A censusok nemzetiségi tárgyban nem tartalmaztak adatfelvételt, de a vallási szempontú adatokból lehet következtetni a nemzetiségi arányokra.³²³ Az összesített eredmény szerinti négymillió-négyszázhuszonnégyezer-kilencszázhatvanegy fős lakosság 94,89%-át jegyezték román ortodox vallásúnak, 3,03%-át zsidónak, 1,02%-át római katolikusnak, 0,65%-át protestánsnak, 0,19%-át lipován óhitűnek, 0,18%-át örmény katolikusnak és végezetül 0,03%-át muzulmán vallásúnak. Kiemelendő, hogy a római katolikusok 71,6%-a magát magyar anyanyelvűnek vallotta Moldovában.³²⁴ Tekintettel arra, hogy a román ortodox egyház hívei a vizsgált korban és napjainkban is szinte kizárólag román nemzetiségűek, az egyesült fejedelemségek nemzetiségi szempontból alapvetően egynemű jelleget mutattak. A fenti népesség-összeírásokat követően 1866-ban végeztek országos becslést, ahol a korábbi kép csak minimálisan módosult, lényegében ugyanezen eredményeket tartalmazta. Az 1887. évi országos becslés azonban az ötmillió-ötszázezer fős becsült lakosságból csak mintegy négy-
 millió-ötszázezer román nemzetiségűt becsült, azaz 81,8%-ra módosult a román lakosság országon belüli aránya, a zsidó közösség 5,5%, a cigányok 3,6%, a bolgárok 1,8%, a németek

316 KATONA Tamás: Az Interparlamentáris Unió első évei (1889–1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Száztíz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006. 11–12.; ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején – Románia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011e)] 937.; ALEXIANU i. m. 82.; NIEDERHAUSER (2001) i. m. 387–389.; RAFFAY i. m. 34–38.; ROMSICS (2020b) i. m. 140–145.; TAYLOR i. m. 115.; VERESS (2007) i. m. 103.

317 Az 1878. évi berlini szerződés hiteles szövege. In: APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888. 439–462.

318 APÁTHY (1888) i. m. 29–30.; DURANDIN i. m. 138–152.; TEGHZE i. m. 72.; 163.; TEODORESCU i. m. 106.

319 MURZEA – MATEFI i. m. 91–92.; RAFFAY i. m. 23–26.; VERESS (2007) i. m. 101.; ZAKAR – KOZÁRI (2011b) i. m. 836.

320 DJUVARA (2010) i. m. 240–255.; DURANDIN i. m. 160–161.; MURZEA – MATEFI i. m. 93.; POMOGÁTS (2012) i. m. 12.; RAFFAY i. m. 38.; VERESS (2007) i. m. 103.

321 VINCZE i. m. 9.

322 RAFFAY i. m. 75–76.

323 SERES i. m. 20.

324 SERES i. m. 20.; VINCZE i. m. 9.

és magyarok egyaránt 0,9%-0,9%, az örmények 0,3%, míg az egyéb, döntően dobrudzsai törökök 2,5% arányban kerületek nevesítésre.

Az egységes Románia megalakulását követően közel négy évtized elteltével került sor valós népszámlálásra.³²⁵ Az 1899. évi népszámlálás ötmillió-kilencszázötvenhatezer-hat százkilencven fős lakosságot írt össze,³²⁶ amelyből a román lakosság 92,15%, a zsidó közösség 4,3%, a magyar nemzetiség 1,82%, az osztrák nemzetiség 0,32%, a török nemzetiség 0,4%, a görög nemzetiség 0,34%, a bolgár nemzetiség 0,13%, az olasz nemzetiség 0,15%, a német nemzetiség 0,13%, a szerb nemzetiség 0,07%, az orosz nemzetiség 0,08% arányban szerepelt, a fennmaradó 0,11%-ot franciák, angolok, belgák, svájciak, hollandok, dánok, zömmel vendégmunkások tették ki.³²⁷

Az 1912. évi népszámlálás³²⁸ Romániában hétmillió-háromszázhuszonnégyezer-kilencszázhusz lakost számolt össze 93,47%-os román nemzetiségű aránnyal, a magyar nemzetiségűek aránya 0,96%, az osztrák nemzetiség aránya 0,63%, a török nemzetiség aránya 0,47%, a görög nemzetiség aránya 0,24%, a bolgár nemzetiség aránya 0,16%, az olasz nemzetiség aránya 0,15%, a német nemzetiség aránya 0,11%, a szerb nemzetiség aránya 0,06%, az orosz nemzetiség aránya 0,06% volt, míg a fennmaradó 4,11%-ot a letelepedett zsidók, illetve francia, angol, belga, svájci, holland és dán vendégmunkások tették ki.³²⁹

A fenti statisztikai adatokat a korabeli hivatalos forrásokkal összevetve *az egységes és egynemű állam képét kismértékben árnyalni szükséges* elsősorban az állampolgári jogokkal nem rendelkező – de több éve vagy évtizede Romániában élő – *zsidó közösség és az őshonos római katolikus magyar lakosság*, valamint a külföldi alattvalók okán. Az adatfelvételek szerint a román vidéki lakosság szinte kizárólag román nyelvű, míg az össznépeséghez vetített 18%-os arányú városokban részben multietnikus társadalom volt fellelhető.³³⁰ A többnyelvű városi lakosság összességében a homogén nemzetállam tényén nem változtatott, ugyanakkor megemlítendő, *hogy a nemzetállami cél már ebben az időben is jelentős románosítási politikát eredményezett az államterületen élő kisebbségekkel szemben.*³³¹ Összességében megállapíthatjuk, *hogy Románia az I. világháborúba 1916-ban alapvetően egynemzetiségű államként lépett be.*

325 Az 1899. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 10. számú mellékletét képezi.

326 NEGULESCU i. m. 99.

327 ANDREI, Tudorel (ed.): *România: un secol de istorie: date statistice*. București, Editura Institutului Național de Statistică, 2018. 22.

328 Az 1912. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 11. számú mellékletét képezi.

329 ANDREI i. m. 22.

330 BOIA (2016) i. m. 9–23.

331 BÍRÓ (2002) i. m. 99–102.

Az 1918 után létrejött, a Párizs környéki békerendszerrel megállapított határai közötti Romániában csak egyetlen népszámlálást tartottak az azt elrendelő törvény³³² alapján 1930-ban.³³³ Az országos népszámlálástól függetlenül már az 1920-as évekbeli becslések,³³⁴ adatfelvételek és a *partialis* népszámlálások³³⁵ egyértelműen rögzítették az 1930. évi népszámlálás által igazolt többnemzetiségű állam tényét és a nemzetiségi arányokat.³³⁶ Az 1930. évi népszámlálás eredményei alapján a Román Királyság összlakossága tizennyolcmillió-ötvenhetezer-huszonnyolc főre növekedett az Ausztriától, Magyarországtól, Oroszországtól és Bulgáriától megszerzett területek eredményeképpen. Az összlakosságból a román nemzetiség aránya kerekítve 71,9%, a magyar nemzetiség aránya 7,9%, a német nemzetiség aránya 4,1%, a zsidók aránya 4%, az orosz nemzetiség aránya 2,3%, a ruszin, illetve ukrán nemzetiség együttes aránya 3,2%, a szerb, illetve horvát és szlovén nemzetiség együttes aránya 0,3%, a bolgár nemzetiség aránya 2%, a cseh és szlovák nemzetiség együttes aránya 0,3%, a lengyel nemzetiség aránya 0,3%, a görög nemzetiség aránya 0,1%, a török nemzetiség aránya 0,9%, a tatár nemzetiség aránya 0,1%, a gagauz nemzetiség aránya 0,6%, a cigány nemzetiség aránya 1,5%, az egyéb nemzetiségek aránya, értve ezalatt a hucul, albán és örmény nemzetiiséget is, 0,5% volt.³³⁷

Az 1930. évi romániai népszámlálást rengeteg kritika érte a végrehajtása korában³³⁸ és azóta is, különösen az adatfelvétel során alkalmazott önkényes megoldásai okán, amelyek célja alapvetően a magyar nemzetiség arányainak torzítása, csökkentése volt. A népszámlálási biztosok nem fogadták el a magukat magyarnak vagy magyar anyanyelvűnek valló görögkatolikus és zsidó vallású személyek, illetve a már magyarságba asszimilálódott sváb és cigány személyek bevallását és nyilatkozatát.³³⁹ Következésképpen a fentiekben közölt adatok tekintetében mindig is fenntartásai voltak a magyar tudományos életnek.³⁴⁰ Tekintettel arra, hogy a magyar asszimilációs politika korábban a *svábok* esetében rendkívül si-

332 A *Hivatalos Közlöny* 1930. március 21-i 66. számában kihirdetett 45/1930. számú általános népszámlálást elrendelő törvény – legea nr. 45/1930 privitoare la recensământul general al populației.

333 Az 1930. évi romániai népszámlálási adatok áttekintő táblázata az értekezés 12. számú mellékletét képezi.

334 VÉCSEI Károly: Az erdélyi urbanizáció történelmi háttere. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. 16–17.

335 FRITZ László: Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.* Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 2–7.; A nemzeti kisebbségek statisztikája. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20. 785–790.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 115–118.

336 NEGULESCU i. m. 99.

337 MANUILĂ, Sabin: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II*. București, Editura Institutului central de statistică, 1938. XXIV.

338 JAKABFFY – PÁLL i. m. 224.

339 MIKÓ (1941) i. m. 99–100.

340 VARGA E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest, Regio – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1992. 57–58.

keres volt,³⁴¹ a korszakban Romániában elindult a *visszanémetesítési* folyamatuk.³⁴² A korábban a magyarságba szintén sikeresen asszimilált zsidó közösség tekintetében pedig a közösség tagjainak sajátos *kettős kisebbség* tudata alakult ki,³⁴³ amelyre további jelentős hatást gyakorolt a román politikum disszimilációs kísérleteinek sorozata.³⁴⁴ A román állam alapvetően nemzetiségként ismerte el a zsidó közösséget,³⁴⁵ ugyanakkor a kor antiszemitizmusa eredményeként a zsidó lakosságnak mind a román, mind a kisebbségi magyar elem egyöntetű kirekesztésével is számolnia kellett.³⁴⁶ *Az általános antiszemitizmus³⁴⁷ hatványaként Erdélyben a magyarellenesség is súlyosan érintette a magyar zsidó közösséget.*³⁴⁸ A korábbi sikeres magyar asszimilációs politika eredményeképpen az erdélyi zsidó közösségek tagjainak a vizsgált korszakban 80%-a magyarul beszélt, azonban az antiszemitizmus és a magyar oktatást visszaszorító, a 4.5.4. alfejezetben ismertetett román oktatáspolitikai és disszimilációs intézkedések sorozata a cionizmus erősödését okozta körükben,³⁴⁹ amelyből kifolyólag jelentős közösségeik ugyan nyelvükben megmaradtak magyarnak, de identitásukban már nem feltétlenül.³⁵⁰ A magyarnak megmaradt zsidó közösség hitvallását³⁵¹ a korszakban – a román vagy magyar államtól függetlenül – találoán foglalta össze dr. Fekete Andor marosvásárhelyi ügyvéd, aki szerint „Nem a származás, hanem a lelkiakat teszi az embert valamelyik nagy nemzet hű és igaz fiává. Tudom, ez a felfogás ma nem időszerű, de azt vallják a magyar

341 GYÖRGY Béla: *Az Országos Magyar Párt története (1922–1938). Doktori Disszertáció.* Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2006. 57.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18. 699.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció I. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3. 81–87.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció II. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4. 118–124.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció III. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5. 158–162.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció IV. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6. 209–216.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció V. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7. 245–256.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció VI. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/8. 340–345.

342 SÁRÁNDI Tamás (szerk.): *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2016. 150–152.; Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 507–510.; COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/14. 533–542.; COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/15–16. 585–592.; BÁRDI (2013) i. m. 429.; GYÖRGY (2006) i. m. 57.; 116–117.; 151–152.; MIKÓ (1941) i. m. 72.

343 NEUMANN Miksa: Mostoha gyermek a kisebbségek között is. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4. 133–135.

344 WILLER József: Renegátok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3. 69–70.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/23. 943–945.; NEUMANN Miksa: A külföldi lapok szemléje és én. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/24. 961–962.

345 JAKABFFY – PÁLL i. m. 53–54.

346 GIDÓ Attila: *Az erdélyi zsidókról.* Székelyudvarhely, Litera – Veres Könyvkiadó, 2008. 35–52.

347 GOMBOS Benő: A zsidóságról. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2. 58–61.

348 BALÁZS i. m. 33.; BÁRDI (2013) i. m. 194–195.

349 GYÖRGY (2006) i. m. 60–62.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 57–60.

350 BÁRDI (2013) i. m. 195–197.; SÁRÁNDI i. m. 137–139.

351 Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1. 30.

szellem firmamentumának állócsillagai, hogy csak Bartók Bélát, Szent-Györgyi Albertet, Móricz Zsigmondot említsem a sok közül. Az, hogy ma más áramlat, felfogás a divatos, nem jelent semmit. A ma hangulata nem egyéb a nemzet történelmében, mint az Ady szerinti percmemberkék dáridója.³⁵²

Az 1930. évi román népszámlálás egyértelműen rávilágított a fiatal román állam eltérő gazdasági, társadalmi és nemzetiségi viszonyaira, amelynek indokai nyilvánvalóan az előd-államok eltérő viszonyaiban lelhetők fel. Különösen hangsúlyosan jelent meg a városi lakosság esetében a kisebbségi elem felülreprezentáltsága,³⁵³ amely tovább élezte a többség–kisebbség viszonyában az ellentéteket.³⁵⁴ Megjegyezni szükséges e körben, hogy a székelyföldi és kalotaszegi tömbmagyar vidék, illetve a városi lakosság esetében a megfigyelhető magyar többségtől³⁵⁵ várta az I. világháború előtti magyar politika a magyar nemzeti asszimilációs erejének kiáradását a román vidékekre,³⁵⁶ így ezen területek magyar jellege később a 3.3.6., illetve 4.5.4. alpfejezetben tárgyalt úgynevezett kultúrzónák kialakításának kézenfekvő indoka lett.

Az eredeti román államterület nemzetiségi viszonyai döntően nem változtak meg, de például a Bulgáriától megszerzett úgynevezett *Kvadriláterben*, illetve az Ausztriától elnyert *Bukovinában* a román számarány csak *relatív többséggel volt megállapítható*. Erdélyben és a korábbi magyarországi vármegyékben kimutatott 57,8%-os román és 30,2%-os magyar számarány nagyban köszönhető a kivándorlásnak,³⁵⁷ a közel kettőszázezer Magyarországra távozott magyar menekültnek,³⁵⁸ illetve az Ókirályság területére kivándorolt hasonló számú ipari munkásnak,³⁵⁹ továbbá a zsidó vallásúak külön nemzetiségként való kezelésének.³⁶⁰ Az erdélyihez hasonló nemzetiségi arányt figyelhetünk meg továbbá az Oroszországtól elnyert Besszarábiában is, ahol a román nemzetiség aránya 56,2% volt.³⁶¹ Az 1930. évi román nép-

352 FEKETE Andor: *Közélet és kaszinó. Dr. Fekete Andor feljegyzései*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2019. 7., 186–190.

353 VÉCSEI Károly: Migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. 10–11., 14–17.

354 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 610–611.; POMOGÁTS Béla: *Változó Erdély*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2001. 67–73.; BÁRDI (2013) i. m. 227–228.; BOIA (2013) i. m. 55–56.; GYÖRGY (2006) i. m. 7.; ROMSICS (2018b) i. m. 31–32.

355 VÉCSEI Károly: Szórvány és asszimiláció. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. 102.

356 ABLONCZY (2020) i. m. 9.

357 VÉCSEI (2002a) i. m. 55.

358 ABLONCZY (2020) i. m. 183–204.; BÍRÓ (2002) i. m. 303.; FRITZ (1930) i. m. 2–3.

359 NAGY István: A romániai magyar ipari munkás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 129.; VÉCSEI (2002a) i. m. 55.

360 GIDÓ Attila: *Oktatási intézményrendszer és diáklapuláció Erdélyben 1918–1948. között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013. 11.; ROMSICS (2018b) i. m. 298–299.; 309–310.

361 BOIA (2016) i. m. 48–54.

számlálással kapcsolatos fenntartások ellenére rögzíthető, hogy az *egynemzetiségű román állam többnemzetiségű állammá vált* az I. világháborút követően.³⁶²

A nemzetközi helyzet változásai eredményeképpen 1940 nyarán, azaz a vizsgált korszak végén a Párizs környéki békerendszerrel megállapított határok szerinti Románia jelentős területi veszteségeket szenvedett el a Szovjetunió, Bulgária és Magyarország javára,³⁶³ amelyek a Magyarország javára megítéltek kivételével mind a mai napig hatályban vannak. Az 1940. évi területi változások, valamint a *dobrudzsai törökök 1936. évi kivándorlása a többnemzetiségű állam tényén nem, csak arányain változtattak*. A román elem aránya 87,4%-ra növekedett a jelentős kisebbségi területek elvesztésével és a spontán módon lezajlott lakosságcserével, a magyar nemzetiség aránya 3%-ra, a német nemzetiség aránya 4%-ra, az egyéb nemzetiségek aránya, amelybe beleértették a 2,2% zsidó vallási kisebbséget, 5,6%-ra csökkent.³⁶⁴

2.5. A többnemzetiségű állammal kapcsolatos összegző megállapítások

Az értekezés 2. részének kutatási eredményeit összegezve a kutatás több alaptétele került bizonyításra. A demográfiai adatok egyértelműen alátámasztják, hogy a többnemzetiségű állam történelmi tény, amely tényhelyzet az I. világháborút követően alapvetően változott meg a két állam esetében. Tekintettel arra, hogy mindkét állam alapvetően a nyelvet tekintette a nemzeti identitás alapjának, a vizsgált demográfiai adatokból a jogalkotási aktorok alapjait képező társadalomszerkezetre vonhatunk le következtetéseket.

A vizsgálat *alapján rögzíthető, hogy a magyar állam többnemzetiségű államból az I. világháború lezárását követően lényegét tekintve egynemzetiségű nemzetállammá, a lényegét tekintve egynemzetiségű román állam többnemzetiségű állammá vált, azaz a többség–kisebbség relációjában szerepük felcserélődött.*³⁶⁵ Mindebből következik, hogy a nemzetiségi jogalkotás eredői és ezáltal eredményei alapvetően eltértek Magyarország és Románia esetében mindkét vizsgálati időszakban.

362 Silviu Dragomir Románia kisebbségeiről a „Times”-ben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/20. 471–472.; GYÖRGY (2006) i. m. 7.; HITCHINS i. m. 331., 376–377.

363 BOIA (2013) i. m. 66.; ROMSICS (2020b) i. m. 254–255.

364 BOIA (2016) i. m. 74–78.

365 Az 1910. évi magyarországi népszámlálás és az 1920. évi magyarországi népszámlálás – a vizsgálat szempontjából kiemelt jelentőségű román, magyar, német nemzetiség tételes, egyéb nemzetiségek összesített – adatainak összehasonlító táblázata az 1912. évi romániai és az 1930. évi romániai népszámlálás adataival ezen állítás alátámasztására az értekezés 14. számú mellékletét képezi, amely melléklet tartalmazza az értekezés tárgyát tekintve különös hangsúllyal bír, Magyarországtól Romániához csatolt területek nemzetiségi arányait is az 1910. évi magyarországi és az 1930. évi romániai népszámlálás adatai alapján.

Tekintettel arra a tényre, hogy a XVIII–XIX. század fordulójáig nemzeti eszméről nem beszélhetünk, az értekezés tárgyát képező jogalkotás eredőit is ettől az időponttól vizsgálhatjuk. Figyelemmel arra a tényre, hogy a nemzetállami eszme *alapjait nem etnikai, kulturális vagy nyelvi okokban kell keresnünk, hanem a rendi különjogoktól, illetve partikularizmusoktól mentes, egyenlőségen alapuló, ezért egységes jog alapján hatékonyan kormányzott állam iránti igényben, a két állam esetében eltérő jogalkotási alapokat lelhetünk fel. Magyarország esetében a nemzetiségi kihívás az évszázadok során kialakult nyelvileg töredezett társadalmi viszonyok eredményeképpen adott volt, amely által a politikai nemzet és nemzetállam nyelvileg semleges koncepciója képezte a jogalkotási alapokat. Az alapvetően nyelvileg homogénnek tekinthető román államok esetében az ismertetett történelmi és társadalmi alapok egy államegységesítési programot, majd annak expanziós törekvéseit eredményezték. Következésképpen Románia a nyelvi alapon szerveződő nemzeti eszme és az ez alapján kiépített nemzetállam koncepcióját vallotta jogalkotási alapként, a nacionalizmus energiáit felhasználva elérte modern államiségének megalapítását és függetlenségét, majd sikeres irredenta politikája eredményeként területének növekedését, amely által esetében a nemzetiségi kihívás alapvetően az I. világháborút követően jelentkezett.*

A demográfiai adatok bizonyítják a két állam eltérő államcéljainak alapjait is. Magyarország esetében az államcél egy partikularizmusoktól mentes unitárius, nyelvileg semleges állam megteremtése volt, míg Románia esetében elsőként magának az államnak a megteremtése és függetlenségének biztosítása. Az irredentizmus, azaz valamennyi nemzet rész egy államkeretben való egyesítésének államcélja Magyarország esetében Trianonig nem értelmezhető, míg Románia esetében az I. világháborúig alapvető államcélként élt és a magyarországi román lakosság számarányból kifolyólag elsődlegesen Magyarország ellen irányult.

**III.
RÉSZ**

**A nemzeti kisebbségek joga
szabályozásának különbségei
és eredményei a tényhelyzetből fakadóan**

3.1. Áttekintés

A valóság és a tények összetett kapcsolatában a valóság jogi konstrukciói jogintézményeket eredményeznek, amelyekben a tények akkor bírnak jogi relevanciával és hatással, amikor a *jogalkotó* – társadalmi, politikai vagy egyéb okból kinyilvánított és azon alapuló – *értékválasztása* ténylegesen *jogot eredményez*, és az alkalmazásra kerül.³⁶⁶ A többnemzetiségű állam a fentiek szerint a valóságnak megfelelő tényként rögzített, amelyből fakadóan a nemzetiségi tényhelyzetek és az érintett államok e tényhelyzetekre adott értékválasztáson alapuló kapcsolata a belső és külső eredők elemzésével feltárható.

A magyar közgondolkodásnak több mint két évszázada – azaz a trianoni békeszerződéstől független – kiemelt eleme a nemzetiségi jog kérdése, azaz a nemzetiségeknek mint különleges kisebbségeknek az államhoz, illetve a többségi nemzethez való viszonya. A nemzetiségi kérdés és kihívás megoldási javaslatjai, eredményei, elvei és indokai, mindezek kritikái a Nemzetiségi törvény megalkotásától függetlenül a mai napig jelentős hatást gyakorolnak a magyar köz-, illetve tudományos gondolkodásra. *A Nemzetiségi törvény és a magyar nemzetiségi jogalkotás vizsgálata tehát nem csak a történelemtudomány szempontjából kiemelt, hanem a hatályos alkotmányjog műveléséhez is elengedhetetlen, a mai jogintézmények megértéséhez is hangsúlyosan hozzájárul, továbbá árnyalni képes Magyarországról mint a nemzetiségek elnyomójáról alkotott általánosan elfogadott képet. A történelmi Magyarország vereségét és így területi veszteségeit ugyanis elsősorban az I. világháború utolsó évében megváltozott katonai, gazdasági és politikai okok együttese eredményezték, nem pedig a nemzetiségi kérdés tarthatatlansága.* Az értekezés jelen részben bemutatottak szerint mind az akkor hatályos magyar jog, mind pedig a nemzetiségi autonómiákról folytatott tárgyalások alapvetően a fennálló közjogi keretek tiszteletben tartásával a nemzetiségi igények megoldására törekedtek. A nemzetiségi kérdés tarthatatlansága mint az I. világháború kiváltó oka és az azt követő rendezés eredőjének toposza egyebekben kívül azzal is cáfolható, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia területi feldarabolása és a népek önrendelkezési jogának szuverén államok megalkotásával való érvényre juttatása a háború utolsó évéig nem volt az antanthatalmak deklarált háborús célja sem.³⁶⁷ *A Monarchia de facto és de iure szétesésére a népek önrendelkezési jogának érvényesítése mint a nemzetiségi elnyomásra adott válasz tökéletes, de nem mindenben megalapozott magyarázatot ad.* A nemzetiségi kérdés – és annak elítéltnak deklarált magyar kezelése – utólag vált az I. világháború, valamint az azt követő békerendszer egyik ideológiai alapjává, ellentétben azokkal a nagyhatalmi nyilat-

366 SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2005. 225., 240–242., 272–274.

367 ABLONCZY (2010) i. m. 153–154.; MAGYARICS i. m. 5.; ROMSICS (2018a) i. m. 36–50.; ROMSICS (2020b) i. m. 180–182.; TAYLOR i. m. 302.

kozatokkal, amelyek Ausztria–Magyarország fenntartását alapvető érdekeknek tekintették 1918-ig.³⁶⁸

Románia nemzetiségi jogalkotási értékvalasztása kettős természetű. A nemzetiségi jogalkotást egyrészt az I. világháborús győzelem eredményeképpen bekövetkezett terület- és népességgyarapodás ténye, illetve a nemzetközi jogi kötelezettségek előírásainak teljesítési kötelezettsége indokolta. A jogalkotására azonban *leginkább és legteljesebb mértékben az egységes nemzetállami eszme értékvalasztása és annak állapolitikai sikerét igazoló I. világháborús eredménye bírt döntő jelentőséggel*. Ezen nemzetállami alapállás és értékvalasztás *alkotmányos értelmezése lényegét tekintve 1866 óta változatlan*, amely változatlanság által a román jogalkotási értékvalasztás nem csak döntő korlátok közé szorított,³⁶⁹ hanem annak *alá is rendelt* mind a mai napig.

3.2. A magyar nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei

3.2.1. Alapvetések

A magyar nemzetiségi jogalkotásra elsődlegesen a többnyelvű és ezáltal többnemzetiségű államból fakadó belső tényezők és annak fegyveres konfliktusig fajuló feszültségeinek összességei hatottak. Tekintettel arra, hogy Magyarország a vizsgált időszak egy részében – az I. világháború végéig – kezdetben a Habsburg Birodalom részeként,³⁷⁰ később az Osztrák–Magyar Monarchián belül nem rendelkezett teljes szuverenitással, és egy egységesnek tekintett szupranacionális állam egyik feleként³⁷¹ nézett szembe a kor nemzetállami kihívásaival,³⁷² jogalkotására hatással voltak az Osztrák Császársággal való közjogi kapcsolat nemzetközi jelleget is hordozó hibrid tényezői, illetve közvetetten Ausztria nemzetiségi mozgalmainak magyarországi hatásai is. A magyar jogalkotás különös tényezője volt mindezek mellett a Magyarországgal határos államok, így Románia és Szerbia kialakulása, illetve az Orosz Birodalom szomszédsága. Az Orosz Birodalom nagyhatalmi céljai mellett az újonnan kialakult államok államalkotó nemzetével részben azonos magyarországi honossággal rendelkező nemzetiségeinek sajátos valósága és ténye megalapozta a szomszédos államok irredenta államcéljait. E sajátos tényhelyzetek az állam felbomlásán túl a szomszéd államok területi igényeinek

368 CARTLEDGE (2016) i. m. 350.; GALÁNTAI i. m. 17–19.; ROMSICS (2020a) i. m. 44.

369 MURZEA – MATEFI i. m. 243.

370 GRÜNWARD BÉLA: *A régi Magyarország*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 11–17.; SZABÓ BÉLA: *A' magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony. Schmid Ferenc és Busch. 1848. XV–XVI., 5–34., 51–64., 121., 128–166.; TAYLOR i. m. 19–41.

371 SZENTE (2011) i. m. 175–198., 401–404.

372 BÁRDI (2013) i. m. 238.

érvényesülésének veszélyét is magukban hordozták, sok esetben maguk a nemzetiségi képviselők hangoztatták a szomszédos államok felé irányuló – ezen államok félhivatalos, majd hivatalos állampolitikáját is jelentő – elszakadási törekvéseiket. A magyar törvényhozáásra így alapvetően önvédelmi jelleggel hatott a szomszédos államokkal való nemzetközi kapcsolat. A nemzetiségi kihívásokra adandó válaszok megnyugtató rendezését a fentiek szerinti összetett viszonyok befolyásolták, illetve nehezítették, de lehangsúlyosabban az, hogy *a magyar állam a nyelvi homogenitás hiányában nem helyezkedhetett a nyelvi alapú nemzetfogalom álláspontjára*,³⁷³ *a nyelvi alapon felfogott nemzetállam feltételeinek hiányában* volt kénytelen a nemzetiségi joga megalkotásának politikai alapjait és lehetőségeit saját egységének biztosítása, valamint a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzése érdekében megelni.

A vizsgált időszakban – a hatalmi viszonyok és a nem teljes szuverenitás fentebb felvázolt tényezőitől függetlenül – a korszaknak megfelelően természetes igény jelentkezett az unitárius állam megteremtésére, amelynek egyik feltételét a nemzetiségekkel való viszony rendezése jelentette. A partikuláris, középkori és rendi³⁷⁴ eredetű széttagoltság³⁷⁵ megszüntetését ennek megfelelően egyrészt a *közigazgatás újrászabályozása* – amelynek módja tekintetében szintén éles vita bontakozott ki a vármegyei autonómia pártján álló municipalisták, illetve a vármegye hatáskörét csökkenteni kívánó és a nyugati parlamentarizmust meghonosítani kívánó centralisták között³⁷⁶ –, másrészt *a magyar korona országainak egységesítése* útján,³⁷⁷ végül pedig *az állampolgári jogegyenlőség* megteremtése révén lehetett elérni a magyar törvényhozás álláspontja szerint. A közigazgatási jog területére tartozó jogalkotás – amelynek részletei alapvetően kívül esnek az értekezés által tárgyalt vizsgálat

373 EÖTVÖS (1903) i. m. 20.; GYURGYÁK (2007) i. m. 21–22.; SZABÓ (1848) i. m. 60., 139–140.

374 GRÜN WALD i. m. 286–288.

375 A széttagoltság egyik legszemléletesebb példája a Magyar Királyság területén talán a Szepesség volt, ahol a nemesi vármegye szervezetén kívül a szabad királyi városok sűrű városhálózata, a Tizlándzsás szék, a szászok, bányászok kiváltságos területi egységei, a lakosság személyi jellegű privilégiumaiban rejlő egyéb partikularizmusok mutatják a középkori államszervezet fenntartásának lehetetlenségét azzal, hogy 1772-ig a lengyel koronának elzálogított tizenhat szepességi város tovább árnyalhatja a képet. – Lásd bővebben: Dr. NAGY FEKETE Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, a szerző kiadása a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Levéltár, a Felvidéki Tudományos Társaság és a Szepesi Szövetség támogatásával 1934. A Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség egyesüléséig az Erdélyi Nagyfejedelemség területén volt a legtöbb külön önkormányzat, és maga az állam is rendi alapon szerveződött rendi nemzetek uniójaként. E különleges viszonyok, amelyek a középkortól a megyerendezéséig álltak fent, alapjainak megértéséhez lásd többek között: BARTA Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984., valamint TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.

376 MEZEY Barna – STIPTA István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 151–153.; NAGY J. Endre: Magyar államélet a XIX. században. A centralisták és a municipalisták vitája. *Jogtörténeti Szemle*. 2019/1. 19–20.; SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1*. Budapest, Századvég Kiadó, 2009. 523–573.; GYURGYÁK (2007) i. m. 45.

377 SZABÓ (1848) i. m. 97–109.

tárgyán³⁷⁸ – feltételezte a rendi alapú külön önkormányzatok,³⁷⁹ kiváltságok és nemzetfogalmak megszüntetését, amellyel párhuzamosan az állampolgári jogegyenlőség kiterjesztését vállalta fel a jogalkotás. A közigazgatási jog területére tartozó vármegyerendezés kérdésköre ugyanakkor az unitárius állam megteremtésének céljától eltérő magyarosítási értelmezést is nyert egyes aspektusokban.³⁸⁰

A közigazgatási kérdéseken túli elsődleges hangsúllyal tárgyalt, az állampolgári jogegyenlőség talaján álló Nemzetiségi törvény megalkotása ugyanakkor a XIX. század nemzeti mozgalmainak felszínre törése okán komoly kihívással állt szemben.³⁸¹ A kihívás egyik oldalát a magyar szupremácia iránti többségi társadalmi elvárás, illetve a magyar nemzetállam megteremtésének igénye jelentette akkor, amikor a magyar anyanyelvű lakosság aránya – a herderi jóslat³⁸² beteljesedéseként³⁸³ – annak eltűnésének veszélyét is magában hordozta.³⁸⁴ A kihívás másik oldalát a nemzetiségek fentiekkel ellentétes irányú, gyakorlatilag kollektív jogok talaján álló, föderációt szorgalmazó mozgalmi jelentették.³⁸⁵ A Nemzetiségi törvény az ellentétek feloldását a hungarus eszme újraalkotásával, a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációjával képzelte el, középpontba ennek megfelelően az egyéni jogok és a nyelvkérdés szabályozását helyezte. Ez utóbbi megoldás gyakorlatilag a nemzetiségi kérdés kihívására adott válasz együttműködő modelljét jelentette, és ennek megfelelően a törvényhozás a jogegyenlőség talaján állva a nemzetiségek tagjai mint egyének részére a többségi nemzet tagjaival egyenlő jogokat biztosított. A magyar törvényhozás nemzetiségi jogi szabályozása ezáltal alapvetően individualista, az egyéneket és nem a közösségeket tekintette a jogalkotás tárgyának annak

378 A közigazgatás újraszabályozása során figyelembe vett, a középkori eredetű különönkormányzatok felszámolása során elhangzott érvekkel kapcsolatban szükséges visszautalni a 2.3. alfejezetben idézett Országgyűlés képviselőházi vitában idézett álláspontokra.

379 BEÖTHY i. m. 80–86.; MEZEY – STIPTA i. m. 151–153.

380 A fenti érveket és azok ilyen értelmű cáfolatát a képviselőházi vitákat illetően szemléletesen foglalja össze a 213. lábjegyzetben idézett nyilatkozatok.

381 EÖTVÖS (1903) i. m. 22–23.

382 „Das einzige Volk [...] die Ungern oder Madjaren [...] in sieben Horden nach Europa gingen [...] und ihr Ungarn selbst sogar zu einem „apostolischen Reich“ ward. Da sind sie jetzt unter Slawen, Deutschen, Wlachen und andern Völkern der geringere Teil der Landeseinwohner, und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden.“ – „A magyarok hét törzse Európába érkező több létrehozta »apostoli birodalmát«. Jelenleg ennek keretei között, szláv, német, oláh és egyéb népesség mellett országuk lakosságának csekély hányadát alkotják, és néhány évszázad múlva talán nyelvük is elenyészik majd.” In: HERDER, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Viertel Theil.* Riga – Leipzig, Johann Friedrich Hartknoch, 1792. 23–24.

383 SZÉCHENYI István: *A Kelet népe.* Pest, Trattner Károly, 1841. 201.

384 ZLINSZKY János: Széchenyi álláspontja a nemzetiségi kérdésben. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Emlékkönyv Széchenyi István születésének 200 éves évfordulója alkalmából.* Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1991. 33–34.

385 KATUS (2016a) i. m. 611–617.

ellenére, hogy nem vitatott módon egyes általa biztosított jogok csak közösségben gyakorolhatók és értelmezhetők.³⁸⁶

A Nemzetiségi törvény megalkotása közvetlenül a Kiegyezés folyamatához kötődött, és alkotmányos jelentőségű jogszabályként került a *Corpus Jurisba*. A Kiegyezés során a Magyar Királyság alkotmányos rendszerének újraalkotása az 1848/49-es forradalmi hagyományok eredményei és tanulságai – értve ezalatt a nemzetiségi mozgalmak fegyveres konfliktusainak tanulságait is – alapján történt meg az unitárius állam és a modern magyar parlamentáris monarchia megteremtésének céljával. A dualista államberendezkedés kiépítésére emellett erőteljesen hatott a nemzetközi helyzet akkori valószínűsége, valamint az uralkodóház és Ausztria Magyarországhoz való viszonyának, illetve a társországok és a Magyar Szent Korona kapcsolata rendezésének igénye. Mindezen tényezők és hatások összessége bonyolult viszonyrendszert eredményezett, amely viszonyrendszeren túl további kihívásokat jelentett a törvényhozás számára a többnemzetiségű állam nemzetiségeinek egymástól is eltérő igényeinek összessége, amelyek így a teljes rendezés lehetőségére és a konszolidáció feltételeként értett kompromisszumok megkötésre is kontraproduktívan hatottak.

*Magyarország mindezeknek megfelelően egy egységes, stabil és ezáltal fejlődő állam iránti legitim igényre adott választ a középkori partikularizmus felszámolásával, amely mellett értelemszerűen elsődlegesnek tekintette a területi egységének és épségének biztosítását,³⁸⁷ valamint a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzését is. Magyarország saját, illetve részben a Monarchián belüli hatalmi érdekeit szem előtt tartva törekedett a nyelvi aspektusoktól független egységes állam megteremtésére, amelynek eszközeként a nyelvi alapú nemzetfogalom helyett a *natio Hungarica* eszméjének modern kori, jogegyenlőségen alapuló fogalmával próbálta integrálni a nemzetiségeket,³⁸⁸ illetve másodlagosan közvetlen és közvetett módon szorgalmazta az asszimilációt.³⁸⁹*

386 TRÓCSÁNYI (2010) i. m. 893.

387 SZABÓ (1848) 97–110., 128–166.

388 EÖTVÖS (1903) i. m. 97–108., 111.; GYURGYÁK (2007) i. m. 27–30.

389 GYÓRI SZABÓ i. m. 11–12.

3.2.2. A nyelvkérdés mint a nemzeti és nemzetiségi eszme gyökere a magyar jogfejlődésben és az arra adott válaszok 1848-ig

A Nemzetiségi törvény, illetve az annak közvetlen előképének tekintendő 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről³⁹⁰ Európa első nemzetiségi jogi jogszabályai és ebből a tényből fakadóan a nemzetközi judikatúrának is kiemelten fontos és értékes alkotásai. Az 1. és 2. részben felvázolt tények és nemzetfogalmak közötti jogalkotói értékválasztás eredményeképpen mindkét jogszabály – annak ellenére, hogy a nyelvi alapon konstituált nemzetfogalmat elvetették – alapvetően a nyelvet helyezte a szabályozás központjába.

A nyelvi kiindulópont megválasztásának oka alapvetően abban lelhető fel, hogy a magyar organikus államfejlődést³⁹¹ nyílt és abszolutista módon megtörő,³⁹² a magyarországi viszonyokkal nem számoló II. József³⁹³ 1784. május 11-én nyelvrendeletet³⁹⁴ adott ki a német nyelv hivatalossá tételéről.³⁹⁵ A nyelvrendeletre adott válaszként megerősödött a nyelvújítási és a nyelvi mozgalom,³⁹⁶ amely a felvilágosodás eredményeképpen kialakuló és formálódó modern nemzetfogalommal és nacionalizmussal együttesen vezetett el a politikai hatalom döntően magyar anyanyelvű birtokosainál a *magyar nyelv latin helyetti hivatalos nyelvként* való alkalmazásának politikai *programjához*.³⁹⁷ A politikai program alkotmányos alapját a hagyo-

390 Közlöny 162. szám, hivatalos lap. Vasárnap, jul. 29. 1849. 601–603.

391 MARCZALI Henrik: *Az 1790/91-diki országgyűlés. 1. kötet.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907. 1–50.; DISSCESCU i. m. 291–292.; ECKHART i. m. 32–41., 44–48., 55–211.; SZABÓ (1848) i. m. 66–86.

392 Hollósy György esztergomi káptalan követe beszéde az 1790. évi Országgyűlés első ülésnapján emelte ki a korábbi abszolutista politikával szembeni alapállást és hirdetett programot: „[...]s’ egézf Magyar Hazánkra hatalmaiban elterjedett Törvénytelen Újítákok által, majd-nem utolsó Romláfra juttotunk;[...] biztos Reménységgel táplál mindnyájunkat, hogy ezen Orfzág Gyűlésén elől-adandó terhes dolgoknak folytatását, és vegezését, úgy fogja Excellentiád előmozdítani, és kormányozni, hogy nem tfak azon vefzedelmes Sérelmek, mellyek határ-nélkül fzéjjel terjedtek, hathatós-képpen meg-orvafoltattanak, hanem a’ Közöséges Jónak jövendő időkre-is ki-terjedendő gyarapítását, és egézf Orfzágnek óhajtott boldogulását, megnyerheffük.” In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései.* Bécs, 1791. 11–13.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges IIdik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi városába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi városába által-tétegett, s ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejeztetett Magyar ország gyűlésének.* Buda, Királyi Akademia, 1791. 8–9.

393 DEGRÉ Alajos: *Az ellenállási jog története Magyarországon.* In: MEZEY Barna (szerk.): *Degré Alajos – válogatott jogtörténet tanulmányok.* Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 68.; ECKHART i. m. 212–214.; GRÜNWARDL i. m. 45–49.; TAYLOR i. m. 23–26.; ROMSICS (2017) i. m. 284–286.

394 *Magyar Hirmondó* 1784. július 5. 42. szám. Baróti Szabó Dávid tudósítása.

395 TÓTH István György: *Magyarország a 18. században – Lázás évtized.* In: TÓTH István György (szerk.): *Milleniumi Magyar Történet.* Budapest, Osiris Kiadó 2001. 312.; ECKHART i. m. 214–215.; PÁCURIARIU i. m. 150.

396 DOBSZAY Tamás: *Művelődés és a műveltség polgárosodása.* In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 166–168.; ECKHART i. m. 249–250.; GYURGYÁK (2007) i. m. 26–27.; MIKÓ (1944) 9–20.; PÁCURIARIU i. m. 152–156.

397 Az 1790. évi Országgyűlés második ülésnapján: „Leg első Kérdés volt ezen dologban, a’ Nyelvnek, melly en a’ naponként való Jegyzések iraffanak, meg választása, s’ határozása mert mivel az Egybegyűlt Rendek, közönségeffen a’ Magyar Anya Nyelvhez hajlottak, sőt fokán ezret, nem tsak ezen naponként vaió Jegyzéseknek

mányos történeti alkotmány és a Szent Korona-tan – törvényhozói hatalom király és az Országgyűlés közötti megosztottságának és együttes jogának³⁹⁸ a Hármaskönyvben rögzített és az 1635. évi XVIII. törvénycikk³⁹⁹ óta kodifikált – alapintézményén túl a francia felvilágosodás azon eszméje is megalapozta, amely szerint a jog a hatalmi erő transzformációja, amelyből fakadóan csak a törvényes hatalomtól származó jog vezethet engedelmisségi kötelezettségre.⁴⁰⁰

A fenti politikai program több mint öt évtizedig, az 1790. évi rendi országgyűléstől⁴⁰¹ az 1844. évi II. törvénycikk elfogadásáig tartott a kulturális jogok biztosításán túl egyértelműen a *politikai nemzetállam* megalkotásának *céljával*.⁴⁰² Tekintettel arra, hogy a birodalmi kormányzat alapvetően a *status quo* fenntartásában volt érdekelt, és abszolutista alapállást foglalt el,⁴⁰³ a *nyelvkérdés az alkotmányosság kérdésének közjogi elemévé vált*, amelynek alapján a rendek ekkor még elsősorban a latin nyelv védelme érdekében léptek fel⁴⁰⁴ az abszolutizmust jelképező némettel szemben. II. Lipót (ur.: 1790–1792) idején ebben a szellemben került elfogadásra az 1791. évi XVI. törvénycikk,⁴⁰⁵ amely a nyelvi kérdést Magyarországon elsőként tárgyalva a latin nyelv védelmében mondta ki, hogy nyilvános

írására, hanem általlyába, mind az Ország Gyűlésén, mind azután, minden Közdolog folytatására, az eddig Szokásban volt Deák Nyelv helyett el fogadni akarták.” In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 31–32.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felsőes Ildik Leopold tsászárr, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, ,s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétegett, ,s ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, bőjt-más havának 13dik napján bé-fejeztetett Magyar ország gyűlésének*. Buda, Királyi Akademia, 1791. 20–21.; PAJKOSSY Gábor: *Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei*. Az első reformtörekvések In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: PAJKOSSY (2019a)] 128–131.; CARTLEDGE (2016) 161.; GRÜNWARD I. M. 318–364.; ROMSICS (2019b) I. M. 172–173., 174–175.; ROMSICS (2020b) I. M. 93–95.

398 FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906. 55–81., 106–126.; TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 479–490, 574–586.; SZABÓ István: *Történeti alkotmányunk értékei*. In: *Miskolci Keresztény Szemle*. 2016/2. 62.; GYURGYÁK (2007) I. M. 91.

399 1635. évi XVIII. törvénycikk a törvények és statutumok alkotásának hatalma a királyt és az országot illeti; magánosok rendelkezései semmiek. II. Ferdinand 1635. évi decretuma (IV) 18. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1608-1657. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 318–319.

400 ROUSSEAU I. M. 26–27.

401 MARCZALI I. M. 362–365.

402 KOSÁRY Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 231.; KATUS (2016a) I. M. 611.; TAYLOR I. M. 57.

403 ACEMOGLU – ROBINSON I. M. 216–218.; PAJKOSSY (2019a) I. M. 147–150.

404 GRÜNWARD I. M. 319–321.

405 1790. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék. II. Lipót 1790. évi decretuma 16. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 162–163.

ügyek intézésére idegen nyelv nem használható,⁴⁰⁶ a magyar nyelv pedig megtartandó. A jogszabály, figyelemmel az Országgyűlésen elhangzottakra is, mintegy *megelőlegezte* a magyar nyelv majdani *közjogi primátusát*,⁴⁰⁷ valamint Horvátország kérdésének külön kezelését is.⁴⁰⁸

Nem sokkal később, a XIX. század első évtizedeiben azonban a *nyelvkérdés a nacionalizmus előretörésével* és az irodalmi élet közvetlen befolyásával együtt már alkotmányos jelentőségű általános politikai kérdéssé változott.⁴⁰⁹ A reformellenzék a magyar nyelv közjogi státusának kérdését ekkortól az udvarral szemben *nyelvharcként* értelmezte,⁴¹⁰ amellyel egyidejűleg a nem magyar nyelvű lakosság beolvadásának a lehetőségét is felismerte,⁴¹¹ és azt kívánatosnak is tartotta.⁴¹² Ezen politikai program alapjainak, a magyar reformer álláspont, illetve az udvar és ezáltal a konzervatív álláspont ütköztetésének lényegét szemléletesen írta le Jókai Mór az alábbiak szerint:⁴¹³

406 KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve I. Kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911. [a továbbiakban: KMETY (1911a)] 80.

407 Az 1790. évi Országgyűlés második ülésnapján: „A’ Tekintetes Statufok magok előtt vífelvén azt, hogy minden Nemzet, maga dolgait, de kivált az Orfzág Kormányozását közelebb illető Állapotokat, maga fzületet Nemzeti Nyelvén folytattya; de kulömben – is mind az Orfzágnek, és Nemzetnek difze, ’s egy Nyelven, egy Nevezet alatt fenn – állót Tarfafágnak, nagyobb Egyet-értéfe, [...] mivel azon kívül-is a’ fzületet Magyar Nyelvnek, tfak nem fzámkivetéfe, fzármazott idegen Szokáfok- nak bé-tsúzfáfa, [...] majdnem utolsó Romlásra, es Vefzedelemre a’ Magyar Hazát, illendönek söt fzükscgesnek ítéltek a’ Tekintetes Statusok, hogy nem tsag a’ két Tábla közért Szokásban – vett izenetek, Magyar Nyelven írásban foglaltatván, e’ fzerént folytattattanak; de az úgy nevezett Diariumok – is, vagy-is Naponként tartandó Orfzág – Gyülefeiben elő fordulandó dolgoknak fel-jegyezretéft, vagyis Protokollumok, azon Magyar Nyelven, véteffenek írásba, és ki – nyomtattatnak. Mivel pedig ezen Magyar Hazának, vagnak egy nemelly Réfzei, és réfzes – Tagjai, a’ mellyek még eddig erre reá nem kézfül- hettek, ’s réfz-fzerént Szokásban nálók a’ Magyar Nyelvnek gyakorláfa nem – is vala: azokra nézve illendönek ítéltetett, az Orfzág- nak további Rendeléség, hogy az említett Diarium, Deák Nyelvre-is fordittafsék”. In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyülésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 34–35.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges II dik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téteft, s ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejeztetett Magyar ország gyülésének*. Buda, Királyi Akadémia, 1791. 22–23.

408 Az 1790. évi Országgyűlés harmadik ülésnapján: „Mivel pedig [...] Szándéka a’ Statusoknak és Rendeknek, hogy a’ Magyar Anya Nyelvnek felállítáffá- val, Senki az Orfzág Gyülésében való Szabad Szolását el ne vefzittse, de kulömben is, kívánván a’ Nemes Haza Anyai indulatját, említett Horváth Orfzágok eránt, minden alkalmatoffágban nyilvánásogoffan bizonyítani, Követjeinek továbbá is közönséges egvgezéffel, Szabad akaratjokban hagyta, Vélekedéseket, ’s ítéleteket Deák Nyelven, az Orfzág eleibe terjefzreni.”. In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyülésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 46–48.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges II dik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téteft, s ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejeztetett Magyar ország gyülésének*. Buda, Királyi Akadémia, 1791. 29–30.; MARCZALI i. m. 373–382.

409 CARTLEDGE (2016) i. m. 172–174.; ROMSICS (2019b) i. m. 175–180.

410 MIKÓ (1944) i. m. 10–28.; KATUS (2016a) i. m. 611.

411 GYURGYÁK (2007) i. m. 21–22.; ROMSICS (2019b) i. m. 175.

412 GYURGYÁK (2007) i. m. 27–30., 44., 50.

413 JÓKAI Mór: *És mégis mozog föld*. II. kötet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1967. 98.

„A külföldi országifjítókat lehet érteni: szándékuk világos. A nemzeti érzület felköltése által egy sok darabba szétszított országot valamikor eggyé alakítani. Lehet, hogy célt érnek vele. De ugyanezt a célt éri-e el Magyarország, ha a pihenő nemzeti öntudatot fölbreszti? Rá az ellenkező vár, mint amazokra. Egy heterogén elemekből alkotott országnak elemeire szétbomlása. Tekintsd meg az ország térképét: számláld meg a megyéket, amik az ideáldoban élő országot képezni fogják, fessd ki annak leendő határait, s borzadj el a jövődőtől, amit alkotni akartok. Vedd elő a statisztikát, s kérdezd meg tőle, ha tizennégyből kilencet kiveszünk, mi marad ott. Ez az ország addig él, amíg alszik. Jaj annak, aki fölbreszti! [...] Ami jó, az mindenkinek java, ami rossz, az mindenkinek baja idebenn. Versenyzés nincs. A nemesség uralkodik. Egy nyelvünk van – mely senkit nem protezsál, de nem is provokál. Klasszikus nyelv: a latin. Ez a törvények nyelve, az igazságszolgáltatás, az iskolai műveltség, a liturgia, a fakultások nyelve; szószólónk a küldiplomáciában. Ez a mi palladiumunk. Nemesi intézményeink emellett biztosítják a nemzeti szupremáciát számunkra. Frank, német, olasz földön a demokrácia csak egy új francia, német, olasz nemzetet hozand létre; a magyar földön a demokrácia új idegen nemzeteket fog alkotni, s minket elenyészt.”

A fenti idézet több kulcsfontosságú tényre, elsődlegesen arra világít rá, hogy a *rendi alkotmány hatálya alatt a nemzetiségi kérdés* a rendiség talaján álló jogban⁴¹⁴ – amelynek egyik fundamentumát a latin nyelv képezte – *nem volt értelmezhető és így nem is volt szabályozható.*⁴¹⁵ A szövegben kifejtett második, a magyar nyelvvel kapcsolatos érvrendszer pedig arra a társadalmi tényre világít rá, hogy a kezdetben irodalmi síkon⁴¹⁶ megjelenő kérdés politikai síkra terelődése egyenesen vezet el a *rendi alkotmány kereteinek fellazításával egyidejűleg a nemzetiségi mozgalmak megszületéséhez*⁴¹⁷ és azok párhuzamos nemzetépítésiéhez.⁴¹⁸ Mindez igazolást nyert a későbbiekben,⁴¹⁹ a magyar nemzetépítés fenti folyamata a Habsburg Birodalomban gyakorlatilag az első volt, és mint ilyen példaként szolgált a magyarországi nyelvi kisebbségek saját nemzetépítésiéhez,⁴²⁰ azokat egyben táplálta

414 SZABADELVI i. m. 244.

415 MIKÓ (1944) i. m. 4.

416 KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Felvilágosodás és művelődés. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 324–325.; DOBSZAY i. m. 157.; GRÜNWARD i. m. 346–364.; ROMSICS (2017) i. m. 313–315.; ROMSICS (2018b) i. m. 34–37.

417 PAJKOSSY (2019a) i. m. 131–132.; KATUS (2016a) i. m. 612–617.

418 BÁRDI (2013) i. m. 13–14., 238.

419 DOBSZAY – FÓNAGY (2019a) i. m. 81.; GYURGYÁK (2007) i. m. 301.; KATUS (2016b) i. m. 546.

420 PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: PAJKOSSY (2019b)] 221–223.; ABLONCZY (2010) i. m. 154–155.; DOBSZAY i. m. 188–190.; ECKHART i. m. 249–254.; ROMSICS (2017) i. m. 315–320.; TAYLOR i. m. 36–39.

is.⁴²¹ Végezetül, a párbeszédben elhangzott harmadik érv tekintetében kiemelendő, hogy míg az európai nyelvi alapú nemzeti mozgalmak államcélja nyelviileg homogén államok megteremtését eredményezi, mint ahogy Románia esetében is történt, addig Magyarország sajátos viszonyai e körben az állam területi integritásának sérelmét hordozzák magukban, ezáltal a nemzetiségi kihívás megoldására olyan megoldást kellett találni Magyarországon, amely az állam területi integritásával és hagyományos alkotmányos berendezkedésével összeegyeztethető.⁴²²

Az 1789. évi francia forradalmat követően, azaz a nemzeti eszme megjelenésével egyidejűleg a magyar rendi Országgyűlés a fenti eszmei alapokon 1791-től folyamatosan tágította a magyar nyelv közjogi státusának kereteit, visszaszorítva a latin nyelv használatát.⁴²³ A fent említett 1791. évi XVI. törvénycikk *quasi* megelőlegezte a magyar nyelv hivatalos státusát, amely alapokon⁴²⁴ az 1792. évi VII. törvénycikk⁴²⁵ annak tanítását rendes tantárgyként, a kapcsolt részekben pedig rendkívüli tantárgyként⁴²⁶ rendelte el.⁴²⁷

Az 1805. évi IV. törvénycikk⁴²⁸ – Horvátországot ismételten külön kezelve – a latin mellett a magyar nyelv alkalmazásának lehetőségét rögzítette⁴²⁹ a törvényhozásban és a törvényhatóságokban, emellett elrendelte az országgyűlési feliratok hasábos latin és magyar

421 CARTLEDGE (2016) i. m. 179.

422 EÖTVÖS (1903) i. m. 28–31.

423 GRÜNWALD i. m. 251.; KATUS (2016a) i. m. 611.; MIKÓ (1944) i. m. 20–28.; TAYLOR i. m. 67.

424 Az 1792. évi Országgyűlés kilencedik ülése, tizedik ülése és tizenhatodik ülése során az 1791. évvel azonos érveket megismételve hangsúlyozták a magyar nyelv oktatásának és hivatalos használatának rendkívüli fontosságát többek között a korabeli európai minták alapján. Lásd bővebben: *Naponként-való jegyzései az 1792-dik esztendőben felséges Ferentz Magyar, és Cseh ország király által, szabad királyi várossába Budára pünkösd havának 20-dik napjára rendelt, s ugyan ott azon esztendőben Szt. Iván havának 26-dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének*. Buda, Királyi Akademia, 1792. 118., 122., 148–149.

425 1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról. Ferencz 1792. évi decretuma (I) 7. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 244–245.

426 Az 1792. évi Országgyűlés tizedik ülésén: „hofzfazabb tanátskozás után, a' Státufok, és Rendek abban egyesültek-meg, hogy a' Magyar nyelvnek ta- núláfa az Orfzágban olyan Tudomány légyen, a' mellyet mindnyájan, a' kik az Univerfitáft, vagy Academiákat járják, tanulni tartozzanak. Az Orfzághoz kaptolt Réfzékben pedig, Horváth Orfzág Követyének kívánságára, a' rend kívül való Tudományoknak fzámába tetetett. Ezen kívül a' Magyar Helytartó Tanáts, azon Vármegyéknek, a' kik Magyar nyelven írnak- fél hozzája, nékiek ugyan azon nyelven válfazolni köteles légyen.” In: *Naponként-való jegyzései az 1792-dik esztendőben felséges Ferentz Magyar, és Cseh ország király által, szabad királyi várossába Budára pünkösd havának 20-dik napjára rendelt, s ugyan ott azon esztendőben Szt. Iván havának 26-dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének*. Buda, Királyi Akademia, 1792. 122.

427 GRÜNWALD i. m. 326.

428 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról. Ferencz 1805. évi decretuma (V) 4. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 324–327.

429 IX-dik szám. X-dik ülésben A Magyar Nyelv iránt való Fel – írás, az ehez való Törvény cikkellyel együtt. In: *Naponként-való jegyzései az 1805-dik esztendőben Felsőleges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királlyá által Po'sony szabad királyi várossában mindszent – havának 13-dik napjára rendelt Magyar ország' gyűlésének. Az Ország-gyűlés írásai*. Pozsony, Belnay György Aloys, 1805. 34–37.

nyelven történő szerkesztését és a magyar nyelv oktatásának további szorgalmazását.⁴³⁰ A jogszabály alkalmazása a magyar nemzeti eszme további erősödését eredményezte,⁴³¹ és a magyar nyelv használatának további szélesítésének közjogi alapjait teremtette meg. A fenti folyamatok eredményeként az 1830. évi VIII. törvénycikk⁴³² a perjog területére terjesztette ki a magyar nyelv használatát, az 1836. évi III. törvénycikk⁴³³ és az 1840. évi VI. törvénycikk⁴³⁴ pedig tovább pontosította és szélesítette a magyar nyelv használatának lehetőségeit és kereteit.

Az öt évtizedes nyelvharc végén az 1844. évi II. törvénycikkkel⁴³⁵ a magyar nyelv az ország egyetlen hivatalos nyelvévé vált.⁴³⁶ A törvény alaptörvényi minősége által⁴³⁷ a magyar nyelv hivatalos minősége és *primátusa* a magyar alkotmányosság sarkalatos tételeként vált a Nemzetiségi törvény egyik alapjává, determinálva a későbbi jogalkotást és különösen a közoktatási programokat.

A fenti folyamatok, valamint nyelvharc tárgyalásakor ki kell emelni, hogy *II. József politikája* és rendeletei – így a nyelvrendelete, valamint egyéb kodifikációs elképzelései – alapvetően szintén a *rendi partikularizmus felszámolását* tűzték ki célul, azonban azt *összbirodalmi* szinten képzelték el.⁴³⁸ Az *összbirodalmi* nézőpontból fakadóan a *jozefinizmus* szükségképpen *szembekerült* a *magyar alkotmányossággal*, és emellett a *feléledő nacionalizmus alapvető indokát* is képezte.⁴³⁹ A magyar organikus alkotmányfejlődés elemeként az *összbi-*

430 Az 1805. évi Országgyűlés 6. ülése–10. ülésein tárgyalták a nyelvkérdést Horvátország külön kezelésével. In: *Naponkint-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felsőleges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királya által Po'sony szabad királyi várossában mindszent – havának 13-dik napjára rendeltt Magyar ország' gyűlésének.* Pozsony, Belnay György Aloys, 1805. 57–58., 65–66., 73–74., 76–77., 82–83.

431 KOSÁRY i. m. 235.

432 1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról. Ferencz 1830. évi decretuma (IX) 8. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740–1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1901. 500–503.

433 1836. évi III. törvény-cikkely a Magyar Nyelvről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1896. 14–15.

434 1840. évi VI. törvény-cikkely a magyar nyelvről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1896. 91–92.

435 1844. évi II. törvény-cikkely a magyar nyelv és nemzetiségről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1896. 198.

436 BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 30.; FERDINANDY i. m. 128.; KMETY (1911a) i. m. 80.; PAJKOSSY (2019b) i. m. 207.; ROMSICS (2018b) i. m. 36–37.

437 TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, 1861. VIII–X. 276–278.

438 NIEDERHAUSER Emil: A türelmetlen ész. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 136–144.; IMREH István: *Székegyek a múlt időben*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987. 57.; DISSESCU i. m. 291.; PAJKOSSY (2019a) i. m. 125–128.; TAYLOR i. m. 23–26.

439 JÁSZI Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982. 341–347.; VERMES Gábor: *Tizza István*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 21.; MARCZALI i. m. 108–236., 273–393.; ROMSICS (2017) i. m. 286.; TAYLOR i. m. 37–39.

rodalmi elképzelésekkel szembeni magyar nyelv bevezetésének a célja elsődlegesen az összbirodalmi német, illetve a holt latin nyelv helyetti élő államnyelv megteremtése volt,⁴⁴⁰ és ez a politikai program a nyelvújítással állítható párhuzamba. Több jogszabály is kiemelte a magyar nyelv „kiművelésének” fontosságát a fentiekkel összhangban, amely mellett *semmiképpen sem volt cél a többi nemzetiség nyelvének, vallásának, kultúrájának elnyomása.*⁴⁴¹ A magyar nyelv hivatalossá tétele mint a magyar elnyomás egyik eszközeként való értelmezése ebben a korban még marginális jelentőségű álláspont volt még a nemzetiségi mozgalmakon belül is, amelyek egyebekben a magyar nyelvi mozgalom mintáját követve indították el saját nyelvmozgalmaikat.⁴⁴² Az elnyomás célként már csak azért sem volt értelmezhető, mert a magyar politikai elit a magyar állam területi épségének a pánszláv,⁴⁴³ a vele rokon horvát nacionalizmus, az úgynevezett illírismus,⁴⁴⁴ illetve a pángermán⁴⁴⁵ mozgalmaktól féltette a külső viszonyokat elemezve. Belső oldalról vizsgálva a nemzetiségi kérdést pedig rögzíthető, hogy a már idézett unitárius állam jogegyenlőségen alapuló megteremtésének politikai programja és célja csak a nemzetiségi lakosság hűségének *jogkiterjesztésen alapuló* biztosításával volt elképzelhető.

A fenti tényezőkön túl nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy az 1847/48. évi utolsó rendi országgyűlés által megalkotott 1848. évi áprilisi törvényekig *a magyar alkotmányos berendezkedés megkérdőjelezhetetlen alapját az képezte, hogy a politikai jogok birtokosai a rendi értelemben vett magyar nemzet egyenlő jogú tagjai.*⁴⁴⁶ A magyar nemesi rend tagjai – az ország lakosságának megközelítőleg 3,5%⁴⁴⁷-4%⁴⁴⁸-a – *nyelvüktől függetlenül élvezték a jogokat,*⁴⁴⁹ amelyből fakadt az a törvényhozói alapállás, hogy a rendi magyar

440 PAJKOSSY (2019a) i. m. 144–145.; ROMSICS (2019b) i. m. 172.

441 Többek között, az 1791. évi és az 1792. évi Országgyűlés elvi alapjaival egyezően az 1805. évi Országgyűlés hatodik ülésén is kiemelték: „Elő hozódtak ez után a’ Magyar Nyelv iránt az előbbeni Ország – Gyűléseinek eddig való végzése, és Ő Felsőségének kegyelmes Resolútiói. Ez a’ mostani Felkelésünkél – is öszve van kapcsolva. [...] A Magyar Nyelv a Nemzetnek tulajdonságával, vagy-is karaktereül egybe vagon szerkesztene, és e’ tartja fel valóban a’ Nemzetet. Erre ugyan erőltetni senkit sem kell.” In: *Naponkint-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felsőges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország’ koronás királya által Po’sony szabad királyi városában midszent – havának 13-dik napjára rendelt Magyar ország’ gyűlésének.* Pozsony, Belnay György Aloys, 1805. 57.

442 NIEDERHAUSER Emil: A nemzetek ébredése a Duna-tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév.* Budapest, Gondolat, 1986. 182–186.; ROMSICS (2019b) i. m. 175., 180.

443 MOCSÁRY Lajos: *Nemzetiség.* Pest, Ráth Mór, 1858. 149–152., 184–204.; WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében.* Lipcse, Wigand Ottónál. 1843. 18–247.; GYURGYÁK (2007) i. m. 31–34.; SZABÓ (1848) i. m. IX–XIV.; PÁCLIŠANU (1944) i. m. 8.

444 ERDŐDY Gábor: A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában. *Jogtörténeti Szemle.* 2018/1–2. 60–61.; ROMSICS (2020b) i. m. 102–103.; SZABÓ (1848) i. m. IX–X.

445 MISKOLCZY (2004) i. m. 219.; SZABÓ (1848) i. m. IX., XI.

446 BEÖTHY i. m. 75–76.; KATUS (2016a) i. m. 609.; NAGY (1907) i. m. 122.; SZABÓ (1848) i. m. 60–61.

447 KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 33.

448 DOBSZAY – FÓNAGY (2019a) i. m. 85.

449 GYURGYÁK (2007) i. m. 25–26.; SZABÓ (1848) i. m. 60–61.

nemzet, azaz a *populus jogainak*⁴⁵⁰ kiterjesztése a feudális kiváltságok eltörlésével⁴⁵¹ a politikai jogokból kizárt *plebs* irányába – és ennek eredményeképpen az egységes jog megteremtése⁴⁵² – *magától értetődően jogokkal ruházza fel a nemzetiségi, ezalatt értve a magyar nyelvű, de nem rendi magyar nemesként számon tartott lakosságot is.*⁴⁵³ A jogalkotási koncepcióktól várt eredmények ezáltal az addig jogkorlátozások alatt élő magyar és nem magyar nyelvű társadalmi rétegek együttes felemelkedését is *magukban hordozták.* A program egyebekben teljes egészében összhangban állt azzal a társadalmi jelenséggel is, amely a jogok teljes körű élvezete érdekében az egyének részéről a nemesség megszerzésére, a nemesi szabadság elérésére irányult.⁴⁵⁴ Mindezeknek megfelelően maguk a nemzetiségek sem láttak kezdetben a magyar nyelvharcban ellenük irányuló szándékot,⁴⁵⁵ sőt azt alapvetően támogatták, és elfogadták a magyar nyelvet az országos ügyek intézésére való közös nyelvként. A *magyar nyelv* hivatalos nyelvvé tétele a nemzetiségek oldaláról nézve ebben az időben tehát a rendi alkotmányos keretek szélesítésének és a *jogkiterjesztés eszközeként* alapvetően nem ütközött ellenállásba. A magyar nyelv hivatalossá tételét ellenzőknek indokai sem nemzetiségi jellegűek voltak, sokkal inkább a rendi kiváltságok megőrzésének, illetve azok kiterjesztésének igényéből,⁴⁵⁶ továbbá egyházszervezeti kérdésekből fakadtak elsősorban a Ha-

450 KATUS (2016a) i. m. 610.; TIMON i. m. 552–554.

451 ECKHART i. m. 242–244.; SCHLETT (1987) i. m. 110.

452 GYURGYÁK (2007) i. m. 21–23.; SZABÓ (1848) i. m. 110–120.

453 SZEMERE Bertalan. *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról.* Budapest, Cserépfalvi Kiadás. 1941. 39.

454 HERMANN Gusztáv Mihály: A reformkori nemesi liberalizmus székelyföldi lecsapódása a korabeli sajtó tükrében. In: EGYED Ákos – MAGYARI András (szerk.): *A székelység története a 17–19. században.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001. 147.

455 Ennek a tételnek ékes bizonyítékaként állhat többek között Kossuth Lajos példája, aki anyai ágon szlovák származásúként lett a magyar liberális reformellenzék vezető alakja – TAYLOR i. m. 65–66., vagy Gozsdu Manó példája többek között, aki román nemzetiségére büszke magyar hazafiként 1826-ban, tehát tizenhét évvel a magyar nyelv hivatalossá tétele előtt elsőként nyújtott be magyar nyelvű kéréslevelet a kortársak nem kis megdöbbenésére. – BERÉNYI Mária: *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870.* Gyula, Fundația Publică „Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria”. Autogvernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale 2002. 155.; MIKÓ Imre: Jogász a közéletben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára.* Bukarest, Kriterion. 1981. 106.

456 KATUS (2016a) i. m. 612–617.

tárörvidék szerb ajkú vezető rétege vagy a Horvátország rendi különállását féltő horvát rendek⁴⁵⁷ részéről.⁴⁵⁸

*A magyar nyelvharcot tehát a törvényalkotók és a nemzetiségek egyaránt elsődlegesen nem etnikai szempontból tartották fontosnak, hanem a modern magyar állam megteremtésének egyik alapfeltételeként tekintettek rá.*⁴⁵⁹ Magyarországon mindezeknek megfelelően a cél egy politikai egyenlőségen alapuló korszerű demokratikus társadalom kiépítése volt a történelmileg egymás mellé rendelt népek belső viszonyaiból fakadó többnemzetiségű állam által adott kihívások kezelésével.⁴⁶⁰ A magyar nemzeti mozgalom mintáját követve a kisebbségi nyelvi mozgalmak is hamarosan politikai programokat fogalmaztak meg, amelyek ekkor még a magyar állam területi integritását nem kérdőjelezték meg.⁴⁶¹ A hivatalos magyar nyelv kérdésének tárgyalásán túl a fenti okokból már megjelentek a nemzetiségi helyi nyelvhasználati igényekre adandó első jogalkotói válaszok tervezetei is. A nemzetiségi jogalkotási tervezetek első elemeként emelendő ki báró Wesse-

457 Az 1791. évi Országgyűlés harmadik ülésén előterjesztett horvát rendi javaslat szerint: „Első Kívánsága tehát azon Országoknak az eránt jelentetett, hogy Követyeinek, a' kik a Magyar Nyelvet tökéletteffen nem tudják, Kívánságokat, 's Itéleteket Deák Nyelven elő – adni megengedteffen. Mivel penig azon – kívül is Önként a' volt a' Szándéka a' Sta- tufoknak és Rendeknek, hogy a' Magyar Anya Nyelvnek fel-állításával, fenki az Ország Gyűlésében való Szabad -fzöllását el-neve-vfezittse, de külömben-is, kívánván a' Nemes Haza Anyai Indulat- tyát, említett Horváth Országok eránt, minden Alkalmatofságban nyilvánosságoffan bizonyítani, Követyeinek továbbá – is Közönséges egyezéffel, fza- bad – akarattyokban hagyta, Vélekedéfeket , 's itéleteket Deák-nyelven , az Ország eleiben terjeftzeni, sőt ezen engedetem , nem tfak Horváth Országokra, de azon Hazabéli – lakotokra-is, kik a' Magyar nyelvet tökéletteffen nem bírják, ter- jeftzetett. Máfodik Kívánság Horváth-Országok Rézféről abban állót: hogy jöllehet a' Magyar Korona Ditsőségeinek emelését, 's Hazafiak Törvényes Szabadságainak, az egyes Anya-Nyelv által ba- torságoffabb, 's bizonyosabb fenn – tartását tekintették légyen a' Tekintetes Statufok, és Rendek, a' midőn a' Köz-dolgoknak, 's jeleien a' naponként való Jegyzéfe- nek folytatására, a Deák nyelv helyett az Anya nyelvet válafztották, 's egyező Szándékból , a Sklavoniabéli Vármegyék – is, a' mint Követyei jelentenék, mar ez előtt magok között tanátskoztak volna az eránt, mi-mó- don lehelten leg-alkalmatoffabban a' Magyar – nyelvet a' Köz – Iskolákba tanittatni, de mind azon-á- lal, hogy azon Országoknak Tagjai, kik a Magyar nyelvet, általlyába, és Közönségedén még nem értik , az Ország dolgainak folyamattyaról, és Végezéfeiről, tökéletes és Hitefes tudofitaft veheffenek , azon naponként való Jegyzéfe- k, Deák nyelven fziinte úgy, mint Magyarul folytattádanak. [...] ebbe megis állapodtak a Statufok , és Rendek, de egyfzersmind, hogy Horváth Országok Rendjei-is, és egyéb Magyar-nyelvel nem-bíró Ha- za-Lakoffai Hiteles Tanúságot veheffenek belölle, abba-is meg egyeztek, hogy ugyan azon Eredendő Magyar Jegyzés, egy Királyi-Táblabéli Tag által, Deák Nyelvre fordiffaon, 's a' Válfztott Személyek által előre meg – vizsgálattván , a' mennyire ne-talántán , külömbözne, a' Magyar Jegyzéffél egyefiteffen, az – utána pedig ezen Homlok- irás alatt: Authentica Verflo Diarii Hungarici, Autorbit ate Comitiorum Regni procurata, közre – botsáttaffon.” In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 46–49.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges IIdik Leopold tsászár, és Magyar országai király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, s Szent András havának 3dik nap- jára Posony királyi várossába által-téteftett, s ugyan ott, követező 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejeztetett Magyar ország gyűlésének*. Buda, Királyi Akadémia, 1791. 30–31.

458 KOSÁRY i. m. 239.; PAJKOSSY (2019a) i. m. 131.; TAYLOR i. m. 35–36.

459 GYURGYÁK (2007) i. m. 38–40.; MOCSÁRY i. m. 165–170.

460 LACKÓ Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977. 200–202.; CARTLEDGE (2016) i. m. 201.; KATUS (2016a) i. m. 611.

461 UNGER Máttyás: *A magyar államnyelv és a nemzetiségi kérdés*. In: UNGER Máttyás – SZABOLCS Ottó: *Magyaror- szági története*. Budapest, Gondolat, 1976. 169–173.; KATUS (2016a) i. m. 612–617.

lényi Miklós 1843. évi első nemzetiségi törvényjavaslata,⁴⁶² amely a *nemzeti egység megteremtése érdekében a magyar nyelvtörvénnyel egyidejűleg kívánta tárgyalni a többi nyelv közjogi helyzetét és autonómiáját*, emellett a nemzetiségi „viszállkodás keltést”, az idegen ajkúakkal szembeni erőszakos fellépést, sértést, ingerlést, azaz a mai fogalmaink szerinti közösség tagja elleni erőszakot, a közösség tagja elleni uszítást, gyűlöletbeszédet is büntetni rendelte volna.⁴⁶³

A fentiekben ismertetett *magyarországi* törvényalkotási folyamattal *egyidejűleg*, illetve azzal *párhuzamosan* zajlott az Erdélyi Nagyfejedelemségben a magyar nyelv *statusának* védelme mellett a *szászok nyelvharca* a maguk német nyelvének hivatalossá tétele,⁴⁶⁴ valamint a *románok küzdelme rendi nemzetként való elismerésük érdekében*,⁴⁶⁵ amely mellett magyar és székely részről az Erdélyi Nagyfejedelemség és a Magyar Királyság újraegyesítése politikai programjának megvalósítása is egyre hangsúlyosabbá vált.⁴⁶⁶

Az Erdélyi Nagyfejedelemségben az 1437. évi kápolnai unió alapján a XVI. század óta fennállt alkotmányos rendben *három rendi politikai nemzet*,⁴⁶⁷ az *Unio Trium Nationum* volt – *szemben a magyarországi egy magyar politikai rendi nemzettel* – az államszervezet alapja, a német nyelvű szász, a döntően, de nem kizárólagosan magyar nyelvű magyar, illetve

462 MISKOLCZY Ambrus: A reformkor (1830–1848). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: MISKOLCZY (1993a)] 410–412.; PÄCURARIU i. m. 164.; WESSELÉNYI i. m. 317–318.

463 MIKÓ (1944) i. m. 40.

464 MIKÓ Imre. Siebenbürgen, Land des Segens? In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967. 187–188.; MISKOLCZY (1993a) i. m. 412.

465 MIKÓ Imre: Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. [a továbbiakban: MIKÓ (1981b)] 53–58.; KATUS (2016a) i. m. 615.; PAJKOSSY (2019a) i. m. 132.

466 HERMANN Gusztáv Mihály: Közéleti csaták a reformeszmék jegyében. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 502–503.; JANCÓS Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1899. 228–236.; MISKOLCZY Ambrus: Erdély a reformkorban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1263–1294.; KISTELEKI i. m. 253–255., 272–279.; MISKOLCZY (1993a) i. m. 410–412.

467 DÖRNER, E. Anton: Transilvania între stabilitate și criză (1457–1541). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 286–293.; HANGA, Vladimir: Voievodul. Principele. Guvernatorul. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 266.; KÖLLŐ Károly – PERVAIN, Iosif: Bevezetés. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 7.; JANCÓS (1896) i. m. 255., 272–273.; MEZEY Barna: Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó 2003. [a továbbiakban: MEZEY (2003a)] 74–77.; POP, Ioan-Aurel: Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300–1456). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 253–254.; AMUZA (2001a) i. m. 138.; FERDINANDY i. m. 85–90.; MURZEA – MATEFI i. m. 52., 62–63.; TAYLOR i. m. 67.

a magyar nyelvű székely rendi nemzet.⁴⁶⁸ A középkori jogfejlődés eredményeként – a székely és magyar rendi nemzet nyelvéből is kifolyólag – a rendi politikai nemzetek nyelvi semlegességétől függetlenül a magyar nyelv vált a törvényhozás alapvető nyelvévé az erdélyi államban,⁴⁶⁹ amelyet II. József nyelvrendelete súlyosan sértett.⁴⁷⁰ A fentiek eredményeként⁴⁷¹ a rendi, nyelvi és nemzeti érdek együttállása okán⁴⁷² törvényi szabályozásra volt szükség.⁴⁷³ II. József politikája tehát az Erdélyi Nagyfejedelemségben is a magyarországihoz hasonló heves ellenállást váltott ki, azonban alapvető különbséget képezett a három politikai rendi nemzetből fakadó azon sajátosság, hogy – bár a politikai ellenálláshoz kezdetben a német ajkú szász rendi nemzet is csatlakozott a német nyelvvel szembeni ellenszenv mérséklése érdekében – a rendi nemzeteken túl a román nemzeti eszme nacionalista dimenziójának is teret engedett.⁴⁷⁴

Annak ellenére, hogy rendi nemzeti alapállást lassan felváltotta a modern nemzeti eszme,⁴⁷⁵ a szászok nyelvharca és a román nemzeti követelések tárgyalása csak a nyelvrendelet által indukált törvényhozási választ követően indulhatott meg.⁴⁷⁶ Ezen alapokból

468 EGYED Ákos: *Erdély 1848–1849*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2010. 7–10.; MAKKAI László: A rendi társadalom kialakulása (1172–1526). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 195–197.; BARTA i. m. 409–459, 504–514, 522–532; FERDINANDY i. m. 96–99., DURANDIN i. m. 37.; MAKKAI (1986) i. m. 347–352.; MAKKAI (1989) i. m. 53–55.; MITU i. m. 113.; TIMON i. m. 692–701.

469 MIKÓ (1944) i. m. 29.; MIKÓ (1981b) i. m. 51–52.

470 TRÓCSÁNYI Zsolt – MISKOLCZY Ambrus: A hosszú 18. század (1711–1830). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 393–395.; MIKÓ (1981b) i. m. 52–53.

471 Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés első ülésén hozott határozat: „Kérdés fordulván-elő arról, hogy ezen Országos Gyűlés Vegezéseiről téendő Jegyzések (Protocollum) mitsoda nyelven irattassék? Ezaránt egyenlő akarattal végeztetett, hogy Hazánk' és Nemzetünk' ditsőségére, más Nemzeteknek-is helyes példáját követvén, ezen közönséges Gyűlésnek folyamatjárói kikelendő Jegyző-Könyv Hazai Magyar-nyelven irattassék, és nyomtatás által közönségessé tétessék.” In: *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következett napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12.–1791. augusztus 9.* Kolozsvár, Ref. Kolégyom. 1791. 31.

472 MAKKAI (1989) i. m. 190.

473 JANCÓS (1899) i. m. 248–256.

474 BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 31.

475 HERMANN Gusztáv Mihály: A székelység II. József idejében. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – ORBANI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 410–417.; PÁL-ANTAL (2004) i. m. 41–43.

476 Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés negyvenkettedik ülésén hozott határozat: „Először [...] minekutánna Felső ges Urunk az-aránt, hogy Hazánkat régi törvényes állapottyára helyre-állítani, az Orzágnak Sérelmeit orvosolni fogja, akarattytát kinyilatkoztatni méltóztatott [...] Ő Felsőge szenteséges akarattya-is avólt, hogy az Ország' dolgai Magyar Nyelven folytattassanak, az Udvarhoz léendő Tudósítások pedig, és onnan ki-adangó Királyi Parantsolatok Deák nyelven keljenek.” In: *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következett napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12.–1791. augusztus 9.* Kolozsvár, Ref. Kolégyom. 1791. 353.

fakadó eredményként született meg⁴⁷⁷ az 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk,⁴⁷⁸ amely bár visszaállította a magyar nyelv korábbi elsőségét, de a latint is kiemelte és a központi kormányzat, valamint a külhoni kapcsolattartás nyelvévét tette.⁴⁷⁹

A szászok politikai programja nyelvi jogaik iránt⁴⁸⁰ – amelynek tehát csak részben adott külön támogatást II. József nyelvrendelete – a fenti jogszabály elfogadását követően indult meg a magyar nyelv törvényi *statusát* gyakorlatilag a magyarországgal azonos módon szabályozni kívánó⁴⁸¹ országgyűlési tárgyalások során.⁴⁸² A folyamat szász oldalról nézve egyértelműen párhuzamba állítható a magyar nyelv jogaiért való fent idézett, a korszaknak megfelelő küzdelemmel, amely végül részbeni szász sikert tartalmazó kompromisszumra

477 Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés a nyelvkérdést alapvetően az első, a második, a tizedik, a huszonegyedik, a negyvenkettedik, a negyvenharmadik, a negyvennegyedik, a hetvenhetedik, a hetvennyolcadik, a nyolcvanhatodik, a nyolcvanhatedik, a nyolcvannyolcadik, a kilencvenkettedik, a kilencvennegyedik, a kilencvenhatodik és a kilencvenkilencedik ülésén tárgyalta, emellett a magyar nyelv művelésére vonatkozó intézményes keretek megalakítását szorgalmazva egy „a Magyar-Nyelv művelésére felállítandó Társaság” létrehozatalát, amelyhez egyebekben a szász képviselők is felajánlásokat tettek. In: *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátsón havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdetett, és több következett napokon tartottt közönséges gyűléseikben lett végzéseknak és foglaltságoknak jegyző könyve, 1790. december 12.–1791. augusztus 9.* Kolozsvár, Ref. Kolégyom, 1791. 31., 36–37., 97–100., 104–106., 195–196., 353., 360–361., 536–537., 540., 574–575., 590–591., 611., 627–628., 635–636., 657.

478 1791. évi erdélyi XXXI. törvénycikk a közügyeknek az erdélyi fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról. 1791. évi nov. cikkelyek XXXI. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1540–1848. évi erdélyi törvények*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 528–529.

479 MIKÓ (1944) i. m. 29–31.; TRÓCSÁNYI – MISKOLCZY i. m. 396–398.

480 JANCsó (1899). i. m. 366–386.; MISKOLCZY (1986) i. m. 1322–1332.

481 Kozma Diénes Zaránd vármegyei követ indítványa nyelv diplomatikai polczra emelése, 's a' polgári pereknek országgyűlés alatt is folyhatása iránt az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XV. országos ülésén, [...] ezen legszentebb érzések tolmácsa nem honi magyar nyelv, hanem csak a' kevesek által értett, „s konyha deák-sággá letörpült latin: köteleességemmé tették a' jelen országgyűlésen a' magyarnyelv egy legszentebb ügyének ex thesi leendő tárgyalatását; jelesen az 1791- béli 31 t. cikknek szélesebbi kiterjesztését, a' jelen országgyűlése kezdetén [...] eszközölni” In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratkul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15.–1843. február 4. 1. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841–1842. 211–212.

482 Az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés egyik leghangsúlyosabb tárgyát képezte a nyelvi jogok szabályozása, a szász követek a magyar nyelv hivatalos státusával szemben ellenvéleményt fejtettek ki, amely egyik oka volt a törvényjavaslat szentesítésének négy évvel való elhalasztásának. In: *Erdély Nagyfejedelemség' s hozzá visszakapcsolt Részek három Nemes Nemzeteiből álló Rendeinek Kolozsvár szabad királyi városában 1841-ik Év November 15-ik napján kezdődött ország gyűléséről készített Jegyző-könyv, 1841. november 15.–1843. február 4.* Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv- és könyvnyomó intézete 1841. 17., 95–97., 98–146., 170–174., 177–181., 202–203., 429–437., 447–452., 457., 543., 552–553., 588–594., 601–605., 627., 632–633.; A 68. iromány – Ő Felségének 1842-k. évi augusztus 1-sőjéről 3315 udvari szám alati költ k.k leirata, a' magyarnyelv közigazgatási nyelvvé tételéről alkotott törvény- cikkely tárgyában, – s maga a' megerősített törvénycikkely. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1841-k év November 15-kére Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett országgyűlésének irománykönyve, 1841. november 15.–1843. február 4.* Kolozsvár, Ev. Ref. Kolégyom Könyv és Kő nyom Intézete, 1841–1843. 182–183.; A 133. iromány – A' magyar nyelv tárgyabani – ezen országgyűlésről – második fölírat és a szász képviselők különvéleménye. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1841-k év November 15-kére Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett országgyűlésének irománykönyve, 1841. november 15.–1843. február 4.* Kolozsvár, Ev. Ref. Kolégyom Könyv és Kő nyom Intézete, 1841–1843. 400–401.; In: MIKÓ (1944) i. m. 36–37.

vezetett⁴⁸³ az 1847. évi I. erdélyi törvénycikk⁴⁸⁴ által. A jogszabály a német nyelv használatát megerősítette, így a szász törvényhatóságokban a törvényeket németre kellett lefordítani, és ezen törvényhatóságok iratkezelése, tárgyalásai, jegyzőkönyvei nyelve szintén a német lett.⁴⁸⁵ A szász nyelvi kompromiszum⁴⁸⁶ tárgyalásánál – amelynek lényeges elemei a Nemzetiségi törvényben is kodifikációt nyertek – ki kell emelni, hogy az erdélyi országgyűlésben élénk figyelemmel kísérték a magyarországi folyamatokat, és a fentiekben idézett belső és külső kihívásokra adott válaszként alapvetően a kényes egyensúlyra, valamint a mai fogalmaink szerinti közvetett asszimilációra való törekvés jellemezte a kor törvényhozói alapállását.⁴⁸⁷

A szászok nyelvi küzdelmétől alapvetően tért el azonban az Erdélyben a XII. század óta folyamatosan letelepedett román nyelvű lakosság egyházi vezető rétegének a XVII. századtól indult, alapvetően a dákoromán elméletre alapított,⁴⁸⁸ kezdetben egyházi egyenjogúságot

483 Az 1846/47. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés hetvenharmadik ülésén felolvasott szentesített törvénycikk. In: *Az 1846-beli Erdélyi Országgyűlés Jegyző könyve 1-103. iv 1846. szeptember 9.–1847. november 10.* Kolozsvár, 1847. 294.; 66. iromány – Ó felségének a magyar nyelv tárgyában megerősítve leküldött törvény- cikkelyt közlő kir. leirata 1847-ki Julius 25-ről. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1846-dik évi szeptember 9-re Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett Országgyűlésének irománykönyve, 1846. szeptember 9.–1847. november 10.* Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv- és könyvomó intézete, 1846. 126.; 67. iromány – A magyar nyelvűről törvénycikkely. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1846-dik évi szeptember 9-re Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett Országgyűlésének irománykönyve, 1846. szeptember 9.–1847. november 10.* Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv- és könyvomó intézete, 1846. 127.

484 1847. évi erdélyi I. törvénycikk a magyar nyelvről. 1847. évi törvénycikkelyek I. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1540-1848. évi erdélyi törvények*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1900. 634.

485 EGYED (2010) i. m. 37.; MIKÓ (1944) i. m. 34–37.; MIKÓ (1981b) i. m. 54–56.; PAJKOSSY (2019b) i. m. 229.; PÁCURARIU i. m. 176–177., 201.

486 Báró Huszár Károly Kolozs vármegyei követ az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XXXII. országos ülésén emelte ki: „Az új törvénycikk által ugyan mit kívánunk – vizsgáljuk meg; – kívánjuk t. i. hogy a' holt latin nyelv helyett, a' magyar nyelv emeltessek fel közigazgatási polczra; – nem tiltva otthon a' szász nemzetnek akár a' német akár a' szász nyelv magok közti használatát.” In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Zárátékel az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15.–1843. február 4. 2. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841–1842. 46.

487 Gál János királyi regalista az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XXXI. országos ülésén a magyarországi helyzetet ismertette emelte ki: „Mert midőn látjuk leg közelebből magyar országon, hogy minden egy kissé túl vitt actio reactio szült, [...] magyarország a' horvátokkal, tótokkal, és más idegen ajkú lakóival, kinknél a'túl vitt kívánatok következtében a' veszélyes pánslavismus támadott; mint hogy magyar ország 4,000,000 magyarral szinte 6,000,000 tót's más nem magyar ajkú nép áll szembe. De midőn a' magyar nemzetiség jótékonyágát általában kívánjuk ki terjeszteni, midőn látjuk, hogy [...] ezen túl buzgalom nem keletkezett mind addig, még nem félt attól, hogy kebelbéli nyelvét el törölni törekedünk, midőn látjuk, hogy a' szász nemzet, mi előtt a' magyar nemzetiség' terjesztése iránt országosan rendelkezünk volna, már is önként maga közt, magyar nyelvet tanító intézeteket állított fel, ha végre tekintjük, milly édes mindenki előtt anyanyelve, hogy ekkor mi akár most mindjárt akár csak 10 év múlva megszorítólag olly rendelkezést tegyünk, [...] ezt épen a-jó cél- lal, mellyre törekedünk t. i. hogy emeljük, 's terjeszük nyelvünket, ellenkezőnek látom szokás mondaní, hogy erőszak a' legrégebb jog, de erőszak jogot még sem következtet, vagy jog nélkül jótékony süker nem eredhet.” In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Zárátékel az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15.–1843. február 4. 2. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841–1842. 28.

488 BOTLIK i. m. 13–14.; JANCSÓ (1896) i. m. 4–13.; 36–110.; KATUS (2016a) i. m. 615.; MAKKAJ (1989) i. m. 166–167.; PÁCURARIU i. m. 137–150.; ROMSICS (2018b) i. m. 21–22., 42–43.; ROMSICS (2020b) i. m. 99–100.

szorgalmazó,⁴⁸⁹ majd rendi nemzetként való elismerést és ezáltal rendi nemzeti egyenlőséget követelő *politikai programja* és küzdelme.⁴⁹⁰ Hangsúlyozandó ebben a körben, hogy a rendi magyar nemzetbe, azaz az erdélyi és magyarországi magyar nemességbe jelentős román elem integrálódott az évszázadok során,⁴⁹¹ akik a politikai jogok élvezetéből nem kerültek korábban sem kizárásra, következképpen a román politikai program élére ezáltal a román egyházi vezetők álltak. A román egyházi vezető réteg 1791-ben *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* folyamodványában szintetizálta és fejtette ki a román álláspontot és hirdetett ezáltal politikai programot és küzdelmet *a rendi nemzetként való elismerés*,⁴⁹² illetve az 1437. évi kolozsmonostori egyezmény általuk szorgalmazott értelmezése szerint újraelismerés *céljával*.⁴⁹³ A folyamodványt az erdélyi Országgyűlés 1791. június 21-i ülésére tűzték napirendre, de érdemben azt végül nem tárgyalták.⁴⁹⁴ A román politikai program teljesítése – amely

489 TRÓCSÁNYI Zsolt: Felvilágosodás és ferenci reakció. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1112–1129.; TRÓCSÁNYI – MISKOLCZY i. m. 377–379.

490 I. TÓTH Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kft., 2005. 15–256.; MISKOLCZY (1986) i. m. 1294–1322.; JORDÁKY i. m. 7–10.; KÖLLŐ–PERVAIN i. m. 5–36.; PAJKOSSY (2019b) i. m. 229–230.

491 *Supplex Libellus Valachorum*. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 90–92.; ŞOTROPA, Valeriu: Nobilitii feudali (Boierii). In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 476.; KATUS (2016a) i. m. 612.; MAKKAI (1986) i. m. 341–347.; MAKKAI (1989) i. m. 65–68.; MAKKAI (1993) i. m. 189–194.; ROMSICS (2018b) i. m. 44–45.

492 *Supplex Libellus Valachorum*. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 47–105.; GYÉMÁNT, Ladislau: *Supplex Libellus Valachorum*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 243–257.; PASCU, Ştefan – IMREH István – NEAMŢU, Alexandru: A hűbériség bomlása és a kapitalizmus kezdetei. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 278–280.; HERMANN Gusztáv Mihály: A székely rendek politikai ellentámadása. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 485.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 31–33.; JANCÓS (1899) i. m. 257–277.; KÖLLŐ – PERVAIN i. m. 36–43.; MAKKAI (1989) i. m. 194–196.; MIKÓ (1944) i. m. 31–33.; MIKÓ (1981b) i. m. 53–54.; MISKOLCZY (1993a) 416–422.; MITU i. m. 114.; MURZEA – MATEFI i. m. 53., 116., 127.; PĂCURARIU i. m. 132–134.; POMOGÁTS (2001) i. m. 43.; TRÓCSÁNYI – MISKOLCZY i. m. 398–399.; ROMSICS (2017) i. m. 317.; ROMSICS (2018b) i. m. 44–45.; ROMSICS (2020b) i. m. 100.

493 *Supplex Libellus Valachorum*. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 81–85., 100.; JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. 1/1. 11–12.; I. TÓTH i. m. 257–268.; JANCÓS (1896) i. m. 255–256.; MIKÓ (1944) i. m. 31–33.; PASCU – IMREH – NEAMŢU: i. m. 278.

494 Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés hatvanötödik ülésének jegyzőkönyve szerint: „Ezen utolsó Királyi-Levélnel rekesztett Könyörgő-Levele az Oláh-ságnak [...] Melyek minekutánna felolvastattak [...] látván abból a Státusok , hogy az a' Papi Rendnek-is nevében íratott, szükségesnek találták az Ország-Gyűlésén jelen-lévő Görög egyesült Vallású Oláh Püspöktől végre menni, hogy hírével és megegyezésével volna-e azon Könyörgő-Levélnel készítése és beadása, a' ki-is jelentette, hogy a mi magát a' Kérést illeti, abban megegyezett, hogy az Oláhok a' nélkül , hogy külön 4-dik Nemzetet formáljanak, mind a' Nemesi, mind a' Városi, és más Rendeken levők a' más három Nemzetbeli Rendeknek, kiknek kebeleben laknak, egyenlő Jussaival, és Szabadságaival élhessenek; de a' Könyörgő-Levélnél kitétele' módjában (Stylusában) sok volna olyan, a miben maga meg-nem egyezett. Egyébaránt az ezekről-való tanácskozás továbbra halasztatván; a' Gyűlés elszlott.” In:

a szászoktól eltérően tehát nem nyelvi, hanem *továbbra is rendi alapon* állt⁴⁹⁵ – gyakorlatilag a már meghaladott rendi államberendezkedés, igaz, a románokkal való kibővített formában való konzerválását jelentette volna, így az – a korabeli politikai realitásokon túl – *nem nyert* és nem nyerhetett támogatást sem magyar, sem székely, sem pedig szász részről.

3.2.3. Az 1848/1849-as magyar forradalom és szabadságharc, a jogegyenlőség és jogkiterjesztés tételeinek hatása és az első nemzetiségi törvény megalkotása

Az 1848. évi áprilisi alaptörvényekkel⁴⁹⁶ megalkotott új magyar alkotmányos berendezkedés kiindulópontja a liberális reformellenzék rendi politikai nemzet fogalmának és jogának kiterjesztésén alapuló⁴⁹⁷ jogegyenlőség tétele volt.⁴⁹⁸ A kor gondolkodói szerint az egyéni jogok kiterjesztése a közjó és a közérdek alapfeltételeként a társadalmi béke és igazságosság alapja,⁴⁹⁹ így a jogegyenlőség tétele alapján a rendi magyar nemzet politikai jogait a törvényhozás kiterjesztette a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben az ország lakosságára nemzetiségtől függetlenül.⁵⁰⁰ Báró Wesselényi Miklós⁵⁰¹ szemléletes szavai szerint:

„Imám szavai ezek: Az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük oda, hova őket Isten teremtette. – Legyenek az eddigi jobbágyok s zsellérek többé nem parasztok, pórnép, misera plebs, hanem szabad polgárok, legyenek velünk

Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolozvárra hirdtetett, és több következő napokon tartott közönséges gyűléseikben lett végzéseknek és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12.–1791. augusztus 9. Kolozsvár, Ref. Kolégyom. 1791. 483.

495 Supplex Libellus Valachorum. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 100–102.; MIKÓ (1944) i. m. 31–32.

496 Az V. Ferdinánd király (ur.: 1830–1848) által 1848. április 11-én szentesített 31. törvénycikkből álló törvénycsomag. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 215–255.; ECKHART i. m. 257–262.; NAGY (1907) i. m. 198.; TOLDY i. m. X., 279–307.

497 CARTLEDGE (2016) i. m. 195.; ERDŐDY i. m. 59–60.; FERDINANDY i. m. 129.; KATUS (2016a) i. m. 610.; SZABÓ (1848) 110–112., 117–118., 119–120., 122–123.

498 NAGY (1907) i. m. 129.; PAJKOSSY (2019b) i. m. 207.; ROMSICS (2017) i. m. 328–329.; SÁRI i. m. 17.; SCHLETT (2009) i. m. 491–505, 546–548.

499 TAKÁCS Péter: Helyes jog. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998. 103–110.

500 CHERESTEȘIU, VICTOR: Az 1848-as forradalom. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 4–6.; GERGELY András: A forradalom és az önvédelmi háború (1848–1849). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 242.; RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – VÖLGYESI Levente: Az alkotmányos monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 244–251., MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 269.; MIKÓ (1944) i. m. 48–49.

501 Báró Wesselényi Miklós az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés hetedik ülésén In: *Erdély-Nagyfejedelem-ség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdtetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománycsoknyve, 1848. május 29.–július 18. Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 21.*

egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal felruházott honfitársaink, és legyenek velünk jog s szabadság közös érdeke által a hon szolgálatjára s védelmére felhívott testvéreink!!”

Az utolsó rendi országgyűlés a fenti tétel alapján a rendiséget felszámolva kívánta a modern magyar államot megteremteni⁵⁰² abban a hitben, hogy a jogegyenlőség felszámolja a nemzetiségi ellentéteket,⁵⁰³ továbbá elvezet a nemzetiségek feltétlen lojalitásához.⁵⁰⁴

A fenti folyamattal párhuzamosan a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi egységének programja,⁵⁰⁵ az Unió is megvalósult az 1848. évi VII. törvénycikk⁵⁰⁶ által.⁵⁰⁷ Magyarország és Erdély egyesítését⁵⁰⁸ az erdélyi országgyűlésen – kezdetben a szászok által is támogatottan,⁵⁰⁹ utóbb emlékiratukban kiváltságaik féltésének hangsúlyozásával⁵¹⁰ – elfo-

502 BÚSBACH (1906a) i. m. 5–6, 13–16, 27–47, 50–57.; SZABÓ (2016) i. m. 59.; SCHLETT (2009) i. m. 655–670.

503 HERMANN Róbert: Forradalom és szabadságharc (1848–1849). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 385.; EGYED (2010) i. m. 520.; GYURGYÁK (2007) i. m. 21–22., 35–36., 40.; ROMSICS (2017) i. m. 330–331.; ROMSICS (2018b) i. m. 37–38.; SCHLETT (2009) i. m. 673–674.

504 MISKOLCZY (2004) i. m. 221–222.; MIKÓ (1944) i. m. 39–40.; PAJKOSSY (2019a) i. m. 207.

505 SZABÓ (1848) 97–110.

506 1848. évi VII. törvény-czikk Magyarország és Erdély egyesítéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 231–232.

507 CHEREȘTEȘIU i. m. 6.; NAGY (1907) i. m. 49.; ROMSICS (2017) i. m. 334.

508 Báró Kemény Ferenc az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlést megnyitó beszéde szerint: „Azon óhajtás létesítésére híván fel felséges fejedelmünk, melyet régóta ápol oly sok honfi kebel, mely eredetét talán ama napon és órában vette, midőn azon békepontok írtak alá, melyek Erdélyt szeretett nagyobb testvérétől több mint 3 századra külön szakasztották – és hogy mindeneket egybefoglaljak, békés átalakulásunknak sokoldalú szövevényes problémája s a különböző nemzeti érdekek egybeolvasztása, van azon kegy. királyi előadások által tulajdon kezzeinkbe letéve. [...] Erdély jelen viszonyai közt többé nem maradhat, ki ősi alkotmányunknak az újabb korhozi módosítását ellenzené; nincs annyira elfogult, ki a korszerű haladás ellen szót emelni merészeljen; nincs ki ne látná azon veszélyt, melylyel az összes monarchia, azon szép birodalom, mely egy szelid kormány alatt, a különböző népfajok és nemzetiségek különbségét nem esmerő hivsége és egyesítése által nagygyá és hatalmassá vált, a személy és vagyon bátorsága mellett, kereskedése által gazdag és virágzó állásra emelkedett, békés szellemével Europa nemzeteinek például ment elől, jelenleg a felizgatott kedélyek és főbbként a nemzeti érdekek bal – mondhatom – szerencsétlen felfogása által fenyegettetik; s éppen azért, annál nagyobb hazafi örömmel tapasztaljuk hazánkban minden különbség nélkül azon osztatlan értelmet, azon tökéletes egyesülést, hogy a Magyarhonnak jövődjé, csak a dicsőségesen uralkodó ausztriai ház szárnyai alatt, s a Pragmatica Sanctio által közös ortalomra szorosan összekötött országok egységében feltalálható.” In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve*, 1848. május 29.–július 18. Kolozsvár, Demjén László, 1861. 1–2.

509 Az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés második ülése. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve*, 1848. május 29.–július 18. Kolozsvár, Demjén László, 1861. 13–14.; MIKÓ (1944). i. m. 52–53.

510 A 39. iromány – A Szászok „Emlékirati óvásuk” kiváltságaiknak az Unió által lehető veszélyezése ellen. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve*, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv. Kolozsvár, Demjén László, 1861. 18–20.

gadott⁵¹¹ 1848. évi I. törvénycikl⁵¹² pontosította a nemzeti, vallási és nyelvkülönbség nélküli⁵¹³ jogegyenlőség kimondásával.⁵¹⁴

Az 1848. évi áprilisi törvényekkel⁵¹⁵ megalapozott polgári átalakulás általános jogegyenlőség tétele külön kodifikálás és kartális alkotmány megfogalmazása nélkül,⁵¹⁶ de a rendiség felszámolása, az úrbéri viszonyok eltörlése, a közteherviselés bevezetése és a legfontosabb jogok kodifikációja által⁵¹⁷ tényleges tartalmat és jogi elismerést nyert, a magyar állam alkotmányos monarchiává alakult.⁵¹⁸ Az új alkotmányos rendben a román, horvát, szerb, szász, sváb, szlovák, ruszin és más *nemzetiségek kivétel nélkül a magyar politikai nemzet egyenjogú tag-*

511 5. iromány – 1-ső T.-cikk Erdélynek Magyarhonnali egyesüléséről. In: *Erdély-Nagyfejedelemiség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 3.; 6. iromány – Felirat ö felségéhez az egyesülésről kelt törvényezikkek megerősítése tárgyában. In: *Erdély-Nagyfejedelemiség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 3–4.; 7. iromány – Felirat Nádor ö fenségéhez és a minisztériumhoz a M. honnali egyesülésről kelt törvényezikkek tárgyában. In: *Erdély-Nagyfejedelemiség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 4–5.; 51. iromány – Erdélynek Magyarhonnali egyesüléséről törvényezikkek megszentése. In: *Erdély-Nagyfejedelemiség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 25–27.

512 1848. évi erdélyi I. törvénycikk Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról. 1848. évi törvénycikkelyek. I. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1540-1848. évi erdélyi törvények,* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 667–669.

513 MAIOR, Liviu: *Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania.* In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: MAIOR (2016a)] 335–338.; EGYED Ákos: *Erdély Országgyűlése. Az uniótörvény elfogadása. A székelykérdés a kolozsvári országgyűlésen.* In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet.* Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 549–550.; MISKOLCZY Ambrus: *Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849).* In: KÖPECSI Béla (szerk.): *Erdély rövid története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: MISKOLCZY (1993b)] 436–437.; PÁL-ANTAL (i. m.) 2004. 52.

514 EGYED (2010) i. m. 141–145.; JANCsó (1899) i. m. 509–526.; KISTELEKI i. m. 276.; MIKó (1981b) i. m. 57.; ROMSICS (2018b) i. m. 48.

515 KATUS László: *Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1648–1918) – Polgári forradalom és szabadságharc.* In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016c)] 637.; FERDINANDY i. m. 130–131.

516 SZABó István: *Történeti alkotmány a polgári a korban.* In: CSEHI Zoltán – SZABó István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén,* Budapest, Pázmány Press, 2015. 176–177., 182.

517 CSIZMADIA Andor: *Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt.* In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 295–297.; NAGY (1907) i. m. 129.; SZENTE (2011) i. m. 211–212.

518 SÓLYOM László: *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út.* In: SÓLYOM László: *Documenta – Alkotmányjog.* Budapest, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 2019. 508–510.; KUKORELLI István – TAKÁCS Imre: *A magyar alkotmány története. Az alkotmányos rendszerváltozás jellemzői* In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 55.; SZABó (1848) 128–130., 147–154.

jaivá, quasi a magyar rendi nemesség tagjaivá váltak⁵¹⁹ beszélt nyelvüktől, kulturális közösségi hovatartozásuktól függetlenül, megalkotva az új *natio Hungaricat*. Ennek eredményeképpen a politikai jogok szempontjából kiemelt jelentőségű, közel hét évtizedig hatályban maradt⁵²⁰ választójogi törvény, az 1848. évi V. törvénycikk⁵²¹ nyelvi feltételeket nem támasztott az aktív választójog tekintetében, a passzív választójog feltételeként a magyar nyelvtudást is csak a törvényhozás magyar nyelve miatt követelte meg. A törvény a korábbi aktív választójog fenntartása mellett alapvetően vagyoni cenzusokat határozott meg,⁵²² amely által a korban széles aránynak számító módon az összlakosság 7-9%-a nyert választójogot.⁵²³

A magyar politikai vezetés a forradalom győzelmétől és a jogkiterjesztéstől alapvetően azt várta – mint utóbb kiderült, túlzottan optimistán –, hogy a nemzetiségi kérdés a jogegyenlőség és a jogkiterjesztés eszközeivel⁵²⁴ a *natio Hungarica* tételével és a rendi különbségek felszámolásával⁵²⁵ magától megoldódik.⁵²⁶ A Magyar Királyságban honos *nemzetiségek*, bár a *jogegyenlőséget elfogadták* és üdvözölték,⁵²⁷ így – az erdélyi románok kivételével és velük ellentétben – már ezen új alkotmányos berendezkedés alapján a *továbbiakban nem rendi kiváltságokért* küzdöttek,⁵²⁸ hanem a korábbi magyar példa mintája szerint és annak érvrendszerét megismételve és felhasználva *elsősorban nyelvi-kulturális jogokat*,⁵²⁹ illetve később *közigazgatási* jellegű, mai fogalmaink szerinti *területi* alapú *önkormányzati* igényeket fogalmaztak meg az új magyar állammal szemben.⁵³⁰ A nemzetiségi mozgalmak igényeiket nyelvi és kulturális ol-

519 ECKHART i. m. 263–264.; FERDINANDY i. m. 131–132.; NAGY (1907) i. m. 119–120.

520 SZABÓ István: A választási rendszer az 1920-as választásokon. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 350.

521 1848. évi V. törvény-cikk az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 223–230.

522 FÖGLEIN Gizella – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: Az országgyűlés. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 319–320.; GERGELY i. m. 248.; KATUS (2016c) i. m. 638.; ROMSICS (2017) i. m. 334.; ROMSICS (2019b) i. m. 225.

523 KURUNCZI Gábor – SZABÓ István: Választójog és választási rendszerek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 781–782., CHERESTEȘIU i. m. 5.; ROMSICS (2019b) i. m. 225.

524 EÖTVÖS (1903) i. m. 56–57.

525 FERDINANDY i. m. 130–131.

526 GYURGYÁK (2007) i. m. 21–22., 35–36., 40.; HERMANN (2001) i. m. 385–387.; KATUS (2016a) i. m. 610.; MIKÓ (1944) i. m. 48–49.; VERMES i. m. 27–28.

527 EGYED Ákos: Forradalom Székelyföldön. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 520., 526–527.; GERGELY i. m. 246.

528 SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája*. 1868. Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó, 2004. 5–6.; KATUS (2016c) i. m. 639–642.; MIKÓ (1944) i. m. 43–48.

529 SCHLETT (2009) i. m. 674–679.

530 CARTLEDGE (2016) i. m. 220–224.; HERMANN (2011) i. m. 385–387.; ROMSICS (2017) i. m. 336–337.

dalról a magyar nyelvharc érveire és a magyar nemesség Ausztriával szembeni küzdelmének példájából merítették, a területi alapú – egyes nemzetiségek által eltérő mértékben megfogalmazott, de ekkor még alapvetően a Magyar Szent Korona Országain belüli – önkormányzati igényeinek alapját és indokolását többek között az addigi horvát közjogi különállásra,⁵³¹ a Hátőrvidék, Fogarasvidék és a Temesi Bánság korábbi helyzetére, valamint az erdélyi Szász Universitas *quasi* nemzetiségi alapú különállására alapozták a karlócai, balázsfalvi és lipótszentmiklósi nemzeti gyűléseiken.⁵³² A liberális alapállásból fakadó igények elutasítása ezen követelésekkel szemben – a jogkiterjesztéssel azonos módon – azon a hipotézisen alapult, hogy a többség erkölcsi fölénye és a jogegyenlőség által meginduló gazdasági fejlődés a területi alapú követeléseket is meghaladottá teszi.⁵³³ *A liberális politikai alapállás szerint a közjogi értelemben külön kollektív entitásként definiált nemzetiségek jogi elismerése, illetve igényeik és követeléseik teljesítése egyrészt – az egy magyar politikai nemzettel konkuráló – új és több politikai nemzetfogalmakat eredményezett volna,⁵³⁴ másrészt a felszámolandó privilégiumok és partikularizmusok államon belül államot képező fragmentáció megismétlését jelentette volna. Mindezek eredményeképpen a liberális, jogegyenlőségen alapuló új magyar alkotmányos rend – amely tehát alig kezdte meg a rendiség és a partikularizmus felszámolását – a nemzetiségek kollektív entitásként való elismerését és ezen alapuló különjogaik kodifikálását nem vállalhatta fel, azokat a magyar állameszmével összeegyeztethetetlennek tekintette, és ezen okokból – nem nacionalista alapállásból – utasította el.⁵³⁵*

A jogkiterjesztés elve és a feudalizmus eltörlésének szorgalmazott programja Erdélyben szükségképpen a legnagyobb mértékben a román lakosságot érintette.⁵³⁶ Az erdélyi románok magatartása az 1848. május 15-i balázsfalvi gyűlésen elfogadott politikai programon⁵³⁷ alapult, amely az áprilisi törvények liberális alkotmányos berendezkedésétől függetlenül továbbra is a fentiekben ismertetett és meghaladott *rendi alapon* fogalmazott meg kiváltságok iránti igényt, hangsúlyozottan fenntartva a román rendi nemzet elismerésének követelését a Magyarországgal való erdélyi *egyesülés feltételeként*.⁵³⁸ A fenti jogi alapokon az erdélyi románok nyíltan

531 ERDŐDY i. m. 62.

532 ÁBRAHÁM Barna: A Nemzetiségi törvény szlovák szemmel. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 126–127; GERGELY i. m. 246–248.; KATUS (2016C) 639–642.; MIKÓ (1944) i. m. 44–48.; ROMSICS (2020b) i. m. 130–131.

533 GYURGYÁK (2007) i. m. 21–22., 35–36., 42.; VERMES i. m. 25.

534 GYURGYÁK (2007) i. m. 41–42.

535 NIEDERHAUSER Emil: 1848. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 175.; GYURGYÁK (2007) i. m. 41.; MIKÓ (1944) i. m. 48–49.; SCHLETT (2009) i. m. 677.

536 EGYED Ákos: Jakab Elek életműve. In: EGYED Ákos (szerk.): *Jakab Elek tanulmányok*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986. 9–11.

537 JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1. 16–20.; EGYED (2010) i. m. 106–117.; DURANDIN i. m. 126–127.; JORDÁKY i. m. 11–16.; MAIOR (2016a) i. m. 322–335.; MIKÓ (1944) i. m. 50–55.; MIKÓ (1981b) i. m. 57.; ROMSICS (2018b) i. m. 47–48.

538 EGYED Ákos: Székelykérdés a pesti népképviselői országgyűlésen. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múze-

az Unió ellen foglaltak állást,⁵³⁹ amelynek ténybeli indokát az képezete, hogy míg a különálló Erdélyi Nagyfejedelemségben a románok számszerű többséget képeztek,⁵⁴⁰ az Unióval létrejött új Magyar Királyságban a románság már csak egyike volt a számos egyéb kisebbségeknek.⁵⁴¹ Az erdélyi románok magatartása abból a szempontból is hangsúlyosan eltért a többi kisebbség politikai alapállásától, hogy a magyar állam területi integritásának elvét feladva a két román fejedelemséggel való egyesülés programját is magáévá tette.⁵⁴² Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a magyarországi románok az erdélyi románoktól eltérően alapvetően a magyar kormány fenti politikáját és az uniót támogatták.⁵⁴³ A román kérdés fontosságát felismerve, annak megoldása érdekében elsőként báró Wesselényi Miklós,⁵⁴⁴ majd később a román képviselők a balázsfalvi program alapján törvényjavaslatot nyújtottak be a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapján való biztosításáról.⁵⁴⁵ A törvényjavaslat a rendi nemzeti elismerés programján túl nyelvi, oktatási és egyházszervezeti kérdéseket tartalmazott, és ekkor még nélkülözte a későbbi föderatív elemeket.⁵⁴⁶ Annak ellenére, hogy a benyújtott törvényjavaslatot külön az Országgyűlés nem tárgyalta, annak a magyar állameszmével összhangban álló nyelvi, oktatási és egyházszervezeti elemei később *nem csak a román kisebbség javára*,⁵⁴⁷ hanem általános jelleggel kerültek kodifikálásra mind az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, mind a Nemzetiségi törvény rendelkezéseiben.

Az 1848 szeptemberétől eszkalálódó és *szabadságharcba* torkolló események,⁵⁴⁸ valamint a nemzetközi helyzet alakulása az elvi különbségektől függetlenül a *nemzetiségi igények* érdemi tárgyalását az első népképviselői országgyűlésben *lehetetlenné* tette,⁵⁴⁹ egyben rávilágított arra, hogy a *polgári szabadságjogok kiterjesztése a megerősödött nemzeti eszmével szemben nem teljesíti a nemzetiségi kihívás megoldásának elvárt és remélt eredményét*.⁵⁵⁰ A kérdés törvényhozási tárgyalásának lehetetlenségének oka volt továbbá, hogy társadalom és politikai vezetés

um, 2016. 556–557.; CHERESTEȘIU i. m. 29–30.; 35–59.; JANCÓS (2004) i. m. 43–46.; IONESCU i. m. 715.; MAKKAI (1989) i. m. 238–239.; MARCU (1997) i. m. 153.; TAYLOR i. m. 83.

539 MAGYAR Sándor: „Magyarbarát” románok 1848–1849-ben. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 52–54.; EGYED (2010) i. m. 106–117., 158.; GERGELY i. m. 247.; JANCÓS (1899) i. m. 447–481.; KISTELEKI i. m. 255.; MAKKAI (1989) i. m. 223.; MISKOLCZY (1993b) i. m. 430., 434–435.; MITU i. m. 152.; ROMSICS (2020b) i. m. 131.

540 XENOPOL, A.D.: Români și unгурii. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (szerk.): *A.D. Xenopol Români și unгурii*, București, Editura Albatros, 1999. 26–33.

541 MIKÓ (1944) i. m. 40.; RAFFAY i. m. 45–46.

542 CHERESTEȘIU i. m. 9–10., 54–59.; JANCÓS (1899) i. m. 482–508.; MURZEA – MATEFI i. m. 134–136.

543 CHERESTEȘIU i. m. 14., 97.; MAGYAR i. m. 55–56., 58.; SZENCZEI i. m. 41–42.

544 JANCÓS (1899) i. m. 552–554.

545 JANCÓS (1899) i. m. 554–567.; KATUS (2016c) i. m. 641.; MIKÓ (1944) i. m. 54–59.; MISKOLCZY (1993b) 445.

546 CHERESTEȘIU i. m. 73–74.; EGYED (2010) i. m. 168–169.; JANCÓS (2004) i. m. 47–49.; MIKÓ (1981b) i. m. 57–58.

547 EGYED (2010) i. m. 172–173.

548 ECKHART i. m. 267–272.; GERGELY i. m. 252–276.; GYURGYÁK (2007) i. m. 54.; HERMANN (2001) i. m. 387–396.; MIKÓ (1944) i. m. 60.; ROMSICS (2017) i. m. 338–343.

549 EGYED (2010) i. m. 169–171.; KATUS (2016c) i. m. 645–648., 641.

550 KOSÁRY i. m. 246–246.

egyaránt a nemzetiségi mozgalmakat – nem minden alap nélkül – a bécsi udvar intrikáinak tudta be.⁵⁵¹ A folyamatok végül a felek közötti bizalomvesztéshez, fegyveres konfliktushoz és polgárháborúhoz vezettek,⁵⁵² nemzedékekre hatóan meghatározva a magyarság és a magyarországi nemzetiségek viszonyát.⁵⁵³

A kialakuló belháború, az Erdélyben kitört polgárháború sürgető és a nemzetiségekkel való megbékélést szolgáló megoldásokat kívánt,⁵⁵⁴ amely megoldási igényre hangsúlyosan hatottak a hadi helyzet magyar részről való kedvezőtlen fordulatain túl azok a már egyre inkább előre törő nemzetiségi igények, amelyek a Magyar Szent Korona Országainak területi integritásával szemben egyfajta osztrák föderáció igényét fogalmazták meg elsősorban horvát, szerb, illetve román részről. Ezen nemzetiségi igények közjogi betetőzését azok részbeni teljesítésével az I. Ferenc József (ur.: 1848–1916) 1848. december 2-i trónralépését követően ismételt abszolutista és centralista alapállást valló udvar⁵⁵⁵ által bevezetett 1849. március 4-i Olmützi Alkotmány jelentette.⁵⁵⁶ A dicsőséges tavaszi hadjárat magyar katonai sikerei, illetve az ezek alapján 1849. április 14-én elfogadott és az 1849. évi II. törvénycikkkel⁵⁵⁷ beiktatott Függetlenségi Nyilatkozat alapvetően változtatta meg a politikai erőviszonyokat.⁵⁵⁸

A Függetlenségi Nyilatkozat, valamint az a tény, hogy az Olmützi Alkotmány centralizált alapállása a nemzetiségi igényeket is csak részben elégítette ki,⁵⁵⁹ azt eredményezte, hogy 1849 májusában már a nemzetiségi mozgalmak is a magyar kormányzattal való meg egyezés szándéka felé mozdultak el.⁵⁶⁰ Ezt felismerve az 1849. május 2-án hivatalba lépett Szemere-kormány kezdte meg egy nemzetiségi törvény előkészítését, amely alapkoncepciója szerint az egységes és oszthatatlan magyar államon belül nyelvi alapon részesítette volna

551 MAIOR (2016a) i. m. 346–349.; ROMSICS (2018b) i. m. 50–51.; SZEMERE i. m. 70., 76.; SZENCZEI i. m. 35–38.; ZETTLER (2001) i. m. 17.

552 CHERESTEȘIU i. m. 85–125.; DJUVARA (2010) i. m. 231.; EGYED (2010) i. m. 179–191., 201–367.; EGYED (2013) i. m. 205–218.; JANCÓS (1899) i. m. 621–651., 675–726.; KATUS (2016c) i. m. 643–648.; MAGYAR i. m. 50–52.; MAIOR (2016a) i. m. 342–362.; MAKKAI (1989) i. m. 230–235.; MISKOLCZY (1993b) 442–460.; MITU i. m. 165–185.; NIEDERHAUSER (1998) i. m. 184.; ROMSICS (2018b) i. m. 49–51.; SZENCZEI i. m. 39–40.; TAYLOR i. m. 103–104.

553 SZÁSZ Zoltán: A nemzetiségek és a magyar forradalom. *Történelmi Szemle* 1998/3–4. 193–203.; CHERESTEȘIU i. m. 127–128.; MOLDOVÁN i. m. 34–38.;

554 MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1346–1425.; MIKÓ (1944) i. m. 60–62.

555 GERŐ András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, Habsburg Történelmi Intézet, 2016. 59–75.

556 RÉVÉSZ T. Mihály: Felemás polgárosodás – A neoabszolutizmus éveit. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 254.; GERGELY i. m. 266–267.; ECKHART i. m. 273–274.; KATUS (2016c) i. m. 648.; MIKÓ (1944) i. m. 62–63.; ROMSICS (2017) i. m. 340–341.

557 1849. évi II. törvénycikk a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata. In: *Közlöny* 85. szám, hivatalos lap. Szombat, április 21. 1849. 311–313.

558 FLEISZ János: *Egy tollvonás volt a bűne – Szacsavay Imre, az Országgyűlés jegyzője*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2009. 75–78.; EGYED (2010) i. m. 368–393.; GERGELY i. m. 267–268.; KATUS (2016c) i. m. 648–649.; ROMSICS (2017) i. m. 341.

559 GERGELY i. m. 266.; MIKÓ (1944) i. m. 62–63.

560 CARTLEDGE (2016) i. m. 237.; HERMANN (2001) i. m. 394.; KATUS (2016c) i. m. 649–650.; ROMSICS (2018b) i. m. 51.

külön jogokban a nemzetiségeket, fenntartva a magyar államnyelv primátusát. A jogszabály előkészítésétől függetlenül ebben az időben már magyar részről is megjelentek az állam föderatív átszervezésének egyes elképzelései is.⁵⁶¹ A nemzetiségekről szóló törvény megalkotásától, valamint a nemzetiségeknek tett engedményektől a kormányzat alapvetően azt várta el, hogy belső erőforrásokat mozgósíthat⁵⁶² a honvédség ellen harcoló szerb és román erők megnyerésével az orosz intervencióval szemben. A nemzetiségekről szóló törvény előkészítésétől függetlenül tárgyaltak ennek reményében a szabadságharc vezetői a szerbekkel, területi autonómiát is kilátásba helyezve számukra, illetve a tragikus eseményektől sem mentes román–magyar közeledési tárgyalásokat követően⁵⁶³ így került megkötésre 1849. július 14-én a megbékélési tervezet, a *Project de pacification* Kossuth Lajos és a román emigráció vezetői, Nicolae Bălcescu és Cezar Bolliac között.⁵⁶⁴ A megbékélési tervezet értelmében a felállítandó román légió a magyar honvédséggel harcolt volna a független Magyarországért, ahol a vármegyéket a többségi lakosság nyelvén igazgatták volna, valamint a román nyelv az állami oktatás és a nemzetőrség nyelveként funkcionált volna az érintett területeken.⁵⁶⁵

Szemere Bertalan tárgyalásai és érvei végül a képviselőházban sikerre vezettek,⁵⁶⁶ és 1849. július 28-án 90%-os többséggel megszavazták Európa első nemzetiségi törvényét, az 1849. évi VIII. törvénycikket a nemzetiségekről,⁵⁶⁷ amely döntően a *Project de pacification* rendelkezésein alapult.⁵⁶⁸ A nemzetiségekről szóló törvény egy új alkotmányra kívánta bízni a nemzetiségi kérdés végleges rendezését, és kiemelte, hogy annak célja a haza nem magyar ajkú lakosságának megnyugtatása, ezzel is egyértelműsítve, hogy a nemzetiségek sorsa a magyar szabadságharc sikeréhez kötött. A nemzetiségekről szóló törvény szerint az állam hivatalos nyelve a központi igazgatásban és a törvényhozásban továbbra is a magyar, ugyanakkor a jogszabály a községi és törvényhatósági szinten, az elsőfokú peres eljárásokban, valamint egyéb eljárás-

561 SPIRA György: A nemzetek ébredése a Duna-tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egyezredév*. Budapest, Gondolat, 1986. 205.; RUSZOLY József: Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés. *Jogtörténeti Szemle* 2007/1. 58.; ROMSICS (2017) i. m. 342.

562 GYŐRI SZABÓ i. m. 19.

563 CHERESTEȘIU i. m. 110–116.; EGYED (2010) i. m. 175–177., 409–424.; JANCÓS (1899) i. m. 738–758.; MIKÓ (1944) i. m. 61–65.; MISKOLCZY (1993b) 456–459.; PÁCURARIU i. m. 244–264.; RUSZOLY i. m. 59–60.; SZENCZEI i. m. 42–46.; ROMSICS (2018b) i. m. 51–53.; MAIOR (2016a) i. m. 362–364.

564 NAGY József: Magyar–román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/12. 468–471.; BOTLIK i. m. 24–25.; CHERESTEȘIU i. m. 116–119.; DURANDIN i. m. 128.; EGYED (2010) i. m. 491., 497–501.; GERGELY i. m. 270.; JANCÓS (1899) i. m. 758–763.; JANCÓS (2004) i. m. 51–55.; KATUS (2016c) 650.; MAIOR (2016a) i. m. 364–365.; ROMSICS (2017) i. m. 342.

565 EGYED (2010) i. m. 497–501.; KATUS (2016c) i. m. 650.; MIKÓ (1981b) i. m. 58–59.; MISKOLCZY (1993b) 459.; RUSZOLY i. m. 61.

566 Közlöny 162. szám, hivatalos lap. Vasárnap, júl. 29. 1849. 601–603.

567 EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2011. 201–203.; CHERESTEȘIU i. m. 119–120.; EGYED (2010) i. m. 501.; ERDŐDY i. m. 62.; FLEISZ i. m. 87–88.; JANCÓS (1899) i. m. 763–767.; MAIOR (2016a) i. m. 365.; MISKOLCZY (1993b) 459–460

568 MIKÓ (1981b) i. m. 58–60.; SZENCZEI i. m. 44.

sokban is teljes mértékben biztosította az anyanyelvhasználatot,⁵⁶⁹ *elismerve a nemzetiségek mint államalkotó tényezők nyelvi jogait.*⁵⁷⁰ A területi alapon szervezett nemzetőrség vezényleti nyelve szintén a községi nyelven történt volna, ahogyan az alapfokú és egyházi oktatásban, valamint az egyházi ügyekben is biztosított lett volna a teljes nemzetiségi nyelvhasználat. *A hivatalviselés feltételeként a törvény kizárólag az érdem és képesség feltételét szabta, azaz a magyar nyelvtudás nem jelentett hivatalviselési feltételt.* A jogszabály a szabadságharc elleni harcot be- szüntető nemzetiségiek javára amnesztiát tartalmazott, továbbá megelőlegezte különösen a szerb, illetve a román nemzetiségi mozgalmak igényeinek külön törvényben való szabályozását is. A szabadságharc alig két héttel később bekövetkezett veresége okán a nemzetiségekről szóló törvény tényleges alkalmazására azonban már nem kerülhetett sor.⁵⁷¹

3.2.4. A nemzetiségi kérdés a neoabszolutizmus korában. Az 1861. évi magyar Országgyűlés nemzetiségi bizottsága és javaslata a Nemzetiségi törvény megalkotásáról

Az 1848/49. évi szabadságharc bukását követően bevezetett *neoabszolutista államberendezkedés* nemzetiségekkel kapcsolatos kezdeti viszonyát találóan jelzi Pulszky Ferenc szállóigeként élő megállapítása, amely szerint a magyar szabadságharc ellen fegyveresen fellépő nemzetiségek ugyanazt kapták jutalmul Bécsből, amit a magyarok büntetésül.⁵⁷² A megállapítást nemzetiségi oldalról egyértelműen igazolja Vlad Alajos, azaz Aloisiu Wlad román képviselő nyilatkozata,⁵⁷³ aki szerint:

„[...] 12 évi időszak [...] a mellett hogy anyagi szempontból tekintve ezen országot, s annak lakosait, nemzetiség különbsége nélkül koldusbotra juttatta, vagy legalább juttatni akarta, – sokkal nagyobb sebeket okozott a nem magyar nemzetiségeken; mert a magyar legalább Magyarországon használta nyelvét, holott a román, szerb és szlovén nemzetek nyakára csupán csak a gleiche Beknechtigung, akarám mondani gleiche Berechtigung alapján, a német nyelv tolatott, s az általuk lakott vidékeken az alatt, hogy saját fiaik üldöztettek, idegen cseh, morva, polák, kutseber

569 CSIZMADIA i. m. 298.

570 GERENCSÉR – VARGA – WETZEL i. m. 667.

571 JANCsó (1899) i. m. 767.; KATUS (2016c) i. m. 650.; MAIOR (2016a) i. m. 365.; MIKó (1944) i. m. 68–70.

572 CSORBA László: *Az önkényuralom kora (1849–1867)*. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: CSORBA (2019a)] 293.; KATUS László: *Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Kísérletek a Habsburg Birodalom átszervezésére (1849–1867)* In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016d)] 660–661.; BOTLIK i. m. 25.

573 Vlad Alajos román képviselő az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXXIV. ülésén tartott beszéde. In: *A XXXIV. országos ülés*. In: *KN-1861-I*. 378.

és Isten tudja miféle hivatalnokok sáskaserege gazdálkodott', piszkolva, gúnyolva és zsarnokilag üldözve és nyomva mindenkit, ki a nemzetiségek pártolója, vagy éppen elősegítője lenni merészkedett, s az új civilisatorok vasakarata előtt földig meghajolni nem akart."⁵⁷⁴

Magyarország beolvasztása az Osztrák Birodalomba tehát egyet jelentett az addig organikus fejlődő magyar és erdélyi államberendezkedés megsemmisítésével⁵⁷⁵ és ezáltal a nemzetiségi jog területén elért eredmények, továbbá a nemzetiségi jog talaján álló intézmények megteremtése lehetőségeinek megszüntetésével.⁵⁷⁶ A centralista állam nem csak az addigi magyar közigazgatási szervezetet szüntette meg, értve ezalatt a nemzetiségek lakta vármegyék önkormányzatiságát is,⁵⁷⁷ hanem többek között felosztásra került a társország Horvátország országgyűlése és önkormányzatisága is.⁵⁷⁸ Mindezen intézkedések mellett az erdélyi Szász Universitást közvetlenül a bécsi kormányzat alá rendelték,⁵⁷⁹ továbbá nem kerültek felállításra az ígért román⁵⁸⁰ és szlovák autonóm körzetek sem,⁵⁸¹ sőt a nemzetiségi vezetőket rendőri felügyelet alá helyezték.⁵⁸² A felállított Szerb Vajdaság és Temesi Bánság pedig bár Magyarországtól leválasztott területi egységet képezett, de vegyes ajkú lakossága és közvetlenül a bécsi kormányzat alá rendelése okán a nemzetiségi autonómia látszata ellenére önkormányzatisággal nem rendelkezett.⁵⁸³ A román igények centralista elutasítása különös következményeként a román nemzetiségi mozgalmakban a rendi nemzeti elismerés politikai programjától való tényleges elmozdulás történt a kollektív önkormányzati jogok és a területi autonómia irányába, valamint ekkor fogalmazódott meg egyértelműen végleges politikai célként a román államok egy államban való egységesítése

574 A XXXIV. országos ülés. In: KN-1861-I. 378.

575 BÚSBACH (1906a) i. m. 244–262.; GERGELY i. m. 275.; PÁL-ANTAL (2004) i. m. 59–60.; TAYLOR i. m. 106–110.

576 HEKA László: A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 2010. 300.

577 VELKEY János: Önkényuralom és abszolutizmus. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 401–402.; SZÁSZ Zoltán: A neoabszolutizmus kora (1849–1867). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: SZÁSZ (1993a)] 467–468.; BODEA – SURDU i. m. 171–172.; CSORBA (2019a) i. m. 283.

578 ECKHART i. m. 279.

579 SZÁSZ Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. [a továbbiakban: SZÁSZ (1986a)] 1437–1444.; SZÁSZ (1993a) i. m. 468–469.

580 KÁROLYI Dénes: *Székelv vértanúk 1854*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001. 11–12.; JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2. 39–42.; CSORBA (2019a) i. m. 294.; EGYED (2010) i. m. 504–506.; JANCsó (1899) i. m. 767–772.; JORDÁKY i. m. 17–18.; SZÁSZ (1993a) 469–470. BODEA – SURDU i. m. 174.

581 KOCSIS (2014) i. m. 92–93.

582 MIKÓ (1944) i. m. 71–72.

583 CSIZMADIA Andor: Az önkényuralom időszakának állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 302.; BÚSBACH (1906a) i. m. 255–257.; CSORBA (2019a) i. m. 294.; KATUS (2016d) i. m. 652.; KOCSIS (2014) 91.

mind Erdélyben, mind a dunai fejedelemségekben.⁵⁸⁴ A korszak nemzetiségi jogi szempontból tekintett egyetlen értékelhető eredménye mindössze annyi volt, hogy a bürokrácia alapvetően a polgár nyelvén érintkezett a német belső ügyviteli nyelv mellett.⁵⁸⁵

A szabadságharc egyik legfontosabb tanulságaként mind az emigrációba kényszerült, mind az itthon maradt politikai elit egyaránt felismerte, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a jövőben nem csak megkerülhetetlenné, hanem elsődlegessé is vált.⁵⁸⁶ A rendiség eltörlése és a jogkiterjesztés ugyanis nem érte el azt az eredményt,⁵⁸⁷ amit a törvényhozás és a politikai elit várt tőle, hanem ellenkezőleg, a nemzetiségi mozgalmak megerősödtek, és jelentős nemzetiségi erők a magyar állam ellen fogtak fegyvert,⁵⁸⁸ és ezáltal a szabadságharc bukásának belső okává váltak.⁵⁸⁹ A belháború következtében felizzott ellentétek immáron a nyelvkérdésen és a klasszikus liberalizmuson túlmutató programokat eredményeztek, új alapokra helyezve a nemzetiségi kérdés megoldási lehetőségeit, változatlanul törekedve a nemzetiségi kihívás és a magyar állameszmény közötti összhang megteremtésére és a bécsi centralizmus elleni sikeres fellépésre.⁵⁹⁰

A nemzetiségi kérdés megoldására ennek alapján két uralkodó álláspont figyelhető meg a korban.⁵⁹¹

Az első álláspont szerint gyakorlatilag területi alapú autonómiák konföderációjaként kell újra alkotni Magyarországot kollektív nemzetiségi jogok alapján.⁵⁹² Ezt az első álláspontot értelemszerűen elsősorban a nemzetiségek tették magukévá, külön-külön tervezeteket készítette annak megvalósítása érdekében,⁵⁹³ de rokonszenvezett ezen felfogással a magyar

584 JANCÓS (2004) i. m. 55–59.

585 DEÁK Ágnes: A közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezete. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székellyöld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 520., 526–527.

586 HERMANN Róbert: A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről, 1849–1867. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országgház Könyvkiadó, 2018. [a továbbiakban: Hermann (2018a)] 94–95.; ERDŐDY i. m. 62–63.; MAK-KAI (1989) i. m. 243.; GYURGYÁK (2007) i. m. 54–56.; SCHLETT (2002) i. m. 6–7.; CHERESTEȘIU i. m. 127–128.

587 Ghyczy Kálmán beszéde az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának VI. ülésnapján kiemelte: „[...] mert meg voltunk győződve, hogy az előbb külön jogú, és így külön érdekű osztályokra szétszakadt népek, jogban és kötelességben, polgári állás, és nemzetiség különbsége nélküli egyesítése, s az innen fejlődő érdekegység, kölcsönös bizalom, és egyetértés hazánk minden ajkú fiainak kitűnő sajátját képező jogérzéssel, hon- és szabadság-szeretettel párosulva, a nemzetet nagy veszélyek leküzdésére szilárdították meg”. In: A VI. országos ülés. In: *KN-1861-I*. 13–14.

588 GERGELY i. m. 270.; GYURGYÁK (2007) i. m. 22.; HEKA (2010) i. m. 299–300.; ZLINSZKY (1991) i. m. 38–39.

589 BÚSBACH Péter: *Egy viharos emberöltő II. kötet*. Budapest, Benkő Gyula Bizománya, 1906. [a továbbiakban: BÚSBACH (1906b)] 203–205.; CSORBA (2019a) i. m. 290.; JÁSZI (1982) i. m. 404–405.

590 SCHLETT (2002) i. m. 7.; ROMSICS (2018b) i. m. 53.

591 EÖTVÖS (1903) i. m. 60.; GYURGYÁK (2007) i. m. 56.

592 SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2*. Budapest, Századvég Kiadó, 2010. 152–155., 176–188.; BÚSBACH (1906b) i. m. 199–224.; EÖTVÖS (1903) i. m. 60., 63–68.; KATUS (2016d) i. m. 661.

593 SZENCZEI i. m. 48–50.

politikai elit részéről többek között Klapka György, Teleki László gróf⁵⁹⁴ és a korábbi miniszterelnök, Szemere Bertalan is.

A második álláspont a már meglévő, illetve újraalkotandó államszervezetten belül szorgalmazta az *egyéni nemzetiségi jogok széles körű érvényesülése érdekében a megfelelő intézkedéseket*,⁵⁹⁵ azaz területtől függetlenül,⁵⁹⁶ de az érintett vármegyék sajátosságait figyelembe véve biztosított volna személyi elvű autonómiát. A második álláspont alapján Kossuth Lajos fogalmazta meg megoldási javaslatát a *Kütahtyai Alkotmányban*,⁵⁹⁷ amely szerint az adott nemzetiséghez tartozó közösség tagjai együttesen, akár egy nemzetiségi főnök mint közjogi méltóság vezetésével gyakorolhatták volna elsődlegesen nyelvi és kulturális jogaikat, alkottak volna önkormányzatokat az egyházak meglévő szervezetrendszerei mintájára.⁵⁹⁸ A második álláspont *lényegi kiindulópontja a magyar állam területi integritásának biztosítása, amely – azóta már meghaladott – felfogás szerint azzal a területi alapú autonómiák mint az állami kereteket szétfeszítő intézmények összeegyeztethetetlenek, következőképpen azok lehetőségét ab ovo elvetette. A második álláspont ezen lényegi kiindulópontja vált dominánssá az Ausztriával való megegyezés pártján álló magyarországi politikai elit képviselői esetében, akik magát a nemzetiségi kérdés megoldását ezen kiindulóponttal a Kiegyezés előfeltételeként kezelték.*⁵⁹⁹

Az itthon maradt politikai elitől eltérően a két álláspont között egyértelmű elköteleződés *az emigrációban nem történt*, hanem annak vezetői azok lényegi elemeinek vegyítésével tárgyaltak és adott esetben kötöttek megállapodásokat a nemzetiségek képviselőivel és a szomszédos államok vezetőivel.⁶⁰⁰ *Az emigrációs tárgyalások minden esetben egy Ausztria elleni koalíció lehetőségeit kutatták, célul tűzve ki a szabadságharc újrakezdését, immáron a nemzetiségek támogatásával.* E célok és alapvetések eredményeként került kidolgozásra a Dunai Konföderáció tervezete is,⁶⁰¹ amely államszövetség tagállami szintje alatti belső területi autonómiákat továbbra is elvetette, és legfeljebb a testületi jogok alapján álló önkormány-

594 CSORBA (2019a) i. m. 293.; GYURGYÁK (2007) i. m. 56–58.; KOVÁCS (1963) i. m. 308.; PÁCURARIU i. m. 243–244.; SCHLETT (2009) i. m. 677–678.; SZÁSZ (1993a) 472.; SZENCZEI i. m. 50–51.

595 HERMANN Róbert: Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újrabezabályozására 1848–1867. *Rubicon*, 2018/2. 7–9. [a továbbiakban: HERMANN (2018b)], EÖTVÖS (1903) i. m. 60.; ROMSICS (2018b) i. m. 53.

596 KATUS (2016d) i. m. 657., 661.; SZENCZEI i. m. 51–54.

597 KOSSUTH Ferencz (szerk.): *Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet.* Budapest, Az Athenaeum R. Társulat Kiadása, 1900. 283–294.; CSORBA (2019a) i. m. 292–293., 295.; ERDŐDY i. m. 63.; GYURGYÁK (2007) i. m. 59–64.; HERMANN (2018b) i. m. 10–11.; MIKÓ (1944) i. m. 73–75.; PÁCURARIU i. m. 274–279.; SZENCZEI i. m. 51–59.; VELKEY i. m. 410.

598 CSORBA (2019a) i. m. 295.; KATUS (2016d) i. m. 658.; ROMSICS (2018b) i. m. 53–54.

599 GYURGYÁK (2007) i. m. 64–65.

600 MIKÓ (1944) i. m. 75–77.; SZENCZEI i. m. 65–68.

601 SZABÓ István: Die Donaukonföderation (ein Verfassungsplan von Lajos Kossuth). In: SZABÓ István – BRAUNEDER, Wilhelm (szerk.): *Die bundesstaatlichen Staatsorganisationen*, Budapest, Pázmány Press, 2015. 137–146.; BÚSBACH (1906b) i. m. 205–214.; CSORBA (2019a) i. m. 320–321.; GYURGYÁK (2007) i. m. 58–59.; MIKÓ (1944) i. m.

zatokat fogadta el a vegyes lakosságú területeken.⁶⁰² A fenti tárgyalások és a Dunai Konföderáció kérdése során kiemelendő a Magyar Nemzeti Igazgatóság megbízásából Klapka György által Alexandru Iona Cuza román fejedelemmel kötött megállapodása,⁶⁰³ amely az értekezés szempontjából kiemelt Erdély kérdését népszavazással kívánta rendezni azzal, hogy annak államfője az eredménytől függetlenül a magyar államfővel lett volna azonos.⁶⁰⁴

A szabadságharcra szembeni kemény megtorló politikával és az önkényuralommal megteremtteni kívánt egységes birodalommal szembeni reakcióként kialakult passzív ellenállás,⁶⁰⁵ a nemzetiségek ekkor még a magyar érdekekkel döntően korreláló mozgalmi, a birodalom kormányzásának nehézségei, illetve a külpolitikai helyzet alakulása együttes hatásaként végül az abszolutizmus feladását eredményezte, így a császári kormányzat az alkotmányosságra való visszatérés első lépéseként 1860. október 20-án kiadta az Októberi diplomát.⁶⁰⁶ Az októberi diploma⁶⁰⁷ az 1861. február 26-i Februári pátenssel⁶⁰⁸ lehetőséget teremtett a magyar Országgyűlés⁶⁰⁹ összehívására⁶¹⁰ és a nemzetiségi kérdés újratárgyalására.⁶¹¹ A magyar Országgyűlés összehívásával egyidejűleg – mind Erdélyben, mind Magyarországon a már

73–76.; ROMSICS (2020b) i. m. 135.; SZÁSZ (1986a) i. m. 1488–1490.; SZÁSZ (1993a) i. m. 482–483.; SZENCZEI i. m. 67–69.; TAYLOR i. m. 152.

602 GYURGYÁK (2007) i. m. 61–63.; HERMANN (2018a) i. m. 96–101.

603 KOVÁCS (1963) i. m. 293–330.; BÚSBACH (1906a) i. m. 296–298.; JANCÓS (2004) i. m. 59–62.; MAKKAI (1989) i. m. 243–244.; PÁCURARIU i. m. 284–285.; SZÁSZ (1993a) i. m. 476–477.; SZENCZEI i. m. 60–63.

604 HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5. 144–145.; GYURGYÁK (2007) i. m. 64.; JANCÓS (2004) i. m. 63–66.; KOVÁCS (1963) i. m. 316–318.

605 BÚSBACH (1906b) i. m. 170–175.; GERŐ i. m. 77–163.

606 GONDA Imre: Kísérletezés és kiegészítés. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. [a továbbiakban: GONDA (1998a)] 212–218.; ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – Ausztria. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011c)] 865–866.; BÚSBACH (1906b) i. m. 175–181.; CSORBA (2019a) i. m. 313–316.; DISSESCU i. m. 292.; KATUS (2016d) i. m. 658–659.; SZÁSZ (1993a) i. m. 477–480.; TAYLOR i. m. 119–135.

607 4. iromány – Októberi diploma. In: *KI-1865-I. 12–13.*; 6. iromány – Az 1860-dik évi október 20-án kelt királyi diploma. In: *FI-1865-I. 7–8.*

608 5. iromány – Februári nyiltparancs. In: *KI-1865-I. 14–18.*; 7. iromány – Az 1861. évi február 26-án kelt császári nyilt parancs (Pátens). In: *FI-1865-I. 9–13.*

609 2. iromány – Királyi leirat a magyar Országgyűlés 1861. április 2-ára való összehívásáról. In: *KI-1861-I. 9–10.*; 3. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I. 13.*

610 BÚSBACH (1906b) i. m. 189–191.; DISSESCU i. m. 292–293.; ECKHART i. m. 282–284.; KATUS (2016d) i. m. 659.; MIKÓ (1944) i. m. 79–80.; TAYLOR i. m. 136–139.

611 SCHWARCZWÖLDER Ádám: Abszolutizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a Kiegészítésig. *Rubicon*, 2018/2. 20–26.

szentesített törvénnyel elfogadott Unió okán törvénytelennek tekintett módon⁶¹² – az erdélyi országgyűlés is összehívásra került.⁶¹³

Az 1861. április 2-ra összehívott Országgyűlésen Deák Ferenc elvi élel rögzítette, hogy az *Ausztriával való közjogi viszony rendezése*⁶¹⁴ mellett *kiemelt fontosságú ügyként kell kezelni Horvátország, Erdély, továbbá a nemzetiségi kérdés rendezését*, amelynek alapja a félreértések eloszlátása, az elnyomás helyett a lehető legszélesebb körű szabadság biztosítása *továbbra is a teljes jogegyenlőség*⁶¹⁵ és a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi integritásának elve alapján, értelemszerűen az erdélyi képviselőkkel való közös törvényalkotás útján. Deák Ferenc az alábbiak szerint foglalta össze ezen körülményeket.⁶¹⁶

„Alkotmányt nekünk is akarnak adni, de nem azt, mit tőlünk hatalommal elvettek, hanem egy másikat, újat, idegenszerűt, darabját azon közös alkotmánynak, melyet az egész birodalomra készítettek. De nekünk adott alkotmány nem kell; mi viszsza követeljük ősi alkotmányunkat, [...] azon alkotmányt, melynek alapelveit századok szentesítettek. Mellettünk jog és törvény állanak s a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő. [...] Szükségesnek látjuk tehát ünnepélyesen kijelenteni, hogy mi az országnak [...] alkotmányos önállóságát s törvényes függetlenségét semmi tekinteteknek, semmi érdekeknek föl nem áldozhatjuk s ragaszkodunk ahhoz, mint nemzeti létünk alapföltételéhez. [...] Másik lényeges tárgy, mire nézve azonnal fölszólalni kötelességünk, az országgyűlésnek kiegészítése. Sem Erdély, sem Horvát- és Tótország, sem a Határőrvidék, sem Fiume és a Tenger mellék közöttünk képviselve nincsenek, mert az országgyűlésre meg nem hívtak [...] El vagyunk határozva

612 7. iromány – A magyarországi országgyűlés képviselő-házához intézett fölrirta: Kolozs megye állandó bizottmányának 1861. évi ápril 17-kén tartott üléséből. In: *KI-1861-I. 27–28.*; 12. iromány – Fölrírási javaslat. In: *KI-1861-I. 83–84.*; 13. iromány – Magyar Pál felszólalás. In: *KI-1861-I. 87.*; 14. iromány – Küküllő megye közönségének levele a képviselőkhöz és főrendekhez. In: *KI-1861-I. 88–89.*; 15. iromány – Nemes Háromszék választmányának levele. In: *KI-1861-I. 90.*; 16. iromány – Kézdi-Vásárhely közönségének levele. In: *KI-1861-I. 91.*; 18. iromány – Tordamegye állandó bizottmányának levele. *KI-1861-I. 93–94.*; 19. iromány – Dobokavár megye közönségének levele. In: *KI-1861-I. 95.*; 20. iromány – Tisza Kálmán képviselő határozati javaslata. In: *KI-1861-I. 99.*; 21. iromány – Nyáry Pál módosítványa. In: *KI-1861-I. 103–104.*; 25. iromány – Marosszék választmányának levele. In: *KI-1861-I. 111–112.*; 26. iromány – Fölrírás. In: *KI-1861-I. 118–120.*; 27. iromány – Csík, Gyergyó és Kászon szék állandó bizottmányának június 4-én 1861-ben Csík-Somlyón tartott gyűlésének levele. In: *KI-1861-I. 122–123.*; 32. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviseleinek felírata. In: *KI-1861-I. 134–136.*; 36. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviseleinek felírata. In: *KI-1861-I. 152–154.*

613 JANCSÓ (2004) i. m. 66.; JORDÁKY i. m. 18–20.; MIKÓ (1944) i. m. 80–81.; SZÁSZ (1993a) i. m. 483–486.; SZENCZEI i. m. 70–71.

614 GONDA (1998a) i. m. 218.; MIKÓ (1944) i. m. 90–91.

615 MIKÓ (1944) i. m. 89–92.; KATUS (2016d) i. m. 660.; SCHLETT (2002) i. m. 9.

616 Deák Ferenc beszéde az 1861. évi Országgyűlés Képviseelőházának XXI. ülésén. In: A XXI. országos ülés. In: *KN-1861-I. 104, 108–109.*

mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s teszünk, mit az ország szét-darabolása s önállásának föláldozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű polgárai érdeken s érzelmen összeforranak. Óhajtjuk törvényeink azon rendeleteit, mik ereszben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani; s hogy ezt eszközölhessük, múlhatatlanul szükséges az országgyűlésnek mielőbbi kiegészítése. [...] A tettleges egyesülésnek minélelőbbi végrehajtását pedig megtagadta nem annyi volna, mint Erdélyt nem egyesíteni Magyarországgal, hanem annyi, mint Magyarországtól valósággal elszakasztani, és ez a sanctio pragmaticával merőben ellenkezik. [...] Mindaddig, míg azok, kik törvény szerint az országgyűlésre meghívandók, meghíva nem lesznek, mi az országgyűlést kiegészítettnek nem tekinthetjük, s törvények alkotásába és koronázási egyezkedésekbe nem bocsátkozhatunk. [...] Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejteni s biztosítani alkotmányos életünket. Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s törvényeink mindazon rendeleteit, mik a teljes jogegyenlőséget korlátozzák, még ezen országgyűlésen óhajtjuk az igazság, méltányosság kívánalmához alkalmazva, módosítani.”

A későbbi miniszterelnök, Tisza Kálmán a nemzetiségi kérdést – részben nemzetközi kontextusba is helyezve – az alkotmányosság helyreállításával, az Ausztriával való közjogi viszony rendezésével azonos jelentőségűnek ítélte és annak feltételeként értelmezte, csatlakozva Deák Ferenc fenti álláspontjához, azt azonban kissé árnyalva:⁶¹⁷

„A törvényeinkhez, alkotmányunkhoz s ezek minden következményeihez való hű ragaszkodás kötelessége tehát azon első szempont, melyből én teendőinket tekintem. Első és legfőbb kötelességünknek tartom ennek folytán kifejteni, az egész világ előtt tisztán kimutatni, Ausztriával szemben törvényes állásunkat, pontosan kijelölni a viszonyt, melyben hazánknak az osztrák örökös tartományokhoz állani kell. De van még más szempont is. [...] Midőn tehát hazánknak független önkormányzatához jogát kimutatjuk, meg kell győznünk a világot egyszersmind arról is, hogy ezen jog érvényre emelése érdekében van. [...] De még ezzel nincs befejezve teendőnk, mert van egy harmadik szempont is, melyről megfeleledkeznünk nem szabad, [...] nyugtassuk meg egyszersmind hazánk minden rangú, ajkú és hitfelekezeti la-

617 Tisza Kálmán beszéde az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXIII. ülésén. In: A XXIII. országos ülés. In: *KN-1861-I. 126.*

kosait aziránt, hogy az ő érdekeikről sem feledkezünk meg, azok irányában is a democatia igényei s a teljes jogegyenlőség kívánalmái szerint intézkedni akarunk.”

A Főrendiház ülésein azonos elvi alapok kerültek rögzítésre,⁶¹⁸ amely *kiindulópontokhoz csatlakoztak a kibékülés vágyával és hitével a „Bécsben csalódott”⁶¹⁹ nemzetiségek jelen lévő képviselői is. A magyar törvényhozási álláspont és a nemzetiségek ekkor vele azonos, azzal korreláló célkitűzéseit az alábbi nemzetiségi képviselők által tett nyilatkozatokkal lehet szemléltetni:*

Vlad Alajos határozottan kijelentette,⁶²⁰ hogy „Az 1848-ki eseményekről, melyek mindnyájunk előtt ismeretesek, s a nemzetiségeknek egymás közötti véres fellépéséről, s annak okairól szólni nem akarok; mert nem akarom a hegedő sebet feltépni, [...] örömmel tapasztaltam az egész vita folyama alatt azon készséget, eszélyességet és méltányosságot, melyet a nemzetiségek megnyugtatása és kibékítésére nézve e háznak majdnem minden tagja tanúsított, s remélem, hogy ha Isten is úgy akarja mint magunk, ezen kényes természetű, mindnyájunkra nézve legnagyobb horderejű ügyet az igazság, méltányosság és nemzetiségi jogegyenlőség alapján közös akarattal s egyetértéssel elintézendjük. Az idő és alkalom itt van, ragadja és használja fel azt a tisztelt képviselőház, és akkor nincs erő, mely felettünk győzedelmeskedhetnék.”

Maniu Aurél hasonló tartalommal fogalmazott,⁶²¹ amikor kiemelte, hogy „Ezen borzasztó nemzetiségi harcznak, mitől Isten mentse meg örökre szeretett közös hazánkat, [...] A 12 éven át reánk közösen nehezedett absolutisticus központosító rendszer, eme 12 évi közös elnyomatás alatt, a különféle hazánkat lakó nemzetiségek mind inkább közeledtek egymáshoz azon lévén, hogy a megingatott egymás iránti bizalom helyreállíttassék. Ily üdvös törekvések közepette vissza lön adva az alkotmányosság egy része: melynek alapján reconstituáltattak a megyék, a hol már a testvériségi közelítésnek tágasb tér nyitattott. [...] Ezeknek folytán mindenki reményteljesen nézett e mostani országgyűlésünk elé, annak munkásságát élénk figyelemmel kíséri, sóhajtja, hogy mindazon őket nemzetiségi tekintetben sújtó

618 A Főrendiház különösen az V., VI., VII. és VIII., valamint XII. országos ülésein vitatta meg a fenti kérdéseket. In: *FN-1861-I.* 21–141., 144–158.

619 CSORBA (2019a) i. m. 294.; ERDŐDY i. m. 63.; MIKÓ (1944) i. m. 90–99.

620 Vlad Alajos román képviselő nyilatkozata az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXXIV. ülésén. In: *A XXXIV. országos ülés.* In: *KN-1861-I.* 378

621 Maniu Aurél román képviselő nyilatkozata az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XLI. ülésén. In: *XLI. országos ülés.* In: *KN-1861-II.* 107.

törvényes rendeletek fel fognak cseréltetni, más az igazság és kor szelleméhez idomított törvényekkel.”

Pap János belényesi képviselő pedig egyértelműen rögzítette,⁶²² hogy „[...] román ajkú küldőimet is fölötte közéről érdeklí, – míg egyrésztől a magyar hongyűlésnek irántunk atyáskodó gondoskodásaért köszönetet fejezek ki, másrésztől ki kell nyíltan jelentenem azon meggyőződésemet: hogy én a román nemzet érdekeit a magyarokétól, bármiben is, elválasztani nem tudom, [...] a magyarhoni román nép érdeke más lenne, mint a magyaré, ne higgye senki azt mintha akár nemzetisége, akár nyelve, akár pedig vallása a magyarság által eddigelé legkevesebbé is elnyomatva volt volna, s ezért legkisebb ürügye is lehetne aziránt ellenséges érzellemmel viseltetni. Igaz, vannak sérelmeink e tekintetben is: nemzetiségünk nagyrészben félretolva, anyanyelvünk elhanyagoltáivá, s különösen vallásunk elnyomatva volt; – de ha ez sérelem, – a mint méltán az is, – ennek súlya nem a magyar törvényhozást, annál kevésbé pedig a magyar nemzetet nyomhatja; hanem nyomja egyedül kirekesztőleg azon ferde kormány rendszert, mely ellen most mi egyenkint és mindnyájan felszólalunk. Midőn tehát Isten után és közös hazafiúságunknál fogva e tekintetben bizton remélem, hogy e haza legfőbb érdekeiről nem fog mindig más valami idegen rendelkezhetni, t. i. azon kormányrendszer, mely irányunkban mindenkor mostohául s gyakran ellenségesen viselte és viseli magát: – bizton hiszem azt is, hogy a román népre, mint Magyarország egyik kiegészítő részére és csak más nyelvet beszélő hazafiakra, [...] szebb napok fognak felvirulni.”

A törvényhozás tárgyi és elvi kiindulópontjait szemléletesen foglalja össze az uralkodónak küldött felirat,⁶²³ amely alapvetően Deák Ferenc fent idézett felszólalásán és Tisza Kálmán határozati javaslatán alapult:

„Sem Erdély sem Horvát- és Tótország, sem a határőrvidék, sem Fiume és a Tenger-mellék- közöttünk képviselve nincsenek, mert az országgyűlésre meg nem hivatnak; [...] A sanctio pragmatica, a kir. hitlevelek s fejedemi eskük határozottan kimondják, hogy az ország integritása mindenkor sértetlenül föntartandó. De az integritás

622 Pap János belényesi képviselő nyilatkozata az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXXV. ülésén. In: A XXXV. országos ülés. In: *KN-1861-II.* 2.

623 26. iromány – Fölírás alapján elfogadott 32. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata és a 36. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata. In: *KI-1861-I.* 83–85., 118–120., 134–136., 152–154.; 20. iromány – Tisza Kálmán képviselő határozati javaslata. In: *KI-1861-I.* 96–102.

nem csupán abból áll, hogy az ország területéből semmi el ne szakittassék, hanem az, a politikai integritást is magában foglalja. [...] A múlt idők szomorú eseményei káros félreértéseket idéztek elő közöttünk és nem magyar nemzetiségű polgártársaink között. Ezen polgártársainknak nemzetiségök érdekében és Horvátországnak közjogi állása érdekében is követeléseik vágnak, miket ignorálnunk nem lehet, de nem is akarunk. El vagyunk határozva mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s teszünk mit az ország szétदारabolása s önállóságának föláldozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű polgárai érdeken s érzelemben összeforrijanak. Óhajtuk törvényeink azon rendeleteit, mik e részben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani, s hogy ezt eszközölhessük, múlhatatlanul szükége az országgyűlésnek mielőbbi kiegészítése. [...] Hiszszük, hogy Erdélynek nem magyar nemzetiségű polgárai sem fogják kockáztatva látni az egyesülés által nemzeti érdekeiket, mert megnyugvást és teljes biztosítást fognak találni azokban, miket mi más nemzetiségű polgártársaink irányában határozni s tenni fogunk. A mi Horvátországot illeti, [...] saját territóriummal bir, külön állása van, s nem volt soha bekebelezve Magyarországba, hanem kapcsolatban állott velünk, és társunk volt, ki jogainkban s kötelességeinkben, szerencsénkben, bajainkban osztozott. Ha tehát most Horvátország mint ország akar részt venni törvényhozásunkban, ha előbb tisztába akar jöni velünk azon föltételekre nézve, mik mellett közjogi állását Magyarországgal kész összekötni, ha erre nézve úgy akar velünk érintkezni, mint nemzet nemzettel, nem fogjuk azt visszautasítani, [...] Mindaddig tehát, míg azok, kik törvény szerint az országgyűlésre meghívandók, meghíva nem lesznek, mi az országgyűlést kiegészítettnek nem tekinthetjük, s törvények alkotásába s koronázási egyezkedésekbe nem bocsátkozhatunk. [...] Szentesített törvényeket csak azon hatalom függeszthet föl, mely azokat alkotta. Alkotmányos országban csak az összes törvényhozás alkothat törvényeket, azokat tehát egyoldalú hatalommal felfüggeszteni, vagy a mit az absolut hatalom mint rendszerével össze nem férőt hatályon kívül tett, azt az alkotmányosság mellett is egyoldalulag függőben tartani, ellenkezik az alkotmányosság fogalmával. [...] Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejtteni s biztosítani alkotmányos életünket. Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s törvényeink mindazon rendeleteit, mik a teljes jogegyenlőséget korlátozzák, még ezen országgyűlésen akarjuk az igazság, méltányosság kívánalmihoz alkalmazva módosítani. De ha felfüggesztett törvényeink teljes erejökben tetteleg vissza nem állíttatnak, [...] nem bocsátkozhatik semmi újabb törvényalkotási értekezletbe, semmi egyezkedésekbe, mert miként s mi célból alkosson újabb törvényeket, midőn azt látja, hogy egyoldalú ha-

talommal felfüggesztett alaptörvényeinek hatálya még akkor is függőben tartatik, midőn a fejedelem a nemzet képviselőit összehívta, hogy alkotmányos működésüket ismét megkezdjék.”

*Az Országgyűlés ennek megfelelően rögzítette a nemzetiségi kérdés tárgyalásának alapelveit, azaz Horvátország kérdésének külön kezelését, az erdélyi képviselő kérdésének rendezését, a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi integritását, a teljes jogegyenlőség biztosítását és a méltányosságot.*⁶²⁴ Báró Eötvös József munkássága alapján⁶²⁵ ezeken az alapokon az Országgyűlés *egy törvény megalkotását tűzte ki célul valamennyi nemzetiség jogait illetően.*⁶²⁶ Ennek megfelelően a jogegyenlőséggel és a területi integritással összeegyeztethetetlen egyes nemzetiségi igények külön joggá való kodifikálását – az 1848. évi alapállással egyezően – a képviselők elvből elutasították, végül báró Eötvös József javaslatára⁶²⁷ az Országgyűlés elrendelte a kérdés fenti alapelvek mentén való külön nemzetiségi bizottságban⁶²⁸ való tárgyalását⁶²⁹ és az előkészítő munkálatok elvégzését.⁶³⁰ Az Országgyűlés alapállásának indokait összefoglalóan Trefort Ágoston⁶³¹ rögzítette kiemelve, hogy:

624 GYURGYÁK (2007) i. m. 72–73.; MIKÓ (1944) i. m. 99–110.; KATUS (2016d) i. m. 661.

625 EÖTVÖS (1903) i. m. 40–45.

626 38. iromány – Jelentése a jelen országgyűlés teendőiről hozandó határozat szerkesztésével megbízott választmánynak. In: KI-1861-I. 157.

627 Eötvös József báró az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XLI. ülésnapján többek között kiemelte, hogy „[...] az 1848-ik évi dicsőségekben e hazának minden nemzetiségű polgárai részt vettek, úgy tudom, hogy a hazában lakó különböző nemzetiségek híven megosztották velünk – 13 évi szenvedéseinket, híven megosztják velünk reményeinket, és hogy azoknak teljesítésében velünk kezdet fognak fogni minden pillanatban. Soha e ház, és mondhatom a magyar nemzet ezen nem kételkedett kevésbé mint most, sőt teljes meggyőződéssel kinyilatkoztatom, hogy ha a hazában lakó különböző nemzetiségek irányunkban rokonszenvet éreznek, ezen rokonszenvet nem fecsérlik el méltatlanokra. A magyar nemzet 1848-ban fölállította, és kimondta a jogegyenlőség elvét, megpecsételte ezen elvét vérével, és elvan határozva ezen elvet minden következtetésben keresztül vinni. De épen, mert e ház, mely a nemzetet képviseli, a hazában lakó egyes nemzetiségeket elvekkal és pusztá szavakkal kielégíteni nem akarja, – mert reményeket gerjeszteni nem akar, s nem akar ígéretet tenni, melyeket teljesíteni hatalmában nem áll: azért e ház épen a nemzetiségi kérdésre nézve, csak megfontolva, csak kellő tanácskozás után mondhatja el nézeteit.[...] e tárgyban a nemzetiségeket illetőleg egy alázatos indítványt fogok előterjeszteni, azt ezennel teljesítve, indítványomat a ház asztalára leteszem.” In: A XLI. országos ülés. In: KN-1861-II. 106–107.

628 24. iromány – Indítvány egy bizottmánynak kiküldésére a nemzetiségi kérdésben. In: KI-1861-I. 110.

629 MIKÓ (1944) i. m. 99.; KATUS (2016d) i. m. 661.

630 „Legyenek megnyugodva mindazok, akik más ajkúak, nem mondom más nemzetiségek, mert ha a hazában különböző ajkú lakók vannak, de én itt mást, mint egyenjogú polgártársat, mást, mint magyart nem ismerek annyiban, hogy én a fajnak említésében nem látok semmi sértést, mert van magyar faj s van más faj, de egyenlő polgárok vagyunk mindnyájan. [...] Tehát meggyőződésem szerint nincs senki, aki a hazában lakó különböző nemzetiségek iránt mást érezne, mint a legnagyobb testvériséget és jogegyenlőséget, valamint bizonyos, hogy e hazában csak hasonló polgárok vannak, és hogy éppen a tökéletes egyenlőségben fekszik a hazának érdeke” – érvelt a bizottság felállítása mellett báró Eötvös József. In: FENYŐ István (szerk.): *Eötvös József művei – Archépek és programok*. Budapest, Magyar Helikon 1975. 594.

631 Trefort Ágoston nyilatkozata az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXVI. ülésén. In: XXVI. országos ülés. In: KN-1861-I. 200.

„Magyarország integritásáról szólva, lehetetlen nem érinteni a nemzetiségek kérdését. A horvát nemzet saját területtel s történeti jogokkal bír, – én e jogait s bármely jogait tiszteltem, az országgyűlésnek azonban Horvátország irányában az 1848-ki törvényekhez kell ragaszkodni, míg a törvények alkotmányos után megváltoztatva nem lesznek; – kötelességünk azonban már most kimondani, hogy mihelyt az országgyűlés törvényalkotásra képesítve lesz, mi a horvátokkal a fennforgó differentiákat kiegyenlíteni kívánjuk, anélkül azonban, hogy a magyar korona integritását csonkítsuk. [...] Mi a többi Magyarország területén élő népfajokat illeti, én azok fejlődését nemzetiségi irányban nem akarom akadályoztatni, mert a nemzetiségek elnyomtatása, valamint a szabadsággal össze nem fér, úgy rősz és czéltévesztő politika. Szerbek, oláhok, németek, szlávok s ruthenek vigyék saját municipalis ügyeiket saját nyelvükön, használják az iskolákban azon nyelvet, mely nekik tetszik. Én a nemzetiségek benső kifejlődését úgy kívánom tiszteletben tartani, mint a vallást, mibe avatkozni a statusnak joga sincsen. De e külön nemzetiségeknek teendő concessiókat csak a jogegyenlőség alapján lehet tenni – s valamint a vallások közt nem lehetnek privilegialis vallások, úgy a nemzetiségek közt sem lehetnek Magyarország területén privilegialis nemzetiségek. [...] Oly területeken azonban, hol vegyes a népesség, ott tisztán nemzetiségi szempontok szerint státusok soha sem fognak alakulni; mert ily eljárás Európát oly zavarba vinné, minőben az a 8-ik s 9-ik században sinlődött; mert nincs állam Európában [...] mely mostani alakját megtarthatná; remélem tehát, hogy Magyarországon is a történeti előzmények, a geographicus helyzet s más magukban a külön nemzetiségekben rejlő practicus momentumok felsőbbbséget nyeredenek, s azon beteges hajlam: miszerint minden külön népfaj, külön területet követel, s mintegy külön államot akar képezni, – mint sok átmenő szellemi betegség, meg fog szűnni s Magyarország, a magyar állam: Hungária, meg fog maradni; mert a nemzetiségek iránt igazságos tudván lenni, nem lesz alapítva a nemzetiségekre, hanem meg fog felelni a politikai szükségnek, mint fejlődménye a történetnek.”

Az udvarral való kapcsolat feszültségei és az erdélyi kérdésben⁶³² való ellen-

632 Az erdélyi uniót az uralkodó – több más kérdés mellett – nem fogadta el: „A mi mindenek előtt Erdély nagyfejedelemségünknek Magyarországgal való unióját illeti, mely a szász és román nemzet szabad beleegyezése nélkül lón elhatározva, megjegyzendő, miszerint ezen unió soha teljes törvényerőre nem lépett, az egyoldalúan hozott határozatok kihirdetése után tetteleg felbomlott, s egyáltalában mindaddig kivihetlennék léssen tekintendő, valamíg Erdélynek nem magyar ajkú lakosai nemzetiségi érdekeiket ezen unió által veszélyeztetve látják, és a birodalom ebbeli igényei és érdekei kellőleg biztosítva nem lesznek.” –44. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I. 175–176. Az erdélyi unió kérdésében a román képviselők különösen az Országgyűlés XLII. ülésén fogalmaztak meg a többségtől részben eltérő véleményt, amikor ugyan az unió törvényességét elismerték, de a román nemzet balázsfalvi tiltakozását hangsúlyozottan kiemelték, és a kérdés újratárgyalását szorgalmaz-*

tétek ellenére⁶³³ az uralkodó és az Országgyűlés egyaránt a nemzetiségi kérdés tárgya-

ták, amellyel kapcsolatban Babes Vince, azaz Vincențiu Babeș véleménye emelendő ki, amely szerint „[...] Erdélynek egyesülése Magyarországgal az 1848-ik évben törvényesen létrejött. Ez uraim – igaz lehet az erdélyi magyar s székely nemzetrei tekintetből, de – meggyőződésem szerint, -ez nem áll az erdélyi román nemzetre nézve; pedig a román nemzet azon országnak többségét, sőt majd két harmadát képezi. A román nemzet – mint az egész világ előtt tudva van – 1848. évi május 15-én Balázsfalván ünnepélyesen tiltakozott az unió ellen, ha tudniillik az beleegyezése nélkül, azaz oly országgyűlés által fogadtatnék el, melyben a románok mint nemzet aránylag képviselve nem lennének [...] Ennek következtében az erdélyi románok azt követelik, hogy az 1848. évi erdélyi országgyűlésnek joga nem volt – ugyanazon pillanatban, midőn az összes népek polgári egyenjogúságát elismerte s kihirdette, ugyanezen népek tökéletes elmellőzésével – az ország politikai létét, önállóságát feláldozva, azt más országba beleolvasztani, [...]. Azonban legyen bár az unió százszor törvényes, de azt igazságosnak senki sem fogja mondhatni, miután világos, hogy az a román nemzet, azaz a nép kétharmadának meghallgatása és beleegyezése nélkül, sőt annak nyílt tiltakozása daczára, még pedig nemzeti s politikai joga s méltósága ellen jött létre; mondom nemzeti s politikai joga ellen azért, mert habár Erdélyben 400 esztendő óta csak az országnak minoritását képező három nemzet, úgymint a magyar, székely és szász nemzet ismertettet el politikai nemzetnek, az országnak majoritását tevő román nemzet pedig a politikai s nemzeti jogok élvezetétől megfosztva volt; de 1848-ik évi májushó óta a román nemzet is magát Erdélyben egyenjogú politikai nemzetnek tartja, [...] ha igazságosak akarunk lenni [...] az uniót nem tudom más szemmel tekinteni, mint tekintem a horváthországi viszonyt, az az mint kétoldalú szerződést Erdély és Magyarország között, s minthogy eme szerződésnek érvénye az erdélyi román nemzet, az az a lakosságnak többsége által kétségre vonatik, természetesnek találom, hogy a magyar nemzet maga mint egyik szerződő fél, saját ügyében bíro nem lehet, és ítéletet nem mondhat, hanem ezen peresügynek további tárgyalását és elintézését a törvényes kormányra bízni szükséges.” In: A XLI. országos ülés. In: *KN-1861-II.* 116–117.

⁶³³ Az uralkodó és a román képviselők álláspontjával szemben az erdélyi kérdésben is az Országgyűlés hangsúlyos véleményt fogalmazott meg a 47. iromány – Fölrírás és a 49. iromány – Fölrírás soraiban: „Magyarország és Erdélynek egyesülését mind Magyarországnak, mind Erdélynek törvényes országgyűlése ünnepélyesen elhatározta, s ezen határozatokat ő Felsőháznak szentesítése törvény erőre emelte. Ha a szászok és románok törvény által ki lettek volna zárva az erdélyi országgyűlésből, vagy ha a törvény mellőzésével oda meg nem hivattak volna; ha az országgyűlés rendkívüli módon, szokatlan alakban hivatott volna össze; ha nem a valószínűség többség határozott volna, vagy valamelyik rész erőszakkal gátoltatott volna szavazatának szabad kijelentésében : inkább lehetne szóllani arról, hogy a határozat a románok és szászok szabad beleegyezése nélkül hozott, s inkább lehetne kétséget támasztani annak érvénye ellen. De Erdélynek azon országgyűlése, mely az egyesülést elhatározta, szorososan az erdélyi törvények értelmében hivatott össze. Erdélynek akkori közjoga szerint a megyéknek, székely és szász székeknek, s az országgyűlési joggal bíró városoknak követeiből, az ország egyházi s világi méltóságaiából, s főbb hivatalnokaiából és regalistákból kellett alakulni az országgyűlésnek, mindezek meg is hivattak, s követeik által, s illetőleg személyesen meg is jelentek. A megyei követek választásánál a szász vagy román nemesek, kik pedig számosan valának, szinte ugy birtak választási joggal, mint a magyarok. A székely és szász székekben, valamint a városokban is, magyar, szász és román között a választási kvalifikációra nézve különbség nem volt A regalisták, kik törvény szerint a tekintélyesebb nemesekből voltak meghívandók, és a főbb hivatalnokok nem egyedül magyarok voltak. A törvény értelmében ily módon alakított országgyűlés az egyesülés fölötti törvény alkotásában épen azon törvény szabta módon járt el, melyet minden egyéb törvényeinek alkotásában követett; a határozat tudniillik abszolút többséggel hozott, és pedig épen ez esetben nagy többséggel, melyhez mind a román választók befolyásával megválasztott követek közül, mind a szász követek közül számosan járultak szabadon kijelentett szavazataikkal. És midőn a többség akarata határozatképen kimondatott, akkor sem történt tiltakozás a szászok vagy románok részéről. [...] Miután tehát Erdélynek azon országgyűlése, mely az egyesülési törvényt alkotta, szorosan az akkori törvények értelmében alakult, szászok és románok szintűgy befolytak a követek választásába, részt vettek az országgyűlési tanácskozásokban, szavaztak kényszerítés nélkül, s nem egy közülök az egyesülésre szavazott, és akképen az egyesülés nagy többséggel határozottatott el; lehet-e alaposan állítani, hogy a szászok és románok szabad beleegyezése nélkül alkotott az egyesülési törvény? s lehet-e annak érvényét ennél fogva tagadni? [...] Azt sem lehet alaposan állítani, hogy az egyesülésről alkotott magyarországi és erdélyi törvények

lását,⁶³⁴ valamint Horvátország⁶³⁵ kérdését kiemelt jelentőségűnek ítélte. A leiratra adott válaszában⁶³⁶ a fentiekkel kapcsolatban az Országgyűlés hangsúlyos véleményét fogalmazott meg az alábbiak szerint:

„Felszólítja Felseged az országgyűlést, hogy Magyarország nem magyarajku lakosainak nemzetiségi jogait biztosító törvényjavaslatok tárgyalásához fogjon. Mindenekelőtt alaptalannak nyilvánítjuk azon vádat, hogy az 1848-diki törvények Magyarország nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi jogait sértették. Sok czél-szerű intézkedést állapítottak meg ezen törvények a nép javára [...] Megállapították az egyenjogúságot, kiterjesztették minden osztályra a polgári s politikai jogokat, s a népnek millióit a hon szabad polgáiraivá tették; és mindezen jótékony intézkedésekben egyenlően részesítettek minden nemzetiségeket. Nyelvre és nemzetiségre vonatkozólag pedig semmi újabb rendelkezést nem foglalnak magukban az említett törvények. [...] De ha az 1848-diki törvények a nem magyar ajkú nemzetiségek jogait s érdekeit csakugyan annyira sértették; mit tett az absolut rendszer azon sértett jogok visszaállítására, s a népek nemzetiségi érdekeinek oltalmára, midőn 1849-ben a magyar alkotmányt, s az ország minden törvényeit felfüggesztette? Kimondotta a nemzetiségek egyenjogúságát, és ezt az által valósította, hogy mindenütt, minden nemzetiségre nézve, törvénykezésben, közigazgatásban és iskolákban a német rendszert, és a német nyelvet hozta be. Még a szerb vajdaság is, mely a szerb nemzet kedvéért állíttatott fel, egyedül csak nevére volt szerb. És még jelenleg is Cseh-or-

teljes törvényerőre nem léptek. Tudja mindenki, hogy az 1848-ban Pesten tartott országgyűlésre, mely már népképviselőlet alapján alakult, Erdélynek minden választó kerületei választottak és küldöttek képviselőket. Ezeknek megválasztása az egyesülési, s azzal kapcsolatban álló választási törvény szerint történt. A nép választotta meg azokat, és pedig nagy részben szász és román nép; voltak a megválasztott képviselők között románok is szászok is. Az egyesülési törvénynek azon része tehát, mely az országgyűlési képviselőre vonatkozik, s melynek alapján mi most Erdélynek meghívását mindenekelőtt sürgetjük, egész terjedelmében tetteg végre is hajtattott. Elfogadta tehát, s tetteg teljesítette az egyesülést Erdély népének azon része is, mely annak megállapításánál jogot nem gyakorolhatott. Tetteg elfogadta s teljesítette azt a román és szász nép, mely szintűgy választott, mint a magyar, s melyből azon egyének, kik a választók bizodalját bírták, meg is választottak, s az országgyűlésen meg is jelentek.” – 47. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I. 202–203.*; 49. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I. 241–243.*

634 Az uralkodó leirata szerint: „Szükségesnek látjuk továbbá az egybegyűlt Főrendeket és Képviselőket felszólítani, miszerint akár királyi előterjesztéseink, akár az országgyűlés részéről kezdemenyezés folytán oly törvényjavaslat tárgyalásához fogjanak, mely a Magyarországnak nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi jogait, azok terjedelmét, mind nyelvük és nemzetiségi kifejlődésükre, mind pedig közigazgatási viszonyukra nézve határozottan s világosan formulázva tartalmazza.” – 44. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I. 177.*

635 44. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I. 176.*; A 47. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I. 204–205.*; 49. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I. 243–244.*; 6. iromány – Országgyűlési határozat Dalmát-, Horvát- s Tótország és a magyar korona s Magyarország közötti viszonyról. In: *KI-1865-I. 18–19.*; 8. iromány – Dalmát-, Horvát- s Tótország országgyűlési határozata a magyar korona s Magyarország közötti viszonyról. In: *FI-1865-I. 13–14.*

636 47. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I. 205–206.*; 49. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I. 245.*

szágban, Gallicziában, és az örökös tartományok több részeiben minő politikai kedvezésekben részesülnek nyelvökre nézve a nem német ajkú lakosok, ámbár azon országok népességének túlnyomó számát képezik? A közigazgatás és törvénykezés, sőt még a felsőbb oktatás is nem német nyelven vitetik-e mindazon országokban? [...] De tudjuk mi azt, hogy a mind inkább fejlődő nemzetiségi érzet figyelmet érdemel, s nem lehet azt a múlt időknek és régibb törvényeknek mértékével mérni. Nem fogjuk felejtetni, hogy Magyarország nem magyar ajkú lakosai, szintűgy Magyarország polgárai, s mi őszinte készséggel akarjuk mind azt, amit e részben az ő érdekeik, s a haza közérdeke megkíván, törvény által biztosítani. Ha Felsőged kezdetben már meghívta volna jelen országgyűlésünkre mindazokat, kik a törvény szerint meghívandók valának, s a kiegészített országgyűlés azonnal törvények alkotásához foghatott volna, már eddig a nemzetiségi érdekek biztosítását illetőleg törvényjavaslataink Felsőged elébe volnának terjesztve. Sőt mi azon reményben, hogy az országgyűlés mielőbb ki fog egészíttetni, már bizottmányt is nevezünk ki, mely az e részben szükséges előmunkálatokat megtegye, s a teendők iránt javaslatot készítsen, és e bizottmány munkáját már be is fejezte.”

Mindezen alapokon végül a huszonhét tagú nemzetiségi bizottság⁶³⁷ – ahol jelentős szerepet kaptak a nemzetiségi képviselők is⁶³⁸ – az 1861. augusztus 9-i ülésre⁶³⁹ terjesztette elő jelentését⁶⁴⁰ Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román *nemzetiségű külön javaslatával*.⁶⁴¹ A jelentés a fenti szabályozási alapelveket megismételte, rögzítette a *natio Hungarica* elvét azzal, hogy *tételesen felsorolta a magyar nemzetiséget is a magyarországi nemzetiségek között*. A jelentés kiindulópontként rögzítette az ország politikai egységét és a nemzetiségi igények egyéni jogok szerinti, illetve az egyesülési szabadság alapján való rendezésének alapvonalait, részletesen szabályozva és meghatározva a nyelvi jogokat az állami, önkormányzati és igazságszolgáltatási területeken, illetve az egyéni és egyesületi viszonyokban, ugyanakkor a *külön nemzetiségi alapon szerveződő területi önkormányzatokat változatlanul elvetette*⁶⁴² az alábbi *részletes indokolás alapján*:⁶⁴³

637 A nemzetiségi bizottság tagjainak megválasztását az LII. országos ülésen hirdették ki. In: Az LII. országos ülés. In: KN-1862-II. 217.

638 JORDÁKY i. m. 24–25.

639 A LXIV. országos ülés. In: KN-1861-II. 284.

640 48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmánynak. In: KI-1861-I. 211–219.

641 BODEA – SURDU i. m. 192.; GYURGYÁK (2007) i. m. 73–74.; JORDÁKY i. m. 25–26.; MIKÓ (1944) i. m. 104.; SZÁSZ (1993a) i. m. 480.

642 ERDŐDY i. m. 64.; GYURGYÁK (2007) i. m. 73.; MIKÓ (1944) i. m. 105–107.; KATUS (2016d) i. m. 661.

643 48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmánynak. In: KI-1861-I. 211–212.

„A nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmány [...] Eljárásának alapjául két út kínálkozott: a honban létező egyes nemzetiségek formulázott kívánalmai, a mint azok a túróc-szentmártoni gyűlésnek e bizottmányhoz által tett emlékiratában, és köztudomás szerint a szerb congressuson, úgy az erdélyi románok részéről is fogalmazva lőnek; avagy kijelölése azon határoknak, a melyeken belül az egyes nemzetiségek saját e részbeli igényeiket szabadon érvényesíthetik. A bizottmány e második kiinduló pontot választá; mert a jogegyenlőségnek 1848-ban kimondott elvével összeférhetőnek nem tartá, hogy bármely kérdés, mely az egyéni szabadsággal oly szoros egybeköttetésben áll, mint a nemzetiségi igények kielégítése, engedmények útján oldassék meg. Mert azon körülménynél fogva, hogy az egyes nemzetiségek e hazában elszórva, összevegyülve találtnak, azok konkrét kívánalmainak kielégítése, vagy oly területi változások, kikerekítéseket tételezne fel melyek az ország politikai egységét veszélyeztetnék, vagy pedig a nagyobb nemzetiségek területén lakó kisebb nemzetiségi töredékek végelnyomására vezetne. [...] Magyarország sajátos ethnographiai viszonyainál fogva épen utalva látszik odatörekedni, hogy a nemzetiségi kérdést oly törvényes intézkedések által fejtse meg egyszer mindenkorra, melyeknek paizsa alatt az egyes polgárnak érzébeni jogos követelményei a haza területének bármely részén szintoly mértékben védve, mint az egyes nemzetiségeknek mint testületeknek szabad egyesülés útján kifejlődhetése biztosítva legyen. Ily törvényes intézkedések elemeit nyújtják nálunk a századokon keresztül fenállott községi önkormányzás, az egyes vallásfelekezeteknek nem csak egyházi ügyeikre, hanem tanodáik belrendezésére és kezelésére is kiterjedő autonómiája, és mindenek felett azon helyhatósági rendszer, melynek észjogi alapját épen az individuális szabadságnak az állam-hatalom túlterjeszkedése ellenébeni megóvása, s úgy a physikai, mint morális egyediségeknek az államegység legszükségesebb korlátain belüli szabad mozgathatása képezik. E nézetből kiindulva [...] a következő két fő elvet véltük mindenekelőtt megállapítandóknak: a) Hogy Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csak is egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatlan magyar nemzetet képezik; és b) hogy az országban lakó minden népek, névszerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz sat. – egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.”

A bizottság javaslatát és jelentését végül az Országgyűlés tárgyalni nem tudta,⁶⁴⁴ azt az uralkodó az Országgyűlés tiltakozása ellenére⁶⁴⁵ 1861. augusztus 22-én feloszlatta.⁶⁴⁶

3.2.5. A nemzetiségi kérdés az 1865/1868. évi Országgyűlésen, az egyes törvényjavaslatok és nemzetiségi igények, valamint azok elvi kiindulópontjainak kapcsolata

Az 1861. évi Országgyűlés összehívását eredményező okok ismételt bekövetkezte, különösen a königgrätzi vereség⁶⁴⁷ az uralkodót⁶⁴⁸ is a Magyarországgal való megegyezés szándéka felé vezette.⁶⁴⁹ A megegyezés alapfeltétele a magyar Országgyűlés ismételt összehívása volt,⁶⁵⁰ amelyre – elvi és politikai vitákat követően – a magyar fél is nyitottságát fejezte ki.⁶⁵¹

Az 1865/68. évi Országgyűlés az 1861. évvel azonos alapon állt az Ausztriával való közjogi viszony rendezése tekintetében,⁶⁵² ugyanakkor a nemzetiségi kérdés rendezését a trónbeszéd⁶⁵³ nem érintette, csak annyiban és csak közvetett módon, hogy a közjogi rendezés

644 CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: Nemzetek vagy nemzetiségek? Törvények és törvénytervezetek a nemzetiségi egyenjogúságról az 1860-as években. *Erdélyi Jogélet*. 2020/2. 5–6.

645 A LXVII. és LXVIII. országos ülés. In: KN-1861-II. 289–296.; A XXI. és XXII. országos ülés. In: FN-1861-I. 174–182.; 52. iromány – Óvás. In: KI-1861-I. 273–274.; 53. iromány – Határozati indítvány. In: KI-1861-I. 277.

646 56. iromány – Királyi leirat. In: KI-1861-I. 292.; 57. iromány – Királyi leirat. In: KI-1861-I. 293.; BÚSBACH (1906b) i. m. 195–196.; KATUS (2016d) i. m. 661.; MIKÓ (1944) i. m. 108–110.

647 LIGETI Dávid: Solferinótól Königgrätzig – Ferenc József háborúi 1859–1866 között. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018. 120–126.; GONDA (1998a) i. m. 223–229.; PÁCLIŞANU (1944) i. m. 5.; TAYLOR i. m. 159.; ZAKAR-KOZÁRI (2011c) 867–868.

648 Az uralkodó 1866. február 27-én a Főrendiház válaszfeliratának átvételekor kelt nyilatkozata szerint „Én a kiegyenlítést közösen elismert jogalapon, Őszinte szándékkal, de egyszersmind szilárd elhatározással kezdeményeztem oly irányban, melytől uralkodó kötelmeim sérelme, és birodalmam életfeltételeinek veszélyeztetése nélkül el nem térhetek. Megnyitottam a tért a szabad eszmecserének, és legforróbb óhajtaim közé soroltam kedvelt Magyarországom belkormányzati Önállásának akkénti megszilárdítását, hogy az midőn saját körében áldásthozólag fejlődik, egyúttal a viszonyok ereje által követett érdekesség alapján birodalmam jobblétének és nagyságának is hathatós tényezőjévé válhassék.” In: 15. iromány. In: FI-1865-I. 37.

649 SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: SZÁSZ (1993b)] 524.; BÚSBACH (1906b) i. m. 303–344.; CSORBA (2019a) i. m. 323–325.; ECKHART i. m. 285–287.; GERŐ i. m. 165–186.; ROMSICS (2017) i. m. 347–348.; TAYLOR i. m. 139–153.

650 I. országos ülés. In: KN-1865-I. 1–3.

651 SCHLETT (2010) i. m. 200–270.; SCHWARCZWÖLDER i. m. 26–33.

652 CIEGER András: A közös ügyek rendszere. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018. 132–134.; KATUS (2016d) i. m. 661–664.

653 1. iromány – Ő Császári és Apostoli királyi felségének Trónbeszéde. In: KI-1865-I. 1–3.; In: FI-1865-I. 1–3.

érdekében a horvát szabor és az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlése⁶⁵⁴ is összehívásra⁶⁵⁵ került.⁶⁵⁶ Míg a horvát országgyűlés összehívása alapvetően pozitív fogadatra lelt, addig az Erdélyi Nagyfejedelemség és országgyűlésének kérdése – az 1861. évvel azonos módon és alapokon – heves vitát⁶⁵⁷ váltott ki,⁶⁵⁸ elvégre külön erdélyi országgyűlés a Magyarországgal való unióval ellentétben állt. Mindezeknek megfelelően a Képviselőház országgyűlési válaszfeliratban az erdélyi unió kérdését külön kihangsúlyozta,⁶⁵⁹ amellyel egyidejűleg az igazság és a testvériesség elveit szem előtt tartó nemzetiségi jogalkotás szándéka is nevesítést nyert.⁶⁶⁰ A válaszfelirat⁶⁶¹ a fenti körülményeket összefoglalóan az alábbiak szerint tartalmazta:

„Őszinte hálánkat nyilvánítjuk Fölségednek azért is, hogy Horvát- és Tótország gyűlését kegyelmesen fölszólítani méltóztatott, hogy gondoskodjék eleve a felől, miszerint jelen országgyűlésünkön kellőleg képviselve legyen. Ugy tekintjük mi ezt, mint a magyar korona épségének fentartására s országgyűlésünk kiegészítésére irányzott legmagasabb fejedelmi szándék tanúságát. [...] Újra ismételjük tehát, hogy: „ha Horvátország, mint ország, akar részt venni törvényhozásunkban, ha előbb tisztába akar jöni velünk azon föltételekre nézve; melyek mellett közjogi állását Magyarországgal kész összekötni, ha ezek iránt ugy akar velünk érintkezni, mint nemzet nemzettel: mi azt sem fogjuk visszautasítani. Őszinte bizalommal nyújtunk neki testvéri kezét, csak országunknak s a magyar koronának épsége és alkotmányos

654 1. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 1–2.; 2. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 2–9.; 16. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 39–42.; 17. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 42–43.

655 Első ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15.–1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 1–7.; I. Országos ülés. In: KÖNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója, 1863. július 15-1864. október 29.* Nagyszeben, 1863. 1–5.

656 MIKÓ (1944) i. m. 84–86, 111–116.; SZÁSZ (1986) i. m. 1490–1497.

657 9. iromány – Válaszfelirati javaslat a trónbeszédre. In: *KI-1865-I. 22–30.*; 12. iromány – A magyar Országgyűlés válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *KI-1865-I. 33–41.*; 16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: *KI-1865-I. 44–47., FI-1865-I. 38–41.*; 11. iromány – A magyar országgyűlés felsőháza elé terjesztett válaszfelirati javaslat a legmagasb trónbeszédre. In: *FI-1865-I. 26–30.*; 14. iromány – A magyar országgyűlés felsőházának válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *FI-1865-I. 33–37.*

658 MIKÓ (1944) i. m. 84–86.; TAYLOR i. m. 146–147.

659 A válaszfelirati vita, amely egyebekben tartalmazta a horvátországi, erdélyi és nemzetiségi kérdések egyes aspektusait is a Képviselőház XIX–XX., XXII–XXX., XXXII–XXXIII., valamint XLI–XLV. országos ülésén zajlott. *KN-1865-I. 146–148., 153–329., 355–369.*

660 MIKÓ (1944) i. m. 111–117.

661 12. iromány – A magyar Országgyűlés válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. –In: *KI-1865-I. 38–39.*

önállása fentartassék. [...] A horvát országgyűlésnek 1861-iki határozatait, melyeket Fölséged velünk közleni méltóztatott, akkor véljük legcélszerűbben tárgyalhatóknak, ha majd azon országoknak képviselőivel, vagy a kiegyenlítés végett küldött megbízottjaival együtt tanácskozhatunk s e tárgyat az ő hozzájárulásukkal intézhetjük el. Köszönetünket fejezzük ki Fölségednek azon fejedelmi gondoskodásaért is, melylyel a Magyar és Erdélyországok egyesüléséből folyó viszonyoknak végleges elintézését szíven hordja. Megvetették e viszonyoknak alapját azon törvények, melyek 1848-ban Magyar- és Erdélyország egyesítéséről e két ország közös egyetértésével hozattak s királyi jóváhagyás által ünnepélyesen szentesítettek. De sok van még e részben elintézendő, s mi nem hozzuk kétségbe, hogy minden részről megnyugtató, igazságos és méltányos megállapodás eszközzésére komoly megfontolás és előrelátás leend szükséges. Minket az ezek fölötti tanácskozásokban testvéri szeretet érzelmei fognak vezetni; alapja reményünknek azon bizalom, hogy tőlünk senki sem kíván olyasmit, a mi veszélyeztethetné alkotmányunk alapelveit. Horvátországnak és Erdélynek országgyűlésünkre lett meghívása elhárított egy súlyos akadályt, mely 1861-ben leginkább gátolta törvényhozási működésünket.”

Az erdélyi országgyűlés a saját legitimitációjáról folytatott közjogi vitákat követően végül a magyar képviselők távollétében⁶⁶² a román nemzetiség igényeit elismerte és azokat rendezte.⁶⁶³ Ennek megfelelően bevezetésre került Erdélyben a magyar mellett a német és

662 Hatodik ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 23–28.; Tizenötödik ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 64.; VI. Országos ülés. In: KÖNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója*, 1863. július 15–1864. október 29. Nagyszeben, 1863. 27–34.; XV. Országos ülés. In: KÖNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója*, 1863. július 15–1864. október 29. Nagyszeben, 1863. 142–146.

663 21. számú iromány – Törvényjavaslat A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 45–46.; 22. számú iromány – Törvényjavaslat A három országos nyelveknek a közhivatali közlekedésbeni használatáról. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 46–49.; 26. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány által indítványozott Törvényjavaslat a román nemzet szintugy mint a görög katholica és a görög keleti vallások egyenjogúságát illetőleg. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 67–68.; 27. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány jelentése az 1-ső kormányelőterjesztésről, mint a román nemzet és vallásai egyenjogúsága keresztülvitelét illető Erdély Nagyfejedelemségben érvényes törvényjavaslatról. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 68–71.; 29. számú iromány – Törvényzikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 74–75.; 37. számú iromány – Törvényzikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben.

a román hivatalos nyelv,⁶⁶⁴ továbbá a román nemzeti terület kivételével teljesítésre kerültek a román nemzet egyenjogúsítási és elismerési⁶⁶⁵ igényei is,⁶⁶⁶ mely mellett az örmény egyenjogúság kérdése is – érdemi tárgyalás nélkül – napirendre került.⁶⁶⁷

In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 84–86.; 45. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 145–146.; 52. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről szóló törvényczikkokról. In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 156–158.; 53. számú iromány – Melléklet A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülvitelét tárgyaló bizottsági jelentéshez. In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 159–161.; 54. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 162–164.; 73. számú iromány – Jelentése A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben használatát illető második k. kormányjavaslat ügyében kiküldött bizottságnak. In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 188–192.; 81. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 198–200.; 100. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak a legkegyelmesebb szentesítés alá terjesztendő törvényczikk iránt, a három országos nyelvnek a közhivatali közlekedésben használatát illetőleg. In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 258–259.; 101. számú iromány – Törvényczikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 259–263.

664 BOLOVAN, Ioan: Epoca liberală. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei* Vol. III. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 415–416.; CSERNUS-LUKÁCS i. m. 9–10.; JANCÓS (2004) i. m. 66–71.; MARCU (1997) i. m. 187.; MIKÓ (1944) i. m. 84–86.; MURZEA – MATEFI i. m. 211–212.

665 Az 1863/1864. évi erdélyi Országgyűlés a fent idézett javaslatokat nyolcadik, tizenhetedik, harminchetedik, valamint negyvenedik ülésén tárgyalta és fogadta el, kihirdetése a negyvenhetedik, illetve negyvenkilencedik ülésen történt. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 35–36., 68–69., 71–72., 72–74., 74–77., 78–81., 81–84., 85–87., 88–91., 91–94., 94–96., 100–101., 102–105., 106–109., 110–113., 113–115., 115–119., 120–123., 124–126., 127–129., 130–131., 141–145., 166., 172.; In: KÓNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1863. 47–52., 149–155., 155–170., 171–189., 189–202., 202–224., 224–240., 240–260., 260–278., 278–293., 293–296., 301–316., 317–339., 339–364., 365–384., 384–399., 400–426., 426–449., 450–467., 467–491., 491–494., 517–520., 590., 602.

666 BODEA-SURDU i. m. 194.; CSERNUS-LUKÁCS i. m. 14–15.; JORDÁKY i. m. 42–50.; MIKÓ (1981b) i. m. 60–62.; SZÁSZ (1986) i. m. 1490–1504.; SZÁSZ (1993a) i. m. 485–486.; SZENCZEI i. m. 70–71.

667 62. számú iromány – Javaslattevő az örmény nemzet és annak vallása egyenjogúságának keresztül viteléről törvényczikkelyhez. In: Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 175–177.; Negyvenharmadik ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 153.; XIX. Országos ülés. In: KÓNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1863. 182–186.; XLIII. Országos ülés. In: KÓNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója*, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1863. 566.

A politikai körülményekben bekövetkezett változások a Kiegyezés megvalósulását⁶⁶⁸ megelőzően, 1865/1866 fordulóján az erdélyi országgyűlésben ismét a Magyarországgal való unió pártján állók többségére vezettek.⁶⁶⁹ A politikai és közjogi változások eredményeként az erdélyi kérdések rendezését is az 1865/1868. évi magyar Országgyűlés volt hivatott rendezni a jövőben, és így az 1868. évi XLIII. törvénycikk⁶⁷⁰ rendelkezései⁶⁷¹ szerint valósult meg – egyes képviselők tiltakozása ellenére⁶⁷² – Erdély és Magyarország második egyesítése.⁶⁷³

A Kiegyezés elvi alapját a mérsékelt liberalizmus programja képezte, és ezáltal szervesen illeszkedett a történelmi folyamatokba,⁶⁷⁴ és nem célzott semmilyen nemzeti ségi elnyomást,⁶⁷⁵ ennek ellenére a nemzetiségek oldalán ellenérzéseket váltott ki a német, illetve a magyar szupremácia megerősödése és biztosítása okán.⁶⁷⁶ Az elvi alapok változatlanágából fakadóan a két évtizeddel korábbi, valamint az 1861.

668 PÁCURARIU i. m. 281–283.; TAYLOR i. m. 167–171.

669 AMUZA (2001b) i. m. 232–233.; BODEA–SURDU i. m. 196.; BOLOVAN i. m. 417–418.; JORDÁKY i. m. 57–63.; SZÁSZ (1986) i. m. 1505–1507.; SZÁSZ (1993a) 486–488.

670 1868. évi XLIII. törvény-cikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvomda, 1896. 486–489.

671 362. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *KI-1865-VI*. 254–258.; 284. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II*. 385.; 285. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *FI-1865-II*. 386–388.; 290. iromány – Jelentése a méltóságos főrendek állandó hármass bizottmányának „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1865-II*. 394.

672 391. iromány – Határozati javaslat. In: *KI-1865-VII*. 9–10.

673 DEÁK Ágnes: Újabb fordulat az alkotmányosság felé. Felkészülés az unióra. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 669–674.; PÁL Judit: A politikai keretek átalakulása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 27–34.; EGYED (2013) i. m. 223.; GYURGYÁK (2007) i. m. 74.; SZÁSZ (1993b) i. m. 524–525.

674 42. iromány – Királyi leirat (1866. nov. 17.). In: *KI-1865-II*. 1–3.; 48. iromány – A magyar Országgyűlés képviselőháza elé terjesztett fölirati javaslat az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *KI-1865-II*. 19–21.; 49. iromány – Fölrata a magyar Országgyűlésnek az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *KI-1865-II*. 22–24.; 60. iromány – Királyi leirat (1867. febr. 17.). In: *KI-1865-II*. 49–50.; 69. iromány – Jelentése a közös viszonyok tárgyában kiküldött hatvanhetes bizottságnak. In: *KI-1865-II*. 65–101.; 87. iromány – Törvénycikk a magyar korona országai és az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról s ezek elintézésének módjáról. In: *KI-1865-II*. 160–168.; 25. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának fölrata az 1866. november 17-ken kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *FI-1865-I*. 94–96.; 28. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának fölrata az 1866. november 17-ken kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *FI-1865-I*. 98–101.; 45. iromány – A képviselőház 1867. évi március hó 30-án tartott CXIV-ik ülésének jegyzőkönyvi kivonata. A magyar országgyűlés képviselőházának a közös viszonyok tárgyában hozott határozata. In: *FI-1865-I*. 123–129.; 49. iromány – Törvénycikk a magyar korona országai és az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról s ezek elintézésének módjáról. In: *FI-1865-I*. 133–141.

675 JÁSZI (1982) i. m. 362.

676 PÁCURARIU i. m. 297–298.; PÁCLIȘANU (1944) i. m. 13–14..

évi Országgyűlés által elfogadott *jogalkotási koncepció érdemben nem változott*,⁶⁷⁷ azaz a nemzetiségi kérdés döntően individualista megközelítésben volt a magyar vezetés által értelmezett.⁶⁷⁸ Ez az alapállás döntően befolyásolta a törvény-előkészítő bizottság és albizottság munkáját,⁶⁷⁹ és e körben az osztrák alkotmányjog elvi alapjai is közvetett hatást gyakoroltak.⁶⁸⁰

A magyar nemzetiségi jogalkotásra gyakorolt osztrák hatások tekintetében ki kell emelnünk, hogy Ausztriában a magyarországi folyamatokkal ellentétes irányú nemzetiségi kihívásra figyelhetünk fel. Ausztria esetében a *területi integritást* nem a nemzeti kisebbségek, hanem a *német nacionalizmus irredentizmusa* veszélyeztette elsősorban,⁶⁸¹ amely mellett a cseh pánszláv gyökerű széparatizmus, a lengyel függetlenség kérdése, illetve az egységes olasz állam létrejöttével megerősödött olasz kihívás⁶⁸² mellett kisebb mértékben a ruthén kérdés is jelentkezett.⁶⁸³ Ausztria esetében további kihívást jelentett a birodalom különböző mértékű önkormányzatisággal rendelkező történelmi tartományokra osztottsága, amely tartományi határok etnikai kiigazítása a feléledő nacionalizmusok által különös államszervezési kérdéseket vetettek fel.⁶⁸⁴ Az osztrák államszervezési kérdések céljai és várt hatásai – az értekezésben annak tárgyánál fogva érintőlegesen vizsgált *trialista* vagy etnikai alapon való föderatív átszervezésének lehetőségei – szükségképpen az alig helyreállított magyar területi integritással szembeni kiindulópontokat vallottak,⁶⁸⁵ így a Kiegyezés lényegi alapjait vonták kétségbe. Ausztria államszervezeti sajátosságai eredményeként a történelmi tartományokra osztottság – amelyet 'a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok' megnevezés is tükröz – a *nemzetiségi kérdés kezelését nem összbirodalmi, hanem alapvetően e tartományok szintjén, tartományi belügyként volt értelmezhető és vezetett kompromisszumos megoldásokra, helyi kiegyezésekre*.⁶⁸⁶ Ausztria államberendezkedésének sajátosságain túl a nemzetiségi kérdés összbirodalmi kezelését az is lehetetlenné tette, hogy domináns nemzet hiányából fakadóan nemzetállami egységesítési folyamatok sem voltak megfigyelhetők, azaz változatlanul a *dinasztikus* alapállás volt a fő államszervezési elv.⁶⁸⁷

Magyarország és Erdély esete tehát alapvetően tért el Ausztria helyzetétől, így a magyar jogalkotási koncepciót rögzítő válaszfeliratra adott *uralkodói leirat*⁶⁸⁸ megerősítette a területi

677 GYURGYÁK (2007) i. m. 75–76.; MIKÓ (1944) i. m. 111–164.; SCHLETT (2010) i. m. 271–370.

678 EÖTVÖS (1903) i. m. 92–96.

679 MIKÓ (1944) i. m. 111–164.; SCHLETT (2010) i. m. 534–535.

680 JÁSZI (1982) i. m. 380.

681 JÁSZI (1982) i. m. 384–385., 482–484.

682 JÁSZI (1982) i. m. 482–496.

683 JÁSZI (1982) i. m. 490–492.

684 SZABÓ (2020) i. m. 1–3.

685 SZABÓ (2020) i. m. 1–2.

686 SZABÓ (2020) i. m. 5–6.

687 SZABÓ (2020) i. m. 5–6.

688 „Kedvesen vettük az országosan egybegyűlt főrendek és képviselők azon ígéretét, miszerint »a hon polgárainak minden osztályai iránt, vallás- és nyelvkülönbség nélkül, az igazság és méltányosság elveit fogják mindenkor irányadókul tekinteni, és hogy jelesül Magyarországnak nem magyar ajkú lakosai irányában mindazt, a mit e

épség fenntartása melletti nemzetiségi törvény megalkotásának szükségességét, és annak legfelsőbb támogatásáról biztosította a törvényhozókat.⁶⁸⁹

A leirat felolvasását követően közel kéthónapos vita bontakozott ki a törvény-előkészítő bizottság felállításának módjáról, tagjairól⁶⁹⁰ akiket 1866. április 26-án választottak meg.⁶⁹¹ Az Országgyűlés által állandóan napirenden tartott bizottsági munkától⁶⁹² függetlenül érkeztek a kérdés eldöntését sürgető beadványok, valamint javaslatok és indítványok elsősorban szerb részről az 1861. évi karlócai szerb kongresszusi határozatok alapján szerb külön jogok, elsősorban területi autonómia érvényesítése érdekében,⁶⁹³ illetve román részről részben hasonló tartalommal.⁶⁹⁴

A jogalkotási előkészítő folyamatok eredményeként végül öt törvényjavaslat kerül kidolgozásra az Országgyűlés elé terjesztésre,⁶⁹⁵ amelyek közül kettő, az úgynevezett *bizottsági-többségi*⁶⁹⁶

részben az ő érdekeik és a haza közérdeke megkíván, törvény által óhajtják biztosítani.« Uralkodói tisztünk teljesítésének sorában legkedvesebb teendőink közé fog tartozni mindaz, a mivel az ország területi épségének fentartása mellett az általunk buzgón óhajtott eredmény valószínűsítését előmozdíthatjuk; mert az ország lakosainak békéjét, egyetértését és érdekekben egybeforrását mindenkor élénk örömmel fogjuk szemlélni és hathatósan gyámolítani.» In: 16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: *KI-1865-I.* 47.

689 MIKÓ (1944) i. m. 117.

690 23. iromány – Indítvány. In: *KI-1865-I.* 58.; 24. iromány – Indítvány a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldása iránti törvényjavaslat kidolgozására megválasztandó bizottmányra nézve. In: *KI-1865-I.* 58–59.; 26. iromány – Indítványa Deák Ferencz pest-belvárosi képviselőnek, az alább elsorolt fontos tárgyakra nézve kiküldendő bizottmányok iránt. *KI-1865-I.* 61–62.; Az LIV. országos ülés. In: *KN-1865-II.* 83.; Az LV. országos ülés. In: *KN-1865-II.* 84.

691 KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – A dualista Monarchia államrendszere és a magyar polgári államapparátus felépítése. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016e)] 652.; MIKÓ (1944) i. m. 117–120.

692 A CX. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 54–55.; A CXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 179–180.; A CXLII. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 266–285.; A CXLVI. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 310–311.; A CLIII. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 4.; A CLVI. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 11.; A CLVIII. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 24.; A CLXXII. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 190.; A CLXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 197.; A CXCV. országos ülés. In: *KN-1865-VI.* 238–240.; A CCV. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 4.; A CCVIII. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 40–41.; A CCXI. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 62–63.; A CCXXII. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 312.; A CCXLIII. országos ülés. In: *KN-1865-VIII.* 49–50.; A CCLVIII. országos ülés. In: *KN-1865-VIII.* 361–362.; A CCLXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-IX.* 304.; A CCLXXVI. országos ülés. In: *KN-1865-IX.* 374.; A CCLXXXIX. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 33.; A CCXCVI. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 128–129.; A CCXCIX. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 156–159.

693 117. iromány – Határozati, illetőleg törvényjavaslat a szerb nemzeti ügyben. Melléklet a 117. sz. irományhoz. Az 1861-ik évben szerémi Karloviczon tartott nemzeti congressus határozatainak hiteles másolata szerb nyelvről magyarra fordítva. In: *KI-1865-II.* 224–229.; Az XLI. országos ülés. In: *KN-1865-I.* 355–357.; Az LVII. országos ülés. In: *KN-1865-II.* 94.; A CXLI. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 264.; A CLXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 209., 211.; A CCXXV. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 178–179.

694 CSERNUS-LUKÁCS i. m. 8–9.; MIKÓ (1944) i. m. 121–126, 133–140., 146–164.

695 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. In: *KI-1865-II.* 251–276.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. In: *KI-1865-VI.* 128–137.; 361. iromány – A központi bizottság Jelentése a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslatról. In: *KI-1865-VI.* 249–253.

696 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. F. melléklet. In: *KI-1865-II.* 272–276.; 343. iromány – Jelentése

és Deák Ferenc lényegében azonos alapokon nyugvó és azt részben átdolgozó javaslata,⁶⁹⁷ illetve a szerb és román képviselők által jegyzett úgynevezett kisebbségi javaslat⁶⁹⁸ tekintendő alapvető fontosságúnak mintegy két és fél év bizottsági munkálatait követően.

A Képviselőház elé 1868. október 28-án előterjesztett⁶⁹⁹ többségi javaslat alapját képező bizottsági jelentés és törvényjavaslat megfontolás tárgyává tette az 1861. június 7-i túrócszentmártoni szláv, azaz szlovák és az 1861. március 21-i szerb nemzetgyűlések határozatait, a kisebbségi képviselők indítványait és az 1861. évi bizottsági jelentést,⁷⁰⁰ és azokat mellékelte előterjesztéséhez, az általános vitát előkészítendő.⁷⁰¹ A javaslat a *natio Hungarica* alapján az egyenjogúság és a területi integritás alapelveit rögzítette, így alapvetően nem látott lehetőséget egyes nemzetiségek külön jogainak kodifikálásra, ahogyan a területi önkormányzatok-autonómiák megalakítására sem, következésképpen elsősorban a nyelvkérdésre helyezte a hangsúlyt.

A bizottsági jelentéshez mellékletekként csatolt nemzetiségi javaslatok, illetve a kisebbségi javaslat tárgyalását megelőzően valamennyi esetében kiemelendő, hogy a nemzetiségi javaslatok mindegyike elismerte és hitet tett Magyarország területi integritása mellett, vitatva, hogy a igényeiket megalapozó érvek ezen integritás ellen hatnának. A javaslatok e körben az államhatárokon belül nemzetiségi alapon „kikerekített” vármegyéket, illetve nemzetiségi kerületek kialakítását szorgalmazták. Elvi oldalról a kérdés vármegyei autonómia útján való rendezésére valós lehetőség volt, különösen abból a szempontból, hogy a közigazgatás újjászervezése és a partikuláris különönkormányzatok felszámolását elvégző megyerendezés még nem történt meg, így az alábbiakban bemutatott szlovák nemzeti törvényjavaslat is ezen az alapon állt, igaz, eljutott több vármegye kialakításával egy nemzetiségi kerület kialakításának programjához. A magyar állam területi integritásának, de legalábbis államhatárainak sérthetlensége kérdésében tehát a fenti árnyalással alapvetően konszenzus állt fent. Szintén rögzíthető, hogy az 1848. évi jogegyenlőség alapján eredeztethető politikai magyar nemzet fogalmát is alapvetően elfogadták a nemzetiségi képviselők, azonban annak felfogását – a területi integritás elvéhez hasonló módon – már árnyalni kívánták. A nemzetiségi képviselők a politikai magyar nemzet fogalma alatt a magyarországi

a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. I. melléklet. In: *KI-1865-VI.* 130–134.; 361. iromány – A központi bizottság Jelentése a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslatról. In: *KI-1865-VI.* 249–253.

697 392. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *KI-1865-VII.* 11–15.; A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 6–7.

698 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. C. melléklet. In: *KI-1865-II.* 261–264.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. II. melléklet. In: *KI-1865-VI.* 134–137.; A CCXVII. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 114.; A CCXXI. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 137.

699 A CCCIII. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 216–218.

700 GYURGYÁK (2007) i. m. 71., 73–74.

701 MIKÓ (1944) i. m. 125.

nemzetek egyfajta szövetségét értették.⁷⁰² A bevezetésben említettek alapján a fogalmi keretek részbeni tisztázatlanságából kifolyólag megismérlésre kerültek szerb részről többek között a szerbek történelmi jogaira való hivatkozások, valamint a románok külön nemzetként való elismerése állandó programjának elemei.⁷⁰³ Ennek megfelelően a *nemzetiségi képviselők kollektív és nem individualista alapon állva kérték a nemzetiségek, beleértve a magyar nemzetiség felsorolását is a törvényben, és ez alapján látták megvalósíthatónak az ország területi igazgatásának átszervezését nemzetiségi alapon.*⁷⁰⁴ Mindezeket előre bocsájtva az egyes nemzetiségek Nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos elvárásainak és igényeinek áttekintésére az alábbiakban tehető kísérlet.

A bizottsági jelentéshez A) *mellékletként*⁷⁰⁵ csatolt az 1861. június 7-i túrócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés határozata *egyszerre áll individualista alapon, igényelve egyéni jogok széles körét, illetve kollektív alapon.*⁷⁰⁶ A határozat külön érdekessége, hogy elsőként alapoz a történelmi jogra, arra, hogy a magyarok bejövetele előtt a szlovákok már jelen lévő közösségként önként fogadták el a magyar államot, és azért a magyarokkal együtt küzdöttek, amely tény igényeik teljesítésének egyik jogalapja. A törvényhez való hozzáállás tekintetében kiemelkedő a határozatok azon filozófiai alapállása, amely szerint „Kérdés, hogy jelenleg örvendetes vagy szomorú napoknak néz-e elébe kedves hazánk, most, midőn a világ vezéreszméje, a nemzetiség kérdése benne a maga megoldására vár”.⁷⁰⁷ A szlovák alapállás lényege, hogy ahogyan az individuumok azonos és egyenlő jogokat élveznek, úgy a nemzeti közösségeket is azonos és egyenlő jogok illetik meg, így a nemzeti közösségek külön elismerése a törvény elfogadásának előfeltétele, így ezen elismert *nemzeti közösségek konföderációja képezheti a natio Hungaricát.*⁷⁰⁸ A nemzeti közösség elismerése pedig egyenesen vezet el új szlovák vármegyék alakításához, vármegyehatárok módosításhoz, amely vármegyékől *szláv kerület kialakítását szorgalmazták.*⁷⁰⁹ A szláv kerület indoka a nyelvhatárok közigazgatási határként való alakításának természetes igazságossága, valamint azt a tény, hogy *a korábbi kiváltságos területek sem vezettek a területi integritás megbomlásához, következésképpen ezen autonóm terület sem bontaná meg Magyarország területét, közigazgatási rendszerét.*⁷¹⁰ A kialakítandó kerületben honos nemzetiségek jogait pedig az egyéni nemzetiségi jogok

702 CSERNUS-LUKÁCS i. m. 13–14.; MIKÓ (1944) i. m. 89–222.; SCHLETT (2002) i. m. 11.

703 MIKÓ (1944) i. m. 112–113., 116–119, 121–126, 133–140, 146–149.; SCHLETT (2002) i. m. 10.

704 JORDÁKY i. m. 64–66.; MIKÓ (1944) i. m. 184–222.; SCHLETT (2002) i. m. 12–13.

705 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvალasztmányának. A. melléklet. In: *KI-1865-II.* 251–257.

706 ÁBRAHÁM i. m. 128–129.; MIKÓ (1944) i. m. 126–133.

707 MIKÓ (1944) i. m. 127.

708 MIKÓ (1944) i. m. 127.

709 ŠTENPIEN, Erik: A Bach korszak közigazgatása Felső Magyarországon és a szlovák nemzet reformtervei. *Jogtörténeti Szemle*, 2005/4. 19–20.; ÁBRAHÁM i. m. 128.

710 MIKÓ (1944) i. m. 128–131.

biztosítanak a javaslat szerint. Ezen tételnek azonban alapvetően mondott ellent az a tény, hogy a szláv kerület egyetlen hivatalos nyelveként polgári, egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási szinten is a szlovák került meghatározásra. A szlovák nyelv hivatalos minősége okán a szlovák igények tartalmazták a jogszabályok hiteles fordítását, az országgyűlésben való anyanyelven való felszólalás jogát, illetve a felsőbbíróságokban való arányos képviseletet.⁷¹¹ A magyar nyelvet a szlovák javaslat csak diplomatikusan nyelveként, a központi kormányzattal és az egyéb vármegyékkel való kapcsolattartásban való közvetítő nyelveként értelmezte. További szlovák nemzetiségi igényként fogalmazódott meg egy szlovák jogakadémia felállítása, a pesti egyetemen egy külön szlovák tanszék felállítása, nemzetiségi egyesület alakítási jogának biztosítása, a kerületen kívüli nemzetiségi lakosok számára pedig nyelvi jogok biztosítása tárgyában.⁷¹²

A jelentéshez B) mellékletként⁷¹³ csatolt 1861. március 21-i karlócai szerb nemzetgyűlés határozata gyakorlatilag párhuzamba állítható a szlovák nemzetiségi igények fenti összefoglalásával.⁷¹⁴ Jelentős különbséget képez, hogy a területi autonómia tekintetében annak részletes szabályait is megalkották.⁷¹⁵ A javaslat szerint megalakítandó Szerb Vajdaság pontos határai is rögzítésre kerültek a közigazgatási szervezettel együtt, külön zászlóval és címerrel, védőszenntel és nemzeti ünneppel, továbbá közjogi méltóságként megnevezték a választott vajdát mint e terület politikai vezetőjét, részletesen bemutatva választásának feltételeit, illetve a tisztség ipso iure felsőházi tagságát és zászlósúr minőségét, valamint azon jogosítványát, hogy a megyei főispánok korábbi jogait is ő gyakorolta volna.⁷¹⁶ A Szerb Vajdaság külön képviselőket küldött volna a tervezet szerint a magyar képviselőházba és az osztrák birodalmi tanácsba egyaránt, ettől függetlenül a vajdasági öngazgatás alapját a szerb kongresszus képezte volna a vajdasági tanáccsal, ahol az együtt élő nemzetiségek arányos képviselettel rendelkeztek volna. Felállításra került volna a terv szerint külön szerb nemzetiség is.⁷¹⁷ Az igazgatás tekintetében részletes szabályokat is megfogalmaztak az adózás kérdésében, míg a nyelvkérdés tárgyában a szerb nyelv primátusa mellett a tervezet elismerte a többi nemzetiség nyelvét is a közigazgatásban. Az igazságszolgáltatást illetően külön bírói szervezetrendszert állítottak volna fel a Szerb Vajdaságban, legfelsőbb szinten azonban a magyar felsőbbíróságokat elismerte a tervezet, ahová arányosan került volna delegálásra a tarto-

711 MIKÓ (1944) i. m. 131–132.

712 ÁBRAHÁM i. m. 129.; MIKÓ (1944) i. m. 132–133.

713 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvალasztmányának. B. melléklet. In: *KI-1865-II.* 258–261.

714 MIKÓ (1944) i. m. 133–137.

715 CSERNUS-LUKÁCS i. m. 13.

716 MIKÓ (1944) i. m. 134–135

717 MIKÓ (1944) i. m. 135–136.

mányból megfelelő számú bíró, illetve ülnök.⁷¹⁸ A határozat egyebekben egyházkormányzati és oktatási kérdésekkel is részletesen foglalkozott, valamint lényegi elemét képezte az a *garanciális szabály*, hogy a tervezet törvényre emelkedése esetén módosítása csak az érintett vajdasági kongresszus, a magyar Országgyűlés és a Birodalmi Tanács együttes egyetértésével lett volna lehetséges.⁷¹⁹

A jelentéshez C) *mellékletként*⁷²⁰ csatolt, Mocsonyi, Branovácsky és Miletics képviselők által jegyzett, a szerb és román képviselők úgynevezett *kisebbségi törvényjavaslata* a már említett *natio Hungarica árnyalásával határozza meg a történeti nemzetiségeket, beleértve a magyarokat is, és ezen nemzetiségeknek együttesen biztosította volna a kollektív és egyéni egyenjogúságot a területi és politikai egység biztosításával.*⁷²¹ A törvényjavaslat törekedett arra, hogy ne favorizáljon egyetlen egy nemzetiséget sem, azaz annak szabályait valamennyi nemzetiség tekintetében alkalmazandónak és alkalmazhatónak kívánta, amely kiindulópont a magyar többségi alapállással lényegileg azonos.⁷²² Hasonlóan a szerb javaslatához, valamint a Nemzetiségi törvény végleges szövegéhez a jogszabály a rendelkezéseit az alkotmány szerves részeként tekintette, közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat a szlovák állásponttal egyezően *törekedett a nyelvileg homogén vármegyék és választókerületek „kikerekítésére”, kialakítására*, míg a nyelvhasználat tekintetében a többségi elvet fogadta el, a kisebbségi nyelv tekintetében az arányosság alkalmazása mellett érvelt.⁷²³ Az Országgyűlés mindkét házában, a központi hatóságoknál, a felsőbb bíróságoknál és egyéb területeken a *nemzetiségi arány szerinti képviselöt* írta volna elő, hivatalos nyelvként elfogadva a magyart központi szinten, de biztosítva az anyanyelv használatát valamennyi területen, továbbá a hivatalos fordítások kötelezettségét és előírta volna.⁷²⁴ A hatóságok egymás közötti levelezése szintén lehetséges lett volna nemzetiségi nyelveken, eltérő nyelvek esetében a viszonyosságot tekintette alapul a tervezet, míg az igazságszolgáltatás területén a javaslat valamennyi szinten biztosítani kívánta az anyanyelv használatot.⁷²⁵ A kulturális jogok biztosítása érdekében előírta volna a tervezet a nemzetiségi intézmények állami támogatását, a szabad egyesület, iskola, művelődési és tudományos in-

718 MIKÓ (1944) i. m. 135–136.

719 MIKÓ (1944) i. m. 136–137.

720 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. C. melléklet. In: *KI-1865-II.* 261–264.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. II. melléklet. In: *KI-1865-VI.* 134–137.

721 MUREȘAN, Camil: Erdély 1867–1900. között. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiajának Kiadója, 1964. 267.; SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. [a továbbiakban: SZÁSZ (1986b)] 1628–1629.; CSERNUS-LUKÁCS i. m. 15–16.; JORDÁKY i. m. 70–72.; MIKÓ (1944) i. m. 137–140.

722 MIKÓ (1944) i. m. 137–138.

723 MIKÓ (1944) i. m. 138–139.

724 MIKÓ (1944) i. m. 138.

725 JORDÁKY i. m. 71–72.; MIKÓ (1944) i. m. 138–139.

tézet, valamint nemzeti kongresszusok mint területtől független nemzetiségi önkormányzatok szabad alapítását.⁷²⁶ Egyházi és oktatási kérdésekben szintén az adott nemzetiség sajátosságait vette alapul a javaslat széles körű jogokat biztosítva, kiemelve az adott nemzetiség történelmének kiemelt tanítási kötelezettségét, valamint a nemzetiségek javára államilag támogatott egyetemi tanszékeket állított volna fel⁷²⁷ nemzetiségi jogakadémiákkal együttesen.⁷²⁸ Ez a javaslat alapvetően a szerb képviselők minimum elvárásaiént értelmezhető a B) melléklet javaslatának el nem fogadása esetére, míg ebben az időben a román képviselők által támogatott igények teljességéért fogható fel,⁷²⁹ melyhez csatlakozott a szlovákság képviselője is.⁷³⁰

A jelentéshez D) mellékletként⁷³¹ csatolt, Bukovszky György nagyszőlősi esperes által jegyzett javaslat alapvetően a *ruthének*, azaz a ruszinok álláspontját rögzítette.⁷³² Bevezetőjében természetjogi érveléssel indokolta a nemzetiségi jogegyenlőség biztosításának szükségességét, külön hangsúlyozva, hogy a ruszinok a magyarországi nemzetiségek között a legszegényebb és „leggyűnyoltabb” csoportot képviselik, és az ehhez kapcsolódó sérelmek orvoslására hívta fel a törvényhozás figyelmét.⁷³³ A magyar nyelv primátusát a javaslat tényként kezelte, alapvetően az *arányos képviselet* mellett állt ki, és ennek megfelelően nemzetiségi elvek alapján kialakított választókerületek mellett érvelt, és javaslatot tett a választások tisztasága érdekében a megyei tisztikar tagjainak állásvesztés terhe melletti távolmaradásának biztosítására.⁷³⁴ A közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat álláspontja az volt, hogy a helyi tisztviselői állások betöltésénél a helyi előjárók véleménye és a nyelvtudás, illetve az adott nemzetiségi származás legyen döntő, a megyei és központi kormányzat szintjén pedig a nemzetiségek aránya szerinti tisztiségek mellett állt ki, míg az oktatás tekintetében a javaslat érdemben nem tért el a többi javaslat megoldásaitól.⁷³⁵

726 MIKÓ (1944) i. m. 139.

727 JORDÁKY i. m. 72.

728 MIKÓ (1944) i. m. 140.

729 Miletics Szvetozár a Képviselőház CCCXXVIII. országos ülésén emelte ki, hogy „T. ház! A t. barátom Mocsonyi Sándor által elvtársai nevében tett nyilatkozathoz még csak azt teszem hozzá, hogy nem akarom itt bővebben fejtegetni, mily remények kel, s mily bizalommal jöttünk mi ide három évvel a kőniggáztai csata előtt, és mily reménytelenséggel, s mily bizalmatlansággal térünk ismét haza. [...] a kisebbség indítványát [...] az öt napi vita megmutatta, hogy minden román és szerb programja [...]. Meg vagyok győződve, hogy ez az egész román és szerb nép programja volt és lesz.” In: A CCCXXVIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 175.

730 ÁBRAHÁN i. m. 132.

731 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alváltmányának. A. melléklet. In: KI-1865-II. 264–269.

732 MIKÓ (1944) i. m. 141–142

733 MIKÓ (1944) i. m. 141–142.

734 MIKÓ (1944) i. m. 142–145.

735 MIKÓ (1944) i. m. 144–146.

A jelentéshez E) mellékletként⁷³⁶ csatolt normaszöveg gyakorlatilag Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad, azaz Popovics Zsigmond és Vlád Alajos román nemzetiségű képviselők 1861. évi javaslata, amely alapvetően szintén a nemzetiségek által árnyalt módon *tételesen sorolta fel a nemzetiségeket, amelyek a magyar nemzetiséggel együttesen képezik ezen álláspont szerint Magyarország politikai nemzetét.*⁷³⁷ *A nemzetiségi megközelítés ebben a javaslatban vált el legélesebben a magyar álláspontól, mert a hangsúly Magyarország politikai nemzetén mint a magyarok és a velük egyenjogú nemzetiségek együttesén volt, amely összességében államalkotó, szembeállítva a magyar politikai nemzettel, amely egy, és amelynek tagjai nem kollektív nemzetiségek, hanem a hon egyenjogú egyéni polgárai nemzetiségtől függetlenül.*⁷³⁸ Ezen melléklet mint törvényjavaslat elvi kiindulópontja tehát *nem terminológiai, hanem elvi alapokon tér el gyökeresen a többségi bizottsági javaslattól. A törvényjavaslatban a nemzetiségek felsorolásának és ezáltal a Magyarország politikai nemzetének fogalomalkotásának alkotmányos célja és jelentősége van, lényegében véve az a föderatív államberendezkedés fundamentumaként rögzített.* A nyelvhasználat terén alapvetően ebben a javaslatban is a többségi, illetve az arányossági elv volt a döntő, a *magyar nyelv* pedig a javaslatoktól eltérően nem közvetítő nyelv szerepet, hanem *mellérendelt* szerepet kapott volna, egyedül a törvényhozásban élvezve elsőbbséget, bár a képviselők anyanyelvhasználatára ott sem lett volna korlátozható.⁷³⁹ Egyházi ügyekben a teljes autonómia érvényesült volna a javaslat szerint, oktatás tekintetében pedig a C) melléklettel egyezően került volna előírásra a nyelvi tanszékek és a jogakadémiák felállításának kötelezettsége, továbbá a kulturális és oktatási intézmények, egyesületek alapításának szabadsága. A törvényjavaslat biztosította volna a külföldi nemzeti nyelvű kiadványok szabad behozatalát, előírta volna a nemzetiségi jelképek használatának kötelezettségét a megyei közgyűléseken túl az Országgyűlésben is.⁷⁴⁰ A javaslat utolsó előtti szakasza rögzítette csak, hogy a törvényt nem lehet az ország területi integritásával ellentétesen értelmezni.⁷⁴¹ A javaslathoz csatolásra került a román ortodox egyházra és román iskolákra vonatkozó külön, elsősorban a szerb egyháztól való függetlenséget biztosító szabályrendszer is.⁷⁴²

A *német nemzetiség* tekintetében meg kell jegyezni, hogy az a történelmi okokból kifolyólag *kevésbé volt egységes, így részükről sem programalkotásra, sem külön törvényjavaslat vagy indítvány megszövegezésére nem került sor.* Egyetlen, a Nemzetiségi törvény megalkotására semmilyen befolyással nem bíró kivételt képez ez alól az erdélyi szász képviselők utolsó erdélyi országgyűlésen tett felirati javaslathoz fűzött, Friedrich Bömches brassói követ

736 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvალasztmányának. E. melléklet. In: *KI-1865-II.* 269–272.

737 GYURGYÁK (2007) i. m. 73–74., 77–78.; JANCÓS (2004) i. m. 86–88.; MIKÓ (1944) i. m. 146–149.

738 MIKÓ (1944) i. m. 146.

739 MIKÓ (1944) i. m. 147–148.

740 MIKÓ (1944) i. m. 147–149.

741 MIKÓ (1944) i. m. 149.

742 MIKÓ (1944) i. m. 149.

által jegyzett indítványának megismétlése, amely a szász alkotmány és nemzeti terület fenntartását, a német nyelv jogaiban való meghagyását, a lutheránus egyház és iskolái önkormányzatát, a szász vagyon érintetlenségét szorgalmazta⁷⁴³ és amelyre a királyi válasz ígéretet tett az erdélyi érdekek megfelelő figyelembevételére a Nemzetiségi törvény megalkotása során.⁷⁴⁴ Az erdélyi érdekek külön aspektusát a fentebb említett törvényjavaslatok esetében különösen a román oldalról jelentkező területi autonómia kérdése jelentette.⁷⁴⁵

Végezetül a *horvátok* esetében meg kell jegyezni, hogy Horvátország *hagyományos* XI. századtól eredő *közjogi különállásából* fakadó sajátosságai⁷⁴⁶ okán a horvát kérdést a fentiek szerint mind a trónbeszéd, mind a *magyar Országgyűlés*⁷⁴⁷ *külön kezelte*.⁷⁴⁸ Horvátország különállását és a horvátok igényeit ennek megfelelően *nem tekintették az Országgyűlésben nemze-*

743 GYURGYÁK (2007) i. m. 79–80.

744 MIKÓ (1944) i. m. 85–86.

745 JANCsó (2004) i. m. 75–79.

746 DEÉR József: A magyar–horvát államközösség kezdetei. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 97–131.; MEZEY (2003a) i. m. 83–85.; TIMON i. m. 711–724.

747 22. iromány – Horvátország országgyűlése elnökségének levele a magyar országgyűlés képviselőháza elnökségéhez. In: *KI-1865-I*. 57.; 40. iromány – Jelentése a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *KI-1865-I*. 86–111.; 72. iromány – Javaslat a háromgy királyságnak Magyarországgal való kiegyezkedése ügyében. In: *KI-1865-II*. 105–106.; 83. iromány – Határozati javaslat a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttség jelentésének tárgyában. In: *KI-1865-II*. 127–128.; 84. iromány – Határozati javaslat a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előleg megállapítandókra nézve. In: *KI-1865-II*. 128–129.; 85. iromány – Dalmát-, Horvát- és Tótországok országos küldöttségének elutazása előtt átadott utolsó válaszirata. In: *KI-1865-II*. 130–158.; 86. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának határozata a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előleg megállapítandókra nézve. In: *KI-1865-II*. 159–160.; 304. iromány – Jelentése a Magyarország s Horvát-, Szlapon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *KI-1865-V*. 225–247.; 364. iromány – Törvényjavaslat a Magyarország s Horvát-, Szlapon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről. In: *KI-1865-VI*. 260–261.; 18. iromány – A képviselőháznak 1866-ik évi márczius 17-én tartott XLI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *FI-1865-I*. 53–54.; 22. iromány – Jelentése a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *FI-1865-I*. 63–89.; 47. iromány – A képviselőház 1867-ik évi ápril hó 9-én tartott CXVIII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. A magyar országgyűlés képviselőházának határozata a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előlegesen megállapítandókra nézve. In: *FI-1865-I*. 130–132.; 117. iromány – A képviselőház 1868. évi márczius hó 30-án tartott CCVIII. ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *FI-1865-I*. 258–260.; 208. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi augusztus 3-án tartott CCLXXVI. ülés jegyzőkönyvéből. Jelentése a Magyarország, s Horvát-, Szlapon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *FI-1865-II*. 74–97.; 221. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi szeptember hó 28-án tartott CCLXXXIX. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II*. 135–136.; 250. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-dik évi november hó 15-kén tartott CCCXIV. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-II-1865-II*. 280.; 251. iromány – Törvényjavaslat a Magyarország s Horvát-, Szlapon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről. In: *FI-1865-II*. 281–290.; 252. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi november hó 19-ikén tartott CCCXVIII. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II*. 291.

748 ECKHART i. m. 294–295.; ERDŐDY i. m. 59., 64.; GYURGYÁK (2007) i. m. 74.; MIKÓ (1944) i. m. 111, 165–170.; TAYLOR i. m. 146–147.

tiségi kérdésnek, és azt az 1868. évi XXX. törvénycikk,⁷⁴⁹ azaz a horvát–magyar kiegyezés külön szabályai alapján kezelték.⁷⁵⁰ A horvát–magyar kiegyezés, valamint a széles körű horvát autonómia ellenére a korszakban a horvát–magyar viszony mindvégig konfliktusoktól és feszültségekkel terhelt maradt.⁷⁵¹

A területi autonómia eredményét és a horvát politikai nemzet elismerését rögzítő horvát–magyar kiegyezés kudarca⁷⁵² mintegy közvetlen bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a felfokozott nacionalizmus korában a kisebbségek által szorgalmazott területi alapú megoldások a nemzetiségi kihívás megnyugtató rendezésre nem feltétlenül lettek volna alkalmasak. Mindezek ellenére a horvát példa és siker kétségtelenül hatott a nemzetiségekre, a területi önállóságot tartalmazó javaslatok kétségtelenül Horvátország különleges jogállása követésének igényéből fakadtak.⁷⁵³ Miletics Szvetozár⁷⁵⁴ e tényekre utalva emelte ki, hogy:

„Ezen, a szerb–horvát nemzet szabad és törvényesen kijelentett akaratára alapított kiegyezkedéstől függ a sz. korona országainak, a monarchia többi országai közti és Európa irányában való fontossága; ettől függ Magyarország sorsa az európai eseményekben, melyek kétségtelenül közelednek; ettől függ a békés fejlődésben is a belső alkotmányos állapot consolidálása és az alkotmányos intézmények állandósága; végre ettől függ a Magyarországon lévő többi nemzetek kibékítése is, mert nincs kétség, hogy a Horvátország- és Szlavóniával való egyezkedésnek jó eredménye befolyással bírna egyszersmind a nemzetiségi kérdés jó sikerű eldöntésére Magyarországon, és hogy az egyezkedés jó sikerének záloga egyszersmind záloga volna a nemzetiségi kérdés eldöntésének.”

749 1868. évi XXX. törvény-cikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavin és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 422–432.

750 ANDRÁSI Dorottya: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a magyar–horvát kiegyezés. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 141–146.; FÓNAGY Zoltán: A dualizmus kora (1867–1914) In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 427.; HEKA László: A horvát–magyar kiegyezésről. Az 1868. évi I. tc., illetve az 1868. XXX. tc. elemzése. *Jogtudományi Közöny*, 1997/3. 131–141.; HEKA László: A horvát–szlavin–dalmát tárca nélküli miniszter a magyar és a horvát kiegyezésben. *Jogtörténeti Szemle*, 2018/1-2. 67–70.; FERDINANDY i. m. 138–141.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 266–267.; KATUS (2016e) i. m. 671–672.; NAGY (1907) i. m. 62–90.; ROMSICS (2012) i. m. 13.; ROMSICS (2020a) i. m. 10–12.; SZABÓ (2020) i. m. 6–7.

751 HEKA (2018) i. m. 70–75.; ROMSICS (2020a) i. m. 17–18.; CARTLEDGE (2016) i. m. 292.

752 ANDRÁSI i. m. 146–149.; ERDŐDY i. m. 64.; FÓNAGY i. m. 442.; GYURGYÁK (2007) i. m. 74.; ROMSICS (2012) i. m. 15–16.

753 ECKHART i. m. 295.; GYURGYÁK (2007) i. m. 74.

754 Miletics Szvetozár interpellációja a Képviselőház CLXXIV. országos ülésén. In: A CLXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-V. 209.*

A nemzetiségi képviselők javaslatainak áttekintését követően alapvetően rögzíthető, hogy kiindulópontjuk a történeti honos népeknek mint kollektív jogokkal rendelkező politikai entitásoknak az elismerése⁷⁵⁵ és azok egyenjogúságán alapuló szövetségi állameszme.⁷⁵⁶ A kulturális jogok tekintetében, az egyház kormányzati kérdésekben, a nyelvhasználat községi és törvényhatósági szinten való kérdésében, oktatás területén és a magyar nyelvhez való, annak primátusát elfogadó nemzetiségi álláspontok lényegében nem tértek el a többségi magyar állásponttól.⁷⁵⁷ A javaslatok e körben különböző mértékben és cizelláltsággal, de alapvetően azonos módon kezelték ezeket a tárgyköröket. Az oktatás kérdésében külön hangsúlyozandó, hogy megfogalmazásra került – különösen szlovák és román részről – a nemzetiségi jogakadémiák felállításának igénye. Valamennyi nemzetiség szorgalmazta továbbá az anyanyelv országgyűlési használatát, amely azonban csak a horvátokat illette meg a horvát–magyar kiegyezés alapján.⁷⁵⁸ A törvényhozás mindkét háza és a felsőbb bíróságok tekintetében megfogalmazásra került az arányos képviselet igénye, amely az egy politikai nemzet felfogásának gyakorlatilag negligálását jelentette. *Területi autonómia* kérdése tekintetében alapvetően a szerb és a szlovák álláspont volt e körben *hangsúlyos* és kidolgozott, az erdélyi szászok még rendelkeztek középkori területi alapú önkormányzatiságuk egy részével, így az erdélyi románokkal együtt alapvetően a kivárási álláspontjára helyezkedtek.⁷⁵⁹

Értelemszerűen, ahol a nemzetiségi igények lényegében *nem tértek el* a többségi magyar állásponttól, a *kompromisszum* megkötése *reális* volt, és a *nemzetiségi igények jelentős része teljesítésre került*.⁷⁶⁰ A kiinduló alapként rögzített *területi integritás* elve a vármegye határok kiigazítását nemzetiségi alapon, ezáltal az *argumentum a minore ad maius* elve alapján a területi autonómiák megadását lehetetlenné tette, *kizárta*. E tétel igazolását Eötvös József báró további indokokkal is alá kívánta támasztani, többek között kiemelve, hogy a szabad mozgás jogának biztosítása okán az ilyen területek rögzítése a belső társadalmi folyamatok okán csak meghatározott időre lenne lehetséges,⁷⁶¹ a magyarországi viszonyok lehetetlenné teszik tiszta nemzetiségi területek kialakítását,⁷⁶² illetve megvalósításuk a partikularizmus újjáteremtését eredményezné,⁷⁶³ így azok az egységes elvek alapján szervezett állam ellen hatnának. Eötvös József báró mindezek alapján a vármegyei törvényhatóságok népképviseleti, de nem nemzetiségi képviseleti elven való megválasztása mellett állt ki.⁷⁶⁴ Ezen az alapon később

755 CSERNUS-LUKÁCS i. m. 14–16.; GYURGYÁK (2007) i. m. 79–80.; KATUS (2016d) i. m. 661.; KATUS (2016e) i. m. 673.; PÁCURARIU i. m. 298–299.; SZENCZEI i. m. 80.

756 ECKHART i. m. 295–296.; MIKÓ (1981b) i. m. 62–65.

757 JANCÓS (2004) i. m. 86–88.

758 NAGY (1907) i. m. 324.

759 MIKÓ (1944) i. m. 219–220.

760 CSERNUS-LUKÁCS i. m. 15–17.

761 MIKÓ (1944) i. m. 191–194.

762 GYURGYÁK (2007) i. m. 67–68.; MIKÓ (1944) i. m. 193–194.

763 EÖTVÖS (1903) i. m. 69–79.; GYURGYÁK (2007) i. m. 68.

764 GYURGYÁK (2007) i. m. 71.

az egységes elvi alapokon megvalósított és centralizációt szorgalmazó – azonban az értekezés tárgyát nem képező, a 2.3. fejezetben említett – vármegyerendezés során a nemzetiségi kérdés később nem is nyert szerepet.⁷⁶⁵

A *politikai nemzetfogalom* nemzetiségi képviselők által megkísérelt *árnyalása*, annak egyenjogú kollektív jogokkal bíró nemzetiségek szövetségén alapuló új fogalmi elemekkel való bővítése⁷⁶⁶ *magában hordozta a területi integritás elvének árnyalását*, így az ugyanezen okokból kifolyólag *nem vezethetett sikerre*, és ezen az alapon sem lehetett arányos képviselői szabályokat előírni a törvényhozás, illetve a felsőbbíróságok esetében. Tekintettel arra, hogy a nemzetiségek kollektív entitásként való elismeréséből a kollektív területi igények elismerése következett volna az uralkodó magyar álláspont szerint,⁷⁶⁷ a Magyarország politikai nemzete fogalom nemzetiségi képviselők által szorgalmazott törvényi elfogadása is lényegében lehetetlen volt.

A fentiek egyenes következményeként a *Nemzetiségi törvény* megalkotásának és tárgyának a *fókuszpontjai, értékválasztási lehetőségei* már csak a *nyelvi és kulturális jogok* kérdései lehettek az *egy alkotmányos politikai magyar nemzet fogalmának és a magyar állam politikai és területi egységének rögzítésén* túl, amely *értékválasztás és az abból fakadó feszültségek* a törvényjavaslat képviselőházi vitáján egyértelműen tetten érhetők.⁷⁶⁸

3.2.6. A Nemzetiségi törvény jogalkotási értékválasztása, annak országgyűlési vitája és elfogadása

A többségi és kisebbségi álláspont különbségei és ezáltal a jogalkotási értékválasztás lehetőségei a fenti alaptételekből kiindulva a *magyar politikai nemzet* és a *Magyarország politikai nemzete* különbségében ragadható meg,⁷⁶⁹ amelyet báró Eötvös József az alábbiak szerint foglalt össze:⁷⁷⁰

765 HORVÁTH Attila – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna: A közigazgatás fejlődésének tendenciái. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 388–390.; SZABÓ (2020) i. m. 5.

766 SCHLETT (2010) i. m. 537–538.; KATUS (2016e) i. m. 673.

767 Nemes Három és Miklósvár szék felirata összefoglalása szerint „Mindazon fontos kérdések között, melyeknek megoldására a törvényhozás van hivatva [...] – egyik [...] a nemzetiségi kérdés. [...] Óhajtjuk, hogy más ajkú testvéreink, anyanyelvük szabad használatára féljogosítottak azon határokig, ameddig azt a kormányzat gyors és pontos folyása engedi és annak akadályul nem szolgál, de hazafiúi elutasíthatlan kötelemünknek tartjuk nyilvánítani, miszerint állami jogokat engedélyezni, melyek később territorális igényekre és ebből következően, foederalistikus reményekre nyújthatnának alkalmat, és nem csak hogy a nemzetiségi vágyakat meg nem nyugtatnák, sőt ellenkezőleg a további viszály alapját vetnék meg, valamint Szent István koronája birodalmának egységét és nemzetiségünket veszélyeztetnék, mi is a legnagyobb bűn volna mit elkövethetnénk, mind a birodalom, mind pedig nemzetiségünk biztonsága ellen.” In: 137. iromány. In: *FI-1865-I*. 283.

768 GYURGYÁK (2007) i. m. 79–82.; MIKÓ (1944) i. m. 184–236.; SCHLETT (2010) i. m. 538–539.

769 GYURGYÁK (2007) i. m. 74–82.; MIKÓ (1944) i. m. 184–236.; SCHLETT (2010) i. m. 540–544.

770 Báró Eötvös József beszéde a Kéviselőház CCCXXIV. országos ülésén. In: CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 31.

„A kérdés megoldására vonatkozólag két javaslat terjesztetett a t. ház elé: egyik a kiküldött bizottság többsége által, mely e kérdés megoldását az egyéni szabadság teljes biztosításában, nemzetiségi tekintetben is keresi; a másik a kisebbség véleménye, mely a nemzetiségi kérdés megoldását főként három törvényes rendelkezésnek elfogadásától várja: először attól, hogy a megyék s a hazának más kerületei s törvényhatóságai nemzetiségek szerint kerekíttessenek ki; másodsor attól, hogy minden egyes, ily módon kikerekített megyében egy nyelvnek uralma mondassák ki törvény által; harmadszor attól, hogy az ország hivatalai s méltóságai, sőt végre még képviselője is a nemzetiségek arányában osztassanak el.”

Az értékválasztási alapállások lehetőségei és különbségei a fentiek szerint akként foglalhatók össze, hogy míg a *politikai magyar nemzet egynemű államalkotó alkotmányos tény*, addig *Magyarország politikai nemzete több egyenjogú politikai nemzet, mint kollektív entitások államalkotó szövetségeként* írható le. Gozdsu Manó, azaz Emanoil Gojdu román nemzetiségű képviselőként is egyértelművé tette a különbséget már a válaszfelirati vita során, kiemelve,⁷⁷¹ hogy:

„Előttem szólott képviselőtársunk azon módosítványt tette, hogy nem látván helyén a »nemzet« szót egyes számban, ezt »nemzetek« szóval kívánná fölcserélni. Ha valakinek e házban az jutna eszébe, hogy Magyarországon önálló szabad nemzet nevezet alatt csak egyedül magyarajku lakosait vagy polgárait értené, akkor, megvallom, én is csatlakoznám az előttem szólott képviselő ur véleményéhez. De mivel én azt tartom – és gondolom, mindnyájan azt tartjuk – hogy e név alatt »önálló szabad nemzet« csak Magyarország akármilyen lakosainak összessége, complexuma értetik: tehát megtartandónak vélem a kifejezést. Sőt megvallom, nem is lehetne többes számban élni ezen kifejezéssel, mert akkor így állana: »mint önálló szabad nemzetek önálló szabad nemzetekkel«; én pedig tagadom Magyarországon önálló szabad nemzeteknek létezését, mert önálló csak a complexum; egyes részei nem önállóak, a magyar sem. Meglehet, hogy a lajtántúli nemzetiségek szerencsésebbek geographiai elkülönzés tekintetében, mint a magyarországi nemzetiségek, és e szerint tán így lehetne módosítani: »mint önálló szabad nemzet a lajtántúli szabad nemzetekkel«, ha ugyan ilyenek léteznek. De Magyarország nemzetiségeire nézve csak úgy van jól, a mint a felirati javaslatban foglaltatik.”

771 Gozdsu Manó nyilatkozata a Képviselőház XXVIII. országos ülésén. In: XXVIII. országos ülés. In: KN-1865-I. 264.

Következésképpen a törvényalkotási vita jogilag az *unitárius* állam és a *föderális* állam⁷⁷² közötti *értékválasztásról*⁷⁷³ szólt mint az új magyar alkotmányos államberendezkedés alapjáról.

A politikai magyar nemzet fogalma ennek megfelelően a *magyar* szó jelentését *kettőzte* meg, egyszerre *jelentette a politikai közösséget, azaz az ország valamennyi lakosát, illetve a magyar ajkúak kulturális és nyelvi közösségét mint kulturális jogok nemzetiségi alanyát*, ezáltal a fogalmak különböző célok által determinált vegyítésére is alapot adhatott, illetve ad alapot mai is. A nemzetfogalom ennek megfelelően különböző jelentéstartalmakat vett fel, a *nemzet politikai fogalom*má vált, és az *állampolgárok közösségét* jelentette, míg a *nemzetiség nyelvi-kulturális közösséget* jelentett.⁷⁷⁴ A *különbségtétel célja* – a fogalmi rendszer tisztázásán túl – az állam és a nemzetiségi eszme, *nemzetiségi kihívás szétválasztása volt egy etnikailag semleges államszerkezet megalkotása érdekében*.⁷⁷⁵ A politikai magyar nemzettel szemben a nemzetiségi kritika alapját alapvetően az képezte, hogy a nemzetiségi képviselők megítélése szerint az nem teljesíti az egyenlőség modern fogalmát – különösen a 'magyar' jelző okán –, és lényegét tekintve „barbár erő alkalmazása a leigázottakkal szemben”,⁷⁷⁶ a dualizmus pedig „két nemzet szövetsége a többi ellen”.⁷⁷⁷

A magyar politikai nemzet fogalmából következett ennek megfelelően a *magyar nyelv hivatalos statusa többségi* álláspont szerint, de az is, hogy valamennyi egyéb nyelv tekintetében azok alkalmazását és használatát biztosítani kellett a közigazgatás és az igazságszolgáltatás lehetőségeihez mérten, illetve az oktatás és az egyházi területen szinte korlátlanul. Ezzel szemben a *kisebbségi álláspont hivatalos nyelvet nem, legfeljebb közvetítő, diplomatikus, így csak mellérendelt nyelvet* ismert el, és a magyar nyelvre ilyen minőségben tekintett.

A *többségi álláspont az unitárius állam és az egyéni jogokból indult ki nemzetiségi különbség nélkül*, míg a *kisebbségi álláspont a nemzetiségeket kollektív entitásokként kezelte*,⁷⁷⁸ az országot ezen kollektív entitások *szövetségeként, föderációjaként képzelte el*, bár a *területi egységet nem tagadta*, sőt védendőnek mutatta be. A kisebbségi álláspont a kollektív jogok és kulturális autonómia alapján eljutott az államszervezet minden részén az arányos képviselet és a területi önkormányzatok felállításának igényéig, ezáltal egyfajta nemzetiségi arányokon és területeken alapuló szövetségi államberendezkedésig. Mindezekkel szemben a többségi álláspont az organikus államfejlődés talaján állt, és az unitárius állameszmét vallotta, ebből fakadóan

772 DEZSŐ I. M. 131.

773 JORDÁKY I. M. 64–69.; SCHLETT (2002) I. M. 11.

774 CSEKEY ISTVÁN: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15. 358–362.; SCHLETT (2002) I. M. 11–12.

775 SCHLETT (2002) I. M. 14–16.

776 XENOPOL, I. M. 95–98.

777 MUREŞAN I. M. 267.

778 CSERNUS-LUKÁCS I. M. 13–14.; JORDÁKY I. M. 64–69., 85–86.; KATUS (2016E) I. M. 673.

tagadta a területi autonómiák lehetőségét, a külön nemzetiségi arányok szerinti választások és tisztségbetöltések lehetőségét mint az állampolgári jogegyenlőséggel és az egységes állammal össze nem egyeztethető jogintézményeket. A fentiekben felvázolt többségi és kisebbségi álláspont ütköztetése a nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitáján – a horvát küldöttség fogadását követően – 1868. november 24–29-e között⁷⁷⁹ történt meg.⁷⁸⁰

Az általános vita első felszólalója Deák Ferenc volt, aki a *törvényi preambulumot az egyetlen politikai nemzet, az egységes, oszthatatlan magyar nemzet alaptételének rögzítésével kívánta kiegészíteni és ez alapján a szöveg szerkezetét átalakítani*:⁷⁸¹

„A beadott törvényjavaslat, különösen az, melyet a központi bizottság készített, igen sok pontjaiban megegyez az én nézetemmel; de nem egyez meg a szövegnek felosztására, a szerkezetnek logikai folyamára nézve. [...] Az idő rövid, hosszas szónoklattal nem fogom ezt az időt pazarolni; egyszerűen azt mondom, hogy az én meggyőződésem a fenforgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja. A másik, a mit tartok és hiszek: hogy ezen egyenjogúságot csak az országban divó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, a menyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, czélszerűsége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi. Ezen két elvből kiindulva nem új dolgot mondok, mert eddig is az alkotmány alapelve szerint úgy állott, hogy, mint említém, Magyarország összes honpolgárai egy politikai nemzetet képeznek, s ez a magyar, és ezen politikai nemzetnek minden honpolgár egyenjogú tagja. Kimondom továbbá, hogy a nemzet emiutt politikai egységénél fogva az, a mi az állam összes nevében történik, nem történhetik többféle nyelven: annak az állam nyelvén, magyar nyelven kell történnie. Ennélfogva valamint eddig, úgy ezentúl is, Magyarországon a törvényhozás nyelvének, a törvényhozási tanácskozásokban és minden működésekben a magyar nyelvnek kell lenni; magyar nyelven kell alkotni a törvényeket, melyek hiteles fordításban más nyelveken is kiadandók. A kormány nyelve pedig a kormányzás minden ágaiban szintén a magyar. Lefelé azonban, a megyéknél, törvényhatóságoknál, községeknél, egyháznál én nem idegenkedem semmit az egyenjogú-

779 A CCCXXIII.-CCCXXVIII. országos ülések. In: KN-1865-XI. 3–171.

780 BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 33–38.; MIRÓ (1944) i. m. 184–222.; SCHLETT (2002) 16., 25–189.

781 Deák Ferenc felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén In: A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 6.

ságot nem korlátozni s annak tág tért adni; úgy az igazságszolgáltatásnál is az alsóbb bíróságokat illetőleg, de nem a föllebbvitelieket.”

Deák Ferenc indítványa szerint tehát *az egységes, oszthatatlan politikai magyar nemzetnek „a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja”,* amely alaptétel lényegét tekintve azon az eötvösi elgondoláson alapult, amely szerint az állam egysége az államtagok érdekegységén alapul.⁷⁸² A politikai nemzetfogalom elfogadását és rögzítését követően a törvényhozás logikailag csak az egyéni egyenjogúságon alapuló kodifikációra helyezkedhetett, következésképpen csak a nyelvkérdés tételes szabályozása lehetett a feladata,⁷⁸³ értelemszerűen Horvátország kérdésének külön kezelésével. *Az alaptétel és a fogalom alapján a nemzetiségek nyelvi különbözőségeit az állam törvényi úton ismerte el, de e nemzetiségek nem közösségként, hanem egyénenként minősültek a politikai magyar nemzet tagjainak.*⁷⁸⁴

Fontos kihangsúlyozni, hogy a *magyar politikai nemzet fenti koncepcióját nem valamilyen államnacionalizmus indokolta,* hanem a nemzetállam helyébe állított szabadelvű politikai közösség ténye, 1848 öröksége,⁷⁸⁵ a Kiegyezés valóságából fakadó alkotmányos kötelezettségek együttese,⁷⁸⁶ valamint a fentiekben kifejtettek szerint az állam és a nemzetiségi eszme szétválasztásának szándéka, a nemzetiségi kihívás feloldása. Az 1867. február 28-án elhangzott kormányprogram⁷⁸⁷ 1848 törvényhozási eredményeinek és eszméinek a talaján, a jogfolytonosság elvén képzelte el Magyarország sorsának közjogi rendezését,⁷⁸⁸ amely alpból fakadt, hogy *a helyreállított alkotmányosság⁷⁸⁹ alapja is csak az egyéni jogok kiteljesedése lehetett.* Az indítványt előterjesztő és a fogalmat pontosító Deák Ferenc személyében mélyen hitt abban,⁷⁹⁰ hogy az egyéni jogok kiteljesedése esetén a nemzetiségi kérdés ténylegesen meg-

782 EÖTVÖS (1902b) i. m. 43.

783 CSORBA László: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált korszaka (1867–1890). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: Csorba (2019b)] 364.; CSERNUS-LUKÁCS i. m. 11–12.; JORDÁKY i. m. 86.; PÁCURARIU i. m. 298.; SCHLETT (2002) i. m. 25–29.

784 MIKÓ Imre: Nemzet és nemzetiség. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. [a továbbiakban: MIKÓ (1981c)] 36.

785 GYURGYÁK (2007) i. m. 65.; SZENTE (2011) i. m. 177–178.

786 SZENTE (2011) i. m. 194–198.

787 A XCV. országos ülés. In: KN-1865-III. 187–194.

788 KISS Péter. *Magyar kormányprogramok 1867–2002. 1. kötet*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004. 143–146.

789 SZABÓ István: Gondolatok a Cassandra-levelelről. In: RAFFAI Katalin – SZABÓ Sarolta (szerk.): *Honeste Benefacere Pro Scientia. Ünnepi kötet Burián László 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2019. 429–430.

790 JÁSZI (1982) i. m. 411–412.; MIKÓ (1944) i. m. 175.

haladottá válik, a kulturális jogok támogatása mellett pedig külön hitet tett több parlamenti felszólásában.⁷⁹¹

Deák Ferenc mindezeknek megfelelően *élesen elválasztotta egymástól az alkotmányos politikai nemzetet* – mint az állam és egyben Ausztria–Magyarország nagyhatalmának egyik fele hatékony kormányzásának alapfeltételét, ily módon szabad és egyenlő személyek alkotmányjogi összességét – *a kulturális örökséget közösségként birtokló nemzetiségektől. Deák Ferenc, illetve a magyar politikai elit jelentős része a nemzetiségek számára a nyelvi jogok megadását és kulturális jogaik kiteljesedését és támogatását magától értetődőnek és nem is feltétlenül központi kormányzati kérdésnek tekintette, e körben hitvallásaként is értelmezhető az alábbi nyilatkozata:*⁷⁹²

„Én e részben azon elvet követem [...] hogy mivel én az egységes osztatlan magyar nemzetet ismerem el politikai nemzetnek, minden, a mi az állam nevében történik, menjen annak nyelvén is. [...] Én a nemzetiségi kérdésben sem akarok más elvet követni, mint azt, a mit igazságosnak látok. Engem nem az fog vezetni ott is, hogy egyik vagy másik nemzetiség tagjai mennyire lesznek megelégedve, hanem az, hogy az igazság érzetét követvén, mennyire leszek én magam azon véleménynyel megelégedve, mely előadatik, az igazság szempontjából; de sehogy sem tudom megegyeztetni az igazsággal azt, hogy az állam, mely politikai tekintetben egységes és osztatlan magyar állam, magára a színházra, mint a magyar nyelvet művelő s egyáltalában művelődési intézetre, egyedül és kizárólag csak egyik nyelvű és nemzetiségű nép számára költsön a közös adókból. Erre nézve én azt gondolom, hogy vagy mind-egyikre, vagy egyikre sem. Ha nem vagyunk oly állapotban, hogy valamennyire adhassunk, akkor mondjuk ki, hogy kizárólag erre sem adunk. [...] Ha módunk volna valamennyinek adni: igen is! ha módunk nincs, az állam-költségvetésből ne adjunk a magunk nyelveért se. [...], mert nem akarok semmi igazságtalanságot pártolni, még akkor sem, ha belőle hasznot húznánk.”

Ebben a fenti összefüggésben szemlélve a kérdést külön is indokolható a *területi integrációhoz* való ragaszkodás és az unitárius állam megeremtésének programja, eszméje, amely által az egységes *Magyarország befolyása a Monarchián* mint nagyhatalmon belül *biztosított és amely befolyás eredményei az egységes politikai magyar nemzet minden tagjára érvényesek. A politikai magyar nemzet tehát, bár tagjai legnagyobb számban magyarok, nem nemzetiségi vagy*

791 JUNGER József: Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 149–150.; GYURGYÁK (2007) i. m. 55–56.; MIKÓ (1944) i. m. 184–190.

792 Deák Ferenc nyilatkozata a Képviselőház CCCXIII. országos ülésén. In: A CCCXIII. országos ülés. In: KN-1865-X. 314.

etnikai fogalom, hanem jogegyenlőségen alapuló politikai közösség és tény,⁷⁹³ és ekként adja indokát a törvényjavaslat Deák Ferenc által kezdeményezett módosításának és annak nyelvi szabályozási túlsúlyának. Természetesen az 1867. évi XII. törvénycikk,⁷⁹⁴ azaz a Kiegyezés ténye önmagában a nemzetiségi igényekkel kapcsolatos *kompromisszumkészségre* is *negatívan hathatott*, elvégre a *magyar politikai elit* által leginkább sérelmezett alkotmányos és területi kérdéseket a *Kiegyezés*⁷⁹⁵ alapvetően *orvosolta*,⁷⁹⁶ és a bécsi centralizmussal szembeni küzdelmeket nagyrészt megszüntette. Ennek megfelelően a *nemzetiségekkel való megbékélés* – mint az udvarral való egységes szembenállás feltétele és egyben kényszerítő politikai ténye, illetve az udvarral szembeni versenyhelyzete⁷⁹⁷ – részben *okafogyottá* vált. A fentiekben kifejtett jogalkotási értékválasztás összességében így valójában a reformkori alapokra való visszatérésként értelmezhető,⁷⁹⁸ megjegyezve, hogy a közjogi rendezés esetében a nemzetiségi kérdés ugyan alkotmányos jelentőségű feltétel volt, de az Ausztriával való közjogi viszony, Horvátország, illetve az erdélyi unió kérdéshez viszonyítva annak tárgya végső soron háttérbe szorult.⁷⁹⁹

A Kiegyezéssel kapcsolatban röviden megemlítendő a *Kiegyezés nemzetiségi jogi eredményeinek és a korban hangsúlyos kossuthi alternatív nemzetiségi jogi megoldások lehetőségeinek összevetése*. A korabeli felfogás szerint az Osztrák–Magyar Monarchiában Magyarország és Ausztria a paritás elve alapján – a közös ügyek tekintetében egyenlően korlátozott – de egyenjogú, és a fentiekben túl szuverenitásukban és területi integritásukban sértetlen felek. *A Kiegyezés deáki megoldását és egy esetleges Dunai Konföderáció összevetését tartalmazó korabeli kritika kiemelte, hogy a Dunai Konföderációban részt vevő államok okán a magyar területi integritás nem lett volna biztosított, elvégre Magyarország nem egy, hanem több féllel lett volna kénytelen osztozni a jogokban, egy ilyen konföderációban a magyar kulturális nemzet erőteljes, végső soron annak eltűnését is magában hordozó szláv és román asszimilációs hatásoknak lett volna kitéve.*⁸⁰⁰

793 „... nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá [...] mint valóságos tényre.” – Deák Ferenc felszólalása a CCCXXIII. országos ülésen. In: A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 7.; In: SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája*. 1868. Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó, 2004. 27.

794 1867. évi XII. törvény-cikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1896. 333–344.

795 APÁTHY (1888) i. m. 65.; CSORBA (2019a) i. m. 324.; ECKHART i. m. 287–293.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 260–266.; GONDA (1998a) i. m. 229–234.; ROMSICS (2015) i. m. 297–298., 300–301.; ROMSICS (2017) i. m. 349–351.; ROMSICS (2020b) i. m. 135.; SZENTE (2011) i. m. 181–190.;

796 GYURGYÁK (2007) i. m. 74.; MIKÓ (1944) i. m. 179.

797 CSORBA (2019a) i. m. 321–322.; GONDA (1998a) i. m. 221–222.

798 ROMSICS (2018b) i. m. 55–57.

799 ALBRECHT Ferenc: *A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értéktétele*. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 151.

800 BÚSBACH (1906b) 220–224.

A fenti alapvetések és értékválasztási lehetőségek a Nemzetiségi törvény képviselőházi általános vitájában hangsúlyosan domborodtak ki. A fenti többségi állásponttal szemben álló kisebbségi, azaz nemzetiségi álláspontot Mocsonyi Sándor ismertette⁸⁰¹ a Képviselőházban hat egyenjogú nemzet föderatív állama mellett érvelve⁸⁰² és alapvetően a nemzetiségi igények feltárását, azok egyenlő és célszerű kezelését tartva követendőnek.⁸⁰³ Álláspontja szerint a nemzetiségi eszme a kor különös eszméje, amelyből fakadó igények a kontinensen a felvilágosodás eredményeképpen mindenütt jelen vannak. A nemzetiségi eszme származás, földrajzi, történeti és nyelvi alapon köt össze egyénnek, amely egyének közössége közösségi öntudattal rendelkezik, következőképpen e közösségek jogi személyek, és mint ilyenek közösségként kollektív jogok alanyai.⁸⁰⁴ A nemzetiségi jogok célja és értelme a nemzetiségek létének a fenntartása, amelyből fakad, hogy a közösségek fenntartása csak közösségi jogok alapján képzelhető el, nem pedig egyéni szinten,⁸⁰⁵ azaz a nemzetiségek kollektív elismerése hiányában valós jogegyenlőségről nem lehet szó.⁸⁰⁶ Mocsonyi Sándor felszólalásában⁸⁰⁷ ezen az alapon többek között kihangsúlyozta, hogy

„A nemzet, mint oly embereknek összessége, kiket származás-, földrajzi-, történeti s ennél fogva nyelvi kötelékek is szorosan fűznek egymáshoz, miután az erkölcsi fejlődés magvát foglalja magában, s miután öntudattal bír: azért személyiség, vagyis jogi személy. Természetes, hogy ezen jogi személynél, mint minden más jogi személynél, az első s legszentebb természetes érdek nem lehet más, mint saját létének fentartása. A nemzeti igényeknek alanya tehát első rendben soha sem lehet az egyik vagy másik egyén, mind összesen sem, hanem csak épen a nemzet, mint ilyen.”

Mindezek az alapokon az érvelés lényegét az a tétel képezte, hogy az egyéni jogok kiterjesztése, a jogegyenlőség megteremtése a demokrácia alapfeltételei ugyan, de ezen demokrácia kiteljesedése csak a kollektív jogokkal együttesen lehetséges,⁸⁰⁸ így a politikai nemzetfogalom tételét alapjaiban utasították el a nemzetiségi képviselők.⁸⁰⁹ A kisebbségi javaslatot előterjesztő nemzetiségi képviselők megítélése szerint a többségi javaslat az egyéni

801 A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 9–16.

802 MIKÓ Imre. A nemzetiségi mozgalom proletárja. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967. [a továbbiakban: MIKÓ (1967a)] 229.; ANDRÁSI i. m. 142–143.; SCHLETT (2002) i. m. 19.; SZÁSZ (1993b) i. m. 537.

803 JORDÁKY i. m. 86–87.; SCHLETT (2002) i. m. 30.

804 GYURGYÁK (2007) i. m. 79.; SCHLETT (2002) i. m. 30–37.

805 SCHLETT (2010) i. m. 545–549.

806 MIKÓ (1967a) i. m. 229.

807 Mocsonyi Sándor felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén. In: A CCCXXIII. országos ülés. – In: KN-1865-XI. 10.

808 A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 10–11.

809 MIKÓ (1944) i. m. 187–188.; SCHLETT (2010) i. m. 549–554.

jogok tekintetében célszerű és helyes, ugyanakkor a *közösségi jogok negligálása – a területi újjászervezés elmulasztása*⁸¹⁰ – a *kérdés megnyugtató rendezésére célszerűtlen félmegoldás*. A kisebbségi javaslatot előterjesztő képviselők szerint az egyéni jogok talaján álló jogalkotás gyakorlatilag a korábbi törvények megismétlései, amely törvények a múltban a nemzetiségeket nem tudták sem megnyugtadni, sem valós igényeiket kielégíteni.⁸¹¹ A nemzetiségi képviselők hangsúlyozták továbbá, hogy a *nemzetiségek tételes felsorolásának elmulasztása a nemzetiségek létének el nem ismerését jelenti*, a nyelvi szabályozások egyéni alapvetése pedig nem elegendő a nemzetiségek fejlődésének biztosítására,⁸¹² bér ez utóbbi álláspontot az elkövetkező évtizedek tételesen cáfolták. A kisebbségi javaslat mellett érvelő képviselők nézeteiket többek Belgium, Svájc megoldásainak idézésével indokolták, és ennek megfelelően tettek javaslatot a kérdés új alapokra helyezésére és rendezésére, mely szerint kiindulópont Magyarország területi épségének biztosítása,⁸¹³ központi szinten a magyar nyelv fenntartása,⁸¹⁴ ugyanakkor valamennyi nemzet külön-külön elismerése⁸¹⁵ és az ebből fakadó jogok biztosítása.⁸¹⁶ A többségi törvényjavaslatot mindezek tükrében a nemzetiségi képviselők nem a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozandó törvénynek, *legfeljebb – a nemzetiségi kihívás eredendő okát képező – újabb magyar nyelvtörvénynek*⁸¹⁷ tartották, és azt ezen az alapon utasították el.⁸¹⁸

810 A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 14–15.

811 MIKÓ (1944) i. m. 187–188.; SCHLETT (2002) i. m. 37–44.

812 A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 12–14.

813 Mocsonyi Sándor felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén kiemelte, hogy „Két javaslat, bocsánat, most már három fekszik előttünk. A három javaslat egymástól alapra, irányra és vég célra tökéletesen eltérnek. A benne letett elvek oly ellentétesek, hogy én csak egy közeledési, egy érintkezési pontot találhatok bennök: a területi és politikai integritást.” In: A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 10.

814 A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 14.

815 Dimitrievics Milos felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén rögzítette ezen elveket: „...így fogom én fel jelentőségét a napirenden levő kérdésnek, s következő alapelvekből kiindulva, kívántam volna megoldatni : 1-ör: Magyarországnak területi épsége sértetlenül fentartatik, mert azt csorbítani nem lehet, de nem is szabad; 2-szor: Magyarországnak önállósága egységes törvényhozást, egységes központi kormányt, s ezen testületeknél egységes állami nyelvet igényelvén, az e tekintetben már fenálló törvények, mint Magyarországnak sarkalatos törvényei, kérdés alá nem jöhetnek ; s végre 3-szor Magyarországnak mindannyi népei, jelesen a magyar, szerb, román, orosz, szlovén s német, egyenjogú nemzeteknek nyilvánítatnak, s hogy nemzetiségüket fejleszthessék, egyenjogúságuk a törvényhatóságokban, községekben s a bíróságok előtt törvény által biztosítatik.” In: A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 21.

816 JORDÁKY i. m. 86–87.; MIKÓ (1944) i. m. 193–199.

817 Mocsonyi Sándor felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén a nyelvtörvények és a nemzetiségi kihívás kapcsolatát, illetve a Nemzetiségi törvény szemléletét az alábbiak szerint foglalta össze: „[...] a központi bizottság javaslata csak egy elvet tart egész tisztán fel s ezt egész következetességgel viszi keresztül; a magyar nemzet törvényes supremáciáját. Azért mondhatom, hogy ezen javaslat nem egyéb, mint az 1836, 1840, 1844 s 1848-diki törvényeknek új qualificalt kiadása. Lényegében ugyanaz. Ugyanaz benne az alapszeme, ugyanaz benne a fő törekvés, csak alakjában változott. De, t. ház én a nemzetiségi eszme okainak felsorolásánál egészen mellőztem azon törvényeket; mellőztem azért, mert nincs senki is, ki ne tudná, hogy a legközelebbi okozója a nemzetiségi kérdésnek Magyarországnak éppen ezen törvények voltak.” In: A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 15.

818 GYURGYÁK (2007) i. m. 75–77.; MIKÓ (1944) i. m. 188., 190., 191–192., 199–204., 206, 208–210., 211–214., 217–221.

Báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter a többségi javaslat megfogalmazójaként, a nemzetiségi kérdés szakértőjeként, mindkét korábbi nemzetiségi bizottság tagjaként vette védelmébe⁸¹⁹ a törvényjavaslatot,⁸²⁰ és annak ellenére támogatta Deák Ferenc módosító indítványát a politikai kompromisszum megalkotása érdekében, hogy az saját, még szabadelvűbb meggyőződésével is több ponton ellenkezett.⁸²¹ Báró Eötvös József eredeti elképzelése és az 1861. évi bizottsági javaslat ugyanis tartalmazta a nemzetiségek felsorolását mint a politikai nemzet alkotóelemeinek tételes rögzítését,⁸²² illetve a törvényhatóságok kérdésében is eredetileg a kisebbségi javaslattal rokonítható, elvégre a megyei törvényhatóságok népképviselői elven való megválasztása mellett állt ki.⁸²³ Eötvös József báró államférfiként azonban a politikai kompromisszum elérése érdekében változtatott eredeti álláspontján, emellett emlékeztette a nemzetiségi képviselőket arra, hogy ők ezen minőségükben mint az egész nemzet és nem egy nemzetiség országgyűlési képviselői.⁸²⁴ Báró Eötvös József így a területi igényekre – a már korábban ismert érveken túl – válaszként előadta a fentebb idézett azon álláspontját, amely szerint a szabad mozgás jogának biztosítása okán az ilyen területek rögzítése csak meghatározott időre lenne lehetséges,⁸²⁵ és e körben kritikai élel jegyezte meg, hogy az általános „kikerekítés” megfogalmazásán túl konkrét megoldási javaslatokkal nem éltek⁸²⁶ a képviselők. Eötvös József báró ezen állítása ugyanakkor abból a szempontból vitatható, hogy a szlovák és a szerb javaslat e körben egyértelmű javaslatokat tartalmazott, de a román nemzetiségű képviselők törvényjavaslata is részletes kiindulópontokat rögzített a területi autonómia kérdésében, akár ezen „kikerekített vármegyék” és területek pontos határianak rögzítésével. Báró Eötvös József egyebekben kiemelte továbbá azon korábbi munkáiban kifejtett álláspontját, amely szerint a magyarországi viszonyok lehetetlenné teszik tiszta nemzetiségi területek kialakítását,⁸²⁷ továbbá a szorgalmazott megoldás a jogegyenlőség ellen hatva a partikularizmus újjáteremtését eredményezné,⁸²⁸ továbbá hiányzik az a fórum is, amely a nemzetiség tényéről való döntést meghozná.⁸²⁹ Ezen érvei alátámasztására báró Eötvös József azon közigazgatási indokot is felhozta, amely szerint a „kikerekítés” eredményeképpen rendszeresen felül kellene vizsgálni az ország területi fel-

819 A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 30–34.

820 MÍKÓ (1944) i. m. 191–195.

821 DEVESCOVI Balázs: *Eötvös József.* Pozsony, Kalligram, 2007. 274–276.; CSORBA (2019b) i. m. 364.

822 CSERNUS-LUKÁCS i. m. 13–14.

823 GYURGYÁK (2007) i. m. 71.

824 A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 30.

825 MÍKÓ (1944) i. m. 191–194.

826 A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 31.

827 GYURGYÁK (2007) i. m. 67–68.; MÍKÓ (1944) i. m. 193–194.

828 EÖTVÖS (1903) i. m. 69–79.; GYURGYÁK (2007) i. m. 68.

829 EÖTVÖS (1903) i. m. 63–68.; SCHLETT (2002) i. m. 56–60

osztását.⁸³⁰ A külön jogok iránti igények történeti jogi alapú megközelítését Eötvös József báró változatlanul meghaladottnak és elfogadhatatlannak tartotta,⁸³¹ álláspontja szerint csak az egyéni jogok alapján oldható meg megnyugtatóan a nemzetiségi kérdés, mert nem lenne szerencsés *Magyarországot újra a partikuláris jogok, párhuzamosan élő jogrendszerek honává tenni, továbbá a külön jogok biztosítása az egyéni boldogulás és ezáltal a kollektív fejlődés lehetőségétől is megfosztaná*⁸³² a nemzetiségeket.⁸³³

*A vita ezt követően a két fő álláspont ütköztetése és fel nem oldása jegyében zajlott,*⁸³⁴ *alapvetően a területi integritás fő tárgya mentén.* A többségi álláspont hívei minden egyes alkalommal kétségbe vonták a kisebbségi képviselők szándékainak őszinteségét, amelyre válaszul a kisebbségi álláspont hívei minden egyes alkalommal megismételve előadták, hogy a magyar állam területi épsége mint a közös haza épsége számukra is kiemelt fontosságú.⁸³⁵ A közel félszáz felszólaló a nemzetiségi kérdés valamennyi oldalát megközelítette,⁸³⁶ színvonalas és szenvedélyes, ugyanakkor alapos és a probléma összetettségét feltáró általános vita a maga mélységében, nemzetközi kitekintéssel elemezte a nemzetiségi kérdést, indokolva az álláspontokkal szembeni vagy azok mellett álló érveket. Simonyi Lajos báró az általános vita kezdetén összesítette és szembeállította a két álláspont érveit és kritikáit,⁸³⁷ amelynek segítségével a vita kereteinek összefoglalása szemléltethető:

„Sokan még ezen időben, még azon esetben is, ha a magyar állam egysége és a diplomatikai magyar nyelv léte kimondatnék is, ha e mellett azonban a nemzetiségek egyenjogúsága batározthatnék el, ebben finis Hungariae-t látták. Ezek szerint, ha a magyar elem felsőbbbsége törvény által nem biztosítatik, ez elveszett. [...] A feudális korszak utolsó maradványai is tünedezőben vannak, melyben kastok és kiváltságok képezek az állam ingatag talapzatát; most az állam alapja sokkal, és mondhatnám az egyetlen biztos alapra van fektetve: a jogegyenlőségre. [...] Ez egy ünnepélyesen tett ígéret, melyet most, midőn sorsunk kezünkben van, beváltani kötelességünk. De leginkább biztosítják külön nemzetiségű honpolgáraink jogos és méltányos igényeinek teljesültét az 1848dik törvények, melyek a jogegyenlőség

830 A CCCXXIV. országos ülés. In: KN-1865-XI. 31.

831 EÖTVÖS (1902b) i. m. 194–196.

832 A CCCXXIV. országos ülés. In: KN-1865-XI. 32–34.

833 SCHLETT (2002) i. m. 60–62.; GYURGYÁK (2007) i. m. 68.

834 SCHLETT (2002) i. m. 8–9., 22–23., 62–189.; GYURGYÁK (2007) i. m. 76–82.; JORDÁKY i. m. 85–90.; KATUS (2016e) i. m. 673.; KOCSIS i. m. 93.; MIKÓ (1944) i. m. 194–222.

835 MIKÓ (1944) i. m. 194–222.

836 A CCCXXVI. országos ülés. In: KN-1865-XI. 98–131.;

837 Báró Simonyi Lajos felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén. In: A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 24–25.

elvére vannak alapítva. Kimondotta azon törvény 5-dik czikke, hogy nemzetiségi különbség nélkül e hazának minden polgára választó és választható, és ennek következtében biztosította mindenkinek e haza sorsára azon befolyást, mely őt megilleti. Ezen törvényeket kellene megsérteni azoknak, kik a nemzetiségi egyenjogúságot elismerni nem akarják. De nézzük kissé végig azon ellenvetéseket, [...] Mindenekelőtt azt állítják, hogy híjába adunk a külön nemzetiségűeknek bár mit, ezek kielégítve nem lesznek. Erre először megjegyzem, hogy addig, míg e tekintetben nem teszünk valalámit, azt így egyelőre bizton kimondani alig tartom igazolhatónak; és másodsor, hogy azért, mert valaki rögtön nincs kielégítve, annak kevesebbet adjunk mint különben, vagy ne is igyekezzünk ezt megnyugtanni: ezt én helyes logikai következtetésnek nem tartom. Nézetem szerint ne az vezesse az államot, hogy egyesek ki vannak-e elégítve, vagy nem? hanem egyedül azon tekintet, hogy mi hasznos vagy káros az államra nézve? és adjon meg mindent, mi az állam létével, az állam épségével nem ellenkezik; [...]. Továbbá felemlítettük, hogy vannak a külön nemzetiségek között oly férfiak, kik bizonyos külföldi hatalom felé gravitálnak. [...] Továbbá fel szokták említeni azt is, hogy létezik egy térkép, mely Magyarország szétdarabolását ábrázolja. Ilyet bárki könnyen készíthet, mert a papír türelmes: de ehhez nekünk is lesz egy kis beszélásunk, ha ezt létesíteni akarnák. Mindezen felhozottak egyike sem érv az általam kimondott elvek ellenében, mert mindezekre csak azt az egyet válaszolom, hogy mentül biztosabban, kényelmesebben, szabadabban lakik valaki egy házban, annál kevesebb fog azon igyekezni, hogy az szétrombol tessék. [...] Ezen kérdésnél sokan szeretnek még a külföld példájára utalni. Egységes minden rétegeiben a kezelés nyelve Franciaországban, az Egyesült államokban és sok országban. Ezek ellenében fölhozhatnám az alkotmányos Belgium példáját; de reánk ezen példák nem alkalmazhatók, nem irányadók, mert egészen más a mi helyzetünk; és erre vagyok bátor az illetőket figyelmeztetni. [...] Gondolják meg nem magyar ajkú honfitársaink, hogy az állam feldarabolásába soha, semmi esetben bele nem egyezhetünk. Gondoljuk meg mi, hogy ezen honfitársainkkal egyetemben kell megvédenünk, kell fentartanunk ezen államot, és azért ne alkudozzunk ott, a hol testvéri egységről van szó. Elismerem, hogy most egyelőre sok legyőzhetlennek látszó akadály fog felmerülni; de ne hagyjuk magunkat azok által visszariasztatni, mert azokat a gyakorlat, kölcsönös méltányosság s azon gondolat, hogy közösen kell fentartanunk és megvédenünk az államot, ki fogja egyenlíteni, el fogja simítani. [...] A Mocsonyi tisztelt képviselőtársam által beadott törvényjavaslatot helyes irányúnak nem fogadhatom el azért, mert az önmagával nincs összhangzásban. Annak első szakasza különösen kimondja azt, hogy ezen állam épségét fen akarja tartani, és a másik

szakasz mindjárt rá a nemzetiségek szerinti terület – kikerekítés által darabokra osztaná azt szét. Továbbá egészen új közjogi alapot alkotna: mert Magyarország egységes állam, melynek társországa van, Horvátország: ezen törvényjavaslat szerint azonban Magyarország nemzetiségek szövetsége által alakult foederatio lenne. De nem fogadhatom el az e javaslatban kimondott többség elvét sem, és pedig azért, mert az meggyőződésem szerint a jogegyenlőséggel ellentétben áll: mert ezen többségnek minden esetre előjog vagy bizonyos fölény adatik a kisebbség fölött; ha pedig az nem adatnék meg, akkor az nem volna egyéb, mint pusztá czim, mely soha nem engesztel, hanem mindig csak sért. Ezek ellenében talán valaki felhozhatná azt, hogy alkotmányos államokban a többség határoz; de, nézetem szerint, azon két eszmét, t. i. a politikai többséget és a nemzeti vagy vallási többséget összezavarni, igen téves felfogás: mert a politikai pártot kiki szabadon választja meggyőződése szerint, vagy a nélkül; a kisebbség többségre törekszik, reménye van, hogy arra fog jutni. [...] De ez nem így van a vallási vagy nemzetiségi pártoknál: mert ha az illető abban születik, ha sorsa azt hozza magával, hogy a kisebbséghez tartozik: köteles azt eltérni, míg él. Épen azért a jogegyenlőséget óhajtottam kimondatni, nem csak elvileg, hanem alkalmazva egyes administrationalis ügyekre is, úgy a megyei ügyvitelnél, mint a perlekedésnél, még pedig akár ügyvéd közbejöttével folyjon az, akár nem, hogy törvényhatóság-a jegyzőkönyveinek bármelyikét használhassa mindenki a legfelső fórumig.”

A törvényhozási vitában ezt követően a többségi álláspont hívei a kormányzás és az igazságszolgáltatás hatékonyságának érveit emelték ki, míg a kisebbségi álláspont mellett állók hangsúlyozottan álltak ki a lehető legszélesebb körű nyelvi jogok biztosítása mellett, az asszimiláció ellen, hangsúlyozva, hogy a nemzetiségek elismerése részükről elengedhetetlen fontosságú tétel, és önmagában a törvényjavaslat többségi szövegezése kollektív jogok nélkül⁸³⁸ legfeljebb nyelvtörvényként értelmezhető.⁸³⁹

A többségi álláspont hívei változatlanul a korabeli liberalizmus talaján állva a kollektív jogok megadását azon – az azóta már meghaladott – alapállásból is elvetették, hogy azok többletjogként a jogegyenlőség ellen hatnak,⁸⁴⁰ amely álláspont a későbbi román alkotmányjogi felfogással rokonítható. Mindezekkel szemben a kisebbségi javaslat hívei előadták, hogy korábban a lelkiismereti és vallásszabadság kérdését is az egyházak mint kollektív entitások elismerésével és önkormányzatiságuk biztosításával oldotta meg az Országgyűlés, kö-

838 A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 27–30.

839 MIKÓ (1944) i. m. 188., 190., 191–192., 199–204., 206, 208–210., 211–214., 217–221.; SCHLETT (2010) i. m. 554–561.

840 MIKÓ (1944) i. m. 193–194., 200., 202–203., 214–218.

vetkezéséppen a nemzetiségi kérdést az egyházi jogrendezéssel analóg módon lehetséges kezelni.⁸⁴¹ A kisebbségi álláspont képviselői egyik végkövetkeztetésként kifejtették, hogy tekintettel arra a tényre, hogy a jogszabály lényegét tekintve a *teljes szabadság élvezetének feltételeként a magyar nyelv ismeretét* követeli meg – azaz míg korábban a magyar nemesi oklevél biztosította a jogok teljes körű élvezetét –, a törvény elfogadása után a nemesi oklevelet és annak privilégiumait a magyar nyelv ismerete váltja⁸⁴² fel.

Az elvi különbségek tartalmi kifejtésének lezárását követően az általános vitában valamennyi nemzetiségi képviselő saját közössége javára próbált többletjogokat biztosítani,⁸⁴³ és az erre vonatkozó jogtörténeti, jogfilozófiai érvelést terjesztett elő, illetve ismételt meg.

A *megbékélés kezdeti őszinte szándéka ellenére az álláspontok végérvényesen megmerevedtek.*⁸⁴⁴ A feloldhatatlan ellentétek végezetül két szélsőséges álláspont elterjedését eredményezték, nevezetesen a nemzetiségek a közösségeik halálát vetítették előre a többségi javaslat elfogadása esetére, míg a többségi javaslat hívei a magyar állam szétesését látták maguk előtt a kisebbségi javaslat elfogadása esetén.⁸⁴⁵ A feloldhatatlan ellentétek kölcsönös bizalommal szembeni hatásával kapcsolatban jegyezte meg Deák Ferenc,⁸⁴⁶ hogy sok olyan mondat elhangzott, amelyet jobb lett volna el nem mondani.⁸⁴⁷ A kompromisszum lehetetlenségének ismeretében ugyan javasolták egyes nemzetiségi képviselők a kérdés elnapolását és az új Országgyűlés feladataként való tárgyalását, azonban 1868. november 29-én az általános vitát a Képviselőház lezárta. A kisebbségi javaslatról elrendelt szavazást követően – 405 képviselő közül 24 támogatta, 267 ellenezte, 113 távol maradt⁸⁴⁸ – az elvetésre került,⁸⁴⁹ amely döntést

841 MIKÓ (1944) i. m. 207.

842 Hodosiú József, azaz Iosif Hodosiú képviselő érvelése a Képviselőház CCCXXV. országos ülésén: „Az mondják, a törvény nem ismer különbséget polgár és polgár között, s hogy a múlt idők törvényei sem kötötték a polgári jogok élvezetét egyik vagy másik nemzetiséghez, hanem az akkori idők fogalmához képest egyedül a nemesi oklevelekhez. [...] központi bizottság törvényjavaslata az, mely különbséget tesz polgár s polgár közt, mert a nemmagyar nyelvű polgárokat arra kényszeríti, hogy tanulják meg a magyar nyelvet, ha hivatalképességgel akarnak birni; e szerint tehát a régi nemesi oklevél helyett most egy más privilégiumot akar: a magyar nyelvet. Már pedig b. Eötvös miniszter úr tegnap nagyon kikelt a privilégiumok ellen. Itt tehát én korán sem látom a nyelv egyenlőségét, sőt látom azt, hogy a törvény különbséget tesz polgár és polgár közt, és ezt én ellenkezőnek tartom az egyéni szabadsággal és egyenlőséggel.” In: CCCXXV. országos ülés. In: KN-1865-XI. 73.

843 A CCCXXIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 22–23.; A CCCXXIV. országos ülés. In: KN-1865-XI. 34–39., 41–43., 45–53.; A CCCXXVI. országos ülés. In: KN-1865-XI. 108–119.

844 A CCCXXVII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 132–169.

845 MIKÓ (1944) i. m. 215., 218.; SCHLETT (2002) i. m. 21.

846 A CCCXXVII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 169.

847 MIKÓ (1944) i. m. 221.; SCHLETT (2002) i. m. 188.

848 A CCCXXVII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 169–170.

849 ANDRÁSI i. m. 144–145.; CSERNUS-LUKÁCS i. m. 9–11.; GYURGYÁK (2007) i. m. 78.; MIKÓ (1944) i. m. 222.

követően a román képviselők⁸⁵⁰ kivonultak az ülésteremből.⁸⁵¹ A törvényjavaslat részletes vitáját még aznap a Deák Ferenc által módosított többségi javaslat szerint kezdte meg a Képviselőház,⁸⁵² és minimális változtatásokkal – a kisebbségi képviselők ellenzése és távolmaradása mellett⁸⁵³ – 1868. december 1-i ülésén el is fogadta.⁸⁵⁴

A Főrendiház⁸⁵⁵ előtti vita⁸⁵⁶ korántsem volt indulatos, inkább aggodó szellemen folyt le 1868. december 4-én.⁸⁵⁷ A Főrendiház tagjai a nemzetiségi kérdés helyes rendezése körében felemerülő aggodalmuknak adtak hangot, *megkérdőjelezve a Nemzetiségi törvény megalkotásának szükségességét*. Simor János hercegprímás érvelése szerint a nemzetiségek követeléseivel közül a leglényegesebbeket nem tartalmazta a jogszabály, és amely *igények* azonban – a korábbi nyelvharcok eredményeire is figyelemmel – *kodifikálásra* kerültek,⁸⁵⁸ lényegüket tekintve *már fennálló, szerzett és el nem vitatott jogok*.⁸⁵⁹ Masirievics Sámuel szerb pátriárka az 1861. évi karlócai kongresszus határozatait tartotta továbbra is irányadónak, így a nemzeti különállás és autonómia fontosságát hangsúlyozta,⁸⁶⁰ ezért a törvényt nem tartotta elfogadhatónak.⁸⁶¹ Pap-Szilágyi József nagyváradi román görögkatolikus püspök⁸⁶² a Nemzetiségi törvényt alapvetően szintén nyelvtörvénynek tartotta, ugyanakkor a területi autonómiával szemben állást foglalva emelte ki, hogy megítélése szerint Magyarországból lehetetlen egyszerre valamennyi nemzetiség kívánalmának megfelelően egy kis Németországot, kis Romániát, kis Szerbiát vagy kis Szlovákiát alkotni.⁸⁶³

850 A CCCXXVII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 170.

851 CSERNUS-LUKÁCS i. m. 11–12.; GYURGYÁK (2007) i. m. 76.; MIKÓ (1944) i. m. 222.; MIKÓ (1981b) i. m. 64.; SCHLETT (2002) i. m. 189.

852 A CCCXXVIII. országos ülés. In: KN-1865-XI. 175–186.; A CCCXXX. országos ülés. In: KN-1865-XI. 220–221.

853 Mocsonyi Sándor nyilatkozata a Képviselőház CCCXXVIII. ülésén: „T. ház! A képviselőház a tegnapi napon történt szavazás által a Deák Ferencz, Pest bel-városa érdemes képviselője által előterjesztett javaslatot fogadta el a részletes tárgyalás alapjául. Az alapelv, mely e javaslatban foglaltatik, az én és elvtársaim legbenső meggyőződésével tgyenes ellentétben áll, és miután más részről a részletes vita alkalmával tehető módosítások alapján az alapelvet megváltoztatni nem lehet, kénytelen vagyok, meggyőződésem szerint, legmélyebb sajnálattal kijelenteni, hogy én és elvtársaim nem tudjuk lelkiismeretünkkel összeegyeztetni, hogy az e kérdés tárgyalásával járó nagy felelősséget magunkra vállaljuk, s ezért bátor vagyok kijelenteni, hogy mi ezen törvény alkotásánál közreműködni nem fogunk, s a részletes vitában részt nem veendünk.” In: A CCCXXVI-II. országos ülés. In: KN-1865-XI. 175.

854 MIKÓ (1944) i. m. 223–237.

855 274. iromány – Kivonat a képviselőháznak f. 1868-ik évi decemberhöz 1-én tartott CCCXXX. ülése jegyzőkönyvéből. In: FI-1865-II. 354.; 275. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: FI-1865-II. 355–359.; 286. iromány – Jelentés a m. főrendi ház állandó bizottságának a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: FI-1865-II. 389.

856 A CXXIX. országos ülés. In: FN-1865-I. 583–593.

857 MIKÓ (1944) i. m. 237–243.

858 A CXXIX. országos ülés. In: FN-1865-I. 583–584.

859 MIKÓ (1944) i. m. 238–239.

860 A CXXIX. országos ülés. In: FN-1865-I. 584–585.

861 MIKÓ (1944) i. m. 239–240.

862 A CXXIX. országos ülés. In: FN-1865-I. 585–586.

863 MIKÓ (1944) i. m. 240.

Gróf Szapáry Gyula felszólalásában a kormány részéről elismerte, hogy nem minden nemzetiségi követelés és igény került kielégítésre, ugyanakkor a nemzet egységének kívánalma és a biztosított nyelvi jogok igénye közötti észszerű kompromisszumként értékelte a törvényjavaslatot,⁸⁶⁴ és vállalta érte a felelősséget.⁸⁶⁵ Végezetül báró Wenckheim László felszólalása érdemes e körben kiemelésre,⁸⁶⁶ aki túl azon, hogy a *törvény címe és tárgya közötti inkohereciát* emelte ki, előadta, hogy a nemzetiségi kérdés jelentős része valójában külön jogszabályokban megoldandó feladat, így azokat álláspontja szerint akként is kellett volna kezelni.⁸⁶⁷ Wenckheim László báró a nemzetiségi kérdést elsősorban – de nem teljeskörűen – a perrendtartási törvények, a megyerendezés lehetőségeinek és az oktatás jogszabályainak valós nemzetiségi szempontokat érvényesítő jogalkotásával látta kezelendőnek, azaz a Képviselőház által elfogadott formában a Nemzetiségi törvényt indokolatlannak, ellentmondónak tartotta, és ezért nem fogadta el. Báró Wenckheim László kiemelte,⁸⁶⁸ hogy

„A 48-ki átalakulás, mely Magyarországnak 14 millió lakóját magyar polgárokká akarta emelni, megosztván minden emberrel vallás- és nyelvkülönbség nélkül a polgári és politikai jogoknak élvezetét, a nemzeti erőnek gyarapodását, az egyesülést, kibékülést látszott magában foglalni; pedig szakadást, gyengülést, háborút foglalt méhében. Senki sem hitte azt, hogy a 48-ki alkotmányban foglalt magasztos elveket, bármi által, vagy bármely nemzetiség által a közös alkotmánynak felforgatására, vagy nemzetiségünknek megtámadására fel lehessen használni. [...] Itt kezdődik – nézetem szerint – a nemzetiségi kérdés; ezen kérdésnek törvényes megoldásától húsz évig el voltunk zárva; most újra ezen kérdésnek megoldása ezen törvényjavaslat által, a mélyen tisztelt képviselőház által kívántatik. A legnagyobb figyelemmel és érdekeltséggel olvastam ezen kérdésnek beható és felette nevezetes vitatkozásait; akartam keresni engem meggyőző érveket, ezen törvény elfogadására, mert a priori ellenkezett felfogásaimmal, hogy a magyar nemzetiség Magyarországon bárki által is kétségbe vonassák; de megvallom, arról nem tudtam meggyőződni, hogy a nemzetiségi kérdést törvényesen meg lehessen oldani, sőt inkább arról győződtem meg, hogy valamint a 48-ki törvényeknek elvei fegyverül használtattak fel ellenünk, ezen

864 A CXXIX. országos ülés. In: FN-1865-I. 586–587., 592.

865 MIKÓ (1944) i. m. 240.

866 A CXXIX. országos ülés. In: FN-1865-I. 587–588.

867 MIKÓ (1944) i. m. 241.

868 Báró Wenckheim László felszólalása a Főrendiház CXXIX. országos ülésén. In: A CXXIX. országos ülés. In: FN-1865-I. 587–588.

törvény új fegyvereket ad az ellenséges indulatú polgárok kezeibe ellenünk, és ezt tenni nem akarom. De másrészt észrevételem van a törvénynek czime ellen. Nemzetiségek egyenjogúságáról szól, mely azzal kezdődik, hogy midőn a magyar nemzetiséget, mint politikait, kormányzásit, törvénykezésit körülírja, tulajdonképen a magyar souverainitást constatálja és proclamálja: általában olyant mond, mi magától értetődik: pedig az egész törvényjavaslat csak a nyelv használatának szabályozását foglalja magában. Helyesebbnek találtam volna, azt mondani: a nyelv használatának szabályozása. Én abban a véleményben vagyok, hogy a nemzetiségi kérdésnek megoldható része speciális törvények által külön-külön megoldandó a községi, a megyerendezési, a perrendtartási, népnevelési törvényes rendeletek által, valamint ez már meg is történt a perrendtartásnál, a népnevelésnél azon felhatalmazás által, melynél fogva a minisztérium fel van hatalmazva a nyelv használatára nézve intézkedni. Ezen az úton váltja be az ország azon Ígéreteket, melyeket a méltányos és igazságos sérelmek orvoslása érdekében adhatott. A nemzetiségi kérdésnek meg nem oldható részét pedig egészen más factorok fogják megoldani, mint a jelen törvényjavaslat. Nem pártolom azon véleményt, hogy Magyarország jövődjéje a nemzeti kérdésnek szerencsés megoldása által biztosítottatik; de úgy vagyok meggyőződve, hogy Magyarország jövődjéje az 1867-ki kiegyezés által lett biztosítva, melynél fogva a nemzet és fejedelem kibékülvén, az királyát megkoronázta, az örökös tartományokkal a *pragmatica sanctio* alapján közügyeit elrendezte, mi által a »magyar-osztrák birodalom« kifejezést nyert. Magyarország jövődjéje biztosítottatik azon bölcs és méltányos politika által, melyet az ország providentialis statusférfia megindított, és melyet az országnak nagy többsége melegen pártol, és hogy ha ezen politika még tovább is a nemzet által pártoltatni fog, biztosítva látom az országnak jövődjét. Mindezeknél fogva tehát, mert Magyarországból más nemzetiséget a magyarnál el nem ismerek; mert a magyar nemzetiséget egy külön törvény által proclamálni szerintem annyit tesz, mint kételkedni a magyar nemzetiségnek jogosultságában; mert a törvény czimét elienmondásban látom lenni a törvényben foglalt rendeletekkel; mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a nemzetiségi kérdést törvényesen meg nem lehet oldani: a törvényjavaslatot el nem fogadhatom, és így kénytelen vagyok ellene szavazni.”

A Főrendiház végül még aznap elfogadta a javaslatot, amely 1868. december 6-án nyert királyi szentesítéssel az 1868. évi XLIV. törvényként 1868. december 7-én⁸⁶⁹ került be a *Corpus Jurisba*⁸⁷⁰ alkotmányos jelentőségű törvényként.⁸⁷¹

A Nemzetiségi törvény jogalkotási értékválasztását, a jogszabály megalkotásának útját összegzve megállapítható, hogy a Kiegyezéssel⁸⁷² az ország integritása és stabilitása, alkotmányossága – amely alatt a kor politikai vezetése ezalatt a nemzetiségi kérdést is értette – a magyar politikai elit és az uralkodó és Ausztria megegyezésével helyreállt,⁸⁷³ így egy unitárius alkotmányos monarchia megalkotása következett be, amely a nemzetiségi kihívást egy nemzetiségi szempontból semleges fogalommal, a politikai nemzet fogalmával kívánta kezelni az állampolgári jogegyenlőség alapján. Az uralkodó trónbeszédében⁸⁷⁴ e körülményeket és a Kiegyezés lényegét az alábbiakban emelte ki:

„Nehéz és komoly viszonyok között hívtuk egybe ezelőtt három évvel önöket egy nagy feladat megoldására. Közös célunk és törekvésünk vala: megoldani mindazon kérdéseket, melyek nem csak a közelebbi idők, de évszázadok óta kutforrásai voltak a bizalmatlanságnak, tespedésnek és súrlódásoknak. És noha a múltból öröklött balitéletek, a szokás hatalma, az események által élesztett féltékenység és az érdekek színleges ellentéte a helyzet bonyodalmát még növelték: – mégis sikerült a nehéz feladatot szerencsésen megoldanunk. A király és nemzet Őszinte szövetkezése vívta ki az eredményt. [...] A közjogi súrlódásokat birodalmunk két állama között a kölcsönös barátság és becsülés viszonya váltotta fel. Az Osztrák–Magyar monarchia mindkét állama, alkotmányos parlamenti kor-

869 449. iromány – 1868. XLIV. törvenyczik a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *KI-1865-VII.* 184–189.; 329. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-dik évi december hó 7-én tartott CCCXXXVI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II.* 483.

870 CSERNUS-LUKÁCS i. m. 12.; MIKÓ (1944) i. m. 242–243.

871 KUKORELLI – TAKÁCS i. m. 56.

872 A Kiegyezés részleteit – értve alatta a horvát és az erdélyi kérdést, illetve részben a nemzetiségi kérdés alapjait is – a magyar Országgyűlés Képviselőháza az I., IV–V., XIX–XXXVII., XXXIX–XLV., XLVI–I–L., LII–LV, LIX., LXXIV–LXXXVIII., LXXX–LXXXII., LXXXV–LXXXVIII., XCII., XCV., CII., CVI–CVII., CVIII–CXV., CXXVI–CXXXVIII. országos ülésein tárgyalta, vitatta meg a koronázással bezárólag, míg a Főrendiház ugyanazzen kérdéseket a I–II., IV–XXX., XXXIX. és XLI–LVI. országos ülésein tárgyalta. In: *KN-1865-I.* 1–3., 14–27., 145–342., 342–374., *KN-1865-II.* 11–33., 46–85., 104–108., *KN-1865-III.* 5–131., 132–151., 162–175., 181–182., 187–195., 303–317., 335–377., *KN-1865-IV.* 3–142., 183–257.; In: *FN-1865-I.* 1–3., 4–172., 197–199., 219–256.

873 RÉVÉSZ T. Mihály: Andrassy Gyula útja a miniszterelnökségig. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010. 790–791.; ROMSICS (2017) i. m. 348–351.

874 In: 339. iromány – Trónbeszéd, melylyel ő cs. és apóst. kir. felsége 1868. évi december 10-én az országgyűlést befejezte. In: *FI-1865-II.* 493–495.; 468. iromány – Trónbeszéd, melylyel ő cs. és apóst. kir. felsége 1868. évi december 10-én az országgyűlést befejezte. In: *KI-1865-VII.* 367–369.

mányzat mellett, önállóan intézi saját közügyeit, míg azon nagyfontosságú kérdésekre, a monarchia kölcsönösen megállapított közös ügyeit érintik, alkotmányos befolyását mindkét államterület egyenlő mérvben gyakorolja. [...] Szent Istvánnak őseinktől Öröklött koronájával ünnepélyesen megkoronáztatva, Magyarország alkotmánya teljességébe lépett, mi pedig visszaállítottuk a magyar király czimének régi súlyát és érvényét, és bizton érezzük, hogy ez által birodalmunk nem gyengítettett, hanem csak régi alapját és erejét nyerte vissza. E célból a külföld irányában birodalmunk czimét a törvényeknek és az életerős tényezőknek megfelelőleg állapítottuk meg. Horvát- és Szlavonországgal a kölcsönös érdekek méltányos kiegyenlítésének alapján közjogi egyezmény jött létre, mely a két testvérnemzet között dicsőségben és balsorban századokon át fenállott kapcsolatot megújítja. [...] Magyarország és Erdély egyesülése a bevégzett tények sorába emelkedett. Ekként Szent István birodalmának épsége oly mérvben lett érvényesítve, minőnek az ország több mint három század óta nem örvendhetett. [...] Magyarországunk és birodalmunk állását ekként megszilárdítva, ebben a külbéke biztosítékát is találjuk, melynek zavartalan fentartását királyi legfőbb gondjaink közé soroljuk. [...] A jogegyenlőséget, melyet a különböző nemzetiségi honpolgárok politikai és polgári tekintetben eddig is élveztek, kiterjeszttek Önök nyelvök használatára is, törvény által biztosítván mindazon kívánataikat, a melyek a kormányzat és törvénykezés feltételeivel ellentétben nem állanak. Reméljük, hogy nem-magyar ajkú híveink teljes megnyugvásukat találják azon tudatban, miszerint az alkotmány minden honpolgárnak a szabadságot és az anyanyelv fejlődését egyaránt biztosítja. Az egyenjogúság elvét követték önök, midőn az alkotmányos jogok gyakorlatát kiterjesztették az izraelita honpolgárokra, kik eddig az alkotmánynak csak terheit, de jótéteményeit nem ismerték. A keresztényen hitfelekezetek viszonyainak szabályozását önök a polgári és vallási jogegyen, lőség elvére fekteték. [...] És most fogadják Őszinte királyi köszönetünket és adják át azt az összes nemzetnek is, mely hagyományos politikai tapintattal támogatva önöket, lehetővé tette azon nagyfontosságú törvények alkotását, melyeket fejedelmi hatalmunkkal szentesítünk. Tegye a mindenható maradandóvá azon Őszinte egyetértést, mely nem csak a politikai téren vezetett nagyszerű eredményekhez, de a fejedelmet és a nemzetet a kölcsönös bizalom és szeretet kötelékeivel fűzte össze, és újabban érezteté velünk: hogy boldog fejedelme csak boldog nemzetnek lehet.”

A közel két évtizedes folyamat jelképes betetőzéseként I. Ferenc József alkotmányos magyar királlyá⁸⁷⁵ koronázásával⁸⁷⁶ létrejött a többnemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia mint nagyhatalom.⁸⁷⁷ A dualista Monarchia nagyhatalmi *statusától* függetlenül azonban különös kihívásokkal állt szemben.⁸⁷⁸ E kihívások között a birodalom magyar felén a nemzetiségi kérdés megoldása e körben nem csak *erkölcsi kötelesség* volt a két évtizeddel korábban fellángolt fegyveres konfliktusok tanulságából fakadóan, hanem az a korszellem nemzetállami alapállása okán *integritási kérdésként* is jelentkezett.⁸⁷⁹ A Nemzetiségi törvény megalkotását tehát egyszerre indokolták belső okok és tényezők, így az unitárius magyar állam megteremtésének igénye, a magyar hatalmi érdekek birodalmon belüli érvényesítése és a nemzetiségi konfliktusok megoldása, valamint egy közjogi nemzeti egység megteremtése,⁸⁸⁰ másrészt külső okok, így különösen a szomszédos államok Magyarországgal, illetve itt élő nemzetiségekkel való kapcsolata, amelyek a magyarországi nemzetiségek anyaállamként potenciális veszélyt jelentettek Magyarország területi integritására.⁸⁸¹ A Kiegyezés a belső aspektusban egyenesen a XVIII–XIX. század fordulóján megkezdett modern államfejlődés egészének következő lépcsőfoka volt a *reformkor tényleges lezárásaként*,⁸⁸² így a liberális alkotmányos monarchia valós megteremtésével járó folyamatot ebből a nézőpontból

875 98. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél tárgyában kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *KI-1865-II.* 181–182.; 99. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél elkészítésére kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *KI-1865-II.* 183–196.; 103. iromány – Koronázási hitlevél. In: *KI-1865-II.* 199–201.; 111. iromány – Törvényjavaslat Felséges I. Ferencz József úr Magyarország királyává avattatik és koronáztatik. In: *KI-1865-II.* 220–221.; 128. iromány – Törvényzikk Felséges I. Ferencz József úr Magyarország királyává avattatik és koronáztatik. In: *KI-1865-II.* 246.; 129. iromány – Törvényzikk. Az ő királyi felsége által, szerencsés felavattatása és megkoronáztatása előtt, az ország részére kiadott királyi hitlevél és koronáztatásakor letett királyi eskü az ország törvényei közé igttattnak. In: *KI-1865-II.* 246–249.; 48. iromány. In: *FI-1865-I.* 132.; 51. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június 1-én tartott CXXXI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. Jelentése a koronázási hitlevél tárgyában kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *FI-1865-I.* 145–146.; 52. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél elkészítésére kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *FI-1865-I.* 147–157.; 58. iromány – A koronázási hitlevél átnyújtásának. In: *FI-1865-I.* 164.; 59. iromány – A méltóságos főrendek hódolatánál mondott beszéd. In: *FI-1865-I.* 164–165.; 60. iromány – Ő Felségének beszéde az aláírt hitlevél visszaadása alkalmából. In: *FI-1865-I.* 165.; 61. iromány – A koronázási hitlevél átvételénél mondott beszéd. In: *FI-1865-I.* 165–166.; 62. iromány – Ő Felségének válasza az aláírt hitlevél visszaadása alkalmával. In: *FI-1865-I.* 166.; 66. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június hó 6-án délután 7 óraker tartott CXXVII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *FI-1865-I.* 168–169.; 75. iromány – Jelentés az 1867-dik év június hó 8-kán történt koronázás alkalmából a szent koronának szokott helyéről történt kivétele- és elhelyezéséről. In: *FI-1865-I.* 174–177.; 78. iromány – A koronázási ünnepély leírása. In: *FI-1865-I.* 179–190.; 79. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június hó 26-án tartott CXLVI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *FI-1865-I.* 190–196.

876 BÚSBACH (1906b) i. m. 343–356.; GERŐ i. m. 9–12., 177–186.

877 CARTLEDGE (2011) i. m. 24–25.; SZENTE (2011) i. m. 191–194.

878 GYÓRI SZABÓ i. m. 21–27.

879 GYURGYÁK (2007) i. m. 69–70.

880 SCHLETT (1987) i. m. 218.; SZÁSZ (1993b) i. m. 525–526.

881 ALBRECHT i. m. 152–153.; ROMSICS (2020b) i. m. 135–136.

882 SCHLETT (1987) i. m. 230.

a nemzetiségek is alapvetően támogatták,⁸⁸³ ugyanakkor saját kiegészéseiket szorgalmazták ugyanezen nemzeti eszme fejlődésének örökségéből és részben az osztrák példából fakadóan. A fenti alapokon a nemzetiségi kérdés megoldását a magyar törvényhozás az alkotmányos és unitárius állam megteremtésének alapfeltételeként kezelte oly módon, hogy a közigazgatás újrászabályozásával a rendiség utolsó maradványait is eltörölte, az állampolgári jogegyenlőség rögzítésével és a hungarus eszme újraalkotásával a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációját végezte el.

A törvény elfogadásának vitája a magyar unitárius állameszme és a föderalista államszemlélet közötti, illetve az egyéni jogok, valamint a kollektív jogok közötti álláspontok közötti összecsapást eredményezett.⁸⁸⁴ A vita a megbékélés őszinte szándéka ellenére nem vezetett a nemzetiségekkel való kiegyezésre, hanem az ellentétek áthidalhatatlan és feloldhatatlan rögzítésével zárult. A nemzetiségi képviselők nem fogadták el, hogy a magyar politikai nemzetfogalom alapját pontosan a nyelvi értelemben értett nemzetfogalom elvetése képezi, és a Magyar Királyság mint állam pontosan a nyelvi feltételek hiánya okán nem jelenthet nyelvi alapon definiált nemzetállamot. A 'magyar' szó jelentéstartalmának megkettőződése végül az ellentétek további forrásává lényegült, egyben lehetőséget nyújtott a magyar politikai nemzetfogalom magyar kulturális nemzetfogalommal való vegyítésére és összekeverésére, amely így lehetetlenné tette a párbeszédet.

A politikai nemzet fenti fogalma szerint a magyar politikai nemzet egy, és mint egy, nem lehet több politikai nemzet társulása. Ez a deáki–eötvösi koncepció a magyar rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztése alapján az egyéni jogokra és a természetükből fakadóan kollektív módon gyakorolható jogokra helyezte a hangsúlyt, és az állampolgári jogegyenlőség talaján állva a nyelvi és kulturális sokszínűséget vallotta és támogatta. Ebből fakadóan koncepcionálisan nem fogadott el ugyan kollektív többségjogokat, területi alapon szerveződő etnikai autonómiákat,⁸⁸⁵ azonban a valós és tartalmi önkormányzatiságot és a decentralizációt alapvetően elismerte.⁸⁸⁶ Következésképpen a magyar állam a politikai nemzet fogalmával szervezett államként, és nem nyelvi vagy kulturális alapon konstituált nemzetállamként létezett a dualizmus korában.

A nemzetiségek az egyéni jogegyenlőségen túl kollektív jogok érvényesítését tűzték ki különböző mértékben célul,⁸⁸⁷ képviselőik a nemzetiségeket kollektív jogok alanyaként jogi entitásként kezelték, amelybe egyebekben beleértették a magyar nemzetiséget is. Álláspontjuk lényegi eleme és alapja a magyar politikai nemzet helyett a Magyarország politikai

883 IFJ. BERTÉNYI Iván: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150 év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országgház Könyvkiadó, 2018. 16–26.

884 MIKÓ (1944) i. m. 184–222.; KÁTUS (2016e) i. m. 673.

885 CARTLEDGE (2016) i. m. 291.; GYURGYÁK (2007) i. m. 69–70.

886 VARGA Ádám – SZABÓ István: A helyi önkormányzás. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 992–999.

887 PÁCURARIU i. m. 297–298.

nemzete koncepciója, amely álláspont szerint a Magyar Királyságot egyenjogú nemzetek szövetsége alkotja. Mindezek alapján az egyes nemzetiségek eltérő módon és mértékben, de lényegében véve – az államhatárok változatlansága mellett – az állam föderatív alapú átalakítását szorgalmazták a jövőben is.

A jogalkotási értékvalasztás eredményeképpen megalkotott Nemzetiségi törvény a többségi álláspontot fogadta el. A Nemzetiségi törvény és ezáltal a történeti magyar alkotmány szerint az egy politikai magyar nemzet állama egységesen szervezett, unitárius, területi integritásában sérthetetlen, az egyéni jogokat és a természetükből fakadóan kollektív módon gyakorolható jogokat tiszteletben tartó és biztosító, etnikailag semleges alkotmányos monarchia volt.

3.2.7. A nemzetiségek alkotmányjogi helyzete Magyarországon az I. világháborúig

Az értékvalasztási lehetőségek álláspontjainak elvi alaptételei különbségéből fakadóan az ellentétek nem voltak feloldhatók a fentiek szerint, ugyanakkor a magyar államcél érdekében a politikai magyar nemzet koncepcióját fogadta el az Országgyűlés,⁸⁸⁸ így a Nemzetiségi törvény szabályozása alapvetően a nyelvi és kulturális, oktatási jogokra terjedt ki.

A Nemzetiségi törvény lényegi célját az az elgondolás képezte, amely a nemzetiségi eszme a nyelvi közösség fennmaradását biztosítandó nyelvi-kulturális téren kiteljesedik, úgy e jogok biztosítása által a politikai és államszervezeti kérdések, uralmi helyzetek megoldása nem feltételezi többé a nemzetiségi, azaz etnikai aspektust, tehát a nemzetiségi konfliktusok a nyelvi jogok kiteljesedésével és a jogegyenlőség tartalmi biztosításával feloldódnak.⁸⁸⁹ A jogegyenlőség talaján álló állam feladata ennek megfelelően az egyéni jogok biztosítása,⁸⁹⁰ így a politikai magyar nemzet állama ennek megfelelően etnikailag semleges.⁸⁹¹ Mindezek az alapokon a nemzetiségi jogok tekintetében a magyar állam szerepe nem más, mint a garantált nyelvi és kulturális jogok védelme, és ezáltal elérhető a politikai magyar nemzet fogalma szerinti közös – quasi hungarus, azaz politikai magyar nemzeti, valóban magyarországi – identitás eredménye.⁸⁹²

A politikai magyar nemzet koncepciója mindezeknek megfelelően ugyan táplálkozott a kor nemzetfelfogásaiból, de ezektől lényegében tért el, amikor vegyítette az államközpontú és a nyelvi-kulturális nemzeti eszme lényeges elemeit, de mindvégig az egyéni jogegyenlőség talaján állt. A politikai magyar nemzet eredményeképpen a fentiek szerint várt közös identitás rokonítható a svájci, belga

888 GYURGYÁK (2007) i. m. 74–82.; JORDÁKY i. m. 87–90.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 275–276.; KATUS (2016e) i. m. 673.; PAKSA i. m. 11–12.

889 GYURGYÁK (2007) i. m. 22–23.; 69–71.; HATOS i. m. 112.; SCHLETT (2002) i. m. 11–16.

890 EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Második Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. 109–110, 126., 198.

891 ALBRECHT i. m. 155–156.; NAGY (1907) i. m. 106.; SCHLETT (1987) i. m. 262–264.

892 GYURGYÁK (2007) i. m. 68–71.; 75–76.

vagy amerikai nemzetfelfogással, azonban nélkülözi azok föderális államszervezeti elemeit,⁸⁹³ illetve párhuzamba állítható az osztrák dinasztikus államfelfogás egységesítő jellegével is.⁸⁹⁴ Annak ellenére, hogy a fentiek szerint várt közös identitás eredménye végső soron 'magyar' jelleget hordozott magában, a politikai magyar nemzet fogalma közvetlenül nem törekedett az államnyelv egyéni elsajátításának kötelezésére, és az erőszakos asszimiáció elemeit sem tartalmazta. Súlyos fogyatékosága volt azonban a Nemzetiségi törvénynek, hogy az ajánló *lex imperfecta*,⁸⁹⁵ hiányzott belőle a jogszabály megsértéséhez fűzött jogkövetkezmény normaszervezeti eleme, amelyből fakadóan a jogszabály nem kellő végrehajtása, illetve végrehajtásának elmulasztása nem volt szankcionált.⁸⁹⁶ E tényre, különösen a végrehajtás elmulasztására már a korban is több ízben is felhívták a figyelmet, és a jogszabály hatékonyabb érvényesülését követelték,⁸⁹⁷ rávilágítva egyebek mellett arra az aspektusra, mely szerint a Nemzetiségi törvény valós érvényesülése a nemzetiségi mozgalmak elszakadási törekvéseit tompítaná, illetve szüntetné meg.⁸⁹⁸

A Nemzetiségi törvénnyel egyet nem értő képviselők tiltakozásukat és azok indokait ezt követően a jövőben az Országgyűlésen kívül fejtették ki, továbbra sem fogadván el az egy politikai nemzet és a nemzetiségek közötti különbségtételt.⁸⁹⁹ A Nemzetiségi törvény kihirdetését követően sorra megalakultak a nemzetiségek pártjai,⁹⁰⁰ 1869 januárjában összeült elsőként a szerbek, majd a bánági és magyarországi románok,⁹⁰¹ márciusban pedig az erdélyi románok nemzeti pártjainak megalakítását kezdeményező nemzeti konferencia.⁹⁰² *A nemzetiségi pártok* kezdetben – a magyarországi román képviselők kivételével⁹⁰³ – a belpolitikai *passzivitás* alapján álltak,⁹⁰⁴ majd nemsokára szembefordultak a Kiegyezés által meg-

893 GYURGYÁK (2007) i. m. 70.

894 SZABÓ (2020) i. m. 5–6.

895 SZABADFALVI József: A jogszabály. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 67.

896 BÍRÓ (2002) i. m. 76.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 44.; CSORBA (2019b) i. m. 364.

897 FERDINANDY i. m. 142.; GYURGYÁK (2007) i. m. 23–24., 82.; MAKKAI i. m. (1989) i. m. 251.; MIKÓ (1981b) i. m. 67.; MOLDOVÁN i. m. 13–15.; SZÁSZ (1993b) 527.; PĂCLIȘANU (1944) i. m. 14–39..

898 GYURGYÁK (2007) i. m. 113–116.

899 BÍRÓ (2002) i. m. 77.; GYURGYÁK (2007) i. m. 22–23., 76–77., 80.; MIKÓ (1981c) i. m. 36.; PAKSA i. m. 12.

900 KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – A nemzetiség kérdés. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016f)] 756.; BOTLIK i. m. 31.

901 BOLOVAN, Ioan: Cazul românilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: Bolovan (2016a)] 436–437.; MIKÓ (1967a) i. m. 230.; PĂCLIȘANU (1944) i. m. 46–48.; RAFFAY i. m. 49–50.; ROMSICS (2018b) i. m. 58.

902 BOLOVAN (2016a) i. m. 437–438.; JORDÁKY i. m. 91–101.; SCHLETT (2002) i. m. 22.; PĂCURARIU i. m. 306.; AMUZA (2001a) i. m. 236.; RAFFAY i. m. 50.; ROMSICS (2018b) i. m. 58.

903 MAKKAI (1989) i. m. 247.

904 AMUZA (2001b) i. m. 257–262.; BÍRÓ (2002) i. m. 245–246.; GYURGYÁK (2007) i. m. 76.; JANCSÓ (2004) i. m. 89.; JORDÁKY i. m. 101–110.; PĂCURARIU i. m. 306–307.; SZÁSZ (1986b) i. m. 1647–1652.; SZÁSZ (1993b) 537–538.

teremtett keretekkel, és az újonnan létrejövő, illetve megerősödő, Magyarországgal határos *nemzeti államaik közvetlen, illetve közvetett befolyásával törekedtek nemzeti céljaik elérésére*,⁹⁰⁵ amely magatartás szükségképpen a többségi magyarság ellenérzését és nemzetiségi türelmetlenségét fokozta.⁹⁰⁶ A nemzetiségi igények további törvényhozásbeli érvényesítését több ok nehezítette, amelyek közül kiemelendő, hogy a nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt nyíltan elutasították, emellett a passzivitás politikai alapállására helyezkedtek, alkotmányjogilag pedig a választójogi rendszer sajátosságai okán a nemzetiségi képviselők számaránya nem tükrözte a lakossági arányokat.⁹⁰⁷ A passzivitást a román kisebbség az egységes Román Nemzeti Párt létrejöttével 1881-ben adta fel.⁹⁰⁸ Ettől az időponttól a Román Nemzeti Párt változó intenzitással mind az Országgyűlésben, mind azon kívül fejtette ki politikai tevékenységét – változatlanul elvetve a politikai nemzet fogalmát és az egyenrangú nemzetek szövetségét vallva –, döntően az erdélyi autonómia, közvetetten a román irredentizmus céljainak alárendelve.⁹⁰⁹

A nemzetiségi kérdés a törvény elfogadása ellenére tehát nem került nyugvópontra, hatalmi kérdéssé vált,⁹¹⁰ és döntően meghatározta Magyarország belpolitikáját és külkapcsolatait a jövőben.⁹¹¹ A Nemzetiségi törvény ambivalens jellegére mutat rá az a tény, hogy bár a *nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt nem fogadták el*, azt oktrojálták⁹¹² és nemzetiségük el-sorvasztásának eszközének⁹¹³ tekintették, *mégis annak keretein belül* – alapvetően egyházi önkormányzataik, valamint gazdasági,⁹¹⁴ oktatási és kulturális intézményeik útján – *megőrizték és fejlesztették identitásukat*.⁹¹⁵ Mindez teljes egészében összhangban áll azzal a ténnyel, hogy

905 BÍRÓ (2002) i. m. 77.; JANCsó (2004) i. m. 93–133.

906 BÍRÓ (2002) i. m. 77.; MIKÓ (1944) i. m. 249.

907 ILONSZKY Gabriella: *Képviselők és képviselő Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009. 52–54.; MARCU (1997) i. m. 194.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 44–45.

908 AMUZA (2001b) i. m. 262–267.; BÍRÓ (2002) i. m. 111–113., 247–248.; BOLOVAN (2016a) i. m. 439.; JORDÁKY i. m. 104–136.; MUREŞAN i. m. 288–291.; PĂCLIŞANU (1944) i. m. 48–50.; RAFFAY i. m. 51–54.; SZÁSZ (1993b) 538–539.

909 BÍRÓ Sándor: Az erdélyi román–magyar viszony a legutóbbi évtizedekben. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó–Talentum Kft., 1999. 177–188.; AMUZA (2001a) i. m. 236–237.; DURANDIN i. m. 196–197.; L. BALOGH (2020) i. m. 15.; MAKKAI (1989) i. m. 247.; MUREŞAN i. m. 289,

910 GYURGYÁK (2007) i. m. 76–77.

911 JÁSZI (1982) i. m. 411–421.; JORDÁKY i. m. 136.

912 CIATO, Aurel: *Problema minoritară la noi: cu o prefață la mureșitoare a diferendului dintre români și maghiari: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*. Cluj, 1929. 14.; GYURGYÁK (2007) i. m. 80.

913 MARCU (1997) i. m. 194.

914 GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi románok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2. 71–79.; BÍRÓ (2002) i. m. 38–41., 47., 49–51.

915 BOLOVAN, Ioan: *Cultura românească*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 533–569.; GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: *Cultura săsească*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. 584–589.; GRÄF, Rudolf: *Cultura germanilor din Banat*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei*

a kisebbségek identitása megőrzésének elsődleges eszköze az oktatási és kulturális intézményrendszer és annak fenntartása a szabad nyelvhasználat mellett.⁹¹⁶ *Paradox módon tehát a kisebbségek nem fogadták el a Nemzetiségi törvényt, mégis annak keretei biztosították identitásuk megőrzését és fejlesztését,⁹¹⁷ sőt a magyarságtól való elidegenítésüket.⁹¹⁸*

Visszaulva a dualizmus kori Magyarország bevallott politikai államcéljaira – az 1848/49-es alkotmányos örökség alapján a jogegyenlőség alapján álló unitárius nemzetállam megteremtése területi integritás biztosításával, a Horvátországgal való különleges közjogi viszony, valamint a kettős monarchián belüli hatalmi pozíció megőrzése és megerősítése⁹¹⁹ – rögzíthető, hogy ezen államcélok a jövőben a nemzetiségi kihívás tárgyalását valós korlátok közé szorították. A kettős monarchián belüli hatalmi helyzet megőrzésének célja⁹²⁰ – a Monarchia nagyhatalmi *statusának* alapjaként⁹²¹ – a nemzetiségek federalisztikus igényeit mint a magyar állameszmével összhangban nem álló közjogi jogalkotás lehetőségeit ebben a kérdésben alapvetően kizárták.⁹²²

Hasonlóképpen képezett alkotmányjogi akadályt a dinamikus nacionalizmus és a Nemzetiségi törvény ambivalenciája. A törvény elutasíttósága és ezáltal végrehajtásának korlátozottsága a nacionalizmus dinamikájával hamarosan magyar szupremácia iránti többségi társadalmi igényt is gerjesztett,⁹²³ amely ezáltal kölcsönösen szélsőséges politikai programokat eredményezett mind a magyar, mind pedig a nemzetiségek oldaláról. *A nemzeti eszme dinamikus nacionalizmussá válva a technikai fejlődés nyomán fokozott sajtótevékenység tárgyává vált,⁹²⁴ és jóval szélesebb társadalmi kört ért el, mint a megszületése idején.⁹²⁵* A dinamikus naci-

Vol. III. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 589–598.; MAIOR, Liviu: Dualismul austro-ungar. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: MAIOR (2016b)] 429., 431–433.; PÁL Judit: Egyesületek. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyszékelyföld története III. kötet.* Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 321–322.; JAKABFFY Elemér: Astra és EMKE. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19. 705–709.; BÍRÓ (2002) i. m. 207–213.; BOLOVAN (2016a) i. m. 438.; GYURGYÁK (2007) i. m. 76–77.; MANZINGER i. m. 24.; PÁCURARIU i. m. 310–311.; KATUS (2016f) i. m. 755–756.; SZÁSZ (1993b) i. m. 537.

916 KALTENBACH Jenő: Kisebbségi jog a harmadik köztársaságban 1990–2006. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005, I. kötet.* Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007. 150–151.

917 BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 45.

918 MOLDOVÁN i. m. 12–21., 27–29.

919 KISS i. m. 150., 166., 178–180., 186–189., 193–198., 213–230., 233–252., 257–291., 320–324., 337–350., 398–400.; GYURGYÁK (2007) i. m. 93–94.; SZENTE (2011) i. m. 194–198.

920 ORMOS i. m. 154–155.

921 KISS i. m. 354–367.

922 GYURGYÁK (2007) i. m. 92–94.

923 GYURGYÁK (2007) i. m. 98–101.; HATOS i. m. 19.; JÁSZI (1982) i. m. 415–418.

924 RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 204–223.; BÍRÓ (2002) i. m. 224–237., 251.; GYURGYÁK (2007) i. m. 23.

925 ABLONCZY (2020) 20–21.

onalizmus hatványozott érvényesülése, valamint az adott államcélok ténye a magyar állam jogalkotására különös hatást gyakorolt. A magyar törvényhozást a fenti államcélok biztosítása és hatékony érvényesítésének elsődlegessége hatotta át, ennek érdekében törekény politikai alkotmányos alapjai egységének megőrzése érdekében a nemzetiségi szélsőségektől való tartózkodás, a különböző jogágakban a kényes egyensúlyra való törekvés, illetve az asszimiláció kívánt eredményének közvetlen és közvetett elősegítése jellemezte. A magyar Országgyűlés ennek alapján a szélsőséges nacionalista, így adott esetben magyar nacionalista javaslatokat nem tárgyalta,⁹²⁶ nem támogatta, a korszakban az állampolgári egyenlőség talajáról való letérés nem volt tapasztalható.⁹²⁷

A nemzetiségi jogi jogalkotás eredményeinek nemzetiségi oldalon való elutasított-ságát észlelve 1870-ben az ellenzék részéről többek között Irányi Dániel, Simonyi Ernő, Alexandru Mocsonyi, Iosif Hodosiu és Svetozar Miletics képviselők gyakorlatilag egy a korábban elutasított kisebbségi javaslatra épülő új törvényjavaslatot terjesztettek elő, amelynek tárgyalására a fenti okokból nem kerülhetett sor.⁹²⁸ A dualizmus korában ezt követően hasonló tartalmú törvényjavaslat nem is került beterjesztésre, azonban a következő évtizedekben a nemzetiségi kihívás társadalmi megoldatlanságából fakadóan politikai síkon több törvényhozáson kívüli tárgyalás is megindult a központi kormányzat és a nemzetiségi képviselők között. Mivel az Országgyűlés a fentiek szerint tartózkodott a nemzetiségi kérdés tárgyalásától, a szerb, román és szlovák nemzetiségek képviselői 1895. augusztus 10-én közös kongresszusukon hozott határozataikban közös politikai fellépésben állapodtak meg igényeik érvényesítése érdekében.⁹²⁹ A tárgyalások alapjaként a politikai magyar nemzet fogalmának kritikája fenntartásával a területi autonómiát rögzítették, azaz a magyar állam területi integritását egyes radikális képviselők kivételétől eltekintve változatlanul értéknek tartották.

A nemzetiségi kérdés a XIX–XX. század fordulóján végül elhagyta a magyar belpolitika területét, és a sajtó révén nemzetközi figyelmet kapott, majd az Interparlamentáris Unió ülésein is rendszeresen napirendre került.⁹³⁰ Ebben a folyamatban vízvázalasztó szerepet töltött be 1892-ben az erdélyi román vezetők I. Ferenc Józsefhez címzett folyamodványa,

926 A teljesség igénye nélkül a már eddig felvázoltakon túl visszaülhetünk többek között a 2.3. fejezetben tárgyalt népszámlálási törvények vitájában elhangzott érvekre és a kormányzat ellenérveire.

927 MIKÓ (1944) i. m. 247–275.; NAGY (1907) i. m. 157–161.

928 AMUZA (2001b) i. m. 237–238.; CSERNUS-LUKÁCS i. m. 12–13., 17–21.; JANCsó (2004) i. m. 88–91.; MIKÓ (1944) i. m. 250–251.; MIKÓ (1981b) i. m. 68.; SZENCZEI i. m. 81–82.

929 GERGELY András – SZÁSZ Zoltán: *Kiegészítés után*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 206.; PÖLÖSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 515.; BOLOVAN (2016a) i. m. 441.; HITCHINS i. m. 214.; KATUS (2016f) i. m. 758.; ROMSICS (2012) i. m. 18–20.

930 APPONYI Albert: *Emlékirataim*. Budapest, Helikon Kiadó, 2016. 237., 301., 427.; ARDAY Lajos: Az Interparlamentáris Unió első éve (1889–1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Száztíz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006. 48–50.

az úgynevezett Memorandum.⁹³¹ A Memorandum tartalmát tekintve a külön nemzetiségi jogok kollektív alapon való elismerése tárgyában született, tartalmazta a Nemzetiségi törvénnyel való elégedetlenség kifejezését, illetve rendszerbe foglalta a román nemzetiség egyéb szociális, gazdasági, oktatási és kulturális igényeit a magyar asszimilációs kísérletek megszüntetésnek követelésével.⁹³² A Memorandummal – amelyet a romániai sajtón túl a román kormány tagjai is támogattak az európai közvélemény befolyásolása érdekében⁹³³ – sem az uralkodó, sem a magyar Országgyűlés nem foglalkozott a Nemzetiségi törvény és az alkotmányos rend etnikailag semleges alapállása okán. A nyilvánosságra került Memorandum azonban – a Román Nemzeti Párt eredeti terveinek megfelelően – széles társadalmi vitát generált Magyarországon, Romániában és Európa több államában, amely vita a fennálló rend melletti kiállástól a föderatív átszervezésen át a román irredentizmus politikai programjáig tartalmazta az érveket.⁹³⁴ A vitának különös politikai élt adott,⁹³⁵ hogy szerzőit Kolozsváron 1894-ben sajtó útján elkövetett izgatás vádjával perbe fogták és elítélték, és – bár uralkodói kegyelmet kaptak – az eljárás sajtóvisszhangja okán Magyarország nemzetközi megítélése, valamint a román kisebbség államhűsége súlyos mértékben sérült.⁹³⁶ A Memorandum-pert követően a romániai parlamentben is fordulat következett be, és az irredentizmus programja alapján nyíltan megfogalmazásra került az addig közvetetten vallott nagyromán államcél.⁹³⁷

A kiegyezési kor tekintetében a nemzetiségek alkotmányos jogállása kapcsán különös hangsúllyal bírt tehát, hogy az állam nemzetiségi szempontból semleges alapállást vallott, amelynek eredményeképpen valamennyi szabadságjog egyébként meglehetősen fragmentált szabályozása gyakorlatilag nélkülözötte a nemzeti aspektust.⁹³⁸ A jogok tekintetében uralkodó

931 Az 1892. évi román Memorandum. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 824–847.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 46–47.; SZÁSZ (1986b) 1655–1664.

932 HITCHINS i. m. 212.; JANCÓS (2004) i. m. 135–141.; KATUS (2016f) i. m. 760.; MUREȘAN i. m. 297–300.; PĂCURARIU i. m. 309–310.; RAFFAY i. m. 54–56.; SZÁSZ (1993b) i. m. 542–543.

933 BÍRÓ (2002) i. m. 248.; MUREȘAN i. m. 297–301.

934 JANCÓS (2004) i. m. 141–152.; ROMSICS (2018b) i. m. 60.

935 NAGY (1907) i. m. 51–54.; PÖLÖSKÉI (2019) i. m. 491.

936 BÍRÓ (2002) i. m. 113.; BOLOVAN (2016a) i. m. 439–441.; JANCÓS (2004) i. m. 187–236.; RAFFAY i. m. 56–59.; ROMSICS (2018b) i. m. 60.; SZÁSZ (1993b) i. m. 543–545.; SZENCZEI i. m. 104–106.

937 SCHIFIRNEȚ, Constantin: *Români și ungurii în opera lui A.D. Xenopol*. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (szerk.): *A.D. Xenopol României și ungurii*. București, Editura Albatros, 1999. IX–X.; ECKHART i. m. 303–304.; JANCÓS (2004) i. m. 153–186.; AMUZA (2001b) i. m. 245–249.; RAFFAY i. m. 59.

938 CSIZMADIA Andor: *A szabadságjogok érvényesülése a dualizmus idején*. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 316–324.; BÍRÓ (2002) i. m. 224–255.; EGYED (2013) i. m. 224–225.; RAFFAY i. m. 48–49.

felfogásként és gyakorlatként érvényesült az állampolgárok jogi egyenlősége,⁹³⁹ az állam önkorlátozása és a közigazgatás bírói kontrollja, valamint a bírói jogvédelem.⁹⁴⁰

A kor fogalmai szerint a *szabadságjogok élvezetének feltétele* alapvetően az *állampolgárság* volt,⁹⁴¹ így e közjogi feltétel tárgyalása nemzetiségi szempontból indokolt. Az állampolgárság kérdését átfogóan⁹⁴² – évtizedes előkészítő munkát követően⁹⁴³ – az 1879. évi L. törvénycikk⁹⁴⁴ rendezte elsőként a magyar jogban.⁹⁴⁵ Annak ellenére, hogy az osztrák bírói gyakorlatban és közjogi szakirodalomban tovább élt az egységes birodalmi állampolgárság eszméje, valamint a külföldi hatalmak is szupranacionális nagyhatalomként⁹⁴⁶ a nemzetközi szerződéseken is döntően osztrák–magyar állampolgárokról és alattvalókról szóltak, Magyarország a törvénnyel a kérdést önállóan szabályozta. Az állampolgársági törvény alapján – amely Ausztria–Magyarország megszűnésétől függetlenül a vizsgálat tárgyává tett teljes időszakban hatályban volt – így egy magyar állampolgárságról mint a magyar állammal szembeni közjogi jogviszonyról beszélhetünk.⁹⁴⁷ A magyar állampolgárság a törvény szerint a magyar korona összes országában egy és ugyanaz,⁹⁴⁸ ennek megfelelően nem létezett külön horvát–szlavón állampolgárság,⁹⁴⁹ fenntartva az 1741. évi LXI. törvénycikk,⁹⁵⁰ illetve a horvát–magyar kiegyezés alapállását.

A magyar állampolgárság megszerzésének módja lehetett a leszármazás, törvényesítés, a házasság, valamint a honosítás,⁹⁵¹ amelyek közül nemzetiségi jogi szempontból legjelentősebb rendelkezések a honosítás tárgya tekintetében lelhetők fel.⁹⁵² A rendelkezések az évszázados

939 BÍRÓ (2002) i. m. 252–255.; NAGY (1907) i. m. 129–130., 157.

940 SZABÓ István: A bírói normakontroll hazai bevezetésének sajátosságai: A szokásjog és a neoabszolutizmus jogának hatásai. In: KOLTAY András – DARÁK Péter (szerk.): *Ad Astra Per Aspera. Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 614–618.; SÓLYOM i. m. 510–513.

941 NAGY (1907) i. m. 106–107.; SÓLYOM i. m. 512.

942 323. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. In: *KI-1878-IX.* 216–226.

943 241. iromány – Törvényjavaslat a honpolgárságról. In: *KI-1865-IV.* 325–332.

944 1879. évi L. törvény-czikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1879-1880. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 221–227.

945 FÜRÉSZ Klára: Az állampolgárság és a statusjogok. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 214–215.; GANCZER i. m. 33.

946 VERMES i. m. 114.

947 VARGA Norbert: A kettős állampolgárság kapcsán felmerülő dogmatikai kérdések a dualizmus közjogában. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010. 919–921.

948 NAGY (1907) i. m. 107–108.

949 NAGY (1907) i. m. 89.; KMETY (1911a) i. m. 335–336.; VARGA (2010) i. m. 924–925.

950 1741. évi LXI. törvénycikk a magyarok neve alatt Dalmát-, Horvát- és Szlavonország benszült fiait is értenődők. Mária Terézia 1741. évi decretuma (I.) 61. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 52–53.

951 KMETY (1911a) i. m. 336–337.; NAGY (1907) i. m. 109–112.

952 NAGY (1907) i. m. 110–111.

honfűsítási gyakorlat és a rendi nemesi nemzetbe való befogadás alapjaiból fakadó történelmi alkotmányfejlődésből, azaz a rendi jogegyenlőség tételeiből, az 1848. áprilisi törvényekből, a Kiegyezésből és Horvátország államjogi helyzetéből egyaránt fakadtak.⁹⁵³ A honosítás feltételei voltak a rendelkezési képesség vagy ennek hiánya esetében a törvényes képviselő beleegyezése, a községi illetőség ténye vagy annak várománya, öt év megszakítás nélküli belföldi tartózkodás és adózói lajstromba való bevezetés, a kifogástalan magatartás, valamint a megfelelő vagyoni körülmények a kérelmező saját, illetve családja eltartására vonatkozóan.⁹⁵⁴ *A jogszabály a Nemzetiségi törvény semleges alapállását vallva nyelvi feltételeket nem tartalmazott.*

Az állampolgári jogegyenlőség tekintetében a honosított állampolgár az állampolgársági eskü letételét követő tíz év elteltével nyert passzív választójogot fő szabály szerint. Az 1879. évi L. törvénycikk állampolgársági vélelmet állított fel, azaz az ellenkező bizonyításáig magyar állampolgároknak voltak tekintendők a magyar korona országai területén születettek, az ezen területen talált, nevelt gyermekek.⁹⁵⁵ A törvény indokolása különös hangsúlyt helyezett a kivándorlás kérdésre,⁹⁵⁶ amelyet a magyar állam érdekei megóvása érdekében akként kívánt akadályozni, hogy az elbocsátás, hatósági határozat és a távollét különös jogintézményeivel az állampolgárság elvesztését is szabályozta.⁹⁵⁷ A törvény indokolása e körben a székely kivándorlást nevesítette,⁹⁵⁸ amely ebben a korban döntően Románia irányába volt jelentős.⁹⁵⁹ A törvény rendelkezett az állampolgárság elvesztésének

953 A Főrendiház összefoglaló jelentése szerint „A politikai jogok gyakorlására 1843. évig a városokon kívül csupán a nemesek bírván jogosultsággal, a honfűsítés kérdése már azon okból sem bírhatott nagyobb jelentőséggel, mivel az idegeneket politikai jogokkal, tehát nemességgel csak az országgyűlés ruházhatta fel, s a városok joga volt statútumaikban meghatározni az idegenek felvétele iránti feltételeket és módokat. Miután azonban az időtájt hivatalviselési és birtokszerzési joggal a nem nemesek is felruháztattak, elvetetett magva eme kérdés törvényes rendezése szükségességének is. Emé szükségességet csak növelték az 1848. évi országgyűlésen szentesített s a rendi alkotmányt népképviselőté alakít ott alaptörvények. [...] A bizottság tehát a benyújtott törvényjavaslatban az állampolgárság megszerzését és elvesztését tárgyzó feltételeket, illetőleg az eddigi törvényes szabályoknak, szokásnak tiszteletben tartását, a modern s az állam érdekeinek megfelelő fogalmak alkalmazását, a végrehajtásra nézve pedig a ministeri felelősség elvével, s az 1868. évi XXX. törvénycikkkel összehangzó intézkedések szentesítését teljes mértékben körvonalozva szemlélve, azt a nagyméltóságú főrendiháznak általánosságban elfogadásra ajánlja.” In: 164. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármass bizottságának a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1878-IV.* 52.

954 KMETY (1911a) i. m. 332–334., 336.; NAGY (1907) i. m. 110.

955 KMETY (1911a) i. m. 337.; NAGY (1907) i. m. 109.

956 EGYED (2013) i. m. 250–251.

957 KMETY (1911a) i. m. 337–339.; NAGY (1907) i. m. 112–115.

958 A törvényjavaslat indokolása szerint „A kivándorlás megakadályozása oly érdek, a mely az állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény által meg nem óvható, mert ez ellen ily törvényben csak azon egyedüli óvintézkedés foglalhatna helyet, hogy az engedély nélkül kivándorló jogvesztéssel sújtassanak. Hazánkban csak az úgynevezett székely kivándorlási ügy bír jelentőséggel.” In: 323. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. In: *KI-1878-IX.* 218.

959 BALATON Petra: A kivándorlás. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 124–137.

módjairól, amely módok közül a kivándorlással kapcsolatos távollét jogintézménye bír kisebbségi szempontból különös jelentőséggel. A távollét szabályai szerint az a magyar állampolgár, ki a magyar kormány vagy az osztrák–magyar közös miniszterek megbízása nélkül 10 évig megszakítás nélkül a magyar korona területének határain kívül tartózkodott, elveszítette magyar állampolgárságát.⁹⁶⁰ Az elbocsátás jogintézménye az osztrák állampolgárság, illetve fordított esetben a magyar állampolgárság megszerzésének feltétele volt, amely egyebekben a közös birodalmi állampolgárság hiányának egyértelmű bizonyítéka.⁹⁶¹

Az állampolgárság kérdésének szabályozását követően a kisebbségek alkotmányos jogállásának közjogi kereteit kiegészítette a vallás szabadság tárgyában megalkotott⁹⁶² 1868. évi LIII. törvénycikk,⁹⁶³ az 1895. évi XLII. törvénycikk⁹⁶⁴ az izraelita⁹⁶⁵ vallási kisebbség,⁹⁶⁶ illetve az 1895. évi XLIII. törvénycikk⁹⁶⁷ az egyéb vallási kisebbségek⁹⁶⁸ tekintetében.⁹⁶⁹ *A kisebbségek alkotmányjogi helyzetét tehát az állampolgársági törvény közjogi viszonyai alapján, a Nemzetiségi törvény nyelvi alapon, a vallásszabadság tárgyában megalkotott jogszabályok vallási alapon határozták meg.*⁹⁷⁰

E körben megjegyezni szükséges, hogy alkotmányos jelentőséggel bíró, a lelkiismereti és vallásszabadság területén nemzeti jellegű egyházak voltak – különösen a szerb és a román ortodox egyház,⁹⁷¹ illetve részben az erdélyi szász evangélikus egyház tartozott

960 KMETY (1911a) i. m. 337–338.; NAGY (1907) i. m. 114.

961 VARGA (2010) i. m. 921–923.

962 314. iromány – Törvényjavaslat a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyossága tárgyában. In: *KI-1865-VI.* 4–7.; 388. iromány – A központi bizottság jelentése a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló törvényjavaslat iránt. In: *KI-1865-VII.* 3–7.; 276. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II.* 360.; 277. iromány – Törvényjavaslat a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról. In: *FI-1865-II.* 361–363.; 291. iromány – Jelentése a nagyméltóságú főrendiház egyesült hármás bizottmányának a törvényesen bevett keresztyén vallások viszonyosságáról szóló törvényjavaslat fölött. In: *FI-1865-II.* 395.

963 1868. évi LIII. törvény-czikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 506–508.

964 1895. évi XLII. törvény-czikk az izraelita vallásról. In: *Az 1895. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1895. 237.

965 369. iromány – Törvényjavaslat az izraelita vallásról. In: *KI-1892-X.* 290–293.

966 NAGY (1907) i. m. 148.

967 1895. évi XLIII. törvény-czikk a vallás szabad gyakorlásáról. In: *Az 1895. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1895. 238–250.

968 398. iromány – Törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatáról. In: *KI-1892-XI.* 57–73.

969 SCHANDA Balázs: Vallási közösségek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 667., NAGY (1907) i. m. 129–130., 137–149.

970 PÖLÖSKEI (2019) i. m. 496.

971 BOCSAN, Nicolae: Biserică și stat la români. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Is-toria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. 531–546.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918)

ide⁹⁷² –, így az egyes nemzetiségek közvetett módon, különösen az oktatás és kultúra, valamint egyes vagyoni kérdések területén ezen egyházaik jogi személyisége által kollektív elismerést és cselekvőképességet nyertek.⁹⁷³ E tényeknek megfelelően kerül megalkotásra többek között az 1868. évi IX. törvénycikk⁹⁷⁴ a görögkeleti vallás⁹⁷⁵ tárgyában,⁹⁷⁶ valamint az 1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítése során az egyes egyházak nemzeti, illetve jellegét tényként kezelte.⁹⁷⁷ A Nemzetiségi törvény egyebekben kifejezett rendelkezéseket tartalmazott az egyházak nyelvhasználatát és oktatási szabadságát illetően,⁹⁷⁸ annak ellenére, hogy ennek valóságát a román politikum⁹⁷⁹ és irodalom egyes forrásai vitatják.⁹⁸⁰

A kisebbségek alkotmányos jogállását meghatározó fenti jogszabályok közül egyértelműen a Nemzetiségi törvényt tekintette a jogalkotó a nemzetiségek *Magna Chartájának*⁹⁸¹ a kisebbségek nemzeti eszme fejlődésére alapozott⁹⁸² elutasítása ellenére.⁹⁸³ A Nemzetiségi törvény a magyar állampolgárok tekintetében az állampolgári jogegyenlőség talaján és a politikai magyar nemzet etnikailag semleges fogalmán állva ismerte el az állam nyelvi töredezettségét,⁹⁸⁴ a *de facto* többnemzetiségű magyar államot, és megteremtette a *többség–kisebbség dichotómiáján nyugvó állam nemzetiségi jogi alkotmányos kereteit*.⁹⁸⁵ A jogszabály alapján a magyar alkotmányjog, valamint ebből fakadóan az egyéb

– A polgári Magyarország születése (1848–1918) – Vallások és egyházak a polgári Magyarországon. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016g)] 724–725.

972 GRÁF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: Biserică și stat la sași și șvabi. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. 550–552.

973 APPONYI: i. m. 317.; BÍRÓ (2002) i. m. 124–136.; SZÁSZ (1993b) 526–527.

974 1868. évi IX. törvény-cikk a görög-keleti vallásúak ügyében. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 377–378.

975 194. iromány – Törvényjavaslat a görög-keleti vallásúak ügyében. In: *KI-1865-IV*. 4–5.; 135. iromány – Törvényjavaslat a görög-keleti vallásúak ügyében. In: *FI-1865-I*. 279–281.

976 GYURGYÁK (2007) i. m. 74.; NAGY (1907) i. m. 147.; KMETY (1911a) i. m. 556–559.

977 BÍRÓ (2002) i. m. 104–111., 122–124.; KATUS (2016f) i. m. 755–756.

978 Az értekezés a nemzetiségek tagjainak alkotmányos helyzetére összpontosítva az egyházszervezeti kérdések tárgyalását külön nem eszközözi.

979 Nicolae Iorga közbevetése Sándor József beszéde alatt az alkotmánytervezetről (1923. március 17.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 220., 226–227.

980 SCHIFIRNEȚ i. m. VI.

981 MIKÓ (1944) i. m. 4.

982 AMUZA (2001a) i. m. 241.; HITCHINS i. m. 209.; PÂCLIȘANU (1941) i. m. 17–20.

983 MIKÓ (1944) i. m. 249.

984 BÍRÓ (2002) i. m. 171–172.; NAGY (1907) i. m. 157–159.

985 BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918 előtt. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*, 7, 2018/2. 142.; NAGY (1907) i. m. 159–161.

jogágak a magyar államnyelv fókuszpontba helyezésével, ugyanakkor a tényként kezelt nyelvi sokszínűség okán a nyelvi kérdés szabályozásával törekedtek a nemzetiségi egyenjogúság megteremtésére, a liberális állam azon tételével összhangban, amely szerint az egy hivatalos nyelv melletti átfogó kulturális alapok biztosításával a közéletben való értelmes részvétel lehetőségei teremthetők meg.⁹⁸⁶ A magyar államnyelv okán, amely egyben a többség nyelve volt, a *nemzeti kisebbségeket nyelvi kisebbségként kezelte Magyarország, de az egy politikai magyar nemzet nyelvileg semleges fogalmát nem adta fel*. Mindezek ellenére a magyar liberális politikát különösen a román nemzetiség tagjai teljességgel elutasították, a modernizációt az egységes magyar politikai nemzet megfogalmazásával együtt a gyors ütemű asszimilációval és ezáltal a magyar szupremácia megőrzésével azonosították,⁹⁸⁷ a magyar politika és jogalkotás valamennyi lépésében és eredményében ellenük irányuló célt véltek felfedezni.⁹⁸⁸

A Nemzetiségi törvény öt területen szabályozta a nyelvhasználati jogokat,⁹⁸⁹ illetve a kapcsolódó állami kötelezettségeket.⁹⁹⁰ Az első terület az államszervezet, így a közigazgatás és a központi hatóságok területe, azaz a törvényhatóságok, megyei városok, községek, országgyűlés, törvényhozás kérdései voltak. Másodikként az igazságszolgáltatás, harmadikként az egyházak, majd az oktatás kérdéskörei képezték a Nemzetiségi törvény szabályozását,⁹⁹¹ végezetül a magánélet, illetve a mai fogalmaink szerinti magán-, illetve civilszféra nyelvhasználatának kérdései jeletek meg.

*A nemzetiségi kihívásra a liberális nemzetállam megoldása alapvetően a magánszféra nyelvhasználati szabadsága.*⁹⁹² A Nemzetiségi törvény ezt alapjaiban módosította, és a megoldást a közszférára is kiterjesztette lényegében véve a multinacionalizmus⁹⁹³ határáig. Az állampolgári jogegyenlőség tétele és a hatékony államszervezet elvárásának összeegyeztethetősége alapján a nemzetiségi nyelvek lehető legszélesebb körének szabadságából indult ki a Nemzetiségi törvény,⁹⁹⁴

986 SMITH i. m. 15.

987 SCHIFIRNEȚ i. m. XIX–XX.

988 BÍRÓ (2002) i. m. 99.; RAFFAY i. m. 90–92.; XENOPOL i. m. 16.

989 BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 39–44.; MIKÓ (1981b) i. m. 65.

990 BETHLENDI – SZEREDAI (2018) i. m. 144–149.

991 MIKÓ (1981b) i. m. 65.

992 GYÖRFI Tamás: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002. 203–206.; GYURGYÁK (2007) i. m. 365–366.

993 SZABADFALVI i. m. 265–266.

994 BÍRÓ (2002) i. m. 75–76.

amely jogszabályon és ezáltal a magyar államnyelv primátusán alapuló állampolitikát és célt a kormányzat külön⁹⁹⁵ hangsúlyozta.⁹⁹⁶

A magyar nyelv alapvetően az államszervezet és igazságszolgáltatás központi és felsőbb szintjein, illetve azonos szintek között közvetítő nyelvként funkcionált, kiemelve, hogy a magyar nyelvű szövegek hitelességének elsődlegessége érvényesült ezen területeken a fordítások esetén. Az oktatási, egyházszervezeti, illetve a magánjogi területen a magyar államnyelv elsősege akként érvényesült, hogy bizonyos területeken magyar nyelvű fordítások alkalmazása elengedhetetlen volt, valamint az államnyelv tanítása később előírásként szerepelt. A magyar nyelv primátusa annak használatának kizárólagosságát eredményezte a törvényhozásban,⁹⁹⁷ illetve a másod-, valamint a harmadfokú igazságszolgáltatási eljárásokban,⁹⁹⁸ továbbá az egyetemi oktatásban.

A nemzetiségi nyelvek mindazokon a területeken, ahol a magyar nyelv kizárólagossága nem volt rögzítve, vagy önállóan, vagy más nemzetiségi nyelvvvel együtt, vagy a magyar államnyelvvvel párhuzamosan alapvetően érvényesültek és érvényesülhettek.⁹⁹⁹ A közigazgatás területén amennyiben az adott nemzetiségi nyelv használatát az adott törvényhatósági terület egyötöde kérte,¹⁰⁰⁰ úgy ezen nyelv használata kötelezővé vált a magyarral együtt.¹⁰⁰¹ Ezen aránytól függetlenül érvényesült az anyanyelven való felszólalás joga a törvényhatóságokban, valamint a nemzetiségi területek törvényhatóságai egymás közötti irataikban, amennyiben a törvényhatóságok nemzetiségi nyelve azonos volt, eltérő nyelvű törvényható-

995 Gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök nyilatkozata 1903. június 30-án a Képviselőház 295. országos ülésén a magyar politikát illetően kiemelte, hogy „A magyar állam céljait úgy vélem a legjobban szolgálhatni, hogy a magyarság, mely az államnak történelmileg is mindig megadta bélyegét, megerősíttessék. Magyarország csak magyar állampolgárt ismerünk és a törvények alapján a magyar nyelv érvényesülésének mindenképpen érvényt szerzünk. De ebből nem folyik az, hogy a gyűlölet szikráját vessük oda, a hol szeretettel is célt érhetünk. Tudjuk, és fel is tesszük, hogy midőn a törvény alapján állunk, számíthatunk az országban minden elem ragaszkodására az államhoz, szeretetére a közös haza iránt. Viszont azonban minden merényletet, a melylyel az ország egysége, magyar politikai jellege rendszeresen vagy pedig sporadicze szubverzív elemek által veszélynek tétetnék ki, megbüntetünk, s annak rendje szerint megtoroljuk. Ne higgye az országban senki, hogy a nem magyar ajkú honpolgárok érdekei elválaszthatók a magyarságtól. A közös történeti kapcsolat oly erős, hogy akkor lesz és van jó dolga mindenkinek ez országban, a mikor a magyarnak jó dolga van, és a magyarság hanyatlása szükségszerűleg minden más elem hanyatlását vonná maga után. A Horvát-Szlavonországokkal való viszonyainkat az 1868: XXX. t.-cz. szabályozza, és midőn egyfelől ezen az alapon az országok politikai nemzetének, kulturális érdekei kifejlődésén örvendünk, tesszük azt mind abban a törvényes alapon álló feltevésben, hogy ezek az országok az állami közösség iránt való ragaszkodásuk által mind a magyar államot, mind a saját speciális érdekeiket legjobban szolgálják.” In: A 295. országos ülés. In: *KN-1901-XVII.* 36.

996 KISS i. m. 238.; NAGY (1907) i. m. 158.

997 GYURGYÁK (2007) i. m. 78.; KATUS (2016e) i. m. 673–674.; MIKÓ (1981b) i. m. 65.; NAGY (1907) i. m. 158.

998 BÍRÓ (2002) i. m. 91–92.; MIKÓ (1944) i. m. 352–362.

999 BÍRÓ (2002) i. m. 78.; BETHLENDI – SZEREDAI (2018) i. m. 143–149.

1000 CSORBA (2019b) i. m. 364.; EGYED (2013) i. m. 224.; GYURGYÁK (2007) i. m. 78–79.; KMETY (1911a) i. m. 165.; MIKÓ (1981b) i. m. 65.

1001 MIKÓ (1944) i. m. 382–386.; NAGY (1907) i. m. 159.

ságok esetében és az államkormányhoz intézett iratokban pedig hasábosan a magyar nyelvvel használhatták a nemzetiségi nyelvet.¹⁰⁰² A községekkel való érintkezésben, illetve a községi szabályrendeletek megalkotása során, valamint a községi gyűléseken szintén a nemzetiségi nyelven való érintkezés és szabályozás, illetve az egyötödös arány volt a kiindulópont, ugyanakkor a községi beadványok anyanyelven benyújthatók voltak a fenti aránytól függetlenül.¹⁰⁰³ A nemzetiségi egyenjogúság érvényesülésének elemét szolgálta a törvények nemzetiségi nyelven való kiadásának kötelezettsége, valamint a tisztviselők érintett községi nyelvének mint érintkezési nyelv használatának előírása.¹⁰⁰⁴ A magánosok, egyházak, magántársulatok, magántanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál a nemzetiségi nyelvet használhatták.¹⁰⁰⁵

Annak ellenére, hogy a Nemzetiségi törvény szerint a bíróságok hivatalos nyelve a magyar volt, az elsőfokú bíróságok esetében a nemzetiségi nyelvek használatára és részben azok bírói ismeretére cizellált rendszert alkotott meg a jogszabály.¹⁰⁰⁶ Az egyházi bíróságok és az egyházszervezet saját döntése alapján határozta meg a nyelvét,¹⁰⁰⁷ a magyar államnyelv az állami felügyelet okán a jegyzőkönyvek hiteles fordításban való felterjesztésében jelent meg, illetve a központi kormányzattal való érintkezésben hasábosan, továbbá az egyházak egymás közötti eltérő megállapodás hiányában közvetítő nyelvként jelent meg.¹⁰⁰⁸ Az esküdtszéki bíraskodás esetében kiemelendő, hogy az esküdti minőség állampolgári kötelességként került definiálásra, amely során az esküdti minőség feltételeként a magyar, Fiume esetében¹⁰⁰⁹ az olasz nyelv nyelvismeret követelménye állt fent.¹⁰¹⁰

Az egyesülési jog alapján létrejött szervezetek saját nyelvüket meghatározhatták, az egymás közötti érintkezésben saját, másokkal való érintkezéseikben vagy a magyar államnyelvet, vagy az érintett nyelvét használhatták, a központi közigazgatáshoz intézett nemzetiségi nyelvi beadványaikra a magyar nyelven érkezett válaszhoz a nemzetiségi nyelvű fordítás melléklete szintén előírás volt.¹⁰¹¹

1002 KATUS (2016e) i. m. 673–674.; KMETY (1911a) i. m. 165–166.; MIKÓ (1944) i. m. 382–386.; NAGY (1907) i. m. 159–160.

1003 BÍRÓ (2002) i. m. 78–79., 81–92.; EGYED (2013) i. m. 224.; KATUS (2016e) i. m. 673–674.; KMETY (1911a) i. m. 214–215.; MIKÓ (1944) i. m. 389–398.; MIKÓ (1981b) i. m. 65–66.

1004 BÍRÓ (2002) i. m. 78–79.; GYURGYÁK (2007) i. m. 78.; KMETY (1911a) i. m. 214.; MIKÓ (1944) i. m. 411–420.; NAGY (1907) i. m. 158–159.

1005 BÍRÓ (2002) i. m. 94–95.; KMETY (1911a) i. m. 165–166., 214–215.; MIKÓ (1944) i. m. 394–398.; MIKÓ (1981b) i. m. 66.; NAGY (1907) i. m. 159–160.

1006 BÍRÓ (2002) i. m. 75–76.; MIKÓ (1944) i. m. 399–404.; MIKÓ (1981b) i. m. 65–66.; NAGY (1907) i. m. 160.

1007 GYURGYÁK (2007) i. m. 78.; KATUS (2016e) i. m. 673–674.

1008 GYURGYÁK (2007) i. m. 78.; MIKÓ (1944) i. m. 421–426.; NAGY (1907) i. m. 160.

1009 JUHÁSZ Imre: Fiume és a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk. *Erdélyi Jוגélet*, 2020/2. 111–122.

1010 STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1998. 136–137.; NAGY (1907) i. m. 412.; KMETY (1911b) i. m. 547.

1011 MIKÓ (1944) i. m. 382–386.

A Nemzetiségi törvénnyel szembeni elutasítottság okán a magyar álláspont megmerevedett, ugyan *az állampolgári jogegyenlőség tételét nem adta fel a magyar állam, de az asszimiláció közvetett és közvetlen eszközeit alkalmazta*,¹⁰¹² támogatta¹⁰¹³ a már nyelvi alapon értett nemzetfogalom szerinti magyar nemzetállam megteremtése érdekében, és különösen a városokban jelentős sikereket el is könyvelt.¹⁰¹⁴ Az asszimilációs törekvések hatása a nemzetiségi tömbök területén kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesült,¹⁰¹⁵ illetve a magyar asszimilációs törekvésekkel ellentétes folyamatok különösen a városi lakosságon kívül megfigyelhetők voltak, ahol tehát a magyar elem beolvadása történt meg a nemzetiségekbe.¹⁰¹⁶ Ez utóbbi tény a Nemzetiségi törvény nemzetiségek általi elutasítása mellett nyilvánvaló alapot adott az *asszimilációs politika kormányprogrammá válásában, amely a millennium évében jelent meg mint az egységes magyar állam 'magyar', azaz nyelvi alapú nemzetállami jellegének szorgalmazása*,¹⁰¹⁷ előrevetítve a századforduló jogalkotásának irányát, egyben mintaként szolgálva a későbbi utódállamok javára.

A fenti folyamatokkal kapcsolatban kiemelendő, hogy a Nemzetiségi törvényt követő időszakban az asszimiláció és a kétnyelvűség irányába tett kormányzati intézkedések a magyar nyelv elsődlegességének elvével alapvetően kudarcra voltak ítélve, még a kortársak egy része által is felismert módon,¹⁰¹⁸ különösen azokon a területeken, ahol a magyar nyelvi közösség számaránya csekély volt. Másik oldalról megvilágítva a kérdést a vonatkozó szakirodalom álláspontja szerint az asszimilációs törekvések valós sikerének alapfeltétele a lokális identitások nemzeti jellegtől való mentessége,¹⁰¹⁹ amely feltétel a korban már nem állt fent. A kisebbségi nemzeti identitások – a magyar nemzeti mozgalomot követő, annak modelljét a fentiekben ismertetett módon felhasználó – kialakulását és megerősödését követően az asszimilációs

1012 DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: DOBSZAY – FÓNAGY (2019b)] 414.; JÁSZI (1982) i. m. 422–433.; AMUZA (2001b) i. m. 240–241.; SZENCZEI i. m. 84–85.; PÁCLIŠANU (1944) i. m. 77–117.

1013 CARTLEDGE (2016) i. m. 292.

1014 LUKACS, John: *Budapest, 1900*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. [a továbbiakban: LUKACS (2014a)] 131–134.; DOBSZAY – FÓNAGY (2019b) i. m. 414.

1015 DOBSZAY – FÓNAGY (2019b) i. m. 414.

1016 BÍRÓ (2002) i. m. 67–69.; HATOS i. m. 59–60.

1017 Báró Bánffy Dezső miniszterelnök beszéde az 1892/1897. évi Országgyűlés Képviselőházának 411. ülésén az alábbiakat emelte ki: „Az egységes magyar állam magyar jellegének első sorban leendő ápolását korlátok közé szoríttatni nem engedjük. Tekintetbe vesszük azonban azon jogos igényeket, melyeket nem magyar ajkú honfitársaink az 1868-ik évi XLIV-ik törvénycikk alapján az egységes nemzeti jelleg korlátozása nélkül támaszthatnak. [...] Határozottan állunk azon államjogi alapon, melyet az 1867-ik évi kiegyezés létrehozott, melynek helyes és szükséges voltáról meg vagyunk győződve és melynek közel 28 éves fennállása alatt, állami és nemzeti fejlődésünkre, szellemi és anyagi erősbülésünkre mélyen és előnyösen kiható eredményei minden kétséget kizárólag bizonyítva lettek; mely a monarchia s vele a magyar állam biztonságának egyik főalapját képezi.” In: A 411. országos ülés. In: *KN-1892-XXII*. 9.

1018 GYURGYÁK (2007) i. m. 97–98., 127–128.

1019 MANZINGER i. m. 17.

célok megvalósításának alapvető kudarca a fenti feltétel hiánya okán a vizsgált időszakban teljességgel igazolást nyert.

Mindezen körülményektől függetlenül az asszimiláció eszközeként alapvetően a magyar államnyelv elsajátításának kérdése és ezáltal az oktatás szabályozása került a kormányzati politika¹⁰²⁰ és ezáltal a jogalkotás középpontjába.¹⁰²¹ Az oktatás területét érintő jogszabályok annak ellenére heves nemzetiségi tiltakozásokat váltottak ki,¹⁰²² hogy korábban maguk a nemzetiségi képviselők tárták fel a Nemzetiségi törvény vitájában, hogy a teljes állampolgári egyenlőség jogai élvezetének a feltétele a magyar nyelv ismerete. Különösen igaz ez a választójog kérdésében,¹⁰²³ elvégre a passzív választójog feltételeként szerepelő magyar nyelvismert a vagyoni cenzusok mellett¹⁰²⁴ döntően hatott a nemzetiségi képviselők arányára és ezáltal a jogalkotásra. *A magyar nyelv oktatásának kérdése szükségképpen asszimilációs tényezőként jelent meg, és közvetten ezt a célt szolgálta,*¹⁰²⁵ *ugyanakkor az államnyelv ismerete az állam-szervezet hatékonyságának nem vitatott elemeként is jelentőséggel bírt.*¹⁰²⁶

Az oktatás területén az egyházi iskolák oktatási nyelvükről szabadon dönthettek.¹⁰²⁷ Az egyes honpolgárok, községek, egyházak és egyházközségek által létrehozott alsó-, közép- és felsőtanodák nyelvét az alapítók határozták meg, tiszteletben tartva a közoktatási törvény kitételeit.¹⁰²⁸ A felső népiskolákban már az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk¹⁰²⁹ kötelező tantárggyá tette a magyar nyelv oktatását, majd több mint tíz év elteltével az 1879. évi XVIII. törvénycikk¹⁰³⁰ a nem magyar tannyelvű elemi és felső népiskolákban és tanítóképzőkben a magyar nyelv kötelező oktatását rendelte el, sértve, de nem kizárva¹⁰³¹ az iskolafenntartók

1020 GYURGYÁK (2007) i. m. 98–99.; KISS i. m. 287., 310.

1021 ANDRÁSI i. m. 145–146.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 45–48.; GYURGYÁK (2007) i. m. 82–84.; GERGELY – SZÁSZ i. m. 206.; PAKSA i. m. 12.

1022 XENOPOI i. m. 11–13.

1023 SZENTE (2011) i. m. 315–349.

1024 SZENTE (2011) i. m. 317–318.

1025 GYURGYÁK (2007) i. m. 82–84.; LUKACS (2014a) i. m. 164–165.; MAKKAJ (1989) i. m. 251–252.

1026 GYURGYÁK (2007) i. m. 99–100.

1027 257. iromány – Törvényjavaslat a népiskolai közoktatás tárgyában. In: *KI-1865-V. 57–74.*; 359. iromány – Jelentése a népiskolai közoktatás tárgyában kiküldött 25-ös bizottságnak. In: *KI-1865-VI. 223–245.*; 259. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi november hó 23-án tartott CCCXXII. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II. 298.*; 260. iromány – Törvényjavaslat a népiskolai közoktatás tárgyában. In: *FI-1865-II. 299–319.*

1028 BÍRÓ (2002) i. m. 145–150.; GYURGYÁK (2007) i. m. 78–79.; KATUS (2016e) i. m. 674.; MAIOR (2016b) i. m. 430.; MIKÓ (1944) i. m. 430–431.; NAGY (1907) i. m. 160.

1029 1868. évi XXXVIII. törvény-czikk a népiskolai közoktatás tárgyában. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1896. 449–469.

1030 1879. évi XVIII. törvény-czikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1879–1880. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1896. 85–87.

1031 BÍRÓ (2002) i. m. 151–153., 179–182.

jogát a tanítási nyelv meghatározását illetően,¹⁰³² ugyanakkor elsősorban az államnyelv el-sajátítására irányuló társadalmi igényeknek kívánt eleget tenni a jogszabály.¹⁰³³ A törvény előírta, hogy annak hatálybalépését követő három év után egyetlen tanító sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet szóban és írásban a népiskolai tanítás szintjéhez szükséges mértékben nem sajátította el.¹⁰³⁴ A jogszabály kritikáját képezte, hogy a törvény végrehajtásának feltételei alapvetően hiányoztak, különösen az oktatói kar és a tankönyvek esetében, így a jogszabály *megismételve a közel kilenc évtizedes mintát a magyar nyelvvel szembeni ellenállás alapját teremtette meg.*¹⁰³⁵ A törvényt az 1883. évi XXX. törvénycikk¹⁰³⁶ egészítette ki a nem magyar tannyelvű iskolákban a magyar nyelven kívül a magyar nyelv és irodalom történelmének megfelelő óraszámában való oktatási kötelezettség előírásával¹⁰³⁷ és az idegen támogatások elfogadásának megtiltásával, ami különösen a román állami forrásokra hatott ki, és a támogatások ide-

1032 MAIOR (2016b) i. m. 431.; SZÁSZ (1993B) i. m. 529.; NAGY (1907) i. m. 160–161.; PÁCLIȘANU (1941) i. m. 72. MIKÓ (1944) i. m. 430–438.

1033 A törvény indokolása szerint „A magyar állam, majdnem ezeréves történelmének tanúsága szerint, a többi nemzetiségek beolvasztására és nyelveik eltörlésére soha sem törekedett. Legközelebről is a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló (1868:XLIV.) törvénycikkben a legnagyobb szabadelvűséggel hagyja meg és biztosítja az államban lakó valamennyi nemzetiségnek saját anyanyelve használatát. De ha az államnak s a törvényhozásnak soha sem volt s most sem célja a nemzetiségeket saját nyelvek használatától megfosztani, vagy abban csak korlátozni is, viszont a nemzetiségeknek magoknak érdekekben áll, hogy midőn magán életökben, templomaik- és iskoláikban, községeikben és irodalmaikban, saját nyelveket használják s annak továbbfejlesztésére törekednek, tagjaik érteni és beszélni tudják a mellett azon nyelvet is, mely Magyarországon az állam-, a törvényhozás és kormányzat nyelve, s melynek ismerete nélkül, épen saját érdekeik érvényesítésében vagy esetleg védedésében korlátoztatnának. Kényszeríteni az állam más nyelvű polgárait, hogy anyanyelvükön kívül az állam nyelvét is elsajátítsák, czéltalan törekvés volna. De módot nyujtani mindenkinek, hogy azt már gyermek korában elsajátithassa, oly jótétemény, melyért az állam iránt csak hálát érezhetne. S ennek egyedüli módja, az elemi iskolákban a tantárgyak közé fölvenni a magyar nyelvet, s az által lehetővé tenni annak megtanulását, az állam polgárai minden ezután nemzedékének. [...] Miután tehát az 1868:XXXVIII. tc. a magyar nyelvnek a népiskolákban való tanításáról kellőleg nem gondoskodott, e mulasztást pótolni a törvényhozás további teendőjéül maradt fenn. Tennie kell azt azzal a határozottsággal, melyet az ügy fontossága s az ország és minden lakosának érdeke parancsol, de azzal az óvatossággal és mérséklettel is, melyet a kivitel nehézségei s mindenekfelett a más ajkuak nemzetiségi érzelmeinek kimélete követel. [...] Vannak ugyanis vidékek, melyeken a nem magyar ajkú nemzetiségek a magyarral annyira összevegyülve s oly sokszoros és mindennapos érintkezésben állanak, hogy reájok nézve a magyar nyelv tudása elevenen érzett szükség, s azért magok óhajtják, hogy abban gyermekeik idejekorán oktatást nyerjenek. E vidékeken a magyar nyelvnek az iskolákban tanítása annál kevésbé fogna nehézségekbe ütközni, mert a magyar ajku néppel is érintkező nem magyar ajku tanítók többnyire eléggé birják a magyar nyelvet arra, hogy azt tanithassák.” In: 145. iromány – Törvényjavaslat a magyar nyelv tanításának kötelezettségéről, a népoktatási tanintézetekben. In: *KI-1878-V.* 385–387.

1034 KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve II. Kötet.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó-vállalat, 1911. [a továbbiakban: KMETY (1911b)] 594.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 45–46.

1035 BÍRÓ (2002) i. m. 157–158.; MOLDOVÁN i. m. 80–88.

1036 1883. évi XXX. törvény-czikk a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1882–1883. évi törvényczikkek.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 265–284.

1037 BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 46.; BÍRÓ (2002) i. m. 182–183., 187–188.; GYURGYÁK (2007) i. m. 82–83.

iglenes leállítását eredményezte.¹⁰³⁸ Az 1891. évi XV. törvénycikk¹⁰³⁹ a kisdedóvókban a nem magyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatása tekintetében előírta a magyar nyelv mint államnyelv ismeretébe való bevezetés kötelezettségét.¹⁰⁴⁰ A kisdedóvónóknak három éven belül kellett a magyar nyelv kellő elsajátításának kötelezettségét teljesíteni,¹⁰⁴¹ illetve amennyiben egy kisdedóvónő-képző intézet oktatási nyelve nem a magyar lett volna, úgy annak mintavédődjában a foglalkoztatási nyelvnek legalább a nap egyik felében a magyarnak kellett lennie.¹⁰⁴²

Az oktatási jogszabályokat az 1893. évi XXVI. törvénycikk¹⁰⁴³ és az úgynevezett Lex Apponyi, azaz az 1907. évi XXVII. törvénycikk¹⁰⁴⁴ egészítette ki a korszakban. A Lex Apponyi esetében az asszimilációt¹⁰⁴⁵ alapvetően az a rendelkezése szolgálta, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézmények előnyösebb állami támogatásban részesülnek, mint a más nyelveken oktató intézmények, ugyanakkor a támogatás igénylése alapvetően szabad döntés tárgya volt.¹⁰⁴⁶ A törvény az *oktatás fő feladatai* közé sorolta minden iskola esetében a *hazafias érzelmek* kialakítását és táplálását, illetve a *magyar nyelv magas szintű megtanítását*, emellett a magyar állami jelképek használatát is előírta,¹⁰⁴⁷ illetve a magyar nyelv oktatásának elhanyagolása fegyelmi vétséget valósított meg.¹⁰⁴⁸ A törvény indokait gróf Apponyi Albert – a jogszabály indokolásában foglaltakon túl¹⁰⁴⁹ – abban tárta fel, hogy a Nemzetiségi törvény politikai

1038 SERES i. m. 39.

1039 1891. évi XV. törvény-cikk a kisdedóvásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1889-1891. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897. 411–423.

1040 BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 46.; BÍRÓ (2002) i. m. 174., 176.; GYURGYÁK (2007) i. m. 83.; KMETY (1911a) i. m. 470.; PÁCLIŠANU (1941) i. m. 72–73.; SCHIFIRNEŢ i. m. V–VI.

1041 KMETY (1911b) i. m. 595.

1042 MIKÓ (1944) i. m. 444–455.

1043 1893. évi XXVI. törvény-cikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1892-1893. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897. 567–571.

1044 1907. évi XXVII. törvény-cikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1907. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1908. 370–394.

1045 PÁCLIŠANU (1941) i. m. 70–71.; PÁCURARIU i. m. 298.

1046 BÍRÓ (2002) i. m. 153–156., 168.; MIKÓ (1944) i. m. 438–448.

1047 BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 47–48.; BÍRÓ (2002) i. m. 163–164., 177.; GYURGYÁK (2007) i. m. 83.; PÁCLIŠANU (1941) i. m. 74–77.

1048 BÍRÓ (2002) i. m. 164–165.; KMETY (1911b) i. m. 645.

1049 A törvény indokolása szerint „A mi már most az állami és nemzeti érdekek biztosítását illeti, a javaslat bár nagyban és egészben az 1893:XXVI. tc. kerékvágásában halad és a népoktatási szervezetünknek az 1868:XXXVIII. és 1876:XXVIII. tc. által megállapított alapvető elveit nem érinti, mégis több fontos új intézkedést tartalmaz. Ezeknek megalkotásánál igen egyszerű szempont vezetett. Az állam nemcsak tisztelőben tartja a hivatott társadalmi tényezőknél, nevezetesen a hitfelekezeteknek iskolafenntartási jogát és hivatását, hanem kész őket a jog gyakorlásában, e hivatás teljesítésében anyagilag is támogatni, mert a józan és melléktekinetek által nem befolyásolt magyar kulturpolitikának nem áll érdekében bármely oly tényező megbénítása, mely nemzeti irányu kulturmunkát akar végezni és erre a célra az egyéni áldozatkészséget felébreszteni képes. De ennek a támogatásnak, sőt e jog és hivatás elismerésének egy feltétele van: az, hogy minden iskola

nemzetkoncepciójának alapja a rendi nemesség jogainak kiterjesztése volt, amelynek helyébe az intelligencia nemességét kell állítani, amely a magyar nyelvű oktatás támogatásával a magyar államcélrt szolgálhatja.¹⁰⁵⁰ *A jogszabály rendelkezéseiből tehát nem olvasható ki az általános tétel, amely szerint a magyar nyelv kizárólagossága érvényesült az elemi oktatásban,*¹⁰⁵¹ bár tagadhatatlan, hogy a jogszabály a korban kiéleződött nemzetiségi viszonyokra és bizalmatlanságra negatívan hatott.¹⁰⁵²

A román kisebbség viszonylatában vizsgálva a fenti kérdést¹⁰⁵³ – amely a magyar oktatáspolitikát mindig a kulturális elnyomás eszközének tekintette¹⁰⁵⁴ – rögzítendő, hogy a vizsgált korszakban Erdélyben működő 5000 népiskola közül 1435 ortodox, 1141 görögkatolikus egyházi fenntartású volt, az iskolalátogató gyermekek negyede tudott magyarul,

kifogástalanul hazafias állampolgári nevelést adjon, a mit minden józan felfogás amugy is az erkölcsi nevelés egyik kiegészítő részének tekint. A mely iskola e követelménynek meg nem felel, annak állami segélyezése visszaélés volna a hazafias adózók fillérjeivel, annak megtürése kötelességmulasztás a nemzet létérdekeivel és az ily iskolának kiszolgáltatót gyermekek jövőjével szemben. Az államhatalom első feladatai közé tartozik tehát ezeknek a követelményeknek feltétlen biztosítása, mert teljesítésüket senki jóindulatától függővé tenni nem lehet, hanem ugy a törvényhozás, mint a végrehajtás terén intézményes biztosítékokkal kell ellátnia. Ezekből kiindulva, a javaslat állami szempontból a nem állami iskolákkal szemben kétféle követelményeket állít fel: először olyanokat, a melyek teljesítése az állami és nemzeti érdek megóvásának minimuma gyanánt jelentkezik, melyek tehát minden iskolára nézve kötelezők, tekintet nélkül arra, élvez-e állami segélyt vagy nem és ezeken felül még olyanokat, melyek az állami segély igénybevételének feltételeit képezik. Minden iskolától az államellenes irányzatok kerülésén felül még azt követeli a javaslat, hogy a magyar czimernek és zászlónak, a magyar történeti emlékeknek és ezek révén a hazafias szellem pozitív ápolásának tért nyisson, hogy az állami nyelv tanításában elérje azt a minimális eredményt, mely az 1879.XVIII. tc. szándékának megfelel és ezzel a nemzeti összeforradás ügyét szolgálja, és hogy a tanító a magyar király, magyar haza és magyar alkotmány iránti hűségét esküvel megerősítse. Az állami segély feltételéül pedig ezeken felül azt is kívánja, hogy a magyar nyelv, a számtan és a nemzeti vonatkozású tantárgyak a vallás- és közoktatásügyi minster által kiadott tanterv szerint, általa jóváhagyott tankönyvek segítségével taníttassanak. [...] Nem magyar ajku polgártársaink sem érintetnek azon jogukban, hogy gyermekeik alapnevelését anyanyelvükön eszközölthetessék. Az oktatás szabadsága és minden ahhoz fűzött tiszteletreméltó érdek teljesen megóvatik, sőt nevezetes új támogatásban részesül: de megóvatik az állami és nemzeti érdek is, mert kellő végrehajtás mellett és összekötve az óvodaugy fejlesztésével, a tanfelügyelet újjászervezésével, az ismétlő-iskolák és tanítóképzők rendezésével, mely munkában van és melyekre nézve lehetőleg rövid idő alatt be fogom mutatni javaslataimat, e törvényjavaslat rendelkezései alkalmasak annak a czélnek biztosítására, hogy ebben az országban ne lehessen iskola, mely az állami és nemzeti érdeket nem szolgálja.” In: 411. iromány. – Törvényjavaslat a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól. In: *KI-1906-XII.* 75–77.

1050 APPONYI i. m. 314–316.

1051 CURTICĂPEANU, Vasile: A művelődés fejlődése (1848–1918). In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 473–474.; BÍRÓ (2002) i. m. 158–159.

1052 GYURGYÁK (2007) i. m. 83–84.

1053 BÍRÓ (2002) i. m. 144–207.

1054 GÁL Kelemen: Az elemi iskolai oktatási rendelet román főpapok és államférfiak megvilágításában. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2. 48–57.; BARABÁS Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai 291. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 235–257.; JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3. 77–79.; BÍRÓ (2002) i. m. 157–158., 177.; CIATO i. m. 29–30.; PĂCLIȘANU (1944) i. m. 77–117.

1447 iskolában egyáltalán nem tanították az államnyelvet, közép- és felsőfokú oktatást tekintve 4 ortodox és 2 görögkatolikus egyházi középiskola, 3 ortodox és 5 görögkatolikus egyházi tanítóképző, illetve 3 ortodox és 4 görögkatolikus egyházi teológia működött.¹⁰⁵⁵

Az asszimilációra közvetett hatást gyakorolhatott egyebekben az 1898. évi IV. törvény-cikk,¹⁰⁵⁶ amely a nem magyar helységnevek átformálásával kizárólag egyetlen hivatalos helységnevet ismert el,¹⁰⁵⁷ amelyet a nemzetiségi településnevek kiszorításaként értékelt a román irodalom.¹⁰⁵⁸ A törvény célja ebben az esetben is a közigazgatási hatékonyság és a gazdasági érdekek együttesének érvényesítése volt,¹⁰⁵⁹ ennek eredményeként valamennyi település esetében annak pontos, a többi településtől megkülönböztető egyedi elnevezését rögzítette. A törvény a nemzetiségi településnevek átformálása mellett a magyar helységneveket is egységesítette, megszüntetve az ország különböző területein lévő azonos településneveket. A törvény képviselőházi vitája a fentiekén túl a túlzó nacionalista javaslatoktól való tartózkodást is bizonyítja, az egységes településnevek megalkotását a nemzetiségi képviselők sem sérelmezték alapvetően,¹⁰⁶⁰ a kérdés így a nemzetiségi konszolidációs tárgyalásokon sem merült fel.

1055 SÁRÁNDI i. m. 117–118.

1056 1898. évi IV. törvény-cikk a község- és egyéb helynevekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1898. évi törvéncikkek*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1899. 19–21.

1057 BÍRÓ (2002) i. m. 97.; MIKÓ (1944) i. m. 392.; SZÁSZ (1993b) i. m. 546.

1058 SCHIFIRNEȚ i. m. VI.

1059 A törvény indokolása egyértelműen fogalmaz: „A közigazgatás minden ágában, valamint a társadalmi és magán-érintkezésekben is lépten-nyomon tapasztalható, hogy a legnagyobb zavarok, gyakran kipótolhatatlan, érzékeny károk származnak a község- és egyéb helynevek tekintetében Magyarországon fennálló rendezetlen állapotokból. Több mint 2000-re rúg ugyanis azon községeknek száma, a melyeknek nincs saját külön nevük, hanem oly névvel bírnak, a mely egyszersmind más községek elnevezésére is szolgál, s e nagy számba azok a szintén tömegesen előforduló községek nincsenek is belefoglalva, a melyek csak előnevük, vagy csupán egy-egy betű vagy ékezet által különböznek, egyébként pedig teljesen megegyeznek egymással. Még nagyobb számban vannak az oly községeink, a melyeknek viszont nem egy, hanem több nevük is van, [...] a kölcsönös megértést még inkább nehezíti a nevek helyesírása tekintetében fennálló bizonytalanság [...] és eltérő írásmódok vannak használatban.” In: 268. iromány – Törvényjavaslat a község- és egyéb helynevekről. In: *KI-1896-IX*. 299.

1060 A törvényjavaslat előadója Ruffy Pál az 1896/1901. évi Országgyűlés Képviselőházának 224. országos ülésén jelentette ki: „...ha a helynevet meg is magyarosítják, azért annak lakossága mégis csak szláv, mégis csak német, vagy oláh marad. Ezzel mi a magyarosítás ügyét egy lépéssel előre előre, sőt új nevet adva a községnek – medicina peior morbo – az eddig meglévő nevek mellé még egy új nevet alkalmaztunk. Mi nem kívánunk egyebet, mint azt, hogy ott, a hol történelmi név van, azt rekonstruáljuk, reaktiváljuk és ott, a hol régi okmányaink kiderítik azt, hogy azon helyen, a hol egy későbbi telepítvény egy új esetleg idegen ajkú községet alapítva, annak új nevet adott, hogy ott azelőtt egy régi magyar község állott fenn, reaktiváljuk annak a feledésbe merült régi magyar községnek nevét.” Ezen politikai álláspontot az előadó fenntartotta és megismételte a tényleges magyarosítást szorgalmazó képviselőkkel szemben is annak ellenére, hogy velük egyébként személy szerint – de nem kormánypárti képviselőként – egyet értett. Schreiber Frigyes, azaz Friedrich Schreiber képviselő, akinek aggályai oktatáspolitikai természetűek voltak éppen ezért jelenthette ki ugyanazén országos ülésén a településnévrendezés kormányzati javaslatával egyezően hogy „a hivatalos magyar elnevezések ily természetű kiterjesztése és alkalmazása ellen felszólalni eszem ágában sincs.” In: 224. országos ülés. In: *KN-1896-X*. 222., 224.

A kiegyezési kor tekintetében a nemzetiségek alkotmányos jogállása kapcsán összegzőképpen megállapítható, hogy az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján jogi különbségtétel a kisebbségi nemzetiségek tagjai és a többségi magyar nemzetiség tagjai között nem volt fellelhető, de a nyelvi kisebbségek kollektív jogi entitásként való elismerése, azaz a nemzeti kisebbségek mint nemzetiségek jogi személyként való elismerése nem történt meg.¹⁰⁶¹ A nemzetiségek tagjai mint egyének, mint egyenjogú magyar állampolgárok voltak elismertek,¹⁰⁶² illetve azon jogok gyakorlása során, amelyek szükségképpen kollektív módon képzelhetők el, sem volt ismert nyelvi alapú különbségtétel.¹⁰⁶³ A nemzetiségek tételes jogaiknak élvezete ennek megfelelően egyrészt az egyéni jogok tekintetében nyilvánult meg, különösen az élet, szabadság, vallásszabadság, állampolgárság, magánéletben való jogok gyakorlása során, másrészt lelkiismereti és vallásszabadság tárgyában nemzeti jelleget hordozó egyházszervezetek terén¹⁰⁶⁴ a nemzetiségi kulturális autonómia kollektív keretei is működtek.¹⁰⁶⁵ Az állammal szemben és az állammal való jogviszonyokban a nyelvhasználat szabadsága a lehető legszélesebb körben biztosított volt a közigazgatásban, a törvényhatóságok, járások, községek szintjén, szintén biztosított volt az anyanyelven való kérvényezés joga, valamint az elsőfokú bírósági eljárások esetében is döntő módon érvényesültek, érvényesülhettek a nemzetiségek nyelvi jogai.¹⁰⁶⁶ Az állam tekintetében mind a bírák, mind a tisztségviselők számára előírt nyelvismeret alapvetően ezen jogok érvényesülését segítette elő, illetve ezen pályák a nemzetiségek tagjai előtt is nyitva álltak.¹⁰⁶⁷

A magyar államnyelv ismeretéhez kötött egyes jogok gyakorlása nyilvánvalóan hátrányos volt a nemzetiségek tagjai számára szociológiai szempontból, azonban annak elsajátítása esetén semmilyen megkülönböztetést vagy egyéb hátrányt nem szenvedtek el a közösség tagjai.¹⁰⁶⁸ A magyar nyelv ismerete elsősorban a közéleti pálya feltétele volt, elsajátításának elmulasztása a magánszférában nem eredményezett joghátrányt. A magyar nyelv elsajátítására irányuló, különösen oktatási tárgyban hozott jogszabályok a jogegyenlőség tételét nem adták fel, a magyar nyelv elsajátításának ilyen közéleti részvételi feltétele nem jelentette a nemzetiségi identitás feladásának kötelezettségét, bár tagadhatatlanul hatott az asszimilációra és a kisebbségi személyes, szubjektív jogérzetre. A magyar államnyelv kérdése a bevallott közvetett asszimilációs politikai célon túl elsősorban kormányzati hatékonysági kérdés volt, amelynek bizonyítékát adja az, hogy

1061 NAGY (1907) i. m. 157.; TAYLOR i. m. 171–172.

1062 GYURGYÁK (2007) i. m. 77., NAGY (1907) i. m. 157.

1063 KATUS (2016f) i. m. 757.

1064 KATUS (2016g) i. m. 724–725.

1065 GYURGYÁK (2007) i. m. 77.

1066 MIKÓ (1981b) i. m. 65–67.

1067 BÍRÓ (2002) i. m. 55–56., 60–67.; NAGY (1907) i. m. 158–159.

1068 LUKACS (2014a) i. m. 164–166.

az azt tökéletesen elsajátító nemzetiségi vezetők később sem váltak úgymond magyarrá,¹⁰⁶⁹ hanem nemzetiségi politikai céljaikat érvényesítették az I. világháború időszakában, illetve azon túl is.¹⁰⁷⁰ *Levonható tehát az a következtetés, hogy a nyelvi asszimiláció nem jelentett és nem eredményezett politikai asszimilációt,¹⁰⁷¹ a deáki–ötvösi koncepció szerinti közös identitás megszületésének kívánt eredménye – elsősorban a felfokozott nacionalizmusból eredően – elmaradt.*

A fentiek alapján – noha tagadhatatlan történelmi tény, hogy a dualizmus első évtizedeit követően a Nemzetiségi törvény végrehajtása súlyosan sérült¹⁰⁷² – a politikai magyar nemzet koncepciója alkotmányos értelemben az állampolgári jogegyenlőség kiteljesedésének és a magyar jogállam megteremtésének eszköze volt. Ennek megfelelően az értekezés nem érthet egyet azzal az állásponttal, amely szerint a politikai nemzetfogalom alapján kiépült politikai közösség már megalkotása pillanatában kudarcra volt ítélve.¹⁰⁷³ *E körben szükséges annak a ténynek a megvilágítása, hogy a nemzetiségi jog tekintetében az alkotmányos szabályok újragondolását egy paradox helyzet nehezítette, illetve tette lehetetlenné a korszakban.* Bár az I. világháború időszakáig politikai síkon több törvényhozáson kívüli tárgyalás volt a központi kormányzat és döntően a román nemzetiségi képviselők között, illetve voltak törekvések az államközi viszony megbékélés útján való rendezésére is,¹⁰⁷⁴ *a tárgyalások elvi alapja lényegesen eltért a Nemzetiségi törvény megalkotásának időszakától.* A Nemzetiségi törvény megalkotásának időszakában az 1848/49-es eseményekből fakadó erkölcsi kötelezettség és a nemzetiségi igények kompromisszummal való teljesítése jellemezte a törvényhozás alapállását minden oldalon,¹⁰⁷⁵ illetve a nemzetiségek többségi magyarsággal való egymásra utaltsága általánosan elfogadott tétel volt a magyar állam területi integritásának eszméjével. *A Nemzetiségi törvény alapján a konszolidációra a folyamatos jogkiterjesztés elvének érvényesítésével a korszak kezdetén valós lehetőség nyílt,¹⁰⁷⁶ azonban annak nemzetiségi elutasítása okán a végrehajtása sérült, így mind a magyar politikai elit, mind a nagyhatalmak, mind a nemzetiségek, mind a szomszédos államok oldalán a nacionalista irány megerősödését eredményezték.*¹⁰⁷⁷

1069 BÍRÓ (2002) i. m. 51–52., 56–60., 196.; MOLDOVÁN i. m. 71–77.

1070 Gondoljunk csak a teljesség igénye nélkül Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Petru Groza román miniszterelnökökre, Milan Hodža csehszlovák miniszterelnökre, Josef Tiso szlovák elnökre, Vojtech Tuka szlovák miniszterelnökre.

1071 GYURGYÁK (2007) i. m. 96–97.

1072 FERDINANDY i. m. 142.; GYURGYÁK (2007) i. m. 23–24., 82., 118.; MAKKAI i. m. (1989) i. m. 251.; MIKÓ (1981b) i. m. 67.; MOLDOVÁN i. m. 13–15.; SZÁSZ (1993b) 527.

1073 GYURGYÁK (2007) i. m. 76–77.

1074 JANCÓS (2004) i. m. 261–332.

1075 GYURGYÁK (2007) i. m. 22–23.

1076 GYURGYÁK (2007) i. m. 23.

1077 SZARKA László: Arad 1918, a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács tárgyalása az erdélyi kérdés átmeneti rendezéséről. In: KOVÁCS Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. [a továbbiakban: SZARKA (2020a)] 30–31.; GYURGYÁK (2007) i. m. 23., 84–88.

A dualizmus korszakának végén az álláspontok a korszak vezetői által is felismert módon¹⁰⁷⁸ radikálisan megváltoztak,¹⁰⁷⁹ a nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt és annak egységes politikai nemzetfogalmát – a konszolidáció feltételét – nem fogadták el,¹⁰⁸⁰ ennek ellenére a már garantált jogokon túl fogalmaztak meg igényeket.¹⁰⁸¹ Mindezek mellett a nemzetiségek szomszédos országokkal való kapcsolatai alapjaiban veszélyeztették a magyar állam területi integritását, és később politikai programjaik nyílt elszakadási küzdelem jellegét is felvállaltak.¹⁰⁸² Ennek megfelelően a tárgyalási alapok tekintetében a megbékélés és kölcsönös bizalom, valamint a magyar állam területi integritásának elve eltűnt.

A nemzetiségi tárgyalások tekintetében a Nemzetiségi törvény elvi alapjáról való bármilyen irányú elmozdulás tehát azért volt lehetetlen, mert amennyiben arról a társadalmi többség igényeinek irányába történt volna elmozdulás a felfokozott magyar nacionalizmus jegyében a tényleges magyar etnikai nemzetállam irányába,¹⁰⁸³ úgy a nemzetiségi törekvések fokozottabb radikalizálódása következett volna be, míg ellenkező esetben a magyar állam unitárius alapállása, kettős monarchián belüli súlya és területi integritása került volna lehetetlen és fenntarthatatlan helyzetbe.¹⁰⁸⁴

A központi kormányzat tárgyalásainak vezérmotívuma ennek megfelelően a magyar államiság fennálló keretek közötti megtartása volt, így a kollektív jogok irányába való nyitást nem fogadhatta el, következésképpen az ellentétek változatlanul feloldhatatlanok voltak.¹⁰⁸⁵ Az ellentétek feloldhatatlanságának nemzetközi aspektusait az I. világháborút közvetlenül megelőző időszakban a Magyarország ellen irányuló külföldi sajtótevékenység,¹⁰⁸⁶ az antant-hatalmak politikai manőverei – különösen az Oroszország által támogatott pánszlávizmus és a szerb Obrenović-ház bukását követő délszláv mozgalmak¹⁰⁸⁷ megerősödése –, valamint

1078 ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019. [a továbbiakban: ROMSICS (2019c)] 61–62.

1079 GYÖRI SZABÓ i. m. 29–30.; GYURGYÁK (2007) i. m. 24–25., 90–134; KATUS (2016f) i. m. 753–754.; SZÁSZ (1993b) 549.

1080 GOLDIȘ, Vasile: A románok és a magyar nemzeti állam kérdései In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 72–73.; GYURGYÁK (2007) i. m. 23.; PAKSA i. m. 12.

1081 GYÖRI SZABÓ i. m. 36.; POMOGÁTS (2001) i. m. 44–45.; PÖLÖSKEI (2019) i. m. 527–528.; ROMSICS (2018a) i. m. 285.

1082 PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014. 115–116., 175–183.; ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987. 65–68.; MOLDOVÁN i. m. 29–31.; ECKHART i. m. 296.; PÖLÖSKEI (2019) i. m. 517.; ROMSICS (2018a) i. m. 286.; ROMSICS (2020a) i. m. 33.

1083 ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Második közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/20. 723.; RÁKOSI Jenő: Harmincmillió magyar, és mienk Európa kelete! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007. 30–33.; GYURGYÁK (2007) i. m. 23., 84–88.; 101–112.; PAKSA i. m. 13–17.; ROMSICS (2020a) i. m. 23–24.; SZENCZEI i. m. 85–86.; VERMES i. m. 96–97.

1084 ALBRECHT i. m. 157–158.; BÁRDI (2013) i. m. 95.; GYURGYÁK (2007) i. m. 118–121., 130.

1085 GYURGYÁK (2007) i. m. 23–25.; POMOGÁTS (2001) i. m. 45–46.; POMOGÁTS (2012) i. m. 15.

1086 BÍRÓ (2002) i. m. 22–23.; GYÖRI SZABÓ i. m. 26.; HITCHINS i. m. 147.; LUKACS (2014a) i. m. 160–161.; ROMSICS (2018a) i. m. 286.

1087 ECKHART i. m. 296.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 115–116.

a trónörökös trializmust, illetve föderalizmust nyíltan támogató – bár annak megvalósítását korántsem szorgalmazó – elképzelései,¹⁰⁸⁸ végezetül Románia Balkán-háborúiban való megerősödése¹⁰⁸⁹ által indukált irredentista mozgalmak pozíciója¹⁰⁹⁰ képezték. A nemzetiségi mozgalmak döntően területi alapú és kollektív jogok talaján álló igényei és a felfokozott nacionalizmus ezért mind a közjogi alapok újragondolását,¹⁰⁹¹ mind az általános és titkos választójog bevezetését¹⁰⁹² lehetetlenné tették. A kormányzat ennek ellenére a kérdés tárgyalásának szükségességét és annak megoldásának elkerülhetetlenségét közvetlenül az I. világháború kitörését megelőző évben nyíltan felvállalta,¹⁰⁹³ a kormányprogramba beemelte,¹⁰⁹⁴ bizonyos szervezeti és kormányzati változások lehetőségét elfogadta változatlanul a politikai magyar nemzet alkotmányos alapjain.¹⁰⁹⁵ Tisza István gróf a fentiekkel kapcsolatban emelte ki,¹⁰⁹⁶ hogy

„[...] ez a naczionalista politikai irány nemcsak a magyar államot gyengíti, én azt hiszem, ellene van ez maguknak az illető nem magyar ajkú nemzetiségek jól fel-fogott érdekének is. És azt hiszem, hogy nem kell egyéb, mint becsületesen szemébe nézni a nehézségeknek, kiküszöbölni a félreértéseket, megtenni minden lehetőt az összhang, az egyetértés helyreállítására, és én nem mondom le a reményről, hogy sikerülni fog reábirni ez ország nem magyar ajkú lakosságának azon részét is, mely ma még naczionalista irányzatok szolgálatában áll, hogy programjából, politikai

1088 HANNIG, Alma: *Ferenc Ferdinánd*. Budapest, Saxum Kiadó Kft., 2014. 97–99.; HÖBELT, Lothar: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150 év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018. 49–50.; SZÁSZ Zoltán: Ferenc Ferdinánd. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kossuth Kiadó, 2015. 203–204.; GERGELY – SZÁSZ i. m. 234.; ROMSICS (1987) i. m. 82–84., 100–103.

1089 PUŞCAŞ, Vasile–VEŞA, Vasile: Opinia românească faţă de tratatele de pace de la Paris (primul deceniu interbelic). In: PUŞCAŞ, Vasile–ŞAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Şcoala Ardeleană, 2020. 153.; BÍRÓ (2002) i. m. 172.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 148., 167–173.; SZÁSZ (1993b) i. m. 556.

1090 ECKHART i. m. 303–304.; ROMSICS (2019c) i. m. 62–63., 66.

1091 GYURGYÁK (2007) i. m. 118–119.; ROMSICS (2018a) i. m. 285.; ZEIDLER (2001) i. m. 17–18.

1092 GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A dualizmus válságban. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 277.; GYURGYÁK (2007) i. m. 103., 118–125., 175–176.; HATOS i. m. 64–65.; LUKÁCS (2014a) i. m. 163–164.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 135.; RAFFAY (2001) i. m. 128.; SZENTE (2011) i. m. 319–323.

1093 ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21. 759–770.; BÁRDI (2013) i. m. 97.; GYURGYÁK (2007) i. m. 126–127.; JANCsó (2004) i. m. 326–327., 331–332.; L. BALOGH (2020) i. m. 15–16.; POMOGÁTS (2001) i. m. 44–47.; PÖLÖSKEI (2019) i. m. 527–528.; RAFFAY (2001) i. m. 105–165.; ROMSICS (2018b) i. m. 61.; SZÁSZ (1993b) 548–550.; VERMES i. m. 86–88.

1094 KISS i. m. 356.

1095 KISS i. m. 379., 392.

1096 Gróf Tisza István beszéde a Képviselőház 456. országos ülésén. In: 456. országos ülés. In: KN-1910-XIX. 74.

törekvéseiből minden olyant küszöböljön ki, ami a magyar állam nemzeti egységével ellentétben áll, és akkor ezen az alapon meg fogjuk találni a becsületes, őszinte közreműködést, az egymás érdekeit, óhajításait, érzelmi világát respektáló igazi bölcs magyar politikának azon alapjait, melyeken azután ők is a legtöbb sikerrel szolgálhatják közös hazánknak, együttes hazánknak és saját népfajuknak érdekeit.”

A kormányzat ennek megfelelően törekedett a délszláv mozgalmak erejét csökkenteni a horvát kérdés konszolidálásával,¹⁰⁹⁷ fellépett a pánszláv propagandával szemben,¹⁰⁹⁸ illetve folytatott tárgyalásokat a későbbiekben kifejtettek szerint a román nemzetiség vezetőivel.

*A fenti folyamatokkal egyidejűleg egyes gondolkodók a felfokozott nacionalizmus élet egyéb megoldási javaslatokkal kívánták tompítani, hangsúlyozva az egyéni szabadságjogok és különösen a gazdasági és kulturális jogok nemzetiségtől független előnyeit és azok magyar állam általi biztosítását.*¹⁰⁹⁹ Ebbe a körbe illeszkedik gróf Zichy Nándor Katholikus Néppártjának megalapítása, amelynek célja a magyar állam többségi lakosságát vallási szempontból képező katolikus lakosság egy szervezetbe tömörítése volt,¹¹⁰⁰ amely által a nemzetiségi mozgalmak nacionalizmusa helyett a vallási identitás elsődleges alternatívájára került felkínálásra. Részben illeszkedik ebbe a körbe a szociáldemokrata és a kommunista ideológia is, amely – alapvetően nem ismerve fel a kérdés jelentőségét – a nemzeti érzést filozófiai alapon tagadta, állam- és társadalomelmélete a kizsákmányoló–kizsákmányolt osztályszemlélet talaján internacionalista alapon végső soron a kapitalizmus felszámolásától várta a létező, de általa tagadott nemzetiségi kihívás megoldását.¹¹⁰¹

A nemzetiségi kérdés problematikájának megoldását kereső politikai-kormányzati lépések közül különös jelentőségű a román nemzetiséggel való kapcsolatfelvétel és tárgyalások eseménysorozata,¹¹⁰² amelyeket a korábbi évtizedek kapcsolatfelvételeit¹¹⁰³ felelevenítve gróf Tisza István és környezete román politikai és egyházi vezetőkkel folytatott. Gróf Tisza István miniszterelnök a román nemzetiséggel folytatott tárgyalások elvi kiindulópontjait, a román nemzetiség követeléseit és az azokra adott válaszlehetőségeket részletesen ismertette,¹¹⁰⁴ kiemelve, hogy

1097 PÖLÖSKEI (2014) i. m. 184–188.

1098 PÖLÖSKEI (2014) i. m. 189–190.

1099 GYURGYÁK (2007) i. m. 128–130., 182–183.

1100 GYURGYÁK (2007) i. m. 130–133.

1101 GYURGYÁK (2007) i. m. 468–472., 490–500., 502–503.

1102 A magyar kir. kormány megoldási terve, melyet gróf Tisza István miniszterelnök a román vezetőkkel folytatott tárgyalásainak megghiúsulása után a képviselőház 1914. február 20-iki ülésén ismertetett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 138–142.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 47–48.; In: KN-1910-XX. 242–257.

1103 SZÁSZ (1986b) 1669–1674., 1678–1687.

1104 Gróf Tisza István beszéde a Képviselőházának 513. ülésén. – Az 513. országos ülés. In: KN-1910-XX. 243.

„[...] a magyar nemzeti állam az országban lakó nem magyarajku polgárokkal való testvéries jó egyetértésben keresi a maga hivatásának megvalósítását. A magyar nemzeti politika abban keresi a maga sikereit, a maga érvényesülését, hogy a magyar állam nemzeti jellegének fentartása mellett a magyar állam, a magyar nemzet céljaival összhangba hozza ez ország idegenajku polgárainak jogos érdekeit, jogos törekvéseit, Történik ez az egyenjogúságnak és történnie kell a testvéries érzésnek alapján, mert csak a jogok terén való bőkezűség és a testvéries érzés együtt teremtheti meg az e hazában élő nem magyarajku polgárok anyagi, kulturális emelkedésének, társadalmi érvényesülésének, egyszerre jóllétének összes előfeltételeit, teremtheti meg azt a légkört, amelyben ők csakugyan jól érezhessék magukat s megelégedett polgárai lehessenek e hazának, Hogy ez a légkör kifejlődhessék, az természetesen nemcsak a magyar nemzeten, hanem az ország idegen ajkú polgárain is múlik. Nekik kell olyan magatartást tanúsítaniuk, nekik kell a maguk jogos törekvéseit a magyar nemzeti állam létfeltételeivel úgy összhangzásba hozniok, hogy ezáltal eloszlassák a félreértést, eloszlassák a bizalmatlanságot és megteremtsék a bizalomnak, az együttérzésnek alapjait.[...]”

A tárgyalások időszaka alatt a kormányzat egyoldalúan bizalmas utasításokat bocsájtott ki különösen oktatási ügyekben a magyar nyelvkövetelmények enyhe kezelésére és az izgatási perek leállítására, amellyel egyidejűleg a román fél az – általuk egyébként elutasított – Nemzetiségi törvény tényleges végrehajtását és az azzal ellentétes gyakorlat leállítását követelte kezdő lépésként.¹¹⁰⁵ A kormányzat hamarosan a magyar állameszmével összhangban álló őszinte megbékélést szolgáló javaslatokat és ajánlatokat fogalmazott meg, amelyeket azonban nem fogadott el a román kormánnyal is kapcsolatban álló Román Nemzeti Párt,¹¹⁰⁶ és újabb követeléseket támasztott a magyar kormánnyal szemben.¹¹⁰⁷ A Román Nemzeti Párt oktatási, kulturális és vallásszabadság területét, va-

1105 PÖLÖSKEI i. m. (2014) i. m. 133–134., 175–177.

1106 ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22. 799–821.; ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Ötödik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/23. 844–854.; NUȚU, Constantin – EGYED Ákos – CONSTANTINESCU, Miron: Erdély a XX. század első két évtizedében. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 344–346.; HANNIG i. m. 191–193.; HITCHINS i. m. 227–234.; POMOGÁTS (2012) i. m. 14–16.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 133–134., 147., 179–183.; RAFFAY (2001) i. m. 105–165.; ROMSICS (1987) i. m. 114–115.; ROMSICS (2019c) i. m. 96–100.; ROMSICS (2020a) i. m. 24.

1107 A Román Nemzeti Párt kívánságai, melyeket az 1913. év végén megindított tárgyalások alkalmával Gróf Tisza István miniszterelnök elé terjesztett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 142–144.; POMOGÁTS (2001) i. m. 44–47.; POMOGÁTS (2012) i. m. 14–16.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 179–183.; PÖLÖSKEI (2019) i. m. 527–528., 538.; RAFFAY (2001) i. m. 128–165.; SZÁSZ (1993b) 552–556.

lamint a politikai szabadságjogokat illető, illetve a Nemzetiségi törvény hatékony végrehajtását eszközöző követeléseit alapvetően nem álltak szemben a magyar állameszménnyel, így gróf Tisza István miniszterelnök e körben a valós konszenzusos rendezés lehetőségét emelhetette ki.¹¹⁰⁸

„Magától értetődik, hogy az ország románajku polgárai annak többi lakóival politikai jogaik tekintetében is teljes jogegyenlőséget élveznek, az ország politikai közéletében a törvény korlátai között szabadon részt vehetnek, külön román pártot alkothatnak, úgy az országos képviselő, mint a községi és törvényhatósági választásoknál, valamint általában a hatóságok s a hatóság rendelkezésére álló közérő részéről az ország magyar ajku polgáraival egyenlő elbánásban részesülnek. Ugyanez az egyenlő elbánás illeti meg őket a sajtóügyek s a gyülekezési és egyesülési jog kezelése terén. Román jellegű társadalmi, közművelődési, művészeti, ipari, gazdasági és közjótékonsági egyleteket szabadon létesíthetnek, a román kultúrát iskoláikban és a társadalmi életben szabadon ápolhatják és fejleszthetik. A kormány szívesen fogja venni, ha a köztisztviselők gazdasági és kulturális jellegű társadalmi mozgalmakban részt vesznek. [...] a bírósági és adminisztratív élettel [...] a nem magyar anyanyelvű polgárok anyanyelvének ilyen téren való érvényesülésére [...] vonatkozólag [...] Magától értetődik, bocsánat, hogy ezt csak itt szúrom közbe, hogy mindez vonatkoznék a hazának minden nem magyarajku polgárára, mert hisz az teljesen helytelen, de fizikailag is lehetetlen volna, hogy más elbánásban részesüljenek a hazának románajku, mint más, nem magyarajku polgárai.”

A komoly belpolitikai vita ellenére a megbékélés – és ezáltal a területi integritást biztosító nemzetiségekkel kötendő szövetség – jegyében¹¹⁰⁹ az öncélú sovinizmust egyébként megvető,¹¹¹⁰ a tárgyalásokat vezető és kezdeményező Tisza István gróf hajlott azok teljesítésére a további követelésektől való elállás¹¹¹¹ esetén, amellyel egyidejűleg egyes kérdések tekinte-

1108 Gróf Tisza István beszéde a Képviselőházának 513. ülésén. – Az 513. országos ülés. In: KN-1910-XX. 245–246.

1109 VERMES i. m. 107–128.

1110 VERMES i. m. 86–88., 100–101.

1111 Gróf Tisza István miniszterelnök az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén kiemelte, hogy „Most említem talán meg, hogy ezen álláspont elfoglalásánál abból indultam ki, hogy abban az esetben, ha ezzel sikerül megnyugtatnom a román nemzetiségi pártot, ez a párt egy olyan párthatározatot fog elfogadni, amelylyel leveszi napirendjéről programjának mindazokat a pontjait, amelyek a magyar nemzeti politika sarkalatos tételeivel ellentétben állanak s a maga programját úgy átalakítja, hogy abból az ellentétnek, a bizalmatlanságnak minden momentuma elimináltatik. Tehát mindaz, amit most itt kifejezésre juttatott, abból az alapgondolatból indult ki, hogy a kormány megteszi ezt abban az esetben, ha ezáltal a teljes összhang elérése biztosítható.” In: KN-1910-XX. 245.

tében megegyezés nélkül is intézkedéseket¹¹¹² tett.¹¹¹³ Tisza István gróf miniszterelnök a fentiekkel, különösen a sovinizmussal kapcsolatosan vallott álláspontja¹¹¹⁴ e körben egyértelmű és világos:

„[...] úgy az egész iskolai életben és tanításban, valamint különösen a történelem tanításánál különös gondot kívánunk arra fordítani, hogy a román nép múltja, tradíciói és önérzete kellő tiszteletben tartassanak. Ez is – azt hiszem – a magyar nemzeti politikának egyik sarkalatos követelménye. A magyar nemzeti ügynek rosszabb szolgálatot senki sem tesz, a magyar nemzeti ügynek nem képzelem méltatlanabb szolgálatát, mint aki a nagy magyarkodást és hazafiaskodást abban keresi, hogy megsértse ezen ország nem magyar ajkú polgárai természetes ragaszkodását saját fajtájukhoz, saját etnográfiai egységükhöz, azt a tiszteletreméltó érzést, amelyet – veszténeének saját értékükből – ha le tudnák vetni. Egyenesen akaratlanul, de hatalmas segítőtársai a nemzetiségi agitátoroknak azok az ártatlan magyar emberek, akiknek hazafiaskodása ilyen káros utakon és ilyen – bocsánatot kérek – a magyar lovagias jellemhez egészen méltatlan módon nyilvánul meg. [...] így neveljük az el-lenszenet azokban, akik más, helyesebb magatartás mellett jó, megbízható, hazafias polgárai lennének ennek az országnak.”

A konszenzus valós alapjainak feltárását és az abban való megegyezés lehetőségét azonban ellehetetlenítették a Román Nemzeti Párt román főispánokra, tárca nélküli miniszter, il-

1112 Gróf Tisza István miniszterelnök az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén kiemelte, hogy „Itt tájékozással mindjárt megemlítem, hogy ezek alatt az intézkedések alatt körülbelül mit értünk. Ertjük először azt, hogy a gimnáziumok felsőbb osztályaiban az illető gimnázium geográfiai fekvése szerint, az egyes különböző vidékeken az ott tömegesebben beszélt nem magyar nyelv, mint fakultatív tantárgy, esetleg mint görög-pótló tantárgy taníttassék. A másik intézkedés pedig az hogy a közigazgatási szaktan-folyamokon szintén taníttassanak az országban beszélt idegen nyelvek. Erre nézve bátor vagyok egy sutytyomban elkövetett hazaárulásunkat már most bejelenteni. T. i. a jegyzői tanfolyamokon ez idén már nyelvi tanfolyamokat rendeztünk be nagyon jó eredménnyel. [...] És végül természetesen amint egyszer kifejezésre jut az, hogy olyan vidékekre, ahol tömegesebben laknak nem magyar ajkú polgárai az országnak, csak oly tisztviselő nevezhető ki, aki az ott beszélt nem magyar nyelvet érti; ha tehát előmeneteli kérdéseknél előny lesz az, ha a tisztviselő valamelyik ilyen nyelvet tudja : ennek a dolog természeténél fogva meglesz az a hatása, hogy a közigazgatási pályára készülő fiatalság igyekezni fog a magyar nyelv mellett egy nemzetiségi nyelvet is megtanulni. [...] a kormány gondoskodni fog róla, hogy olyan állami iskolákban, amelyekbe valamelyik e hazában lakó nemzetiséghez tartozó gyermekek nagyobb számban járnak, ezek saját anyanyelvükből is oktatásban részesüljenek. Megfelelő intézkedés fog tehát történni, hogy az országban tömegesebben beszélt nemzetiségi nyelvet tudó népiskolai tanítók elegendő számmal kerüljenek ki a tanítóképezdékből, ami által lehetővé fog válni a gyermekeknek az anyanyelvből való oktatása, valamint az is, hogy a tanítók és az iskolákban beadott gyermekek közötti érintkezés, az első időben, míg a magyar nyelvet eléggé meg nem tanulják, ezek anyanyelvén is történhessék.” In: KN-1910-XX. 246., 251.

1113 BÍRÓ (2002) i. m. 172–173.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 179–182.; VERMES i. m. 122., 219–221.

1114 Gróf Tisza István beszéde a Képviselőházának 513. ülésén. – Az 513. országos ülés. In: KN-1910-XX. 253.

letve államtitkárok kinevezésére, valamint 50 román választókerület kijelölésére irányuló követelése, így még részleges megegyezés sem jött létre a felek között.¹¹¹⁵ A követelések és az ajánlatok közelítését a Balkán-háborúk eredményeképpen megerősödő, a Román Nemzeti Párttal közvetlen kapcsolatban álló bukaresti vezetés sem szorgalmazta, amely egyre inkább Oroszország támogatásától várta a Monarchiával szembeni igényei érvényesítését.¹¹¹⁶

A *Nemzetiségi törvény* hatékonyabb végrehajtásának, illetve annak kereteinek szélesítését a megváltozott elvi alapok és tárgyalási pozíciók zsákutcába kényszerítették, a testvériség és bizalom alapja ádáz ellenségek tárgyalási alapjává változott,¹¹¹⁷ amelyet Tisza István gróf az alábbiak szerint foglalt össze a tárgyalások kudarcát is beismerve:¹¹¹⁸

„És azt hiszem, hogyha a békejobbot elfogadják; azt hiszem, ha módot nyújtottak volna a kormánynak, hogy a [...] mindazt megtegye, amit megtehetne, ha abba marad a nemzetiségi agitáció, de amit meg nem tehet, addig mig ezen agitációval áll szemben. [...] Másrésztől azonban belátom azt is, hogy még egy más kérdés is tette rajok nézve a dolgot lélektanilag nagyon nehéz és ez a nemzetiségi törvény végrehajtására vonatkozik. [...] Lehetetlen végrehajtani azért, mert az 1868-iki törvények az alkotmányos szabadságának szabad gyakorlatát visszanyert magyar nemzet emelkedett hangulatának idealisztikus megnyilatkozásai voltak. Az 1868-iki törvényeket meghozta a magyar nemzet abban a hitben, hogy a testvériségnek ez a majdnem önfelédtt megnyilatkozása hasonló viszhangra fog találni; hogy ez ország nem magyar ajkú polgárai hálás örömmel fogják e törvényes alapot megragadni; hogy el lesz temetve minden félreértés; el lesz temetve minden gyűlölség; el lesz temetve a magyar állam területiális egysége és a magyar nemzet politikai egysége ellen irányuló minden támadás. Az eredmény keserű csalódás volt. Ezt a törvényt becsmérelték, zsarnoki törvénynek szidták; azzal szemben a legmesszebbmenő izgatás és agitáció terére léptek az ország nem magyarjku polgárai közül számosan. Megindult az agitáció benn az országban, megindult a nemzet befeketítése mindenütt; megindult olyan osztrák körökben, ahonnan bizonyos támogatásokat vártak s a széles, nagy európai közvéleményben megindult a harc, a küzdelem. Hát lehetett volna-e azokat a rendelkezéseket életbeléptetnie öngyilkosság nélkül a magyar nemzetnek, amelyeket szerető testvérekre akart alkalmazni és nem ádáz ellenségekre? [...] Azt hiszem tehát, ugy kulturális téren az iskolák, mint a közigazgatás nyelvére vonatkozólag olyan tételes törvényes

1115 PÖLÖSKEI (2014) i. m. 179–181., 182–183.

1116 HAJDU – POLLMANN i. m. 12–13.; PÖLÖSKEI i. m. 180.; VERMES i. m. 228–229.

1117 BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i. m. 48.; MIKÓ (1944) i. m. 269.

1118 Gróf Tisza István beszéde a Képviselőházának 513. ülésén. – Az 513. országos ülés. In: KN-1910-XX. 255–256.

rendelkezéseket kell hoznunk, amelyek a mai állapotnak megfeleljenek. Ezek a rendelkezések biztosítani fogják a közigazgatás terén is a magyar nyelv érvényesülését, biztosítani fogják a magyar állami tanintézeteknél a magyar tannyelvet, de egyúttal – úgy, ahogy előadni szerencsém volt – biztosítani fogják azokat a jogos igényeket is, amelyeket méltán táplálhat ez ország minden, nem magyar nyelvű polgára, bogy a maga anyanyelvén, a maga hatóságainál megértethesse magát, hogy a maga igazát kereshesse, hogy a maga panaszát előadhassa, hogy a hatóság a maga álláspontját neki megmagyarázhassa; viszont tanügyi téren is biztosítja a román, egyszóval a nem magyar tannyelvű kultúrának megfelelő fenmaradását és fejlődését is. [...] Mert hiszen mi fog történni a dolog mostani stádiumában? Egyes oly intézkedések, amelyeket magukban véve helyesnek, szükségeseknek tartunk, megtörténhetnek, bizonyára meg is fognak történni, de az általam vázolt intézkedésekben nagyon sok van olyan, amelynek – hisz hangsúlyoztam előadásomban ismételten – előfeltétele volna az, hogy ne ellenséggel álljunk szemben, de megbízható jóbaráttal, kiről tudjuk, hogy nincsenek olyan politikai hátsógondolatai, melyek a magyar állam nemzeti egysége ellen irányulnak. Szó sem lehet tehát számos oly rendszabály megvalósításáról, mely megvalósíthatóvá válik abban a pillanatban, melyben eliminálja a román nemzetiségi párt programjának ilyen szempontból bizalmatlanságot és ellenszenvet keltő részeit. És mindaddig, míg ez meg nem történik, nem állhat be a magyar közvéleményben, a magyar társadalomban az a felfogás, az a hangulat, az a lélektani állapot, amely szükséges ahhoz, hogy biztosíthassuk e haza románajku polgárainak is az egyetértésnek, a testvéri egyesülésnek összes feltételeit. Azokat nem lehet paragrafusokba szedni, nem lehet a legjobb akarattal sem dekretálni, azoknak át kell menni a néplélekbe, a magyar és a román társadalom testébe, lelkébe, érzelmi és szellemi világába.”

Mindezek alapján megállapítható, hogy a Nemzetiségi törvény alkotmányjogi értelemben a nemzetiségi különbség nélküli jogegyenlőség és a szabadságjogok tekintetében ugyan érvényesült, de az államszerkezeti oldalon valóságban már nem,¹¹¹⁹ amelyből fakadóan az *sajátos alkotmányjogi csapdába esett és társadalmi csapdává lényegült át* annak súlyos következményeivel.¹¹²⁰ *A nemzetiségi kérdés ezen a szinten olyan társadalmi dilemma volt, amelyben mindkét oldal a maga érdekeinek optimális érvényesítésére törekedett,*¹¹²¹ *de az őszinte egyeztetés hiánya eredményeként a kihívás kezelése végletesen kicsúszott a felek ellenőrzése alól, és a törvényhozás szándé-*

1119 GYURGYÁK (2007) i. m. 23–24., 82–84., 118.; KATUS (2016f) i. m. 756–757.; PĂCLIȘANU (1941) i. m. 37.; TAYLOR i. m. 172.

1120 HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*. Budapest, Helikon Kiadó, 2017. 17., 166.

1121 VERMES i. m. 160–164.

kától eltérő, mi több, különösen az államterület tekintetében azzal végletesen ellentétes eredményre vezetett.

Másik oldaltól szemlélve a kérdést az a következtetés is levonható – különösen a román–magyar megbékélést célzó tárgyalásokkal kapcsolatban –, hogy az erdélyi kérdés megoldatlansága a romániai politikai elit és a magyarországi román nemzetiség kezében a Monarchiával szembeni távlati célok ütőkártyájaként érvényesült.¹¹²² Egy esetleges nemzetiségi konszolidáció eredményeként különösen a nagyromán államcél megvalósítása került volna veszélybe, így lényegében véve a tárgyalási alapok közelítése ez okból is lehetetlen volt.¹¹²³

A tárgyalási alapok ilyen feloldhatatlan – és a nemzetiségek által feloldani valójában nem kívánt – ellentétei előrevetítették a magyar állam önvédelmi törekvéseinek kudarcát¹¹²⁴ és a *Finis Ungariae* eredményét¹¹²⁵ már az I. világháborút megelőzően.

3.2.8. A magyar nemzetiségi jogalkotás az I. világháborútól a II. bécsi döntésig

Az I. világháború kitörése nem várt módon nemzetiségi békét és hűségnyilatkozatokkal is kinyilvánított nemzeti egységet teremtett.¹¹²⁶ Az I. világháború időszakában a nemzetiségekkel való politikai tárgyalások ezért változatlanul folytatódtak elsősorban a román igények kielégítésének és Románia háborús részvételének – szövetségesi hűségéből fakadó kötelezettségei teljesítésétől a semlegessége biztonsági szempontok szerinti érvényesítéséig terjedő biztosításának – tárgyában.¹¹²⁷ A háború elhúzódása azonban a nemzeti egység szét-

1122 VERMES i. m. 230–233.

1123 BÍRÓ (2002) i. m. 252.; GYURGYÁK (2007) i. m. 366–367.; POMOGÁTS (2001) i. m. 46–47.; PÖLÖSKEI i. m. 180.; RAFFAY (2001) i. m. 169–170.; VERMES i. m. 312–313.

1124 ECKHART i. m. 296.

1125 XENOPOL, i. m. 241–244.

1126 A Román Nemzeti Párt lapjának vezércikke (Arad, 1914. augusztus 11.). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 77–78.; Közlemény a magyarországi román „lojalitási nyilatkozatok”-ról. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 101–102.; HATOS i. m. 20–22.; HAJDU – POLLMANN i. m. 69–78.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i. m. 376–378.; POMOGÁTS (2012) i. m. 16–17.; RAFFAY (2001) i. m. 162–163.; ROMSICS (2012) i. m. 23.; VERMES i. m. 260–262., 266–267.; WATSON, i. m. 13., 100–112.

1127 ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19. 722–728.; ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20. 770–776.; ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23. 892–896.; ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/24. 933–936.; ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24. 886–893.; ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Második Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/1. 11–21.; ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Harmadik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/2. 43–52.; ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Negyedik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3. 95–103.; ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (ötödik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4. 125–131.; GALI MÁTÉ: *Búcsú a Monarchiától – Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2015. 67, 74–76, 270–271.; LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 95.; HATOS i. m.

hullását eredményezte,¹¹²⁸ amelynek eredményeképpen a nemzetiségek elszakadási törekvései felerősödtek, és különösen a román nemzetiség egyre nyíltabban a Romániához való csatlakozás célját vallotta.¹¹²⁹ A nemzetiségi helyzetet értékelve hamarosan a magyar politikai elit is reálisan számolt a magyar állam szétesésének lehetőségével háborús vereség esetén.¹¹³⁰ Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása mindezek ellenére, illetve a későbbiekben tárgyalt 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos politikai és katonai megállapodás ellenére 1918-ig nem volt az antant,¹¹³¹ illetve az Amerikai Egyesült Államok deklarált háborús célja.¹¹³² A legtöbb szövetséges hatalom képviselője és különösen Nagy-Britannia Ausztria–Magyarországra gátként tekintett Oroszország nyugati és Németország keleti ambícióival szemben, a Monarchiát mint az európai hatalmi egyensúly egyik legfontosabb elemét¹¹³³ fenntartandónak ítélték, és legfeljebb a nemzetiségi politikában vártak el változtatást.¹¹³⁴

Következésképpen a nemzetiségi kérdés belső alkotmányos szabályozása újraalkotásának lehetősége ekkor még nyitott kérdés volt.¹¹³⁵ Az erőviszonyok nemzetiségi elszakadási törekvések teljesítése felé való elmozdulása csak a háború előrehaladtával, különösen az emigrációban lévő nemzetiségi politikusok szövetségesek irányában kifejtett tevékenységével változott meg.¹¹³⁶ A folyamat egyik legjelentősebb lépcsőfoka Woodrow Wilsonnak, az Amerikai Egyesült Államok elnökének 1918. január 8-i beszéde, az úgynevezett wilsoni pontok előadása volt,¹¹³⁷

85–86.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 217.; RAFFAY (2001) i. m. 165–170.; SZÁSZ (1993b) i. m. 557–558.; VERMES i. m. 306–312.

1128 HATOS i. m. 22.; ROMSICS (2017) i. m. 389–390.; VERMES i. m. 338–340.; WATSON i. m. 258–271.

1129 PÖLÖSKEI Ferenc: Tisza István. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kossuth Kiadó, 2015. 251–252.; POMOGÁTS (2012) i. m. 17.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 195., 222.; RAFFAY (2001) i. m. 169–170.; ROMSICS (2012) i. m. 31–32.; ROMSICS (2017) i. m. 390.; ROMSICS (2019a) i. m. 20.

1130 IFJ. ANDRÁSSY Gyula: *A világháború problémái*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2018. 71–72.; HATOS i. m. 19–20.; ZEIDLER (2001) i. m. 25.

1131 ROMSICS Ignác: Háború, forradalmak, ellenforradalom – Trianon (1914–1920). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. [a továbbiakban: ROMSICS (2001a)] 480.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – Nemzetközi konfliktusok és az elsővilágháború: a Monarchia végorái. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016h)] 768.; ROMSICS (2012) i. m. 24–31.

1132 Az Amerikai Egyesült Államok béke-előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 358.; In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 85–89.; GLANT i. m. 9–24.; GALÁNTAI i. m. 41–42.; HATOS i. m. 102.

1133 MAGYARICS i. m. 3–6.

1134 CARLEDGE (2011) i. m. 59–60.; PÖLÖSKEI (2019) i. m. 538.; ROMSICS (2011) i. m. 177.

1135 MIKÓ (2011) i. m. 59–60.

1136 CARLEDGE (2011) i. m. 61–64.; PÖLÖSKEI (2019) i. m. 538.

1137 Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 361–363.; SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és kö-

amely előadás X. pontja¹¹³⁸ alapján a területi autonómiatörekvések elől elzárkózni többé nem lehetett. A nemzetiségek 1918. április 8-i római kongresszusa a wilsoni pontok X. pontjával ellentétben a nemzetiségek független államkeretekben lévő jövőjét mondta ki határozatában,¹¹³⁹ amely az I. világháború végén bekövetkezett összeomlással együtt a nemzetiségi kérdés államkeretek változatlanlansága melletti megoldását már nem tette lehetővé.

A régi államkeretek 1918 őszén szétestek, annak romjain kis időre különböző államok és államkísérletek jelentek meg a szeparatizmus és az önrendelkezési jog alapján,¹¹⁴⁰ további kihívásokat jelentve Magyarország számára, annak ellenére, hogy ezen államkezdemények részben a magyar területi integritás megőrzését tűzték ki mögöttes politikai célként.

A háborús vereség, az alkotmányos válság és az őszirózsás forradalom a Magyar Népköztársaság megalakítását eredményezték.¹¹⁴¹ Az új magyar állam az eseményekre reagálva a nemzetiségi kérdést az egyik legfontosabb megoldandó feladatának tekintette már a Nemzeti Tanács 1918. október 26-i kiáltványa preambulumban, és V., valamint X. pontjában és a dél-szláv kérdések kivételével változatlanul a területi integritás alapján állt.¹¹⁴² Hasonló alapállást tartalmazott Károlyi Mihály kiáltványa a magyarországi nemzetiségekhez.¹¹⁴³ A horvát elszakadást tehát tudomásul vette az új hatalom,¹¹⁴⁴ de a fenti elvei alapján megalkotta az 1918. évi X. néptörvényt¹¹⁴⁵ a ruszin autonómiáról,¹¹⁴⁶ az 1919. évi VI. néptörvényt¹¹⁴⁷ a német nép önren-

vetkezésményei (1914–1920) – Az utolsó erőfeszítések. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 943.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 342.; KISSINGER i. m. 220–221.; MAGYARICS i. m. 5.; MURZEA – MATEFI i. m. 227–228. HATOS i. m. 95.; ROMSICS (2018a) i. m. 47.; TEGHZE i. m. 235.

1138 BUDIȘTEANU, Radu: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice*. București, „Voința” Const. Antonescu, 1928. 25–26.

1139 L. NAGY Zsuzsa: *Az összeomlás és az 1918-as forradalom*. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986. 205.; HAJDU – POLLMANN i. m. 317.; KATUS (2016h) i. m. 768.; LITVÁN i. m. 126.; PÖLÖSKEI i. m. (2019) 539.; ROMSICS (2018a) i. m. 290.; VERMES i. m. 452–453.

1140 RUSNAC, Mircea: A Bánsági Köztársaság. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 145–157.; FÖCZE János: Paál Árpád és a román hadsereg. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 212–215.; ABLONCZY (2020) i. m. 145–162.; HATOS i. m. 229–231.; ROMSICS (2018b) i. m. 96–97.

1141 HATOS i. m. 109–172., 186–207., 223–265.

1142 KISS i. m. 427–430.; ROMSICS (2017) i. m. 392.; ROMSICS (2018a) i. m. 293.

1143 Károlyi Mihály kiáltványa a magyarországi nemzetiségekhez (Budapest, 1918. november 24.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 35–37.

1144 HATOS i. m. 128–133.; ROMSICS (2018a) i. m. 293.

1145 1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1918. évi törvénycikkek és néptörvények*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1919. 214–215.

1146 HATOS i. m. 298.; ZEIDLER (2001) i. m. 20, ROMSICS (2017) i. m. 393.; ROMSICS (2020a) i. m. 81–82.

1147 1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról. In: *Az 1919. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1919. 20–23.

delkezési jogának gyakorlásáról,¹¹⁴⁸ illetve az 1919. évi XXX. néptörvényt¹¹⁴⁹ a szlovák területi autonómiáról.¹¹⁵⁰ Ez utóbbi jogszabály a Csehszlovák Nemzeti Bizottság 1918. október 28-i prágai proklamációja,¹¹⁵¹ illetve a Szlovák Nemzeti Tanács 1918. október 30-i túrócszentmártoni nyilatkozata¹¹⁵² értelmében a végrehajtásának legkisebb esélye nélkül született. Mindazonáltal kiemelendő, hogy a néptörvények a kollektív jogok talaján állva elismerték a nemzetiségeket jogi entitásként, és a horvát–magyar kiegyezés mintájára Magyarország autonóm területekből álló szövetségi köztársasági rendszerét vázolták fel¹¹⁵³ egyfajta – egyebekben az 1870-es években már megjelent¹¹⁵⁴ – „Keleti Svájc” koncepció megvalósításaként.¹¹⁵⁵ Az új államrend terve a kormányprogramokban is megjelent,¹¹⁵⁶ abban bízva, hogy a kialakuló anarchia okán maguk a kisebbségek is érdekeltek a törvényes állapotok helyreállításában és biztosításában, amelynek már elfogadott eszköze lehet az autonómia és a föderáció.¹¹⁵⁷ *A törvények célja így egyértelműen a magyar állam területi egységének megmentése volt, de a nemzetiségek gyűlései és a magyar államterületek katonai megszállása,¹¹⁵⁸ illetve a köztársasági gondolat mint új államrend alapjának a nemzetiségek részéről való semleges fogadtatása¹¹⁵⁹ megakadályozta a program gyakorlati végrehajtását.*¹¹⁶⁰

- 1148 ROMSICS (2017) i. m. 393.; ROMSICS (2018b) i. m. 180.; ROMSICS (2020a) i. m. 82–83.; ZEIDLER (2001) i. m. 20.
- 1149 1919. évi XXX. néptörvény Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról. In: *Az 1919. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1919. 252–255.
- 1150 KOVÁCS Kálmán: A nemzetiségi kérdés jogszabályi rendezésére és a föderatív állam kiépítésére irányuló kísérletek. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 480–482.; ROMSICS (2012) i. m. 35.; ROMSICS (2018a) i. m. 295.
- 1151 A Csehszlovák Nemzeti Bizottság proklamációja (Prága, 1918. október 28.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 373.; ROMSICS (2018a) i. m. 292.; ROMSICS (2018b) i. m. 91.
- 1152 A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a csehszlovák egységről és függetlenségről (Túrócszentmárton, 1918. október 30.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 374–375.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 27–28.; HATOS i. m. 255–258.; ROMSICS (2001a) i. m. 482.; ROMSICS (2016) i. m. 777.; ROMSICS (2018a) i. m. 292.; ROMSICS (2018b) i. m. 91.; ROMSICS (2020a) i. m. 78–79.; ZEIDLER (2001) i. m. 22.; ZEIDLER (2018) i. m. 15.
- 1153 RÉVÉSZ T. Mihály – FÖGLEIN Gizella: A polgári demokratikus köztársaság. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 299–300.; HATOS i. m. 254–260., 291–292.; KOCSIS i. m. 94.; MIKÓ (1944) i. m. 274.; SZARKA (2020a) i. m. 79.
- 1154 VERMES i. m. 46.
- 1155 K. LENGYEL Zsolt: Elméleti önművelés, öntevékeny ellenállás, kényszerű beilleszkedés. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó–Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 265–275.; SZARKA László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának működése. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. [a továbbiakban: SZARKA (2020b)] 759–766.; A Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc”-tervezete (Budapest, 1918. november). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 33–35.; ROMSICS (2019a) i. m. 22–23.; ZEIDLER (2018) i. m. 15.
- 1156 KISS i. m. 443., 447.
- 1157 SZARKA (2020a) i. m. 81–83.
- 1158 HATOS i. m. 254–260., 327–360.
- 1159 HATOS i. m. 240–241.
- 1160 GYÓRI SZABÓ i. m. 45–46.; HATOS i. m. 260.

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság¹¹⁶¹ állama nem csak eltérő politikai és ideológiai alapokon nyugodott,¹¹⁶² hanem a területi integritás elvét sem tartotta fenn.¹¹⁶³ A Tanácsköztársaság alkotmánya¹¹⁶⁴ a 14. §-ban, illetve 84–89. §§-ban ugyan változatlanul nyelvi alapú nemzetiségi jogot kodifikált,¹¹⁶⁵ de már a nemzetiségek kollektív entitásként való elismerésével, és egyben deklarálta a német és a ruszin közösség személyi és területi alapú, de az egységes tanácsrendszert meg nem bontó¹¹⁶⁶ önkormányzatiságát,¹¹⁶⁷ ezzel előrevetítve egy föderatív szövetségi tanácsköztársaságokból álló – a korábbi államterülettől azonban független – államszövetség képét.¹¹⁶⁸ A nemzetiségek egyebekben saját választásuk alapján népbiztosokkal képviselthették magukat a Népbiztosok Tanácsában.¹¹⁶⁹ A Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-i bukása a fenti rendelkezéseket végrehajtás nélkül hagyta. A Tanácsköztársaság tárgyalásánál ki kell emelni, hogy az annak alapját képező kommunista ideológia fentiekben említett osztályalapú és nemzetsemleges filozófiája kudarcát és téves alapállását egyebek mellett alapvetően az a tény is bizonyította, hogy a nemzetiségi szociáldemokrata és kommunista mozgalmak és annak tagjai a Magyarországtól való elszakadást támogató, saját nemzeti állam megteremtését kinyilvánító nacionalista mozgalmaikhoz csatlakoztak 1918/1919 fordulóján.¹¹⁷⁰

A Tanácsköztársaság bukását követően az 1920. évi I. törvénycikk¹¹⁷¹ 9. §-a a fenti jogszabályokat érvénytelennek nyilvánította,¹¹⁷² és a 2. §, illetve 11. § alapján kinyilvánított teljes

1161 KOVÁCS Kálmán: Kísérlet a szovjet típusú alkotmány bevezetésére: A Magyarországi Tanácsköztársaság állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 491–501.

1162 KISS i. m. 453–458.

1163 GYURGYÁK (2007) i. m. 501–502.

1164 A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya (Elfogadta a szövetséges tanácsok országos gyűlése 1919. június 23-án.). In: *Tanácsköztársaság Hivatalos Közlöny*. 78. szám. Szombat, június 28. 1919. 1–4.

1165 SÁRLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969. 216–223.

1166 SÁRLÓS i. m. 215–223.

1167 HORVÁTH Attila – RÉVÉSZ T. Mihály: Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 449–451.; SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a Monarchia összeomlása után (1918–1919). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: SZÁSZ (1993c)] 574.

1168 SÁRLÓS i. m. 219–223.

1169 SÁRLÓS i. m. 216.

1170 GYURGYÁK (2007) i. m. 471–472.

1171 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1920. évi törvénycikk*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1921. 3–13.

1172 SZABÓ István: Az államforma rendezése (1920). In: BARABÁS A. Tünde – VÓKÓ György (szerk.): *A bonis bona desecere. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 451.; SZABÓ (2016) i. m. 62.

szuverenitás alapján Magyarország – a nemzetiségi jog területén is – visszatért a történeti¹¹⁷³ alkotmányhoz,¹¹⁷⁴ a jogfolytonossághoz,¹¹⁷⁵ és helyreállította a jogállamiságot.¹¹⁷⁶ A helyreállított alkotmányosság a Nemzetiségi törvényt hatályában fenntartotta azzal, hogy az 1920. évi I. törvénycikk 6. §-a alapján létrejött a nemzeti kisebbségek miniszterének állása, ugyanakkor *a területi integritás alapelve szükségképpen eltűnt jogalkotási alapként, a területek visszaszerzésére irányuló politikai cél láz transzformálódott és érvényesült a korszakban ezt követően.*

Magyarország az alkotmányosság idézett helyreállításáig, illetve a trianoni békeszerződés megkötéséig alkotmányjogilag vitatható módon a nemzetiségi jog területén rendeleti úton eszközölt változásokat. A 4044/1919. M.E. rendelet¹¹⁷⁷ *contra legem* elvetette, pontosabban nem tartalmazta a magyar államnyelvet, és a nemzeti kisebbségek nyelvét hivatalos nyelvvé tette oly módon, hogy a törvényhatóságok és a községek szabadon állapíthatták meg a hivatalos nyelvüket. A szabályozás alapján az adott területi közigazgatási és az igazságszolgáltatási szervezetrendszer mellett a nemzeti kisebbségek a törvényhozásban is használhatták anyanyelvüket,¹¹⁷⁸ így valamennyi nyelv Magyarországon teljes egyenjogúságot és hivatalos *statust* élvezett. A trianoni békeszerződés mint nemzetközi szerződés által előírt rendelkezések hatása a kisebbségi jogalkotásra alapvetően az értekezés 4. részét képezi, azonban itt e körben rögzíteni szükséges, hogy a *békeszerződésben vállalt kötelezettségek szintje nem érte el a nemzetiségi jog tekintetében az akkor hatályos magyar jog által garantált szintet,*¹¹⁷⁹ így az előírások átültetése, befogadása nem ütközött akadályokba.¹¹⁸⁰ Mindazonáltal a megváltozott körü-

1173 A 2. iromány – Törvényjavaslat az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. Indokolás. In: *NI-1920-I.* 3–25.; A 4. iromány – A nemzetgyűlés közjogi bizottságának jelentése „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” benyújtott, a nemzetgyűlés irományaiban 2. számmal jelzett törvényjavaslatról. In: *NI-1920-I.* 28–36.; Az I. iromány – Törvényjavaslat az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. (A nemzetgyűlés által elfogadott szerkezet). In: *NI-1920-I.* 387–392.

1174 SZABÓ István: Law I of 1920 and the Historical Constitution. In: HÖRCHER, Ferenc – LORMAN, Thomas (eds.): *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe.* New York – London, I. B. Tauris, 2018. 159–182.; HOLLÓSI Gábor: A történelmi emlékezet az 1920. évi I. törvénycikk indokolásában. *Jogtörténeti Szemle*, 2019/1. 41.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i. m. 550–551.

1175 SZABÓ István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In: MOLNÁR Gábor Miklós – KOLTAY András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából.* Budapest, Kúria – Pázmány Press, 2018. 384–392.; SAMU Mihály: A Horthy-korszak államformája és jogrendszere. In: SAMU Mihály – BARABÁS Alice – TAKÁCS Imre – SZATMÁRI Lajos – PÉCSVÁRADI János – HORVÁTH Pál – PRANDLER Árpád – Nagy László – PINTÉR Jenő – SÁPI Vilmos – NÁNDORI Pál: *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 8–10.

1176 CSONKARÉTY Károly: *A magyar történelem 1100 éve a jogforrások tükrében.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1997. 78.

1177 4.044/1919. M.E. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról. In: *Magyarországi Rendeletek Tára.* 1919. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1919. 659–662.

1178 MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 290–291.; MIKÓ (1944) i. m. 276–277.

1179 SCHLETT (1987) i. m. 262.

1180 MIKÓ (1944) i. m. 282–284.

mények indokolták a vállalt kötelezettségek tekintetében pontosító, de a korábbi védelmi szintet nem lerontó szabályok megalkotását, így került kiadásra a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról szóló 4800/1923. M.E. rendelet,¹¹⁸¹ valamint az 1924. évi II. törvénycikk.¹¹⁸²

A mindössze két szakaszból álló¹¹⁸³ 1924. évi II. törvénycikk¹¹⁸⁴ és a 7500/1924. M.E. rendelet¹¹⁸⁵ változatlanul nyelvi alapon állt, és a korábbi egyötödös szabályt pontosította és fenn tartotta, amely arányt mind a Nemzetiségi törvény, mind pedig a kor kisebbségvédelmi elmélete és gyakorlata egyfajta elméleti határként kezelte. Az idézett jogszabályok előírták, hogy olyan járásbírósnál és törvényszéknél, valamint az olyan állami és önkormányzati hatóságnál és hivatalnál, amelyek területén a lakosságnak legalább egyötöd része ugyanahhoz a nyelvi kisebbséghez tartozik, olyan személyeket kell alkalmazni, akik az illető nyelvben jártasak, azaz azt kellő mértékben ismerik. A nemzetiségi területeken az igazságszolgáltatásban, illetve a közszolgálatban álló személyek amennyiben az adott nemzetiségi nyelvet nem ismerték, két éven belül voltak kötelesek azt elsajátítani, ellenkező esetben áthelyezéssel vagy szabályszerű elbánás alá vonással, a mai fogalmaink szerinti nyugdíjazással sújtották őket. Az 1924. évi II. törvénycikk indokolása kiemelte, hogy Magyarország lényegileg egy-nemzetiségű állammá vált, és összefüggő nemzetiségi területek a németek és a szlovákok kis szigeteit leszámítva már nem voltak fellelhetők. A nemzetiségek lényegében véve a többségi magyarság közé beékelve éltek, és többséget főként kistelepüléseken alkottak, mindazonáltal több községben, járásban és törvényhatóságban arányuk elérte a jogszabály szerint megkívánt mértéket.

A trianoni békeszerződés *revíziója* az I. világháború eredményeképpen függetlenné vált Magyarország közvéleményének leginkább tematizált kérdéskörévé,¹¹⁸⁶ bel- és külpolitiká-

1181 4.800/1923. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1923.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924. 213–220.

1182 1924. évi II. törvénycikk a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1924. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1925. 4–5.

1183 272. iromány – Törvényjavaslat a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról. In: *NI-1922-VI. 401–402.*

1184 MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 291.; MIKÓ (1944) i. m. 285.

1185 7.500/1924. M.E. rendelet a közhivatalokban megüresedő állásokra a kisebbségi nyelvekben jártas személyek alkalmazásáról. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1924.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1925. 277.

1186 Válogatás a két háború közötti magyarországi pártok programjaiból (1919–1944). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 329–336.; *Trianon kiskátéja* (1930). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 409–423.; L. NAGY Zsuzsa: *Trianon a magyar társadalom tudatában.* In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 832–843.; ÁBLONCZY (2011) i. m. 32–33.; GYURGYÁK (2007) i. m. 307., 334–336., 358–363.; ZEIDLER (2001) i. m. 159–190.

jának alapjává, gyakorlatilag az államberendezkedés tartópillérévé vált.¹¹⁸⁷ A revíziós tervek – amelyek az etnikai revíziótól a Szent István-i Birodalom teljes helyreállításáig terjedtek¹¹⁸⁸ – szükségképpen *magukban hordozták a többnemzetiségű állam helyreállítását*. Mindazonáltal az I. bécsi döntésig terjedő másfél évtizedben – az alapos diplomáciai előkészítés eredményeképpen¹¹⁸⁹ lezajlott 1921. december 14-i, egyetlen tartós területi revíziót jelentő soproni népszavazás kivételével¹¹⁹⁰ – a revíziós politika nem könyvelhetett el nemzetközi jogi sikert, legfeljebb nemzetközi politikai támogatást és részbeni megértést.¹¹⁹¹ Ennek megfelelően az oktatás területét érintő,¹¹⁹² a megváltozott körülményekhez igazodó szabályozás, illetve az állampolgárság kérdését az opciós jogokkal kapcsolatosan pontosító jogalkotás,¹¹⁹³ azaz a 6500/1921. M.E. rendelet¹¹⁹⁴ kivételével lényegi nemzetiségi jogalkotás nem történt.¹¹⁹⁵

- 1187 BETHLEN István: a trianoni békeszerződés revíziója és Európa békéje – Előadás a Balkan Committee rendkívüli ülésén (London, 1933. november 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 566–580. BETHLEN István: Nem békerevízióra, hanem más határokra van szükségünk! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007. 135–140.; PRITZ Pál: Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920–1935. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 814–820.; ABLONCZY (2020) i. m. 183.; ABRAHAM i. m. 284–293.; BÁRDI (2013) i. m. 239–240.; ROMSICS (2012) i. m. 51., 52–53.; ROMSICS (2016) i. m. 827–831.; ROMSICS (2017) i. m. 418.; ROMSICS (2019a) i. m. 68., 88–91., 93–94., 399–401.; ROMSICS (2018b) i. m. 324–326.; ROMSICS (2019c) i. m. 303–338., 421–439.; TAYLOR i. m. 328–329.; TURBU CZ (2015) i. m. 199.; TURBU CZ (2014) i. m. 150–151.; ZEIDLER (2001) i. m. 50–190.; ZEIDLER (2018) i. m. 29.
- 1188 UNGVÁRY Krisztián: *Horthy Miklós. A Kormányzó és felelőssége 1920–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 34–36.; BÁRDI (2013) i. m. 240–241.; GYÓRI SZABÓ i. m. 63–64.; GYURGYÁK (2007) i. m. 238–240., 307., 313.; ROMSICS (2018b) i. m. 324–326.; ZEIDLER (2001) i. m. 125–158.
- 1189 A velencei jegyzőkönyv (Venice, 1921. október 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 680–684.
- 1190 A trianoni Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság működésének története c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 803–807.; BÁNFFY Miklós: *Egy erdélyi grófemlékiratai – Emlékeimből – Huszonöt év*. Budapest, Helikon Kiadó, 2013. 240–271.; HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2011. 146., 169.; MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937 és 1938 években*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1938. 11.; CARTLEDGE (2011) i. m. 133.; GANCZER i. m. 204.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 352.; GYÖRGY (2006) i. m. 12–13.; GYÓRI SZABÓ i. m. 75.; ROMSICS (2001a) i. m. 500.; ROMSICS (2016) i. m. 798.; ROMSICS (2017) i. m. 406.; ROMSICS (2019a) i. m. 98–101., 104.; ROMSICS (2019c) i. m. 227–231., 241.; ROMSICS (2020a) i. m. 177–179.; ROMSICS (2020b) i. m. 193.; TEGHZE i. m. 85.; ZEIDLER (2018) i. m. 43.
- 1191 LUKACS, John: *Magyar írárok*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007. 29–31., 157–160.; ABLONCZY (2011) i. m. 34–38.; BÁRDI (2013) i. m. 264–265.; GYÓRI SZABÓ i. m. 79–104.; HORTHY i. m. 176–179.; MAGYARICS i. m. 15–16., 24–30.; ROMSICS (2012) i. m. 52–55.; ROMSICS (2018b) i. m. 328.; ROMSICS (2019a) i. m. 154–158.; ROMSICS (2019c) i. m. 303–338., 421–439.; ZEIDLER (2001) i. m. 73–83., 96–103.
- 1192 Német oktatás Magyarországon. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21. 486–487.; MIKÓ (1944) i. m. 458–467.; PÁCLIŠANU i. m. (1941) 129–132.
- 1193 FÜRÉSZ i. m. 215.
- 1194 6.500/1921. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben foglalt állampolgársági rendelkezések ismertetése és végrehajtása. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1921*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922. 250–259.
- 1195 MIKÓ (1944) i. m. 276–294.

A fenti események után közel két évtized elteltével az 1938. évi müncheni egyezményt követően, annak kiegészítő nyilatkozata alapján a magyar állam lépéseket tett a Csehszlovákiával szembeni területi követeléseit négyhatalmi rendezésére. A brit és francia fél távolmaradását követően megkezdett, de eredménytelenül végződött komáromi csehszlovák–magyar tárgyalások a felek által felkért német birodalmi kormány és az olasz királyi kormány döntőbírói határozatához vezettek, amelyet a távolmaradó hatalmak is elfogadtak.¹¹⁹⁶ A német–olasz döntőbírói határozatot,¹¹⁹⁷ azaz az I. bécsi döntést 1938. november 2-án a bécsi Belvedere-palotában hirdették ki, amely alapján könyvelhette el a magyar állam a soproni népszavazást követő első revíziós sikerét. Magyarországhoz az utólagos kiigazításokkal 12 012 négyzetkilométer terület került vissza, és az 1941-es népszámlálás adatai szerint a közel 869 ezer fős lakosság mintegy 86,5%-a volt magyar nemzetiségű,¹¹⁹⁸ így Csehszlovákiában mintegy 67 000 magyar maradt.¹¹⁹⁹ Az I. bécsi döntést az 1938. évi XXXIV. törvénycikk¹²⁰⁰ cikkelyezte be a magyar jogrendbe.¹²⁰¹

Az I. bécsi döntés 5. pontja a nemzetiségi kérdések tárgyalását a felek külön szerződésére bízta, amely szerződés azonban nem került megkötésre egyrészt Csehszlovákia megszűnése okán, másrészt pedig sem a csehszlovák kormány, sem a függetlenné vált Szlovákia nem fogadta el a döntőbírói határozatot, annak felülvizsgálatát kérte mind a német, mind a magyar kormánytól,¹²⁰² következésképpen a tényleges megállapodás megkötésében sem Csehszlovákia, sem Szlovákia nem volt érdekelt. A londoni csehszlovák kormány 1941. december 16-án kelt deklarációja szerint Magyarország és Csehszlovákia között a hadiállapot

1196 ROMSICS Ignác: A Horthy-korszak (1920–1944/45). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 542–543.; GYÓRI SZABÓ i. m. 102–104.; ROMSICS (2011) i. m. 230.; ROMSICS (2012) i. m. 62–66., 70–72.; ROMSICS (2016) i. m. 831.; ROMSICS (2020b) i. m. 246.; UNGVÁRI (2020) i. m. 39–44.

1197 Az első bécsi döntés (Bécs, 1938. november 2.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 315–316.

1198 Statisztikai közlemények. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24. 598–602.; ABRAHAM i. m. 291–292.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 812.; ROMSICS (2012) i. m. 15–16.; ROMSICS (2016) i. m. 831–833.

1199 SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936–1939) – Csehszlovákia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1084.

1200 1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1938. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1939. 528–532.

1201 682. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről. In: *KI-1935-XII*. 23–29.; 683. iromány – A képviselőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szülő 682. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1935-XII*. 29–30.; 367. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről. In: *FI-1935-IX*. 1–7.; 368. iromány – A felsőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szülő 367. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1935-IX*. 8–9.

1202 CORNELIUS i. m. 109.

1938. október 7-én, a II. világháború kezdetét egy évvel megelőzően kezdődött, amikor Magyarország Csehszlovákia függetlensége és területi sérthetlensége ellen „erőszakos cselekményeket követett el”.¹²⁰³

A II. világháború kitörését megelőzően így Magyarország és Csehszlovákia az I. bécsi döntés végrehajtása tárgyában alapvetően csak az állampolgársági kérdéseket szabályozó, 1939. február 18-i egyezményt kötötte meg.¹²⁰⁴ A nemzetközi szerződést a 2200/1939. M. E. számú rendelet¹²⁰⁵ hirdette ki, és a későbbiekben elemzett alakítás nélküli állampolgárság elismerése, az opció jogának gyakorlása, illetve a visszahonosítás intézményének megfelelő alkalmazása volt a tárgya. A nemzetiségi kihívás az I. bécsi döntést követően, mivel az döntően a nemzetiségi elvet alkalmazva¹²⁰⁶ húzta meg az új határokat, érdemben nem jelentkezett, de jogi és társadalmi harmonizációs kötelezettség igen,¹²⁰⁷ így felállításra került a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszteri posztja a magyar kormányban.¹²⁰⁸

A csehszlovák állam 1939. március 14-én a független Szlovákia kikiáltásával felbomlott, így a megváltozott körülmények alapján a Magyar Királyi Honvédség 1939. március 15-én megkezdte bevonulását a kárpátaljai területekre,¹²⁰⁹ így *Magyarország ismét elindult a többnemzetiségű állammá válás útján.*¹²¹⁰ Kárpátalja kérdésében a nyugati hatalmak – az I. bécsi döntéssel egyezően – szintén az elfogadás álláspontjára helyezkedtek,¹²¹¹ így a terület visszatérését az 1939. évi VI. törvénycikk¹²¹² hamarosan beiktatta a magyar jogrendbe.¹²¹³ Az 1939.

1203 BARACS – CSÁNK – CZEBE – FAY – SNYDER – SZABÓ – VIRÁGH i. m. 6.

1204 GANCZER i. m. 139., 206.

1205 2.200/1939. M.E. rendelet a Bécsben, 1938. évi november hó 2-án kelt döntőbírói határozattal Magyarország- nak itélt terület visszacsatolásával kapcsolatos állampolgársági kérdések szabályozása tárgyában Budapesten 1939. évi február hó 18-án kelt magyar-csehszlovák egyezmény kihirdetéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1939. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940. 69–78.

1206 Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar-szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 879–880.; SIMON Attila: *Magyar idők a Felvidéken – Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2014. 34–35.; CARTLEDGE (2011) i. m. 406–407.; EGYED (2013) i. m. 303.; GYŐRI SZABÓ i. m. 102–104.; MOLNÁR i. m. 10–11.; TURBUZ (2014) 154.; ZEIDLER (2001) i. m. 213–215.; ROMSICS (2012) i. m. 67–72.

1207 MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m.; 292.; KISS i. m. 733–735., 763.

1208 SIMON i. m. 52–56.

1209 BABUCS Zoltán: *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2019. 237–252.; GANCZER i. m. 206–207.; GYŐRI SZABÓ i. m. 104–106.; ROMSICS (2011) i. m. 231.; ROMSICS (2012) i. m. 83.; ROMSICS (2016) i. m. 833.; TURBUZ (2014) 155–165.; TURBUZ (2015) 207.; ZEIDLER (2001) i. m. 216.

1210 ABRAHAM i. m. 292.; ROMSICS (2012) i. m. 73–81., 84.; ROMSICS (2020b) i. m. 248.

1211 ROMSICS (2012) i. m. 84

1212 1939. évi VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1939. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1940. 151–155.

1213 8. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *KI-1939-I*. 19–25.; 16. iromány – A képviselőház közjogi bizottságának jelentése „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 8. számú törvényjavas-

évi VI. törvénycikk 5. §-a pontosította a magyar állampolgársági jogot, ugyanakkor a kormányzat az állampolgársági törvény reformjára is készült ezzel egy időben,¹²¹⁴ amelynek eredményeként lépett hatályba az 1939. évi XIII. törvénycikk.¹²¹⁵ Ezen jogszabály a bekövetkezett változásokra figyelemmel megszüntette a magyar állampolgárságát annak a személynek, aki honosítás útján külföldi állampolgárságot szerzett,¹²¹⁶ illetve a távollét és a visszahonosítás kérdései tekintetében eszközölt további pontosításokat, és szabályozta az állampolgárság fenntartásának lehetőségeit is. Az 1939. évi XIII. törvénycikk mindezek mellett részletesen szabályozta az állampolgárságtól való megfosztás intézményét, amelynek kisebbségi szempontból való legjelentősebb rendelkezése az volt, hogy megfosztható volt magyar állampolgárságától az a személy, aki idegen állam kormányától, bármely más szervétől vagy külföldi politikai szervezettől a magyar kormány engedélye nélkül bármilyen politikai jellegű tisztséget vagy megbízatást elvállalt, vagy valamely külföldi politikai szervezet tagja volt, vagy bármilyen külföldi politikai jellegű szervezet tevékenységében részt vett. A rendelkezés következményeként a magyar állam iránti hűség bizonyítására vonatkozó – sok esetben vitatott és méltánytalan – igazolási eljárások sorozatát vonta maga után.

Nemzetiségi jogi szempontból kiemelt jelentőségű a korszakban az 1939. évi VI. törvénycikk 6. §-a, amely előírta – a kormányprogramban¹²¹⁷ rögzítettek¹²¹⁸ szerint *alkotmányfejlődésként* aposztrofálva¹²¹⁹ –, hogy a miniszterelnök *Kárpátalja önkormányzatának szabályozá-*

lat tárgyában. In: *KI-1939-I.* 16.; 6. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *FI-1939-I.* 32–38.

1214 KISS i. m. 728., 759.

1215 1939. évi XIII. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1939. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1940. 171–175.

1216 33. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879: L törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *KI-1939-I.* 186–195.; 35. iromány – A képviselőház közjogi bizottságának jelentése „a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879 :L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról” benyújtott 33. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1939-I.* 197–201.; 23. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879: L törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *FI-1939-I.* 97–106.; 24. iromány – A felsőház közjogi bizottságának jelentése „a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879 :L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról” benyújtott 23. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1939-I.* 107.

1217 Imrédy Béla miniszterelnök az 1935/1940. Országgyűlés Képviselőházának 345. ülésén emlelte ki, hogy „Az új magyar politikának erősen nacionalista szellemben kell folynia, de ez a nacionalista szellem nem fajulhat sovinizmussá. Kisebbségeinknek száma gyarapodott, szlovákok, ruszinok, németek tértek vissza a régi szentistváni birodalom keretébe és ez egy okkal több arra, hogy kisebbségi politikánkat úgy irányítsuk, hogy az ittélő kisebbségek ebben a hazában meleg otthont találjanak és jól érezzék magukat.” In: *KN-1935-1940-XX.* 293.

1218 Gróf Teleki Pál miniszterelnök az 1939/1944. évi Országgyűlés Képviselőházának 4. országos ülésén jelentette ki, hogy „A Kárpátalja inkorporációjáról szóló törvényjavaslatot ma voltam bátor a t. Ház elé terjeszteni. [...] Olyan önkormányzatról van szó, amely a magyar alkotmányba, a nem írott magyar alkotmányba szervesen illeszkedik bele.” In: A 4. országos ülés. In: *KN-1939-I.* 29.

1219 KISS i. m. 694–695., 764.

sáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé.¹²²⁰ A csehszlovák államban Kárpátalja részére a békeszerződések során előírt,¹²²¹ de csak 1938-ban felállított autonómia teljesítését tehát felvállalta a magyar kormányzat.¹²²² A javaslat különös indokát a ruszinokkal való hagyományosan jó nemzetiségi viszony képezte, amelyből fakadóan az 1918. évi X. néptörvény is elsőként adott területi autonómiát e közösségnek.¹²²³ A Kárpátaljai Vajdaság felállítására vonatkozó jogszabálytervezet előkészítését megalapozva került elfogadásra a 6200/1939. M.E. rendelet,¹²²⁴ amelynek területi hatálya az újonnan visszatért kárpátaljai területekre vonatkozott, és ott az úgynevezett magyarorosz nyelvet hivatalossá tette.¹²²⁵ A Kárpátaljai Vajdaságról szóló jogszabály¹²²⁶ tárgyalására a II. világháború miatt végül nem került sor, bár annak javaslata az Országgyűléshez beterjesztésre került.¹²²⁷ A terület magyar lakosságú részei betagozódtak a vármegyerendszerbe, míg a többi rész a Kárpátaljai Kormányzóság közigazgatása alá került.¹²²⁸ E körben megjegyzendő, hogy a Kárpátaljai Vajdaság – mint a befogadó modellt elemeként értelmezhető közjogi intézmény – mellett 1939-ben a Miniszterelnökség felkérésére Balogh Artúr tervezetet dolgozott ki Erdély Magyarországon belüli autonómiájáról is,¹²²⁹ amely a magyar alkotmányjogi gondolkodás jelen értekezés bevezető részében említett, területi autonómiákra vonatkozó paradigmaváltásának egyik állomásként értelmezhető.

A vizsgált időszakban a magyar nemzetiségi jogi jogalkotás tekintetében meg kell említeni Hubay Kálmán és Vágó Pál képviselők által a *de iure* a Nemzetiségi törvény alapján álló, de gyakorlatilag annak alkotmányos alapjaitól ténylegesen eltérő, 1940. június 7-én beterjesztett¹²³⁰ nemzetiségi törvényjavaslatát.¹²³¹ A törvényjavaslat a Nemzetiségi törvény individualista és állampolgári jogegyenlőségen alapuló kiindulópontjától eltérően faji szempontokat is fókuszpontba helyezve népcsaládokat, illetve népcso-

1220 FEDINEC Csilla: *A magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja 1938–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2015. 87.; Kétszül a törvénytervezet Kárpátalja önkormányzatáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 145–147.

1221 AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/15–16. 580–585.; AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/18. 692–697.

1222 BALOGH Arthur: Vélemények a ruszin autonómiáról. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/15. 345–351.; FEDINEC i. m. 42–43., 71–72.; KOCSIS i. m. 97.

1223 FEDINEC i. m. 16–17.

1224 6.200/1939. M.E. rendelet a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1939. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940. 855–863.

1225 MIKÓ (1944) i. m. 296–301.

1226 347. iromány – Törvényjavaslat a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról. In: *KI-1939-V*. 1–18.

1227 ROMSICS (2012) i. m. 85.

1228 FEDINEC i. m. 9., 105–106., 121–151.; ROMSICS (2012) i. m. 85–86.

1229 BÁRDI (2013) i. m. 180.

1230 KN-1939-VI. 171.

1231 Hubay-Vágó javaslat. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/13. 301–302.

portokat különböztetett meg mint közjogi entitásokat, amely közjogi entitások alkották volna a magyar államot.¹²³² A magyar alkotmányjogi hagyományoktól teljes egészében véve idegen felfogást óriási többséggel utasította el az Országgyűlés,¹²³³ és az azt betervező képviselők mandátumát államhűség elleni vétség okán összeférhetlenség címén megszüntették.¹²³⁴

Az értekezésben foglalt vizsgálat záró időpontját a II. bécsi döntés¹²³⁵ képezi, amely már a II. világháború idején született meg. E tényből kifolyólag a II. bécsi döntés, ellentétben az I. bécsi döntéssel, már nem számíthatott Nagy-Britannia és Franciaország tudomásul vételére, elismerésére.¹²³⁶ A II. bécsi döntést magyar jogrendbe illesztő 1940. évi XXVI. törvénycikk¹²³⁷ jelölte ki¹²³⁸ az ismét többnemzetiségűvé vált magyar állam kereteit,¹²³⁹ amelynek 1. §-a a döntőbírói határozat elfogadását rögzítette.¹²⁴⁰ A döntőbírói határozat 5. pontja szerint a magyar állampolgárokka váló román nemzetiségű személyek az egyéb magyar állampolgárokkal minden tekintetben egyenlők, amellyel azonos kötelezettséget vállalt ellenkező előjellel Románia is.¹²⁴¹ Az állampolgársági kérdést az alaktság nélküli elismerés és az opció jogának megfelelő alkalmazásával külön megállapodásban kellett volna rendezniük a feleknek. Mindezek, illetve annak ellenére, hogy mindkét államterületen jelentős számú magyar és román nemzetiség volt megtalálható, a két állam sem állampolgársági megállapodást, sem kisebbségvédelmi megállapodást egymással nem kötött, vélelmezhetően abból

1232 MIKÓ (1944) i. m. 301–305.

1233 Tasnádi Nagy András képviselőházi elnök az 1939/1944. évi Országgyűlés 117. ülésén emelte ki, hogy „Az országgyűlés képviselőházának elnöke erről a javaslatról megállapította, hogy a magyar államiságot alapjaiban támadja meg. A képviselőház óriási többsége a Huby-párt kivételével az elnök indítványára egyhangúlag kimondotta, hogy ezt a javaslatot soha tárgyalni nem fogja és ezzel a javaslatot az, elnök úr enunciaciójával egyértelműen megbélyegezte.” In: KN-1939-VI. 262.

1234 KN-1939-VI. 487–490.

1235 BENKŐ i. m. 9–10.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 812.; HORTHY i. m. 245–246.; ZEIDLER (2001) i. m. 216–218.

1236 GYŐRI SZABÓ i. m. 109–112.

1237 1940. évi XXVI. törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1940. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin – Társulat, 1941. 200–203.

1238 349. iromány – Törvényjavaslat a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: KI-1939-V. 23–29.; 352. iromány – A képviselőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről” szülő 349. számú törvényjavaslat tárgyában. In: KI-1939-V. 44.; 151. iromány – Törvényjavaslat a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: FI-1939-IV. 1–7.; 153. iromány – A felsőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről” szülő 151. számú törvényjavaslat tárgyában. In: FI-1939-IV. 12–14.

1239 ABLONCZY (2011) i. m. 79.; BENKŐ i. m. 14.

1240 MIKÓ (1944) i. m. 308–309.

1241 GANCZER i. m. 207–208.

az okból, hogy a II. bécsi döntést a felek ideiglenesnek tekintették.¹²⁴² A román állam joga egyebekben kizárólag a területek kiüresítéséről rendelkezett.¹²⁴³

Figyelemmel arra, hogy a II. bécsi döntés fenti előírásait az 1848-as április törvényekkel megvalósított jogegyenlőséggel már teljesítette a magyar jog, a Nemzetiségi törvény módosítására e körben nem volt szükség. A tényeket illetően rögzítendő, hogy az alkotmányos alapoktól függetlenül az ideiglenes katonai közigazgatás és a polgári vezetés egyaránt nagy hangsúlyt fektetett a nemzetiségekkel szembeni türelemre és emberi bánásmódra, bár tagadhatatlan, hogy a felfokozott közhangulatban sajnálatos incidensekre került sor.¹²⁴⁴ Az észak-erdélyi területekre a magyar csapatok 1940. szeptember 5–13. között vonultak be,¹²⁴⁵ és a terület pacifikálása és honvédelmi megerősítése érdekében¹²⁴⁶ azonnal katonai közigazgatás került felállításra. A katonai közigazgatás a feladatát az atrocitások ellenére alapvetően sikeresen teljesítette, megszervezte a közellátást, továbbá gondoskodott az elmenekült tisztségviselők pótlásáról is¹²⁴⁷ elsősorban helyi, különösen magyar, német, illetve anyaországi tisztségviselők útján.¹²⁴⁸ Külön szociális kérdést és nehézséget képezett egyebekben a dél-erdélyi magyar menekültek¹²⁴⁹ és a Dél-Erdélybe menekülő román tömegek kérdése,¹²⁵⁰ amely gyakorlatilag egy *spontán lakosságcsereként* is értelmezhető. A kezdeti katonai közigazgatás feszült és atrocitásoktól sem mentes időszakát¹²⁵¹ 1940. november 26-án felváltó polgári igazgatás megszervezése során különös figyelemmel volt a magyar állam a nemzetiségek közigazgatási és igazságszolgáltatási hivatalviselési jogainak érvényesítésére. Ennek megfelelően nemzetiségi képviselőkkel folytatott tárgyalások¹²⁵² és politikai alkuk során kerültek jelölésre nemzetiségi tisztségviselők valamennyi területen, ugyanakkor tagadhatatlanul alkalmazásra kerültek olyan anyaországi személyek is, akiknek nyelvismeretének, illetve helyismeretének hiánya valós feszültségek forrásává vált.¹²⁵³

1242 L. BALOGH (2013) i. m. 37–53.

1243 A *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 4-i 204. számában kihirdetett, a kiürítendő területek Román Kormánybiztosságának felállításáról szóló rendelettvörvény – decret-lege pentru înființarea Comisariatul general al Românilor din teritoriile evacuate.

1244 L. BALOGH (2013) i. m. 62–76.

1245 ABLONCZY (2011) i. m. 54–58.; ILLÉSAI VI – SZABÓ i. m. 32–195.; ROMSICS (2012) i. m. 106.; ROMSICS (2018b) i. m. 337.

1246 SÁRÁNDI i. m. 19., 26–27.

1247 OLÁH Sándor: A közigazgatás és közellátás megszervezése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 613–615.

1248 SÁRÁNDI i. m. 28–67., 71–79., 172–173.

1249 ABLONCZY (2011) i. m. 204.; KÖPECZI i. m. 597.; ROMSICS (2018b) i. m. 337.; SÁRÁNDI i. m. 67–71.

1250 ABLONCZY (2011) i. m. 207.; KÖPECZI i. m. 596.; ROMSICS (2018b) i. m. 338.; SÁRÁNDI i. m. 85–95.

1251 ABLONCZY (2011) i. m. 58–77.; BENKŐ i. m. 10–13.; EGYED (2013) i. m. 305.; ROMSICS (2018b) i. m. 339–340.; SÁRÁNDI i. m. 80–85.

1252 BENKŐ i. m. 15–16.

1253 BETHLEN Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989. 32–34.; OLÁH Sándor: Társadalmi konfliktusok. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–

A II. bécsi döntéssel kialakított, ismét többnemzetiségűnek tekinthető magyar állam a nemzetiségi jog, illetve a nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzete tekintetében a Trianont megelőző korról egyező, azzal azonos elvi és alkotmányos alapokon nyugodott. A magyar állam ezen alapokon nyugvó, a körülmények által indokolt változásokat részben elismerő politikáját ekkor Szent István-i nemzetiségpolitikának¹²⁵⁴ nevezték, amelyet az egyéni nyelvhasználati jogok széles körű garantálása és az anyanyelvi közigazgatás biztosítása jellemezett, különösen a román nemzetiséggel való türelem és megbékélés jegyében.¹²⁵⁵ A magyar szupremácia, a magyar nemzetépítés és etnikai tér kialakítása mindazonáltal elsődleges politikai programként élt, amelynek hangsúlya¹²⁵⁶ elsősorban az oktatás és egyház kérdéseire, valamint a korábbi román földreform sérelmeinek orvoslására helyeződött.¹²⁵⁷ Annak ellenére tehát, hogy a Nemzetiségi törvény gyakorlatának továbbfejlesztése megfigyelhető volt különösen a közigazgatási nyelvhasználat területén, a kisebbségek jogalanyisága továbbra sem került elismerésre. A néptörvények, a Kárpátalját érintő *partialis* jogalkotást és jogalkalmazást, illetve a különleges erdélyi autonómia-tervezetet leszámítva a kollektív jogok, illetve a területi önkormányzatok legitimitása továbbra sem volt általánosan elfogadott az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján, ugyanakkor a folyamatok a történeti alkotmányfejlődés új útjainak és így a lehetséges paradigmaváltás gyökereinek értékelhetők.

Az állampolgári jogegyenlőség változatlanságának tételét azonban árnyalni szükséges. A kisebbségi jog területén az állampolgári jogegyenlőség tétele nem jelentette azt, hogy a magyar alkotmányjogra nem volt hatással a kor bel- és külpolitikai valósága és társadalmi hatásainak együttese, amelyek az állampolgári jogegyenlőség ellen hatottak, és azt végül áttörték. E körben a zsidó közösség mint vallási kisebbség alkotmányos jogállásának kérdését kell megemlíteni, amely zsidó közösség tagjai az Anjou-korban bevezetett első korlátozásokig szabadokként éltek Magyarországon.¹²⁵⁸ A jogkorlátozások a mohácsi vészt követően ugyan felerősödtek, de európai viszonylatban való összehasonlításban meglehetősen enyhének számítottak, sőt az erdélyi judaizmus, azaz a szombatosok esetében különleges vallási eredményekre is vezettek a teljes polgári egyenjogúsításig vezető történelmi folyamatban.¹²⁵⁹ A zsidó közösség egyenjogúsítási folyamata a XVIII. századtól rendeletek útján indult meg,¹²⁶⁰ amelyet az 1849. évi

Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 647.; ABLONCZY (2011) i. m. 82–90.; DURANDIN i. m. 290.; GYURGYÁK (2007) i. m. 338.; KÖPECZI i. m. 598.

1254 CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17. 392–400.; GYURGYÁK (2007) i. m. 307., 334–336., 338–339.

1255 ABLONCZY (2011) i. m. 33.; BÁRDI (2013) i. m. 180–182.; L. BALOGH (2013) i. m. 207–213.

1256 ABLONCZY (2011) i. m. 227–233.; GYURGYÁK (2007) i. m. 98–101.

1257 ABLONCZY (2011) i. m. 81–82., 150–154.; KÖPECZI i. m. 597–598.; SÁRÁNDI i. m. 21–22.

1258 ROMSICS (2017) i. m. 112.

1259 GIDÓ (2008) i. m. 8–26.

1260 BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2000. 50.

IX. törvénycikk¹²⁶¹ véglegesített, ¹²⁶² Európában elsőként emancipálva a zsidó közösség tagait az 1848. évi alkotmányos alapokkal összhangban, teljes polgári jogegyenlőségben részesítve őket. ¹²⁶³

Ettől az időponttól kezdve a zsidó közösséget Magyarországon, ahol a nyelvi kisebbségek ténye adta a nemzetiségi jogi gondolkodás alapjait, nem nemzeti kisebbségként, hanem vallási kisebbségként tartották számon, és ezen alapállást¹²⁶⁴ ismételte meg¹²⁶⁵ az 1867. évi XVII. törvénycikk¹²⁶⁶ is. A zsidó közösség ezt követően rohamosan asszimilálódott döntően a többségi magyar nemzetiségbe, ¹²⁶⁷ és a nyelvi alapokon álló magyar nemzetiségi politika és statisztika is a magyar nemzetiség részének tekintette őket, amely alapállás a ma hatályos magyar alkotmányjogban is alaptétel. A dualizmus kori asszimiláció a polgári és gazdasági területeken túl¹²⁶⁸ különösen a hadsereg esetében volt sikeres, ahol a tartalékos tisztii állomány egyötödét zsidó származásúak alkották.¹²⁶⁹ Később az 1895. évi XLII. törvénycikk¹²⁷⁰ bevett vallásnak nyilvánította az izraelita vallást,¹²⁷¹ de a többi bevett vallás képviselőitől eltérően a törvényhozás második kamarájába méltóságuk alapján csak az 1926. évi XXII. törvénycikk¹²⁷² alapján került be két rabbi, ¹²⁷³ amely a felsőház¹²⁷⁴ törekvései ellenére mindvégig alárendelt szerepet játszott a képviselőház elsőbbségével szemben. ¹²⁷⁵

1261 1849. évi IX. törvénycikk a zsidókról

1262 Közlöny 162. szám, hivatalos lap. Vasárnap, jul. 29. 1849. 603–604.

1263 FLEISZ i. m. 87–88.

1264 KATUS (2016e) i. m. 677.; KMETY (1911a) i. m. 559.

1265 119. iromány – Bernáth Zsigmond javaslata zsidóügyben. In: *KI-1865-II.* 230.; 164. iromány – Törvényjavaslat az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *KI-1865-III.* 43.; 179. iromány – A VII-dik osztály véleménye a 164-dik számú törvényjavaslat iránt. In: *KI-1865-III.* 72–74.; 185. iromány – A képviselőház által elfogadott törvényjavaslat az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *KI-1865-III.* 86.; 101. iromány – A képviselőház 1867-ik évi december hó 22-én tartott CXCVI-II-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. *FI-1865-I.* 229–230.

1266 1867. évi XVII. törvény-cikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 354.

1267 KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932.* Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Tartalomszolgáltató Kft., 2013. 110–111.; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika, antiszemizmus Magyarországon.* Pécs – Budapest, Jelenkor Kiadó, 2012. 13–15.; ZINNER Tibor: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005. 32.; GIDÓ (2008) i. m. 29–34.; KATUS (2016e) i. m. 677.

1268 UNGVÁRY (2012) i. m. 20–21.

1269 BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai.* Budapest, Argumentum Kiadó, 2010. 12–13.

1270 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról

1271 KATUS (2016e) i. m. 671.; KMETY (1911a) i. m. 559–561.

1272 1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1926. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1927. 233–267.

1273 FÖGLEIN – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 350.

1274 SZABÓ István: A Felsőház összetétele. In: POGÁCSÁS, Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából.* Budapest, Szent István Társulat, 2014. 501–508., 510–532.

1275 PÜSKI Levente: Az országgyűlés két házának viszonya a Horthy-korszakban. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 2010. 725–737.; SZABÓ István: A Felsőház hatásköre. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária: *Ünnepi kötet*

A zsidó közösséggel szembeni antiszemitizmus a magyar politikai téren a XIX–XX. század fordulójáig a gazdasági és asszimilációs sikerek okán – noha az emancipáció módjáról, lehetőségeiről, sikerességéről, a zsidók vallási vagy nemzeti kisebbségi jellegéről ellentétes álláspontok, sőt fenntartások is teret nyertek¹²⁷⁶ – alapvetően marginális jelentőségű volt,¹²⁷⁷ azaz ekkor még alapvetően nem érte el azt a szintet, amely áttörte volna a törvényhozásban a jogegyenlőséget. A liberalizmus válságával egyidejűleg 1900-at követően a felkorbácsolt nacionalizmus fokozott antiszemita attitűdöt is felvett,¹²⁷⁸ amelyre adott válaszreakcióként különösen a fiatal zsidó értelmiség távolodott el a magyar nemzeti gondolattól, és lett a progresszív társadalmi eszmék híve.¹²⁷⁹ Különösen az új Magyarország politikai programját valló radikális polgári ellenzék, illetve a szocialista, kommunista és egyéb baloldali szervezetek tagjai¹²⁸⁰ között képviseltették magukat jelentős arányban a fiatal zsidó értelmiség tagjai. Ezen jelenség végső soron lerakta az alapjait annak a leegyszerűsített társadalomszemléletnek, amely éles különbséget tett a *baloldali és liberális zsidó, illetve a jobboldali keresztény Magyarország között*.¹²⁸¹

Az I. világháborús vereség, valamint a Tanácsköztársaságot annak zsidó származású vezetői¹²⁸² okán kollektív módon e közösséggel azonosító közvélemény a századfordulón megalapozott antiszemitizmust a kommunistaellenességgel együtt hatványozottan erősítette fel,¹²⁸³ és ezáltal különböző – 1938-ig azonban jelentős politikai tényezőknem tekinthető – antiszemita programokat,¹²⁸⁴ mozgalmakat és pártokat eredményezett.¹²⁸⁵

A folyamat jogalkotási következményeként a magyar alkotmányjogtól idegen módon Magyarország áttörte az állampolgári jogegyenlőség tételét.¹²⁸⁶ Elsőként az 1920. évi XXV. tör-

dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 2013. 623–640.; TAKÁCS Imre: A Horthy-rendszer felsőháza. In: SAMU Mihály – BARABÁS Alice – TAKÁCS Imre – SZATMÁRI Lajos – PÉCSVÁRADI János – HORVÁTH Pál – PRANDLER Árpád – NAGY László – PINTÉR Jenő – SÁPI Vilmos – NÁNDORI Pál: *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 69–70.

1276 GYURGYÁK (2007) i. m. 135–142., 199–209., 371–381.

1277 GYURGYÁK (2007) i. m. 142–149.; UNGVÁRY (2012) i. m. 60–63.; VERMES i. m. 175–177.

1278 GYURGYÁK (2007) i. m. 149–153.; HATOS i. m. 70–77., 81–83.; LUKACS (2014a) i. m. 241–270.; PAKSA i. m. 20–28.; ROMSICS (2019a) i. m. 335–337.; UNGVÁRY (2012) i. m. 67–73.

1279 VERMES i. m. 177–181.

1280 GYURGYÁK (2007) i. m.

1281 GYURGYÁK (2007) i. m. 152–153.

1282 ROMSICS (2019a) i. m. 337–338.; ROMSICS (2019b) i. m. 243–245.

1283 LUKACS (2014a) i. m. 274.; GYURGYÁK (2007) i. m. 371.; PAKSA i. m. 50–55.; ROMSICS (2019a) i. m. 73., 334.; UNGVÁRY (2012) i. m. 18–19.

1284 100. irómaný – Indítvány a magyarországi zsidókérdés intézményes sürgős megoldása tárgyában. NI-1920-III. 338–339.

1285 PAKSA i. m. 50–82., 87–93., 97–105., 109–112.; GYURGYÁK (2007) i. m. 217–231., 237–238., 240–245., 253–257., 274–275., 282, 316–316., 425–436.; ROMSICS (2019a) i. m. 337–341.; UNGVÁRY (2012) i. m. 73–85., 97–100., 116–117., 375–387.

1286 PAKSA i. m. 55.; TURBUZ (2014) i. m. 100.; UNGVÁRY (2012) i. m. 114–115.; UNGVÁRI (2020) i. m. 111.

vénycikk,¹²⁸⁷ azaz a *numerus clausus* a felsőoktatási felvétel során írta elő, hogy figyelemmel kell lenni arra, hogy a hallgatók közt az ország területén lakó egyes „népfajokhoz és nemzetiségekhez” tartozók arányszáma lehetőleg elérje az illető „népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát”. A törvény antiszemita célja annak ellenére köztudomású volt,¹²⁸⁸ hogy annak indoka a hivatalos tövényjavaslat¹²⁸⁹ szerint a határokon túlra került egyetemek ténye volt.¹²⁹⁰ A törvény – a magyarországi zsidó szervezetek határozott ellenkezése ellenére¹²⁹¹ – a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé került, amely eljárásában elfogadta a magyar állam szociális okokra visszavezetett és a jogszabály módosítását a körülmények megváltozása esetén vállaló álláspontját, így a kérdést nem tárgyalta, és érdemi határozatot sem hozott.¹²⁹² A magyar állam e vállalásnak eleget tett 1928-ban,¹²⁹³ azonban hamarosan diszkriminatív politikájával¹²⁹⁴ a *magyar alkotmányjogtól független faji ismérvek alapján eljutott az állampolgári jogegyenlőség áttöréséhez a zsidó vallású és származású személyek esetében,*¹²⁹⁵ így a jogegyenlőség illuzórikussá vált, majd nem csak hogy sérült, hanem annak nyílt tagadása is törvényerőre jutott az úgynevezett zsidótörvények által.¹²⁹⁶ A jogegyenlőség tételel elsőként áttörő 1938. évi XV. törvenycikk,¹²⁹⁷ azaz az első zsidótörvény alapját még vallási különbségtétel képezte,¹²⁹⁸

- 1287 1920. évi XXV. törvenycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1920. évi törvenycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1921. 145–146.
- 1288 GOMBOS Benő – NEUMANN Miksa: Antiszemitizmus és numerus clausus. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/5. 160–170.; GYURGYÁK (2007) i. m. 378.; ROMSICS (2016) i. m. 793–794., 815.; ROMSICS (2019a) i. m. 73–74., 335.; ROMSICS (2019c) i. m. 217.; UNGVÁRY (2012) i. m. 87–91.; UNGVÁRI (2020) i. m. 104–110.; ZINNER i. m. 33.
- 1289 89. iromány – Törvényjavaslat a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: *NI-1920-III. 220–224*.
- 1290 KISS i. m. 525.
- 1291 CARTLEDGE (2016) i. m. 385.
- 1292 BÚZA (1930) i. m. 272–277.
- 1293 TURBUZ (2014) i. m. 100.
- 1294 UNGVÁRY (2012) i. m. 101–107., 132–137., 151., 163–164., 171–173.
- 1295 ROMSICS (2019a) i. m. 342–344.; TURBUZ (2014) i. m. 166–169.; PAKSA i. m. 42.; ZINNER i. m. 43–45.
- 1296 GYURGYÁK (2007) i. m. 380–382.; MOLNÁR i. m. 162–163.; ROMSICS (2016) i. m. 816.; ROMSICS (2017) i. m. 417–418.; SAMU i. m. 19.; TURBUZ (2014) i. m. 166–169.; UNGVÁRY (2012) i. m. 184–198., 364., 375–387.; ZINNER i. m. 43–45.
- 1297 1938. évi XV. törvenycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1938. évi törvenycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1939. 132–144.
- 1298 616. iromány – Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *KI-1935-X. 254–282.*; 620. iromány – A képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, valamint igazságügyi bizottságának együttes jelentése „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 616. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1935-X. 313–324.*; 325. iromány – Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *FI-1935-VII. 426–454.*; 327. iromány – A felsőház közjogi, kereskedelemügyi és közlekedési, közoktatásügyi, iparügyi és igazságügyi bizottságának együttes jelentése „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 325. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1935-VIII. 46–48*.

az 1939. évi IV. törvénycikk,¹²⁹⁹ a második zsidótörvény a vallási kisebbség alapállását már kiterjesztette az izraelita hitfelekezet korábbi tagjaira és azok leszármazottjaira is, így az állampolgári jogegyenlőséget faji alapon törte át.¹³⁰⁰ A fenti tényeken nem változtat az, hogy a jogegyenlőség áttörésének okai az általános társadalmi antiszemitizmuson túl jelentős részben a nemzetközi közvélemény által is elismert módon¹³⁰¹ a külső német politikai nyomásban lehetők fel.¹³⁰²

Tekintettel arra a tényre, hogy az értekezés a nemzetiségi jogi szempontok vizsgálatát tűzte ki célul, a zsidó vallású és származású személyekre vonatkozó jogalkotás alapvetően kívül esik annak keretein, de a jogegyenlőség tétele áttörésének elfedése nem csak az érintettek emléke előtt való méltánytalanságot, kegyeletsértést, hanem a teljes alkotmányjogi helyzet feltárásának torzulását is eredményezné.

3.3. A román nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei

3.3.1. Alapvetések

Románia 1940-ig tartó nemzetiségi jogi jogalkotásának vizsgálata három fő alkotmányjogi korszak – az 1918-ig terjedő *egynemzetiségű nemzetállam*, az 1938-ig terjedő *területében megnövekedett többnemzetiségű alkotmányos monarchia*, végezetül az 1938–1940 közötti *királyi diktatúra időszakának* – elkülönítését indokolja az 1918–1923 közötti átmeneti időszak vizsgálata mellett.

A magyar jogalkotással való összehasonlítás tekintetében ismételten megjegyezni szükséges, hogy mind a megkésett államalakítás, mind az államfejlődés eltérő útjai okán

1299 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1939. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1940. 129–148.

1300 702. iromány – Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *KI-1935-XII.* 298–321.; 754. iromány – A képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földmívelésügyi bizottságának együttes jelentése „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szülő 710. számú bizottsági jelentéshez mellékelt törvényjavaslat egyes szakaszai és az azokhoz benyújtott módosítások tárgyában. In: *KI-1935-XIII.* 85–104.; 408. iromány – Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *FI-1935-IX.* 288–316.; 414. iromány – A felsőház földmívelésügyi, igazságügyi, iparügyi, kereskedelemügyi és közlekedési, közjogi, közoktatásügyi és pénzügyi bizottságának, továbbá a képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földmívelésügyi bizottságának együttes jelentése „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szülő törvényjavaslat egyes szakaszain a felsőház által eszközölt és alkotmányos hozzájárulás céljából a képviselőházhoz áttett, a képviselőház által azonban el nem fogadott 412–762. Kh. sz. módosítások tárgyában. In: *FI-1935-IX.* 328–329.

1301 CARTLEDGE (2011) i. m. 147.

1302 LUKACS (2007) i. m. 139–141.; HORTHY i. m. 236–238.; ZINNER i. m. 43.

a nemzetiségi jog területét érintő román jogalkotás a magyartól lényegileg eltérő alapokon nyugodott. A *történeti alkotmány helyett kartális alkotmányokkal* bíró Románia alapvetően egynemzetiségű államként alakult meg, így a román alkotmányos rendszer kiépítése során ez a tény az 1866. évi Alkotmány egységes nemzetállam melletti értékvalasztását jelentette, amely a román jogalkotást nem csak az így meghatározott korlátok közé szorította,¹³⁰³ hanem annak alárendelte mind a mai napig. Közvetlenül az I. világháborút megelőző időszakig nemzetiségi szempontból homogénnek tekinthető Románia esetében a magyarországi *cizellált alkotmányjogi szabályozás belső aktorai ténylegesen hiányoztak*, amelynek és a nemzetállami alapállásnak eredményeképpen a későbbi korszakokban is csak a nemzetközi kötelezettségek hatására voltak megfigyelhetők a nemzetiségi jog szabályozásának meglehetősen fragmentált elemei. Annak ellenére, hogy a második korszakban többnemzetiségűvé vált Románia tekintetében az alkotmányjogi alapok újragondolását együttesen indokolták az I. világháborút követően megváltozott ténybeli alapok, a nemzetközi jogi előírások, továbbá az 1918. december 1-i Gyulafehérvári Határozatokból fakadó egyfajta erkölcsi kötelezettségek, lényegi elmozdulás az 1866. évi alaptól nem következett be.

A vizsgált első két korszakban Románia *alkotmányos monarchia* volt, ugyanakkor ez az *alkotmányosság* meglehetősen korlátozott módon működött, és a harmadik korszakra *nyílt diktatúrába* fordult át. A rövid életű királyi diktatúra során a tételes alkotmányjogi értelemben vett nemzetiségi jogi jogalkotás ugyan megkezdődött, de II. Károly román király (ur: 1930–1940) bukása és a totális állam kiépítése ezeket az amúgy is korlátozottan érvényesülő eredményeket rövidesen elvetette.

Az alkotmányjogi alapvetések mellett emelendő ki, hogy Románia a különböző államoktól nyert területek megszerzésének tényéből fakadóan *komoly integrációs kihívásokkal állt szemben* mind a jogi, mind a gazdasági, mind pedig a társadalmi egységesítését tekintve.¹³⁰⁴ E kihívások megoldási lehetőségeit a nemzetállami alkotmányos értékvalasztásból fakadó román szupremácia megteremtése iránti államcél jogalkotási korlátként hatotta át, amely ugyan elkönnyelhetett részeredményeket, de a Párizs környéki békerendszer összeomlásából eredő megváltozott külpolitikai viszonyok, a belpolitikai integrációs kudarcok az állam egyébként is korlátozott alkotmányos kereteit szétfeszítették, lebontották, emellett komoly területi veszteségeket is eredményeztek.¹³⁰⁵

1303 MURZEA – MÁTEFI i. m. 243.

1304 PĂCURARIU i. m. 338.

1305 FEGYVERESI Zsolt: Erdély Romániában (1918–). In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 360–363.

3.3.2. Románia alkotmányos rendszere és a kisebbségek viszonya 1918-ig

Románia kezdeti alkotmánytörténete döntő állomását még a teljes függetlenség elnyerése előtt az 1866. július 12-én kihirdetett – az 1831. február 7-én elfogadott belga alkotmányon alapuló¹³⁰⁶ – első Alkotmánya¹³⁰⁷ képezi,¹³⁰⁸ amelynek 1. cikke az azóta is alkotmányos jelentőséggel bíró egységes és oszthatatlan állam tényét rögzítette.¹³⁰⁹ Az 1. cikkből fakadóan a 2. és 3. cikk az államterület elidegeníthetlenségét és az idegen lakosság betelepítésének kizárását,¹³¹⁰ a 4. cikk az államterület unitárius jellegű felosztását tartalmazta.

Az 1866. évi Alkotmány formailag egy modern alkotmányos monarchia államszervezetét írta le,¹³¹¹ második címe ennek megfelelően az 5–30. cikkek között a románok jogait tartalmazta a jogegyenlőség és az egyéni jogok alapján,¹³¹² *anélkül, hogy a románok mint politikai közösség fogalmát megadta volna*, amely tény végső soron abból fakadt, hogy az állam lényegét tekintve egynemzetiségű volt.¹³¹³

Kiemelendő, hogy *a jogok gyakorlása nem csak az állampolgársághoz, hanem a román minőséghez is kötött volt, amely minőség alatt morális kötelezettségeket értettek a román nemzettel szemben*,¹³¹⁴ amely értelmezés előrevetítette a későbbi jogalkotás és jogalkalmazás torzulásait.

A morális kötelezettségek nehezen megragadható tartalmától függetlenül a románok mint politikai közösség szempontjából az *állampolgárság* kérdése volt döntő jelentőségű. Az 1866. évi Alkotmány 7. cikke az állampolgárság megszerzését és ezáltal az Alkotmányban rögzített jogok gyakorlását *kizárólag keresztények számára* tette lehetővé.¹³¹⁵ Az Alkotmány ezt követően az annak mintájaként szolgáló Belgium államszervezetének adoptálását jelentette a két állam eltéréseinek szükségképpen érvényesítésével a 38–123. cikkekben,¹³¹⁶ amelyek közül a 107. cikk a közigazgatás decentralizációjának elvét tartalmazta.¹³¹⁷ A decentralizáció a hagyományos felfogás szerint az önkormányzatiság elemeként a helyi jelentőségű ügyek

1306 ALEXIANU i. m. 82.; CAENEGEM VAN i. m. 328.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i. m. 35., 274.; IONESCU i. m. 722., 729.; GYÖRGY (2006) i. m. 19.; MURZEA – MATEFI i. m. 92.; NEGULESCU i. m. 212.; RAFFAY i. m. 18.; VERESS (2007) i. m. 102.

1307 A *Hivatalos Közlöny* 1866. június 1-i 142. számában kihirdetett Románia Alkotmány – Constituția României din 1866.

1308 ALEXIANU i. m. 82.; DISSESCU i. m. 369.; IONESCU i. m. 728.; MURZEA – MATEFI i. m. 92.

1309 ALEXIANU i. m. 118–119.; MURZEA–MATEFI i. m. 95.

1310 DISSESCU i. m. 430–438.

1311 VÖLGYESI Levente: Kelet-Európa és a Balkán államai. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 367–368.

1312 DISSESCU i. m. 430., 440–614.; IONESCU i. m. 724.

1313 HITCHINS i. m. 171.

1314 DISSESCU i. m. 619., 622–623.

1315 DISSESCU i. m. 370.

1316 AMUZA (2001a) i. m. 216–224.; DISSESCU i. m. 817–866.; IONESCU i. m. 722–728.

1317 DISSESCU i. m. 851–852.; IONESCU i. m. 728

intézésén túl szükségképpen kihat az általános közügyek szintjére, amely által a szabadság kiemelt intézménye.¹³¹⁸ Mindezek ellenére a decentralizáció előírása az 1866. évi Alkotmány hatálya alatt pusztán deklaráció és programjellegű norma maradt,¹³¹⁹ amely jelleg a vizsgált korszakokban sem változott érdemben. E körben a román alkotmányjogi gondolkodás alapját képező 1866. évi Alkotmány és a mintaként szolgáló belga alkotmány kapcsolatát illetően ki kell emelni, hogy a belga alkotmányos berendezkedés ebben a korban alapvetően nem vett tudomást az állam lakosságának nyelvi és kulturális közösségekre osztott valóságáról, és ennek megfelelően a választott államnyelvet gyakorlatilag az élet minden területén kizárólagosan rendelte alkalmazni.¹³²⁰ A nyelvi kizárólagosság és az egységes állam belga mintája a későbbi román alkotmányokban nem csak formai módosítás nélkül, hanem tartalmi tekintetben is átvezetésre került a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben kifejtettek szerint.

Az 1866. évi Alkotmány ténye és a valóság között a kortársak által is bevallott módon óriási távolság volt fellelhető.¹³²¹ A jog és a valóság ilyen kettőssége a kor román politikai életének természetes velejárója volt, amelyet az uralkodói hatalom túlsúlya okán parlamenti többség nélküli kormányok, a hatalmi ágak szétválasztásának illúziója jellemzett,¹³²² így az 1866. évi Alkotmányban biztosított alapjogok keretnormáinak tényleges jogalkotással és garanciákkal való kitöltésére sem került sor, amely által maga az 1866. évi Alkotmány elvesztette hitelét, a kodifikált jog pedig stabilitását.¹³²³ Az alkotmányosság fenti fogyatékosságait bizonyítja továbbá, hogy mind az 1866. évi Alkotmány, mind a későbbi román alkotmányok elfogadása is súlyos jogi hibákban, többek között az alkotmányozás jogát gyakorló testület megválasztásának elmulasztásából fakadó legitimációs válságban szenvedett.¹³²⁴

A fentebb ismertetettek szerint Románia teljes szuverenitását az 1878-as berlini kongresszuson megkötött berlini szerződéssel nyerte el két feltételhez kötötten a 43. cikk szerint. Az első feltételt a 44. cikk tartalmazta a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítása, a vallási téren való teljes jogegyenlőség megteremtése, azaz a polgári és politikai jogok vallási különbség nélküli egyenlő biztosítása előírásával, amely elsősorban a zsidó lakosság megoldatlan alkotmányjogi helyzetére kívánt válaszolni.¹³²⁵ A második feltételt a 45. cikk bizonyos Duna menti besszarábiai te-

1318 TOMCSÁNYI Móric: *Önkormányzat és decentralizáció*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1911. 40–42.

1319 DISSESCU i. m. 852.

1320 CAENEGEM VAN i. m. 325–328., 331–332.

1321 BÍRÓ (2002) i. m. 255–256.

1322 VERESS (2007) i. m. 103.

1323 HORVÁTH (1999) i. m. 130–138., 148.

1324 NAGY (1944) i. m. 11–12.

1325 Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Erdélyre vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 553.; BALOGH ARTHUR: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Berlin, Ludwig Vöggel-

rületek Oroszország részére való visszaszolgáltatását jelentette.¹³²⁶ A berlini szerződésből fakadó nemzetközi kötelezettség teljesítéseként 1879-ben módosításra került az 1866. évi Alkotmány 7. cikke,¹³²⁷ amelynek értelmében a politikai és polgári jogok élvezetének és az állampolgárság megszerzésének feltételeként korábban előírt keresztény hit törésre került, ezen jogok elvben vallási különbség nélkül gyakorolhatókká váltak. Az alkotmánymódosítással kapcsolatban egyes román szerzők kiemelték, hogy bár a feltétel előírása valós alkotmányjogi jelentőséggel bírt és szükséges volt,¹³²⁸ azonban *annak teljesítése* a román politikum és közvélemény ellenállása¹³²⁹ okán ténylegesen *formális* volt. Az 1866. évi Alkotmány módosított 7. cikke ugyanis a román állampolgárság megszerzésének feltételeként parlamenti jóváhagyást írt elő az állampolgársági kérelem külön egyedi törvénnyel való elfogadásával,¹³³⁰ amely jóváhagyás megtagadását indokolási kötelezettség nélkül lehetővé tette. Az alkotmánymódosítás és az állampolgársági törvény így a nemzetközi kötelezettség formai, de nem annak célja és tartalma szerinti teljesítését jelentette,¹³³¹ amely megoldást a zsidó közösség részéről jelentkező gazdasági veszéllyel indokolták.¹³³² A *berlini szerződés előírásának negligálását, annak teljesítése contra legem et ratio megoldását maga a kortárs román szakirodalom is elismerte.*¹³³³ Az alkotmánymódosítás elvezetett a román államiság teljes elismeréséhez, ugyanakkor a nemzetközi kötelezettség formális teljesítése az elkövetkező évtizedekben különböző politikai és diplomáciai fellépésekre sarkallta Romániával szemben az európai hatalmakat és később az Amerikai Egyesült Államokat is. A diplomáciai fellépések lényegüket tekintve hatástalanok voltak,¹³³⁴ az egynemzetiségű állam alkotmányos alapjai nem változtak meg.

Az 1866. évi Alkotmány következő módosítását a királyság 1881. évi bevezetése indokolta 1884. június 8-án,¹³³⁵ amely természetéből, illetve az egynemzetiségű állam tényének változatlanágából fakadóan a kisebbségek jogát illetően változást nem tartalmazott.¹³³⁶

A Balkán-háborúig tartó évtizedekben a teljes szuverenitást elnyert Románia a nagyhatalmak szomszédjaként csak korlátozottan érvényesíthette nemzeti politikáját. I. Károly román király (ur.: 1866–1914) uralkodása alatt bár a minden román nemzetrészt magában

reiter Verlag, 1928. 14–15.; BUDIȘTEANU i. m. 21., 43.; DIȘCESCU i. m. 631–632.; DURANDIN i. m. 167–172.; GAF-TOESCU i. m. 73–74.; HITCHINS i. m. 30–31.; RAFFAY i. m. 19.; TEGHZE i. m. 191.

1326 TEODORESCU i. m. 105.

1327 AMUZA (2001a) i. m. 223.; ALEXIANU i. m. 82.; DIȘCESCU i. m. 370.; GALÁNTAI i. m. 53.; IONESCU i. m. 728.

1328 BUDIȘTEANU i. m. 21.; DIȘCESCU i. m. 632–641.

1329 LUKINICH Imre: Románia politikai kapcsolatai az Osztrák–Magyar Monarchiával 1914-ig. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 29.; DIȘCESCU i. m. 632–641.

1330 BUDIȘTEANU i. m. 43.; DIȘCESCU i. m. 625–627.; TEODORESCU i. m. 34.

1331 DJUVARA (2010) i. m. 250–251.; DURANDIN i. m. 170–171.; SZENCZEI i. m. 98.

1332 TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 255.; DIȘCESCU i. m. 632–641.; SZENCZEI i. m. 98–100.

1333 DIȘCESCU i. m. 632–641.; NAGY (1944) i. m. 14–15.

1334 RAFFAY i. m. 19.

1335 ALEXIANU i. m. 82–83.; DIȘCESCU i. m. 370.; MURZEA – MATEFI i. m. 93.; VERESS (2007) i. m. 103.

1336 NAGY (1944) i. m. 15.

foglaló állam megteremtésére irányuló *irredentizmus* egyre hangsúlyosabban hatotta át a román közvéleményt,¹³³⁷ de a politikai realitások ezen államcél hivatalossá tételét még nem engedték meg. A román *irredentizmus lényegi alapját az a tétel képezte, hogy valamennyi román egy homogén nemzetállamban, a modernizált Román Királyság államában egyesüljön.*¹³³⁸ Paradox módon a nagyromán állam vízióját döntően az úgynevezett erdélyi iskola dákoromán kontinuitás elmélete¹³³⁹ alapján *elsősorban az Ausztria–Magyarországon élő román nemzetiségi mozgalmak propagálták,*¹³⁴⁰ annak eléréséhez a nem hivatalos Románia közvetett módon, kulturális tevékenységével járult hozzá,¹³⁴¹ amelyet egy nagyszabású Magyarország elleni sajtóhadjárat egészített ki.¹³⁴² A román állam ekkor alapvetően az erdélyi autonómia kérdésében,¹³⁴³ illetve szintén közvetett módon megvalósított támogatási politikájában nyilvánult meg a határain kívüli román közösségek irányába.¹³⁴⁴ A politikai program – amelyet a román történetírás és politikum nacionalista szellemű mitologikus szemlélete alapozott meg a dákoromán elmélet megfogalmazásával, valamint a középkor történelmének román központú kontrafaktuális átértelmezésével az 1.1. és 2.4. fejezetekben ismertetett módon¹³⁴⁵ – arra a *jogi fikción alapuló uralkodó tételre vezetett, hogy Havasalföld, Moldova és Erdély tulajdonképpen román államok.*¹³⁴⁶

A korszakban a politikai realitások, különösen az orosz expanzió lehetőségétől való félelem¹³⁴⁷ Romániát a nagyromán államcéljal szemben 1883-ban a Német Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia és az Olasz Királyság szövetségéhez, az úgynevezett Hármasszövetséghez való titkos csatlakozásra sarkallták.¹³⁴⁸ A csatlakozás ténye ellenére Románia szövetségi hűségét különösen

1337 JAKABFFY Elemér: Peccatur intra et extra muros... *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5. 189–197.; JANCÓS (2004) i. m. 333–368.; POMOGÁTS (2012) i. m. 13–14.; BODEA – SURDŰ i. m. 179–188.; MURZEA – MATEFI i. m. 134–142.; MOLDOVÁN i. m. 21–24.; SZENCZEI i. m. 88–90.

1338 JANCÓS (2004) i. m. 11–12.; L. BALOGH (2020) i. m. 9–10.; MARCU (1997) i. m. 207.

1339 BOCSAN, Nicolae: Luminile și pașoptismul. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 139–140.; MIKÓ Imre: A vándor krónikás. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok.* Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967. 122., 135–136.; BOIA (1999) i. m. 95–144.; DURANDIN i. m. 37–38.; JANCÓS (2004): i. m. 28–31.; JANCÓS (1896) i. m. 4–13., 36–110.; JANCÓS (1899) i. m. 289–308.; KÖLLÖ–PERVAIN i. m. 23–30.; PASCU – IMREH – NEAMȚU: i. m. 288–296.; RAFFAY i. m. 83.; ROMSICS (2017) i. m. 316–317.; ROMSICS (2018b) i. m. 46–47.

1340 MOLDOVÁN i. m. 24–25.; MUREȘAN i. m. 291–293.; SZÁSZ (1932) i. m. 358.; SZENCZEI i. m. 100–104.

1341 DURANDIN i. m. 99.; HITCHINS i. m. 147.; L. BALOGH (2020) i. m. 11–12.; LUKINICH i. m. 39–40.; RAFFAY i. m. 41–42.; ROMSICS (2018b) i. m. 59–60.; SZÁSZ (1993b) i. m. 539–541.; SZENCZEI i. m. 101–102.

1342 SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: Az oláh irredentizmus. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 48–52.; JANCÓS (2004) i. m. 304–313.; LUKINICH i. m. 39–40.; RAFFAY i. m. 87–94.

1343 JANCÓS (2004) i. m. 79–83.

1344 JANCÓS (2004) i. m. 239–261.; SERES i. m. 39.; SZÁSZ (1986b) 1652–1655.

1345 BOIA (1999) i. m. 28–71.

1346 BOIA (1999) i. m. 14–28.

1347 SERES i. m. 38.; TAYLOR i. m. 237.

1348 DURANDIN: i. m. 160.; ECKHART i. m. 303–304.; HITCHINS i. m. 145–146., 149.; LUKINICH i. m. 35–36.; L. BALOGH (2020) i. m. 53.; MARCU (1997) i. m. 206.; MUREȘAN i. m. 290.; MURZEA – MATEFI i. m. 104.; PĂCURARIU i. m.

az Osztrák–Magyar Monarchiában mindvégig fenntartásokkal kezelték,¹³⁴⁹ amelynek különös indokát az irredentizmus mellett a román alkotmányos rendszer valósága is megalapozta. A román alkotmányos rend ugyanis tényleges lehetőséget biztosított a nemzetközi szerződések titokban tartására, azok törvényhozási ellenőrzése alóli kivonására,¹³⁵⁰ ezáltal a nagyromán államcél közvélemény előtti változatlan fenntartására. Az egységes román nemzetállam hivatalos állampolitikai célja végül 1913-ban került egyértelműen megfogalmazásra, amikor a román állami oktatási térképeken a románok hazája alatt nevesítésre került a Román Királyság mellett Erdély, a Bánság, a Körösvidék, Máramaros, Besszarábia és Bukovina,¹³⁵¹ amelynek megvalósítására azonban háború nélkül nem volt lehetőség.¹³⁵²

Az államcél első sikerét Románia Bulgáriával szemben érte el a II. Balkán-háborúban,¹³⁵³ amely háborús győzelem a magyarországi románság elszakadási törekvéseit is felerősítette.¹³⁵⁴ Az 1913. augusztus 10-én aláírt bukaresti békeszerződés¹³⁵⁵ rendelkezései szerint Románia megszerezte Bulgáriától az úgynevezett Kvadrilatert,¹³⁵⁶ amely nagyjából 6960 négyzetkilométernyi területen körülbelül 286 000 fős vegyes ajkú lakosság élt,¹³⁵⁷ a román lakosság alig 2,4%-os számaránnyal bírt.¹³⁵⁸

Az I. világháború kitörésekor a román államcél részleges vagy teljes érvényesítésére valós lehetőség nyílt, de formailag Románia a Hármasszövetség tagjaként pontosan azzal az állammal állt szövetségben, amellyel szemben a legnagyobb területi igénye jelentkezett. Az I. világháború kitörésekor Románia szövetségesi kötelezettségének annak ellenére nem tett eleget, hogy 1913. február 5-én részvételét abban – szintén titokban – megújította,¹³⁵⁹ továbbá az Oroszországgal szembeni besszarábiai igénye is ismert volt,¹³⁶⁰ amely hadba lépését indokolhatta volna. A II. Balkán-háború sikeréből és a román közvélemény előtt továbbra is titkolt

316–318.; POMOGÁTS (2012) i. m. 12–13.; RAFFAY i. m. 40–41.; ROMSICS (2018b) i. m. 63–64.; TAYLOR i. m. 201.; TEGHZE i. m. 73.; ZAKAR–KOZÁRI (2011e) i. m. 938.

1349 CARTLEDGE (2016) i. m. 321.; ECKHART i. m. 303–304.; HANNIG i. m. 192–193.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 147.

1350 HORVÁTH (1999) i. m. 128–130.

1351 DURANDIN: i. m. 198–199.

1352 ROMSICS (2020a) i. m. 26.

1353 ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején – A Balkán Szövetség kialakulása és a Balkán-háborúk. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 943.; RAFFAY i. m. 71–73.

1354 JANCÓS (2004) i. m. 321–326.; TAYLOR i. m. 293.

1355 *A Hivatalos Közlöny* 1913. december 11-i 203. számában megjelent 6736/1913. dekrétum az 1913. július 28-i bukaresti békeszerződés ratifikálásáról és a békeszerződés szövege – *Tratatul de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913. Decretul nr. 6736/1913 privind ratificarea Tratatului de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913.*

1356 RAFFAY i. m. 72.; ROMSICS (2020b) i. m. 151–153.; TEODORESCU i. m. 102.

1357 ANDERSON, Frank Maloy – HERSHEY, Amos Shartle: *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870–1914*. Washington DC., National Board for Historical Service, Government Printing Office. 439.

1358 BOIA (2016) i. m. 23.; ROMSICS (2020b) i. m. 191.

1359 VERMES i. m. 303–304.

1360 JANCÓS (2004) i. m. 369–398.

szövetségi minőségből fakadóan a román közhangulat mindazonáltal az I. világháború eredményeként már egy új román korszak eljövételének reményét hirdette.¹³⁶¹ E remény megvalósítása, azaz az egységes nemzetállam megteremtése érdekében¹³⁶² *Románia végül szövetségi kötelezettségével ellentétesen cselekedett és lépett be az I. világháborúba 1916-ban a központi hatalmakkal szemben.*¹³⁶³

A román állam hadba lépésére a Romániával való korábbi brit, francia és orosz tárgyalásokat betetőző,¹³⁶⁴ 1916. augusztus 17-én Románia és Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Oroszország Bukarestbe delegált követei által megkötött bukaresti titkos politikai és katonai megállapodások alapján került sor.¹³⁶⁵ A politikai megállapodás 1. cikke a Román Királyság a megállapodás aláírásának idején érvényes területének antanthatalmak általi garantálását, a 2. cikk Románia hadba lépési kötelezettségét tartalmazta Ausztria–Magyarországgal szemben a katonai megállapodás által megállapított feltételek és módok szerint, emellett a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok megszüntetését is előírta a központi hatalmakkal szemben. A politikai megállapodás 3. cikke Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország elismerő nyilatkozatát fogalmazta meg Románia jogát illetően a hadüzenet ellentételezéseként az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó, a politikai megállapodás 4. cikkében foglalt és ott körülírt területeket illetően.¹³⁶⁶ A 4–6. cikkek értelmében a felek kötelezték magukat arra, hogy sem különbékét, sem általános békét másként, mint együttesen és egy időben nem kötnek, valamint a béke előkészítése és tárgyalása során Románia ugyanolyan jogokat élvez majd, mint a szerződő fél nagyhatalmak.¹³⁶⁷ A politikai megállapodás egyetlen kisebbségvédelmi szempontból értékelhető rendelkezést tartalmazott, nevezetesen Románia kötelezte magát a bánáti területekkel kapcsolatban azon szerbek kártalanítására, akik a területeket a békekötéstől számított két éven belül vagyonuk hátraha-

1361 DISSESCU i. m. 293.; MURZEA – MATEFI i. m. 109–112.; ROMSICS (2018b) i. m. 64–65.

1362 MARCU (1997) i. m. 207.

1363 DJUVARA (2010) i. m. 270–275.

1364 L. BALOGH (2020) i. m. 17–18.; POMOGÁTS (2001) i. m. 48.

1365 Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 353–355.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 17–18.; HAMZA Gábor: Kelet-Közép Európa. In: HAMZA Gábor: „*Nem akarunk csonka Európát...*” Budapest, Elektra Kiadóház, 2002. 218–219.; DJUVARA (2010) i. m. 272.; DURANDIN: i. m. 210.; GYÖRGY (2006) i. m. 6.; GYÓRI SZABÓ i. m. 33.; HITCHINS i. m. 303.; MARCU (1997) i. m. 249.; PĂCURARIU i. m. 326–327.

1366 VESA, Vasile: Transilvania în timpul Primului Război Mondial (1914–1918). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. [a továbbiakban: VESA (2016a)] 471.; DURANDIN i. m. 220.; RAFFAY (2001) i. m. 174–175.; ROMSICS (2012) i. m. 21–22.; ROMSICS (2018b) i. m. 65–66.; ZEIDLER (2001) i. m. 18–19.

1367 ORMOS i. m. 16–17.

gyása mellett elhagyják. A Romániának ígért területeken élő többmilliós nem román nemzetiségű lakosság tekintetében a fenti kivételtől eltekintve semmilyen rendelkezést nem tartalmazott a felek által az általános békekötésig titkosnak tekintett bukaresti megállapodás. Értelemszerűen, tárgyánál fogva a bukaresti katonai megállapodás sem tartalmazott a nemzetiségekre vonatkozó rendelkezéseket. A bukaresti titkos megállapodás lényegi elemeire gróf Tisza István már 1916. július 7-én memorandumban figyelmeztette az uralkodót,¹³⁶⁸ amely megállapodásban rögzített román követeléseket egyebekben Robert William Seton-Watson, azaz Scotus Viator – akinek korábbi sajtótevékenysége döntően járult hozzá a XX. század elején a nyugati közvéleményben uralkodó korábbi pozitív magyarsággép megváltozásához,¹³⁶⁹ illetve a békekonferencián ellátott szakértői tevékenysége¹³⁷⁰ Románia háborús igényeinek kielégítéséhez – is túlzónak tartotta.¹³⁷¹

A bukaresti titkos megállapodás értelmében Románia 1916. augusztus 27-én hadiállapotban lévő államnak nyilvánította magát,¹³⁷² és másnap, 1916. augusztus 28-án megtámadta Ausztria–Magyarországot.¹³⁷³ A román királyi csapatok támadásával¹³⁷⁴ megnyitott új front ugyan jelentős kapacitásokat kötött le a központi hatalmak oldalán,¹³⁷⁵ de egy év múlva Románia teljes katonai vereséget szenvedett.¹³⁷⁶ A központi hatalmak keleten a breszt-litovszki békeszerződés megkötésével és Románia katonai összeomlásával győzelmet arattak,¹³⁷⁷ így a nagyromán államcél 1918 elejére a megvalósítás reményét elvesztette. A katonai vereségen és a központi hatalmak megszállásán túl a román kormány helyzete több további okból is

1368 VERMES i. m. 374.

1369 JESZENSZKY Géza: *Az elvesztett presztízs*. Budapest, Magyar Szemle Alapítvány, 1994. 219–229., 247–257.; LITVÁN i. m. 74.; MAGYARICS i. m. 4–5., 7., 9–10.

1370 CARTLEDGE (2016) i. m. 299–300.

1371 VERMES i. m. 373–375.

1372 A wieni román királyi követ a cs. és ki. Ház és a külügyek közös miniszteréhez. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 115–116.; RAFFAY (2001) i. m. 176–179.; ROMSICS (2018b) i. m. 66.

1373 EGYED (2013) i. m. 253–255.; POMOGÁTS (2012) i. m. 17–18.; RAFFAY (2001) i. m. 179–180.; SZÁSZ (1993b) 558–559.

1374 Szász (1986b) 1694–1700.

1375 NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A Románia elleni hadjárat (részletek). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 129–145., 170–175.

1376 CSIKÁNY Tamás: Székelyföld mint hadszíntér. A háború utolsó éveit. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 375–388.; GONDA Imre: A vég. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. [a továbbiakban: GONDA (1998b)] 305.; JULIER Ferenc: Románia beavatkozása. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 126–128.; DJUVARA (2010) i. m. 272–275.; DURANDIN i. m. 210–211.; HAJDU – POLLMANN i. m. 223–230., 277–280.; JANCÓS (2004) i. m. 63–66.; L. BALOGH (2020) i. m. 19–22.; POMOGÁTS (2001) i. m. 48–49.; POMOGÁTS (2012) i. m. 19.; RAFFAY (2001) i. m. 180–184.; ROMSICS (2018b) i. m. 72–76.; SZÁSZ (1993b) i. m. 559–561.; SZENCZEI i. m. 109–110.; VERESS (2007) i. m. 103.; VESA (2016a) i. m. 472–475.

1377 ABLONCZY (2020) i. m. 16.

tarthatatlanná vált. A román várakozásokkal szemben Ausztria–Magyarország felosztása továbbra sem szerepelt az antant háborús céljai között. Mindezekon felül a wilsoni pontok X. pontja a nemzetiségek autonóm fejlődését rögzítette, és nem a területi átcsatolások lehetőségét,¹³⁷⁸ valamint az I. pont elítélte a titkos diplomáciát, így szükségképpen a bukaresti titkos megállapodást is. Ilyen körülmények között *Románia a központi hatalmakkal 1918. május 7-én megkötötte*¹³⁷⁹ a bukaresti békét,¹³⁸⁰ egyértelműen megszegve a bukaresti titkos megállapodást, amely tény a titkos diplomáciát a fentiek szerint elvető wilsoni alapállás mellett elvben is kizárta annak alkalmazhatóságát a háború utáni rendezés során.¹³⁸¹ Románia parlamentje 1918. június 28-án ratifikálta a békeszerződést, de I. Ferdinánd király (ur.: 1914–1927) annak aláírását és kihirdetését a háború kedvező fordulatában bízva megtagadta.¹³⁸²

Az 1918. május 7-i bukaresti béke Besszarábia esetében megerősítette Románia birtokát, így nagyszámú nemzetiségi lakosság került a román állam joghatósága alá, ténylegesen megindítva Románia többnemzetiségű állammá válását. Besszarábia egyfajta kompenzációként volt értelmezhető Románia számára a Bulgária javára átadandó – egyebekben a fentiek szerint csak 1913-ban megszerzett – területei, illetve kisebb hegyvidéki, döntően a Kárpátokban található területei Ausztria–Magyarország számára való átadásából fakadó veszteségeiért.¹³⁸³ A magyar vezetés területi kérdésekben tanúsított mértékletességét a magyar közvélemény a román nemzetiség álláspontját és elszakadási törekvéseit ismerve nem osztotta, és a bukaresti békeszerződést túl enyhének tartotta.¹³⁸⁴ A bukaresti békeszerződés kisebbségi jogi szempontból jelentős rendelkezéseket tartalmazott, amelyek közül a 12. cikk rögzítette a területváltozások tekintetében a magánjavak tiszteltetésben tartásának kötelezettségét, továbbá kétoldalú megállapodások megkötését írta elő e körben az állampolgársági, a tulajdonjogi, az igazságügyi és közigazgatási, illetve egyházszerkezeti kérdések végleges

1378 Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 361–362.; DURANDIN i. m. 211–213.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 342.; HATOS i. m. 118.; ROMSICS (2018b) i. m. 75.; SZÁSZ (1993c) i. m. 562.

1379 Az 1918. május 7-i bukaresti béke német hivatalos szövege – Friede von Bukarest. In: *Deutscher Reichsanzeiger*, No. 108. 1918.

1380 DURANDIN i. m. 213.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 342–343.; GYÖRGY (2006) i. m. 6.; HAJDU – POLLMANN i. m. 307.; L. BALOGH (2020) i. m. 22–23.; POMOGÁTS (2012) i. m. 21–22.; POMOGÁTS (2001) i. m. 49–50.; RAFFAY (2001) i. m. 184–187.

1381 TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4. 150–151.

1382 I. Ferdinánd román király levele III. Viktor Emánuel olasz királynak Románia nemzetközi helyzetének alakulásáról. Bukarest, 1919. február eleje. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 125.; HITCHINS i. m. 316–317.; ROMSICS (2018b) i. m. 76.

1383 NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A bukaresti béke. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 296–301.; RAFFAY (2001) i. m. 186.; ROMSICS (2018b) i. m. 76.

1384 ABLONCZY (2020) i. m. 19–20.

rendezése érdekében. A békeszerződés 27. és 28. cikkei a vallásszabadság biztosítása érdekében a megnevezett keresztény felekezeteken túl a zsidó, illetve a muzulmán vallás román ortodox vallással való egyenjogúságát írta elő, a vallási különbség egyebekben pedig nem befolyásolhatta a polgári és politikai jogok gyakorlását. A békeszerződés értelmében a már egyenjogú vallási közösségeknek különösen joguk volt saját egyházszervezetük és iskola-rendszerük létrehozatalára, az így felállított iskolákat magániskoláknak kellett tekinteni, amelyek működésébe állami úton csak a nemzetbiztonság vagy a közrend megsértése esetén lehetett beavatkozni. *Az idézett cikkek szerint a zsidó közösség állampolgársági kérdését ténylegesen, tartalma szerint és nem formálisan kellett Romániának rendeznie, mivel az 1878. évi berlini szerződés államelismerési feltételeként előírt nemzetközi jogi kötelezettség negyven év elteltével sem teljesült maradéktalanul.*

A központi hatalmak 1918. őszi összeomlása okán Ausztria–Magyarország 1918. november 3-án az antanthatalmakkal Padovában,¹³⁸⁵ majd Magyarország külön 1918. november 13-án Belgrádban fegyverszünetet kötött.¹³⁸⁶ A központi hatalmak, különösen az Osztrák–Magyar Monarchia e fegyverszünetek által is deklarált veresége, Franciaország töretlen politikai támogatása,¹³⁸⁷ Wilson elnök 1918. szeptember 27-i és október 19-i nyilatkozatai, valamint Robert Lansing amerikai külügyminiszter 1918. november 5-i jegyzéke alapján – amelyek együttes értelmében az Amerikai Egyesült Államok kormányzata a bukaresti békét igazságtalannak nyilvánította, és módosította a nemzetiségekre vonatkozó eredeti álláspontját – új alapokra helyezte Románia külpolitikáját.¹³⁸⁸ A megváltozott körülmények eredményeként Románia az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződést megszegve újrászervezte hadseregét, és 1918. november 10-én ismételten belépett az I. világháborúba¹³⁸⁹ elsősorban a már fegyverszünetet kötött, illetve felbomlóban lévő Ausztria–Magyarországgal szemben.

1385 Az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország közötti fegyverszünet (Padova, 1918. november 3.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 378–388.; HATOS i. m. 271–272.; HAJDU – POLLMANN i. m. 389–391.; ROMSICS (2016) i. m. 777.; ROMSICS (2018a) i. m. 293.; ROMSICS (2020a) i. m. 67–68.

1386 A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 391–394.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 31–32.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 344.; HATOS i. m. 268–281.; HATOS i. m. 15–77.; ROMSICS (2016) i. m. 779.; ROMSICS (2017) i. m. 393.; ROMSICS (2018a) i. m. 293.; ROMSICS (2018b) i. m. 107–108.; ZEIDLER (2018) i. m. 14–15.

1387 L. BALOGH (2020) i. m. 23–24.; SZENCZEI i. m. 122–126.

1388 FODOR János: Magyar nemzetiségpolitikai törekvések 1918 őszén. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben.* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 103.; VESA, Vasile: *Unirea Transilvaniei cu România.* In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca-Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane –Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. [a továbbiakban: VESA (2016b)] 610–611.; DURANDIN: i. m. 213–214.; K. LENGVEL i. m. 265.; L. BALOGH (2020) i. m. 26.; ROMSICS (2018b) i. m. 104.; ZEIDLER (2018) i. m. 14.

1389 EGYED (2013) i. m. 259.; ORMOS: i. m. 77.; PREDÁ i. m. 29–30.; RAFFAY (2001) i. m. 188.; ROMSICS (2018b) i. m. 108–110.; ROMSICS (2020a) i. m. 70.; SZENCZEI i. m. 118–119.; TAYLOR i. m. 320.

Románia, mivel a fegyverszüneti megállapodásban nem volt szerződő fél, megszállta Erdély keleti részét,¹³⁹⁰ majd később a Magyarországi Tanácsköztársaság elleni fellépés indoklásával további magyar területeket és Budapestet is,¹³⁹¹ amellyel egyidejűleg Bulgária irányában is katonai akciókra került sor. A fenti 1918. őszi katonai és politikai változások és események eredményeként a nagyromán állammé – alig fél évvel az annak lehetetlenségét rögzítő 1918. május 7-i bukaresti békét követően – 1918 novemberének végére a megvalósulás küszöbére érkezett. Az 1918. őszi események a fentiek szerint *de facto*, az ezen eseményeket és változásokat szentesítő Párizs környéki békeszerződések *de iure* megeremtették a *többszemzetiségű román államot*.¹³⁹²

3.3.3. A többszemzetiségű Románia megeremtése és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-ig

A többszemzetiségű román állam kialakítása a fentiek szerint több történelmi esemény lépcsőzetes eredménye volt.¹³⁹³

A fenti eseménysorozat első elemét Besszarábia mint korábbi orosz területre vonatkozó, az 1918. május 7-i bukaresti békében is elismert, 1918 januárjától fennálló birtokhelyzet változatlan fenntartása képezte.¹³⁹⁴ Az 1917-es oroszországi februári, illetve októberi forradalom után megalakult moldáv nemzeti tanács, a *Sfatul Țării* a julián naptár szerint 1917. december 2-án (december 15-én) kikiáltotta az autonóm Moldáv Demokratikus Köztársaságot,¹³⁹⁵ majd 1918. január 24-én (február 6-án) – már román katonai megszállás alatt – az állami függetlenséget deklarálta,¹³⁹⁶ amelyet végül román nyomásra 1918. március 27-én (április 9-én) a Romániával való egyesüléssel váltott fel¹³⁹⁷ kezdetben az autonómia feltételével, majd minden feltétel nélkül.¹³⁹⁸

1390 HATOS i. m. 339–360.; ORMOS: i. m. 117–121.; PREDÁ i. m. 32–51.; ROMSICS (2018a) i. m. 294.; ROMSICS (2018b) i. m. 142–146., 151–163.

1391 GYÖRGY (2006) i. m. 7.; L. BALOGH (2020) i. m. 40–45.; 47–52.; PREDÁ i. m. 56–67.; ROMSICS (2018b) i. m. 217–253.; SZENCZEI i. m. 122–127.

1392 BÍRÓ (2002) i. m. 24.; BOTLIK: i. m. 77.; GYÖRGY (2006) i. m. 7.; IONESCU i. m. 155–157.; L. BALOGH (2020) i. m. 32–36.; NEGULESCU i. m. 100–105.; ROMSICS (2020b) i. m. 191–192.; RUSU i. m. 25–26.

1393 MARCU (1997) i. m. 232–233.; MURZEA – MATEFI i. m. 224.; TEODORESCU i. m. 102.

1394 Georges Benjamin Clemenceau francia miniszterelnök és hadügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének távirata Henri Mathias Berthelot tábornokhoz, a francia Dunai Hadsereg parancsnokához (Párizs, 1919. január 15.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 412.; AMUZA (2001a) i. m. 244–247.; JANCÓS (2004) i. m. 419–420.; POMOGÁTS (2001) i. m. 50.

1395 IONESCU i. m. 733.

1396 DURANDIN i. m. 205–206.

1397 AMUZA (2001a) i. m. 248.; DURANDIN i. m. 206.; MARCU (1997) i. m. 232.; MURZEA – MATEFI i. m. 232.; PREDÁ i. m. 30.; RAFFAY (2001) i. m. 185.; TEODORESCU i. m. 64.

1398 PETRESCU, Cristina: *Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans*. In: Balázs TRENCSENYI – DRAGOȘ PETRESCU – CRISTINA PETRESCU – CONSTANTIN IORDACHI – ZOLTÁN KÁNTOR (eds.): *Nation-Building and Contested Identities*. Budapest – Iași, Editura Polirom – Regio Books, 2001. 155–157.

A második lépcsőt az 1918. november 28-án a bukovinai Csernovicban összegyűlt román, német, lengyel képviselők általános gyűlése jelentette,¹³⁹⁹ amely határozatában kinyilvánította Bukovina egyesülését a Román Királysággal,¹⁴⁰⁰ amelyet az Ausztriával kötött saint-germaini békeszerződés 1919. szeptember 10-én szentesített.

Harmadik lépésként a Kvadriláter, azaz Dél-Dobruzsza visszacsatolása értelmezhető, amely felülírta az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződés idézett rendelkezéseit, helyreállítva az 1913. augusztus 10-i bukaresti béke által megállapított korábbi határokat, és amelyet a Bulgáriával 1919. november 27-én kötött neuilly-i békeszerződés 27. cikke szentesített.¹⁴⁰¹

Negyedik lépést a *Magyarországtól* megszerzett területek kérdése képezte.¹⁴⁰² Miután a magyar országgyűlésben gróf Tisza István 1918. október 17-én elhangzott beszédében *elismerte*¹⁴⁰³ Ausztria–Magyarország *háborús vereségét*,¹⁴⁰⁴ másnap, 1918. október 18-án ugyanazon padsorok között a román nemzetiség részéről Alexandru Vaida-Voevod jelentette be – a fennálló alkotmányos rend tiszteletben tartására való többszöri figyelmeztetések között – a román nemzetiség teljes önrendelkezésének¹⁴⁰⁵ igényét.¹⁴⁰⁶ Alexandru Vaida-Voevod¹⁴⁰⁷ beszédében a háború tanulságai mellett a dualizmus nemzetiségi jogi kritikájaként az alábbiak szerint foglalta össze:

„[...] már ma is megállapíthatjuk azt a tény, hogy a világháború egy nagy eredményt eddig is magával hozott, t. i. azon elvnek elfogadását az összes nemzetek által, hogy a jövőben immár nem lesz különbség nemzet és nemzet között hanem a kis és nagy nemzetek egyenjogúak lesznek. Mily fájdalmas volt az ránk, nemzetiségekre nézve, hogy amíg mi mindig nemzetnek tekintettük és neveztek önmagunkat, addig az államhatalom minket mint alárendelt jogi alanyokat, nem mint nemzeteket, hanem mint nemzetiségeket kezelt és bírált el. [...] Mi, a kis nemzetek képviselői, szorongó szívvel vártuk, milyen álláspontot fog elfoglalni a monarchia hatalmának képviselője ezekkel a pontokkal szemben és ujjongás tört ki

1399 IONESCU i. m. 738–739.; MARCU (1997) i. m. 232.; MURZEA – MATEFI i. m. 232.; PREDÁ i. m. 30.

1400 LIVEZEANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca and London, Cornell University Press, 1995. 58–60.; AMUZA (2001a) i. m. 248.; IONESCU i. m. 733.; RAFFAY (2001) i. m. 190.

1401 NÉGULESCU i. m. 103.

1402 AMUZA (2001b) i. m. 254–256.; HATOS i. m. 339–360.

1403 KN-1910-XLI. 292.

1404 TISZA István: Ezt a háborút elvesztettük. In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007. 63–64.; PÖLÖSKÉI (2014) i. m. 235–237.; ROMSICS (2018b) i. m. 81.

1405 In: A 825. országos ülés. In: KN-1910-XLI. 314–318.

1406 EGYED (2013) i. m. 260.; DURANDIN i. m. 214.; HATOS i. m. 110–111.; JANCÓS (2004) i. m. 425–426.; L. BALOGH (2020) i. m. 25.; MURZEA – MATEFI i. m. 228–229.; PĂCURARIU i. m. 331.; ROMSICS (2018b) i. m. 88–89.

1407 Vajda Sándor, azaz Alexandru Vaida-Voevod beszéde a Képviselőház 825. ülésén. In: A 825. országos ülés. In: KN-1910-XLI. 314–318.

az összes nem magyar nemzetekben, mikor a külügyi hivatal békeajánlata elment Washingtonba és köztudomásúvá vált, mert ezáltal hivatalosan el lett ismerve egy külképviseletünk által, mint a magyar kormány és a magyar pártok által is, hogy mi ezentúl nem vagyunk nemzetiségek, hanem nemzetek. [...] tudatában vagyunk annak, hogy csakis teljes őszinteséggel lehet ezeket a kérdéseket egy komoly és reális megoldásra vezetni. Épen azért a román nemzet szervezettségi képviselése elhatározta, hogy állást foglal ezekhez a pontozatokhoz és ennek meghatalmazásából a t. háznak a következőket juttatom tudomására: »A magyarországi és erdélyi román nemzeti párt végrehajtó bizottsága f. évi október hó 12-én Nagv várardon dr. Mihályi Tivadar országgyűlési képviselő elnökle alatt ülést tartott, amelyen a bel- és külügyi helyzet alapos megbeszélése és megfontolása után egyhangúlag és egyértelműleg megegyezett a következő deklarációban: »A világháború által teremtett helyzettel szemben a magyarországi és erdélyi román nemzeti párt végrehajtó bizottsága, mint a magyarországi és erdélyi román nemzet politikai szervezete, megállapítja, hogy e háborúnak eredményei igazolják a román nemzet évszázados követeléseit teljes nemzeti szabadsága iránt. Azon természetes jognak alapján, hogy a sorsa felett minden nemzet maga rendelkezhessek, amely jogot a monarchia fegyverszünet iránti ajánlatával most már Magyarország kormánya is elismert, a magyarországi és erdélyi román nemzet e joggal élni kíván és ehhez képest követeli a maga részére is a jogot, hogy teljesen szabadon és minden idegen befolyástól menten önmaga határozhassa meg intézményes állami elhelyezkedését és koordináltságának viszonyát a szabad nemzetek között. A magyarországi és erdélyi román nemzetnek nemzeti szervezete nem ismeri el ezen parlamentnek és kormánynak ama jogosultságát, hogy magát a román nemzet képviselőjének tekintse, és nem ismeri el más tőle idegen tényezőnek oly jogát, hogy az általános békekongresszuson a magyarországi és erdélyi román nemzet érdekeit képviselhesse, mert ez érdekek védelmét csakis a saját nemzetgyűlése által kijelölendő tényezőkre bízhatja. [...] A nemzetgyűlésen, vagy annak a maga kebeléből kiküldendő szervein jelenleg a, román nemzeti párt végrehajtó bizottságán kívül senki sem lehet feljogosítva arra, hogy ezen nemzet politikai helyzetére vonatkozó ügyekben tárgyaljon és határozzon s mindazon határozatokat és megegyezéseket, amelyek ezeknek hozzájárulása nélkül jönnének létre, ezennel semmisenek és a román nemzetre nem kötelezőknek jelentjük ki. [...] Évszázados szenvedések és küzdelmek után az Osztrák–Magyar monarchiában élő román nemzet teljes nemzeti élethez való elidegeníthetetlen és elvülhetetlen jogainak érvényesülését várja és követeli. [...] mindig jobban szerettem politikai ellenfélnek gróf Tisza Istvánt. Vele mindig tisztában lehettünk. [...] Azért gróf Tisza István tegnapi beszéde többet

használt a mi ügyünknek, mint amennyit mi évtizedeken át használhattunk volna. [...] Máskép nem lehet eljárni, csakis a teljes őszinteség, a teljes beismerés, a valódi demokratikus, valódi keresztény, valódi Wilson-féle alapra való helyezkedés által. És akkor, mikor mint egyenjogúak és mint szabad nemzetek fogunk egymással érintkezni, akkor kezdet foghatunk a jövőre nézve is, de elnyomók és elnyomottak között, amióta a világ van, valódi őszinte viszony nem volt lehetséges. Tehát oda kell törekedni, hogy mindnyájan egyenjogúak, egyenrangúak, szabadok lehessünk. Nem hosszú viták kellenek ehhez, hanem a lehetőség megadása, hogy az összes nem magyar nemzetek az ő nemzeti szervezkedésüket megalapíthassák, hogy ily képen legyen kívül folytatni a vitatkozást, amely nem ennek az ország szűk kereteiben mozogjon, mert ezt az ügyet nem azok a rövidlátó politikusok, akik oly szívesen nevezgették magukat államférfiaknak, fogják elintézni, mert ez az ügy immár nemzetközi ügy és az egész emberiségnek becsületbeli ügye, hogy azt tisztességesen elintézzék. És legyenek önök tudatában annak a ténynek, hogy nem az én gyarló, mulandó, gyenge egyéniségem, hanem az egész román nemzet szólal meg rajtam keresztül és hogy ezekben a történelmi pillanatokban, azokban az érzésekben, azokban a vágyakban és reményekben, amelyeknek kifejezést adtam, minden román együttérez és minden román szíve át van azoktól hatva.”

A bejelentett önrendelkezési jog gyakorlását az aradi Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-i magyar kormányhoz címzett ultimátuma 23 erdélyi és partiumi vármegye teljes, 3 magyarországi vármegye részleges megjelölésével – és elutasítás esetén az 1848/49. évi események megismétlésének lehetőségével nyomatékosítva¹⁴⁰⁸ – nevesített.¹⁴⁰⁹ Az ultimátumot követően a magyar kormány román nemzetiségi képviselőkkel folytatott aradi tárgyalásain nyilvánvalóvá vált,¹⁴¹⁰ hogy sem az autonómiát,¹⁴¹¹ sem Magyarország tervezett szövetségi

1408 APÁTHY István: Erdély az összeomlás útján. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 30–31.

1409 A Román Nemzeti Tanács ultimátuma gróf Károlyi Mihály kormányához (Arad, 1918. november 9.). In: GECSENYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 389–390.; BOTLIK i. m. 49.; EGYED (2013) i. m. 260.; L. BALOGH (2020) i. m. 26.; MURZEA – MATEFI i. m. 229.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i. m. 436–437.; RAFFAY (2001) i. m. 189–190.; ROMSICS (2001a) 483.; ROMSICS (1987) i. m. 555.; ROMSICS (2018a) i. m. 294.; ROMSICS (2018b) i. m. 104–106.; ROMSICS (2020a) i. m. 71.; SZARKA (2020b) i. m. 761.; SZENCZEI i. m. 117–118.; VESA (2016b) i. m. 614.

1410 SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után. In: KÖPECEZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. [a továbbiakban: SZÁSZ (1986c)] 1711–1715.

1411 SZAKÁLY Sándor: Katonai összeomlás és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 65–71.; BÁRDI (2013) i. m. 105.; GYURGYÁK (2007) i. m. 176.

átalakítását nem fogadják el a román nemzetiségi vezetők, hanem a Szent Koronától való elszakadást képviselik gyakorlatilag a Tiszáig terjedő területek igényével.¹⁴¹²

A Román Nemzeti Tanács a korábban megküldött ultimátuma értelmében, a wilsoni elvek és pontok alapján 1918. november 20-án deklarálta a románok lakta magyarországi területek Romániához csatlakozását,¹⁴¹³ amelynek nyomán – a román kormánnyal egyeztetve biztosítva a román hadsereg támogatását¹⁴¹⁴ – 1918. december 1-én Gyulafehérváron a magyar állam intézményeinek asszisztálásával¹⁴¹⁵ *a magyarországi román nemzetiség nemzetgyűlése elfogadta a Gyulafehérvári Határozatokat az önrendelkezési jog alapján*,¹⁴¹⁶ kimondva Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülését.¹⁴¹⁷

Az erdélyi magyarság három nappal korábban, 1918. november 28-án a marosvásárhelyi székely nemzetgyűlésen,¹⁴¹⁸ majd 1918. december 22-én Kolozsváron tartott magyar nemzetgyűlésen¹⁴¹⁹ szintén a népek önrendelkezési jogára hivatkozva a Magyarországgal való egység fenntartása mellett határozott.

*Az erdélyi szászok 1919. január 8-án tartott megyesi gyűlésen csatlakoztak a Gyulafehérvári Határozatokhoz, elfogadva a Román Királysággal való egyesülést.*¹⁴²⁰

A román megszállás ténye¹⁴²¹ – amely helyenként valóban emlékeztetett az 1848/49. évi polgárháború időszakára¹⁴²² – a székely és a magyar nemzetgyűlések fenti határozatait érvényesülés nélkül hagyta. Az erdélyi területek birtokában lévő Románia így a párizsi békekonferencia Legfelső

1412 ABLONCZY (2011) i. m. 21–22.; GALI i. m. 228.; HATOS i. m. 281–285.; JANCÓS (2004) i. m. 432–435.; LITVÁN i. m. 146–150.; RAFFAY (2001) i. m. 190.; ROMSICS (1987) i. m. 155–156.; ROMSICS (2018b) i. m. 112–116.; ROMSICS (2019c) i. m. 127.; ROMSICS (2020a) i. m. 71.; SZÁSZ (1993c) i. m. 567–568.; VESA (2016b) i. m. 615–617.

1413 BOTLIK i. m. 51.; L. BALOGH (2020) i. m. 29.; ROMSICS (2018b) i. m. 118.; VESA (2016b) i. m. 618–619.

1414 FODOR i. m. 105.

1415 ABLONCZY (2020) i. m. 46–47.; BÍRÓ (2002) i. m. 239.;

1416 ABLONCZY (2011) i. m. 23–24.; AMUZA (2001a) i. m. 156., 237., 248.; DURANDIN i. m. 215.; FEGYVERESI i. m. 369–371.; L. BALOGH (2020) i. m. 25–32.; MARCU (1997) i. m. 232.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i. m. 448–451.; PĂCURARIU i. m. 331–333.; POMOGÁTS (2001) i. m. 51–52.; RAFFAY (2001) i. m. 190.; ROMSICS (2017) i. m. 393.; ROMSICS (2018a) i. m. 294.; ROMSICS (2020a) i. m. 74.; SZÁSZ (1986c) i. m. 1714–1718.

1417 APÁTHY (2020) i. m. 39.; DJUVARA (2010) i. m. 277.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 344.; HATOS i. m. 311.; IONESCU i. m. 733.; L. BALOGH (2020) i. m. 29–31.; MIKÓ (1941) i. m. 9–10.; MURZEA – MATEFI i. m. 230–231.; PREDÁ i. m. 30.; ROMSICS (2019c) i. m. 131.; SZÁSZ (1993c) i. m. 568–570.; SZENCZEI i. m. 118.; TEODORESCU i. m. 64.; VESA (2016b) 619–620.; ZEIDLER (2018) i. m. 15.

1418 EGYED (2013) i. m. 264–266.; FODOR i. m. 106–112.; HATOS i. m. 349.; ROMSICS (1987) i. m. 158–160.; ROMSICS (2018b) i. m. 125–130.; ROMSICS (2019c) i. m. 130–131.; ROMSICS (2020a) i. m. 72.; SZÁSZ (1993c) i. m. 570–571.

1419 ABLONCZY (2011) i. m. 25.; EGYED (2013) i. m. 263.; HATOS i. m. 354–355.; MIKÓ (1941) i. m. 11–12.; POMOGÁTS (2001) i. m. 52–53., 149.; ROMSICS (2018b) i. m. 146–151.; SZÁSZ (1993c) 570–571.

1420 ABLONCZY (2011) i. m. 25.; BALÁZS i. m. 67.; BOTLIK i. m. 57.; MARCU (1997) i. m. 232.; MIKÓ (1941) i. m. 13–15.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i. m. 451.; POMOGÁTS (2001) i. m. 98.; ROMSICS (2018b) i. m. 134–136.; ROMSICS (2018b) i. m. 181–183.; VESA (2016b) i. m. 622.; ZEIDLER (2018) i. m. 15.

1421 ABLONCZY (2011) i. m. 25.; JANCÓS (2004) i. m. 435–446.

1422 ABLONCZY (2020) i. m. 50–51., 105–111.

Tanácsánál 1919 februárjában bejelentette területi igényét¹⁴²³ az 1916. augusztus 17-én megkötött bukaresti titkos megállapodásra és a Gyulafehérvári Határozatokra alapozva.¹⁴²⁴ A békekonferencia – a titkos diplomáciát elítélő Wilson nyomására – a titkos bukaresti megállapodás elismerését és annak alkalmazását alapvetően elvetette,¹⁴²⁵ így az abban foglaltak csak részben érvényesülhettek. Ennek megfelelően Románia nem nyert a nagyhatalmakkal egyenrangú félként elismerést, csak szövetségesként szerepet a békekonferencián,¹⁴²⁶ illetve a bukaresti megállapodásban körülhatárolt területi követeléseit – a statisztikai adatok torzítása, a szakértői bizottságok rosszhiszeműsége ellenére – sem nyertek minden tekintetben kielégítést.¹⁴²⁷ A magyarországi területek Romániához csatolása 1919. március 18-án nyert végleges jóváhagyást,¹⁴²⁸ majd a trianoni békeszerződés aláírásával elismerést, amely által a többnemzetiségű román állam *de iure* is megalakult.

A fenti folyamatok során ugyanakkor hangsúlyozni szükséges, hogy a wilsoni elvek módosulásából fakadó katonai és politikai lehetőségek eredményeként bekövetkező területgyarapodásokból és összetett társadalmi viszonyokból a román állam és a román alkotmányjog nem vezette le az őt terhelő kötelezettségeket, kizárólag csak a román irredenta államcél megvalósítását vonta le következtetésként,¹⁴²⁹ teljes egészében figyelmen kívül hagyva az addigi egynemzetiségű állam szükségképpen többnemzetiségűvé válását. A történelmi folyamatok eredményeként létrejött többnemzetiségű román állam nemzeti kisebbségi jogát a fenti események tükrében alapvetően két szempontból lehet vizsgálat tárgyává tenni, elsőként az idézett nemzetgyűlések, illetve részben az azok alapján alkotott jogszabályok mint a belső szempontok, másodikként a Párizs környéki békerendszer békeszerződésai és kisebbségvédelmi szerződésai¹⁴³⁰ mint külső, nemzetközi jogi szempontok alapján. A két nézőpont szintézisét jelenti a Román Királyság 3.3.4. alfejezetben vizsgált 1923. évi Alkotmánya.¹⁴³¹

1423 A román békedelegáció memoranduma Románia területi követeléseiről – Részlet (Párizs, 1919. február 8.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 52–58.; ORMOS i. m. 160–162.

1424 VESA, Vasile: *Transilvania la Conferința de Pace din anii 1919–1920*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: VESA (2016C)] 635–636.; L. BALOGH (2020) i. m. 38–39.; PREDĂ i. m. 51–56.; RAFFAY (2001) i. m. 193–194.; ZEIDLER (2018) i. m. 20.

1425 L. BALOGH (2020) i. m. 37., 53.

1426 L. BALOGH (2020) i. m. 37., 52.; ORMOS i. m. 77., 84–85., 140–141.

1427 ROMSICS Ignác: Románia nyugati határainak kijelölése a párizsi békekonferencián. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó–Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 247–263.; L. BALOGH (2020) i. m. 39–40.; ROMSICS (2018b) i. m. 200–214.; TAYLOR i. m. 322–323.; ZEIDLER (2018) i. m. 21.

1428 L. BALOGH (2020) i. m. 39.; ORMOS i. m. 178.

1429 Dumitru Iliescu tábornok tervezete a kelet-európai államok helyzetének jövőbeni rendezéséről. Párizs, 1918. október 31. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 87–88.

1430 NEGULESCU i. m. 143.

1431 *A Hivatalos Közlöny* 1923. március 29-i 282. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1923.

Az első nézőpont egyik legmarkánsabb jellemzője, hogy a kialakult *állam* gyakorlatilag csak *egyetlen közös nevezővel*, a *többségi román nyelvvel rendelkezett* az új államhatárok között.¹⁴³² Figyelemmel arra, hogy a területek korábban egy kormányzat alatt nem álltak, lényegében olyan integrációs politikát feltételeztek Románia részéről, amely az elődállamok örökségéből fakadó különbségeket sikerrel feloldhatják. Az *integrációs politika elemeit* a *nemzetgyűlési határozatok* elemeiben fellelhető programok *jelenthették* azzal az előre bocsájtott megjegyzéssel, hogy az *egységes nemzetállam* változatlan eszméje, a homogén nagyromán állam célja a román jogalkotást ezen *elemek figyelmen kívül hagyására* ösztönözték.

A *nemzetgyűlési határozatok közül* – miután a besszarábiai autonómia feltétele eltűnt – *csak a Gyulafehérvári Határozatok vizsgálhatók, amelyek ténylegesen rögzítettek kidolgozott tételket*, így azok alkotmányjogi szempontú elemzése megkerülhetetlen.

A Gyulafehérvári Határozatok I. pontja Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülésén¹⁴³³ túl lényegében a bukaresti titkos megállapodásban rögzített határokat idézve a Bánság területére vonatkozóan is területi igényt fogalmazott meg, amely követelés a Szerb–Horvát–Szlovén Állam azonos területi igényével ütközött. A II. pont az I. pontban rögzített területeknek ideiglenes autonómiát biztosított egy az általános népszavazással választott alkotmányozó testület összegyűléséig.¹⁴³⁴ Ez utóbbi önkormányzatisággal kapcsolatban különös jelentősége van a III. pontnak,¹⁴³⁵ amely a *többségi nemzetiségűvé* váló új *Román Királyság* alkotmányos berendezkedésével kapcsolatban fogalmazott meg *alapelveket*,¹⁴³⁶ mintegy az egyesülés feltételeit.

A III. pont ennek megfelelően a korábbi, a magyar állammal szemben 1849-ben, az 1861. évi és 1865. évi Országgyűlés idején, valamint a Memorandum időszakában¹⁴³⁷ képviselt nemzetiségi álláspontok és igények román állammal szembeni megfogalmazását jelentették,¹⁴³⁸ nevezetesen a *teljes nemzeti szabadság elismerését valamennyi nemzetiségnek, amely alatt az anyanyelvű oktatást, közigazgatást és igazságszolgáltatást értették*. A III. pont különös rendelkezése már a magyarországi Nemzetiségi törvény vitájában is megfogalmazott *nemzetiségi arányok szerinti törvényhozói és közigazgatás képviselő* rögzítését tartalmazta elvárásként a román állammal szemben.¹⁴³⁹ Az *egyenlő jogok, a vallásszabadság, a gondolatszabadság, a sajtószabadság,*

1432 DJUVARA (2010) i. m. 278.

1433 IONESCU i. m. 733.; EGYED (2013) i. m. 266–267.; ROMSICS (2018b) i. m. 135.

1434 IONESCU i. m. 734.; ROMSICS (2018b) i. m. 135.

1435 IONESCU i. m. 734.; MURZEA – MATEFI i. m. 230–231.; ROMSICS (2018b) i. m. 135–136.

1436 MANIU, Iuliu: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politica Externă a României”*. București, Institutul Social Român, 1925. 5–8.; Maniu Gyula a kisebbségekről (Második közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1924. III/12. [a továbbiakban: MANIU (1924a)] 518–521.

1437 ABLONCZY (2020) i. m. 54–55.

1438 SZÁSZ (1993c) i. m. 569.

1439 BUDIȘTEANU i. m. 49.; POMOGÁTS (2001) i. m. 58.

a gyülekezési jog és az egyesülési jog kérdésében¹⁴⁴⁰ eltérés a magyar alkotmányos rendtől nem lelhető fel, így ezen előírások a román alkotmányos rend tartalmi hiányosságaira világítanak rá. A közvetlen, általános, titkos, egyenlő, nemektől független, minden 21. életévét betöltött állampolgár számára biztosított választójog¹⁴⁴¹ lényeges újításnak számított mindkét állam esetében. A Gyulafehérvári Határozatokban előírt földreform,¹⁴⁴² amely a nagybirtokok és hitbizományok megszüntetését célozta, később különös jelentőségre tett szert, annak közvetett hatása ugyanis elsősorban a magyar nemzetiség tulajdonában álló földterületek kisajátítását és a román nemzetiségűek javára való átadását eredményezte, és a nemzetállam politikai célját szolgálta. A munkásjogok biztosításának előírása a kor erősödő baloldali mozgalmainak társadalmi hatását tükrözte.¹⁴⁴³

A Gyulafehérvári Határozatok IV. pontja a békekonferenciával szembeni elvi állásfoglalást tartalmazta, célként tűzve ki a jövőbeni háborúk elkerülését egy igazságos béke alapjain. Az V. pont a csernovici határozatok ünnepélyes tudomásulvétele mellett a korábbi sajtótevékenységekkel egyezően ismételte meg az Ausztria–Magyarországgal szembeni politikai értékítéletet. A VI. pont az V. ponttal összhangban az Osztrák–Magyar Monarchia egyéb nemzetiségeinek nemzetgyűlési határozatait, a dualista állam szétesésének üdvözlését tartalmazta. A VII. pont a román nemzetiségű háborús hősök emléke előtti tisztelgést fejezte ki az háborús célok fentebbi, az 1.4. fejezetben említett átértelmezése alapján. A VIII. pont politikai nyilatkozata ismételten rögzítette a nemzetgyűlés értékítéletét a központi hatalmakkal szemben, egyben a szövetséges hatalmak számára fogalmazott meg köszönetnyilvánítást.

A IX. pont Erdély, Bánság, Partium román nemzeti ügyeinek továbbvitelére egy Román Nemzeti Nagytanács létrehozását határozta el a nemzetközi elismerés igényével, és a hatalmat ráruházta.¹⁴⁴⁴ A Gyulafehérvári Határozatok IX. pontja értelmében a nemzetgyűlés meg is választotta a Nagytanácsot, azaz a *Marele Sfat Naționalt*, amely már másnap, 1918. december 2-án átruházta jogait, azaz a jogalkotói és a végrehajtó hatalmat a 15 tagú tanácsra, a *Consiliu Dirigentre*.¹⁴⁴⁵

1440 FRITZ László: Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tiz éve. In: Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. [a továbbiakban: FRITZ (1930a)] 31–32.; ÁMUZA (2001a) i. m. 237.; TEODORSCU i. m. 64.

1441 ROMSICS (2018b) i. m. 136.

1442 ROMSICS (2018b) i. m. 136.

1443 ÁBLONCZY (2020) i. m. 55.; HATOS i. m. 174–175.

1444 MURZEA – MATEFI i. m. 237.; ROMSICS (2018b) i. m. 136.

1445 IANCU, Gheorghe: Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 123–142.; MIKÓ (1941) i. m. 10.; NAGY (1944) i. m. 17.; HATOS i. m. 347.; L. BALOGH (2020) i. m. 31.; DURANDIN i. m. 215.; IONESCU i. m. 735–737.; POMOGÁTS (2001) i. m. 52., 87.; RAFFAY (2001) i. m. 193.; ROMSICS (2018b) i. m. 136–137.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i. m. 452.; MURZEA – MATEFI i. m. 231–232.; VESA (2016b) i. m. 621.; 623–625.

A Gyulafehérvári Határozatok alapvetően három csoportba sorolhatók. Az első csoportot az I. pont, az V. pont és a VI. pont képezi, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia területével kapcsolatban a létrejövő, illetve területében megváltozott román állam új alapjait jelentették, amelyek közül az I. pont és az V. pont a többnemzetiségű állam tényét rögzítette. A második csoportba tartozik a II. pont, a III. pont, illetve a IX. pont, amely egyrészt a többnemzetiségű román állam nemzetiségi jogával kapcsolatos alapokat rögzítette, illetve az új alkotmányos berendezkedés megteremtéséig *provizóriukusan* rendelkezett a hatalom gyakorlásáról az I. pontban meghatározott területeken. A harmadik csoportot a kisebbségi jog szempontjából semleges IV. pont, részben az V. pont és részben a VI. pont, a VII. pont és a VIII. pont politikai deklarációi¹⁴⁴⁶ és Ausztria–Magyarországgal kapcsolatos értékítéletei jelentették.

A Gyulafehérvári Határozatokat elfogadásuk után azonnal Bukarestbe vitték,¹⁴⁴⁷ azonban azok közül kizárólag az I. pont, azaz a területek egyesülése Romániával került a román jogrendbe becikkelyezésre a 3631/1918. számú rendelettvény¹⁴⁴⁸ által.¹⁴⁴⁹ Ezzel egyidejűleg a 3632/1918. számú rendelettvény¹⁴⁵⁰ a román állam által megszállt magyarországi területek közjogi helyzetét szabályozta,¹⁴⁵¹ és a *Consiliul Dirigente* mint Kormányzótanácsra ruházta ezen területek vezetését a bukaresti központi kormány hatáskörébe utalt külügyi, hadügyi, közlekedésügyi, érte ezalatt a vasút, posta, távirat, távbeszélő kérdését, illetve a vámügyi, állambiztonsági, valamint a belső állami kölcsönök ügyeit leszámítva.¹⁴⁵² A Kormányzótanács működése mellett párhuzamosan és visszaszoruló módon ekkor működött még a magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás állami szervezetrendszere is.¹⁴⁵³

A Kormányzótanács működése során a 3632/1918. rendelettvény felhatalmazása nélkül külön *jogalkotási feladatokat* is ellátott, az általa kibocsájtott rendeletek a *decret* nevet viselték, amelyeket később a bírói gyakorlat és a törvényhozás utólag ismert el tételes jogként,

1446 VESA (2016b) i. m. 621.

1447 L. BALOGH (2020) i. m. 31.

1448 A *Hivatalos Közlöny* 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett 3631/1918. rendelettvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki, szatmárvidéki és máramarosi területeknek a Román Királysággal való egyesüléséről – Decretul-lege nr. 3631/1918 privitor la alipirea Transilvaniei la Regatul României.

1449 BÁRDI (2013) i. m. 470.; IONESCU i. m. 736–737.; MIKÓ (1941) i. m. 10.; MIKÓ (1981b) i. m. 70.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i. m. 452.; VESA (2016b) i. m. 624.

1450 A *Hivatalos Közlöny* 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett 3632/1918. rendelettvény az erdélyi területek intézményeinek ideiglenes rendezéséről – Decretul-lege nr. 3632/1918 privitor la instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania.

1451 IONESCU i. m. 737.; VESA (2016b) i. m. 624.

1452 ROMSICS (2018b) i. m. 137.

1453 BÁRDI Nándor: Impériumváltás. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 400.; VERESS Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 153–154.; ABLONCZY (2020) i. m. 164–170.; BÁRDI (2013) i. m. 41–58.

így összefoglalásukat meg is jelentették.¹⁴⁵⁴ Ezen rendeletek közül kiemelkedő jelentőségű a Kormányzótanács I. számú rendelete,¹⁴⁵⁵ amelynek 1. cikke az 1918. október 18-a – azaz Alexandru Vaida-Voevod román nép önrendelkezési jogát deklaráló magyar parlamenti nyilatkozata – előtt alkotott magyar jogszabályokat hatályukban fenntartotta,¹⁴⁵⁶ a 3. cikk pedig a nevezett területeken a román nyelvet tette hivatalos nyelvvé. *A rendelet a Nemzetiségi törvény hatályát nem érintette tehát, csak annyiban, hogy alkalmazása során a magyar nyelv helyébe a román nyelv lépett.*¹⁴⁵⁷

A fentebb ismertetettek szerint a Gyulafehérvári Határozatok egyéb rendelkezései annak ellenére, hogy azok III. pontja elvi jelentőségű tételket fogalmaztak meg a többnemzetiségű román állam új alkotmányos berendezkedésével szemben, nem kerültek a román alkotmányokba,¹⁴⁵⁸ illetve jogrendbe beiktatásra.¹⁴⁵⁹ A korábbi magyar államterületek vezetése ugyan a Kormányzótanácsot illette meg, amely egyfajta autonómiát jelentett, de mindezt csak ideiglenesen. Az egyes hatáskörök központi kormány alá rendelése az államegység alapjainak megteremtése szempontjából indokolható volt, azonban a folyamat egyértelműen a Gyulafehérvári Határozatok IX. pontjával állt ellentétben. A trianoni békeszerződésig a Kormányzótanács vezetésével a román megszállás alatt álló korábbi magyarországi területek a Gyulafehérvári Határozatokból eredő és külön jogszabályok alapján felállított fenti *quasi* autonómiáját az 1920. április 4-i 1462. számú rendelettörvény¹⁴⁶⁰ szüntette meg, fenntartva a Kormányzótanács rendeleteinek jogforrási minőségét.¹⁴⁶¹

A Gyulafehérvári Határozatok politikai, jogi, különösen alkotmányjogi minősítésével kapcsolatban ma a politikai deklarációkénti értelmezés tekintetében egyfajta konszenzus áll fent, de a vizsgált korban azok éles közjogi viták tárgyát képezték.¹⁴⁶² Egyes vélemények szerint a Gyulafehérvári Határozatok az 1923. évi Alkotmány meghozataláig Erdélynek és

1454 Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania publicate în Gazeta Oficială din 1918-1920 (retipărire). Cluj, Editura Buletinului Justiției, 1929.

1455 A Gazeta Oficială 1919. január 14/27.-i 6. számában megjelent dekrétum a közszolgáltatások, közigazgatás, a hatályban fenntartott jogszabályokról és a nyelvek szabályozásáról – Decret I. despre funcționarea în provizoriu serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întrebuințarea limbilor.

1456 FRITZ (1930a) i. m. 32.; IANCU i. m. 127-134.

1457 BÍRÓ (2002) i. m. 311.; ROMSICS (2018b) i. m. 318.

1458 Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 212-213., 228.

1459 MIKÓ (1981b) i. m. 70.; NAGY (1944) i. m. 20.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i. m. 452.; POMOGÁTS (2001) i. m. 90.

1460 *A Hivatalos Közlöny* 1920. április 4-i 4. számában kihirdetett 1462. számú rendelettörvény – Decretul-Lege nr. 1462.

1461 GYÖRGY (2006) i. m. 8.; NAGY (1944) i. m. 46.

1462 SULLYOK István: *A Gyulafehérvári Határozatok. Magyar Kisebbség*, 1922. I/7. 197-208.; WILLER József: *Románok rólunk. Magyar Kisebbség*, 1922. I/6. 196-197.; NAGY (1944) i. m. 44-49.

a kelet-magyarországi részeknek alaptörvényeként értelmezhetők,¹⁴⁶³ azonban ez az álláspont tételes jogilag nem igazolható. A Gyulafehérvári Határozatokat egyrészt nem alkotmányozó vagy törvényhozó testület fogadta el, így azok szükségképpen nem felelhetnek meg a jog által megkívánt érvényességi kellékeknek, másrészt az I. pontot, illetve a IX. pontból fakadó kormányzótanácsi működést is rendelettörvények ismerték el, amely rendelettörvények a jogforrási hierarchiában alkotmánynál alacsonyabb rendű egyszerű jogszabályok. A Gyulafehérvári Határozatoknak ennek megfelelően elsősorban politikai jelentősége volt, formális jogi szempontból annak I. pontját leszámítva egyetlen rendelkezése sem nyert teljes egészében tételes jogi elismerést és érvényességet törvényhozás által.¹⁴⁶⁴ A hivatkozott rendelettörvények, illetve egyéb jogszabályok legfeljebb az adott jogszabály indokaként hivatkoztak később a Gyulafehérvári Határozatokra,¹⁴⁶⁵ ennek megfelelően azok jogi szempontból társadalmi tényként és politikai nyilatkozatként értelmezhetők, ezáltal a korábbi Magyar Királyság, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei által meghozott XIX. századi nemzetgyűlési határozataival rokoníthatók, azaz politikai nyilatkozatként nem tekinthetők jogforrásnak. A Gyulafehérvári Határozatok egyes pontjai később részben tartalmilag nyertek külön jogszabályi elismerést, elsősorban a 3.3.4., 3.3.5., 4.5.2. és 4.6.3. alfejezetekben ismertetett földreform esetében. A Gyulafehérvári Határozatok deklarációjellegét bizonyítja továbbá, hogy azok összevetése a Párizsi kisebbségvédelmi szerződéssel mint kétségtelen jogforrással arra az eredményre vezet, hogy ez utóbbi által garantált jogok mértéke nem érte el a Gyulafehérvári Határozatok szintjét.¹⁴⁶⁶ Végezetül ki kell emelni ebben a körben, hogy a Gyulafehérvári Határozatok meghozatalában részt vevő személyek egyfajta autentikus értelmezésként a román állammal való feltétel nélküli egyesülést támogatva a Gyulafehérvári Határozatok *elvi és nem jogi jelentőségét* hangsúlyozták.¹⁴⁶⁷

A többnemzetiségű állam kérdésének másik nézőpontját jelentik a nemzetközi jogi szerződések, amelyek belső jogalkotásra gyakorolt általános hatásainak vizsgálata az értekezés 4. részét és annak fejezeteit, alfejezeteit képezi. Ennek ellenére a román jogalkotás és joggyakorlat vizsgálatát megelőzően jelen alfejezetben szükséges röviden kitérni erre a nézőpontra, különösen a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés mint nemzetközi szerződés által megállá-

1463 NAGY (1944) i. m. 44.

1464 PÁL Gábor: Kisebbségi egyezmény és magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/17. 618–620.; BÁRDI (2013) i. m. 470.; MIKÓ (1981b) i. m. 70.; NAGY (1944) i. m. 49.

1465 NAGY (1944) i. m. 45–46.

1466 Alexandru Vaida-Voevod miniszterelnök, külügyminiszter felszólalása a Képviselőház ülésén. (Bukarest, 1919. december 16.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 227.

1467 Hegedüs Nándor felirati vitában tett hozzászólása során Pamfil Şeicarú közbeszólása szerint „Az alkotmány a gyulafehérvári határozatok felett áll”. (1929. november 26.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képvislet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 317.; BÁRDI (2013) i. m. 470.; GYÖRGY (2006) i. m. 8.; MANIU (1925) i. m. 11.; ROMSICS (2018b) i. m. 135., 137–138.

pított jogok és kötelezettségek román alkotmányjogi értelmezésére. Ezen alkotmányjogi értelmezés ugyanis alapvetően befolyásolta az 1923. évi Alkotmány megalkotását, ugyanakkor az alábbi nemzetközi szerződések rendelkezései a nemzetiségi jog általános részének külső aktoraként érvényesülhettek.

A nemzetközi jogi szempontból elvégzett vizsgálat kiindulópontjaként rögzítendő, hogy a nemzetközi jog egyik alapintézménye a nemzetközi szerződések betartásának kötelezettsége és ezáltal a nemzetközi szerződés belső joggal szembeni elsőbbsége.¹⁴⁶⁸ E grotiusi *pacta sunt servanda* tételt pontosította az a XIX. század vége óta általánosan elfogadott szabály, hogy a nemzetközi kötelezettség megszegése belső jogi szabályra való hivatkozással – amelynek eredője nyilvánvalóan belső politikai értékválasztásra vezethető vissza – nem igazolható,¹⁴⁶⁹ így a többnemzetiségű állam kérdésének külső nézőpontját ezen alaptételekre figyelemmel lehet felvázolni.

A *bukaresti titkos megállapodás* a fentiek szerint alapvetően nem tartalmazott a nemzeti kisebbségek szempontjából rendelkezést, csak a többnemzetiségű állam eredményét hordozta magában, és végül nem is nyert *de iure* elismerést a Párizs környéki békekonferencián.

Az 1918. május 7-i *bukaresti béke* kapcsolódó rendelkezései ugyan tételesen tartalmaztak kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseket, de azoknak – figyelemmel a Párizs környéki békerendszerre – a vizsgálat szempontjából csak annyiban volt jelentősége, hogy rávilágított Románia több mint negyvenéves nemzetközi jogi kötelezettségeinek tartalmi elmulasztására.

A fentebb ismertetettek szerint a Párizs környéki békekonferencián Románia nem nyert a nagyhatalmakkal azonos tárgyalási pozíciót,¹⁴⁷⁰ és alárendelt szerepéből fakadóan kénytelen volt az alapvetően az újjászervezett Lengyelország részére kidolgozott kisebbségvédelmi szerződésrendszer részesévé válni. A kisebbségvédelmi szerződéseket a 4.4., illetve 4.6. fejezetben ismertettek szerint a Szövetséges és Társult Főhatalmak Németország kivételével valamennyi I. világháborúban vesztes állammal megkötötték, vagy, mint Magyarország esetében, a velük kötött békeszerződés részévé tették. Ennek a szerződésrendszernek az elemét képezte a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a Román Királyság közötti Párizsi kisebbségvédelmi szerződés.¹⁴⁷¹ A Szövetséges és Társult Főhatalmak álláspontja az volt, hogy a Romániának juttatott területeken bár a román elem tagadhatatlanul többségben

1468 KOVÁCS (2003) i. m. 43–44., 123–124., 128.

1469 SHAW, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2008. 132–133.

1470 L. BALOGH (2020) i. m. 37., 52.; ROMSICS (2018b) i. m. 201–202.

1471 FÁBIÁN Gyula: Jogi keretek. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2017. 232–233.; JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. 1/8. 254–259.; EGYED (2013) i. m. 271–272.; L. BALOGH (2020) i. m. 53–57.; NAGY (1944) i. m. 23.; NEGULESCU i. m. 98., 143.; POMOGÁTS (2001) i. m. 54.

volt,¹⁴⁷² ezeken a területeken jelentős számú nemzetiség is élt.¹⁴⁷³ A többnemzetiségű állam tényéből fakadó konfliktusok lehetősége a teljes békerendszer stabilitását veszélyeztető körülményként állt fenn, így e körülményekből fakadó veszélyeket a lehető legkisebb mértékre volt szükséges redukálni.¹⁴⁷⁴ Külön hangsúlyt képezett Románia esetében az 1878-as berlini szerződésből fakadó kötelezettségek késedelmes teljesítése,¹⁴⁷⁵ *amely okok együttesen indokolták még az államterületek jogi átadása előtt, annak feltételeként¹⁴⁷⁶ a megfelelő nemzetközi jogi garanciák érvényesítését Romániával szemben.*¹⁴⁷⁷

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyalásakor ki kell hangsúlyozni azt a tényt, hogy Románia több ízben nyíltan bírálta a Szövetséges és Társult Főhatalmak fenti álláspontjait,¹⁴⁷⁸ egyrészt függetlensége és szuverenitása elleni támadásként értékelte az 1878-i berlini kongresszusra való utalásokat,¹⁴⁷⁹ másrészt az államok szuverén egyenlősége elvébe ütközőnek ítélte a kisebbségvédelmi szerződések rendszerét arra hivatkozva, hogy annak elemei a Nemzetek Szövetségének nem minden tagállamára kötelezők.¹⁴⁸⁰ A román jogirodalom ezen alapállása a későbbiek során sem változott, a *kisebbségvédelmi rendszert az univerzalitás hiánya okán alkalmatlannak tartotta*, de nem hatékonysági szempontból, hanem mert e *partialis* rendszer ezen álláspont szerint *súlyosan sértette az államok egyenlőségét és szuverenitását.*¹⁴⁸¹ Az idézett állásponttal szembeni legegyszerűbb jogi kritika alapvetően abban foglalható össze, hogy e szerződéseket pontosan az államok szuverén egyenlőségéből fakadó nemzetközi szerződéses formában rögzítették.¹⁴⁸² A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megkötésére Románia mint a nemzetközi jog szuverén alanya nem volt köteles, igaz, ebben az esetben nem, vagy csak csekélyebb mértékű területi nyereségre tett volna szert ellentételezéseként. Románia végső hivatkozása abban foglalható össze, hogy a román állam a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben foglalt kötelezettségeket mint tárgyi jogokat mindenki, így kisebbségei számára

1472 Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdésről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 885.

1473 GALÁNTAI i. m. 100–101.

1474 GALÁNTAI i. m. 84–85.

1475 L. BALOGH (2020) i. m. 54.; NAGY (1944) i. m. 22.

1476 Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök beszéde a békekonferencia plenáris ülésén, 1919. május 31-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Budapest, Maecenas, 1989. 189–192.

1477 JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8. 256.; L. BALOGH (2020) i. m. 53–54.

1478 GALÁNTAI i. m. 99.

1479 TILÉA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/6. 212.; NAGY (1944) i. m. 22.

1480 SOFRONIE George: *Contribuțiuni la o reconstrucție a dreptului minorităților.* București, „Profesorului G. Meitani. Omagiu” Tipografia I, N. Copuzeanu, 1936. 12–13., 15.; L. BALOGH (2020) i. m. 53.

1481 SULYOK István: Románia – a kisebbségi jogok úttörője. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7. 214.; SOFRONIE i. m. 30–38.

1482 ALBRECHT Ferenc: Államszuverenitás és kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6. 202–203.; JAKABFFY Elemér: Mit tettünk? *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12. 435–439.

már biztosította külön kötelezettségvállalás nélkül, így a nemzetközi kötelezettségvállalás felesleges.¹⁴⁸³

A Szövetséges és Társult Főhatalmak ezen érveket nem fogadták el, és gyakorlatilag ultimátumot intéztek a román kormánynak,¹⁴⁸⁴ amelyet követően Románia végül megkötötte a Párizsi kisebbségvédelmi szerződést¹⁴⁸⁵ azzal a módosítással, hogy a sérelmezett 1878-as berlini szerződésre vonatkozó utalást törölték.¹⁴⁸⁶ Formailag tehát a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a szerződő felek közös egyetértése és nem nagyhatalmi ultimátum folytán jött létre, azaz Románia szuverenitása a jövőben nem volt megkérdőjelezhető.¹⁴⁸⁷ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tényleges ultimátumjellege azonban döntő jelentőségű, mert a szerződésben rögzített rendelkezések elfogadásához, a rendelkezésekből fakadó jogok tényleges biztosításához hiányzott a román állam valós akarata.¹⁴⁸⁸ A kisebbségvédelemre vonatkozó valós törvényhozói akarat és szándék hiányában a későbbi, tárgyi jogszabályok megalkotása és értelmezése – ezen fiktív akaratra¹⁴⁸⁹ visszavezethetően – a kisebbségvédelmi rendelkezések lényegével ellentétes eredményekre vezetett annak ellenére, hogy a szerződésszerű teljesítés és jogalkotás szintén a szuverenitást lényegileg megtestesítő állami aktusként érvényesülhetett volna.¹⁴⁹⁰

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés részletesen szabályozta a román állam kisebbségekkel szembeni kötelezettségeit mint a kisebbségek jogait. A szerződés bevezető rendelkezései a Szövetséges és Társult Főhatalmak fent ismertetett álláspontját rögzítették a többnemzetiségű állam tényének közvetett elismerésével, és ezen okból tartalmazták, hogy Románia – az ultimátum ténye ellenére – a saját szuverén és következképpen a többi állammal egyenlő akaratóból a szabadság és az igazság biztosítékaként mind régi, mind megnövekedett államterülete lakóinak, fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül megfelelő jogokat ad, és azokat biztosítja a szerződés alkotmányjogi garanciája és nemzetközi jogi biztosítékai mellett.¹⁴⁹¹ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányjogi garanciájaként Románia vállalta a szerződés rendelkezéseinek alaptörvényként való elismerését, és kötelezte magát arra, hogy

1483 Ion I. C. Brătianu képviselő felszólalása a Képviselőház ülésén (Bukarest, 1919. december 16–17.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 237.; SÜLYÖK István: *Románia – a kisebbségi jogok úttörője*. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7. 214.; GAFTOESCU i. m. 134–137.; NAGY (1944) i. m. 22.

1484 TILEA, Viorel Virgil: *Románia diplomáciai működése*. 1919. novembertől 1920. márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/6. 210–213.; GALÁNTAI i. m. 102–105.

1485 L. BALOGH (2020) i. m. 55–56.; SZENCZEI i. m. 132.

1486 GALÁNTAI i. m. 105–108.

1487 NAGY (1944) i. m. 23.

1488 BÁRDI (2013) i. m. 32.; L. BALOGH (2020) i. m. 56.

1489 SZABÓ Miklós: *Trivium*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 100.

1490 ALBRECHT Ferenc: *Államszuverenitás és kisebbségi jogok*. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6. 203–206.

1491 NAGY (1944) i. m. 22–25.

*a szerződés rendelkezéseivel szemben sem törvényt, sem rendeletet vagy hivatalos intézkedést nem hoz, illetve ilyen állami aktus nem lehetett hatályos.*¹⁴⁹²

A nemzetközi jog elsőbbsége a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés által a román alkotmányozó, illetve törvényhozó hatalom nyilvánvaló és egyértelmű kötelezettségeit és korlátait is felállította, amelyek azonban ütköztek alkotmányos nemzetállami érték-választásával. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1920. szeptemberi 26-i ratifikálásával annak jogforrási jellege nyilvánvalóvá vált,¹⁴⁹³ azonban a rendelkezések alkotmányba foglalására, alkotmányos vagy alaptörvényjellegének elismerésére az 1923. évi alkotmányozás során a magyar kisebbség határozott kérése ellenére nem került sor,¹⁴⁹⁴ így az a külön nevesített alkotmányjogi biztosítékát nem nyerte el.¹⁴⁹⁵ A román törvényhozás megismételte az 1878 óta követett eljárását, amelyből fakadóan a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés hatékony végrehajtása kétségessé vált,¹⁴⁹⁶ sőt egyes rendelkezéseit hallgatólagosan hatályon kívül is helyezték.¹⁴⁹⁷ Az 1923. évi alkotmányozás során a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tekintetében az az álláspont nyert elismerést annak szövegével szemben, hogy a nemzetiségi kisebbségek jogai tekintetében az általános törvényhozás útján kell eljárni, mert ellenkező esetben Románia szuverenitása sérülne.¹⁴⁹⁸ *A román politikum álláspontja e körben egyértelmű volt, lényegében véve egyetlen nemzetközi szerződés sem írhatta felül a román Alkotmányt, és nem vezethetett belügyei nemzetközi ellenőrzésre.*¹⁴⁹⁹ Ezen alkotmányjogi érvelés annak fényében különösen nehezen védhető, hogy az agrárkérdéseket, illetve a lakosság tűzifaigényét alkotmányjogi jelentőségű intézményként Románia legfelsőbb szinten tárgyalta.¹⁵⁰⁰ *A román törvényhozás és politikum idézett álláspontja eredményeként a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a jogforrási hierarchiában a mindenkori alkotmány alatti törvényi szintre került. Románia a nemzetközi jog és a belső jog közötti ellentmondást a belső jog javára döntötte el, amelyhez nem csak a politikum és a törvényhozás, hanem a bírói gyakorlat is csatlakozott jogalkalmazása során.*

1492 ALBRECHT Ferenc: Állami beavatkozás és kisebbségi jog. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/10. 352–354.; GAFTOESCU i. m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i. m. 56.; NAGY (1944) i. m. 24–25.; TEODORESCU i. m. 62., 66.; SZENCZEI i. m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 66–67.; TEGHZE i. m. 237.

1493 BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (III-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/9. 337–340.; L. BALOGH (2020) i. m. 57.; MIKÓ (1981b) i. m. 70.

1494 Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 213–214.

1495 NAGY (1944) i. m. 49–50.

1496 L. BALOGH (2020) i. m. 57.

1497 NAGY (1944) i. m. 74., 77–78.

1498 NAGY (1944) i. m. 51.; RAFFAY (2001) i. m. 198.

1499 Ion I. C. Brătianu levele Victor Antonescu párizsi követnek a kisebbségi szerződésről való megállapodás feltételeiről (Bukarest, 1919. november 2.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 214–215.; GYÖRGY (2006) i. m. 8–9.

1500 NAGY (1944) i. m. 50.

Jogállami keretek között a bírói gyakorlat alapvető feladatát képezi a jogszolgáltatás, illetve a jogfejlesztés. A bírói jogértelmezés lehet *praeter legem*, azaz annak eredménye ugyan nem szerepel a tételes normában, de abból levezethető és azzal nem áll ellentétben, illetve lehet *contra legem*, azaz a tételes normával ellentétes.¹⁵⁰¹ Tekintettel arra, hogy a jog társadalmi összefüggéseiben értelmezhető, amelyre a bírák kulturális beágyazottsága és társadalmi háttere döntő befolyással bír,¹⁵⁰² e körben szükséges a román bírói gyakorlat alapállásának rövid felvázolása a nemzetközi szerződések és a román jog viszonyát illetően.

A korabeli román alkotmányos rendszerben a jogértelmezés egysége és az alkotmányos konfliktusok feloldása a Semmitő- és Ítélszék, azaz a *Curtea de Casație și Justiție* feladatát képezte¹⁵⁰³ az 1923. évi Alkotmány 103. cikke, illetve a Semmitőszék szervezetéről szóló törvény 29. cikke alapján.¹⁵⁰⁴ A Semmitő- és Ítélszék a belső jog és a nemzetközi jog viszonyát illetően a korszakban alapvetően azt az álláspontot képviselte, hogy a becikkelyezett nemzetközi szerződés a belső jog szempontjából csak az általános törvénnyel egyenlő hatályú és ezen törvényekkel azonos jogforrási hellyel rendelkezik,¹⁵⁰⁵ így a *lex posterior derogat lex priori* elve alapján a későbbi törvényhozás a korábban becikkelyezett és ezáltal törvényerőre emelt nemzetközi szerződést módosíthatta.¹⁵⁰⁶ Az értelmezés nyilvánvalóan szemben áll az *in claris non fit interpretatio* és a nemzetközi szerződések felek közötti értelmezésének¹⁵⁰⁷ és módosításának elvével,¹⁵⁰⁸ valamint a belső jog és a nemzetközi jog konfliktusát ez utóbbi javára feloldó *pacta sunt servanda* elvvel.¹⁵⁰⁹ A Semmitő- és Ítélszék ilyen tartalmú jogértelmezése illuzórikussá tette a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkalmazását, és nyíltan szemben állt annak 1. cikkével. A román alkotmányjog és bírói értelmezése ezáltal a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben foglalt kötelezettségeket és jogokat, azok tételes szabályozását a törvényhozás hatáskörébe oly módon utalta, hogy a nemzetközi szerződés rendelkezéseinek jogalkotási korlátait gyakorlatilag lebontotta. Egy későbbi Semmitő- és Ítélszék által hozott döntés pedig a fenti álláspontot is meghaladta, és a nemzetközi szer-

1501 TÓTH J. Zoltán: A bírói gyakorlat és a bírói jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 43–44.

1502 MENYHÁRD Attila: Szüksége van-e a társadalomnak jogászokra. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges. Tiszteltgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019. 61–64, 69–71.

1503 GANE, N. Alexandru: Zece ani de activitate. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucafařarul” S.A., 1936. 37.; ALEXIANU i. m. 238–241.; HITCHINS i. m. 418.; IONESCU i. m. 302–305.; MURZEA – MATEFI i. m. 240–241.; NAGY (1944) i. m. 52.; VERESS (2007) i. m. 105.

1504 A *Hivatalos Közlöny* 1925. december 20-i 282. számában kihirdetett Semmitő- és Ítélszék szervezetéről szóló törvény – lege pentru Curtea de Casație și Justiție.

1505 BALOGH Arthur: A Semmitőszék a kisebbségi szerződés erejéről. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 129.

1506 NAGY (1944) i. m. 52.; TEODORESCU i. m. 78.

1507 APÁTHY (1888) i. m. 215–217.; KOVÁCS (2003) i. m. 113.

1508 KOVÁCS (2003) i. m. 129–130.

1509 KOVÁCS (2003) i. m. 128., 235–236.

zódéseket, illetve az azokat becikkelyező törvényeket az általános törvényi szint alá helyezte.¹⁵¹⁰ A nemzetközi szerződések végrehajtására vonatkozó intézkedések alkotmányosságát vizsgálva a Semmitő- és Ítélszék megállapította, hogy a törvényhozás csupán a nemzetközi szerződések hasznossága és alkalmassága felett jogosult dönteni a ratifikáció során, azaz a nemzetközi szerződés becikkelyezése nem keletkeztet a kormányzat számára végrehajtási kötelezettséget, a nemzetközi szerződések végrehajtása a kormányzat diszkrecionális joga, és így bírói úton nem is ellenőrizhető.¹⁵¹¹ A román alkotmányjogi gondolkodásban ennek megfelelően teret nyert az az értelmezés, hogy a nemzetközi jog szabályai a ratifikálás során ugyan beépülnek a román jogba, azonban nem képezhetik a törvénytervezetek alkotmányellenessége értékelésének kritériumát sem,¹⁵¹² következésképpen a nemzetközi szerződések ratifikálásuk és törvényi formájuk ellenére az általános törvényekkel egyenlő státust sem élvezhettek.

A legfőbb bírói alkotmányjogi okfejtés következményeként a végrehajtó hatalmi ág túlsúlyba került, és mivel a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányos elismerést és alap-törvényi jelleget nem nyert el, annak érvényesülése ténylegesen a kormányzat diszkréciójától vált függővé. Visszautalva a nemzetközi jog általánosan elfogadott tételére, amely szerint a nemzetközi kötelezettség megszegése a belső jogra való hivatkozással nem igazolható,¹⁵¹³ a román bírói gyakorlat és alkotmányértelmezés súlyos kritikája fogalmazható meg, különösen annak fényében, hogy a hivatalos román politika nemzetközi szinten folyamatosan hangoztatta a *pacta sunt servanda* elv betartásának fontosságát, kiemelve, hogy annak megfelelően jár el külpolitikája során.¹⁵¹⁴ A fentieket összegezve megállapítható, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megkötése és az abban vállalt kötelezettségek teljesítése a Romániához csatolt területek átadásának¹⁵¹⁵ feltételeként került rögzítésre, azonban a területgyarapodás ellenére a feltételek román állami oldalról való tartalmi teljesítését Románia megtagadta, a szerződésben foglalt alkotmányjogi garancia illuzórikus volt.

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés kisebbségvédelmi rendszerének alkotmányjogi biztosítéka mellett nemzetközi garanciarendszert is felállított oly módon, hogy az abban foglalt jogokat, illetve az általa érintett személyeket a Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezte.¹⁵¹⁶ A garanciarendszer különös aspektusát képezte, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződést a nemzetközi jogtól idegen módon a felek önmaguk nem, csak a Nem-

1510 NAGY (1944) i. m. 54–56.

1511 NAGY (1944) i. m. 54–55.

1512 VASILIU, G. Constatin: Consiliul Legislativ și interpretarea constituției. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., 1936. 316.

1513 SHAW i. m. 132.

1514 PUȘCAȘ – VESA i. m. 169–172.

1515 BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7. 258.; SOFRONIE i. m. 10–11.

1516 NEGULESCU i. m. 147.; L. BALOGH (2020) i. m. 56–57.

zetek Szövetsége Tanácsának hozzájárulásával módosíthatták, így ezen rendelkezéseket a román törvényhozás, végrehajtás, illetve igazságszolgáltatás elvben nem negligálhatta. Mivel az alkotmányjogi garancia a fentiek szerint alapvetően nem volt alkalmas a kisebbségvédelem érvényesülésére, így a nemzetközi jogi garanciarendszer vált kiemelkedő fontosságúvá, a nemzeti kisebbségek védelme pedig a román állam keretein kívüli fórumokon jelent meg, és ott nyert bizonyos szintű érvényesülést az értekezés 4.6. fejezetében bemutatott módon.

A többnemzetiségű román állam nemzeti kisebbségi jogát vizsgáló két fenti nézőpont alapjain válik elemezhetővé a következőkben a Román Királyság 1923. évi Alkotmánya, az általa felállított alkotmányos környezet jogi valósága, államrendje és részben kisebbségi jogi gyakorlata.

3.3.4. Az 1923. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923–1938 között

Az I. világháború megvalósította a román nemzeti és állami célokat, amelynek jogi eredményeként megalkották a területében megnövekedett Románia 1923. évi Alkotmányát,¹⁵¹⁷ amely 1923. március 28-án nyert királyi szentesítést.¹⁵¹⁸

Az 1923. évi Alkotmány megalkotását alapvetően a békeszerződések által megnövekedett államterület, valamint az 1866 óta eltelt időszak gazdasági, társadalmi változásai,¹⁵¹⁹ az 1866. évi Alkotmány tételes alkotmányjogi szabályokkal összeegyeztethetetlen rendeleti úton való módosításai egyaránt indokolták.¹⁵²⁰ Az alkotmányozás során a tudományos élet és a politikum képviselői¹⁵²¹ egyaránt fontos elképzeléseket és javaslatokat fogalmaztak meg, beismerve az 1866. évi Alkotmány súlyos fogyatékosait,¹⁵²² egyben megfogalmazva azt az igényt, hogy az új román állam új alaptörvénye egy valós és hatékony alkotmányosság alapja legyen.¹⁵²³ Ennek megfelelően egyes szerzők kiemelt szerepet tulajdonítottak többek között a Gyulafehérvári Határozatoknak és az abban foglalt alapelveknek,¹⁵²⁴ a decentrali-

1517 MARCU (1997) i. m. 221–224.; MURZEA – MATEFI i. m. 239.

1518 IONESCU i. m. 744.

1519 DURANDIN i. m. 224–225.; IONESCU i. m. 740–741.; MURZEA – MATEFI i. m. 236–238.; VERESS (2007) i. m. 104.

1520 NAGY (1944) i. m. 15.

1521 SÜLYÖK István: Könyvszemle – Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 121–128.; IONESCU i. m. 742–744.

1522 DURANDIN i. m. 224–225.

1523 NAGY (1944) i. m. 25.

1524 BOILĂ, Romul: Principiile constituției noi. In: DISSCESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 383.; SÜLYÖK István: Könyvszemle – Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 126.

zációnak és a régiók sajátosságainak is.¹⁵²⁵ E tételek szemléltetésére állhat két állásfoglalás is az alábbiak szerint. Romul Boilă alapvető szinten¹⁵²⁶ rögzítette, hogy:

„Az anyanyelvhez való jog elismerése az új alkotmány alapelve kell hogy legyen, még a más nemzeti polgárok összessége számára is, a gyulafehérvári határozatoknak megfelelően. Biztosítván az új alkotmányban a nemzetiségek jogát anyanyelvükhöz felekezeti, iskolai, kulturális, társadalmi és gazdasági téren, valamint különösen azt, hogy bizonyos természetes feltételek mellett, a bíróságok anyanyelvükön ítélekezzenek ügyekben, még pedig, ha rendelkezésre állanak, saját kebelükből való egyének által: – úgy a legszabadelvűbb utat választottuk a nemzetiségek kérdésének megoldásához. Ezeknek az elveknek elfogadása által, amelyeket a gyulafehérvári határozatok állapítottak meg [...] többet adnánk azon kikötéseknél, amelyeket a kisebbségi szerződés a román államra ró. Sem a gyulafehérvári nemzetgyűlés, sem mi (a román nemzeti párt) nem akarunk oly messzire menni, hogy a nemzetiségeknek valamelyes külön politikai személyiséget biztosítsunk, önkormányzattal és külön területtel.”

A régiók sajátosságait pedig Georghe Grigorovici emelte ki¹⁵²⁷ mint alkotmányos jelentőségű kérdést:

„[...] a román államnak, Nagyromániának hatalmas foederatióra van szüksége s nem az állami központosításra: nem azoknak a kormányzati szerveknek megsemmisítése kívánatos, amelyek a csatolt tartományokban megvannak, hanem Nagybritanniához hasonló foederalistikus rendszernek a megteremtése, amelyben köztársaságok állanak császárságok mellett. [...] Vagy talán útjába lehet ennek állítani a régát mentalitását, amely azt hiszi, hogy a csatolt tartományok szolgátságban éltek, amely kiterjedt a politikai jogokra is? A Romániához csatolt tartományokban sohasem dívott a politikai elnyomatás. Az elnyomatás nemzeti volt. [...] az erdélyi román polgárság beszélt, nem egyéb, mint törekvés az ország uraivá válni. [...] Minekutána a nemzeti eszme beteljesült s az (erdélyi) románok uralkodó, előjogokat élvező nemzeté

1525 GRIGOROVICI, G: Constituția sovietică și constituția democratică. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 70–71.; SULLYOK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 124–125.

1526 BOILĂ i. m. 383. – fordította SULLYOK István: Könyvszemle – Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 126.

1527 GRIGOROVICI i. m. 70–71. – fordította SULLYOK István: Könyvszemle – Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 124–125.

lettek, a román nyelv pedig államnyelvé vált, jönnek ugyanazon nyelvű testvéreik az állam központjából és azt mondják: nem, nem lehet, nem ismerem el a magyarok idején szerzett jogokat, adok nektek másokat, alsóbbrendűeket azoknál, aminőket az idegen uralom alatt élveztetek.”

A fentiekben kifejtett tényezők és nézőpontok ellenére a többségi álláspont változatlanul az egységes nemzetállam kiinduló koncepcióját vallotta,¹⁵²⁸ és ennek jegyében nyíltan megtagadták az alkotmányozás során a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányba foglalását, kiemelve, hogy *kisebbségek nem léteznek a minden polgár egyenlőségén alapuló román államban.*¹⁵²⁹ Az egységes nemzeti állam ilyen felfogása ab ovo kizárta a nemzetiségek bármilyen szintű jogokban részesítését a nemzetközi kötelezettségek előírásai ellenére. Jogi szempontból elemzve a kérdést kiemelendő, hogy a román állam a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyalása alatt nyilvánosan közzétette érinthetetlen szuverenitás felfogását és doktrínáját a 3.3.3. alfejezetben ismertettek szerint, azaz a nemzetközi kötelezettségvállalás és teljesítése tekintetében a román állam fiktív akarattal rendelkezett, illetve tagadta a nemzetközi jog primátusát. Politikai szempontból vizsgálva a kérdést a kisebbségi jogok kodifikációjának elutasítását az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének tanulsága képezte.¹⁵³⁰ Ausztria–Magyarország esetében az *eltérő mértékű, de a nemzetiségi kihívást elismerő és azt alkotmányosan kezelő állam által adott jogok alapján megerősödött nemzetiségi mozgalmak végső soron a kettős monarchia szétesését jelentő önrendelkezési jog gyakorlásához vezettek.* Az ezen eredményeket kívánó, azokat megalapozó nemzetiségi mozgalmakban aktív szerepet vállaló korábbi nemzetiségi mozgalmak tagjai nagy számban már az új román állam vezető politikusaiként és törvényhozóiként vonhatták le a dualista monarchia szétesésére vezető folyamatok tanulságait, és fordultak szembe korábbi elveikkel, amelyeket alig pár éve a magyar törvényhozás padosraiban, illetve a Gyulafehérvári Határozatokban nyilvánosan is megfogalmaztak.

1528 GUSTI, Dimitrie: Cuvânt de deschidere. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene.* București, Institutul Social Român, 1922. 2. – „Nemzeti államunk — az óriási világháborúban szerzett kevés pozitív javak egyike — a (román) nemzet jogi és politikai megszemélyesítése.” In: SULYOK István: *Könyvszemle – Románia új alkotmánya. Magyar Kisebbség, 1922. I/4. 122.; VERESS (2007) i. m. 104.*

1529 BALÁZS i. m. 34–35.

1530 BRĂȚIANU, I. Vintilă: Nevoile statului modern și constituția României Mari. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene.* București, Institutul Social Român, 1922. 27–28. „Az első elv, amelynek az új alkotmányt át kell hatnia, az, hogy megőrizze a román állam egységes nemzeti jellegét, amihez jogot ad nemzetünknek túlnyomó többsége. Ezt a pontot annál is szükségesebb tisztázni, mert a kisebbségi egyezmény alakjában megkísérelték ennek a jellegnek gyengítését és ígéretekkel — amelyeket szerencsére nem váltottak be — arra törekedtek, hogy Nagyromániát új és szerencsétlen Ausztria-Magyarországgá tegyék.” In: SULYOK István: *Könyvszemle – Románia új alkotmánya. Magyar Kisebbség, 1922. I/4. 123.; NAGY (1944) i. m. 26.*

Az alkotmányozás során ténylegesen történelmi lehetőség volt többek között a különböző régiók¹⁵³¹ és a többnemzetiségű állam tényéből fakadó társadalmi alapállás, valamint a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit elismerő, a kisebbségeket ténylegesen integráló alkotmány megalkotására. A fentebb felvázolt belső és külső alapok ellenére azonban az alkotmányjogi értékválasztás nem került módosításra, az 1923. évi Alkotmány 1. cikke változatlanul az egységes és oszthatatlan állam, de már a nemzetállam alapján állt¹⁵³² a fiatal nemzetállamok türelmetlen nacionalizmusának példájaként,¹⁵³³ amelyet többek között a nacionalista alapállás sikerességéből levont tanulságok és eredmények is megalapoztak.

Az alkotmányozás mint az alkotmány tartalmának megállapítása ugyan a nemzeti szuverenitás kérdése,¹⁵³⁴ azonban a tárgyi esetben annak tényleges korlátját kellett volna képeznie a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányjogi biztosítékainak. A nemzetközi jogból fakadó alkotmányjogi garanciát azonban a fentiek szerint nem vette figyelembe a román alkotmányozó, *Románia a korszakban mindvégig központosító politikát folytatott a nemzetállam megteremtése érdekében.*¹⁵³⁵ Elvi szinten ugyan az alkotmány az általános törvényhozással szemben *nem a kormányzás eszköze, és ily módon nem egyetlen irányt kell kijelölnie a törvényhozás számára, ezzel is szolgálva a társadalmi stabilitást,*¹⁵³⁶ azonban az egységes és oszthatatlan nemzetállam elvi alapjának és céljának – ismételt – rögzítése¹⁵³⁷ ezen cél elérésének tényleges kormányzati eszközévé tette¹⁵³⁸ mind az 1923. évi, mind az 1938. évi román Alkotmányt. A román politikum kisebbségellenes attitűdjéből és homogén nemzetállami alapállásából fakadóan a korszakban így az állam nem vált tényleges demokráciává, centralizációs és homogenizációs politikája évszázados viszonyok áttörését eredményezte.¹⁵³⁹

A nemzetállami célnak mindkét korabeli alkotmány ténylegesen alárendelt volt, a nemzetállam megteremtésének elsődleges programja államszervezeti változásoktól függetlenül valamennyi jogalkotási, végrehajtási és jogalkalmazói aktusban érvényesült, azt – a nemzeti kisebbségek kivételével – megváltozhatatlan értékmérőnek és közös nevezőnek tekintették. Románia esetében az egységes, oszthatatlan román nemzetállam azóta – a pragmatista alkotmányértelmezés példájaként¹⁵⁴⁰ – érinthetetlen tétellé vált, amelyet Románia hatályos Alkotmánya 152. cikk (1) bekezdése több

1531 BÁRDI (2013) i. m. 13.; GRIGOROVICI i. m. 69., 73.

1532 FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. 11–12.; BRĂTIANU i. m. 28.; IONESCU i. m. 745.; MURZEA – MATEFI i. m. 239.; ROMSICS (2018b) i. m. 311.; ROMSICS (2020b) i. m. 229.; TEODORESCU i. m. 25.

1533 LUKACS, John: *A történetírás jövője*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012. 37.; GRIGOROVICI i. m. 73.

1534 TRÓCSÁNYI (2014) i. m. 17.

1535 CORNELIUS i. m. 144–146.; HITCHINS i. m. 445–446.; ROMSICS (2018b) i. m. 311–312.; VERESS (2007) i. m. 104.

1536 CSINK Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 31–32.; TÓTH i. m. 46.

1537 DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i. m. 35–36.; PĂCURARIU i. m. 337–338.

1538 MURZEA – MATEFI i. m. 243.

1539 GYÓRI SZABÓ i. m. 86–87.

1540 TÓTH i. m. 70–71., 134–136.

tárgy mellett *kizár az alkotmánymódosítás köréből*. Az alkotmánymódosítás tiltott tárgyainak meghatározása ugyan nem ismeretlen az alkotmányjogban,¹⁵⁴¹ *a nemzetállami eszme ilyen tárggyá tétele annak történelmi hagyományain túl a nemzetállami kiindulópont különös, az állami minőség lényegét meghatározó jellegét hivatott hangsúlyozni*.

*A nemzetállami alapállást pontosította és a jogegyenlőség 1923. évi Alkotmány 5. cikkében formai teljesítését árnyalta a román alkotmányjog azon felfogása, amely szerint a nemzet tagjai egyének,¹⁵⁴² de a nemzet egyfajta spirituális-lelki közösség, amely lelki alapon manifesztálódva összetartozás-tudatként érvényesül.1543 *Az így felfogott nemzet mint közösség a letéteményese a népakaratnak és ezáltal a szuverenitásnak, tehát a nemzet különleges jogtudattal rendelkezik saját sorsát illetően, és így alkot a népakarat kifejezésével nemzetállamot, és e nemzetállam eredményez jogállamot.1544 *A román alkotmányjogi gondolkodásból tehát az a nyilvánvaló következtetés vonható le, hogy a nemzet mint közösség tagja csak az lehet, aki a fenti lelki összetartozást vallja, elvégre csak ezen egyének közössége fejezheti ki a népakaratot és lehet alanya a szuverenitásnak mint az állam fogalmi elemének.* Következésképpen a román lelki összetartozás egyéni megvallása, annak tudata és az azzal való azonosulás hiányában a kirekesztés, a kisebbségek alárendeltsége alkotmányjogi legitimitást nyerhetett. Szembeállítva ezt a tételt a deáki–eötvösi politikai nemzet koncepcióval lényegi különbségre lehet figyelni. *A politikai magyar nemzet koncepciója a közös identitás eredményét remélte, szorgalmazta, azt kívánatosnak tartotta, de nem tartalmazta az azzal azonosulni nem kívánók politikai közösségből és jogokból való kirekesztését, ezzel szemben a román felfogás az azonosulást a közösség tagjává válás és ezáltal a jogok élvezetének feltételeként értelmezte, elutasítás esetében a közösségből és a jogokból való kirekesztést legitim következménynek tekintette.***

A román alkotmányjog ugyan elismerte a tény, hogy a kisebbségek kérdése elválaszthatatlan a nemzetfogalomtól,¹⁵⁴⁵ azonban a fentiek szerint az *egyéni azonosulási feltételt tűzve ki individualista alapállást vallott, azonosulás hiányában a nemzeti kisebbségek kérdését pusztán számszaki kérdésnek tekintette.1546 *A fenti összefüggés egyben magyarázatot ad a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés formai teljesítését eredményező román álláspont eddig feltárt tényezőin túl arra, hogy bár a román irodalom által sem vitatott módon a kisebbségi szerződések lényege a faji, nyelvi, vallási kisebbségek jogainak biztosítása,¹⁵⁴⁷ de ezen jogok a többség–kisebbség relációjában csak egyéni és nem közösségi szinten értelmezhetők.1548 *Ennek megfelelően mind az 1923. évi Alkotmány, mind az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt a kisebbségek***

1541 KILÉNYI Géza: *Összehasonlító alkotmányjog. Az államszervezet*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2008. 41–42.

1542 BUDIȘTEANU i. m. 13.; TEODORESCU i. m. 49–50.

1543 ALEXIANU i. m. 10.; DISSESCU i. m. 619.

1544 GAFTOESCU, i. m. 41–43.

1545 GAFTOESCU i. m. 52–53.

1546 GAFTOESCU i. m. 54–55.

1547 GAFTOESCU i. m. 56.

1548 GAFTOESCU i. m. 59–60., 68., 79–85., 148–150.

tagjai mint egyének a jogegyenlőség deklarálása ellenére amennyiben a román nemzethez tartozás feltételét nem fogadták el, és mint közösségek egyaránt alárendelt statusba kerültek. A kisebbségeket ennek megfelelően politikai, gazdasági és jogi kiszolgáltatottságnak tették ki, így a román államnacionalizmus és annak joga által támogatott nemzetépítési technikák okán ellehetetlenült a többség–kisebbség viszony és az integráció.¹⁵⁴⁹ A román politika fenti lényegi alapállását, ezáltal a nemzetközi kötelezettségek kisebbségvédelmi aspektusának illúzió természetét az alkotmányozás során Constantin Angheliescu oktatási miniszter, későbbi miniszterelnök akként foglalta össze, hogy a román állampolgárság mellett a magyarok nem maradhatnak meg magyaroknak.¹⁵⁵⁰

Az 1923. évi Alkotmányban az alábbiakban bemutatott jogok és az állampolgári jogegyenlőség, valamint a kisebbségek védelmének kötelezettsége a nemzetállami céllal feloldhatatlan ellentétben állt,¹⁵⁵¹ amely viszony megoldását a nemzetközi kötelezettségek figyelmen kívül hagyásán túl direkt és indirekt asszimilációs politikával képzelte el a román állam. Az állampolgári jogegyenlőség ennek megfelelően az alacsonyabb szintű jogszabályok megalkotása, illetve végrehajtása során súlyos torzulásokat szenvedett.¹⁵⁵² A formai szempontú egyenlőség annak deklarálása ellenére hierarchizáláshoz és tényleges kirekesztéshez vezethet,¹⁵⁵³ amely megkülönböztetés és kizárás a korszakban a kisebbségek esetében szinte valamennyi jog tekintetében ténylegesen be is következett.¹⁵⁵⁴ A jogalkotást és a végrehajtást döntően befolyásolta az egységes nemzetállam megalkotásának célja és politikai programja, amelyből fakadóan nyíltan alkotmány sértő módon járt el több esetben a törvényhozás, a központi kormányzat, illetve a helyi közigazgatás és az igazságszolgáltatás.

Az alkotmányozás további súlyos kritikáját képezi egyebekben, hogy annak során semmiben nem tartotta be a román parlament az 1866. évi Alkotmány rendelkezéseit,¹⁵⁵⁵ amely eljárási szabályszegés az 1938. évi Alkotmány elfogadása során is megismétlődött.¹⁵⁵⁶

1549 BOTTONI, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2008. 6–7.

1550 „»És mi román állampolgárok, de magyarok is maradunk!« – jelentette ki Sándor József amelyre válaszként Constantin Angheliescu közoktatási miniszter kijelentette: »Ez nem lehetséges.« amely kijelentést egészítette ki Alexandru Iteanu közbevetése, mely szerint »Egy román parlamentben nem lehet 'magyar szellem'-ről beszélni.«” – Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 229., 234.; BÍRÓ (1999) i. m. 192.

1551 BOIA (2016). i. m. 45–46.

1552 NAGY (1944) i. m. 65–69.

1553 GYÖRFI Tamás – HEGYI Szabolcs: *Autoritás és legitimitás*. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002. 61–63.

1554 BÁRDI (2013) i. m. 213–214.; ROMSICS (2020b) i. m. 229–233.

1555 Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 426.; NAGY (1944) i. m. 26–27.; VERESS (2007) i. m. 104.

1556 NAGY (1944) i. m. 23–33.

Az eljárási szabályok megsértése a legitimitással összefüggésben formális érvénytelenséget eredményez, így az nem is vezethet a társadalmi akarat kifejezésére.¹⁵⁵⁷ Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány gyakorlatilag a Liberális Párt által megalkotott konstitúció volt,¹⁵⁵⁸ az ellenzéki képviselők ezért a tárgyalása alatt ki is vonultak, nem ismerték el a törvényhozás alkotmányozói jogát, magát az elfogadott 1923. évi Alkotmányt semmisnek tekintették.¹⁵⁵⁹ Amennyiben elfogadjuk azt a tételt, hogy egy jó alkotmánynak a társadalom értékvilágát kell kifejeznie, és elfogadásához nehéz utólag konszenzust teremteni,¹⁵⁶⁰ belátható, hogy 1923-ban az alkotmányozási kényszer ellenére konszenzusra törekvés nem volt megállapítható. Az ellenzéki nyilatkozatok hatástalanul utaltak vissza az egyesülési határozatokból fakadó erkölcsi kötelezettségekre, az államterület eltérő társadalmi sajátosságaira, kiemelve, hogy az egyesülési határozatok a tényleges jogi alapjai a régi királyság és az újonnan szerzett tartományok viszonyának.¹⁵⁶¹ A nyilatkozatok figyelmen kívül hagyása az alkotmányosság másik kritikáját is jelenti, különösen a mérsékletesség szemszögéből.¹⁵⁶² Az egységes nemzetállami eszme és államcél azonban a fenti körülményeket annak ellenére nem vette figyelembe, hogy a nemzetgyűlési határozatokat – a háborús véráldozat eredményén túl¹⁵⁶³ – az egységes és oszthatatlan nemzetállam legitimációs alapjának tekintették.¹⁵⁶⁴

Természetesen a román ellenzék képviselői alapvetően nem tagadták a nemzetállami alapállást, a többséggel azonosan a kisebbségi kérdés megoldását alapvetően szintén az egyéni jogok talaján képzelték el, figyelemmel arra, hogy általuk is korábban képviselt módon a kollektív jogok elismerése a kisebbségek jogalanyiségával a politikai autonómiát jelentette volna.¹⁵⁶⁵ A nemzetiségi képviselők értelemszerűen a nemzetközi kötelezettségekből fakadó feladatokat,¹⁵⁶⁶ illetve a magyar nemzetiségi jogalkotás eredményeit és a Gyulafehérvári Határozatokat ismertetve fogalmazták meg álláspontjukat.¹⁵⁶⁷

1557 MOLNÁR András: Adalékok az 'alkotmányellenes alkotmánymódosítás' problémájához. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 248–249.

1558 JAKABFFY Elemér: Az alkotmány. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6. 197., 201.; MURZEA – MATEFI i. m. 238–239.; VERESS (2007) i. m. 104.

1559 NAGY (1944) i. m. 27.

1560 PACZOLAY Péter: Előszó. In: MOLNÁR Benedek – NÉMETH Márton – TÓTH Péter (szerk.): *Mérlegen az Alaptörvény*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2013. 7–8.

1561 NAGY (1944) i. m. 26–29.

1562 MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 820.

1563 Hegedüs Nándor felirati vitában tett felszólalása (1929. november 26.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 324.

1564 MURZEA – MATEFI i. m. 232., 239.

1565 MATEIU, Ion: *Doctrina de stat a problemei minoritare*. București, Imprimeriile „Independența”, 1929. 13–14.

1566 WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. II/7. 253–256.

1567 Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 400–432.

Az 1923. évi Alkotmány az egységes nemzetállam céljának formai rögzítésre ellenére a megfontolt alkotmányozás hiánya¹⁵⁶⁸ okán kudarcot szenvedett, a valóságban sem a jogegyenlőség, sem pedig az újonnan megszerzett területek valós integrációját nem eredményezte. A fentiekben idézett, regionális különbségek érvényesítését szorgalmazó nyilatkozatokat és a központosítás elleni politikai kritikát később a besszarábiai és különösen az erdélyi képviselők többször is megismételték,¹⁵⁶⁹ azaz az 1923. évi Alkotmányt nem csak a kisebbségek,¹⁵⁷⁰ hanem az ellenzék mellett különösen a besszarábiai és erdélyi területek képviselői sem fogadták el,¹⁵⁷¹ és a jövőben is volt többek között az erdélyi régió autonómiájáért síkra szálló mozgalom.¹⁵⁷²

A régiók és a kisebbségek, valamint az alkotmányos jogok és a nemzetközi kötelezettségek különleges viszonyai által felállított integrációs kihívásokat Iuliu Maniu, a magyar országgyűlés korábbi képviselője és Románia későbbi miniszterelnöke az alábbiak szerint foglalta össze, mint a Román Nemzeti Párt elnöke 1925. május 11-én Bukarestben tartott előadásán.¹⁵⁷³

Iuliu Maniu a kisebbségi kérdést számszaki kérdésen túl már kulturális, gazdasági és szociális tényezőként is kezelte,¹⁵⁷⁴ amelynek hatását a törvényhozásban, közigazgatásban, igazságszolgáltatásban és közoktatásban egyaránt le kívánta vonni. Iuliu Maniu álláspontja szerint a kérdés megoldása során Romániának, hasonlóan a Nemzetiségi törvény vitájában elhangzott érvekhez, alapvetően az állam területi integritását – értve ezalatt a román nemzetállam lelki és testi egységesülését – kell szem előtt tartania a különbségek értelemszerű elismerésén túl.¹⁵⁷⁵ A román nemzeti állam szempontjából annak területi épsége elsődleges, amelynek biztosítása és ezáltal az államszervezet felépítése különösen az államnyelv primátusán, a román kultúra és egyházak támogatásán, a hadsereg, a parasztság, az ipar és kereskedelem fejlesztésén és ezáltal a régiók közötti különbségek mérséklésén mint államszervezési alapelveken állhat, amelyeket kiegészít a külföldi románok országon belüli letelepítése és egyben a külföldi elemek letelepedésének korlátozása.¹⁵⁷⁶

Mindazonáltal, szemben a román politikum többségi álláspontjával, Iuliu Maniu elismerte a többnemzetiségű állam tényét, amelyből fakadóan az igazságos és méltányos érdekek kielégítését szintén államszervezési elvnek nyilvánította, és így elutasította a centralizációt,¹⁵⁷⁷ egyben elfogadta a Nem-

1568 Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 225–226., 232.

1569 BÁRDI (2013) i. m. 212–213.; BOIA (2016) i. m. 66–71.; POMOGÁTS (2001) i. m. 98–99., 158–159.

1570 GYÖRGY (2006) i. m. 31–32.

1571 FEGYVERESI i. m. 371.

1572 KÖPECZI i. m. 585.

1573 BÁRDI (2013) i. m. 128–129.; BÍRÓ (2002) i. m. 313.; MANIU (1925) i. m. 1–21.

1574 BÁRDI (2013) i. m. 128–129.

1575 MANIU (1925) i. m. 2–3.

1576 Maniu Gyula a kisebbségekről. *Magyar Kisebbség*, 1924 III/11. [a továbbiakban: MANIU (1924b)] 477–479.

1577 MANIU (1925) i. m. 5.

zetek Szövetsége által felállított jogvédelmi rendszer történelmi fejlődés által indukált eredményét is.¹⁵⁷⁸ Iuliu Maniu a kisebbségek kérdése tekintetében tehát az államszervezési elvek és a nemzetközi jog szempontjainak együttese által elvárt *konzolidációra törekedett*, amely által *elfogadta a kisebbségek javára egyes kollektív jogok biztosítását a fenti alapelvek érvényesülése esetén*,¹⁵⁷⁹ amely gyakorlatilag a korábbi magyar állampolitikának megfelelő álláspontot jelentette, igaz, fordított előjellel. Románia sajátos viszonyait elemezve Iuliu Maniu programjában arra a következtetésre jutott, hogy alapvetően a német és a magyar kisebbség mint valós politikai öntudattal rendelkező nemzetiségek kérdése az, amely valós kihívásokkal szembesíti a román államot, azonban ez a kihívás *demokratikus keretek között az államepséget nem veszélyezteti*.¹⁵⁸⁰ Következésképpen Iuliu Maniu szerint a nemzetközi kötelezettségekből, a Nemzetiségi törvény példájából, a Gyulafehérvári Határozatokból és emberességi okaiból – a jogokért való hosszú történelmi küzdelem áldozatából – egyaránt indokolt a megfelelő jogalkotási lépések megtétele és az 1923. évi Alkotmányban garantált jogok tartalmi kifejtése,¹⁵⁸¹ amely álláspont indirekt módon elismerte az 1923. évi Alkotmány programjellegű formális érvényesülését. Az okfejtés egyebekben kifejezetten tagadta azt – a különösen a magyar kisebbség közvélekedésében mintegy axiómaként élő – álláspontot, amely szerint a Gyulafehérvári Határozatok az autonómia ígérését és kötelezettségvállalását tartalmazta volna, amely kötelezettség nem fakadt a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésből sem.¹⁵⁸² *Iuliu Maniu programjából összességében azt a következtetést lehet levonni, hogy a területi autonómia egyrészt nem kötelezettség az állam oldaláról, másrészt kivitelezése lehetetlen – amely okfejtés szintén azonos a korábbi magyar állásponttal –, ugyanakkor a nemzetiségi kérdés megoldása a fenti alapelvek tiszteletben tartásával, hatékony államszervezéssel és az alkotmányos jogok kifejtésével és érvényesítésével, egyes kollektív jogok elismerésével és nem az erőszakos asszimilációval oldható meg.*

Az alkotmányozás és jogalkotás, illetve a román politikum vezető rétegeinek eltérő kiindulópontjai mindezek alapján oly módon összegezhetők, hogy a politikai élet ellentétes oldalain egyezően elfogadott alapelveként rögzített nemzetállami cél elérését a magyarországi szocializáció hatása alatt politikussá érett Iuliu Maniu alapvetően a magyar minta szerinti nyelvi kérdésekre összpontosítva képzelte el, és egyfajta integratív politikát vallott,¹⁵⁸³ vele szemben az ókirálysági elitet megtestesítő Brătianu fivérek a kisebbségek gazdasági alapjainak ellehetetlenítését és a nyílt diszkriminációt támogatták.¹⁵⁸⁴

1578 MANIU (1924a) i. m. 480.; MANIU (1924b) i. m. 517–518.; MANIU (1925) i. m. 4.

1579 MANIU (1924a) i. m. 518.

1580 MANIU (1925) i. m. 4.

1581 MANIU (1924a) i. m. 518–521.; MANIU (1925) i. m. 8.

1582 MANIU (1924a) i. m. 522–524.; MANIU (1925) i. m. 11.

1583 BÁRDI (2013) i. m. 212–213.

1584 BÁRDI Nándor: Politikai keretek. In: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, 2016. 441–442.; BÁRDI (2013) i. m. 213.

Az 1923. évi Alkotmány 1. cikke ezeken az alapokon átvette az 1866. évi Alkotmány azonos értelmű alaprendelkezését, de kihangsúlyozta az egységes és oszthatatlan állam nemzeti jellegét.¹⁵⁸⁵ Az 1866. évi Alkotmány idejében az egységes és oszthatatlan államra mint nemzetállamra vonatkozó rendelkezés a valós tényhellyel gyakorlatilag egyező volt, mindez azonban 1923-ban már nem volt megállapítható.¹⁵⁸⁶ A *nem valós állapot közjogi alaptétellé* minősítése mind a Gyulafehérvári Határozatok, mind a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit *a végrehajtás valós esélyétől fosztotta meg*, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alaptörvényi elismerésének megtagadása annak rendelkezéseivel tökéletesen ellentétes alkotmányozást jelentett a fentiekben kifejtettek szerint. Az 1923. évi Alkotmány 137. cikke egyebekben az 1. cikkben rögzített egységes nemzetállam alapfeltételeinek *de facto* hiányát ismerte el, amikor előírta a román állam különböző részeiben hatályos jogszabályok felülvizsgálati kötelezettségét mind az alkotmánnyal való összhang, mind pedig a törvényhozás egysége érdekében, egyben hatályon kívül helyezte valamennyi, az 1923. évi Alkotmánnyal ellentétes jogszabályt.¹⁵⁸⁷ A jogszabályok fenti alkotmányos kötelezettség teljesítéseként elvégzett felülvizsgálata, egységesítése és alkotmányossági kontrollja a román törvényhozási tanács hatalmas feladatát képezte 1926. január 1-től,¹⁵⁸⁸ amely testület működése első tíz évében 1623 törvény és 429 rendelet esetében látta el feladatát.¹⁵⁸⁹ A jogegységesítés feladatát felülvizsgálat és módosítás útján hajtották végre,¹⁵⁹⁰ amely eljárás során az Ókirályság jogának, a német alapokon nyugvó jognak, a magyar szokásjog intézményeinek és a besszarábiai szláv jognak az összhangját kívánták – feszültségeket és az ügyvédi kamarákkal való konfrontációt is felvállalva – megteremteni.¹⁵⁹¹ A teljes jogegységesítést a korszakban nem sikerült véghezvinni, annak lezárására Besszarábia esetében

1585 KÖPECZI i. m. 587.; MATEIU i. m. 25–26.; MURZEA – MATEFI i. m. 240.; PĂCURARIU i. m. 337–338.; VERESS (2007) i. m. 104.

1586 SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936–1939) – Kelet-Közép-Európa. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1081.; BOIA (2016) i. m. 43–44.; PĂCURARIU i. m. 338.; ROMSICS (2018b) i. m. 309–311.

1587 ALEXIANU i. m. 460–461.; GYÖRGY (2006) i. m. 7.; MARCU (1997) i. m. 231.

1588 IONESCU-DOLJ, Ioan: Consiliul Legislativ – 10 ani de existență – ce ar fi trebuit să fie potrivit legei sale organice și ce este. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., 1936. 62–63. MURZEA – MATEFI i. m. 233–236.

1589 GANE i. m. 7–59.

1590 FILITTI, C. Ioan: Originea și rostul constituțional ale Consiliului Legislativ. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., 1936. 96.

1591 ELIESCU, Mihail: Câteva cuvinte despre proiectul Codului Civil. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., 1936. 167–169.; FRITZ László: A törvények egységesítése. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/20. 723–732.; FRITZ László: A törvények egységesítése (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1931. X/21. 764–773.; VERESS (2019) i. m. 160–167.

1928-ban, Bukovina esetében 1938-ban, míg az ekkor már kettéosztott erdélyi területek esetében csak 1943-ban került sor.¹⁵⁹²

A korszerű alkotmányokkal szemben elvárás a jogok és kötelezettségek államszervezeti kérdéseket megelőző tárgyalása és az alkotmány közönséges törvények köréből való kiemélése.¹⁵⁹³ Az 1923. évi Alkotmány ezen kritériumokat alapvetően teljesítette a korabeli román alkotmányjogi gondolkodással összhangban, amely vallotta, hogy az alkotmányos rend formái megközelítésben tartalmazza a jogokon túl a közélet általános rendjét, *ugyanakkor kiemelte és az alkotmányos rend fő és elsődleges elemének tartotta a morális alapok, a politikai és szociális tartalmak rögzítését a jogok és államszervezeti kérdések tárgyalását megelőzően.*¹⁵⁹⁴ Az 1923. évi Alkotmány 1. cikkében foglalt nemzetállami alapállás a román alkotmányos rend morális alapjává, fő és elsődleges elemévé vált ennek megfelelően.

Az 1923. évi Alkotmány tartalmi elemeit vizsgálva rögzíthető, hogy annak 2–4. cikkei lényegüket tekintve az 1866. évi Alkotmány rendelkezéseinek megismétlései.¹⁵⁹⁵ A 4. cikkben rögzített közigazgatási felosztás¹⁵⁹⁶ lehetőséget hordozott magában a nemzeti kisebbségeket figyelembe vevő jogalkotásra, de annak valós lehetősége az 1866. évi Alkotmány centralizációs politikájának változatlansága okán hiányzott, így a különböző régiók eltérő sajátosságait később sem vették figyelembe.¹⁵⁹⁷

Az 1923. évi Alkotmány 5–32. cikkei tartalmazták a románok jogait azzal a különbségtétellel, hogy az 5. cikk némileg a román politikum által következetesen elítélt magyar politikai nemzet fogalmához hasonló módon, de konkrét fogalom meghatározás nélkül rögzítette, hogy a románokat faji, nyelvi vagy vallási különbségtétel nélkül illetik meg az alkotmányban, illetve a törvényekben rögzített, megállapított jogok,¹⁵⁹⁸ különösen a lelkiismereti szabadságból, az oktatási szabadságból, a sajtószabadságból, a gyülekezési szabadságból, az egyesülési szabadságból és a külön törvényekből fakadó jogok. *E jogok alanyai az állampolgárság-alapú megközelítés alapján a román állampolgárokat illeték meg, mivel a román nemzet részeinek nem tekintették a fentiek szerint a kisebbségeket, amely magyarázatot ad a politikai nemzetfogalom megalkotásának hiányára is.* Az 1923. évi Alkotmány a faji fogalomnál az *etnică* kifejezést használta, amelyet fordíthatunk *etnikai* vagy *nemzetiségi tartalommal* is, azonban a faji fordítást erősíti a kor hazai és nemzetközi

1592 AMUZA (2001a) i. m. 258–259.

1593 GYÖRFI Tamás: Alkotmányosság. In: BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények.* Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002. 142–143.

1594 ALEXIANU i. m. 2–4.

1595 IONESCU i. m. 805.

1596 ALEXIANU i. m. 121.

1597 BOIA (2016) i. m. 44–45.

1598 AMUZA (2001a) i. m. 259.; BOILĂ i. m. 383–384.; DURANDIN i. m. 224.; IONESCU i. m. 746., 805–806.; MATEIU i. m. 26.; MIKÓ (1981b) i. m. 70.; POMOGÁTS (2001) i. m. 90–91.; ROMSICS (2018b) i. m. 311.; SZENCZEI i. m. 132. TEODORESCU i. m. 66–67.; PĂCURARIU i. m. 337.

fogalomhasználata,¹⁵⁹⁹ a *nyelvi jelző külön kiemelése*, illetve a román jogalkotás eredményeiben alig egy évvel később megjelent *nyílt faji eredetre* való hivatkozásai. Az 1923. évi Alkotmány további rendelkezései többször megismételték ennek megfelelően a faji, nyelvi vagy vallási különbségtétel nélküli románok fogalmát,¹⁶⁰⁰ azaz az 1923. évi Alkotmány *implicit módon ismerte el a többnemzetiségű állam tényét*,¹⁶⁰¹ *de az abból fakadó tételes jogalkotási következtetéseket továbbra sem vont le*,¹⁶⁰² ugyanakkor az állampolgári jogegyenlőség tételét is minden magyarázat nélkül bontotta le a 18. cikkben, amely rendelkezés a honosított román fogalmát alkalmazta.

Az 1923. évi Alkotmány 6. cikke külön törvények tárgyává tette a nők,¹⁶⁰³ illetve a románokon kívüli személyek fenti jogainak gyakorlását. Figyelemmel arra a tényre, hogy a *románok kifejezés alatt az 1923. évi Alkotmány az állampolgárokat értette*,¹⁶⁰⁴ és ebben a korban az *állampolgársági* kérdés tekintetében még *nem történt meg az új területek lakosságára vonatkozó végleges rendezés, a biztosított jogok tényleges gyakorlása súlyos akadályokba ütközött*. Ezt aényt az 1923. évi Alkotmány 7. cikke külön is megerősítette, nevezetesen, hogy a románokkal való egyenjogúsítás feltétele a politikai jogok tekintetében a honosítás, amely immár nem a törvényhozás, hanem a Kormány hatásköre lett¹⁶⁰⁵ a Főváros Ítéltáblájának elnöke és tanácselnökei bizottságának azon megállapítását követően,¹⁶⁰⁶ hogy a honosítandó személy a törvényes feltételeknek megfelel. Az idézett cikk első és második bekezdése egyebekben egymással részben ellentétben is állt a nem megfelelő megfogalmazás okán, ugyanis az első bekezdés explicit módon rögzítette, hogy Romániában vallási és felekezeti, faji és nyelvi különbség nem lehetett akadálya a polgári és politikai jogok megszerzésének és gyakorlásának, ugyanakkor honosítás hiányában a politikai jogok nem voltak gyakorolhatók, illetve románokkal csak a honosítás tette egyenlővé az idegent a politikai jogok gyakorlásának szempontjából. Az idézett rendelkezések tehát következtelenül alkalmazták az állam, a vallás, a felekezet, a faj, a nyelv különbségének, illetve a honosításnak a fogalmait, ellenben nem tartalmazták az állampolgárság lényegi elemét.

1599 „Másfajú nemzetiségek”. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7–8. 165–166.; HAGOPIAN: Faj, faj és megint faj. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9–10. 211–212.; GLANT i. m. 26.; GYURGYÁK (2007) i. m. 220–221., 261–266., 284–286., 291–292., 399–400.

1600 MATEIU i. m. 26.; IONESCU i. m. 805–806.

1601 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 613.

1602 NAGY (1944) i. m. 63–68.

1603 BOTEZ, C. Calypso: Drepturile femeii in Constituția viitoare. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922., 76., 83–87.; NEGULESCU i. m. 121.

1604 IONESCU i. m. 805.

1605 TEODORESCU i. m. 34.

1606 NEGULESCU i. m. 92.

Az 1923. évi Alkotmány 8. cikke nem ismert el születési vagy társadalmi osztályból fakadó egyenlőtlenségeket, és részben megismételte, hogy a románok faji, nyelvi vagy vallási különbségre való tekintet nélkül egyenlők a törvény előtt, és egyben rögzítette a közteherviselés kötelezettségét.¹⁶⁰⁷ A hivatalviselés jogát ugyanezen jogszabályhely kivételes eseteiktől eltekintve román állampolgársághoz kötötte.¹⁶⁰⁸ Az 1923. évi Alkotmány 9. cikke az idegenek személyi és vagyoni jogainak védelmét tartalmazta,¹⁶⁰⁹ amellyel kapcsolatban ismételt hangsúlyozandó az állampolgársági kérdés rendezetlensége.¹⁶¹⁰ Az 1923. évi Alkotmány 10. cikke a kiváltságoktól, nemesi címektől és előjogoktól, valamint az társadalmi osztályoktól mentes állam tételét rögzítette, a 11–16. cikkek modern büntető anyagi és eljárásjogi alapelveket tartalmaztak. Az 1923. évi Alkotmány 13. cikke a magánlakás sérthetetlenségét rögzítette,¹⁶¹¹ a 17. cikk pedig kisajátítási rendelkezéseket tartalmazott,¹⁶¹² amelyet pontosított a 18. cikk oly módon, hogy az idegenek földtulajdonnal nem rendelkezhetek, csak annak értékével, illetve megjelent egy különbségtétel a románok és a honosított románok között is külön értelmező rendelkezés nélkül, mindkét csoport számára biztosítva a földtulajdonlás jogát.¹⁶¹³ A fentiek mellett az 1923. évi Alkotmány 19–20. cikkei a bányajogok,¹⁶¹⁴ a közlekedési utak és a légtér tekintetében tartalmaztak rendelkezéseket,¹⁶¹⁵ vitatható módon az állampolgári jogok fejezetében tárgyalva az állami tulajdon tárgyait. Az 1923. évi Alkotmány 21. cikke a termelőeszközök és a munkajog tekintetében tartalmazott rendelkezéseket.

Az 1923. évi Alkotmány 5., 7–8. cikkeiben foglaltaktól eltérő módon a 22. cikk bár rögzítette a lelkiismereti szabadság korlátlanágát és a *felekezeti egyenjogúságot*,¹⁶¹⁶ de a harmadik és negyedik bekezdés az *ortodox és görögkatolikus* egyházakat nemzetiségi alapon rangsort felállítva¹⁶¹⁷ román egyházakká minősítette,¹⁶¹⁸ és azoknak *elsőbbségi jogot* állapított meg a többi egyházzal szemben. Az ortodox egyház autonómiája és kivételes helyzetének alkotmányos alapja az ország hagyományos berendezkedésében és az évszázadok

1607 MATEIU i. m. 26.; PĂCURARIU i. m. 337.

1608 TEODORESCU i. m. 291–293.

1609 ALEXIANU i. m. 150–151.; TEODORESCU i. m. 72–73.

1610 BÁRDI (2013) i. m. 216.

1611 ALEXIANU i. m. 153.

1612 ALEXIANU i. m. 165–166.; IONESCU i. m. 746.

1613 ALEXIANU i. m. 169.

1614 ALEXIANU i. m. 170–172.; IONESCU i. m. 746.

1615 ALEXIANU i. m. 172–173.

1616 ALEXIANU i. m. 179–184.; MATEIU i. m. 26.; TEODORESCU i. m. 68.; VERESS (2007) i. m. 105.

1617 NAGY Mihály Zoltán: Márton Áron püspök élete és kora. In: NAGY Mihály Zoltán – BODEANU, Denisa: *(Le)hallgatásra ítélve*. Marosvásárhely – Nagyvárad – Kolozsvár, Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2019. 18.

1618 FRITZ László: Az állam és az egyház viszonya Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9. 302–315.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 225.; DURANDIN i. m. 239–240.; NAGY (1944) i. m. 69.

során kialakult állammal való együttműködésében lelhető fel.¹⁶¹⁹ Az alkotmányos különbségtétel másik okát az képezte, hogy a római katolikus, illetve a protestáns egyházak hívei *nem román nemzetiségűek, így idegenek, továbbá külföldi egyházi kapcsolataik is idegenségüket erősítik.*¹⁶²⁰ Az ortodox egyház ennek megfelelően *uralkodó egyház* minőséget nyert széles körű autonómiát élvezve,¹⁶²¹ a *görögkatolikus* egyház a hierarchiában következő *román egyházként* a többi egyházzal szembeni *elsőbbbségi jogot* élvezett.¹⁶²² Az alkotmányos különbségtétel 1925-ben törvényi¹⁶²³ szabályozást nyert,¹⁶²⁴ amely jogszabály az ortodox egyház javára jelentős vagyont juttatott, és az annak fenntartásával járó személyi kiadások állami viselését is szabályozta.¹⁶²⁵ Az 1923. évi Alkotmány 22. cikke a többi egyház vonatkozásában külön törvény megalkotását írta elő,¹⁶²⁶ amelyet a vallásügyi törvény¹⁶²⁷ elfogadása teljesített, megismételve az alkotmányos különbségtételt,¹⁶²⁸ és ezáltal, illetve emellett fokozott állami ellenőrzést vezetett be.¹⁶²⁹ A jogszabály a római katolikus egyház tekintetében jelentős átszervezéseket eszközölt a román elem befolyása érdekében, illetve megfosztotta jogi személyiségétől az Erdélyi Római Katolikus Státust a Vatikánnal 1927. május 10-én kötött konkordátum értelmében.¹⁶³⁰

1619 PASCU, Iuliu: Autonomia administrativă a bisericii ortodoxe. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926–1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., 1936. 229.

1620 CÂNDEA, R.: Organizația bisericească în constituție. In: DIȘESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 345–348.; GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi katolicizmus. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/2. 50–54.

1621 PASCU (1936) i. m. 225–233.

1622 BENKŐ i. m. 16.; BRĂTIANU i. m. 29–30.; FEGYVERESI i. m. 371–372.; ROMSICS (2018b) i. m. 311–312.

1623 A *Hivatalos Közlöny* 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezetéről szóló törvény – lege pentru organizarea bisericii ortodoxe române; A *Hivatalos Közlöny* 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezeti szabályzata – organizarea bisericii ortodoxe române.

1624 BALÁZS i. m. 79–81.

1625 BÍRÓ (2002) i. m. 332.; NAGY (1944) i. m. 102.

1626 TEODORESCU i. m. 68–72.

1627 A *Hivatalos Közlöny* 1928. április 22-i 89. számában kihirdetett vallásügyi törvény – lege pentru regimul general al Cultelor.

1628 BÍRÓ (2002) i. m. 328–329.; FRITZ (1930a) i. m. 32–33.; TEODORESCU i. m. 68–69.

1629 MAKKAI Sándor: Mi bizalmat kérünk... *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7. 237–239.; MIKÓ (1941) i. m. 75–76.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 188.

1630 HESZKE Béla: A kisebbségi katolikus egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 59–61.; Jósika János felszólalása a konkordátum ügyében (1929. május 29.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 307–308.; Gyárfás Elemér nyilatkozata az Erdélyi Katolikus Statusra vonatkozóan (1932. augusztus 23.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 401.; PÁL Gábor: Konkordátum és a katolikus magyarság. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18. 678–693.; GYÁRFÁS Elemér: A Szentszék és az erdélyi katolikusok. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18. 717–726.; PÁL Gábor: A konkordátumról. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21. 801–804.; BÍRÓ (2002) i. m. 323–327.; FRITZ (1930a) i. m. 37.; GYÖRGY (2006) i. m. 101.; MIKÓ (1941) i. m. 76–78.; NAGY (2019) 18–21.; SZENCZEI i. m. 134–135.

A továbbiakban az 1923. évi Alkotmány 23. cikke az állami anyakönyvezésről és az egyház viszonyáról rendelkezett az állami anyakönyvezés elve alapján.¹⁶³¹ Az 1923. évi Alkotmány 24. cikke az oktatási jogokat rögzítette az oktatási szabadság alapján,¹⁶³² amelyek korlátja a közérdek, illetve a közérkölcös volt. Az állami elemi oktatás kötelező és ingyenes jellege szintén rögzítést nyert, amelynek nyomán hamarosan megindult az oktatás teljes nacionalizálása, és annak eredményeképpen a kisebbségi anyanyelvi oktatás döntően a felekezeti magánoktatás területére szorult vissza.¹⁶³³

Az 1923. évi Alkotmány 25–26. cikkei a gondolat, véleménynyilvánítás és sajtószabadság tételeit állapította meg a sajtófelelősség büntető és polgári jogi alapelveivel, amelyet sem kivételes jogalkotás, sem cenzúra nem befolyásolhatott, emellett a 27. cikk a levéltitok, távirattitok, távbeszélőtítok sérthetlenségét rögzítette.¹⁶³⁴ Az 1923. évi Alkotmány 28. cikke a békés és fegyvertelen gyülekezés jogát tartalmazta,¹⁶³⁵ emellett a 29. cikk az egyesülési jog gyakorlása során annak tartalmát akként állapította meg, hogy az egyesülési jog nem foglalta magában a jogi személy alapításának jogát, amely külön törvény szabályozásának tárgya.¹⁶³⁶ Az 1923. Alkotmány 30. cikke a petíciós jogról rendelkezett azzal, hogy a közösség nevében ez a jog csak a hatóságokat illette meg, amelyet kiegészített az 53. cikk kimondva, hogy mindenkinek joga van kérvénnyel fordulni a házakhoz a két ház hivatalainak vagy valamelyik tagjának közvetítésével.¹⁶³⁷ Az állampolgárok jogait illetően az 1923. évi Alkotmány végül a 31. cikkében a közigazgatási tisztviselők felelősségét tartalmazta, illetve a 32. cikkben az állampolgárságtól való megfosztás azon esetét rögzítette, amikor egy román állampolgár idegen állam szolgálatába lépett kormányengedély nélkül.

A fenti jogok alkotmányszintű deklarálása ellenére a 4.5. fejezetben és alfejezeteiben elemzett módon nyilvánvaló alkotmányértékek és nemzetközi jogsértések állapíthatók meg, e jogok tényleges

1631 ALEXIANU i. m. 189–190.

1632 ALEXIANU i. m. 219–221.

1633 FRITZ László: Az erdélyi magyarság iskolaügyének tiz éve. In: SULLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.*, I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. [a továbbiakban: FRITZ (1930b)] 74–77.; JANCÓS Elemér: Az iskolák. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve.* Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 76–81.; NAGY József: Az erdélyi református egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve.* Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 55–56.; ÜRMÖSI József: A kisebbségi unitárius egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve.* Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 65.; NIKODÉMUSZ Károly: A romániai Zsynatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve.* Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 70–71.; HESZKE i. m. 61.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 175–180.

1634 ALEXIANU i. m. 192–199.

1635 MATEIU i. m. 26.

1636 ALEXIANU i. m. 203–211.; MATEIU i. m. 26.

1637 ALEXIANU i. m. 214–217.

élvezete a legtöbb esetben azok lényegét érintő törvényi korlátokat nyert, és valós jogélvezetet nem eredményezett.

Az 1923. évi Alkotmány további, 33–41. cikkei államszervezeti alapkérdéseket tisztáztak¹⁶³⁸ a hatalmi ágak elválasztásának elve alapján,¹⁶³⁹ amelyek közül a 41. cikk a megyei, illetve községi ügyek vitelét rendezte a decentralizáció elvén az 1923. évi Alkotmány és a törvény keretei között adva arra lehetőséget. Ennek megfelelően az Országos Magyar Párt *a magyar nemzetiség megőrzésének vállalt politikai programjával* pártprogramjában meghatározottak¹⁶⁴⁰ szerint különböző memorandumokban,¹⁶⁴¹ román pártokkal kötött választási megállapodásokban¹⁶⁴² és paktumokban,¹⁶⁴³ törvénytervezetekben,¹⁶⁴⁴ a kormányzattal folytatott tárgyalások során¹⁶⁴⁵ igyekezett a decentralizáció elvén a kisebbségi egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási területen autonómiatervezeteit¹⁶⁴⁶ és a korábbi magyar jog által garantált jogok szintjét¹⁶⁴⁷ elfogadtatni, illetve legalább napirenden tartani. Az Országos Magyar Párt tehát *elfogadta az új állam kereteit*,¹⁶⁴⁸ és azon államkereteken belül, törvényesen és a nemzetközi joggal összhangban törekedett *nemzetiségi programja megvalósításának útjait fellelni, amelyet egyértelműen rögzített az alábbiak szerint*.¹⁶⁴⁹

1638 NEGULESCU i. m. 177.; TEODORESCU i. m. 137–138.; VERESS (2007) i. m. 104–105.

1639 ALEXIANU i. m. 271.; MURZEA – MATEFI i. m. 241–242.; NEGULESCU i. m. 168.

1640 MIKÓ (1941) i. m. 232–274.

1641 WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5. 164–166.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/6. 196–197.; Šerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 173–186.; GYÁRFÁS Elemér: Egy át nem adott memorandum. In: KOVÁCS Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 320–322.

1642 BALÁZS i. m. 47–51.; GYÖRGY (2006) i. m. 24–27., 72–84.

1643 BÁRDI Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918–1989. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 18.; BÁRDI (2013) i. m. 426–429.; MIKÓ (1941) i. m. 47–49., 274–284.; ZEIDLER (2001) i. m. 200.

1644 GYÖRGY (2006) i. m. 143–149.; MATEIU i. m. 6–7.

1645 WILLER József: Kormányhatalom- és kormánypárt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6. 197–200.; BÁRDI (2013) i. m. 114–142.; GYÖRGY (2006) i. m. 72–84., 90–93., 99–100., 117–118., 131–132., 138.

1646 Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 219.; 124–127., 187.; Sándor József beszéde a közigazgatási törvényről (1931. június 25.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 355–356.; BÁRDI (2013) i. m. 128.; GYÖRGY (2006) i. m. 17.

1647 „Iorga képviselő ur, nem kérünk egyebet, csak úgy denacionalizálják önök a magyarokat, amint mi tettük ezt a románokkal. Ne adjanak nekünk több jogot, mint amennyit mi adtunk a románoknak!” In: Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 423.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 216–217.; BALÁZS i. m. 40–41.; BÁRDI (2013) i. m. 128.

1648 Az Országos Magyar Párt 1924 december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1. 27.; Bernády György felszólalása a Képviselőházban (1922. április 10.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 199–204.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 226.; BALÁZS i. m. 32–38., 71–72.

1649 Az Országos Magyar Párt 1924 december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1. 27.

„[...] a romániai magyarság az állam törvényei és a törvényes állami hatalom iránti teljes tisztelettel s az állampolgársági hűség minden követelményének teljesítésével kíván résztvenni az állam életében, de ez a magatartása természetesen együtt jár azzal, hogy ragaszkodik a magyar nemzeti kisebbségi oktatás és nevelés örök emberi, törvényes jogához, elsősorban a már meglevő, sok százados tradíción alapuló felekezeti, azután pedig a Párisban kötött kisebbségi egyezményben biztosított autonóm iskolák fenntartásának, vezetésének és fejlesztésének jogához”.

Az Országos Magyar Párt politikai céljait azonban – a nemzetközi jogi kötelezettségeken és az állampolgári lojalitáson és a megbékélésen alapuló¹⁶⁵⁰ – konstruktív hozzáállása ellenére a román politikai elit ellenállása okán nem vezettek eredményre.¹⁶⁵¹ *A magyar nemzetiség képviselői különösen a közigazgatási törvények tárgyalása során felszólalásaikban visszautaltak a Gyulafehérvári Határozatokra mint államszervezeti elvekre, illetve a Nemzetiségi törvény rendelkezéseire, szembesítve és emlékeztetve a román képviselőket az azokban foglaltakra és a korábbi román nemzetiségi mozgalmak érveire. A komparatív érvrendszer lényegét képezte, hogy a korábbi magyar jogszabály nem megfelelő végrehajtása nem lehet érv a Gyulafehérvári Határozatokban rögzített, a Supplex Libellus Valachorumban, a balázsfalvi nemzetgyűléseken és a Memorandumban is megfogalmazott – tehát a román fél által is kiemelt jelentőségűnek tartott és elismert – nyelvhasználati jogok negligálásának.*¹⁶⁵² *Másképpen megfogalmazva a fenti érveket, amennyiben valamely kisebbségi igény román oldalról a magyar államkereteken belül legitim volt, úgy argumentum a simile annak a magyar oldalról való megfogalmazása az új román államkereteken belül is szükségképpen legitim.*

A magyar álláspontokkal szemben a román politika a közeledés kivételes példaként értékelhető Iuliu Maniu fenti idézett programját, illetve Romul Boilă alkotmánytervét¹⁶⁵³ le-

1650 FEKETE NAGY Béla: Néhány szó a kisebbségi panaszok elintézésének módjáról. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23. 889–891.; Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 473.; NAGY Mihály Zoltán: A romániai magyarság kisebbségvédelmi stratégiája 1919–1944 között. In: NAGY Mihály Zoltán–OLTI Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika. Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009. 20.

1651 BÁRDI Nándor: A székely autonómia kérdése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 487–497.; BALÁZS i. m. 54–56., 154–155., 171.; GYÖRGY (2006) i. m. 66–67., 162–163.; KÖPECZI i. m. 592.

1652 Hegedüs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 317–340.; Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 414–416.; Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 486–502.

1653 FRITZ László: Boila professzor alkotmány-tervezete. *Magyar Kisebbség*, X. 1931/22. 801–811.; FRITZ László: Boila professzor alkotmány-tervezete. (Befejező Közlemény). *Magyar Kisebbség*, X. 1931/22. 831–838.

számítva a szűk elit esetenként nyilvánosan és kivételesen felvállalt véleményén¹⁶⁵⁴ túli alapállását plasztikusan világította meg Németh László nagy sajtóvisszhangot nyert korabeli útleírásában: „E törvények közül a legelső, hogy a kisebbségekkel nem szabad rokonszenvezni. Amelyik román párt ennek a törvénynek elméletből ellenszegülne, azt a románság elpusztítaná. [...], Romániában élünk, Románia a románoké, úgy illik, hogy a románnak jusson kenyér.”¹⁶⁵⁵

Egyebekben, Iuliu Maniu tételét igazolva, a német kisebbség is síkraszállt politikai autonómiája elismertetése érdekében,¹⁶⁵⁶ és esetükben az államvezetéssel alapvetően jól működő kapcsolat került kialakításra.¹⁶⁵⁷ Ennek oka elsősorban abból a tényből fakadt, hogy a német közösség korábban is kisebbségi sorsban élt, így az impériumváltozás esetükben nem jelentette egy korábbi domináns szerep elvesztését,¹⁶⁵⁸ amely által a német nemzetiség intézményeinek romániai viszonyokra való átállítása és egyesítése, nem pedig azok megteremtése volt az alapvető feladat. A német kisebbség a magyar kisebbséggel közös politikai *status* ellenére alapvetően nem szövetkezett saját pozíciójának védelmének túl¹⁶⁵⁹ azon okból sem, nehogy magára vonja az illojalitás vádját.¹⁶⁶⁰ A német nemzetiség gyakorlatilag teljesen önálló, a többi kisebbségtől független, a korábbi kisebbségi *statusa* okán már kiépített¹⁶⁶¹ pénzügyi,¹⁶⁶² oktatási – amelyben megjelentek nyári felsőoktatási elemek is –, kulturális, sajtó-, továbbá mai fogalmaink szerinti diplomás pályakövető intézményhálózatot is működtetett.¹⁶⁶³ A német nemzetiség román államvezetéssel való jó kapcsolatának egyértelmű bizonyítéka egyebekben a Nicolae Iorga miniszterelnök kormánya által felállított kisebbségügyi helyettes államtitkári poszt megszerzése,¹⁶⁶⁴ illetve már az Antonescu-rezsim alatt – Románia német szövetségben való háborús részvétele okán – elért kollektív jogalanyiság és államalkotó jelleg¹⁶⁶⁵ elismerése.¹⁶⁶⁶ A magyar és

1654 Román államférfiak és publicisták a román sovinizmus ellen. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/18. 737–743.

1655 NÉMETH László: Magyarok Romániában. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001. 88.

1656 GYÖRGY (2006) i. m. 31–32.; MATEIU i. m. 8–12.; POMOGÁTS (2001) i. m. 98.

1657 MIKÓ (1941) i. m. 14–15.; ROMSICS (2018b) i. m. 321.

1658 Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kritikon Könyvkiadó, 2008. 228–229.; BALÁZS i. m. 32–33.; GYÖRGY (2006) i. m. 114–115.

1659 BÁRDI (2013) i. m. 429.; GYÖRGY (2006) i. m. 54–55.

1660 SÁRÁNDI i. m. 148–149.

1661 BÁRDI (2013) i. m. 89–90.

1662 GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi szászok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/24. 948–957.

1663 BOTOS János: Gyermekvédelem a szászoknál. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/14. 551–555.; FRITZ László: A romániai német kulturhivatal. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24. 897–907.

1664 GYÖRGY (2006) i. m. 136–137.

1665 A *Hivatalos Közlöny* 1940. november 21-i 275. számában megjelent 830/1940. törvény – Legea nr. 830/1940.

1666 Rendelet törvény a romániai német népcsoport jogállásáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23. 548–549.

német nemzetiség közös kisebbségi blokkjának kialakítására választási szövetségént egy alkalommal 1927-ben került sor,¹⁶⁶⁷ amelyet a bánáti területeken kiegészített a magyar–német–bolgár–szerb választási szövetség.¹⁶⁶⁸ Később nem nyilvános megállapodásra és a kisebbségi kérések közös képviselőjére csak a királyi diktatúra idejében, 1939-ben került sor.¹⁶⁶⁹ *A kisebbségek eltérő alapállása a román államhoz így nem eredményezett egységes kisebbségi lelkületet, közös sorsközösségen alapuló együttes politikát sem az ad hoc ügyek melletti ideiglenes együttműködésen kívül. E körben kiemelendő, hogy maga a román politikum is differenciált a hűség és lojalitásukban megkérdőjelezett kisebbségek között,¹⁶⁷⁰ amely megkülönböztetés a disszimilációs politika egyik eszközévé vált, és amely megkülönböztetést az alábbi parlamenti vita kivonata¹⁶⁷¹ szemléletesen bizonyít:*

„Jorga Miklós: Sándor képviselő ur kérem? Szakadatlanul, a gyulafehérvári gyűlésre hivatkozik. Én is azt hiszem, hogy azok a leggenerózusabb szellemben hoztak és amennyiben az állam megőrizheti a maga érdekeit, nyilvánvaló, hogy az ottani alapelvek felveendőek az Alkotmányba, amennyiben az államnak számot kell hogy vessen ezekkel az idealista és szentimentalista óhajtasokkal, melyek azonban alkotmányos formába kell hogy átalakíttassanak. *De, bocsánat: midőn Erdély uniója megtörtént Romániával, létrehozott a románok deklarációja Gyulafehérvárt. Ezek az urak (a szász képviselőkre mutatva) szintén egy deklarációt hoztak, amelyekért nem lehetünk eléggé elismerők és amelyekért bármely alkalommal, a legnagyobb áldozatokkal, bármily természetűek is legyenek azok, meg fogunk fizetni azokkal szemben, akik Erdélyben üdvözlettel fogadtak. És a hibák is, melyek egyesek részéről hoztak, kétségtelenül jóvá fognak tétetni mások részéről. Bukovinában deklarációk történtek majdnem az összes ottlakó nemzeti-ségek részéről, hogy teljes szívvel fogadják a román uralmat. Mikor és hogyan tették meg önök ugyanazt a deklarációt? (Hosszas tapsok.) Mikor jelentették ki önök, hogy elfogadják a mi uralmunkat, nem a hódítókét, hanem a jogszerinti uralkodókét azon a földön, amelyen nem ingadoztunk sohasem, ahol a népességnek túlnyomó többségét alkotjuk és ahol, ha az összes bevallott és képmutató ördögök összefognának is, ott maradnánk! [...]*

1667 JAKABFFY Elemér: A választások után. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/14. 505–508.; A kisebbségi blokk szavazatszámai és mandátumai. 1927. VI/14. 516–525.; BALÁZS i. m. 67–69.; BÁRDI (2013) i. m. 429–430.; GYÖRGY (2006) i. m. 114–116.; MIKÓ (1941) i. m. 71–72.

1668 JAKABFFY – PÁLL i. m. 125–126.

1669 CSAPODY i. m. 86–101.; MIKÓ (1941) i. m. 234.

1670 GÁL Kelemen: Egyenlő elbánás a kisebbségi középiskolákkal. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15–16. 576–577.; WILKER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/4. 185–186.; BALÁZS i. m. 32–33.

1671 Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 427–428.;

Iorga Miklós: Ezek a szavak nem maradhatnak válasz nélkül. Mi azt hisszük, hogy román állampolgárrá lenni, megtiszteltetés az illetőre nézve. Nincs oly román, aki annyira lealacsonyithassa nemzetét, hogy másokra reá erőszakolja és ha önök, amint óhajtjuk a legkisebbig is magyarok maradnak, ezt nem az önök ellenálló erejének, hanem az igazság és emberszeretet ama szellemének fogják köszönni, melyet tőlünk tanuljanak meg a budapestiek is. (Viharos és hosszas tapsok.) Sándor József: Iorga ur mostanig nem láttuk ezt a szellemet. [...]

Sándor József: Adós maradtam egy felelettel Iorga urnak. Azt kérdi tőlem, hogyan nem kooperáltunk a szászokkal. Nekünk, akik azelőtt, hogyis mondjam, uralkodó nemzet voltunk, be kellett, hogy várjuk a békeszerződést. Mi erkölcsileg kötelezve voltunk, hogy ne mozduljunk. De megmondtam az elején, hogy rögtön a békeszerződés végbementé után, az első naptól kezdve törvényes aktivitásba léptünk és közéletet kerestünk a román állam felé, de külön deklaráció nélkül, mert nekünk nem volt szükségünk ily kijelentésekre, mi a mi tiszta, egyenes jellemünkkel jöttünk; magunkkal hoztuk, uraim, a mi jóságunkat és értelmünket, azonnal a Magyar Szövetségben szerveződöttünk, kerestük az összeköttetést a román kormánnyal és ettől kezdve összes tisztviselőink megjelentek, hogy letegyék az esküt az első pillanattól kezdve. (Zaj.)

Iorga Miklós: Nem úgy van.

Sándor József: Mentünk a magunk egyenes útján, melyet számunkra a békeszerződés előírt s ezenkívül nem volt szükségünk más deklarációra. Miért? Ott meg voltak és meg vannak írva összes kötelességeink, amelyeket betöltünk úgy, amint elmondtam beszédem elején, hogy innen a szószekről is ki akartam jelenteni a genfi konferencia után, hogy igenis, ez a mi akaratunk, amit a békekonferencia is határozott, hogy egész erőnkkel dolgozzunk az ország konszolidására, amelyben ma vagyunk, de csak egy feltétellel, amit mindig ismételni fogok, hogy az etnikai magyar kisebbség legyen megvédve a román állam által. Ez a feltétel, nem azért hogy fenyegezzünk, vagy ne, tudom azonban, hogy ez a mi óhajásunk, 2 millió magyaré!

Iorga Miklós: *Nem kevésbé igaz, hogy két magatartás volt: az egyik a szászoké, akik nem vártak békeszerződésre, hogy nyilatkozzanak és az önök magatartása, akik bevárták a békeszerződést, hogy ne nyilatkozzanak.* Mert abszolúte nem volt a szolidáris magyaroknak egy gyűlése sem, mely akár a béke-szerződés megkötése után ilyféle deklarációt tett volna. És ők (a szász képviselők felé fordulva), akiknek nem voltak jóvá-teendő

bűneik velünk szemben, megtették deklarációjukat, önök, kiknek' vannak, nem tették meg.”

Az 1923. évi Alkotmány a fentieket követően az államszervezeti kérdések körében az országgyűlés szervezetéről és működéséről a 42–76. cikkek között rendelkezett, kétkamarás törvényhozási rendszert állítva fel,¹⁶⁷² amely rendelkezések között a 64–65. cikkek a képviselőházi választások esetében a nemzeti kisebbségek tekintetében is jelentős rendelkezéseket tartalmaztak. A rendelkezések az általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos szavazáson túl a képviselőházi és szenátusi választókerületek korlátjaként felállította azon szabályt, hogy egy választókerület nem lehetett nagyobb egy megyénél,¹⁶⁷³ így a döntően nemzetiségek által lakott megyékben lehetőség nyílt a törvényhozási képviselőre.¹⁶⁷⁴ A törvényhozás második kamarája esetében a megyei tanácsok választott tagjai, valamint a városi és falusi községek tanácsainak választott tagjai megyénként egyetlen választói testületet alkotva, kötelező, egyenlő, közvetlen és titkos választással választottak egy-egy szenátort, amely Szenátusba a kereskedelmi és iparkamarák, a munkaügyi és mezőgazdasági kamarák, az egyetemek szintén delegáltak tagokat. Az 1923. évi Alkotmány 72–73. cikkei a hivatalból vagy méltóság alapján betöltött szenátorokat sorolta fel, azaz a trónörökösöt 18 éves korától, de csak 25. életévétől megillető szavazati joggal,¹⁶⁷⁵ a Román Akadémia elnökét, a metropolitákat, a román ortodox és a görögkatolikus egyház megválasztott megyéspüspökeit,¹⁶⁷⁶ illetve az elismert vallásfelekezetek felekezetenként is egy-egy szenátort küldhettek, amennyiben az adott felekezet híveinek lélekszáma a kettőszázezer főt meghaladta.¹⁶⁷⁷ A korlát a muzulmánok egyházi fejére nem vonatkozott, de az unitárius egyház e szabály miatt elvesztette képviselőjét,¹⁶⁷⁸ amely különbségtétel alkotmányosan a fenti alapon, összehasonlítva a muzulmánok számarányával nem indokolható. A Szenátusnak egyebekben hivatalból jogosult tagjaivá váltak azon volt miniszterelnökök, akik legalább négy évig voltak kormányfők, azon miniszterek, akik hat évig voltak kormánytagok, a Képviselőház és a Szenátus azon volt elnökei, akik legalább hat rendes ülészakon át gyakorolták elnöki jogaikat, a volt szenátorok és képviselők, akik legalább tíz törvényhozás tagjai voltak, a Semmítő- és Ítélszék azon volt

1672 MADGEARU, N. Virgil: Reforma parlamentului. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 113–124.

1673 ALEXIANU i. m. 383–386.

1674 XENOPOL, D: Dreptul vot și reprezentarea minorităților. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 148–150, 158–159.

1675 ALEXIANU i. m. 427.

1676 ALEXIANU i. m. 347–365.; IONESCU i. m. 747.; NEGULESCU i. m. 122.

1677 ALEXIANU i. m. 429.; FRITZ (1930a) i. m. 32–33.

1678 BALÁZS i. m. 39.; FRITZ (1930a) i. m. 33.

elnökei, akik öt éven keresztül voltak semmitő- és ítélőszéki elnökök vagy másodelnökök, a nyugalmazott és tartalékos tábornokok, amennyiben legalább három hónapig voltak parancsnokló tábornokok háború idején, vagy ellátták a nagyvezérkar-főnöki tiszteletet, vagy béke idején legalább négy éven át töltötték be hadsereg parancsnoki tiszteletet, illetve szenátorokká váltak a kisinyovi, csernovici és gyulafehérvári nemzetgyűlések volt elnökei.¹⁶⁷⁹ *A nemzetiségi kisebbségek mindezek alapján döntően a nemzetiségi megyékben nyerhettek törvényhozási képviselői jogot, amelyen felül a Szenátusba kerülhettek – számarányuknak egyébként nem megfelelő mértékben – az egyre inkább nemzeti jelleget öltő egyházaik képviselői is.*¹⁶⁸⁰

Az 1923. évi Alkotmány 77–91. cikkei egyebekben a királyi hatalomról,¹⁶⁸¹ a 92–100. cikkei a miniszterekről rendelkeztek,¹⁶⁸² amely rendelkezések között a 94. cikk ismét elvi különbséget tett a fogalom pontosítása nélkül a román és a honosított román között a miniszteri állás betöltésének feltételeinél.

A bírói hatalom alapszabályait az 1923. évi Alkotmány 101–107. cikkei tartalmazták,¹⁶⁸³ amelyek közül kiemelendő a már idézett rendelkezés, amely szerint a Semmitő- és Itélőszék felelt az egységes joggyakorlatért és az alkotmányértelmezésért.¹⁶⁸⁴

Az 1923. évi Alkotmány a 41. cikkben rögzített községi és megyei hatásköröket alkotmányos szinten a 108. cikkében fejtette ki, illetve a pénzügyekről szóló 109–118. cikkek között a 110–111. cikkek tartalmazták a megyei és községi közterhek kivetésének lehetőségét. A decentralizáció elvét illetően az alkotmányos szabályok a megyei, illetve a községi tanácsok választását emelte ki az általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos, nem nemzetiségi értelemben értett kisebbségi képviselő elve alapján. A tartalmi decentralizáció, a megyei és községi, esetlegesen a régiók mint területi szerveződések bármilyen politikai természetű elismerése a korszakban nem merült fel, a román állam az alkotmányos rendelkezések ellenére a centralizáció elsődlegességét vallotta.¹⁶⁸⁵ A román alkotmányjog álláspontja szerint a decentralizáció megvalósítása a központi kormányzat szerepének visszaszorulásával ténylegesen föderalizmust eredményez,¹⁶⁸⁶ az így összeegyeztethetetlen az *egységes és oszthatatlan*

1679 ALEXIANU i. m. 429–430.

1680 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 622–623.

1681 NEGULESCU i. m. 321

1682 ALEXIANU i. m. 365–377.

1683 NEGULESCU i. m. 341

1684 ALEXIANU i. m. 264–271.; IONESCU i. m. 302–305.; MURZEA – MATEFI i. m. 240–241.; VERESS (2007) i. m. 105.

1685 BÁRDI Nándor: A közigazgatási átmenet időszakai 1920–1925. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 416.; AMUZA (2001a) i. m. 250., 260.; BALÁZS i. m. 91–93.

1686 POULOPOL, E. A.: Doctrina constituțională a Consiliului Legislativ în materie de administrație locală. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926–1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S. A., 1936. 286–308.; MARCU (1997) i. m. 238.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.). In:

szuverenitás felfogással, amelyből fakadóan decentralizáció alatt a román jog csak az államterület közigazgatási alapú felosztását és a közszolgáltatások területi alapú ellátását értette, elvetve a területi alapú önkormányzatiságot, amely elv ma is érvényes, így Románia a tényleges decentralizációt *ab ovo* elutasítja.¹⁶⁸⁷

Az 1923. évi Alkotmány a fegyveres erőkről szóló 119–123. cikkek között¹⁶⁸⁸ megismételte a románok faji, nyelvi és vallási különbség nélküli általános tételét a hadkötelezettség körében.¹⁶⁸⁹ Nemzetiségi jogi szempontból az 1923. évi Alkotmány végén szerepelt általános rendelkezések 124–128. cikkei közül a 126. cikk, a román hivatalos nyelv tárgya bírt jelentőséggel, így a kisebbségi nyelvhasználat csak egyéni jogként volt értelmezhető.¹⁶⁹⁰ Az alkotmánymódosítás soha be nem tartott részletszabályait a 129–130. cikkek tartalmazták.¹⁶⁹¹

Az 1923. évi Alkotmány az *átmeneti és kiegészítő rendelkezések* között végezetül a nemzetiségi jog tekintetében *rendkívüli jelentőségű kérdéseket* tartalmazott. A korábban ismertettek szerint az alkotmányozás során a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alaptörvényi elismerését azért tagadta meg a törvényhozás, mert annak tárgyát sem a szuverenitás felfogásából, sem a jogegyenlőségi klauzula alapján nem tartotta alkotmányba illeszthetőnek. Ezzel szemben a korábbi *partialis* földreformok, kisajátítások jogszabályai, illetve a tűzifa és épületfa kérdései vitatható módon az alkotmányos jelentőség e feltételeinek megfeleltek.¹⁶⁹² Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány részét képezték az olténiai, munténiai, moldovai és dobrudzsai, azaz a régi királyságbeli földreformról szóló 1921. július 17-i törvény,¹⁶⁹³ a besszarábiai földreformról szóló 1920. március 13-i törvény,¹⁶⁹⁴ az erdélyi, bánági, körösvidéki és máramarosi földreformról szóló 1921. július 30-i törvény¹⁶⁹⁵ és a bukovinai földreformról szóló 1921. július 30-i törvény¹⁶⁹⁶ megfelelő cikkei. A román alkotmányozó alkotmányos jelen-

BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 222–223.; BALÁZS i. m. 38.; NEGULESCU i. m. 562–564.

1687 MITU i. m. 108–109.

1688 ALEXIANU i. m. 451–452.

1689 MATEIU i. m. 26.; TEODORESCU i. m. 47.

1690 IONESCU i. m. 150–151.

1691 ALEXIANU i. m. 455–458.; IONESCU i. m. 748.; MIKÓ (1981b) i. m. 69.

1692 ALEXIANU i. m. 168–169.; GYÖRGY (2006) i. m. 7.; HITCHINS i. m. 386–390.

1693 *A Hivatalos Közlöny* 1921. július 17.-i 87. számában kihirdetett olténiai, munténiai, moldovai és dobrudzsai, azaz az ókirálysági földreform törvény – lege din 17 iulie 1921 pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea (din vechiul regat).

1694 *A Hivatalos Közlöny* 1920. március 13-i 258. számában kihirdetett 1036/1920. számú dekrétum a besszarábiai földreformról – Decretul nr. 1036/1920 de reformă agrară pentru Basarabia.

1695 *A Hivatalos Közlöny* 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3610/1921. számú törvény az erdélyi, bánati, körösvidéki és máramarosi földreformról – Legea nr. 3610/1921 pentru Reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.

1696 *A Hivatalos Közlöny* 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3608/1921. számú bukovinai földreform törvény – Legea nr. 3608/1921 pentru reforma agrară din Bucovina.

tőségüként kezelte továbbá az okirályságbeli, besszarábiai és bukovinai lakosság tűzifa- és épületfaigényét, amellyel kapcsolatban kisajátítási intézkedéseket is hozott.¹⁶⁹⁷

Az 1878-i berlini kongresszus előírását a 133. cikkben¹⁶⁹⁸ teljesítette az 1923. évi Alkotmány, elismerve az okirálysági zsidók honosítását, alkotmányos jelentőségűnek ismerve el a polgári jogok adományozásáról szóló rendelettvényt,¹⁶⁹⁹ az 1919. május 22-i 2085. számú rendelettvényt¹⁷⁰⁰ és az 1919. augusztus 12-i 3464. számú rendelettvényt.¹⁷⁰¹

Az 1923. évi Alkotmány és a román alkotmányjog formailag az állampolgári jogegyenlőség tételét vallotta, amely alapján az alkotmányos jogok élvezetét a román állampolgároknak tartotta fenn faji, vallási, nyelvi különbségtétel nélkül,¹⁷⁰² így következetesen tartózkodott, illetve a jelenben is tartózkodik a kisebbségek kollektív jogainak elismerésétől e jogegyenlőségi tétel alapján.¹⁷⁰³ *A román és a román állampolgár alkotmányjogi fogalma ennek megfelelően alkotmányjogi értelemben nem hordoz etnikai jelentést*¹⁷⁰⁴ ugyanakkor az állampolgárság ténye ezáltal a nemzeti kisebbségek tagjai alkotmányos helyzetének *conditio sine qua nonja*, így vizsgálata – a magyar jogalkotással egyezően – megkerülhetetlen.

Az állampolgársági kérdést a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3–7. cikkei voltak hivatottak rendezni, kiinduló alapként rögzítve, hogy a Romániához csatolt vagy csatolandó területek lakossága mindennemű alakítás nélkül megszerezheték a román állampolgárságot,¹⁷⁰⁵ amennyiben más állampolgárság javára nem döntöttek, azaz nem optáltak.¹⁷⁰⁶ Román állampolgárság illetve meg továbbá a fenti területeken lakó szülőktől származó személyeket, amennyiben nem Romániában éltek, de az illetékes román hatóságok előtt kinyilvánították a román állampolgárságra való igényüket a szerződés hatályba lépését követő két éven belül. Románia területén való születés tényével román állampolgárságot nyertek mindazok, akiket

1697 ALEXIANU i. m. 459–460.; NAGY (1944) i. m. 163.

1698 KOVÁCS Péter: A romániai kisebbségvédelem nemzetközi jogi doktrínájának kézikönyve. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 205.; GYÖRGY (2006) i. m. 7.; TEODORESCU i. m. 58–59., 62–63.; NEGULESCU i. m. 97–98.

1699 A *Hivatalos Közlöny* 1918. december 30-i 223. számában közzétett 1918. december 29-i 3902. számú polgári jogok adományozásáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3.902 din 29 Decemvrie 1918 privitor la acordarea drepturilor cetățenești.

1700 A *Hivatalos Közlöny* 1919. május 28-i 33. számában kihirdetett 1919. május 22-i 2085. számú rendelettvény – No. 2.085 din 22 Mai 1919.

1701 A *Hivatalos Közlöny* 1919 augusztus 13-i 93. számában kihirdetett 4464. számú 1919. augusztus 12-i okirályságbeli zsidók honosításáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3.464 din 12 August 1919 privitoare la încetățenirea evreilor care locuiau în Vechiul Regat.

1702 IONESCU i. m. 805–806.

1703 TRÓCSÁNYI (2010) i. m. 895.

1704 IONESCU i. m. 805.

1705 GANCZER i. m. 201–205.; NEGULESCU i. m. 98., 143–144.; SZENCZEI i. m. 133.; TEGHZE i. m. 85.

1706 GANCZER i. m. 123–129.

más állam állampolgársága nem illetett meg, a 7. cikk pedig, mintegy visszautalva az 1878 óta fennállt mulasztásra, külön a zsidók állampolgárságának megszerzésével foglalkozott.¹⁷⁰⁷

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 5. cikke alapján az állampolgárság megszerzése elé Románia nem gördíthetett akadályt. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződéssel ellentétes jogalkotástól való tartózkodási kötelezettség ellenére Románia az állampolgárság kérdésében ezen rendelkezéseket módosító, torzító feltételeket fogadott el az 1924. évi állampolgársági törvény¹⁷⁰⁸ elfogadása és végrehajtása során.¹⁷⁰⁹

Az állampolgársági törvény átfogó jelleggel szabályozta a kérdést,¹⁷¹⁰ ugyanakkor alapvetően hagyta figyelmen kívül a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés idézett rendelkezéseit, amikor az abban foglalt *ottlakás, az érintett területen tartózkodás*¹⁷¹¹ *feltétele helyett az illetőség fogalmához kötötte optálás hiányában az állampolgárság megszerzését*, 1918. december 1-i napját jelölve ki a területek Romániához csatolásának napjaként.¹⁷¹² A *lakóhely helyetti illetőség feltételét*¹⁷¹³ a magyar 1886. évi XXII. törvénycikk¹⁷¹⁴ alapján kellett meghatározni a Magyar Királyság korábbi területein a Kormányzótanács I. számú, érvényességében elismert rendelete értelmében.

A magyar jog az illetőség megszerzését községi határozathoz kötötte annak több feltételével.¹⁷¹⁵ Megtagadási ok volt egyes büntető ítéletek hatálya alatt állás, az önfenntartás képességének, kielégítő erkölcsi bizonyítványnak a hiánya, illetve a korábbi községből való kilépési igazolás hiánya esetében négyévi helyben lakás, továbbá díjfizetési kötelezettség is terhelte a kérelmezőt. Mindezekből egyenesen következett, hogy mind a dátum kijelölése, mind az illetőség fogalma a kötelezettségvállalástól eltérő, szűkebb jogi fogalmakat és feltételeket eredményezett, amelynek következményeként a román állampolgárság megszerzése részben lehetetlenné vált, részben az állampolgársági helyzet megítélése a községi hatóságok döntésén múlt,¹⁷¹⁶ amelyek egyebekben összeállították az állampolgárságot nyert személyek névsorát, amely ellen jogorvoslatnak csak a kifüggesztéstől számított negyven napon belül volt helye. A kérdés megoldása a távollévők esetében egyébként újabb határidőket indokolt,

1707 GANCZER i. m. 205.; UNGVÁRI (2020) i. m. 104.

1708 A *Hivatalos Közlöny* 1924. február 24-i 41. számában kihirdetett román állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.

1709 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 630.; FEGYVERESI i. m. 380–381.; GANCZER i. m. 205–206., 212–213.; SZENCZEI i. m. 133–134.

1710 BÁRDI (2017) i. m. 27–28.; NAGY (1944) i. m. 77.; TEODORESCU i. m. 34–38.

1711 GANCZER i. m. 117.; 205.

1712 NAGY (1944) i. m. 77–79.; SZENCZEI i. m. 133–134.

1713 GANCZER i. m. 102–110.

1714 1886. évi XXII. törvény-cikk a községekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1884–1886. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897. 405–446.

1715 NAGY (1907) i. m. 382–384.

1716 BEDŐ Árpád: A román állampolgársági törvény revíziója. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/11. 423–428.

így a községtől később is lehetett az állampolgársági névsorba való felvételt kérni, amelynek végső határideje 1928. december 31-re, majd 1933. szeptember 1-re módosult.¹⁷¹⁷

Az állampolgárság kérdésének megítélését tovább árnyalta a bírói gyakorlat, amely a távol lévő, illetve az önhibáján kívül állampolgársági jogát érvényesíteni nem tudó személyek tekintetében kimondta, hogy a más állampolgárságra való optálást, azaz a román állampolgárságról való lemondást nem csak írásbeli nyilatkozat alapján lehetett megállapítani, hanem olyan magatartásból is, amelyből alappal lehetett következtetni arra, hogy az illető személy nem kívánt élni a román állampolgárság megszerzésének jogával.¹⁷¹⁸ *Következésképpen a román alkotmányjog az állampolgárság megszerzésének feltételeit szűken értelmezte és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseivel ellentétben alakszerűségi követelményekhez kötötte, a román állampolgárságról való lemondást alakszerűség nélkül is megállapíthatónak fogadta el.* A román jogi megoldás annak fényében is visszás, hogy az illetőséget, illetve az alakisághoz – azaz gyakorlatilag állami engedélyhez kötött állampolgárságot – csak a cseh-szlovák, illetve a szerb–horvát–szlovén kisebbségvédelmi szerződés tartalmazta, a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nem.¹⁷¹⁹ *A nemzetközi jog által előírt alakszerűség nélküli állampolgárság megszerzése és a román jog megoldása között tehát valós ellentét állt fent,* amelynek külön hangsúlyt adott, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság 1923-ban a lengyel állampolgárság megszerzése és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésnek mintát adó lengyel kisebbségvédelmi szerződés kapcsolatát elemezte, és arról a román államot külön is értesítette. Az Állandó Nemzetközi Bíróság kiemelte, hogy ugyan az állampolgárság jogintézményének szabályozása alapvetően a belső joghatóságba tartozó diszkrecionális kérdés, azonban a tételes jogalkotásnak meg kell felelnie a nemzetközi jogi kötelezettségeknek, azaz az állam szabályozási kompetenciáját a nemzetközi jogi kötelezettség behatárolja.¹⁷²⁰ Mindezek ellenére akik az állampolgársági névsorban nem szerepeltek, vagy jogorvoslati kérelmük nem vezetett az állampolgárság megszerzésére, csak külön – évekig elhúzódó – honosítási eljárással szerezhettek román állampolgárságot.¹⁷²¹

Végezetül megemlítendő e körben, hogy a honosítás útján megszerzett állampolgárság feltételrendszere különbséget tett *román fajú és idegen* között. Az idegenek esetében fő sza-

1717 NAGY (1944) i. m. 79–80.

1718 NAGY (1944) i. m. 80.

1719 GANCZER i. m. 101.; 204–205,

1720 A lengyel kisebbségvédelmi szerződéssel és a lengyel állampolgársági törvénnyel kapcsolatban az Állandó Nemzetközi Bíróság által kibocsátott 1923. szeptember 15-i 7. számú tanácsadó vélemény. Acquisition of Polish nationality. Publications of the Permanent Court of International Justice, Series B. No. 7. September 15th 1923. Collection of Advisory Opinions 9, 15–16. In: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_B/B_07/01_Acquisition_de_la_nationalite_polonaise_Avis_consultatif.pdf; GANCZER i. m. 58–59.

1721 Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 510–511.

bályként érvényesült az önfenntartás, a tízévi országterületen való tartózkodás feltétele,¹⁷²² a fajilag románok esetében az ezen feltételek teljesítése nélküli egyszerűsített honosítási eljárás létezett,¹⁷²³ illetve a telepített románok alakításáig nélkül nyerhettek román állampolgárságot.¹⁷²⁴ Az állampolgársági jogegyenlőség tételét és alkotmányos alapjait a korszak végén az állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelettvény¹⁷²⁵ is áttörte, elrendelve valamennyi állampolgársági névsorba való felvételen és összeíráson alapuló állampolgárság felülvizsgálatát a zsidók esetében hivatalból, a többi esetben ügyészi indítványra.¹⁷²⁶ Az állampolgársági jogegyenlőséget nyíltan az 1938. évi Alkotmány alapján felállított, a 3.3.5. alfejezetben ismertetett államberendezkedés rendszere tagadta meg, a román elem elsőbbségét kinyilatkoztatva.¹⁷²⁷

Az 1923. évi Alkotmány rendszerének tárgyalásakor végezetül ki kell emelni a román jogirodalomban megfogalmazott azon uralkodó álláspontot a kisebbségek alkotmányos jogállását illetően, amely alapvetően abban foglalható össze, hogy *az állampolgári jogegyenlőség tétele lényegében véve a kisebbségi különjogok tagadását eredményezi. A kisebbségek tagjainak jogállását a belső jog, a kisebbségvédelmi szerződésekből fakadó egyes különjogok és nemzetközi kötelezettségek ugyan meghatározták,*¹⁷²⁸ *azonban e jogokat a román szakirodalom következetesen privilégiumoknak tekintette, és velük szemben a kisebbségek lojalitását,*¹⁷²⁹ *a kisebbségeket terhelő – a nemzetközi jogban nem ismert és a szerződésekből éppen ezért nem is nevesített – kötelezettségeket kérte számon.*¹⁷³⁰ Amennyiben elfogadjuk, hogy az igazságosság nem minden egyén és csoport jogos érdekének való megfelelést jelent, de azt feltétlenül, hogy arra törekedni kell,¹⁷³¹ megállapítható, *hogy a kisebbségi jogok privilégiumként való felfogása a jogegyenlőségből is fakadó igazságosságra való törekvést lehetetleníti el. Hangsúlyozni szükséges egyebekben, hogy a román szakirodalom értelmezése szerint a kisebbségvédelmi szerződéseknek alapvető célja a kisebbségek államhűségének és lojalitásának biztosítása volt,* amelyből fakadóan a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi rendszerének is tiszteletben kell tartania a nemzeti szuverenitást.¹⁷³² Ezen álláspont valójában a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikkében foglalt panaszjog

1722 NEGULESCU i. m. 92.

1723 TEODORESCU i. m. 35.

1724 NAGY (1944) i. m. 81.

1725 A Hivatalos Közlöny 1938. január 22-i 18. számában kihirdetett állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelettvény – decret-lege pentru revizuirea cetățeniei.

1726 A népszövetségi román delegáció a zsidók állampolgárságáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19–20. 466–467. GIDÓ (2008) i. m. 38.; MIKÓ (1941) i. m. 199.; NAGY (1944) i. m. 81.

1727 NAGY (1944) i. m. 81–82.

1728 BUDIȘTEANU i. m. 13–14.

1729 JAKABFFY Elemér: Lojalitást és bizalmat! *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22. 822.; COTTÉLY István: A kisebbségek lojalizmusa mint jogkérdés. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 137–142.; SOFRONIE 29.

1730 BÁNFFY Ferenc: Jogok és kötelezettségek. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13. 491.; SOFRONIE i. m. 4.

1731 VARGA (2015) i. m. 39.

1732 SOFRONIE i. m. 17.

mellett az 1923. évi Alkotmány állampolgárokat megillető kérvényezési jogának tartalmi kiüresítésével egyenértékű, amely által valamennyi panaszeljárást a román politikum Románia elleni támadásként, az állam iránti hűtlenség bizonyítékaként értelmezett. A vizsgált korszak végén ez az álláspont a 4.6.3. alfejezetben bemutatott módon még büntetőjogi tényállást is nyert, amelyet csak az Országos Magyar Párt Nemzetek Szövetségéhez intézett panaszja nyomán módosítottak.

3.3.5. Az 1938. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1938–1940 között

Az 1923. évi Alkotmány által megalkotott rendszer alig másfél évtizedig állt fent. A román állam a társadalmi, gazdasági kérdésekre és az integrációs kihívásokra nem talált megfelelő választ, továbbá az egymás mellett párhuzamosan élő partikuláris jogrendek okán a nemzetállami cél megvalósítása sem sikerült, mely okok együttese a kor európai valósága mellett a politikai élet radikalizálódását eredményezte.¹⁷³³ Az ország 1937 végére kormányozhatatlan állapotba került, a gazdasági és politikai válságot a választások eredménye a radikális jobboldal megerősödésével¹⁷³⁴ és a kormányzó párt vereségével¹⁷³⁵ együttesen sem tudta orvosolni,¹⁷³⁶ így II. Károly király 1938. február 10-én feloszlatta a parlamentet, és nyílt királyi diktatúrát vezetett be¹⁷³⁷ olasz mintájú korporatív állam kiépítése¹⁷³⁸ és ostromállapot¹⁷³⁹ elrendelése mellett.

A királyi diktatúra szükségképpen új alkotmány megalkotását indokolta, amelyet azonban a hatályos 1923. évi Alkotmány keretei között megalkotni a parlament feloszlata és a fennálló belpolitikai viszonyok mellett lehetetlen volt, így annak szövegét a király a nemzet

1733 „Tagadhatatlan, hogy Romániában ez a közszellem a nacionalizmus felé hajlik, ezért volt a közszellemnek megfelelő egy a többieknél nemzetibb jellegű pártot hívní uralomra.” – II. Károly román király nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 38.; GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácsához (1938. április 27.). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 155.; ABLONCZY (2011) i. m. 30–31, DURANDIN i. m. 264–284.; DJUVARA (2010) i. m. 287–290. HITCHINS i. m. 415., 454–458.

1734 GYÖRGY (2006) i. m. 192–199.; MIKÓ (1941) i. m. 193–201.; PAKSA i. m. 116–117.

1735 Az új évben – új helyzet előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1. 1–2.; A Tătărescu-kormány 1937. évi parlamenti választásainak számadatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1. 2–5.; VERESS (2007) i. m. 105.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 145–146.

1736 BALÁZS i. m. 195–197.; DJUVARA (2010) i. m. 289–290.

1737 Ófelsége kiáltványa. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3–4. 69.; A Minisztertanács fontos határozatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3–4. 71.; BOTLIK i. m. 128–129.; GYÖRGY (2006) i. m. 199.; GYÖRGY (2012) i. m. 155.; IONESCU i. m. 750–752.; MIKÓ (1941) i. m. 201–204.; VERESS (2007) i. m. 105.

1738 SZENTE Zoltán: Az alkotmányos monarchia fejlődése és a parlamentarizmus. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 412.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i. m. 36–37.; VERESS (2007) i. m. 106.

1739 A *Hivatalos Közlöny* 1938. február 11-i 34. számában kihirdetett ostromállapotot elrendelő rendelet törvény – decret-lege pentru introducerea stării de asediu.

nevében nyílt népszavazásra bocsájtotta.¹⁷⁴⁰ Az alig két héttel később, 1938. február 25–26-án megtartott népszavazás eredménye¹⁷⁴¹ szerint a 4 303 064 szavazatból 4 297 581 szavazat szólt az alkotmány mellett, és csupán 5483 szavazat ellene,¹⁷⁴² így az uralkodó azt 1938. február 27-én ki is hirdette.¹⁷⁴³

Az 1938. évi Alkotmány¹⁷⁴⁴ *leglényegesebb újítása az állampolgári jogegyenlőség alapijáról való elmozdulás volt, azaz a román nemzet tagjai elsőbbségi jogának elismerése volt az ország többi lakosával szemben.*¹⁷⁴⁵

Az 1938. évi Alkotmány egyéb rendelkezéseit áttekintve rögzíthető, hogy annak *nemzet-állami kiindulópontja változatlan* maradt, annak 1–3. cikke e körben a korábbi alkotmányok rendelkezéseit megismételték.¹⁷⁴⁶ Az 1938. évi Alkotmány 4–5. cikkei a *románok* kötelezései tekintetében a *nyelvi különbségtételt mellőzve*¹⁷⁴⁷ az *'etnică'* kifejezést fenntartva a faji és vallási különbségtételtől mentes egyenlőséget tartalmazták, amelyből következett a *nyelvi kisebbségek elismerésének elhagyása és ezáltal a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nyílt tagadása*. Az idézett jogszabályhelyek tehát kimondták az *összes román faji és vallási különbségre való tekintet nélküli törvényi előtti egyenlőségét*, és e személyek ezen különbségek nélkül voltak *kötelesek a román államot mint hazát életcéljuk legfőbb alapjának tekinteni, annak területi épségének, függetlenségének és méltóságának védelmében magukat feláldozni, munkájukkal a román állam mint haza erkölcsi felmagasztalásához és gazdasági fejlődéséhez hozzájárulni*.

A rendelkezések értelmében a románok hűséggel voltak kötelesek viselni a közterheket, és *önként voltak kötelesek hozzájárulni a közfeladatokhoz*. Az 1938. évi Alkotmány 6. cikke az osztálykülönbségek tagadását tartalmazta az adózás alapszabályainak meghatározása mellett, a 7. cikk pedig ezen az alapon a *véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó* rendelkezésként tiltotta az *állam kormányformájának megváltoztatását, mások vagyonának felosztását vagy szétosztását, vagy az adótörleszt célzó véleménynyilvánítást*, illetve az *osztályharc hirdetését*. A fenti politikai véleménynyilvánítási korlátokon túl az 1938. évi Alkotmány 8. cikke tiltotta az egyházak politikai propagandáját és a vallási alapon való politikai egyesülés jogát, a 9. cikk pedig a román állampolgárság elvesztésével sújtotta azt, aki a kormány engedélye nélkül idegen állami szolgálatot vállalt.

1740 A *Hivatalos Közlöny* 1938. február 20-i 42. számában kihirdetett népszavazást előíró 901. számú királyi rendelet – decret-regal No. 901. relativ la plebiscitul pentru Constituție.

1741 DURANDIN i. m. 284.; FEGYVERESI i. m. 383.

1742 A *Hivatalos Közlöny* 1938. február 27-i 48. számában megjelent 458. számú kormányjelentés a népszavazás eredményéről – No. 458. din Februarie 1938.

1743 IONESCU i. m. 753.; MARCU (1997) i. m. 235.

1744 A *Hivatalos Közlöny* 1938. február 27-i 48. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1938.

1745 NAGY (1944) i. m. 81.; SZENCZEI i. m. 144.

1746 NAGY (1944) i. m. 70.; IONESCU i. m. 754.

1747 MIKÓ (1981b) i. m. 70–71.

A románok jogai tekintetében a fenti kiindulóponton alapozva és a kötelezettségeket előtérbe helyezve részben a korábbi 1923. évi Alkotmány rendelkezései kerültek megismétlésre.¹⁷⁴⁸ Ennek megfelelően az 1938. évi Alkotmány 10. cikke tartalmazta a lelkiismereti szabadságot, a munkaszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot, az egyesülési szabadságot, valamint az egyéb törvényekben foglalt jogok szabadságát a fenti korlátokkal.

Az 1938. évi Alkotmány 11. cikke a román állampolgárságra vonatkozó alaptételeket rögzítette a házasság, a leszármazás, az elismerés és a honosítás állampolgárságot keletkeztető tényeinek felsorolásával, emellett a 12. cikk a személyi szabadság körében büntető anyagi és eljárásjogi rendelkezéseket tartalmazott, a 13. cikk pedig a törvényes bíróhoz való jogot deklarálta. Az 1938. évi Alkotmány 14. cikke a lakás sérthetlensége mellett a kapcsolódó büntetőeljárás-jogi rendelkezéseket tartalmazta, a 15. cikk a halálbüntetés háború idején való fenntartása mellett azt békeidőben a kormány hatáskörébe utalva is megengedte az uralkodó, a királyi család, külföldi államfők vagy állami méltóságokat célzó merényletek, rablógyilkosság vagy politikai gyilkosság esetében.

A tulajdon kérdése körében az 1938. évi Alkotmány 16. cikke annak sérthetlenségét tartalmazta a közjavak védelmével és a vagyonekbezés büntetés kivételességével, illetve a kizárólagos tulajdon alapszabályaival. Továbbra is vitatható módon, a jogok között tartalmazta az 1938. évi Alkotmány az egyes állami, illetve közösségi tulajdon tárgyait a 17–18. cikkeken.

Fenntartotta az 1938. évi Alkotmány 19. cikke az ortodox, illetve a görögkatolikus egyház hierarchiájából fakadó elsőbbségi rendszerét a felekezeti egyenjogúság deklarálása ellenére.¹⁷⁴⁹ Hasonlóképpen a 20. cikkben a korábbi anyakönyvi szabályozás sem változott.

Az *oktatás szabadságának új korlátjaként* a közrend és közérdekek mellett az *államérdek* is megjelent. Az 1938. évi Alkotmány 22. cikke rögzítette a gondolat és véleménynyilvánítás szabadságát, amely értelemszerűen csak a 7. cikk rendelkezéseivel együtt, azon korlátok és keretek között érvényesülhetett. Az 1938. évi Alkotmány 23. cikkében foglalt levél-, távirat- és távbeszélőtűtök az igazságszolgáltatási érdekek alá rendelt érvényesült, a 24. cikkben foglalt gyülekezés joga, a 25. cikkben foglalt petíciós jog érdemben nem változott, ahogyan a 28. cikk a külföldi kitüntetések szabályaira vonatkozó korábbi rendelkezések sem, illetve a 26. cikk fenntartotta az egyesülési jog gyakorlását, változatlanul rögzítve, hogy a jogi személyiség elismerése nem képezi annak lényegi elemét.

Az 1938. évi Alkotmány *nemzeti kisebbségek jogát* illető egyik *legfontosabb rendelkezése* a 27. cikk volt, amely az *állampolgári jogegyenlőség tételének tagadását* tartalmazta a *tisztségviselés jogát szabályozó rendelkezések között*. Az *állampolgári jogegyenlőség tételéről* való *elmozdulást implicit módon* már a 4–5. cikkek is tartalmazták, de a román nemzetiség elsőbbségének kimondását a 27. cikk vállalta

1748 IONESCU i. m. 754.

1749 NAGY (1944) i. m. 73.

fel, kimondva, hogy a polgári és katonai köztisztviselők és méltóságok csak román állampolgárokkal tölthetők be, de e tisztviselők betöltésénél figyelembe kellett venni a román nemzet többségi és államalkotó jellegét.¹⁷⁵⁰

Az 1938. évi Alkotmány 27. cikkének értelmében alapján megkülönböztethetővé vált azon román állampolgárok, azaz 'cetățeni' személyi köre, akik bizonyos jogokat vallási vagy faji különbségtétel nélkül élveztek, illetve maga a román nemzet, a 'națiunea română' mint államalkotó közösség. A rendelkezések értelmében az 1938. évi Alkotmány tehát a román államot nem a román állampolgárok közösségeként fogta fel, hanem államalkotónak csak a román nemzetiségű román állampolgárokat ismerte el, azaz a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok, illetve közösségei államalkotó jellege nyíltan megtagadásra került.

A jogszabályhely egyebekben megismételte a román és a honosított román különbségtételét minden további magyarázat nélkül a földtulajdonnal kapcsolatban, de ugyanez a jogszabályhely védte a külföldiek személyi és vagyoni viszonyait. A fenti tételt, nevezetesen a román nemzet államalkotó alkotmányos felfogását az 1938. évi Alkotmány 29. cikke tovább árnyalta, amikor kimondta, hogy az államhatalom a román nemzetből eredt. Az 1923. évi Alkotmány hasonló rendelkezése tehát egy lényegi elemmel bővült, a nemzetet mint az államhatalom forrását a román nemzetre értette és szűkítette az 1938. évi Alkotmány.

Az 1938. évi Alkotmány államszervezetről rendelkező 30–78. cikkei a királyi diktatúra jellegéből fakadóan a királyi hatalom elsőbbségének talaján álltak,¹⁷⁵¹ fő szabály szerint a királyi hatáskörbe utalva a törvénykezdeményezés jogán túl a törvény értelmezésének jogát is a végrehajtó hatalmon felül,¹⁷⁵² azaz a király uralkodása mellett ténylegesen kormányzott is.¹⁷⁵³ A király, illetve a királyi ház jogállását egyebekben lényegében véve a korábbival azonos módon szabályozta az 1938. évi Alkotmány.

Az országgyűlés kétkamarás szervezeti felépítése és viszonyai az 1938. évi Alkotmány 48–60. cikkek között kerültek szabályozásra,¹⁷⁵⁴ amely rendelkezések az országgyűlés alsóházának, a Képviselőháznak tagjai tekintetében lényeges módosítást eszközöltek, és a korábbi választási rendszert eltörölve korporatív rendszert állítottak fel.¹⁷⁵⁵ Ennek megfelelően a képviselőház olyan választott képviselőkből állt, akik 30. életévüket betöltötték, és vagy földművelés és kézkezi munka, vagy kereskedelem és ipar, vagy szellemi foglalkozásuk csoportjába tartoztak.¹⁷⁵⁶ A fenti foglalkozási ágak alapján kialakított kerületi beosztás szerinti

1750 MIKÓ (1941) i. m. 203.; MIKÓ (1981b) i. m. 71.; NAGY (1944) i. m. 186.

1751 AMUZA (2001a) i. m. 273–274.; IONESCU i. m. 754.; MARCU (1997) i. m. 235–236.; NAGY (1944) i. m. 34.

1752 IONESCU i. m. 754.; MARCU (1997) i. m. 235.; MIKÓ (1941) i. m. 203.; VERESS (2007) i. m. 106.

1753 FEGYVERESI i. m. 384.

1754 AMUZA (2001a) i. m. 274.

1755 IONESCU i. m. 754.; MARCU (1997) i. m. 236.; VERESS (2007) i. m. 106.

1756 A választások. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/12. 281–288.; FEGYVERESI i. m. 385.

választási rendszerben lebonyolított választások eredményeként állhatott fel a Képviselőház, azaz a korporatív rendszer a nemzetiségi területeken lévő választóközrtek szerinti törvényhozásbeli képviselet lehetőségét megszüntette. *A foglalkozási ágakon kívül eső állampolgárok sem választók, sem választhatók nem voltak.*

A Szenátus felépítése az 1938. évi Alkotmány 63–64. cikkei szerint lényegében nem változott,¹⁷⁵⁷ de a muzulmánok képviselete, részben a dobudzsai törökök kitelepítésére is figyelemmel, megszűnt.

Lényeges újdonsága az új alkotmányos rendszernek, hogy a *végrehajtó hatalom tagjai a királynak tartoztak felelőséggel* az 1938. évi Alkotmány 65. cikke szerint, emellett a kormány felépítését szabályozó 66–71. cikkek között a 67. cikk megismételte a román nemzetiség elsőbbségét kimondva, hogy csak az lehet miniszter, aki legalább három nemzedék óta román.¹⁷⁵⁸

A bírói hatalom szabályozása az 1938. évi Alkotmány 73–78. cikkei között lényegi módosítást a korábbi szabályokhoz képest nem tartalmazott, ennek ellenére a bírói függetlenséget és elmozdíthatatlanságot¹⁷⁵⁹ 1938 tavaszán két jogszabály gyakorlatilag megszüntette,¹⁷⁶⁰ elrendelve az állami rend megvédéséről szóló törvénybe és a büntető törvénykönyv állami és társadalmi rendet biztosító rendelkezéseibe ütköző cselekmények tárgyában hozott ítéletek igazságügyi minisztériumi ellenőrzését.¹⁷⁶¹

Az 1938. évi Alkotmány 79. cikke a megyei és községi intézmények kérdését külön törvény szabályozási tárgyává tette, és már formailag is *elvetette* az 1923. évi Alkotmány 108. cikkébe foglalt, de lényegében sosem alkalmazott *decentralizáció elvét*.¹⁷⁶² Ennek megfelelően a pénzügyekről szóló 80–87. cikkek nem tartalmazták a megyei, illetve községi decentralizált pénzügyeket sem.

A haderőről szóló szabályok lényegi módosítást nem tartalmaztak az 1938. évi Alkotmány 88–91. cikkei között, de már nem tartalmazták az állampolgárok tekintetében a többnemzetiségű állam ismerveit, csak a román állampolgárok hadkötelezettségéről rendelkeztek.

Az 1938. évi Alkotmány megismételte a korábbi általános rendelkezéseket a 92–96. cikkek között, az alkotmánymódosítás kezdeményezésének jogát a királynak tartotta fenn a 97. cikkben, ugyanakkor megismétlésre kerültek az átmeneti és befejező rendelkezésekben a 98–100. cikkek között a korábbi földreform kérdései, illetve a jogszabályok felülvizsgálati kötelezettségének tárgyai.

1757 AMUZA (2001a) i. m. 274.

1758 NAGY (1944) i. m. 71.; MARCU (1997) i. m. 236–237.

1759 BÍRÓ (2002) i. m. 451.

1760 A *Hivatalos Közlöny* 1938. március 4-i 52. számában kihirdetett rendelet törvény a köztisztviselők elmozdíthatatlanságának felfüggesztéséről – decret lege pentru suspendarea inamovibilității sau stabilității funcționarilor publici; a *Hivatalos Közlöny* 1938. április 15-i 88. számában kihirdetett, az állami rend megvédéséről szóló rendelet törvény – decret lege pentru apărarea ordinei în Stat.

1761 NAGY (1944) i. m. 35–36.

1762 AMUZA (2001a) i. m. 275.; MARCU (1997) i. m. 238–239.

Az 1938. évi Alkotmány rendelkezéseit áttekintve rögzíthető, hogy a román nemzet államalkotó minőségének hangsúlyozása egyrészt a társadalmi feszültségek csillapítását és a királyi diktatúra nemzeti jellegének kihangsúlyozását, ezáltal annak elfogadottságának növelését célozta,¹⁷⁶³ másrészt pedig az 1923. évi Alkotmány a deklarált jogokkal szemben álló korábbi valós politikai és jogalkotási gyakorlat kodifikálását végezte el. Az államrend megszilárdítása érdekében az 1938. évi Alkotmány az ország területére fenntartotta ostromállapotot, így az állambiztonságot és a közrend fenntartását illető hatalmat a hadsereg kezébe adta,¹⁷⁶⁴ értve ezalatt egyes esetekben a bíraskodást, a házkutatás jogát, a cenzúrát, a gyülekezési és egyesülési jog korlátozását, *következésképpen az 1938. évi Alkotmányban meghatározott jogok annak hatálya alatt ténylegesen nem érvényesültek.*

Az új államberendezkedést és annak elfogadottságát hivatott szolgálni a politikai pártok rendelettvénnyel¹⁷⁶⁵ való feloszlatása.¹⁷⁶⁶ A román államban így csak egyetlen politikai mozgalom működhetett, a Nemzeti Újjászületés Frontja, a *Frontul Renașterii Naționale*,¹⁷⁶⁷ amely szervezet nemzeti párt jellegét és az uralkodó általi vezetését rendelettvény rögzítette.¹⁷⁶⁸ A nemzeti kisebbségek is kizárólag ezen politikai szervezeten belül képviselhetették érdekeiket, így ezen okból alakult meg – vezető román politikusok nyilatkozatait,¹⁷⁶⁹ továbbá a kisebbségi kérések méltányos elintézésére ígéretet tevő kormányzat politikai lépéseit követően¹⁷⁷⁰ – a Német,¹⁷⁷¹ valamint a Magyar Népközösség a Nemzeti Újjászületés Frontjának alosztályaiként,¹⁷⁷² amely mellett később az ukrán és bolgár kisebbség megfelelő alosztálya is kiépítésre került.¹⁷⁷³

1763 NAGY (1944) i. m. 34–35.

1764 NAGY (1944) i. m. 35.; MIKÓ (1941) i. m. 205.

1765 A *Hivatalos Közlöny* 1938. március 31-i 75. számában kihirdetett rendelettvény az egyesületek, csoportok és politikai pártok feloszlásáról – decret-lege pentru disolvarea tuturor asociațiunilor, grupărilor sau partidelor politice.

1766 Feloszlatták a politikai pártokat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7–8. 191.; GYÖRGY (2006) i. m. 199.; GYÖRGY (2012) i. m. 156.; IONESCU i. m. 754–755.; MIKÓ (1941) i. m. 204–206.

1767 JAKABFFY Elemér: Ismét új helyzetben az új év küszöbén. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1. 2–3.; MIKÓ (1941) i. m. 216–218.; NAGY (1944) i. m. 37.; IONESCU i. m. 755.

1768 A *Hivatalos Közlöny* 1940. június 22. 142. számában kihirdetett a Nemzeti Újjászületés Frontjának Nemzeti Párttá való átalakulásáról szóló rendelettvény – decret-lege pentru transformarea Frontului Renașterii Naționale în „Partidul Națiunii”.

1769 Román közéleti előkelőségek reánk vonatkozó karácsonyi megnyilatkozásiból. *Magyar Kisebbség*, 1939. XV–II/1. 10–13.

1770 Călinescu belügyminiszter meghívója. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2. 30–31.

1771 A romániai Német Népközösség és a Nemzeti Újjászületés Arcvonala. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3–4. 88–90.

1772 A magyar népkisebbség és a Nemzeti Újjászületés Frontja. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2. 29–30.; A Nemzeti Újjászületés Arcvonala magyar vezetőségi tagjainak kinevezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3–4. 87–88.; A magyarság csatlakozása a Nemzeti Újjászületés Frontjához. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3–4. 95–96.; CSAPODY Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2015. 77–87.; BÁRDI (2013) i. m. 170–171.; ; BÁRDI (2013) i. m. 18–19.; KÖPECZI i. m. 593.; MIKÓ (1941) i. m. 220–226.; PĂCURARIU i. m. 441.

1773 Az ukrán kisebbség a Nemzeti Újjászületés Arcvonalaiban. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/20. 493–494.

Az 1938. évi Alkotmány hatályba lépését követően az új államrend megszilárdítása érdekében 1938-ban 846 törvényt és rendelet törvényt, továbbá 118 végrehajtási utasítást, 1939-ben pedig 879 törvényt és rendelet törvényt, továbbá 81 végrehajtási utasítást alkottak.

*A fenti jogalkotási folyamatban a nemzeti kisebbségek alkotmányos joga tekintetében kiemelkedő jelentőségű volt a Kisebbségi Statútumként ismert jogszabálygyűjtemény.*¹⁷⁷⁴ *A tárgykör fontossága, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés által előírt alaptörvényi jelleg ellenére a Kisebbségi Statútum jogszabályai a jogforrási hierarchia alacsony szintjén helyezkedtek el.*¹⁷⁷⁵ *A kisebbségi főkormánybiztosság felállításáról királyi rendelet szolt,*¹⁷⁷⁶ *annak végrehajtási utasítását egy szabályrendelet,*¹⁷⁷⁷ *míg a kisebbségek kéréseinek elintézésének elveit, azaz a nemzetiségekre vonatkozó quasi anyagi jogot egy minisztertanácsi napló tartalmazta.*¹⁷⁷⁸ *A Kisebbségi Statútum tehát nem egy egységes nemzetiségi kódex volt, hanem három, a jogforrási hierarchia különböző, de alapvetően alsó szintjén elhelyezett normagyűjtemény,*¹⁷⁷⁹ *amely még a közvetlen alkotmányos felhatalmazást is nélkülözte.*

*Az első két jogszabály jogforrási minősége aggálytalanul megállapítható,*¹⁷⁸⁰ *azonban a harmadik és egyben legfontosabb norma esetében sem a román alkotmányjog,*¹⁷⁸¹ *sem a semmitő- és ítélőszéki gyakorlat nem ismerte el a minisztertanácsi naplók jogforrás jellegét.*¹⁷⁸² *A kisebbségi kérdések alapelveinek, quasi anyagi jogának fentiek szerinti*¹⁷⁸³ *rendezése tehát nem csak tartalmilag, hanem formailag sem volt alkalmas a nemzetiségi kérdés rendezésére.*¹⁷⁸⁴ *A minisztertanácsi napló kizárólag a végrehajtói hatalom egyes szervei között bírt közvetlen hatállyal, abból a nemzeti kisebbségekre közvetlen jogok nem fakadtak, azokat így bírói úton sem lehetett számonkérni.*¹⁷⁸⁵ *A fentieket összegezve a Kisebbségi Statútum tényleges jogforrásai pusztán államszervezeti kérdéseket szabályoztak anyagi jogi szabályok nélkül, az egyes anyagi jogi szabályok alapját képező elveket tar-*

1774 BÍRÓ (2002) i. m. 343.; FEGYVERESI i. m. 388–390.; MIKÓ (1941) i. m. 207–214.

1775 MIKÓ (1941) i. m. 208.; MIKÓ (1981b) i. m. 71–72.

1776 *A Hivatalos Közlöny* 1938. május 4-i 101. számában kihirdetett, a kisebbségi főkormánybiztosság felállításáról szóló 1668. számú királyi rendelet – decret-regal No. 1.668 pentru reorganizarea Direcțiunii minorităților (Comisariatul general pentru minorități).

1777 *A Hivatalos Közlöny* 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett, a kisebbségi főkormánybiztosság működéséről szóló rendelet – regulament pentru funcționarea comisariatului general al minorităților.

1778 *A Hivatalos Közlöny* 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett, a kisebbségek kívánságainak elintézésénél a minisztériumok által követendő vezérelekről szóló minisztertanácsi határozat – Jurnal al Consiliului de miniștri, prin care se stabilesc directivele, pe care trebuiesc conduse ministerele în rezolvarea dezideratelor minorităților.

1779 Királyi rendelet a kisebbségi kérdés szabályozásáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15-16. 349–352.; GYÖRGY (2012) i. m. 156–157.; MIKÓ (1941) i. m. 208.; MIKÓ (1981b) i. m. 71–72.; NAGY (1944) i. m. 38–40.

1780 MIKÓ (1981b) i. m. 71–72.

1781 BALOGH Arthur: Téves felfogások az új helyzettel kapcsolatban. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/6–7. 158.

1782 MIKÓ (1941) i. m. 208.

1783 A kisebbségi Főkormánybiztosság működési irányelvei. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17. 405–408.

1784 NAGY (1944) i. m. 39–40.

1785 MIKÓ (1981b) i. m. 72.

talmazó minisztertanácsi napló pedig közvetlen kikényszeríthető jogforrási jelleggel és minőséggel nem rendelkezett.

A Kisebbségi Statútumot döntően a kultuszminisztérium¹⁷⁸⁶ és a külügyminisztérium¹⁷⁸⁷ készítette elő, és elsősorban az ország nemzetközi megítélését volt hivatott javítani,¹⁷⁸⁸ illetve a Németországgal kötött szövetség okán a német kisebbség jogait kívánta biztosítani.¹⁷⁸⁹ Románia a fenti okokból a külügyi szempontok előtérbe helyezésével közvetetten ismerte el a nemzetiségi kérdés nemzetközi aspektusait, illetve megoldatlanságát és addigi téves kezelését, azaz a román állam a korábbi szuverenitási érvei hangsúlyozása helyett ekkor már szorult külpolitikai helyzetében belátta a nemzetiségi kihívás rendezésének szükségességét. Mindezek ellenére a legfontosabb kérdésben, a kisebbségi anyagi jog megalkotásában Románia ismételten csak látszatintézkedést hozott a Kisebbségi Statútum fenti jogforrási minőségére és hiányosságaira figyelemmel. Mindazonáltal a megújuló román kisebbségpolitikát a román sajtó¹⁷⁹⁰ és a magyar kormányzat egyaránt üdvözölte,¹⁷⁹¹ maga II. Károly király,¹⁷⁹² valamint Armand Călinescu miniszterelnök is megértően nyilatkozott a kisebbségi igényekről,¹⁷⁹³ végül Gheorghe Tătărescu miniszterelnök vetette fel egy kisebbségi törvény megalkotását, amely azonban nem készült el.¹⁷⁹⁴

Végezetül – az 1923. évi Alkotmány tárgyalásával azonos okokból – az 1938. évi Alkotmány vizsgálatánál is ki kell térni az állampolgárság tárgyában hozott szabályokra és gyakorlatra,¹⁷⁹⁵ elvégre a román nemzet elsőbbségének alkotmányos elismerése ellenére egyes alapvető jogok tekintetében továbbra is a román állampolgárság volt azok gyakorlásának feltétele. Az 1939. évi új állampolgársági törvény¹⁷⁹⁶ fenntartotta a korábbi szabályokat, azonban az 1938. évi Alkotmány 11. cikkével összhangban részletesen szabályozta a fajilag románok állampolgárságának elismerés útján való megszerzését, amelynek megállapításához a törvény

1786 MIKÓ (1941) i. m. 208.

1787 NAGY (1944) i. m. 39.

1788 BÁRDI (2013) i. m. 210.; ; BÁRDI (2013) i. m. 27.; FEGYVERESI i. m. 388.

1789 MIKÓ (1981b) i. m. 71.

1790 A román sajtó a kisebbségi statutumról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17. 410–412.

1791 KISS i. m. 722.

1792 MIKÓ (1941) i. m. 237.

1793 Armand Călinescu. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/19. 441.; EGYED (2013) i. m. 297.; GYÖRGY (2012) i. m. 157.; MIKÓ (1941) i. m. 242.

1794 Kormánynyilatkozatok a népkisebbségek ügyéről. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/24. 570–571.; BOTLIK i. m. 133.; MIKÓ (1941) i. m. 249–253.

1795 Megalakult az állampolgárságok igazolását végző bizottság. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 64.

1796 *A Hivatalos Közlöny* 1939. január 19-i 016. számában kihirdetett állampolgársági törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.

módosítását¹⁷⁹⁷ követően a szülők egyikének románsága is elegendő volt.¹⁷⁹⁸ Az elismerés mint az állampolgárság megszerzésének különleges módja változatlanul a minisztertanács hatásköre volt, a román eredetű személy az igazságügyi miniszter előterjesztésére a minisztertanács határozatával nyerhetett román állampolgárságot. A román állampolgárságtól való megfosztás eseteit az országból való meg nem engedett módon való eltávozással, illetve az államterület hadkötelezettség alóli mentesülés érdekében történő elhagyásának eseteivel egészült ki.¹⁷⁹⁹ Az állampolgársági törvény következő módosítása¹⁸⁰⁰ 1939 őszén¹⁸⁰¹ az állampolgársági jog további bizonytalanságait zárta le. A jogszabály lehetőséget adott mindazok számára, akik az egyesülés vagy a trianoni békeszerződés ratifikálásának idejében a Romániához csatolt területeken laktak, arra, hogy az állampolgárság elismerését 1940. február 1-ig kérhessék.¹⁸⁰² *A román törvényhozás az illetőség fogalma helyett tehát húsz évvel a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megkötését követően teljesítette a lakóhely szerint megadandó állampolgárság nemzetközi jogi kötelezettségét.*¹⁸⁰³

3.3.6. A nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzete 1918–1940 között Romániában

A fentiekben bemutatott módon a romániai nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállását alapvetően a hatályos román alkotmányok, a békeszerződések és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezései szabályozták anyagi jogi szempontból, amelyeket kiegészítettek alacsonyabb rendű, a nemzeti kisebbségek jogát is részben tartalmazó tételes jogszabályok, illetve anyagi jogi jogszabályként nem elismert kormányzati aktusok, amelyek közül *elvi és nem gyakorlati jelentőséggel a korszak végén megalkotott Kisebbségi Statútum bírt.*

Az 1923. évi Alkotmány alapvetően az állampolgári jogegyenlőség elvét vallotta, de annak gyakorlata ténylegesen eltért az abban lefektetett elvektől, és az 1938. évi Alkotmány végül e gyakorlattal egyező állapotot kodifikált. A román alkotmányos rend 1938-ig *de facto*, azt követően *de iure* az ország lakosságát alapvetően három csoportra osztotta, megkülönböztette a fajilag

1797 A *Hivatalos Közlöny* 1939. július 17-i 171. számában kihirdetett állampolgársági törvényt módosító rendelet-törvény – decret-lege pentru modificarea și complectarea unor dispozițiuni din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.

1798 NAGY (1944) i. m. 82.

1799 NAGY (1944) i. m. 82.

1800 Az állampolgárság ügye. Régi sérelmek-új rendelkezések. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16. 380–383.

1801 A *Hivatalos Közlöny* 1939. október 20-i 243. számában kihirdetett, az állampolgársági törvény 62. cikkét módosító rendelet-törvény – decret lege pentru modificarea și complectarea dispozițiilor art. 62. din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.

1802 Az állampolgársági ügyek végleges rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/21–22. 530–534.; MIKÓ (1941) i. m. 243.; NAGY (1944) i. m. 83.

1803 PÁLL György: Az állampolgársági ügy rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/10. 221–223.; BALOGH Arthur: Orvosolja-e az új törvény az állampolgárság körüli bajokat. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16. 383–386.; BOTLIK: i. m. 137.

románokat, a román állampolgárokat, illetve az idegeneket, értve alattuk az állampolgársággal nem rendelkező őshonos kisebbségeket.

A román állam vállalt nemzetközi jogi kötelezettségei ellenére a nemzeti kisebbségek tekintetében vállalt kötelezettségeit tudatosan negligálta, a békeszerződéseket, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződést ugyan ratifikálta, de azok alaptörvényi jellegének elismerését és effektív végrehajtását nyíltan megtagadta. *A nemzetközi kötelezettségekkel kapcsolatos román magatartás nem volt példa nélküli, elvégre az 1878-ban előírt kötelezettségek teljesítésére a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés – az 1918. május 7-i bukaresti békével egyezően – négy évtized múlva ismételten felhívta Romániát. A román állam nemzetközi kötelezettségeihez való sajátos attitűdjéről, a kisebbségvédelmi szerződés tekintetében fiktív akarataról a Szövetséges és Társult Főhatalmak is tudtak, ennek ellenére a kötelezettségek hatékony végrehajtásának biztosítékait nem teremtették meg, a területek átadásának feltételül szabott kisebbségvédelmi rendelkezéseket nem is kérték számon.* A nemzetközi jog tekintetében így lényegében véve kizárólag a Nemzetek Szövetsége előtti eljárás lehetősége érvényesülhetett a 4.6. fejezetben és alfejezeteiben ismertettek szerint, azonban annak politikai és nem jogi jellegű megoldásai a kisebbségvédelem tekintetében csekély eredményeket értek el.

A korszak román jogalkotását elemezve rögzíthető, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés közvetett rendelkezésein kívül a kisebbség pozitív jogi fogalma nem lelhető fel a jogszabályokban. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a kisebbség fogalmát ugyan használta,¹⁸⁰⁴ de annak fogalmi jegyeit, a többség viszonyához való helyzetét nem határozta meg,¹⁸⁰⁵ név szerint a zsidó közösség tagjait, a szászokat és a székelyeket nevezte meg, egyebekben a faji, vallási és nyelvi kisebbségek létét tényként kezelte. A korabeli jogfelfogás szerint a kisebbséghez való tartozás tényhelyzet, annak megállapítása egyrészt alanyi ismérv alapján volt lehetséges, azaz az adott személy kinyilvánított akaratán alapult, másrészt annak alapja tárgyi ismérv is lehetett, amely az adott személy akaratától független külső körülmények által volt determinált.¹⁸⁰⁶ A korban a két ismérv szerinti meghatározás egyaránt jelen volt a román jogalkotásban, de mindkét esetkörben az alkotmányos jogállás alapját a román állampolgárság képezte. A pozitív, egyértelmű és adekvát fogalom¹⁸⁰⁷ hiánya a jogban a fogalom jelentéstartalmanak homályosságát eredményezi, és a jogbiztonságot sértő értelmezésre vezet,¹⁸⁰⁸ és ez az eredmény Románia esetében – a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés eredeti szándékaival ellentétes módon – mind a jogalkotói akarat, mind a jogalkotás, mind a végrehajtás, mind

1804 MIKÓ (1981a) 32.

1805 BALOGH Arthur: Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/7-8. 158–159.

1806 MÓRICZ Miklós: A nemzethez tartozás és a szabad akarat. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4. 130–137.; BÚZA (1930) i. m. 6.

1807 BOLBERITZ Pál: *Bevezetés a logikába*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 24., 28–29.

1808 SZABÓ (2011) i. m. 99.

a bírói gyakorlat tekintetében a teljes korszakban megfigyelhető volt, amelyet kiegészített e jogok privilégiumként való téves megközelítése és a nemzetközi jogban nem ismert kisebbségeket terhelő kötelezettségek számonkérése.

Az 1923. évi Alkotmány a jogegyenlőségi klauzulájában a faji, vallási és nyelvi különbségtétel nélküli jogok elismerését tartalmazta, és a kisebbségfogalom megalkotását mellőzte a vallási kisebbségek kivételével, amely esetben is egyebekben a jogegyenlőség tételével ellentétesen felekezetenkénti rangsort alkotott. Az 1923. évi Alkotmány a lakosságot a románok és az idegenek csoportjaira osztotta, a románok alatt pedig csak az állampolgárokat értette. *A román jelző ily módon való használata az egységes és oszthatatlan nemzetállam programjának alapjaként az állampolgárok közötti különbségtétel tiltásával azt eredményezte, hogy a román alkotmányjog a kisebbségi jogokat privilégiumként fogta fel, azok kodifikálását az állampolgárok közötti megkülönböztetésként értékelte és így tiltotta.* Különösen a nyelvi jogok esetében volt tetten érhető a jogegyenlőség tételének ilyen *summum ius summa iniuria* értelmezése, amely a kisebbségi nyelvek érvényesülését az állampolgársági jogegyenlőség ellen ható külön jogként fogta fel, és így a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek negligálására vezetett a 4.5.4. alfejezetben ismertetett módon. *A nyelvi jogok ilyen felfogása azonban azok természetével ellentétes, mert a különbségtétel látszólagos, e jogok biztosítása és érvényesülése valójában az állampolgárok közötti valósgyenlőség megteremtését szolgálja a kisebbségi identitás megőrzése mellett, így e jogok tárgyában az államnak konkrét, azok érvényesülését elősegítő jogalkotási és egyéb kapcsolódó kötelezettségei vannak, különösen a hivatali, igazságszolgáltatási, oktatási és kulturális nyelvi jogok biztosítása területén.*¹⁸⁰⁹

Jogi értelemben a fentiek szerint a román állam legfeljebb csak vallási kisebbségeket ismert el, a *nyelvi kisebbségek elismerését de iure tagadta*, a nyelvi jogokat nem tette jogrendje részévé.¹⁸¹⁰ Az egységes nemzeti állam célja – a decentralizáció elvének rögzítése ellenére – a kisebbségi jogok tagadásával gyakorlatilag kizárt nem csak minden alanyi kisebbségi jogot, hanem minden önkormányzatiságot is az egyházi szervezetrendszeren kívül, annak ellenére, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikke szerint az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzat engedélyezési kötelezettsége állt fent.¹⁸¹¹

A kisebbségi jogok külön katalógusát a román alkotmányjog nem ismerte el, a tételes jogalkotás során a többnemzetiségű állam ténye és a nemzetközi kötelezettségekből fakadó elvárások részbeni, csekély mértékű teljesítése azonban adott esetben megjelent. Az alkot-

1809 MANZINGER i. m. 22–23.

1810 NAGY (1944) i. m. 109–116

1811 BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (II-ik. közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/8. 300.; BUDIȘTEANU i. m. 39.; GAFTOESCU i. m. 116.; GALÁNTAI i. m. 101.; MIKÓ (1981a) i. m. 32.; ROMSICS (2018b) i. m. 216.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 97.

mányjogi értelemben tárgyalt és értett román fogalmat árnyalta és külön tartalommal töltötte meg az 1924. évi elemi oktatásról szóló törvény.¹⁸¹² A román alkotmányirodalom nem vitatott álláspontja szerint az oktatási kérdések az új államkeretek között az egynemzetiségű román államban korábban nem ismert különös nyelvi, regionális és az eltérő jogrendszerek okán oktatáspolitikai kihívásokkal állt szemben.¹⁸¹³ Az 1923. évi Alkotmány és a fenti törvény a román oktatási nyelv alapján az egységes nemzetállam megteremtésének programja szerint a centralizált oktatási rendszer¹⁸¹⁴ és a hazafias nevelés talaján állt.¹⁸¹⁵ Ezen az alapon a törvény 8. cikke a román eredetű állampolgárok számára gyakorlatilag megtiltotta az anyai nyilatkozaton alapuló identitás meghatározását,¹⁸¹⁶ és kijelentette, hogy a román eredetű román állampolgárok nem tartozhattak a nyelvi kisebbségek közé. Következésképpen az anyanyelvű oktatásnak a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben és az 1923. évi Alkotmányban biztosított jogával ezen személyek nem élhettek, csak és kizárólag román tannyelvű iskolát látogathattak.¹⁸¹⁷ A román faji eredet alapján zárt ki egyes állampolgárokat a kisebbségek köréből az 1925. évi magánoktatási törvény¹⁸¹⁸ is.¹⁸¹⁹ Ennek megfelelően a hatóságok a román

1812 A *Hivatalos Közlöny* 1924. július 26-i 161. számában kihirdetett, az állami elemi iskolai oktatásról és tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru învățământul primar al Statului – școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copiii debili și anormali educabili și învățământul normal primar.

1813 NISTOR, I.: Învățământul în viitoare constituție. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 371–373.

1814 FRITZ (1930b) i. m. 74–77.; GIDÓ (2013) i. m. 19–22.; NISTOR i. m. 373–374.

1815 GÁL Kelemen: Kétnyelvűség a népiskolában és Dr. O. Ghibu tanár felfogása. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/4. 128–133.; BOILĂ i. m. 386–387.

1816 BETHLENDI András – ILYÉS Zsolt: Educația în limba maghiară în România. In: FÁBIÁN Gyula (ed.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 5–6.

1817 Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 464.; ABLONCZY (2011) i. m. 29.; BALÁZS i. m. 76–77.; BARABÁS i. m. 310–314.; BÍRÓ (2002) i. m. 357–359.; BOTLIK i. m. 117.; EGYED (2013) i. m. 283.; GIDÓ (2013) i. m. 21–22.; MIKÓ (1941) i. m. 50.; MIKÓ (1941) i. m. 50.; MIKÓ (1981b) i. m. 71.; NAGY (1944) i. m. 66.; VÉCSEI (2002b) i. m. 84.

1818 A *Hivatalos Közlöny* 1925. december 22-i 283. számában kihirdetett 1925. december 19-i 3793. számú királyi rendelettel elfogadott magánoktatási törvény – lege asupra învățământului particular Promulgata prin Înalțul Decret Regal Nr. 3793 din 19 Decembrie 1925.

1819 Gyárfás Elemér szenátor hozzászólása a középiskolai oktatásról szóló törvény vitájában (1928. április 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 294–295.; BARABÁS i. m. 311–314.

származás vizsgálatát¹⁸²⁰ a szülők kifejezett nyilatkozata ellenére is elvégezheték.¹⁸²¹ A rendelkezés tökéletesen ellentmondott a kisebbségi önmeghatározás elveinek, azon túl sértette a hatályos 1923. évi Alkotmány, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikkét is, amely szerint a kisebbségekhez tartozók jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többségi román állampolgárok.¹⁸²² *A román faji eredet ismérveit a bírói gyakorlat tovább szélesítette*, arra utaló körülmény volt többek között valamely szülő vagy nagyszülő vallása, neve, amely körülmények annak ellenére vezethettek a román nemzetiség megállapításához, hogy az illető személy az ellen tiltakozott vagy kifejezetten azzal ellentétesen nyilatkozott.¹⁸²³ Amennyiben elfogadjuk azon alaptételt, amely szerint a bírói jogalkalmazásnak mentesnek kell lennie az ügy természetével összeegyeztethetetlen világnézeti, erkölcsi, politikai meggyőződésektől, a felek iránti személyes érzésektől, visszaélésektől, annak pártatlannak, semlegesnek, valamint a döntés észszerű alapjának elfogadható általános elvekre visszavezethetőnek kell lennie,¹⁸²⁴ a *román bírói gyakorlat önkényességéhez nem férhet kétség*. Az idézett rendelkezéssel szemben a Kisebbségi Statútum később lehetővé tette a szülő nyilatkozatát a gyermek nemzetiségi hovatartozását illetően,¹⁸²⁵ majd az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt megalkotott új elemi oktatási törvény¹⁸²⁶ eltörölte *jogilag* is a Nemzetek Szövetsége előtt is eljárás tárgyát képező névelemzést¹⁸²⁷ és a származás szerinti oktatási kötelezettséget.

Az oktatás területén alaptétel, hogy az a kisebbségi jogok alapköve és valamennyi kisebbségi jog érvényesítésének és védelmének eszköze.¹⁸²⁸ Ennek megfelelően a román okta-

1820 BÁRDI Nándor: Az egységesítő, állami szabályozás megteremtése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyszékelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. [a továbbiakban: BÁRDI (2016a)] 581.; Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 474.; BARABÁS i. m. 311–315.; ZEIDLER (2001) i. m. 197.

1821 NAGY (1944) i. m. 121.

1822 TEODORESCU i. m. 65.

1823 BARABÁS i. m. 310–314.; BETHLENDI – ILYÉS i. m. 6.; NAGY (1944) i. m. 66–67.

1824 TAKÁCS Péter: Jog és igazságosság. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bibo Kiadó, 1998. 180.

1825 BÍRÓ (2002) i. m. 359.; NAGY (1944) i. m. 72.

1826 A *Hivatalos Közlöny* 1939. május 27-i 121. számában kihirdetett, az állami elemi iskolai oktatásról, valamint a tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru organizarea și funcționarea învățământului normal și primar.

1827 Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI Nándor: A régió problémái a Nemzetek Szövetségéhez beadott panaszokban. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyszékelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. [a továbbiakban: BÁRDI (2016b)] 483–484.; BÍRÓ (2002) i. m. 359.; MIKÓ (1941) i. m. 121–122., 185.

1828 DE VARENNES, Fernand: Teaching Law in Minority Languages: Benefits and Impacts for Individuals and Communities. In: VERESS Emőd (ed.): *Multilingualism and law*. Cluj, Sapientia Hungarian University of Transylvania–Forum Iuris–Robert Schumann Association, 2016. 41.

táspolitikai kisebbségellenes jellegét tovább árnyalta a román nemzetállam megteremtését szolgáló, a román oktatás nemzetiségi területeken való megteremtésének kisebbségellenes programja, amelynek jogi alapja az 1924. évi elemi oktatásról szóló törvény 159. cikke volt. A jogszabály a fenti cél elérésének eszközeként állította fel az úgynevezett *kultúrözóna* intézményét.¹⁸²⁹ Az intézmény lényegét képezte, hogy a kisebbségek által lakott területeken letelepedett román tanítókat 50%-os fizeteskiegészítéssel és egyéb előnyökkel, többek között ingatlanadománnyal jutalmazták.¹⁸³⁰ A kérdés szintén a Nemzetek Szövetsége elé került, de ott érdemi elintézés nem nyert,¹⁸³¹ és a királyi diktatúra is fenntartotta.¹⁸³² A kultúrözónák településeit a kormányzat nemzeti jellegüket elveszített,¹⁸³³ *desnaționalizat* községeknek¹⁸³⁴ tekintette.

A *nemzeti jellegét elvesztett* fogalom ezt megelőzően is jelen volt a román oktatáspolitikában a *visszarománosítás*¹⁸³⁵ programjának elemeként, amelyben állami támogatással civil- és egyházi szervezetek is részt vettek, érvizsgálatokat, nyelvkurzusokat és templomépítések szervezve, azokat szorgalmazva.¹⁸³⁶ A nemzeti jellegüket elvesztett terület és lakosság fogalma alapján alapvetően két csoportra osztva határozták meg a visszarománosítási program alanyait és tárgyait, kijelölve a követendő politikát.¹⁸³⁷ Az első csoportba tartoztak a románoknak tekintett felekezetek tagjai, akik tudatában vannak eredetüknek, a második csoportba a más vallású és román eredetudattal nem rendelkezők, azaz a tényleges nemzeti

1829 VÉCSEI Károly: Adatok, gondolatok a fogyatkozó erdélyi magyarságról. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. [a továbbiakban: VÉCSEI (2002b)] 80–81.; ABLONCZY (2011) i. m. 29.; BÁRDI (2016a) 581–583.; BARABÁS i. m. 311.; BENKŐ i. m. 21.; GYÖRGY (2006) i. m. 32.; MIKÓ (1941) i. m. 50–51.

1830 GÁL Kelemen: A népiskolai törvényjavaslat a kisebbségek szempontjából. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/13. 545–546.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 618–620.; Bethlen György beszéde az Averescu-kormány kisebbségpolitikájáról (1926. július 8.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 256.; BÍRÓ (2002) i. m. 363–365.; BOTLIK i. m. 117.; GIDÓ (2013) i. m. 25.; KÖPECZI i. m. 589.; MIKÓ (1941) i. m. 50–51.; SZENCZEI i. m. 136.; VÉCSEI (2002b) i. m. 86–87.; ZEIDLER (2001) i. m. 197.

1831 Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI (2016b) i. m. 483–484.; MIKÓ (1941) i. m. 122–124., 187–188., 306., 308.

1832 NAGY (1944) i. m. 124–125.

1833 BÁRDI Nándor: Az „elszékelyesített vidék” ideológiájának megkonstruálása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyszékelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 444–453.

1834 A *Hivatalos Közlöny* 1939. szeptember 1-i 201. számában kihirdetett 154205-1939. számú oktatási miniszteri döntés és mellékletei – Nr. 154.205. decizia ministerului educațiunii naționale.

1835 BÁRDI Nándor: A „visszarománosítás”. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyszékelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 443–444.; MAKKAI (1989) i. m. 275

1836 BÁRDI Nándor: Az „ASTRA” tevékenysége. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyszékelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 457–463.

1837 BOIA (2016) i. m. 62.

kisebbségek tartoztak. A különbségtétel értelemszerűen különböző megoldásokat szorgalmazott a közigazgatási nyomásgyakorlástól a békés és agresszív asszimiláción át a teljes lakosságcsereig. A visszarománosítás ideológiai alapjaként ekkor jelent meg az *elmagyarosított* kisebbségek toposzán túl a *kisebbségek nyílt ellenségként* kezelése.¹⁸³⁸

Az 1938. évi Alkotmány és államrendszere a kisebbségek tekintetében a korábban kialakult gyakorlatot kodifikálta, és bár továbbra sem határozta meg a kisebbség fogalmát, éles különbséget fogalmazott meg a román állampolgárok között a román nemzetiségű többség államalkotó jellegének kinyilvánításával.¹⁸³⁹ Az állampolgári *kötelezettségek* tekintetében a *román állampolgárok egyenlősége* ugyan változatlan volt, de a *jogok esetében a román faji elem elsőbbséget élvezett, és az egységes nemzeti állam e különbségtétel alapján új, a román faji elsőbbségét tartalmazó jelentéstartalmat vett fel.* A kisebbségek ténye az állam román nemzeti jellegét és a román elem államalkotó alkotmányos alapjait nem változtathatta meg, azonban a *román jelző faji, jogi és politikai fogalmat és ilyen értelmű többlettartalmakat hordozott magában.* Az 1938. évi Alkotmány a korábbi gyakorlat kodifikálásával ezen az alapon vetette el a nyelvi különbségek elismerését annak ellenére, hogy a nyelvet, ha nem is kizárólagos, de különös jelentőségű tényként, a nemzetiség legfőbb attribútumaként fogták fel mindkét állam közgondolkodásában. Az 1938. évi Alkotmány mindezek alapján *de iure* a nyelvi kisebbségek tagadásáig jutott el, amellyel párhuzamosan a román minőség teljességéként a faji román eredet megkülönböztető ismérvét is tartalmazta a három nemzedék román leszármazás felvételének megfogalmazásával. A folyamattal párhuzamosan, közvetlenül a korszak végén, a II. bécsi döntés meghozatala előtt jelent meg továbbá a zsidó közösség jogállását¹⁸⁴⁰ szabályozó jogszabálygyűjtemény,¹⁸⁴¹ amely a fenti alapok figyelembevételével részletesen szabá-

1838 BOIA (2016) i. m. 62–65.; SZENCZEI i. m. 142–143.

1839 BÍRÓ (2002) i. m. 306.; NAGY (1944) i. m. 85.

1840 „[...] az országban erős zsidóellenes áramlat uralkodik. A mi történelmünkben ez a kérdés régi keletű. Elvben revízió alá veszik azoknak a zsidóknak az állampolgárságát, akik a háború után jöttek az országba. A háború után az oroszországi és galíciai zsidók inváziója következett be és ezek illegálisan jöttek az országba s számuk túlságosan nagy. Egyesek azt mondják, hogy 800 ezer a számuk, ténylegesen maximum 250 ezren jöttek az országba, előzőnlötték a falvakat és nem jó elemeknek bizonyultak. Állampolgárnak lehet-e tekinteni azt, aki csalárd után jutott be az országba? Nem érintik az intézkedések azokat a zsidókat, akik a háború előtről élnek az országban. A többiek, a háború után érkezettek ügyében majd elválik, hogy mi a tennivaló. Nincs szó kiutasításról, de a közszellem megkívánja, hogy ne adjunk politikai jogokat a beözönlőknek. Külföldön ennek nem szabad nyugtalanságot keltenie. Nem leszünk kegyetlenek. A beözönlő zsidók nem tartozhatnak a kisebbségi szerződések joghatálya alá, mert ezek csak a háború eredményeképpen törvényesen átutalt területek polgáira vonatkoznak. Ebben a kérdésben éppúgy, mint a többi, az országra vonatkozó kérdésekben felmerült számomra az a lelkiismereti feladat: figyelmen kívül hagyom-e, vagy pedig követem-e a közzvélemény akaratát.” – II. Károly román király nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 38–39.

1841 A *Hivatalos Közlöny* 1940. augusztus 9-i 183. számában kihirdetett, a romániai zsidók jogállásáról szóló 2.650 számú rendelettvény – decret-lege nr. 2.650 privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România; A *Hivatalos Közlöny* 1940. augusztus 9-i 183. számában kihirdetett, vérségileg románok és zsidók közötti házasság-

lyozta a zsidó közösség külön jogállását, különösen a politikai jogok és gazdasági szabadság tekintetében.¹⁸⁴²

A román alkotmányfejlődés tehát 1918 és 1940 között a *jogegyenlőség tételétől*, illetve a Gyulafehérvári Határozatokban kinyilvánított nemzetiségi alapelvektől eltérve *eljutott azok nyílt tagadásáig, az állampolgárok és az állampolgári jogok rangsorolásáig és az állampolgárok közötti faji különbségtételig*, amely alatt – szemben a kor döntően a zsidó közösséget megkülönböztető szabályozásával – a *nemzeti kisebbségeket mint fajilag nem államalkotó állampolgárokat* különöztette meg a többségi államalkotó nemzettől. Az 1938. évi Alkotmány ugyan a román elem elsőbbségének elvét csak a közhivatalok betöltésénél emelte ki, de ez az *elv áthatotta a teljes jogalkotást*, és már az 1923. évi Alkotmány hatálya alatt külön kodifikáció nélkül is érvényesült, különösen a joggyakorlatban. A kisebbségek szempontjából döntő jelentőségű, a jogok élvezetének feltételét jelentő állampolgárság kérdésének végleges rendezése is csak a vizsgált kor utolsó szakaszában történt meg, amely kérdés bizonytalansági tényezői közel két évtizeden keresztül tényleges akadályát képezték az alkotmányos jogállás megszerzésének és az egyes jogok gyakorlásának. *Az állampolgárság kérdésének rendezésével egyidejűleg azonban az alkotmányos rend döntően megváltozott, azaz a megszerzett állampolgárság már nem a jogegyenlőség feltételeként, hanem a jogegyenlőtlenség ismérvként is működött a román fajú állampolgárok elsőbbségének alapján álló jogrendben.*

kötés megtiltásáról szóló 2.651. számú rendelettvény – decret-lege nr. 2651. pentru oprirea căsătoriilor între Români de sânge și evrei.

1842 A zsidók cselédtartására vonatkozó rendelet végrehajtása. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 65–66.; Betiltott zsidó szervezetek és munkatáborok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7–8. 190–191.; NAGY (1944) i. m. 73.

**IV.
RÉSZ**

**A nemzetközi jog hatása
a kisebbségvédelmi jogalkotásra
Magyarország és Románia jogrendjében
és a Nemzetek Szövetsége
előtti kisebbségvédelem**

4.1. Áttekintés

Magyarország és Románia nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos, döntően a belső jog talaján álló alkotmányos alapjainak áttekintését követően a külső, nemzetközi jogi eredők vizsgálata is elengedhetetlen a vizsgált korszak tárgyilagos elemzéséhez. Az értekezés tárgya és a nemzetközi jog kapcsolatát illetően azzal az előzetes megjegyzéssel szükséges élni, hogy a nemzetközi jog elméletének kérdései,¹⁸⁴³ annak jogi minőségéről folytatott elméleti viták, valamint a kapcsolódó jogfilozófiai kérdések¹⁸⁴⁴ nem képezik az értekezés tárgyát a szükséges alapvetéseken felül. A nemzetközi jog ténye és léte – az ahhoz való hozzáállás eltérő jellege ellenére – a korban mindkét állam által elfogadott volt.

A nemzetközi jog az ókortól a vizsgált korszak kezdetéig folyamatosan fejlődött,¹⁸⁴⁵ amely fejlődés részeként az értekezés tárgyához kapcsolható bizonyos jogintézmények előképeit is megjelentette.¹⁸⁴⁶ Az értekezés 2. és 3. részében, fejezeteiben és alfejezeteiben kifejtettek szerint a XIX. századtól elterjedő nacionalizmus alapjaiban változtatta meg az államok és ezáltal a nemzetközi kapcsolatok jellegét, amelynek eredményeként a kisebbségek kérdésének korábbi szuverenitásalapú megközelítését is nemzetközi szintre emelte.¹⁸⁴⁷ Ebből a tényből fakadóan a nemzeti jog és a nemzetközi jog egymásra ható tényezőkként, jogalkotási eredőkként is szerepet nyertek egymás viszonyában, amely tény szükségképpen a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának kérdését vetette fel. Az értekezés jelen részének tárgyát tekintve a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának, hierarchiájának tisztázása alapfeltétel, amely hosszú idő óta a nemzetközi jognak is alapkérdése.¹⁸⁴⁸ Az alapkérdéssel kapcsolatban – nem vizsgálva a nemzetközi jog valamennyi jogforrását,¹⁸⁴⁹ hanem döntően a nemzetközi szerződésekre összpontosítva azok elnevezésétől függetlenül – rögzíthető, hogy alapvetően két álláspont uralkodik. Az úgynevezett monista álláspont¹⁸⁵⁰ szerint a nemzetközi jog a belső jog része és annak létrejöttétől automatikusan alkotóeleme, míg a dualista álláspont a nemzetközi jog szabályait külön transzformálja, átalakítja és ezáltal teszi a belső jog részévé.¹⁸⁵¹

1843 SHAW i. m. 64–77.

1844 KOVÁCS (2003) i. m. 50–57.

1845 GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete annak római és keresztény összefüggései különösebben a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942. 1–21.; APÁTHY (1888) i. m. 4–54.; GAJZÁGÓ (1937) i. m. 1–27.; SHAW i. m. 34–44.; TEGHZE i. m. 5., 47–110., 111–129.

1846 GAJZÁGÓ (1942) i. m. 257–260.; KOVÁCS (2003) i. m. 17–32., 316–317.

1847 SHAW i. m. 44–45.

1848 KOVÁCS (2003) i. m. 45., 57–62.

1849 SHAW i. m. 81–126.; TEGHZE i. m. 26–32.

1850 ÁDÁNY Tamás: *A nemzetközi jog és a belső jog kapcsolata*. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 194–195., GAJZÁGÓ (1942) i. m. 11.

1851 SCHIFFNER Imola – SZALAI Anikó: *A nemzetközi jog lenyomata az Alaptörvényben*. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 326.

Mindkét állam a vizsgált korban a dualista állásponton állt, amelyet külön alkotmányos rendelkezések ugyan nem rögzítettek, de azt ettől függetlenül egyértelműen bizonyítják a nemzetközi szerződések külön belső jogba illesztései és annak jogforrásai.

Az értekezés tárgyát tekintve a grotiusi *pacta sunt servanda* elvből¹⁸⁵² fakadóan a nemzetközi jog és a belső jog kollíziója bír elsődleges jelentőséggel, azaz a nemzetközi jog szabályainak tényleges érvényesülése. A nemzetközi jog egyik alapintézménye a nemzetközi szerződések betartásának kötelezettsége,¹⁸⁵³ és ebből következik a nemzetközi szerződés belső joggal szembeni elsőbbsége.¹⁸⁵⁴ E körben a román jogrend esetében – a fentiekben a 3.3. fejezetben és alfejezeteiben kifejtettek szerint – a nemzeti kisebbségek jogát illetően a szabályozás belső eredői másodlagosak és gyengék voltak, maguk a vizsgált korszak román alkotmányai is külföldi minták átültetését jelentették, azaz mind a román állam elismerése, mind a többnemzetiségű állam léte alapvetően nemzetközi jogi forrásokra és intézményekre vezethető vissza. A kisebbségi jogalkotásban Románia esetében a belső eredők kizárólag a jogforrási minőséggel nem bíró egyesülési határozatokban jelentek meg, amellyel szemben Magyarország esetében ellentétes történelmi, társadalmi, politikai folyamatok eredményeként a belső eredők voltak elsődlegesek. A nemzetiségi jogi jogalkotás kezdeteire Magyarországon a nemzetközi jog legfeljebb másodlagos, közvetett hatást gyakorolt, Románia esetében pedig döntően a külső, nemzetközi jogi források és tényezők voltak az elsődleges, igaz, alapvetően hatástalan aktorok. Az elemzés a szükséges mértékben e körben visszaülkülönösen a román jogrend tekintetében a 2.4. és 3.3. fejezetekben tárgyaltakra, amely visszaülkülönösen a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyában – részbeni ismétlést okoz, amelynek célja a teljes kontextus megértésének elősegítése.

A fentiek előrebocsátásával az értekezés jelen része elsőként a kisebbségvédelmi jog nemzetközi megjelenését tárgyalja 1849-el bezárólag, másodikként vizsgálat tárgyává teszi a XIX. század közepétől az I. világháború végéig terjedő időszakot, harmadikként ismerteti az I. világháborút lezáró békerendszert és a vele közvetlen kapcsolatban álló, az értekezés tárgyát képező kutatáshoz kapcsolódó nemzetközi jogi szerződéseket és intézményeket, majd végezetül a két világháború közötti korszak időszakát tekinti át a II. bécsi döntéssel bezárólag.

Valamennyi időszak vizsgálata az értekezés tárgyával összefüggésben a nemzetközi jog két állam jogalkotására gyakorolt hatására összpontosít, amelyet a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi eljárások ismertetése zár le annak 4.6. fejezetében, feltárva a nemzetiségi jog különös részének főbb vonalait.

1852 APÁTHY (1888) i. m. 197–199.; KOVÁCS (2003) i. m. 62.; TEGHZE i. m. 395.

1853 GAJZÁGÓ (1942) i. m. 324.

1854 KOVÁCS (2003) i. m. 43–44., 123–124., 128.; GAJZÁGÓ (1942) i. m. 12.

4.2. A kisebbségvédelem mint a nemzetközi jog tárgya 1849-ig

Az értekezés 2.1. és 2.2. fejezeteiben rögzített alaptéziseit megismételve rögzítendő, hogy a nemzetállam, illetve a nemzetállami eszme megjelenésének okai elősorban az 1789. évi francia forradalom hármasszavában megtestesített politikai programra, illetve az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának III. szakaszában foglalt, az állam hatalmi alapját a népszuverenitás tételével megragadó és a korábbi isteni legitimáción alapuló hatalomgyakorlást felváltó alapállására vezethető vissza. Következésképpen a nyelvi, vallási és kulturális homogenitással vagy éppen sokszínűséggel rendelkező államok döntően nyelvi szempontú nemzetállamként való egységesítése és ezáltal a nemzeti kisebbségeket érintő jogalkotás 1789 előtt alkotmányos szempontból nem értelmezhető. A tételből fakad, hogy minden olyan hipotézis, elmélet, amely a nemzeti kisebbségek jogának belső alkotmányos vagy külső nemzetközi jogi szabályozásának forrásait 1789 előtt véli felfedezni, anakronisztikus és kontrafaktuális. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kisebbségvédelem jogi gyökereit 1789 előtt nem lelhetnénk fel, azonban *ez a kisebbségvédelem nem nyelvi vagy nemzetiségi jellegű volt, hanem – az isteni legitimációt valló korszellemnek megfelelően – a vallási kisebbségek tényhelyzetéből fakadó kihívásokra adott jogalkotási válaszokat jelentették, és így döntően a reformációt követő időszakról eredeztethető.*

Az egyéni jogok állammal szembeni érvényesülésének kezdeteit a rendi kor kollektív jogaiban ragadhatjuk meg, amely kollektív rendi jogok a XVI–XVII. századi természetjogi gondolkodók munkásságának eredményeként a felvilágosodás eszmerendszerével váltak az 1776. július 4-i amerikai függetlenségi nyilatkozat, majd az Emberi és polgári jogok nyilatkozata által egyéni, állam által védendő jogokká, illetve politikai programmá.¹⁸⁵⁵ Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata által az univerzalitás igényével megfogalmazott jogegyenlőség tétel¹⁸⁵⁶ az emberi jogok¹⁸⁵⁷ és az önrendelkezés jogának koncepciójának gyökereként¹⁸⁵⁸ a nemzetközi jog alapjává és ezáltal a belső jogalkotás nemzetközi korlátjává vált,¹⁸⁵⁹ illetve a történelmi folyamattal egyidejűleg az alábbiakban bemutatott módon kisebbségvédelmi aspektusokat nyert.

A kisebbségekre vonatkozó jogi szabályozás a vallási kisebbségek tárgyában megkötött, döntően a területváltozásokat konstituáló szerződésekben – az úgynevezett *vallásbékékben*

1855 SÁRI i. m. 16–17.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 11–15.

1856 ALEXIANU i. m. 125.; DISSESCU i. m. 190–194.; GANCZER i. m. 31.; SÁRI i. m. 16–17.

1857 ALEXIANU i. m. 23–24.

1858 KOVÁCS (2003) i. m. 32.

1859 SZABÓ (2015) i. m. 189.

– jelent meg, valamint a vallási okokból való állami beavatkozások eseteiben.¹⁸⁶⁰ A területi változások tárgyában megkötött szerződések alapvetően az adott területre vonatkoztatva *partialis* hatállyal, míg a vallásbékék – az adott esetben hozzájuk kapcsolt nemzetközi jogi garanciavállalásokkal – a teljes államterületre érte biztosították a vallásszabadságot. A többségtől eltérő vallást gyakorló kisebbség e tárgyban élvezett szabadságát a vesztfáliai békerendszer alapját képező 1555. évi augsburgi vallásbékében konstituált *cuius regio eius religio* elvéből fakadt.¹⁸⁶¹ A nemzetközi jog fejlődése szempontjából e körben megemlítendő még a francia királyoktól eredeztethető, majd több európai keresztény hatalom által alkalmazott úgynevezett *kapitulációk* vagy *kapitulációs szerződések* intézménye is, amelyek alapvetően az Oszmán Birodalomban élő, de idegen honosságú keresztények védelmét voltak hivatottak biztosítani.¹⁸⁶² A kapitulációs szerződésekben – amelyeket az 1923. július 24-i lausanne-i békeszerződés helyezett végleg hatályon kívül¹⁸⁶³ – az idegen honosságú keresztényeket kivonták az adott keleti állam bírói joghatósága alól.¹⁸⁶⁴

Az első olyan nemzetközi szerződés, amely nem kapitulációs, hanem kifejezett kisebbségvédelmi rendelkezéseket tartalmazó szerződésként értelmezhető, a karlócai békeszerződés volt 1699-ben, amely a római katolikusok védelme érdekében *quasi* védhatalmi *statust* adott a német-római császárnak és a lengyel királynak a Török Birodalomban, amely védhatalmi *statust* később az 1774-es kücsük-kajnardzsi békeszerződés az ortodoxok esetében az orosz cárnak adott meg.¹⁸⁶⁵

A vallási kisebbségek tárgyától való nemzetközi jogi elmozdulás a francia forradalmi háborúkat lezáró 1814–1815. évi *bécsi kongresszus* tárgyalásai során figyelhető meg első ízben, ahol már megjelent a nemzetállami eszme, különösen a német és lengyel területek kérdésében.¹⁸⁶⁶ A *hosszú XIX. század* alapját képező békerendszer fundamentumát a bécsi kongresszuson azonban *nem a nemzetállami eszme, hanem a nagyhatalmi egyensúly, a stabilitás iránti igény*¹⁸⁶⁷ és a *dinasztikus érdekek egyfajta uralkodói szolidaritásként felfogott együttműködése* képezte,¹⁸⁶⁸ amely által a *nacionalizmus elleni fellépés*¹⁸⁶⁹ a kialakított rendszer alapelvévé vált.¹⁸⁷⁰

1860 AJTAY Gábor: A kisebbségek nemzetközi jogvédelme. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 216–217.; BALOGH (1928) i. m. 11–13.; GAFTOESCU i. m. 68–71.

1861 BÚZA (1930) i. m. 13–14.

1862 BALOGH (1928) i. m. 9–10.; BUDIȘTEANU i. m. 17.; GAFTOESCU i. m. 67–68.

1863 SISKA Katalin: A kisebbségi jogok alakulása Törökországban különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire. *Iustum Aequum Salutare*, XII. 2016/3. 174.

1864 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 43.

1865 APÁTHY (1888) i. m. 63.; BUDIȘTEANU i. m. 19.; DURANDIN i. m. 104.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 43.

1866 AJTAY i. m. 217.; APÁTHY (1888) i. m. 19–22.; BUDIȘTEANU i. m. 19.

1867 KISSINGER i. m. 69–73.

1868 KOVÁCS (2003) i. m. 33., 225.; SZENTE (2011) i. m. 43–44.

1869 ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i. m. 774.

1870 SZENTE (2003) i. m. 291.

A nagyhatalmi *statusok* rögzítésének – és ezáltal az államok egyenlősége elve áttörésének – alapvető jelentősége volt azáltal, hogy a legfontosabb kérdésekben a döntés jogát a másodrendű államok kizárásával a nagyhatalmak maguknak tartották fenn,¹⁸⁷¹ amely rendszer így az államok között egyfajta hierarchiát eredményezett. A többi állam fölött álló öt nagyhatalom, mintegy *pentarchia*¹⁸⁷² a bécsi kongresszust követően az I. világháborút lezáró Párizs környéki békerendszer időszakáig¹⁸⁷³ különböző nemzetközi konferenciákon és kongresszusokon¹⁸⁷⁴ gyakorolta a legfontosabb kérdésekben a döntés jogát,¹⁸⁷⁵ ismert el államokat, tűzött feltételeket az államelismeréshez,¹⁸⁷⁶ alkotott új határokat, szövetségi rendszereket az európai egyensúly és rend biztosítása érdekében.¹⁸⁷⁷ Kiemelendő, hogy az alig megjelent nemzeti eszme bécsi kongresszuson történt nem kellő mértékű figyelembevételét már a kortársak is kritikával illették, különösen a német, lengyel, illetve az olasz nemzeti állam e korban már megjelent és ismert politikai programjai alapján.¹⁸⁷⁸ A bécsi kongresszus eredményeként megkötött egyes szerződésben, annak ellenére, hogy a nemzeti eszme nem volt ekkor az európai rendezés fókuszpontjában, már megjelentek az egyes, a vallásszabadság kérdésén túlmutató szabályozások gyökerei, a népek és nemzetek jogainak, illetve az egyéni jogok biztosításának új szempontjai.¹⁸⁷⁹ Ezen szempontok első eredményeinek tekinthetők a valláskülönbség nélküli hivatalviselési jog biztosítása az Egyesült Németalföldi Királyságban, illetve a Kongresszusi Lengyelország területi autonómiája esetében.¹⁸⁸⁰ A történelmi folyamat következő állomásaként a görög függetlenséget elismerő 1830. évi londoni konferencián¹⁸⁸¹ Görögország kötelezettséget vállalt¹⁸⁸² az ország minden lakosát illetően a politikai jogok egyenlő biztosítására vallási különbség nélkül.

A történelmi folyamat – a bécsi kongresszus merev és évszázadosnak hitt rendezése ellenére – nyilvánvalóvá tette, hogy a vallási kisebbségek tárgyán túl a nemzeti eszme egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A meg nem valósított nemzetállamok, illetve a másodrendű államok ténye, az egyes jogegyenlőség ellen ható kiváltságok fenntartása együttesen vezetett el a monarchikus államber-

1871 ZAMOYSKI, Adam: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016. 576.

1872 A kor öt európai nagyhatalmát hagyományosan Ausztria–Magyarország, Franciaország, Nagy-Britannia, Németország és Oroszország jelentette.

1873 ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i. m. 774.

1874 APÁTHY (1888) i. m. 92–96.

1875 FERGUSON, Niall: *A tér és a torony*. Budapest, Scolar Kiadó, 2017. 174–176., 195–196., 240–250.

1876 TEGHZE i. m. 191.

1877 ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i. m. 777.

1878 ZAMOYSKI i. m. 570–575.; ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i. m. 774.

1879 ZAMOYSKI i. m. 576.

1880 BÚZA (1930) i. m. 14–15.

1881 APÁTHY (1888) i. m. 22–23.; ROMSICS (2020b) i. m. 118–122.

1882 ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – Oroszország. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 810.; BÚZA (1930) i. m. 16.

dezkedéssel és az európai rendezéssel elégedetlenek részéről a nemzeti eszme megerősödéséhez,¹⁸⁸³ amely így a bécsi kongresszussal és annak eredményeivel szembeni politikai kritika és reakció ideológiai alapjává vált. Ez az ideológiai alap kezdetben döntően kulturális jelleget hordozott magában, amely kulturális jellegű nemzeti eszme a politikai elégedetlenséggel való találkozása okán az *addigi látens nacionalizmust elvezette az önrendelkezési jog gyökereihez és a nemzetállamok megalakításának programjához.*¹⁸⁸⁴ A nemzetállami program lényege az önrendelkezési joggal együttesen abban volt megragadható ekkoriban, hogy az etnikailag és kulturálisan egységes közösségek mint nemzetek alkossanak egy államot, azaz minden állam egy nemzetet testesítsen meg, valamint hogy az államhatárokat érintett lakosság hozzájárulása nélkül ne lehessen megváltoztatni.¹⁸⁸⁵ A feltörekvő nemzeti eszme ilyen alapokon mind a belső, mind pedig a nemzetközi jogban egyre inkább teret nyert, és a vallási kisebbségekkel azonos tartalmú védelmet vindikált magának nemzetközi szinten.¹⁸⁸⁶ *A nacionalista politikai programok ebben az időszakban így egyszerre vallottak és követeltek döntően a liberalizmus jogegyenlőség tételén és az Emberi és polgári jogok nyilatkozatán alapuló individualista, emellett a nemzeti eszméből fakadóan kollektív jogokat, amelyek alapjait a vallási kisebbségeknek és egyházaknak több évszázada biztosított kollektív jogokban, illetve az egyházak jogi személyiségének elismerésében leltek fel.*

A nemzetközi jog kisebbségvédelmi tárgyban megszületett első eredményei a XIX. század közepéig ennek megfelelően az évszázados hagyományt követve alapvetően a vallási kisebbségek kollektív jogvédelmét jelentették, ugyanakkor megjelent az egyéni jogok területén a lelkiismereti és vallásszabadság keretein túl elsőként a hivatalviselés joga, később az egyéni politikai jogok garantálása mint a nemzetközi jog tárgya. *A korszakban Magyarország államjogi helyzetéből is fakadóan nem volt a tárgyban alkotott nemzetközi jogi szerződések alanya, így a magyar jogalkotásra alapvetően a nemzeti eszme hatott a 3.2.1.–3.2.7. alfejezetekben bemutatott módon, amelynek eredményeként alkotta meg az első nemzetiségi törvényen túl a zsidó vallási kisebbség első emancipációs törvényét, illetve alakította ki a vallásszabadság kereteinek cizellált rendszerét, felhasználva történeti alkotmányának, illetve az Erdélyi Fejedelemség jogalkotási hagyományainak eredményeit. Természetesen a nemzetközi jog hatása ebben az időszakban a román jogalkotás tekintetében az államiság feltételeinek hiánya okán nem volt értelmezhető, legfeljebb közvetett módon a kapitulációk érvényesülésének szintjén, valamint az 1829. évi drinápolyi béke eredményeként nyert orosz protektorátusból fakadóan kiadott szervezeti szabályzatok tárgyában.*

1883 ZAMOYSKI i. m. 576–578.

1884 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 30–31., 44.

1885 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 30–31.

1886 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 44.

4.3. A kisebbségvédelem nemzetközi jogi hatásai a XIX. század közepétől 1918-ig a magyar és a román jogalkotásra

A bécsi kongresszus által felállított európai rendet az 1848. évi 'népek tavasza' alapvetően rendítette meg, amelynek eredményeként új értelmezést nyert a nemzeti eszme és a nemzetállami program. A korszak nemzetállami eszméjének mintája az olasz egység érdekében megfogalmazott azon tétel volt, amely szerint a nemzetiségek képezik a nemzetközi jog alapját,¹⁸⁸⁷ amely tétel elfogadása az abból fakadó nemzetállami programmal és a nemzeti önrendelkezés jogával egyenesen vezetett el a nemzeti egység alapján alkotott nemzetállamokhoz. A tétel később, a XIX. század második felében az egységes Olaszország és Németország, valamint Románia megalakulásának sikere és egyben kivétele mellett ekkoriban a soknyelvű, soknemzetiségű államok kereteinek szétfeszítését vetítte elő.¹⁸⁸⁸ Az 1849-et követő európai visszarendeződés Kelet-Európában, különösen Ausztriában, majd Ausztria–Magyarországon és Oroszországban még alapvetően gátját képezte az egynyelvű nemzetállamok kialakításának a hatalmi erő okán. A *nemzeti eszme* azonban, különösen a német és olasz egység sikerét, illetve a román egység részeredményét követően már az I. világháborút megelőzően véglegesen *elvesztette* nemzeti-kulturális jellegét, nacionalizmusként *nyíltan az állami függetlenség programját tette magáévá*, és annak ellenére kívánt a nemzetiségi határok mentén új államokat alkotni, hogy nem vette figyelembe a nyelvi, vallási és politikai határok valós, heterogén tényezőit,¹⁸⁸⁹ ezáltal végeredményben csak újabb többnemzetiségű államokat eredményezett és eredményezhetett.¹⁸⁹⁰

A nemzeti eszme által indukált, a többnemzetiségű államokat alapjaiban veszélyeztető társadalmi, politikai és jogi kérdés kezelésére léteztek ugyan tervek, különösen Ausztria–Magyarország *trialista*,¹⁸⁹¹ illetve nemzetiségi szempontú föderális – sok esetben a Kiegyezés mintáján alapuló,¹⁸⁹² de azt természetükből fakadóan elvető – átszervezése tekintetében, mindezek azonban *összbirodalmi szinten nem valósultak meg*. Ezen tervek közül az elsőt a nemzeti eszme megszületésének idején Martinovics Ignác dolgozta ki az 1794. évi reformtervében, a Magyar Reformátorok Titkos Társaságának Kátéjában.¹⁸⁹³ Később a reformkorban, a magyar nemzeti eszméből fakadó kihívásokat észlelve báró

1887 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 49–50.

1888 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 50.

1889 FERGUSON, Niall: *Civilizáció–A Nyugat és a többiek*. Budapest, Scolar Kiadó, 2016. 264–265.

1890 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 51–52.

1891 HANNIG i. m. 97–98.; KATUS (2016f) i. m. 763.; ROMSICS (2012) i. m. 16–17.; ROMSICS (2020a) i. m. 18–20.; SZABÓ (2020) i. m. 1–4.; TAYLOR i. m. 287–289.

1892 SZABÓ (2020) i. m. 1–4.; VERMES i. m. 43–44.

1893 ROMSICS (2018b) i. m. 38.; ROMSICS (2019b) i. m. 190.

Wesselényi Miklós 1843-ban publikálta e körben elképzeléseit.¹⁸⁹⁴ Jogi formai megközeleltetésből jelentőséggel bír, illetve illeszkedik e folyamatokba az első népképviseleti szabor föderációs határozata is.¹⁸⁹⁵ A Kiegyezést megelőzően részben, Ausztriával nem számolva, csak *Magyarországot illetően* ezen tervezetekbe tartozik a Dunai Konföderáció kossuthi tervezete, amely egyes román gondolkodók részéről is pozitív fogadtatásra lelt.¹⁸⁹⁶ A cseh tartományok oldaláról a korszakban František Palacký 1848. és 1849. évi,¹⁸⁹⁷ valamint 1866-ban megjelent tervezete emelhető ki,¹⁸⁹⁸ amely a többnemzetiségű Ausztria átszervezésének lehetőségeit a centralizmusban, a később megvalósult dualizmusban, illetve a föderációban lelta meg, ugyanakkor a komplex nemzetiségi viszonyok okán egyértelműen a föderáció mellett foglalt állást.¹⁸⁹⁹

A Kiegyezést követően, mivel az alapkérdés és kihívás az osztrák és magyar, illetve részben a horvát kompromisszummal nem szűnt meg, változatlanul további tervezetek megszületésére figyelehtünk fel, amelyek közül a legismertebb *Aurel Constantin Popovici Nagy-Ausztriai Egyesült Államok tervezete*.¹⁹⁰⁰ A Nagy-Ausztriai Egyesült Államok a Monarchia nemzetei által alkotott *nemzetállamok szövetségi államaként került volna megalakításra*, amely nemzetállamok mellett autonóm tartományokat is meghatározott.¹⁹⁰¹ Végezetül a tervezetek közül az utolsó Jászi Oszkár Dunai Szövetség vagy Dunai Egyesült Államok elképzelése volt közvetlenül a Monarchia összeomlása előtt, amely Ausztria–Magyarország átalakításán túl annak balkáni és lengyel területekkel való kibővítésével egy kelet-közép-európai föderációt vázolt fel mint a háború utáni rendezés – egyben egy jövőendő Európai Egyesült Államok¹⁹⁰² – alapját.¹⁹⁰³ Jászi Oszkár személyében még ekkor is a történelmi Magyarország területi in-

1894 MISKOLCZY (1993a) i. m. 410–412.; WESSELÉNYI i. m. 247–372.

1895 HOLJEVAC, Željko: Horvát javaslatok a Habsburg Birodalom átalakítására (1832–1918). In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országgház Könyvkiadó, 2018. 57–59.

1896 BOIA (1999) i. m. 159.

1897 ROMSICS (2020b) i. m. 127–128.

1898 ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – A cseh tartományok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 869–870.

1899 PALACKÝ, Franz: *Österreichs Staatsidee*. Prag, I.L. Kolber Verlag. 1866.; TAYLOR i. m. 304–305.

1900 BOLOVAN (2016a) i. m. 443.; CIATO i. m. 19–20.; DURANDIN i. m. 198.; HITCHINS i. m. 212.; SZÁSZ (1993b) i. m. 551.; ROMSICS (2011) i. m. 66.; SZABÓ (2020) i. m. 1–5.; SZENCZEI i. m. 106.

1901 POPOVICI, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich – Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich–Ungarn*. Leipzig, Verlag von B. Elischer Nachfolger. 1906. 37.; HANNIG i. m. 98–98.

1902 GYURGYÁK (2007) i. m. 180–181., 184.

1903 JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Új Magyarországi Részyentársaság, 1918. 37–99.; HAMZA Gábor: Európaiság Jászi Oszkár gondolatvilágában. In: HAMZA Gábor: *„Nem akarunk csonka Európát...”* Budapest, Elektra Kiadóház, 2002. 127–128.; BÁRDI (2013) i. m. 105.; GYURGYÁK (2007) i. m. 180.; HATOS i. m. 97–98.; LITVÁN i. m. 126–127.

tegritásának alapján állt,¹⁹⁰⁴ ellentétben a többi tervezet e tételt és alapvet elvető domináns kiindulópontjaival.

A dualizmus idején a föderációs elképzelések Magyarországon a magyar állam területi egységének elvetése okán mindig ellenállásba ütköztek, amelyből fakadóan a nemzetiségi kérdés Monarchián belüli, osztrák–magyar kiegyezéshez hasonló módon történő birodalmi szintű feloldása nem történt meg,¹⁹⁰⁵ *hanem alapvetően a tartományok szintjén, tartományi belügyként vezettek kompromisszumos megoldásokra, helyi Kiegyezésekre.*¹⁹⁰⁶ Mindezekről függetlenül nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat a tényeket, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia egységére szintén kihívásként hatottak az I. világháborút megelőzően. E körülmények közül emelhető ki a magyar társadalomban meglehetősen népszerű 48-as alapállás, amely a teljes magyar állami függetlenség szorgalmazását tartalmazta,¹⁹⁰⁷ amellyel párhuzamosan egyre népszerűbbé vált a korszak végén a német nacionalizmus alapján a Német Birodalommal való egység programja is Ausztriában.¹⁹⁰⁸ A Monarchia kereteit szétfeszítő nemzetiségi mozgalmak közül kell kiemelni a megerősödött, de ekkor a hivatalos Románia által csak közvetetten támogatott román irredentizmust,¹⁹⁰⁹ a csehek kérdését,¹⁹¹⁰ valamint a lengyel nemzetiség és államiság valamely formája visszaállításának különböző programjait.¹⁹¹¹ Ebbe a tárgykörbe illeszkedik a horvát, illetve a szerb nemzetiség problematikája,¹⁹¹² akik egyre inkább egy délszláv államban látták jövőjük biztosítását.¹⁹¹³ A délszláv egység programja – amely az Obrenović-ház bukását, illetve Bosznia-Hercegovina megszállását követően nyílt orosz támogatást nyert¹⁹¹⁴ – végső soron az I. világháborút kiobbantó merényletbe vezetett.

A fenti képet több szempontból, de különösen nemzetiségi nézőpontból árnyalni szükséges. Ausztria–Magyarország a *többi birodalommal ellentétben liberális* alapokon nyugvó,¹⁹¹⁵

1904 GYURGYÁK (2007) i. m. 176.; LITVÁN i. m. 83–84.

1905 CAENEGEM VAN i. m. 310–312.; ROMSICS (2020a) i. m. 20–21.

1906 SZABÓ (2020) i. m. 5–6.

1907 DISSESCU i. m. 296.; GYURGYÁK (2007) i. m. 105–106.; JÁSZI (1982) i. m. 455–463.; ROMSICS (2015) i. m. 305–308.; VERMES i. m. 129–144.

1908 ROMSICS (2011) i. m. 65.; TAYLOR i. m. 202–207., 259.

1909 JÁSZI (1982) i. m. 497–501.; TAYLOR i. m. 237.

1910 JÁSZI (1918) i. m. 21., 45.; ROMSICS (2012) i. m. 13–15.; ROMSICS (2020a) i. m. 13–16.; TAYLOR i. m. 256–258.

1911 TEFNER Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikájának alapvonalai az I. világháború kezdetén. Tervek és prognózisok. *Valóság*, 2019/3. 41–55.; JÁSZI (1918) i. m. 21.; ROMSICS (2011) i. m. 65.; ROMSICS (2012) i. m. 15.; TAYLOR i. m. 188–189.

1912 JÁSZI (1918) i. m. 27–28., 39., 45.; KATUS (2016f) i. m. 759.; ROMSICS (2012) i. m. 15–16.; ROMSICS (2018a) i. m. 289–290.; ROMSICS (2020a) i. m. 16.; TAYLOR i. m. 238–242.

1913 HATOS i. m. 87–88.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 184–188.

1914 ECKHART i. m. 296.; JÁSZI (1982) i. m. 502–515.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 115–116.

1915 HATOS i. m. 260.

meglehetősen és ténylegesen decentralizált jogállam¹⁹¹⁶ volt, amelynek egyik aspektusát képezte a *dinasztikus nacionalizmus*. A dinasztikus nacionalizmus szerint a kisebbségeknek egy toleráns birodalom keretei között kell kibontakoztatniuk nemzeti törekvéseiket a gyenge és ezáltal szükségképpen kiszolgáltatott nemzetállamok helyett, amely álláspont döntően a hadseregben és az államapparátusban volt népszerű gondolat.¹⁹¹⁷ *A dinasztikus nacionalizmus elve a decentralizált állam alapját képezhetne volna a birodalom átszervezésének, de a homogén nemzetállamokat célul kitűző dinamikus nacionalizmus és annak feszültségei az esetleges átszervezések feltételezett megvalósítása ellenére a Monarchia jövőjét mindenképpen kétségessé tették.*¹⁹¹⁸ *Paradox módon a nacionalizmus, a decentralizáltság és a jogállami keretek az átszervezési kérdések megoldásait népképviselői alapon is lehetetlenné tették,* így a tervezetek végső soron a dinasztikus államfelfogással összhangban császári szóval, monarchikus legitimitási alappal vélték megoldhatónak a kihívás feloldását.¹⁹¹⁹ A reformelképzelések körében ki kell emelni és meg kell ismételni, hogy – az Osztrák–Magyar Monarchia felosztását célul kitűző Szerbia és Oroszország kivételével¹⁹²⁰ – annak *föderatív átalakítása* tekintetében Franciaország,¹⁹²¹ Nagy-Britannia,¹⁹²² az Amerikai Egyesült Államok béke-előkészítő szakértői¹⁹²³ is dolgoztak ki tervezeteket, amelyek mellett a csehek¹⁹²⁴ és különösen a horvátok fogalmaztak meg föderatív politikai programokat.¹⁹²⁵ A Monarchia föderatív átalakításának lehetősége¹⁹²⁶ – amely tehát elsődleges álláspont volt az I. világháborút követő rendezés során 1918-ig – magán a birodalmon belül az osztrák birodalmi tanács 1917. évi újraindítását követően felszínre tört ellentétek,¹⁹²⁷

1916 SZABÓ István: Decentralizált egységállam – szövetségi állam – államszövetség: Gondolatok a Monarchia államszerveződéséről Wilhelm Brauner tankönyve nyomán. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 255–261.; BÁRDI (2013) i. m. 211–212.; WATSON i. m. 11.

1917 SNYDER, Timothy: *A vörös herceg*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2015. 8–9., 32–40.; TAYLOR i. m. 259.

1918 FERGUSON (2016a) i. m. 12–13.

1919 SZABÓ (2020) i. m. 1–5.

1920 ABLONCZY (2020) i. m. 127.; HAJDU – POLLMANN i. m. 40–43.

1921 ROMSICS (2018a) i. m. 43–45.; ROMSICS (2020a) i. m. 47–49.

1922 ROMSICS (2018a) i. m. 37–43.; ROMSICS (2020a) i. m. 46–47.

1923 SEYMOUR, Charles: Ausztria–Magyarország: jugo-szláv nacionalizmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 506). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 132–134.; Ausztria–Magyarország: lengyel nacionalizmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 507). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 134–137.; Ausztria–Magyarország federalizálása a jelenlegi határok megtartása mellett. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 509). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 138–142.; ROMSICS (2020a) i. m. 49–52.

1924 ROMSICS (2018a) i. m. 289.; SZABÓ (2020) i. m. 3–4.; TAYLOR i. m. 184–185., 206–209., 284–288.

1925 HOLJEVAC i. m. 63–69.; ROMSICS (2018a) i. m. 289.; SZABÓ (2020) i. m. 3–4.

1926 ABLONCZY (2020) i. m. 15.

1927 ROMSICS (2020b) i. m. 168–170.

az elszakadás hívei által kinyilvánított birodalmi lojalitás eltűnése alapján¹⁹²⁸ 1917/1918 fordulóján szorult végképp háttérbe,¹⁹²⁹ amelyet követően az antant is 1918 tavaszától megváltoztatta az Ausztria–Magyarországgal szembeni álláspontját, és nyíltan támogatásáról biztosította az elszakadási törekvéseket.¹⁹³⁰ Az I. világháború végén IV. Károly császár és király (ur.: 1916–1918) a birodalom egységét megőrizendő, 1918. október 16-i manifesztumában végül a magyar vezetés tájékoztatását követően¹⁹³¹ kinyilvánította, hogy legfelsőbb beleegyezését adja a Monarchia föderatív átalakításához.¹⁹³² A területi integritás talaján álló magyar álláspontot ismerve a manifesztum Magyarország területét illetően nem tartalmazott rendelkezést,¹⁹³³ de annak tényleges végrehajtására már nem került sor. Ezekben a hetekben Ausztria–Magyarország szétesett az őt alkotó népek elszakadási nyilatkozataival¹⁹³⁴ újabb többnemzetiségű államokra.

A vizsgált korszakban a föderációs elképzelésekkel szemben az individualista, személyi alapú nemzetiségi jogi jogalkotás volt az elsődleges Európában, amely a magyar nemzetiségi törvényekkel vette kezdetét, és szinte példa nélküli volt. A nemzeti eszme ilyen, személyi jellegű autonómiát valló jogi felfogásától és azon alapuló jogalkotásától egy nemzetiségi tekintetben semleges, depolitizált állam eredményét várták nem csak Magyarországon, hanem Ausztriában is.¹⁹³⁵ Paradox módon az etnikailag semleges alapállást valló magyar Nemzetiségi törvény nem megfelelő végrehajtása és a magyar asszimilációs politika¹⁹³⁶ vezetett el többek között föderatív elképzelések térnyeréséhez, amelyek Magyarország esetében a korábban bemutatott módon az alkotmányos renddel összeegyeztethetetlen, a nyelvi határok mentén kialakítandó szövetségi rendszert szorgalmaztak az államterületen.¹⁹³⁷ A nemzeti eszme kulturális és nyelvi keretek között tartását szorgalmazó, azt individualista módon kezelő és ezáltal depolitizálni kívánó, azaz egy nemzetiségi szempontból semleges államot valló alapállás a korban már nem vezetett sikerre.

A vizsgált korszakban a nemzeti eszme tartalmi érvényesülése döntően politikai programok, szakirodalmi elképzelések és tézisek szintjén állt, a bécsi szerződés által megalkotott európai rendhez visszatérő, a nagyhatalmak által megalkotott nemzetközi folyama-

1928 WATSON i. m. 489–497.

1929 GYŐRI SZABÓ i. m. 37–39.

1930 ROMSICS (2020b) i. m. 180–182.

1931 HAJDU – POLLMANN i. m. 365.; VERMES i. m. 465–466.

1932 CARTLEDGE (2016) i. m. 331.; GONDA (1998b) i. m. 320–321.; HATOS i. m. 101.; HAJDU – POLLMANN i. m. 365–367.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i. m. 414.; KATUS (2016h) i. m. 769.; TAYLOR i. m. 317–318.; PÖLÖSKEI (2014) i. m. 226.; ROMSICS (2001a) i. m. 481.; ROMSICS (2011) i. m. 179.; ROMSICS (2017) i. m. 391.; ROMSICS (2018a) i. m. 290–291.; ROMSICS (2018b) i. m. 85.; ROMSICS (2020a) i. m. 63–64.; RUSU i. m. 19.; SZABÓ (2020) i. m. 2.

1933 HAJDU – POLLMANN i. m. 364–367.; JANCsó (2004) i. m. 424.

1934 CORNELIUS i. m. 21–22.

1935 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 52.

1936 POPOVICI i. m. 41–95.

1937 KATUS (2016h) i. m. 768.; POPOVICI i. m. 285.

tokban a nacionalizmus csak közvetett szerepet játszott, ugyanakkor a *nemzetállami eszme a közönös birodalmi alávetettség helyetti alternatívaként új jelentéstartalmat vett fel*.¹⁹³⁸ A bécsi kongresszus alapállítását a nemzetközi konferenciák tehát fenntartották, így a nemzetközi jog forrásai a vallási kisebbségek kérdésének elsődlegességén alapultak, amely folyamatba illeszkedik a román államiság elismeréséhez vezető több, már ismert lépcsőfok is. Ezek közül az első, amelynek valós jogalkotási hatása lehetett a román alkotmánytörténetben, az 1856. február 11-én kelt konstantinápolyi jegyzőkönyv, amely a dunai fejedelemségek lakosai számára polgári egyenjogúságot biztosított származástól és vallástól függetlenül.¹⁹³⁹ Tekintettel arra, hogy ebben az időszakban nyelvi kisebbségek számottevő mértékben nem éltek a két fejedelemségben, így az intézkedés alapvetően a zsidó lakosság jogainak biztosítása érdekében született meg. A vizsgált korszak kiemelkedő jelentőségű nemzetközi eseménye a korábban tárgyalt 1878. évi berlini kongresszus volt, amelynek hatása Románia jogrendjére közvetlenül megállapítható. A nagyhatalmi konferencia a Török Birodalom balkáni visszaszorulásának kérdését rendezve, egyben az egyensúlyi politika jegyében az orosz befolyást, csökkentését szolgálta,¹⁹⁴⁰ emellett Románia, Bulgária, Szerbia, illetve Montenegró esetében a *kisebbségi jogok nemzetközi biztosítását quasi általános szabállyá tette*.¹⁹⁴¹ Az 1878. évi berlini kongresszus alapvető elvi tételként fogalmazta meg, hogy amennyiben valamely állam az európai közösségbe kíván tartozni, köteles előzetesen elismerni a valamennyi európai állam szervezetének alapját képező elveket az államelismerés feltételeként, amely elvek közül tételesen kiemelésre került a vallásszabadság¹⁹⁴² mint alapvető emberi jog biztosítása,¹⁹⁴³ értve alatta az egyházszervezetek létrehozásának szabadságát, illetve a hivatalviselés jogát vallási és származási különbség nélkül.¹⁹⁴⁴

Tekintettel arra, hogy a kisebbségi jogok tárgya ebben a korban szoros összefüggésben állt az alapvető emberi jogként elismert vallásszabadság kérdésével, a vallásszabadság tárgyában megfogalmazott megoldások váltak a nemzeti kisebbségek jogi szabályozásának alapjává és modelljévé. A kisebbségi kérdések ezen az alapon az emberi jogok kiterjesztésének új aspektusát is jelentették a béke biztosításának egyik alapkérdéseként. Következésképpen a *kisebbségvédelem nem lehetett többé kizárólag az adott állam belügye, hanem nemzetközi jogi jelentőségű tárggyá válva az államelismerés egyik feltételévé vált*.¹⁹⁴⁵ Az államelismerést ebben a korban döntően konsti-

1938 FERGUSON (2016a) i. m. 75.

1939 AJTAY i. m. 217.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 46.

1940 HAJDU – POLLMANN i. m. 11.; KATONA i. m. 11–12.; KISSINGER i. m. 146–149.

1941 BUDIȘTEANU i. m. 20–21.

1942 BUDIȘTEANU i. m. 21.; TEGHZE i. m. 511.

1943 BÚZA (1930) i. m. 72.

1944 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 47.

1945 ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 383–386.; BÚZA (1930) i. m. 72–73.

tutív módon fogták fel a nagyhatalmak,¹⁹⁴⁶ az a nemzetközi közösség tagjává válás és nemzetközi jogalanyiság feltételeként volt értelmezett.¹⁹⁴⁷ Következésképpen a kisebbségi kérdés áttörte az állami szuverenitás hagyományos középkori eredetű abszolút – Machiavelli és Bodin nevéhez köthető – felfogását,¹⁹⁴⁸ amely szerint minden jog forrása maga az állam, amely felfogás által gyakorlatilag a nemzetközi jog érvényesülése lehetetlenné vált.¹⁹⁴⁹ A nemzetközi jog így szükségképpen vetette el ezen korábbi álláspontot, ezáltal az államhatalom külső korlátjává vált.¹⁹⁵⁰ A fenti elvi alapokon túl az 1878. évi berlini szerződés 4. cikke pedig, igaz, csak Bulgáriára vonatkozóan, de már tételes rendelkezéseket tartalmazott a bolgár, török, román, görög, illetve más nemzetiségek által vegyesen lakott területekre vonatkozóan előírva, hogy ezen népesség jogai és érdekei a választásoknál, illetve a szervezeti szabályzat – azaz az alkotmány – kidolgozásánál figyelembe veendő, ¹⁹⁵¹ és ugyanezen alapon a 11. cikk az örmények védelme érdekében is megfogalmazott a Török Birodalom számára kötelezettségeket.¹⁹⁵²

Az 1878. évi berlini kongresszus előírásai a korábbiakban előadottak szerint Románia esetében évtizedekig nem kerültek ténylegesen teljesítésre, a nemzetközi kötelezettség léte a román jogalkotásra nem gyakorolt valódi hatást. Az európai nagyhatalmak ebben a korban Románia mulasztásairól alapvetően nem vettek tudomást, a nemzetközi kötelezettségek negligálására így az Amerikai Egyesült Államok hívta fel a figyelmet 1902-ben,¹⁹⁵³ illetve 1913-ban. Az Amerikai Egyesült Államok fellépésének oka döntően a kelet-európai migráció, elsősorban a zsidó közösség bevándorlása által okozott belpolitikai és szociális probléma volt.¹⁹⁵⁴ Az Amerikai Egyesült Államok megalakulásától folytatott izolacionista politikáját rögzítő Monroe-elv¹⁹⁵⁵ alapértelmezése szerint az Amerikai Egyesült Államok nem avatkozott be az európai hatalmak belügyeibe mindaddig, amíg sérelem nem érte.¹⁹⁵⁶ Tekintettel arra,

1946 TEGHZE i. m. 189.

1947 SHAW i. m. 343.

1948 KOVÁCS (2003) i. m. 43.

1949 BÚZA (1930) i. m. 73–74.

1950 KOVÁCS (2003) i. m. 220–22.

1951 AJTAY i. m. 217.; BALOGH (1928) i. m. 17.

1952 TEGHZE i. m. 235.

1953 BUDIȘTEANU i. m. 43.

1954 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 55.

1955 ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Az Európán kívüli világ (1815–1848) – Az Amerikai Egyesült Államok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 815.; KISSINGER i. m. 21–27.

1956 TEGHZE i. m. 206–207.; A Monroe-elvről részletesen lásd: PERKINS, Dexter: *The Monroe Doctrine 1823–1826*. Cambridge, Harvard University Press, 1927. „The citizens of the United States cherish sentiments the most friendly in favor of the liberty and happiness of their fellow-men on that side of the Atlantic. In the wars of the European powers in matters relating to themselves we have never taken any part, nor does it comport with our policy to do so. It is only when our rights are invaded or seriously menaced that we resent injuries or make preparation for our defense.” – „Az európai hatalmak háborúiban, melyek az ő belső ügyeik voltak, sohasem vettünk részt, sem azok politikánkat közelebről nem érintik. Csak akkor utasítjuk vissza a sérel-

hogyan az Amerikai Egyesült Államok nem volt az európai nagyhatalmi koncert tagja, és ezáltal a berlini szerződésben sem volt fél, ugyanakkor azonban a bevándorlás által generált szociális és társadalmi problémák közvetlenül kihatottak érdekeire, a bevándorlás korlátozásának közvetett céljával diplomáciai lépéseket fogantatosított Románia, azaz egy európai állam belügyeinek irányába. Az Amerikai Egyesült Államok első ízben 1902-ben szólította fel diplomáciai jegyzékben az európai hatalmakat a berlini szerződés hatékony végrehajtására, majd 1913-ban a bukaresti békekonferencián szorgalmazta a békeszerződésbe egy kisebbségvédelmi klauzula felvételét az érintett területek lakossága polgári és vallási szabadságjogainak biztosítása érdekében.¹⁹⁵⁷ Az Amerikai Egyesült Államok fellépésére adott válaszként a román vezetés a görög mellett kifejtette a következő évtizedekben román politikai *paradigmává* váló azon érvét, amely szerint *az alkotmányban rögzített jogegyenlőség feleslegessé és indokolatlanná teszi a különleges kisebbségvédelmi jogalkotást,*¹⁹⁵⁸ *különösen nemzetközi szerződéses formában.*¹⁹⁵⁹ Többek között az ezen román magatartásra visszavezethető diplomáciai kudarc is befolyásolta az Amerikai Egyesült Államok magatartását az I. világháborút követő béketárgyalásokon, és ezen okból vált kiindulópontjává egy átfogó, hatékony és nemzetközi garanciákkal ellátott kisebbségvédelmi rendszer kiépítése, amely a kisebbségek létét és tényleges védelmét biztosítani képes.¹⁹⁶⁰

Összegezve megállapítható, hogy Románia jogalkotására a nemzetközi jog kisebbségvédelmi előírásai ebben a korszakban nem gyakoroltak tényleges befolyást, ami négy okra is visszavezethető. Az első ok e körben a már tárgyalt alkotmányjogi értékválasztás, emellett Románia lényegében egynyelvű és a zsidós közösséget leszámítva gyakorlatilag egyvallású állam volt, harmadrészt a román alkotmányjog abszolút szuverenitás felfogása is a kötelezettségek teljesítése ellen hatott, végezetül a nemzetközi kötelezettségek elmulasztásának elmaradt jogkövetkezményei sem ösztönözték azok teljesítését.

A korszak tárgyalásánál e körben ezeken az alapokon említést kell tenni az 1913. augusztus 10-i bukaresti békeszerződést követő azon jegyzékváltásról is, amely a kisebbségvédelem tekintetében a kuco-vlachok tekintetében írt elő oktatási és egyházi autonómiát¹⁹⁶¹ bolgár, szerb, illetve görög állami kötelezettségként a román állam szubvenciója mellett.¹⁹⁶² Egyebekben megjegyzendő, hogy a fent idézett történelmi folyamatok a szupranacionális

meket, vagy készülünk védelemre, ha jogainkat megtámadják vagy komolyan fenyegetik.” https://avalon.law.yale.edu/19th_century/monroe.asp

1957 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 55–58.

1958 Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 469.

1959 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 58.

1960 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 58.

1961 GAFTOESCU i. m. 74.; TEODORESCU i. m. 63.

1962 BALOGH (1928) i. m. 17–18.

Oszmán Birodalom felbomlásához kapcsolódtak, és azok *a vizsgált korban kialakították a nemzeti kisebbségek jogának partikuláris alaprendszerét*, amelynek célja döntően a jogegyenlőség biztosítása volt kezdetben vallási alapon, de már megjelentek a mai értelemben vett általános nemzeti kisebbségvédelem fragmentumai is, amelyek ezáltal az I. világháborút követő rendezés alapját is képezhették.¹⁹⁶³

A korban a nemzetközi jog hatásait és *Magyarország* viszonyát illetően elsőként szükséges kiemelni, hogy Magyarország az *Osztrák–Magyar Monarchia* részeként *nagyhatalmi státust élvezett*, következésképpen a nemzetközi jog tekintetében alapvetően más szerepben volt, mint Románia. Mindezek mellett a magyar alkotmányjogban a fentiekben kifejtett nemzetközi jogi hatások, a nemzetközi szerződésekben megjelenő *elvek* adott esetben évszázadokkal korábban már konkrét megvalósítást nyertek, így *nóvumot sem jelentettek*. A vallásszabadság tárgyát a nemzetközi jog csak a XIX. század végén tette általános és alapvető elvi tétellé államelismerési feltételként, amely vallásszabadságot a magyar, illetve az erdélyi állam már a XVI., illetve XVII. század óta biztosított. A kisebbségi kérdés vallásszabadságon túli, a nemzetközi jogban a korszakban csak *partialis* jelleggel tárgyalt egyéb kérdéseit Magyarország a Nemzetiségi törvény megalkotásával, illetve a zsidó közösség emancipációjával belső joga alapján már rendezte, jóval annak nemzetközi jogi általános elvi tétellé válását megelőzően.

Magyarország tekintetében tehát rögzíthető, hogy szemben az I. világháborút lezáró békerendszerrel és a Nemzetek Szövetségének nemzetközi jogi intézményével, a *magyar állam másoktól függetlenül, a jogalkotás eredőit felismerve, önként és Európában elsőként határozta el a nemzetiségi kérdés törvényi szabályozását már a XIX. század első felében*. A magyar alapállást az ország területi épségének biztosítása és a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzése befolyásolta, ezért a nemzetiségekkel kapcsolatos *jogalkotása a nemzetközi jog által is szorgalmazott jogegyenlőség tételét vallotta*, és csak másodlagosan, közvetett módon szorgalmazta az – akkor elfogadott és nem példa nélküli – asszimilációt. Ez a politikai és jogi alapállás azonban – döntően a nemzetiségi mozgalmak sajtótevékenységére, illetve a Monarchián belül saját kifejezését el nem érő nemzeti mozgalmak politikájára – visszavezethetően elvezett a jogilag nem igazolható, de széles körben általánossá vált *nemzetiségeket igában tartó magyar állam jelzőjéhez*¹⁹⁶⁴ és annak nemzetközi elterjedéséhez.

E ténynek azért van különös jelentősége, mert az I. világháborút követő békerendszer tárgyalása során a döntéshozók nem vették kellő súllyal figyelembe azt a tényt, hogy önmagában véve az egyéni jogok talaján álló kisebbségvédelem a nemzetállamok szintjén a nemzeti kérdés megoldásához mint a béke alapjához nem feltétlenül elegendő, az nem szünteti meg sem az asszimilációs hatásokat,

1963 BALOGH (1928) i. m. 18–19.

1964 POPOVICI i. m. 285–286.

sem a nemzetállami kereteket szétfeszítő politikai mozgalmakat. A Párizs környéki békerendszer tehát, amelynek elemeit képezték az alábbiakban tárgyalt kisebbségvédelmi szerződések, nem vállalta fel kis kivételtől eltekintve a nemzetiségi mozgalmak kollektív jogi entitások talaján álló alapállását, annak ellenére, hogy a jogegyenlőség tételén álló magyar nemzetiségi jogalkotást súlyos kritikával illette, illetve a magyar állam nemzetiségi jogi eredményei, azok lényegi kudarca is ismert volt, amit az új államok kialakításával a győztesek maguk ismertek el. Az új nemzetállamok báró Eötvös József évtizedekkel korábban feltételes megállapításával egyezően¹⁹⁶⁵ ugyanis ugyanúgy többnemzetiségűek voltak, mint Ausztria–Magyarország.

A fenti tények ellenére a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi rendszere továbbra sem ismerte el a kisebbségek nemzetközi jogi jogalanyiságát,¹⁹⁶⁶ kollektív jogait, így tulajdonképpen a korábbi – alapvetően negatív értékítélettel sújtott, de annak védelmi szintjét el nem érő szintet garantáló – magyar jogalkotással azonos módon individualista alapokon állt, amelyből fakadóan a nemzetiségi kihívás és konfliktus a nemzetközi garanciarendszer ellenére újratermelődött.¹⁹⁶⁷

4.4. Az I. világháborút lezáró békerendszer és nemzetközi szerződéseinek hatása a magyar és román jogalkotásra

Az I. világháború és a Párizs környéki békerendszer megszüntette a korábbi európai hatalmi rendet, az európai koncert által befolyásolt világpolitikát,¹⁹⁶⁸ és a bécsi kongresszus által meghatározott korábbi rendezési elvek végleges feladásával járt.

Az európai hatalmi egyensúly lokális kérdése a globális hatalmi egyensúly kérdésévé vált, amelynek tárgyalásába a korábbi izolacionista politikáját feladó Amerikai Egyesült Államok döntő szerepet kívánt magához vindikálni.¹⁹⁶⁹ Az I. világháború kitörésének komplex felelősségi kérdéseit, illetve annak folyamatát nem vizsgálva megállapítható,¹⁹⁷⁰ hogy annak eredményeként Európa politikai térképe alapvetően változott meg. Négy nagyhatalmi szerepben álló monarchia tűnt el Ausztria–Magyarország, Németország, Oroszország és Török-

1965 EÖTVÖS JÓZSEF: Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára. In: EÖTVÖS JÓZSEF: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t., 1903. 146–147.

1966 AJTAY i. m. 221., 225.; GAFTOESCU i. m. 154.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 111–112.

1967 FERGUSON (2016a)] i. m. 141–142.

1968 SALANȚIU, Tudor: Impactul evenimentelor sistemice asupra sistemului de pace de la Versailles. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 71–83.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 59.

1969 KISSINGER i. m. 38–46.

1970 FERGUSON (2016a)] i. m. 102–108.; GYURGYÁK (2018) i. m. 112–114.

ország személyében,¹⁹⁷¹ helyüket új, illetve területekben megváltozott államok foglalták el.¹⁹⁷² Alkotmányjogi szempontból megemlítendő a korral kapcsolatban, hogy a modern állam-szervezeti eszmék térhódítása mellett a monarchikus államforma elavultságát hirdető Amerikai Egyesült Államok közvetett politikai hatásának is tulajdoníthatóan¹⁹⁷³ a monarchikus államforma dominanciáját a korban a köztársasági váltotta fel.¹⁹⁷⁴ A fenti folyamatok egyfajta *demokratizálási* hullámot is eredményeztek, azonban a Párizs környéki békerendszer által kialakított, illetve részben megismételt korábbi problémák és próbatételek megoldatlansága okán a demokratizálás később totális vagy autoriter rendszereket eredményezett kevesebb mint két évtized alatt.¹⁹⁷⁵

A fenti változásokat egymással összehangolt békeszerződések rendszerével szentesítették a győztes Szövetséges és Társult Főhatalmak,¹⁹⁷⁶ amelynek megalkotása során szerepet kapott a legyőzött hatalmak megbüntetésére irányuló szándék,¹⁹⁷⁷ amelyre különös hatást gyakoroltak az egymással is versengő nacionalizmusok mellett az antant-hatalmak gazdasági és politikai érdekei, biztonsági céljai.¹⁹⁷⁸ A *béketárgyalások egyoldalúsága* a békerendszertől várt *stabilitás célját tették illuzórikussá*, amelyet bizonyít, hogy *egy részét általános rendezőelvek sem álltak rendelkezésre*,¹⁹⁷⁹ másrészt – a konszenzusos és stabil rendezést eleve kizárva – a *vesztes államokat* a korábbi gyakorlattól eltérően *meg sem hívták* a békekonferenciára.¹⁹⁸⁰

A Párizs környéki békerendszer tárgyalása során mindezen alapok mellett kell kiemelni, hogy elsődlegesen az Osztrák–Magyar Monarchiát érintő föderációs elképzelések kudarcai, a nemzetiségek nemzetgyűlési határozatai mint a nemzetiségi mozgalmak kinyilatkoztatásai és részbeni megoldásai, valamint a katonai állapotok együttes következményeként

1971 SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914–1920) – A Párizs környéki békék. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1032–1039.; GYURGYÁK (2018) i. m. 119.; ROMSICS (2018a) i. m. 30.; RUSU i. m. 18.

1972 LUKACS, John: *A huszadik. század rövid története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. 36–39.; GALÁNTAI i. m. 20–21.

1973 WATSON i. m. 470–472.

1974 STIPTA (1999) i. m. 45.; SZENTE (2003) i. m. 380.

1975 GYURGYÁK (2018) i. m. 127–129.

1976 SALANÇIU i. m. 83–85.; ZEIDLER (2001) i. m. 33–34.

1977 FERGUSON (2016a) i. m. 141.; ZEIDLER (2001) i. m. 22.

1978 CORNELIUS i. m. 27.; ZEIDLER (2001) i. m. 23.

1979 Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 713.

1980 Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 720–724.; KISSINGER i. m. 227–228.

a nemzetállamok politikai programja annak ellenére vált a nemzetközi jogi rendezés alapjává, hogy a nemzeti eszmét és a nemzetállami programot nem tekintették se a háború közvetlen kiváltó okának,¹⁹⁸¹ sem rendezőelvének a wilsoni pontokig.¹⁹⁸² A nemzetiségek Ausztria–Magyarország általi 'elnyomása' mint elsődleges háborús ok megnevezése ambivalens módon a nemzetiségi kihívást tagadó baloldali értelmezésből fakadt,¹⁹⁸³ amely az önrendelkezés elvének békeszerződések általi látszólagos alkalmazása okán az I. világháború után nyert teret és vált a közgondolkodásban kizárólagossá. Valójában az új államhatárok elsősorban biztonsági, katonai, gazdasági, politikai szempontból kerültek kialakításra, a népek önrendelkezési joga több deklaráció ellenére csak kiegészítő jelleggel játszott szerepet, a tiszta nemzetállamok megalkotásának célját a hagyományos katonai, gazdasági és politikai realitás és az eredeti háborús célok együttese minden esetben felülírta.¹⁹⁸⁴ Végezetül a Párizs környéki békerendszer alapjai tekintetében további hangsúlyos körülményt képez, hogy az általa szentesített politikai és területi változások¹⁹⁸⁵ döntően a békekonferencia összehívása előtt tényként álltak fent.¹⁹⁸⁶

E tekintetben különösen Magyarország esetében – amely 1919/1920 fordulójára külpolitikailag végletesen elszigetelődött¹⁹⁸⁷ és megszállás alá került – volt nyilvánvaló, hogy az államterület feldarabolásának valamennyi következménye magyar részről szükségképpen irredentizmushoz, illetve revizionizmushoz, míg az utódállamok részéről a többnemzetiségű állam problematikájának megismétléséhez vezet.¹⁹⁸⁸ Magyarország ennek megfelelően pontosan a fenti

1981 FERGUSON (2016a) i. m. 79–81.

1982 GALÁNTAI i. m. 40–54.; ORMOS: i. m. 143–145.

1983 KEMÉNY G. Gábor: Előszó. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 1–2.; VAS Zoltán: *Horthy, vagy a király?* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. 8.

1984 RADU, Mariana-Narcisa – JUCAN-POPOVICI, Codruța-Ștefania: Principiul naționalităților și Tratatul de la Trianon. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă.* Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 184–185.; Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 724–734.; GALÁNTAI i. m. 20–22.; GLANT i. m. 39., 41.; GYURGYÁK (2007) i. m. 307–308.; WATSON i. m. 583–585.; ZEIDLER (2001) i. m. 22–28.

1985 GLANT i. m. 42–43.; ORMOS: i. m. 77–376.

1986 CARTLEDGE (2011) i. m. 64–65.; JAKABFFY – PÁLL i. m. V.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 64–65.

1987 HATOS i. m. 266–360.

1988 Az Inquiry végső jelentése a majdani határokról – 1. A cseh-szlovákok, jugo-szlávok, románok, lengyelek, ruténok és magyarok számára javasolt, Ausztria–Magyarországon belüli igazságos és praktikus határokról szóló jelentések kivonata. 1918. november 1. (Inquiry 514). GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 213–218.; 3. Javaslat az Ausztria–Magyarországon belüli határookra. In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 221–235.; Take Ionescu, a Konzervatív-Demokrata Párt elnökének bizalmas memoranduma I. Ferdinánd Királyhoz (Párizs, 1919. június 8.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 175–176.; A békekonfe-

alapon fogalmazta meg etnográfiai, történelmi és gazdasági érveit a Párizs környéki béke-rendszerrel szemben, illetve nyújtott be a wilsoni pontokra alapozva önrendelkezési elvre hivatkozó népszavazásra irányuló javaslatokat.¹⁹⁸⁹ A magyar érvek és javaslatok érvényesülését a Szövetséges és Társult Főhatalmak, illetve az ugyanazon wilsoni alapokon megerősödött és létrejött, az önrendelkezési joggal élt csehszlovák, szerb–horvát–szlovén és román államok együttes fellépése akadályozta meg,¹⁹⁹⁰ amelyre egyértelmű magyarázatként szolgálhat, hogy a Párizs környéki békerendszer keretein belül megtartott *népszavazások eredményei minden esetben felülbírálták az önrendelkezési jogra alapított határokat*,¹⁹⁹¹ bizonyítva, hogy az új európai rendnek lényegében véve semmilyen geopolitikai alapja nem volt.¹⁹⁹² *A fentieket összegezve az új államok állammacionalizmusa az alapkérdés megnyugtató megoldása nélkül újratermelte*

- rencia legfelsőbb tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. 208–213.; GLANT i. m. 32–34., 45.; GYURGYÁK (2018) i. m. 116–120.; ROMSICS (2018b) i. m. 202–203.; ROMSICS (2020b) i. m. 203–211.; SMITH i. m. 16.
- 1989 Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 502–505, 510–513., 526–527.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Erdélyre vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 528–560.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsához intézett beszéde (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 564–571.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Szlovákiára vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 25.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 572–587.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének észrevételei az antant békefeltételeiről (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 589–598.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének jegyzéke Magyarország új határaitól (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 599–634.; Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 756–765.; ABLONCZY (2020) i. m. 33–35.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 348.; HORTHY i. m. 145–146.; ROMSICS (2001a) i. m. 496–497.; ROMSICS (1987) i. m. 220–221.; ROMSICS (2012) i. m. 40–48.; ROMSICS (2016) i. m. 794–796.; ROMSICS (2018b) i. m. 271–284.; ROMSICS (2019c) i. m. 173–178.; ROMSICS (2020a) i. m. 136–141., 144–146.; SZÁSZ (1993c) 576–577.; ZEIDLER (2001) i. m. 29–31.; ZEIDLER (2018) i. m. 27–29.
- 1990 A Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. 222–228.; BOTLIK: i. m. 73.; ROMSICS (2019a) i. m. 63–64.
- 1991 ABLONCZY (2020) i. m. 70.
- 1992 GYURGYÁK (2018) i. m. 130.; KISSINGER i. m. 272.

és fenntartotta a nemzeti eszme eredeti problémáját és konfliktusát, sőt magasabb szintű feszültségeket eredményezve a II. világháború kitörésének egyik okaként fennmaradt.¹⁹⁹³

A békeszerződések kialakítása során a stabil béke és a kollektív biztonság megteremtése alapcélként fogalmazódott meg,¹⁹⁹⁴ amelynek egyik hangsúlyos feltételét képezte a kisebbségvédelmi kérdések rendezése,¹⁹⁹⁵ felismerve a homogén nemzetállamok felállításának lehetetlenségét. A nemzetiségi elv maradéktalan érvényesítésének kivitelezhetetlensége¹⁹⁹⁶ és a határmódosítások ezen elv alapján való eszközlésének kisebbségellenes hatása már az I. világháború előtt világossá vált, a békeszerződéseket követően pedig azonnal igazolást is nyert.¹⁹⁹⁷ Mindezek a kisebbségvédelem kérdésének megkerülhetetlenségét alapozták meg,¹⁹⁹⁸ figyelemmel arra is, hogy az új európai rendnek lényegében véve semmilyen geopolitikai alapja nem volt a fentiekben kifejtettek szerint.¹⁹⁹⁹ Mindezek a körülmények a kisebbségvédelem kérdésének megkerülhetetlenségét alapozták meg általánosságban²⁰⁰⁰ a megszállt területeken alkalmazott intézkedések, atrocitások és sérelmek összességén túl.²⁰⁰¹

A fenti körülmények együttes következményeként meghaladtá vált a berlini kongresszus által felállított azon tétel,²⁰⁰² amely a kisebbségvédelem tárgyában rögzített nemzetközi előírásokhoz nem rendelt külön nemzetközi biztosítékrendszert, és a kötelezettségek teljesítését legfeljebb az államelismerés feltételeként értékelte. A korábbi tapasztalatok,²⁰⁰³ nevezetesen, hogy a nemzetközi kötelezettségek teljesítésének elmulasztása legfeljebb politikai és nem jogi úton volt számonkérhető²⁰⁰⁴ – amely által a kisebbségvédelem döntően belső állami jogalkotás tárgya maradt –, arra sarkallták a Szövetséges és Társult Főhatalmakat, hogy a vesztes államok kisebbséggé váló nemzetrészei jogvédelmét ténylegesen biztosítsák, ezáltal a berlini szerződés tételétől eltérve a kisebbségvédelemhez nemzetközi garanciarendszert társítottak.²⁰⁰⁵ A kisebbségek jogvédelmének biztosítása ezen az alapon egyfajta kompenzációként is értelmezhető volt a vesztes államok azon nemzetrészei tekintetében, akik az önrendelkezési joggal nem élhettek, illetve az önren-

1993 ORMOS: i. m. 159.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 51.

1994 AJTAY i. m. 218.; KISSINGER i. m. 242–245.; ZEIDLER (2001) i. m. 22–28.

1995 WILLER József: A huszadik interparlamentáris konferencia kisebbségi vitája. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2. 46–50.; GALÁNTAI i. m. 23–33.; RADU – JUCAN-POPOVICI i. m. 179–180.; ROMSICS (2020b) i. m. 211–214.

1996 IFJ. ANDRÁSSY i. m. 113.; GYURGYÁK (2018) i. m. 130–131.; JÁSZI (1918) i. m. 15–16., 31–34.; PONGRÁCZ i. m. 117–118.; ROMSICS (2018a) i. m. 28–29.; ROMSICS (2018b) i. m. 214–215.

1997 KISSINGER i. m. 238–239.

1998 GAJZÁGÓ (1942) i. m. 242.; GALÁNTAI i. m. 35–40.; TEGHZE i. m. 236–237.

1999 GYURGYÁK (2018) i. m. 130.; KISSINGER i. m. 272.

2000 GAJZÁGÓ (1942) i. m. 242.; GALÁNTAI i. m. 35–40.; TEGHZE i. m. 236–237.

2001 ROMSICS (2018b) i. m. 202.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 58–59.

2002 GALÁNTAI i. m. 53–54.

2003 GALÁNTAI i. m. 48–54.;

2004 JAROSS Andor: Nagy nemzetek jogai és kis nemzetek kötelezései. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 135–136.; AJTAY i. m. 218–219.; SHAW i. m. 357–358.

2005 AJTAY i. m. 219., 221–222.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 65–66.; ROMSICS (2018b) i. m. 215.

delkezés jogának részbeni érvényesítésével más államokhoz kerültek.²⁰⁰⁶ Az önrendelkezési jog és a kisebbséggé vált nemzetrészek kapcsolatát illetően így teret nyert egy olyan nézet, amely szerint a kisebbségek valójában olyan nemzetrészek, amelyek szuverenitásuk hiánya okán a belső jog és a nemzetközi rend által meghatározott politikai *statusú* csoportjaiként írhatók le.²⁰⁰⁷ A kisebbségvédelem és garanciarendszere mindezek alapján a béke általános feltételén túl a kisebbségi népesség megnyugtatót és az új helyzettel való megbékélését is szolgálta,²⁰⁰⁸ ugyanakkor a békés asszimiláció politikai célját is magában foglalta,²⁰⁰⁹ illetve azt kifejezetten kívánatosként pártolta,²⁰¹⁰ noha annak korábbi magyar gyakorlatát elítélte.

A kezdeti tervek a békekonferencián egy univerzális kisebbségvédelmi intézményrendszer megteremtésére irányultak a felállítandó Nemzetek Szövetsége keretein belül, de az döntően az Amerikai Egyesült Államok hatására végül nem valósult meg.²⁰¹¹ Az amerikai békedelegáció álláspontjának fókuszában az új és területileg megnövekedett államok kötelezettségei álltak,²⁰¹² amely kiindulópont később az univerzális kisebbségvédelem álláspontjával szemben kizárólagossá vált. A Párizs környéki békerendszer részeként felállításra került a *Nemzetek Szövetsége*²⁰¹³ *Egységokmánya*, mely sem kisebbségvédelmi szabályokat nem tartalmazott,²⁰¹⁴ sem az önrendelkezési jogot nem ismerte el,²⁰¹⁵ alapvetően tagadva meg a korábbi évek ezen jogra alapított politikáját és a Párizs környéki békerendszer ideológiai alapját. Ezt követően a Szövetséges és Társult Főhatalmak programja a fenti alapok változatlanlansága mellett arra irányult, hogy *partialis* jelleggel pozitív jogi előírásokkal teremtsék meg az új, illetve területükben megnövekedett államokban élő kisebbségi közösségek fennmaradásának feltételeit, amelynek módját a békeszerződésekkel, egyedi kisebbségvédelmi szerződésekkel,²⁰¹⁶ illetve az azokba beépített garanciarendszerrel és különösen az ezen jogforrásokba foglalt alaptörvényi klauzulával képzelték el.²⁰¹⁷

A *partialis* kisebbségvédelmi rendszert, azaz a békeszerződések kisebbségvédelmi klauzuláit, valamint a kisebbségvédelmi szerződések tervezetét a békekonferencia *Commission*

2006GAJZÁGÓ (1942) i. m. 242–243.

2007BUDIŞTEANU i. m. 13–14.

2008BALOGH (1928) i. m. 57–58.

2009BÚZA (1930) i. m. 200–202.

2010 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 77.

2011 ROMSICS (2020b) i. m. 213. SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 67–69.

2012 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 69–71.

2013 KOVÁCS (2003) i. m. 37.; TEGHZE i. m. 85., 323–326.; ROMSICS (2011) i. m. 109–110.

2014 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 71.; TEGHZE i. m. 235–236.

2015 SHAW i. m. 218.

2016 GAJZÁGÓ (1942) i. m. 243.

2017 GAFTOESCU i. m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i. m. 56.; NAGY (1944) i. m. 24–25.; TEODORESCU i. m. 62., 66.; SZENCZEI i. m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 66–67.; TEGHZE i. m. 237.

des Nouveaux Etats – Commission on New States and Minorities nevű különbizottsága készítette elő²⁰¹⁸ a lengyel, a csehszlovák, a szerb–horvát–szlovén, a román és a görög kisebbségvédelmi szerződések megszerkesztésével, valamint az Ausztriával, Bulgáriával és Magyarországgal kötendő békeszerződések kapcsolódó fejezeteinek megalkotásával.²⁰¹⁹ A kidolgozott kisebbségvédelmi rendelkezések alapját a lengyel kisebbségvédelmi szerződés szövege képezte,²⁰²⁰ amelynek lényegi eleme volt a szerződésekben meghatározott jogok biztosításának, védelmének Nemzetek Szövetsége keretein belüli biztosítása.²⁰²¹ Ennek megfelelően megállapítást nyertek a Nemzetek Szövetsége előtti intézményi garancia eljárásrendjének a 4.6. fejezetben elemzett alapjai, amely mellett egyebekben a Nemzetek Szövetsége Tanácsának tagjai hívhatták fel a Nemzetek Szövetségének Tanácsának figyelmét a szerződésszegésekre, és az Állandó Nemzetközi Bírósághoz is csak olyan állam fordulhat kisebbségvédelmi ügyben, amely a Tanács tagja volt.²⁰²²

*A kisebbségvédelmi szerződések intézménye tehát a berlini kongresszus előírásai negligálásának gyakorlati tapasztalataiból eredeztethető, és a szuverenitás kérdésének azon értelmezését várta el a felektől, hogy a béke kérdésre ható tényezők, így a nemzeti kisebbségek ténye nem lehet egy állam szuverén belügye, hanem az nemzetközi jelentőségű kérdés.*²⁰²³ A kisebbségek kérdése mint az egyéni szabadságjogok és emberi jogok egyik aspektusa így vált az állami szuverenitást korlátozó tényré,²⁰²⁴ amely 1878 óta az államelismerés tekintetében ismert és alkalmazott volt a nemzetközi jogban, bár annak számonkérése alapvetően elmaradt. E fenti tétel került továbbfejlesztésre a békeszerződésekben és a kisebbségvédelmi szerződésekben oly módon,²⁰²⁵ hogy e jogok a Nemzetek Szövetségének védelme alá kerültek nemzetközi jogi szinten, míg a belső jog szintjén e szerződések alaptörvényi jellegének elismerését vonták magukkal.²⁰²⁶ Az állami szuverenitást korlátozó kisebbségvédelmi nemzetközi jogi rendszer felállításának ezen módját és indokait Georges Clemenceau francia miniszterelnök 1919. június 28-án kelt, Ignacy Jan Paderewski lengyel miniszterelnökhöz küldött levele²⁰²⁷ tartalmazta.²⁰²⁸ A levél

2018 GALÁNTAI i. m. 71–76.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 71–73.

2019 GAFTOESCU i. m. 75–76.; GALÁNTAI i. m. 92.; L. BALOGH (2020) i. m. 53.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 71–72.

2020 GAFTOESCU i. m. 78., 138–139.; GALÁNTAI i. m. 76–81.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 88–95.

2021 BALOGH (1928) i. m. 38–44.

2022 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 73–74.; TEGHZE i. m. 85., 558.

2023 AJTAY i. m. 220–221.; BALOGH (1928) i. m. 71–72

2024 SOFRONIE i. m. 15–16.

2025 SZÁSZ Zsombor: A kisebbségi jogvédelem fejlődésének útjai. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 229.

2026 GAFTOESCU i. m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i. m. 56.; NAGY (1944) i. m. 24–25.; TEODORESCU i. m. 62., 66.; SZENCZEI i. m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 66–67.; TEGHZE i. m. 237.

2027 Georges Benjamin Clemenceau kísérelve a lengyel kisebbségvédelmi szerződés átadásakor Ignacy Jan Paderewskinek, a lengyel kormány elnökének, 1919. június 24-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 193–200.

2028 GALÁNTAI i. m. 86–89.

egyértelműen visszautalt a nemzetközi jog korábbi gyakorlatára, amely szerint egy új állam alakulásakor vagy egy már fennálló állam területének megnövekedésekor a nagyhatalmi elismerés feltételeként korábban is elvárt volt bizonyos kormányzati elvek biztosítása, amely azonban olyan különös garanciákat követel meg, amelyek által a belső jog változásai esetén is biztosítható a kisebbségek megfelelő védelme. A levél tényként ismerte el, hogy az új államterületek okán nagyszámú, a többségtől eltérő nyelvi és faji hovatartozású népesség kerül új állami joghatóság alá, amelyek védelme az igazságtalan bánásmóddal vagy elnyomatással szemben indokolja nemzetközi szerződés formájában egy garanciarendszer felállítását e népesség megnyugtatása és az új helyzettel való megbékélés érdekében.²⁰²⁹

*A fenti okok és indokok alapján megszövegezett kisebbségvédelmi szerződések tehát az új államok, illetve azok területének elismerése feltételeként kerültek előterjesztésre, ennek ellenére a kötelezett államok rendkívül heves ellenállást tanúsítottak velük szemben.*²⁰³⁰ *A kisebbségvédelmi szerződéseket alapvetően egyenlőtlennek tartották,*²⁰³¹ *abszolút és érintetlen szuverenitásuk elleni támadásként fogták fel,*²⁰³² *továbbá az alkotmányos jogegyenlőségi klauzuláik okán feleslegesnek tartották.*²⁰³³ A kötelezett államok álláspontjaikat nyíltan hangoztatták, amelyből következtethetünk a későbbi – Románia esetében már ismertettek szerinti – fiktív szerződéskötési és jogalkotói akaratra.²⁰³⁴ E körben különösen a kötelezett államok a korban már meghaladott szuverenitásfelfogását lehet kiemelni, elvégre a korlátokat nem ismerő állam a fentebb kifejtetteken túl nem csak a nemzetközi környezet valósága mint a szuverenitás külső korlátai okán,²⁰³⁵ hanem egyekben elméleti úton sem igazolható.²⁰³⁶

A kötelezett államok ellenérveinek ismeretében kerültek tehát előterjesztésre a szerződések, amelyek aláírásához, a bennük foglalt *rendelkezések hatékony átültetéséhez valós jogalkotói akarat és szándék nem társult a kötelezettek részéről. Ez az akarathány a nemzetközi szerződésekben*

2029 BALOGH (1928) i. m. 57–58.

2030 BÁRDI (2013) i. m. 208–209.; L. BALOGH (2020) i. m. 53–56.; ROMSICS (2018b) i. m. 215–216.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 78.

2031 MICESCU, N. Istrate: *Problema minorităților etnice: în raport cu temeliile organizării constituționale și legale a Statului Român și cu supra-suveranitatea Ligii Națiunilor*. București, Societate Anonimă Curierul Judiciar, 1937. 6–7.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 74.

2032 Ion I. C. Brătianu, a román békedelegáció levele Mihail Pherekyde ideiglenes miniszterelnöknek és külügyminiszternek Románia helyzetéről a békekonferencián (Párizs, 1919. június 3.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 170–171.; AJTAY i. m. 220.; BOTLIK: i. m. 74.; DURANDIN i. m. 223.; GALÁNTAI i. m. 82–85.; GYÖRGI (2006) i. m. 8–9.; L. BALOGH (2020) i. m. 55.; NEGULESCU i. m. 143., 147.; ROMSICS (2018b) i. m. 215.; SOFRONIE i. m. 15.

2033 GAFTOESCU i. m. 134–137.

2034 SZABÓ (2011) i. m. 99–100.

2035 BÓDIG Mátyás: Az állami hatalom terjedelme és korlátai. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 287–292.

2036 BÓDIG Mátyás: Szabadság – Hatalom – Törvény. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002. 5.

foglalt rendelkezések végrehajtásához fűzött reményeket így már az aláírás pillanatában illuzórikussá tette, melyből fakadóan a kisebbségvédelmi szerződések által felállított rendszer már megszületése idején döntően kudarcra volt ítélve, illetve megelőlegezte ezáltal a politikai és nem jogi megoldások túlsúlyát.

A békeszerződések rendszerét kiegészítő kisebbségvédelmi szerződések,²⁰³⁷ alapvető kritikája azok egyoldalúságából fakadt, amelynek különös aspektusát képezi, hogy megalkotásuk során nem csak a kötelezett, hanem a legyőzött államok sem vehettek részt, nem adhatták elő álláspontjukat, annak ellenére, hogy ezen államok nemzetrészei képezték a szerződések kedvezményezetti oldalát. Végezetül részben az önrendelkezési jog alapján megalkotott új Európa határai alapján kialakult összetett viszonyokon túl a kisebbségvédelmi rendszer hatékonyságát azon tény is megkérdőjelezte, hogy a kisebb államokkal való együttműködés jóval nehezebb volt, mint a korábbi, az egyensúlyi politika által vezérelt és kialakított nagyhatalmi rendszerben.²⁰³⁸

A fenti tények ellenére a Párizs környéki békerendszerrel kialakult a nemzetközi szerződéseken alapuló nemzetközi kisebbségvédelmi jog,²⁰³⁹ amelynek további jogforrásait képezték az egyes államok a Nemzetek Szövetsége előtt tett és a Nemzetek Szövetsége által elfogadott nyilatkozatai, az egyes államok egymás között kötött bilaterális kisebbségi szerződesei, a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és közgyűlésének határozatai, valamint az Állandó Nemzetközi Bíróság tárgyi döntései és szakvéleményei.²⁰⁴⁰ A nemzetközi jog idézett forrásai alapvetően rámutatnak arra a tényre, hogy a többnemzetiségű államok problematikáját az I. világháború nem oldotta meg. A Szövetséges és Társult Főhatalmak a felállított nemzetközi jogi intézményekkel közvetlenül ismerték be a nemzetiségi kérdés államhatárok módosításával és részben új államok kialakításával általuk eszközölt megoldásának kudarcát.

Magyarország és Románia viszonyában vizsgálva a kérdést, a fenti tények és összefüggések a trianoni békeszerződés, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megalkotása során nyertek szerepet.²⁰⁴¹ Tekintettel arra, hogy a magyar álláspont érvei és javaslatai a Szövetséges és Társult Főhatalmak által elutasításra kerültek, a trianoni békeszerződés ratifikációja veszélybe került, így azt elősegítendő írta meg – vélelmezhetően a magyar érvek ismeretében álláspontjának módosítását fontolgató, de a nemzetiségi elnyomás toposza miatt a magyarokkal szemben ellenérzéseket tápláló brit diplomaták nyomására végül a határokat

2037 AJTAY 216., 218–219.; BALOGH (1928) i. m. 57–63.; KOVÁCS (2003) i. m. 317.; MATEIU i. m. 22.; ROSTING i. m. 386–388.; ZEIDLER (2001) i. m. 36–37.

2038 KISSINGER i. m. 236–241.

2039 ALBRECHT Ferenc: A kisebbségi jogok jogi természete. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 102–104.

2040 BALOGH (1928) i. m. 38–39.; TEGHZE i. m. 559–560.; ZEIDLER (2001) i. m. 36–37.

2041 GAFTOESCU i. m. 92–97.; TEGHZE i. m. 236.

elfogadó Lloyd George²⁰⁴² és lord George Nathaniel Curzon kezdeményezésére – Alexandre Millerand francia miniszterelnök az úgynevezett Millerand-levelet.²⁰⁴³ A Millerand-levél tartalma a megállapított határok esetleges módosításának lehetőségét tartotta fent,²⁰⁴⁴ amelyben a kialakított határok a helyszíni vizsgálatok során nem felelnének meg a néprajzi vagy gazdasági követelményeknek, ezzel Magyarország esetében gyakorlatilag elismerve a tiszta etnikai határok megállapításának lehetetlenségét. Ugyanezen levél *azonban* azt is *egyértelművé* tette, hogy az 1918. őszi nemzetiségi nemzetgyűlések határozatait a Szövetséges és Társult Főhatalmak a népszavazásokkal *quasi egyenértékűnek tekintették*, mintegy magyarázatként a magyar népszavazási indítványok visszautasítására.²⁰⁴⁵ Tényleges határrevízióval Magyarország esetében a Szövetséges és Társult Főhatalmak nem számoltak, a népszavazásra vonatkozó javaslatokat a fentiekre alapozva, az ezeréves határookra vonatkozó érveket azok igazságtalanságra hivatkozva nem vették figyelembe, a gazdasági, jogi, szociológiai, etnikai szempontok elutasítását egyebekben nem indokolták.²⁰⁴⁶

A nemzetközi jog kisebbségvédelmi forrásai több kérdést tárgyaltak, amelyek alapvetően öt csoportra oszthatók, nevezetesen az adott állam valamennyi lakosát megillető jogokra, az állampolgárság megszerzésének kérdésére, a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgárokat megillető jogokra, a nemzetközi garanciarendszerre és végezetül az adott állam sajátosságait figyelembe vevő jogok és kötelezettségek csoportjára.²⁰⁴⁷ Más rendezőelvek szerint három csoport állítható fel, az egyéni jogok, kollektív jogok, illetve a területi autonómia létrehozatalára irányuló jogok csoportjai.²⁰⁴⁸ A felosztási rendszertől és a kortól függetlenül a nemzetközi forrásokban megjelenített jogok olyan alapjogok, amelyek a mindenkori törvényhozó hatalom korlátainak igényével kerülnek rögzítésre,²⁰⁴⁹ azok önkényesen nem, csak legitim és igazolható cél érdekében korlátozhatók.²⁰⁵⁰

2042 GYŐRI SZABÓ i. m. 50–51.

2043 Alexandre Millerand francia miniszterelnök és külügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének levele gróf Apponyi Alberthez, a magyar békedelegáció vezetőjéhez (Párizs, 1920. május 6.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 638–641.; Indokolás „az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről” szóló törvényjavaslatához. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. VI. Kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920. 328–334.; GYŐRI SZABÓ i. m. 60.; ROMSICS (2019a) i. m. 67–68.; ROMSICS (2020a) i. m. 159.; ZEIDLER (2001) i. m. 31.

2044 BÁNFFY i. m. 191.; HORTHY i. m. 149.; ROMSICS (2012) i. m. 48.

2045 PREDÁ i. m. 67.; VESA (2016c) i. m. 641–643.

2046 CARTLEDGE (2016) i. m. 359–360.; ROMSICS (2018b) i. m. 289–290.

2047 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 89–90.

2048 DEZSŐ i. m. 132–133.

2049 TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 32.

2050 GYÖRFI Tamás: Alapjogok. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998. 143.

Az ország valamennyi lakosát megillető jogok alapvetően a klasszikus emberi jogok csoportját jelentették, így ebbe a körbe tartoztak a jog az élethez és a szabadsághoz, valamint a vallás szabad gyakorlásához,²⁰⁵¹ amelyeket Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2. cikke, Magyarország esetében a trianoni békeszerződés 55. cikke tartalmazott.

Az állampolgárság kérdését a trianoni békeszerződés 56–57. cikkei tárgyalták, figyelembe véve Magyarország területi veszteségeit, előírva, hogy Magyarország magyar állampolgároknak ismeri el mindennemű alakítás nélkül mindazokat a személyeket, akiknek a békeszerződés életbe lépésének idején magyar területen van illetőségük, és nem állampolgárai más államnak, továbbá a magyar területen való születés tényével jogérvényesen megszerezte a magyar állampolgárságot minden személy, akit születésénél fogva valamely más állampolgárság nem illetett meg. Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3–7. cikkei jóval részletesebb rendelkezéseket tartalmaztak, alapvetően az államterület megnövekedéséből kifolyólag,²⁰⁵² így e tárgykör az ötödik csoportba is illeszthető. A román állampolgárság kérdését az értekezés 3.3.4. alfejezete tárgyalta a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés és az azokra adott román jogalkotási válaszok alapján, amelyek mellett az alábbi kiegészítések tehetők. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3. cikke az államterület növekedésének tényét figyelembe véve a trianoni békeszerződéssel részben azonos módon kezelte a kérdést, ugyanakkor rendelkezett az állampolgárságra való optálás jogáról, azaz a 18 évesnél idősebb osztrák vagy magyar állampolgároknak jogukban állt meghatározott feltételek mellett minden más olyan állampolgárság javára egyoldalúan dönteni és azt választani, amely számukra elérhető, illetve a férj opciója maga után vonja a feleségét, a szülőké a 18 évesnél fiatalabb gyermekeikét. Optálás esetén az azt követő tizenkét hónapon belül az optáló köteles volt abba az államba áttenni állandó lakhelyét, amelynek állampolgárságára optált, azonban ingatlanait megtarthatta, illetve magával vihette ingóságait mindenféle ezirányú díjtételtől mentesen. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 4. cikke a román állam kötelezettségévé tette mindenféle alakítás nélkül a román állampolgárság elismerését a megszerzett területeken azon személyek számára is, akik ezen területeken lakó szülőktől származnak, amennyiben a román állampolgárság iránti igényükről két éven belül nem mondtak le, amely lemondás a férj esetében kihatott feleségére, illetve 18 éven aluli gyermekére is.²⁰⁵³ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 5. cikke tartózkodásra és tűrésre kötelezte Romániát a román állampolgárságra vonatkozó optálás során, egyebekben a 6. cikk a *ius soli* elvét rendelte alkalmazni a román állampolgárság tekintetében minden olyan személy esetében, akit születésénél fogva más állampolgárság nem illetett meg. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés

2051 BÚZA (1930) i. m. 66–67.

2052 GAFTOESCU i. m. 115.

2053 GANCZER i. m. 126–127.; TEGHZE i. m. 198.

7. cikke a zsidó közösség tagjainak 1878 óta megoldatlan állampolgársági kérdését rendezte a négy évtizedes nemzetközi jogi kötelezettség mulasztásból fakadóan azt ismételtelen előírva.²⁰⁵⁴ A rendelkezések kereteinek tartalmi érvényesülésének korlátai és torzulásai hangsúlyosan jelentek meg a romániai földreformmal kapcsolatban a későbbiekben ismertettek szerint.

A harmadik csoportot azon jogok képezték, amely jogok tekintetében alapfeltétel volt az adott állam fentiek szerint konstituált vagy deklarált állampolgársága.²⁰⁵⁵ *E jogok tekintetében rögzítésre került, hogy a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgárokat a törvény előtti egyenlőség megkülönböztetés nélkül illeti meg, amely magánjogi és közjogi egyenlőséget egyaránt jelentett.*²⁰⁵⁶ A megkülönböztetés nélküli egyenlőség kiterjedt a polgári és politikai jogok egyenlőségére, a közhivatalok betöltésének jogára, emellett megfelelően megillette a kisebbségi állampolgárokat az anyanyelv használatának joga mind a magán és az üzleti életben, mind a vallásgyakorlat, mind a sajtó útján történő vagy bármilyen egyéb természetű közzététel során, értve ezalatt a sajtószabadság akadályok nélküli biztosítását, valamint a gyülekezési jog gyakorlását is.²⁰⁵⁷ Az anyanyelv használatának joga kiterjedt az igazságszolgáltatásra, valamint arra, hogy a kisebbségi közösség saját költségén jótékonyági, vallási vagy szociális, oktatási, kulturális vagy más intézményeket létesítsen.²⁰⁵⁸ E jog alapján azokon a területeken, ahol jelentékeny arányában éltek, a kisebbségeket megillette a jog, hogy az állami elemi iskolákban anyanyelvű oktatásban részesüljenek, illetve hogy a javukra méltányos részt biztosítson a közvagyonból az állam nevelési, vallási vagy jótékonyági céljaira.²⁰⁵⁹ Az állampolgári egyenlőség rögzítése és előírása magában foglalta azt, hogy a kisebbségekhez tartozó állampolgárokat nem lehetett a többségi állampolgárok helyzeténél kedvezőtlenebb helyzetbe hozni, az egyenlőségnek valamennyi állami aktus esetében érvényesülnie kellett.²⁰⁶⁰ Következésképpen önmagában a *formai jogegyenlőség deklarálása az állam oldalán nem volt elegendő a nemzetközi kötelezettség teljesítéséhez, hanem tényleges egyenlőséget kellett biztosítania mind az általános jogalkotás, mind a végrehajtás és az igazságszolgáltatás során. Amennyiben a formai egyenlőség ténylegesen egy kisebbség számára hátrányos jogalkotást vagy egyedi intézkedést, illetve igazságszolgáltatást jelentene, az nem felelhet meg a nemzetközi kötelezettség teljesítésének.*²⁰⁶¹ E jogokat és kötelezettségeket Magyarország esetében a trianoni békeszerződés 58–59. cikkei tartalmazták, amely kérdéseket azonban a Nemzetiségi törvény, illetve a ko-

2054 BUDIȘTEANU i. m. 32–33.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 102.

2055 ROMSICS (2018b) i. m. 216.

2056 BÚZA (1930) i. m. 71.; GALÁNTAI i. m. 62–66.; SOFRONIE i. m. 18–19.

2057 BÚZA (1930) i. m. 68–69.; ROMSICS (2018b) i. m. 215.; TEGHZE i. m. 236–237.

2058 BÚZA (1930) i. m. 73–75.; GALÁNTAI i. m. 66–68.; TEGHZE i. m. 237.

2059 BÚZA (1930) i. m. 86–88.; ROMSICS (2018b) i. m. 216.; TEGHZE i. m. 237.; TEODORESCU i. m. 65.

2060 BÚZA (1930) i. m. 69–70.

2061 BÚZA (1930) i. m. 70.

rábban megalkotott magyar jogszabályok már rendeztek, és ezáltal a magyar jogrend szerves részét képezték. Románia esetében e jogokat és kötelezettségeket a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 8–10. cikkei tartalmazták konkrét jogalkotási feladatokat indukálva, amelyeknek Románia a 3.3.2.–3.3.6., illetve a 4.5.1.–4.5.5. alfejezetekben kifejtett módon nem, vagy csak részben tett eleget, illetve eljutott e nemzetközi szerződés rendelkezéseiből fakadó kötelezettségek nyílt tagadásáig.

A negyedik csoportba a *kisebbségvédelem biztosítérendszerének két eleme tartozott, amely a belső alkotmányjogi garancia és a nemzetközi jogi garancia intézményében testesült meg*. A fentiekben, illetve az ötödik csoportban tételesen rögzített jogok és kötelezettségek alaptörvényi elismerését tartalmazták a kapcsolódó rendelkezések²⁰⁶² belső alkotmányjogi garanciaként.²⁰⁶³ A rendelkezések lényeges eleme szerint a kisebbségvédelmi rendelkezésekben foglaltakkal egyetlen törvény vagy rendelet vagy hivatalos intézkedés sem állhatott ellentétben, illetve nem lehetett hatályos. A kötelezettséget a trianoni békeszerződés 54. cikkében Magyarország, míg Románia a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1. cikkében vállalta.²⁰⁶⁴ A szerződésekben megnevezett jogok és kötelezettségek egyebekben a Nemzetek Szövetségének védelme alatt álltak,²⁰⁶⁵ amely a nemzetközi jogi biztosítékot jelentette²⁰⁶⁶ a trianoni békeszerződés 60. cikke, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikke szerint. A Nemzetek Szövetsége Tanácsának minden egyes tagja jogosult volt annak figyelmét a kötelezettségek valamelyikének bárminemű megsértésére vagy annak veszélyére felhívni, amely esetben a Tanács olyan módon járhatott el, illetve olyan utasításokat adhatott, amelyek megítélése szerint az adott esetben alkalmasnak és hathatósan mutatkoztak.²⁰⁶⁷ Amennyiben az érdekelt állam kormánya és a Tanács vagy a Nemzetek Szövetségének valamelyik tagja között a szerződések cikkeire vonatkozó jogi vagy ténykérdések tekintetében véleménykülönbség merült volna fel, úgy az a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya 14. cikke szerinti nemzetközi vitának minősült, amelyet az Állandó Nemzetközi Bíróság elé lehetett terjeszteni,²⁰⁶⁸ amelynek döntése ellen fellebbezésnek már nem volt helye.²⁰⁶⁹ E körben végezetül meg kell említeni, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1. cikke a szerződés 2–8. cikkeiben foglalt rendelkezések alaptörvényi elismerését tartalmazta, amely nyilvánvaló elírás, és a *ratio legis*szel szemben álló értelmezésre vezet a 9–11. cikkek alaptörvényi biztosítása

2062 GAFTOESCU i. m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i. m. 56.; NAGY (1944) i. m. 24–25.; TEODORESCU i. m. 62., 66.; SZENCZEI i. m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 66–67.; TEGHZE i. m. 237.

2063 BALOGH (1928) i. m. 241–243.

2064 TEODORESCU i. m. 65–66.

2065 GAFTOESCU i. m. 118–120.; TEODORESCU i. m. 66.

2066 BALOGH (1928) i. m. 244–245.; TEGHZE i. m. 237.

2067 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 90.; TEGHZE i. m. 575.

2068 NEGULESCU i. m. 147.; TEODORESCU i. m. 66.

2069 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 90.; TEGHZE i. m. 347–348., 559.

nélkül, amely elírás oka a lengyel kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseinek átültetése során keletkezhetett.²⁰⁷⁰

Az ötödik csoportba, azaz a különleges helyi adottságok alapján megalkotott rendelkezések körébe tartozott a már említett módon bizonyos szempontból az állampolgársági kérdés, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikke, amelyben Románia hozzájárult az erdélyi székely és szász közsületeknek a román állam ellenőrzése melletti vallási és tanügyi kérdésekben való helyi önkormányzat engedélyezéséhez.²⁰⁷¹

A kisebbségvédelmi rendelkezésekben megtestesített, nevesített és védett jogok a fentiek szerint megkülönböztették az adott állam valamennyi lakosát állampolgárság nélkül megillető jogokat mint gyakorlatilag emberi jogokat, az állampolgársághoz való jogot, illetve a kisebbségi állampolgárokat megillető jogokat, amely különbségtétel a békeszerződések korának jellegzetességeiből, döntően az államhatárok módosulásából fakadtak. A nemzetközi jog által nevesített és védett jogok csoportjait összegezve különböztethető meg az élet és szabadság joga, az állampolgársághoz való jog, a jogegyenlőség, a vallásszabadság, a tanszabadság, a szabad nyelvhasználat joga, értve ezalatt a hatósági és igazságszolgáltatási nyelvhasználat kérdését is, valamint a közvagyonból való méltányos részhez való jog nevelési, vallási és jótékony célokra, a képviselőhöz való jog és egyes autonómiákhoz való jog.²⁰⁷² *Hangsúlyozni szükséges, hogy a nemzetközi szerződések egyes, magától értetődő jogokat külön nem nevesítettek, azonban e jogok a legtöbb esetben a nevesített jogokból levezethetők, illetve azok részét képezi, vagy azok anyajoga.*

Az I. világháborút lezáró békerendszer nemzetközi jogi forrásai tehát a fentiek szerint alkották meg a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszert a kisebbség fogalmának megalkotása nélkül, amely Magyarország és Románia nemzeti kisebbségeket érintő jogalkotására eltérő módon volt hatással. Magyarország esetében a kisebbségvédelmi rendelkezéseket és kötelezettségeket a trianoni békeszerződés VI. fejezete tartalmazta,²⁰⁷³ és csak részben, az állampolgárság tekintetében vette figyelembe a bekövetkezett változásokat. A korábban tárgyaltak szerint a trianoni békeszerződés mint nemzetközi szerződés által előírt rendelkezések hatása a kisebbségi jogalkotásra alapvetően semleges volt, egyrészt az állam lényegében véve egynemzetiségűvé vált, másrészt a vállalt kötelezettségek szintje nem érte el a nemzetiségi jog tekintetében

2070 DANILOVICS Pál: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések magyarázata. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság, 1922. 95.

2071 BUDIȘTEANU i. m. 39.; GAFTOESCU i. m. 116.; MIKÓ (1981a) i. m. 32.; ROMSICS (2018b) i. m. 216.; ROMSICS (2020b) i. m. 212.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 97.

2072 BALOGH (1928) i. m. 86–87.

2073 WLASSICS Gyula: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság, 1922. 5.; RADU – JUCAN-POPOVICI i. m. 202.

az akkor hatályos magyar jog által garantált szintet,²⁰⁷⁴ következésképpen az előírások átültetése, befogadása nem ütközött akadályokba. A megváltozott körülmények így csak kismértékben eredményezték a vállalt kötelezettségek alapján egyes pontosító jogszabályok megalkotását. Magyarország nemzetközi szinten kifejtett törekvései ebben a korban alapvetően arra irányultak, hogy a határain kívüli jelentős magyar nemzeti közösségek jogainak biztosítása is kerüljön be a trianoni békeszerződésbe, emellett céljaként fogalmazta meg a kisebbségvédelmi szerződések minél szélesebb körben való ismertetését, valamint azok gyakorlatának hatékony biztosítását a kisebbségek lehető legmagasabb szintű védelme érdekében.²⁰⁷⁵ A Párizs környéki békerendszer nemzeti kisebbségi tárgyú további jogforrásai, azaz a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és közgyűlésének határozatai, az Állandó Nemzetközi Bíróság döntései és szakvéleményei a két világháború közötti korszak tárgyalásánál bírtak jelentőséggel a 4.5. és 4.6. fejezetekben és alfejezeteiben rögzítettek szerint.

Ami a kisebbségvédelem egyedi nemzetközi szerződések szintjét illeti, rögzítendő, hogy a lényegében egynemzetiségűvé vált magyar állam nem volt abban a helyzetben, hogy külön nemzetközi jogi kisebbségi szerződéseket kössön az utódállamokkal, amelynek oka az utódállamok elutasító magatartására vezethető vissza, amelynek indoka abban lehetősé fel, hogy a Magyarország területén élő nemzetiségek közül még a legnagyobb német nemzetiség is csekély számú volt, így a többi, gyakorlatilag szórványnak tekinthető nemzetiség anyaállamai nem voltak érdekeltek olyan kötelezettségvállalásokban, amelyek eredménye Magyarországon pár ezer főt, míg saját államukban adott esetben milliós tömegeket érinthettek volna. Magyarország tehát e tényből, illetve háborús vesztesei minőségéből fakadóan nem rendelkezett olyan érdekérvényesítő képességgel, amely lehetővé tette volna számára kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések megkötését.²⁰⁷⁶ A kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések megkötését az 1920. augusztus 14-én aláírt belgrádi csehszlovák–jugoszláv egyezményvel, az 1921. április 23-án aláírt bukaresti csehszlovák–román egyezményvel és az 1921. június 7-én megkötött belgrádi jugoszláv–román egyezményvel létrejött kisantant,²⁰⁷⁷ azaz a csehszlovák–jugoszláv–román katonai és politikai szövetség hamarosan végképp lehetetlenné tette. Magyarország gyakorlatilag elszigetelődött,²⁰⁷⁸ amelyen a Nemzetek Szövetségébe 1922. december 28-án történt felvétele²⁰⁷⁹ –

2074 Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 511.

2075 WLASSICS i. m. 5–8.

2076 BÁRDI (2013) i. m. 209–210.

2077 HITCHINS i. m. 502–503.; TEGHZE i. m. 89.; ROMSICS (2020b) i. m. 239–240.; ZEIDLER (2001) i. m. 62.

2078 BÁRDI (2013) i. m. 209.; CARTLEDGE (2011) i. m. 128–129.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i. m. 351.; GYŐRI SZABÓ i. m. 73.; MIKÓ (1941) i. m. 183.; ROMSICS (2011) i. m. 227.; ROMSICS (2016) i. m. 827–828.; ROMSICS (2019a) i. m. 104.; ROMSICS (2019a) i. m. 92.

2079 ROMSICS (2016) i. m. 828.; ROMSICS (2018b) i. m. 336.; TEGHZE i. m. 328.; ZEIDLER (2001) i. m. 64.

amelyet az 1923. évi XII. törvénycikk²⁰⁸⁰ cikkelyezett be a magyar jogrendbe – sem változtatott meg még évekig.²⁰⁸¹ Egyedi kisebbségvédelmi megállapodást a korszak végén Magyarország azzal a Németországgal kötött²⁰⁸² 1940. augusztus 30-án Bécsben, amelyet a 8490/1940. M.E. rendelet²⁰⁸³ hirdetett, amelynek területén nem volt jelentős magyar kisebbség, és e megállapodás egyebekben róluk nem is rendelkezett. A kétoldalú szerződések esetében Románia Jugoszláviával 1933. március 10-én Belgrádban kötött szerződésrendszerének a bánáti területi hatályú oktatási megállapodása²⁰⁸⁴ emelhető ki.

Az úgynevezett kisebbségi deklarációk²⁰⁸⁵ a két állam esetében nem bírtak relevanciával, azok megtételére nem került sor részükről.

4.5. A két világháború közötti korszak és a II. bécsi döntés nemzetközi jogi hatásai a magyar és román jogalkotásra

4.5.1. Alapvetések

A fentiekben kifejtettek szerint a II. bécsi döntésig terjedő időszakban Magyarország és Románia viszonylatában elsősorban az utóbbi államra hárult a kisebbségvédelmi kötelezettség jogalkotási és jogalkalmazási szinten a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben rögzített kötelezettségek alapján.

Magyarország esetében a történeti alkotmány 1848. április 11-én szentesítést nyert törvényei a sajtószabadság, a vallásszabadság, az oktatási szabadság és a jogegyenlőség kérdésében az alap jogintézményeket megteremtették, illetve pontosították, amely alapokon nyugodott a későbbi magyar jogalkotás.²⁰⁸⁶ Ennek megfelelően jelen fejezetben a nemzetközi kötelezettségekből fakadó hatások elemzésére tesz kísérletet az értekezés oly módon, hogy a nemzetközi szerződésekben rögzített nevesített jogok tárgyát és annak jogalkotási eredményeit hasonlítja össze a két állam esetében egy általános, de nem kazuisztikus módon

2080 1923. évi XII. törvénycikk Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való felvételéről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1923. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1924. 108–110.

2081 ROMSICS (2019C) i. m. 303–338.

2082 CORNELIUS i. m. 152–153.; ROMSICS (2012) i. m. 104–105.; ZEIDLER (2001) i. m. 218.

2083 8.490/1940. M.E. rendelet a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar–német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzététele. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1940.* Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940. 3239–3245.

2084 GAFTOESCU i. m. 77.

2085 GAFTOESCU i. m. 76.

2086 HOMOKI-NAGY Mária: A szabadságjogok megjelenése a magyar történeti alkotmányban. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 578–582.

vizsgált jogi valóság felvázolása érdekében, feltárva a nemzeti kisebbségek jogának különös része alapintézményeit.

A vizsgálat kiindulópontjaként rögzítendő, hogy a kisebbség fogalmának nem kellő meghatározása a nemzetközi szerződésekben a jogok alanyai, kedvezményezettjei tekintetében elvi jelentőségű kérdést képeznek. Az értekezés tárgyát illetően a korszakra vetítve alkalmazhatóvá vált a szakirodalom jelentős része által elfogadott fogalmi elemekkel körülírt azon alanyi kör, nevezetesen *a számbeli kisebbség, amely nincs domináns helyzetben, de az adott államhoz állampolgársági kötelék fűzi, és a többségtől eltérő etnikai, vallási vagy nyelvi jegyek különböztetik meg, amelyeknek a megőrzése közösségi célja.*²⁰⁸⁷ *A nevesített jogok, illetve a bennük foglalt különös jogok céljának megvalósítását a szerződések keretei között a tételes jogalkotás volt hivatott biztosítani, megalkotva a kisebbségi jog általános alkotmányjogi része mellett annak különös részét.* A kisebbségek jogának különös része tekintetében az értekezés kereteit szét nem feszítő módon annak általános tanulságai vázolhatók fel a nevesített jogok tartalmi elemeinek kibontásával, végül a kétoldalú nemzetközi szerződések kapcsolódó pontjai kerülnek vizsgálat alá.

4.5.2. Az élet és a személyes szabadság joga és az állampolgársághoz való jog, valamint a gazdasági szabadságjogok egyes kérdései a jogegyenlőség szempontjából

Az élet és a személyes szabadság jogát, az állampolgársághoz való jogot, valamint a gazdasági szabadságjogok egyes kérdéseit a jogegyenlőség szempontjából egy alfejezetben célszerű tárgyalni ezen jogok egyéni jogok természetén túl a többi joghoz viszonyított, azok alapját képező természete okán. *Az élet és a személyes szabadság joga, illetve annak részét képező tulajdonjog, valamint a 4.5.3. alfejezetben tárgyalt vallásszabadság állampolgárságtól függetlenül* illették meg az állam lakosait a nemzetközi szerződések szerint,²⁰⁸⁸ így valamennyi később vizsgált jog tekintetében a legszélesebb személyi kört fedték le. A tulajdonjogból fakadó egyes jogok az állampolgársághoz kötött gazdasági jogokkal valamennyi egyéb jog, így a kisebbségi jogok összessége érvényesítésének gazdasági fundamentumát is képezik.²⁰⁸⁹ A fentiekben túli kisebbségi jogokat a nemzetközi jog az állampolgárság feltételéhez kötötten kezelte, amely állampolgárságra vonatkozó kérdést mindkét állam viszonylatában az értekezés már tárgyalta. A névhasználat kérdésének ezen alfejezetben való tárgyalását pedig alapvetően az indokolja, hogy a nemzetközi szerződések egyike sem rendelkezett a kisebbséghez tartozás ismérveinek közelebbi meghatározásáról.²⁰⁹⁰ Visszaulva azon megállapí-

2087 MANZINGER i. m. 19–20.

2088 BALOGH (1928) i. m. 87.

2089 SÁRI i. m. 195–196.

2090 BALOGH (1928) i. m. 82.

tásra, hogy a korabeli jogfelfogás szerint a kisebbséghez való tartozás tényhelyzetének megállapítása egyrészt alanyi ismérv alapján volt lehetséges, azaz az adott személy kinyilvánított akaratán alapult, másrészt annak alapja képezhette az adott személy akaratától független tárgyi ismérvet, azaz külső körülmények által determinált,²⁰⁹¹ a névhasználat egyértelműen a kisebbséghez való tartozás személyes kinyilatkoztatásaként értelmezhető és ezáltal a kisebbségi jogok szempontjából alapvető jelentőségű.

Magyarország esetében az élet és a személyes szabadság joga az 1222. évi Aranybullát követően az organikus államfejlődés és az 1848. évi alkotmányos jogkiterjesztés eredményeként tételes joggá és a történelmi alkotmány részévé vált,²⁰⁹² és a büntetőjog eszközeivel is védett volt. A nemzetiségek büntetőjogi védelmét szolgálta²⁰⁹³ az 1878. évi V. törvénycikk²⁰⁹⁴ 153. §-a, illetve 172. §-a a lázadás és az alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy a hatósági közegek elleni izgatás bűncselekményei körében.

Az élet és a személyes szabadság joga biztosításának a tételes román alkotmányjog mindkét, a korszakban megalkotott alkotmánya a már vizsgált módon tett eleget. Az alkotmányjogi rendelkezések ellenére a valós kép az összes jog tekintetében árnyalt, tekintettel a nemzetállami cél következetes érvényesítésére és arra, hogy gyakorlatilag a teljes vizsgált korszakban Románia államterületének bizonyos részein, adott esetben az egész államterületen ostromállapot került elrendelésre,²⁰⁹⁵ amelynek idején a szabadságjogok felfüggesztése ezen kivételes állapot szükségképpeni része.²⁰⁹⁶ A büntetőjogot illetően megjegyzendő, hogy a jogforrási hierarchia csúcán az 1923. évi Alkotmány állt, amelynek 11–16. cikkei modern és klasszikus büntető anyagi jogi és büntetőeljárás alapelveket tartalmaztak, amelyek közül kiemelendő a halálbüntetés békeidőben való kizártsága.²⁰⁹⁷ Erdély, illetve a Magyar Királyságtól megszerzett többi terület esetében a Kormányzótanács I. számú rendelete értelmében a büntetőjog törvényi szintjét ezeken a területeken a magyar 1878. évi V. törvénycikk a magyar

2091 BÚZA (1930) i. m. 6.

2092 ECKHART i. m. 83–84.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 270–271.; MIKÓ (1944) i. m. 363–364.; NAGY (1907) i. m. 134–135.

2093 BÍRÓ (2002) i. m. 224–225.; MIKÓ (1944) i. m. 477–487.

2094 1878. évi V. törvény-czikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1877–1878. évi törvényczikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 101–173.

2095 Willer József beszéde az ostromállapot bevezetéséről (1933. február 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 427–428.; Willer József felszólalása a magyar párt nyilatkozatáról az ostromállapottal kapcsolatban (1937. március 11.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 517–518.; BÍRÓ (2002) i. m. 422–424.; MARCU (1997) i. m. 235.; NEGULESCU i. m. 443–445.; POMOGÁTS (2001) i. m. 100.; SZENCZEI i. m. 134.

2096 ALEXIANU i. m. 140–144.; BALOGH (1928) i. m. 92.

2097 ALEXIANU i. m. 153.

büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről képviselte.²⁰⁹⁸ A jogegységesítés során az egész Román Királyságra csak 1937-ben került hatályba léptetésre büntető törvénykönyv, az úgynevezett II. Károly Büntető Törvénykönyv.²⁰⁹⁹ A törvényi szintet képviselte különösen, de nem kizárólagosan az úgynevezett Márzescu-törvény,²¹⁰⁰ amely államellenes bűncselekményeknek tekintett minden olyan cselekményt, amely a román társadalmi rend erőszakos megdöntésére irányult, amely által az a represszív büntetőpolitika alapvető eszközévé vált.²¹⁰¹ A romániai jogalkalmazás a fenti alkotmányos alapokon számtalan egyedi és közösségi jogsérelmet eredményezett, és a legtöbb esetben a nyilvánvaló hatósági visszaélések ellenére a korszakban jellemzően nem indultak eljárások a hatóságok ellen még abban az esetben sem, ha a nemzetiségi célzat a bűncselekmény vagy hatósági visszaélés során egyértelműen megállapítható volt. Másik oldalról megközelítve a kérdést, a jogsérelmek, illetve az eljárások alapja nemzetiségi jogi szempontból pedig – a tételes jogon túl – abban a fent elemzett alkotmányos jogértelmezésben lehető fel, amely szerint a román nemzettudatot és összetartozást nem valló egyének kirekesztése, a romántól eltérő különbségek, így különösen a vallási és kulturális különbségek felvállalása kirekesztést, büntetést indokol, illetve von maga után. A büntetőjogi relevanciával bíró jogsérelmek első köre a hitélet, a gyülekezési jog, illetve a kulturális jogok élvezetének akadályozásaként írható le.²¹⁰² Ilyen eset volt többek között a lelkészek hatósági üldözése és megveretése,²¹⁰³ amelynek alapja az ortodox román uralkodó egyháztól való különbségében, illetve ezen lelkészek nemzeti jellegű egyházi minőségben végzett szolgálatában lehető fel. A családi, egyesületi, kulturális alkalmak során elkövetett visszaélések, erőszakoskodások sorozatának alapja nyilvánvalóan az eltérő kulturális alapokban gyökerezik. Ebbe a jogsérelmi sorozatba illeszkednek a jellemző csendőri túlkapások,²¹⁰⁴ korrupciós esetek, többek között a csendőr földjének lakossági műveltetése,²¹⁰⁵ a gyülekezés és hitélet

2098 NÁNÁSI László: Büntetőjog. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest – Kolozsvár, HVG-ORAC Könyvkiadó – Forum Iuris, 2020. 525–526.

2099 A *Hivatalos Közlöny* 1936. március 18-i 65. számában kihirdetett II. Károly Büntető Törvénykönyv – Codul Penal Carol al II-lea.

2100 A *Hivatalos Közlöny* 1924. december 18-i 279. számában kihirdetett törvény a közrend elleni bűncselekmények megtorlásáról – Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice.

2101 NÁNÁSI i. m. 526–528.

2102 The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (3-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/12. 461–469.

2103 The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (4-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/13. 508.

2104 Dr. Pál Gábor képviselő beadványa Csikmegye prefektusához a sorozatos csendőrbrutalitások miatt. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/21. 631–632.

2105 The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (4-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/13. 501–504.; The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20. 778.

gyakorlásának ellehetetlenítése²¹⁰⁶ vagy vesztegetéshez kötése. A hatósági visszaéléseken túl klasszikusan nemzetiségi szempontból elkövetett bűncselekményeknek tekinthetők olyan hatósági visszaélések, amelyek egy nemzetiségi áldozat halálának körülményeinek kivizsgálását megtagadták,²¹⁰⁷ vagy a nemzetiségi gyanúsított hatósági kínzását,²¹⁰⁸ adott esetben ebből kifolyólag halálát eredményezték.²¹⁰⁹ E körben külön esetkört képeznek a választási erőszak esetei, a választások során elkövetett visszaélések,²¹¹⁰ többek között a választójogukkal élni kívánó személyek letartóztatása, megveretése.²¹¹¹ A legjellemzőbb esetkör a korszakban a véleménynyilvánítás szabadságának, illetve a sajtószabadságnak a hatósági, illetve bírósági üldözése, különösen a Márczescu-törvény alapján, amelyet az adott jog elemzésénél tárgyal az értekezés. Természetesen a bűncselekmények jelentős esetében a nemzetiségi aspektus csak másodlagosan vagy közvetetten jelent meg, amely esetekben – jellemzően vagyon elleni bűncselekmények körében – az áldozattá válás klasszikus büntetőjogi motívumokra és célzatokra vezethető vissza. Bizonyos esetekben azonban a büntetés kiszabás során külön értékelést nyerhetett a terhelt nemzetiségi közösséghez tartozása.²¹¹²

Az általános joggyakorlaton túl az ostromállapot jogintézményét szükséges kiemelni. Az ostromállapot természetéből fakadóan az alkotmányos jogok élvezetét és a szabadságjogok érvényesülését ténylegesen korlátozta, emellett jellemzője volt, hogy rendeleti úton alkalmaztak kriminalizációt és egyéb különleges intézkedéseket, továbbá katonai igazgatás került bevezetésre.²¹¹³ Az ostromállapot jogalkotási eredményei között állhat többek közt a kolozsvári VI. hadtest parancsnokának 1938. február 23-i I. számú rendelete, amely egy hónaptól két évig terjedő fogházbüntetéssel rendelte büntetni a hivatalos nyelven kívüli

2106 The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (9-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19. 730–731.; Események. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/13. 381.

2107 MESKÓ Miklós: A harói büntett. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/9. 318–324.

2108 Willer József képviselő előterjesztése az igazfalvi csendőrbrutalitás tárgyában a kamara 1929. július 4-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1929. VIII/14. 560.

2109 Willer József dr. képviselő közlése a Szakáll ügyben a kamara 1931. december 3-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/24. 888–892.

2110 FRITZ László: A Iorga-kormány 1931. évi parlamenti választása. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14. 512–516.

2111 A mandátumok igazolásához. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/16. 560–570.; A mandátumok igazolásához. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/17. 607–616.; A mandátumok igazolásához. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/18. 661–668.; Hege-dűs Nándor beszéde a kamara 1931. január 16-iki ülésén a háromszéki választás ügyében. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14. 541–542.; Sándor József beszéde a háromszéki általános szenátorválasztás igazolásához a szenátus 1931. június 16-iki délutáni ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14. 542–544.; Gyárfás Elemér beszéde a marostordai közszéki és megyei tanácsok által történt szenátorválasztás igazolásához a szenátus 1931. június 16-iki délutáni ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14. 544–545.; Gyárfás Elemér beszéde a marostordai általános szenátorválasztás igazolásához a szenátus 1931. június 25-iki délutáni ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14. 546–548.

2112 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/19–20. 549–550.

2113 NAGY (1944) i. m. 88–95.

nyelvhasználatot a közintézményekben és a közforgalomban,²¹¹⁴ illetve 1938. szeptember 24-i rendelete, amely gyakorlatilag az élet minden területére vonatkozó magatartási szabályokat írt elő, és teljesen kiüresítve az alkotmányos jogok tartalmát, hadbírószági eljárással fenyegette a rendelkezések megszegőit.²¹¹⁵ A folyamatba illeszkedik a csernovici királyi helytartó – az alkotmányjog jelen értekezésben többször idézett professzora, Gheorghe Alexianu – 1938. december 1-én kiadott, a zsidó polgárok anyanyelvhasználatát és gazdasági jogaik érvényesítését tiltó rendelete is,²¹¹⁶ rámutatva az erőszakos román nemzetállami politika valamennyi, korábban más államhoz tartozó területein való alkalmazására.

A névhasználat, a névviseléshez való jog a személy azonosságának elemeként elidegeníthetetlen,²¹¹⁷ és az egyén társadalmi helyzete és erkölcsi, jogi érdekei szempontjából is kiemelkedő jelentőségű.²¹¹⁸ A névhasználatlal kifejezett kisebbséghez tartozás, ahogy példák sokasága bizonyítja, adott esetben a nyelvi kisebbséghez való feltétel hiányában is megállapítható, illetve kinyilvánítható. Amennyiben azonban a névhasználat joga nem személyes döntés, úgy egyrészt alkalmas a kisebbségek statisztikai adatainak befolyásolására, a kisebbséghez tartozás személyes kinyilvánításának megakadályozására és a kisebbségi jogoktól, különösen az oktatási jogoktól való megfosztásra is.²¹¹⁹

Magyarország esetében a névhasználat joga tárgyában az 1894. évi XXXIII. törvénycikk²¹²⁰ és a 86 225/1895. számú B.M. rendelet²¹²¹ szabályai szerint az anyakönyvekbe az utóneveket az állam nyelvén kellett bejegyezni, ugyanakkor a bejelentő kívánságára a gyermek magyarul bejegyzett utóneve után zárójelben az illető vidéken dívó nemzetiségi nyelven is bejegyezhető volt az utónév, és ehhez külön jegyzéket is kiadott a Belügyminisztérium a fenti rendelet mellékleteként. A családnevek tekintetében mind a dualizmus korában, mind pedig az I. világháborút követő időszakban jelentős, az asszimilációs politikával összhangban álló, de egyéb okokban is gyökerező névmagyarosítási hullám volt megfigyelhető, azonban a családnevekre vonatkozó külön jogszabály nemzetiségi szempontból nem született.²¹²² A II. világháborúig

2114 BOTLIK: i. m. 136.; MIKÓ (1941) i. m. 205.

2115 Új rendelet a közrend biztosítására. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19–20. 461–464.

2116 Suceavában csak románul beszélhetnek a zsidó-vallású polgárok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24. 592–593.

2117 CRONȚ, Gheorghe: Numele. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 472.

2118 KMETY (1911a) i. m. 314.

2119 BALOGH (1928) i. m. 82–83.

2120 1894. évi XXXIII. törvény-czikk az állami anyakönyvekről. In: *Az 1894-dik évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1894. 481–513.

2121 86.225/1895. B.M. rendelet az utóneveknek a születési anyakönyvekbe – a magyar mellett – idegen nyelven is bejegyezhetőse tárgyában. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1895. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1895. 1397–1421.

2122 MEGYERİ – PÁLFFI Zoltán: *Név és jog: A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2013. 18–19., 205–206, 210–220.; BÍRÓ (2002) i. m. 97–98.

a tárgyban megalkotott 40 200/1933. számú B.M. rendelet²¹²³ részletes rendelkezései is az önkéntesség és a kérelem elvét követték. Kisebbségi jogi szempontból a rendelet azon szabályai emelhetők ki, amelyek szerint a családi név megváltoztatása iránti kérelem alapja többek között olyan név lehetett, amely nem magyar hangzású, vagy magyar hangzású ugyan, de a jóízlést sértő, gúnyolásra alkalmas, vagy egyébként gyakori. A rendelet elvi okokból nem engedélyezte idegen hangzású, magyartalanul képzett, kettős, történelmi, értve alatta irodalmi és művészettörténeti családnevek, valamint ismertebb nemesi, főnemesi családnevek, illetve régies írásmóddal írt, értve ezalatt 'y'-nal végződő, illetve gyakori családnevek felvételét sem. A rendelet szakirodalmi, valamint személyes tanácsadási lehetőséget is ajánlott, hivatalbóli névváltoztatást nem eszközölt, névelemzésre nem volt alkalmas.

Románia 1923. évi Alkotmánya 23. cikke, illetve 1938. évi Alkotmánya 20. cikke rendelkezett az anyakönyvezésről, amelynek törvényi szabályait az anyakönyvezésről szóló törvény részletezett.²¹²⁴ *A törvény 59. cikke szerint nem lehetett keresztnévnek bejelenteni családnevet vagy olyan nevet, amely politikailag tüntetésnek tekinthető, így a tipikus kisebbségi nevek adása visszszorult.*²¹²⁵ Figyelemmel arra, hogy a kisebbségi nevek használata nemzetiségi kifejezőként fogható fel, és így az egységes nemzetállam ellen hat, a klasszikus kisebbségi vagy nem lefordítható nevek anyakönyvezését a hatóságok megtagadták.²¹²⁶ A nevekről szóló törvény²¹²⁷ különös rendelkezését képezte annak 10. cikkében a román eredetű személyek könnyített névváltoztatási eljárása.²¹²⁸ A Kisebbségi Statútum minisztertanácsi naplója 19. cikke jogi kötéserő nélkül a családnevek eredeti írásmódját tartalmazta.²¹²⁹ A 3.3.6. alfejezetben kifejtettek szerint az 1924. évi elemi oktatási törvény a névhasználat tekintetében a román eredetű állampolgárok származásvizsgálatára adott lehetőséget, amelyet a hatóságok a szülők kifejezett nyilatkozata ellenére is elvégezhettek,²¹³⁰ amellyel kapcsolatban bírói gyakorlat elvi éllel rögzíthette, hogy *a név faji eredetre való egyértelmű ismerv.*²¹³¹

A nemzetközi szerződések kisebbségvédelmi rendelkezéseiből, illetve a jogegyenlőség tételeiből következett, hogy egyes szabadságjogok külön nevesítésre ugyan nem kerültek, azok mint a modern alkotmányosság alapelvei, illetve mint elismert jogok az élet és szabadság

2123 40.200/1933. számú B.M. rendelet a névváltoztatás szabályairól. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1933.* Budapest, Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, 1933. 2313–2316.

2124 *A Hivatalos Közlöny* 1928. február 25-i 44. számában kihirdetett anyakönyvvezetésről szóló törvény – lege privitoare la actele de stării civile.

2125 MIKÓ Imre: *Nomen est omen.* In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára.* Bukarest, Kriterion, 1981. 168.

2126 NAGY (1944) i. m. 149.

2127 *A Hivatalos Közlöny* 1936. április 8-i 83. számában kihirdetett névtörvény – lege a numelui.

2128 NAGY (1944) i. m. 148–149.

2129 MIKÓ (1941) i. m. 211.; MIKÓ (1981b) i. m. 72.

2130 BALOGH (1928) i. m. 83., 163.; MIKÓ (1941) i. m. 50.; POMOGÁTS (2001) i. m. 100.; SZENCZEI i. m. 136.; ZEIDLER (2001) i. m. 197.

2131 NAGY (1944) i. m. 67.

jogába beleértett jogokként voltak értendők.²¹³² E jogok közül a tulajdonjog emelhető ki,²¹³³ amelynek tárgyi aspektusát a jogegyenlőség alapján az képezte, hogy a gazdasági életben a kisebbség tagjai tulajdonjogát el kellett ismerni, a kisebbségi állampolgároknak a többségi állampolgárokkal azonos lehetőségekkel kellett rendelkezniük, azaz a kisebbségi minőség a gazdasági érvényesülés terén nem jelenthetett hátrányt.²¹³⁴ A vizsgált korszakban Magyarországon a gazdasági jellegű jogalkotás nélkülözötte a nemzetiségi aspektust, a tulajdon sértetlensége²¹³⁵ és megszerzése biztosított volt, az állampolgári jogegyenlőség a gazdasági kérdések tekintetében adott volt a 3.2.8. alfejezetben ismertetett jogkorlátozó, állampolgári jogegyenlőséget áttörő szabályok megalkotásáig. Az állampolgári jogegyenlőség tételét *de iure* elsőként áttörő 1938. évi XV. törvénycikk, azaz az első zsidótörvény²¹³⁶ alapját vallási különbségtétel képezte,²¹³⁷ és húszszázalékos arányszámot alkalmazott a benne foglalt korlátozások fő szabályaként.²¹³⁸ Az 1939. évi IV. törvénycikk, azaz a második zsidótörvény, amely a vallási kisebbség alapját kiterjesztette az izraelita hitfelekezet korábbi tagjaira és azok leszármazóira is faji alapon, tényleges gazdasági jogkorlátozást és jogfosztást tartalmazott közéleti és gazdasági téren egyaránt.²¹³⁹

A román alkotmányjog jogegyenlőség tétele és az állampolgársági központú megközelítése alapján formailag szintén a gazdasági szabadságjogok semleges alapállású biztosítása és védelme mellett foglalt állást,²¹⁴⁰ azonban a *gazdasági tárgyú jogalkotás során Románia tételesen áttörte mind a jogegyenlőség elvét, mind az egységes jogalkotás állami kötelezettségét*. Románia az 1923. évi Alkotmánya, illetve az 1938. évi Alkotmánya rendelkezéseiben alkotmányos jelentőségűnek ítélte meg és ezért az adott alkotmányba illesztette *partialis* hatályú földreform törvényeit. A földreform tárgyi jogszabályainak radikális jellege, kisebbségellenes hatása és célzata köztudomású volt.²¹⁴¹ Tárgyuknál és végrehajtásuknál fogva az erdélyi, bánági,

2132 BALOGH (1928) i. m. 93.

2133 ALEXIANU i. m. 156–159.

2134 NAGY (1944) i. m. 149.

2135 BÍRÓ (2002) i. m. 33–38., 224.; EGYED (2013) i. m. 225.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 271–272.; NAGY (1907) i. m. 135–136.

2136 MOLNÁR i. m. 162–163.; SÁRI i. m. 65.; TURBUZ (2014) i. m. 166–169.; UNGVÁRY (2012) i. m. 184–198.

2137 CORNELIUS i. m. 91–93.; MOLNÁR i. m. 165–166.; ROMSICS (2016) i. m. 816.; ZINNER i. m. 43.

2138 MOLNÁR i. m. 163–171.; SÁRI i. m. 65.; ROMSICS (2011) i. m. 215.; ROMSICS (2017) i. m. 417.

2139 CORNELIUS i. m. 125–128.; ROMSICS (2011) i. m. 215.; ROMSICS (2016) i. m. 816.; ROMSICS (2017) i. m. 417–418.; ROMSICS (2019a) i. m. 342–343.; UNGVÁRY (2012) i. m. 375–387.

2140 MANOILESCU, Mihail: *Politica economică de stat și Constituția*. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 175., 186.; BOILĂ i. m. 384.

2141 TÓTH-BARTOS András: Az 1921. évi földreform. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 545–554.; MATHEOVITS Ferenc: *A román-magyar birtokper*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929. 35–41.; Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ

körösvidéki és máramarosi, valamint az ókirályságbeli törvény összehasonlítása indokolt, mert azok célja és végrehajtása alapvető különbségeket tartalmaz²¹⁴² egyértelműen az államérdekek érvényesítése szempontjából.²¹⁴³ A Magyar Királyságtól elcsatolt területek esetében a törvényben deklarált cél a falusi parasztbirtokok, továbbá a községi legelők és erdők növelése és kiegészítése, a nemzeti ipar pártolása, a városokban, a bányaiipari és fürdőközpontokban a munkások és tisztviselők életlehetőségeinek megkönnyítése, illetve a közérdekű gazdasági, közművelődési, társadalmi és testnevelési érdekek szolgálata volt. Az ókirályságbeli törvény csupán a falusi parasztbirtokok területének növelését, a községi legelők létesítését és a közérdekű gazdasági és közművelődési célok szolgálatát kívánta megvalósítani.²¹⁴⁴ A szociális célok különbségén túl az ókirályságbeli törvény a kisajátítás felső határát 2 millió hektárban szabta meg, és csak azok ingatlanait sajátította ki, akiknek legalább 100 hektár ingatlan vagyonuk volt, ezzel szemben a korábbi magyar területek esetében ilyen korlát nem érvényesült,²¹⁴⁵ emellett kisajátítás alá kerültek a távollevők tulajdonai is,²¹⁴⁶ tételesen ellentmondva a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3. cikkében foglalt kötelezettségnek. *A korábbi, magyar államterületen végrehajtott földreform gyakorlatilag a magyar,²¹⁴⁷ kisebb részben a szász magánbirtokok, valamint egyházi és közbirtokossági vagyonok elvételét jelentette.*²¹⁴⁸ További különbségek voltak a kisajátítandó területek nagyságát illetően a természetes személyek tulajdonát képező földterületek esetében, így a korábbi magyarországi területeken jelentősen csekélyebb mértékű földtulajdon maradt az eredeti tulajdonosok kezében. Egyértelmű, a nemzetállami céllal összhangban álló, de jogilag nem igazolható különbségtétel figyelhető meg a román jellegű naszói közbirtokosság esetében, amelynek vagyona men-

Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 887.; BÁNFFY Ferenc: Az agrárreformok hatása Délkelet-Európában (Dr. Franges zágrábi egyetemi tanár előadása Genfben). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5. 163–165.; JAKABFFY Elemér: Bazargic. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/10. 349.; ABLONCZY (2011) i. m. 28.; DURANDIN i. m. 237.; BÍRÓ (2002) i. m. 270–284., 425–428.; KÖPECZI i. m. 587.; MIKÓ (1941) i. m. 28–38.; ROMSICS (2018b) i. m. 312–313.; SÁRÁNDI i. m. 149., 157–160.; SZENCZEI i. m. 139.; VÉCSEI (2002b) i. m. 83.; ZEIDLER (2001) i. m. 196–197.

2142 MATHEOVITS i. m. 21–29.; MIKÓ (1941) i. m. 28–32.

2143 BOILÁ i. m. 385.

2144 NAGY (1944) i. m. 151–152.

2145 BENKŐ i. m. 27.

2146 NIKOLITS Dániel: Reflexiók az agrárreform végrehajtásához. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5. 200–210.; NAGY (1944) i. m. 152–154.

2147 BONYHAI Gabriella Eleonóra – VALDMANN István: Az 1921. évi agrárreform: jogi kérdések a korabeli sajtóban. *Korunk* 2020/március. 27.; JAKABFFY Elemér: Sorsdöntő agrárreformok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15–16. 572–575.; BENKŐ i. m. 16., 27.; BÍRÓ (2002) i. m. 330–332.; EGYED (2013) i. m. 278–279.; HITCHINS i. m. 388.; MIKÓ (1941) i. m. 32–34.

2148 PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1. 4–15.; BONYHAI – VALDMANN i. m. 29.; FRITZ (1930a) i. m. 40–42., 44–45., 48., 63., 66., 68., 71–72.; GYÖRGY (2006) i. m. 15., 29.; HITCHINS i. m. 388.; KÖPECZI i. m. 594.; MIKÓ (1941) i. m. 32–34.; NAGY (1944) i. m. 153–156.; NAGY (2019) 18–19.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 181–183.; SÁRÁNDI i. m. 149–150.; SZENCZEI i. m. 140.; ZEIDLER (2001) i. m. 197.

tesült a kisajátítás alól, ezzel szemben a magyar jellegű csíki közbirtokosság vagyona nem élvezett ilyen kivételt.²¹⁴⁹ A jogszabályok a kisajátítás kártalanítási ára tekintetében további indokolatlan különbségtételt alkalmaztak, a háború utáni pénzromlás kockázatát a korábbi magyarországi területek esetében alkalmazták, azok kifizetése sem történt meg azonnal és feltétel nélkül, így gyakorlatilag vagyonekobzással értek fel.²¹⁵⁰ Szintén alkotmányokba foglaltan került rögzítésre egyes ingatlanok külföldiek általi tulajdonszerzésének korlátozása, amely jogalkotás legitim volta alapvetően nem vitatott és elismert, de tárgyi esetben célja és hatása valójában a rendezetlen állampolgárságú személyek ellen irányult.²¹⁵¹ Az alkotmányos jelentőségűvé tett fenti rendelkezések eredményeként a kisajátítások a kisebbségbe került közösségek vagyoni alapjait gyengítették, és közvetetten a nemzetiségek oktatási és kulturális jogai érvényesítésének vagyoni korlátait jelentették, azok ellehetetlenítését célozták. A rendelkezések hatásaival és eredményeivel szembeni válaszreakcióként voltak értelmezhetők a magyar nemzetiség részéről az Erdélyi Gazdasági Egyesület gazdatársadalom szervezésére irányuló programjai²¹⁵² és a szövetkezeti mozgalom gazdasági szerepén túli társadalmi és kulturális feladatokat felvállaló tevékenysége.²¹⁵³ A folyamat súlyosan érintette a német nemzetiséget is, amely az államvezetéssel való jó kapcsolatai ellenére sem tudta elkerülni a szász közösség középkori alapintézményének, a Szász Universitasnak a törvényi²¹⁵⁴ feloszlását és a földreform által nem érintett, megmaradt vagyona ¼ részének elvételét.²¹⁵⁵ A vagyontömeget később az ortodox egyház kapta meg, míg a szász evangélikus egyház a felosztott vagyon ¼-ére tarthatott igényt.²¹⁵⁶

2149 PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2. 52–57.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 248–249.; BÁRDI (2016b) i. m. 481–483.; BÁRDI (2017) i. m. 28.; BONYHAI – VALDMANN i. m. 29.; GYÖRGY (2006) i. m. 30–31.; EGYED (2013) i. m. 280–281.; GYÖRGY (2006) i. m. 30–31.; MIKÓ (1941) i. m. 34–35., 118–121.; NAGY (1944) i. m. 155.

2150 GYÁRFÁS Elemér: A kisajátított földek árának kifizetése. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/17. 637–638.; BONYHAI – VALDMANN i. m. 28.; NAGY (1944) i. m. 156.; MIKÓ (1941) i. m. 37.; SZENCZEI i. m. 140.

2151 BONYHAI – VALDMANN i. m. 30.; GYÖRGY (2006) i. m. 29.; NAGY (1944) i. m. 151.; MATHEOVITS i. m. 42–44.

2152 TELEKI Ádám: A földkérdés és mezőgazdasági szervezeteink. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 115–117.; TÓTH-BARTOS András: Erdélyi magyar agrárpolitika a két világháború között. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 556–559.

2153 PETROVAY Tibor: Szövetkezeti ügyünk. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 118–123.

2154 A *Hivatalos Közlöny* 1937. június 1-i számában megjelent a Szász Egyetem és Hét Bírák vagyonközösségének feloszlásáról és a vagyon megosztásáról és a Mihai Viteazul kulturális alap létrehozásáról szóló törvény – lege pentru desființarea comunității de avere denumită Universitatea săsească și a celor șapte juzi, împărțirea patrimoniului ei și înființarea Așezământului Cultural Mihai Viteazul.

2155 PAPP József: Az erdélyi szászok jogállása a magyar uralom alatt. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2. 43.

2156 BÍRÓ (2002) i. m. 280.; GYÖRGY (2006) i. m. 181.

A folyamatba illeszkedett többek között a bányatörvény²¹⁵⁷ azon rendelkezése, amely ásványi javaknak tekintette az ásványvizeket, így a Székelyföldön található ásványvízforrásokat is, súlyosan sértve a székely közösség gazdasági érdekeit.²¹⁵⁸ A gazdasági életre vonatkozó egyéb jogszabályok egyebekben tételesen előírták a román állampolgárok meghatározott arányát és részvételét egyes területeken,²¹⁵⁹ amely rendelkezések figyelemmel az állampolgársági kérdés rendezetlenségére is a kisebbségek gazdasági jogainak érvényesítését korlátozta, amelyeket értelemszerűen egészítették ki a 3.3.6. alfejezetben idézett, zsidók jogállásáról szóló rendelettörvény szabályai.

A gazdasági jogokkal kapcsolatban tehát rögzíthető, hogy a korszakban végig jellemző volt a gazdasági nacionalizmus,²¹⁶⁰ annak elemeként a diszkrimináló adójogszabályok rendszere,²¹⁶¹ amelyek a kisebbségeket másodosztályú állampolgárként kezelték.²¹⁶² A gazdasági nacionalizmus példájaként állhat a fentiekén túl, hogy a nem román nyelven írt egyes szerződéseket a jog érvénytelenséggel sújtotta.²¹⁶³

A magyar kisebbség álláspontja a gazdasági jogok körben is alapvetően az egyenlő elbírálás, a szabad nyelvhasználat és a valós jogegyenlőség, lehetőség szerint az arányos gazdasági és társadalmi képviselő igényeiben foglalható össze.²¹⁶⁴ A gazdasági nacionalizmust végül az 1938. évi Alkotmány a román faj elsőbbségének nevesítésével alkotmányi szintre emelte.

2157 A *Hivatalos Közlöny* 1924. július 4-i 143. számában kihirdetett bányatörvény – legea minelor.

2158 MIKÓ (1941) i. m. 89.; NAGY (1944) i. m. 158–159.

2159 CSÁKÁNY Béla: Gazdasági törvények. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 169., A vállalatok nem 80 százalékos etnikai román, hanem 80 százalékos román állampolgárt kötelesek alkalmazni. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/11. 267–268.; BÍRÓ (2002) i. m. 291–292.; GIDÓ (2008) i. m. 40.; NAGY (1944) i. m. 166.

2160 DEBRECZEY Béla: A magyar tőke és tőkeképzés. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 142–144.; HALÁSZ Sándor: Magyar bank- és hitelélet. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 146.; TÓTH-BARTOS András: Gazdasági élet. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 530.; BÍRÓ (2002) i. m. 267–268., 295–298.; CSÁKÁNY i. m. 163–164., 169.

2161 BÍRÓ (2002) i. m. 284–285.; NAGY (1944) i. m. 200–207.; ROMSICS (2018b) i. m. 314.; VÉCSEI (2002b) i. m. 83.

2162 Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27.). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27.). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 160–162.; BÁRDI (2017) i. m. 28; SZENCZEI i. m. 141–142.

2163 A kétnyelvű szerződéseket nem tekintik érvényesnek. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7–8. 191–192.

2164 Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27.). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27.). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 162–166.

4.5.3. A gyülekezési jog, az egyesülési jog és a vallásszabadság kérdései

A gyülekezési és az egyesülési jog, valamint a vallásszabadság kérdéseinek egy alfejezetben való tárgyalását alapvetően azok azonos politikai és történeti alapjai, illetve jellemzően kollektív formában való gyakorlása indokolja.

A gyülekezési jog tekintetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 8. cikke²¹⁶⁵ és a trianoni békeszerződés 58. cikke a nyelvhasználat szabadsága tekintetében rendelkezett a nyilvános gyűlésekről, azok körében a szabad nyelvhasználat biztosításáról.

Magyarország esetében a gyülekezési jog²¹⁶⁶ a rendi monarchia idején elismert nemesi sarkalatos jogként érvényesült, így 1848-at követően a gyülekezési jog szabályai alapvetően a békés gyülekezés elleni magatartások szankcionálását tartalmazták rendeleti úton, így elsőként 1848. április 20-án szóló miniszteri rendelet a népgyűlésekről.²¹⁶⁷ Az alkotmányos szempontból továbbra sem megfelelő rendeleti jogalkotás a dualizmus idején is fennmaradt,²¹⁶⁸ nem tisztázva a jog gyakorlásának²¹⁶⁹ bejelentéshez vagy engedélyhez kötöttségét, amely engedélyhez kötöttség álláspontja végül a vizsgált korszakban lényegében véve uralkodóvá vált, majd később a 8120/1939. számú M.E. rendelettel²¹⁷⁰ annak teljes tiltásához vezetett.²¹⁷¹

Románia esetében az 1923. évi Alkotmány 5. cikke a jogegyenlőség tétele alapján biztosította a gyülekezési jogot,²¹⁷² amelyet az 1938. évi Alkotmány 10. cikke akként tartott fent, hogy elhagyta belőle a faji, nyelvi vagy vallási különbségre vonatkozó rendelkezést.²¹⁷³ A gyülekezési jog gyakorlatát illetően a korábbiakban jelzettek szerint megfigyelhető volt a vizsgált korszakban a jog gyakorlásának mindennapi akadályozása és feltételekhez kötése. Tekintettel arra, hogy Románia területén, különösen a kisebbségek által lakott területeken, de több esetben a teljes államterületen ostromállapot került elrendelésre, a gyülekezési jog szabad gyakorlása alapvetően nem érvényesült.²¹⁷⁴

2165 BUZA László: Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 210.; MATEIU i. m. 22–23.

2166 NAGY (1907) i. m. 149–150.

2167 RÉVÉSZ T. – STIPTA – VÖLGYESI i. m. 251.

2168 CSIZMADIA Andor: A gyülekezési jog. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 319.; KMETY (1911a) i. m. 346–349.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 277–278.

2169 BÍRÓ (2002) i. m. 237–239.

2170 8.120/1939. M. E. rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1939*. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940. 1268.

2171 HORVÁTH Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/1. 5–12.

2172 ALEXIANU i. m. 200–201.

2173 IONESCU i. m. 934.

2174 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 627.; BÍRÓ (2002) i. m. 436–439.; NAGY (1944) i. m. 98.

Az egyesülési jog a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikkéből²¹⁷⁵ és a trianoni békeszerződés 58. cikkéből vezethető le, és szoros összefüggésben állt a kisebbségek oktatási és kulturális jogaival, illetve politikai képviselőihez való jogaival.

Magyarország esetében egyesülési jogot szabályozó törvény a vizsgált korszakban nem került megalkotásra,²¹⁷⁶ annak forrásai ágazati törvények, illetve rendeletek voltak.²¹⁷⁷ Az egyesülési jog nemzetiségi szempontból lényeges tartalmi elemeit és korlátait a Nemzetiségi törvény írta körül,²¹⁷⁸ amely alapján nemzetiségi egyesületek közművelődési és irodalmi céllal alakulhattak,²¹⁷⁹ ugyanakkor idegen állam jelképeit nem használhatták.²¹⁸⁰ A Nemzetiségi törvény 26. §-a a fenti alapokon az oktatási intézmények támogatása, a nyelv, a művészet, a tudomány, a gazdaság, az ipar és a kereskedelem előmozdítására külön is nevesítette az egyesülési jogot és e jog alapján alapított társulatok, szervezetek belső önkormányzatát, vagyónát, a nemzetiségi igényeknek megfelelő tevékenységét állami felügyelet mellett. A 4044/1919. M.E. rendelet ezen szabályokat gyakorlatilag átvette, a 4800/1923. M.E. rendelet pedig egyértelműsítette e jog magyar anyanyelvű polgárokkal egyenlő élvezetét,²¹⁸¹ majd a 77 000/1922. B.M. rendelet,²¹⁸² a 9900/1923. B.M. rendelet²¹⁸³ és a 36 700/1923. B.M. rendelet²¹⁸⁴ pontosította az egyesülési jog szabályait. Az 1938. évi XVII. törvénycikk²¹⁸⁵ az egyesülési jog különös részletszabályait állapította meg, meghatározva a tilos egyesület és szervezet fogalmát, emellett az egyesülési szabadsággal való visszaélésekhez súlyos jogkövetkezményeket rendelt.²¹⁸⁶ Az egyesülési jog tárgyában a II. bécsi döntéssel egyidejűleg megkötött magyar–német kisebbségi megállapodás kifejezetten a német kisebbségre tar-

2175 BUZA (1931) i. m. 211–212.; MATEIU i. m. 23.; TEODORESCU i. m. 65.

2176 CSIZMADIA Andor: A gyülekezési jog. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 320.; DOMANICZKY Endre: *A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra*. Budapest, Publikon Kiadó, 2009. 39–41.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 278–279.

2177 DOMANICZKY i. m. 45–51.; KMETY (1911a) i. m. 345–346.; MOLNÁR i. m. 175–177.

2178 DOMANICZKY Endre: Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában. *Jogtörténeti Szemle*, 2012/1. 1–17.; KMETY (1911a) i. m. 349.

2179 KMETY (1911a) i. m. 344.; PÁCLIŠANU (1941) i. m. 43–44., 51.

2180 NAGY (1907) i. m. 151.

2181 MIKÓ (1944) i. m. 475–476.

2182 77.000/1922. B.M. rendelet az egyesületi adószabályok általános kellékeiről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1922. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1923. 233–240.

2183 9.900/1923. B. M. körrendelet az egyesületi alapszabályok általános kellékei tárgyában kibocsátott 77.000/1922. B. M. sz. rendelet módosításáról, illetőleg kiegészítéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1923. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924. 372–374.

2184 36.700/1923. B.M. rendelet a külföldi állampolgároknak az ipari munkaadók és alkalmazottak vagy munkások gazdasági szakegyesületeibe való felvételének engedélyezéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1923. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924. 393.

2185 1938. évi XVII. törvénycikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1938. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1939. 153–156.

2186 MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 293–294.; MOLNÁR i. m. 175–182.

talmazott az I. fejezet 1. és 6. pontjában rendelkezéseket, amelyek külön jogalkotást nem indokoltak, a hatályos magyar jog azok végrehajtására alkalmas volt.²¹⁸⁷

Az egyesülési jog tárgyát Románia a korszakban hatályos mindkét alkotmánya a gyülekezési joggal azonosan a jogegyenlőségi klauzula körében tartalmazta azzal, hogy e jogot is az 1938. évi Alkotmány a románok javára állapította meg. Az alkotmányok szerint az egyesülési jog nem eredményezte a jogi személyiség elismerésének jogát, amely elismerés feltételeit az alkotmányok külön törvényekre bízták. Az 1924. évi jogi személyekről szóló törvény²¹⁸⁸ és annak végrehajtási utasítása²¹⁸⁹ formálisan nem tartalmazott a kisebbségeket érintő rendelkezéseket,²¹⁹⁰ azonban e jogszabályokat kiegészítő ágazati jogszabályok alapvetően az állampolgársági kérdés megoldatlansága, illetve az alapításhoz szükséges kormányhatósági külön jóváhagyás²¹⁹¹ okán az egyesülési jog gyakorlását ténylegesen akadályozták. Az egyes jogszabályok a román jelleg és a román elem előírásának hangsúlyozásával *de iure*, ilyen kiegészítő rendelkezés nélkül pedig *de facto* korlátozó gyakorlatot folytattak.²¹⁹² Az adminisztratív és jogi nehézségek ellenére kulturális jellegű társadalmi szervezetek,²¹⁹³ így alapvetően olvasó- és társaskörök, dalegyesületek, nőegyesületek, továbbá sport- és turisztikai egyesületek működtek az egyesülési jog alapján²¹⁹⁴ a hitéleti egyesületeken felül.²¹⁹⁵

2187 MIKÓ (1944) i. m. 476.

2188 A *Hivatalos Közlöny* 1924. február 6-i 27. számában kihirdetett 21/1924. számú, a jogi személyekről szóló törvény – Legea nr. 21/1924 pentru persoanele juridice (Asociații și Fundații).

2189 A *Hivatalos Közlöny* 1924. április 19-i 87. számában kihirdetett, a jogi személyekről szóló törvény végrehajtási utasítása – regulament de aplicarea dispozițiunilor legii pentru persoanele juridice.

2190 ALEXIANU i. m. 203–211.

2191 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 624–625.

2192 NAGY (1944) i. m. 98–101.

2193 JOÓ István: Erdélyi Múzeum Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 82–84.; JOÓ István: Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 84–86.; KÁNTOR Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület utolsó tíz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 216–222.; BÍRÓ (2002) i. m. 401–406.

2194 LÁSZLÓ Zoltán: Az Erdélyi Kárpát Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 89–91.; LÁSZLÓ Zoltán: Az erdélyi magyar sportélet mérlege. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 152–157.; SÜLYOK István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 119–159.; TÁRCZA Bertalan: A Romániai Magyar Dalosövetség. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 86–88.; BÁRDI (2013) i. m. 439–440.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 148–157., 172.

2195 NAGY (1937) i. m. 57–58.; HESZKE i. m. 61–62.; NIKODÉMUSZ i. m. 71–72.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 157–162.; ÜRMÖSI i. m. 65–67.

A vallásszabadság tárgyában röviden szükséges arra a tényre visszautalni, hogy a kérdés megoldásai a kisebbségvédelem nemzetközi jogi kezelésének első aspektusaként mintaként szolgáltak a többi kisebbségi jog tekintetében. Ennek megfelelően mind a trianoni békeszerződés 55., 58–60. cikkei, mind a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2., 8–10. cikkei, valamint a zsidó közösség tekintetében a 7. cikkben megfogalmazott állampolgársági klauzula együttesen a vallásszabadság tárgyában kimerítő rendelkezéseket tartalmazott, amely mellett mindkét állam részben gondoskodott a felekezetek törvényhozásbeli képviseletéről is.

A magyar alkotmányjog a vallásszabadság szabályozását a XVI. századra vezeti vissza az erdélyi állam vallásszabadságot²¹⁹⁶ a világon elsőként elismerő jogszabályai alapján, amely vallásszabadság az 1606. évi I. törvénycikk²¹⁹⁷ alapján Magyarországon is tételes szabályozást nyert,²¹⁹⁸ és általa a rendi alkotmány keretei és sajátosságai között érvényesült.²¹⁹⁹ A polgári átalakulás során az 1848. évi XX. törvénycikk²²⁰⁰ biztosította a bevett felekezetek egyenjogúságát,²²⁰¹ majd az 1868. évi LIII. törvénycikk szabályozta a bevett felekezetek közötti viszonyosságot,²²⁰² végezetül az 1895. évi XLIII. törvénycikk törvényes korlátok között biztosította a vallásszabadságot.²²⁰³ A magyar jogra ennek megfelelően a nemzetközi szerződések vallásszabadságra vonatkozó előírásai a korszakban a nem gyakoroltak hatást, ugyanakkor vissza kell utalni ebben a körben az izraelita hitfelekezet tagjaira, illetve korábbi tagjaira és azok leszármazóira vonatkozó, jogkorlátozó és jogfosztó jogszabályokra, amelyek az állampolgári jogegyenlőség tételét vallási, majd faji alapon törték át.

2196 SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek 2. 1605–1606.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1876. 10–32; 37–38, 163, 168–169, 260, 280–281, 422–423, 431.; Barta i. m. 459–482., 514–522.; *Approbateae Constitutiones Regni Transylvaniae & Partium Hungariae eidem annexarum – Erdélyország és ehez kapcsolt magyarországi részek Approbata Constitutiok Első rész.* In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1540–1848. évi erdélyi törvények.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 10–26.

2197 Az 1606. évi bécsi békekötés első cikkelyre nézve. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1526–1608. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1899. 960–961.

2198 KÁROLYI Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 11. 1605–1606.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. 3–4, 24–25, 121–127, 140, 198–202, 205–252, 303–305, 376–384, 623–660, 706–718.; KÁROLYI Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 12. 1605–1606.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t könyvnyomdája, 1917. 105–194.; 246–356, 386–394.; ECKHART i. m. 168–170.

2199 BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – HORVÁTH Attila: Az egyház. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 223–227.; BÚSBACH (1906b) i. m. 149–152.; BEÖTHY i. m. 9., 40–46.; NAGY (1907) i. m. 145.; GRÜNWARD i. m. 231–233.

22001848. évi XX. törvény-cikk a vallás dolgában. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 243–244.

2201 KATUS (2016c) i. m. 637–638.

2202 KATUS (2016g) i. m. 718–719.

2203 MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 274–275.; MIKÓ (1944) i. m. 364.; NAGY (1907) i. m. 137–149.; KMETY (1911a) i. m. 539–562.; KATUS (2016e) i. m. 677.; SÁRI i. m. 129–130.

Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés külön kiemelte a zsidó közösséggel szembeni több évtizedes nemzetközi kötelezettségmulasztást, amelyeken túl kifejezett, a trianoni békeszerződéssel lényegében egyező előírásokat tartalmazott a vallási kisebbségek és a vallásszabadság tárgyában. A vallásszabadságra vonatkozó nemzetközi jogi kötelezettségeket az 1923. évi Alkotmány 5., 7–8., 22., 28–29. cikkei és az 1938. évi Alkotmány 19. cikke iktatták be a román alkotmányos rendbe. Az 1923. évi Alkotmány és az 1938. évi Alkotmány szabályozásának lényegi különbsége, hogy az előbbi kifejezetten – és egyetlenként – elismerte a vallási kisebbségek létét, az utóbbi azonban ilyen különbségtételt már nem tartalmazott. Az 1938. évi Alkotmány 8. cikke tiltotta a vallási alapon lévő egyesülést, illetve politikai tevékenységet, amely rendelkezés a vallásszabadság gyakorlásának egyértelmű korlátjaként funkcionált. A vallásszabadság magában hordozza a felekezetek egyenjogúságát is, azonban mind az 1923. évi Alkotmány, mind az 1938. évi Alkotmány és az azok alapján alkotott törvények nyílt különbségtételt és hierarchiát fogalmaztak meg. Az 1923. évi Alkotmány alapján az ortodox egyház uralkodó egyházi és a görögkatolikus egyház elsőbbségi jogát az 1938. évi Alkotmány azok román minőségével is kiemelte, emellett a vallási különbségtétel közjogi elemeként megjelent a képviselői eskü pátriárka előtti letételének kötelezettsége.²²⁰⁴ *Mindkét alkotmány e körben tehát tökéletesen ellentétben állt a kapcsolódó jogokat deklaráló és a vallásfelekezetek egyenjogúságát tartalmazó nemzetközi jogi rendelkezésekkel, és tényleges hierarchiát felállítva a felekezetek egyenjogúsága csak az ortodox, illetve a görögkatolikus egyházon kívül érvényesülhetett.* Románia a felekezeti egyenjogúság deklarálása ellenére az ugyanazon alkotmányjogi rendelkezésekben ezen egyenlőség tételes áttörésével alkotmányos különbségtételt eszközölt. Ezen alkotmányos különbségtétel alapjain kialakult kisebbségeket sértő gyakorlat megnyilvánult a vallási kisebbségek intézményei, tisztviselői működése hatósági és bírósági – adott esetben erőszakos – akadályozása mellett az egyházak anyagi terheivel,²²⁰⁵ a felekezetek vallási tisztségviselőinek bérezésével, nyugdíjazásával²²⁰⁶ kapcsolatos kötelezettségek végrehajtása során is. A fenti gyakorlat mellett az alkotmányos jelentőségűnek ítélt földreform is a korábban ismertettek szerint közvetlenül kihatott az egyházak működésére, kiemelve, hogy a későbbiek során az egyházak javára alkotott jogszabályok is kivétel nélkül a román egyházakat részesítették ingatlanvagyonban.²²⁰⁷ Az alkotmányos hierarchia eredményeként a román egyházak látványos előretörése volt megfigyelhető. Az ortodox egyház a jelentős mértékű áttérés,²²⁰⁸ a földvagyonhoz juttatás következtében megkettőzte struktúráját, és

2204 NAGY (1944) i. m. 106–108.

2205 FRITZ (1930a) i. m. 34–36.; NAGY (1944) i. m. 102–108.

2206 BÍRÓ (2002) i. m. 332–335.

2207 BÍRÓ (2002) i. m. 332–333.; NAGY (1944) i. m. 105–106.; NAGY (2019) 18–19.

2208 KARDHOZÓ Károly: Adatok a vallási áttéréseknek nemzetpolitikai jelentőségéhez kisebbségi szempontból. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/9. 193–200.

a folyamat nemzetállami programmal összhangban álló jelképeiként a kisebbségek által lakott területeken templomépítések sorozata vette kezdetét.²²⁰⁹

A román jogalkotás idézett elemei a nemzetközi jogi kötelezettségek céljával és szellemiségével való nyilvánvaló ellentétben álltak, továbbá a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkében meghatározott erdélyi székely és szász közületek vallási önkormányzata sem valósult meg.²²¹⁰

Végezetül kiemelendő, hogy a dualizmus kori magyar állam társadalmi folyamataival egyezően Romániában is megfigyelhető volt, hogy egyes egyházak kisebbségi nemzeti egyház jelleget vettek fel, illetve őriztek meg,²²¹¹ amely mellett a belső szervezeti és liturgikus nyelvhasználat körében megjelent a kisebbségi egyházak körében, a vegyes lakosságú bánáti területeken a paritásos nyelvhasználat intézménye is.²²¹² A vallásszabadság kérdései és sérelmei közvetlenül a nemzeti kisebbségek védelmének részeként külföldi szervezetek²²¹³ és egyházak figyelmét is felkeltették²²¹⁴ a Nemzetek Szövetsége előtti eljárásokon túl.

4.5.4. A szabad nyelvhasználat kérdése és az oktatási jogok, valamint a kulturális és sajtószabadság kérdései

A nyelv a kisebbségek nemzeti kisebbségi minőségének egyik legelterjedtebb, bár korántsem kizárólagos ismérve, ezáltal a nyelvkérdés az I. világháborút lezáró nemzetközi szerződésekben is kiemelt fontosságú tárgyként szerepelt, alapvetően egyéni és az állampolgárság feltételével biztosított jogként.²²¹⁵ Ennek megfelelően mind a trianoni békeszerződés 55., 58–59. cikkei, mind a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2., 8–10. cikkei különös

2209 BÁRDI Nándor: A „nemzeti egyházak” egyházi terjeszkedése és az áttérések. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 454–457.; ABLONCZY (2011) i. m. 148.; EGYED (2013) i. m. 284.; ROMSICS (2018b) i. m. 316–317.; SÁRÁNDI i. m. 95–100.; SZENCZEI i. m. 142–143.

2210 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 629.; Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 885–886.

2211 BALÁZS i. m. 77–79.

2212 JAKABFFY – PÁLL i. m. 187.

2213 SULYOK István: Az erdélyi magyarság nemzetközi kapcsolatai. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.*, I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 85–96.; BÍRÓ (2002) i. m. 336–349.

2214 CORNISH, C. Louis: *Transylvania in 1922. Report of the Commission sent by American and British Unitarian Churches to Transylvania in 1922*. Boston, The Beacon Press, 1923. A kötet – amely a felvetett kisebbségi jogsértésekre adott román kormányzati válaszokat is tartalmazza – részletekben magyar fordításban megjelent a *Magyar Kisebbség* 1925. IV/10–20. számaiban.

2215 MIKÓ (1981a) 31–32.

jelentőséget tulajdonítottak a nyelvi kisebbségek védelmének és a nyelvhasználati jogok biztosításának.²²¹⁶

A kulturális szabadság kérdései jelentős részben ezen nyelvi jogokkal együtt, azok alapján érvényesülhetnek, ahogyan a sajtószabadság kérdéseinek e körben való tárgyalása is tartalmi szempontból az ezen jogokkal való szoros összefüggés okán indokolt. A kulturális védelmet alapvetően az indokolja, hogy minden kisebbség csak a saját kulturális környezetében maradhat fent, illetve fejlődhet, amelynek alapja az oktatási jogok elismerése azzal, hogy önmagában véve az állami oktatás ezen célokra nem alkalmas, így a kisebbségek saját, adott esetben évszázados múltra visszatekintő intézményrendszerének elismerése és támogatása különösen indokolt.²²¹⁷ A kisebbségi kultúrák a nyelvhasználattal szoros összefüggést mutató egyéb kérdéseinek védelme is az idézett nemzetközi szerződések nyelvi rendelkezéseiből vezethetők le azok tételes megfogalmazása elmulasztásának ellenére. A kultúra egyes magánéleti nyelvhasználatra vonatkozó kérdései egyben a kisebbség nemzeti sajátosságainak legfontosabb területei, és ezáltal különös szabályozást is igényeltek volna, amelyek megvalósítása azonban szintén nem következett be.²²¹⁸

Magyarország esetében a nemzetközi kötelezettségek teljesítése e körben a fentiekben kifejtettek szerint döntően a korábbi jogszabályok pontosítását eredményezte, amelyek alapját a változatlanul – az országgyűarapodások korában is – továbbélő nyelvi alapon kodifikált Nemzetiségi törvény részletes rendelkezései képezték. Ennek megfelelően a nyelvhasználat szabadsága a magánéletben a gazdasági életben megkövetelt magyar nyelvű cégbejegyzések és cégtáblák esetét leszámítva korlátozások nélkül érvényesült.²²¹⁹ A törvényhatóságok, járáások, községek, valamint az igazságszolgáltatás nyelvhasználata a Nemzetiségi törvényen és a 4044/1919. M.E. rendeleten alapult, amelyet a 4800/1923. M.E. rendelet pontosított a korábbi gyakorlat alapján. Az általános szabályokat *partialis* hatállyal egészítették ki a Kárpátaljára vonatkozó különleges jogszabályok.²²²⁰ A nyelvhasználat szabadsága tárgyában rögzíthető, hogy a korábbi magyar alkotmányosság alapján felépített jogrendre a nemzetközi kötelezettségek érdemi befolyást nem gyakoroltak.

A kérdés különös aspektusát képező sajtószabadság²²²¹ a magyar alkotmányos rendben az 1848. évi XVIII. törvénycikk²²²² óta elvi jelentőségű jogként került szabályozásra,²²²³ amely

2216 BÍRÓ (2002) i. m. 311–312.; BUZA (1931) 203–204.; NEGULESCU i. m. 145–146.

2217 BALOGH (1928) i. m. 157.

2218 BALOGH (1928) i. m. 203.

2219 MIKÓ (1944) i. m. 380–381.

2220 MIKÓ (1944) i. m. 383–405.

2221 BÍRÓ (2002) i. m. 224–237.

2222 1848. évi XVIII. törvénycikk sajtótörvény

2223 RÉVÉSZ T. – STIPTA – VÖLGYESI i. m. 249–251.; RÉVÉSZ T. (1986) i. m. 14–16.; KATUS (2016c) i. m. 637.; KMETY (1911a) i. m. 533–537.; NAGY (1907) i. m. 152–153.

sajtószabadságot – igaz, a korban elfogadott és bevett gyakorlatként élő kauciószabályokkal, illetve rendészeti eszközökkel korlátozva²²²⁴ – az 1914. évi XIV. törvénycikk²²²⁵ a vizsgált korszak végéig is fenntartotta.²²²⁶ A sajtószabadság korlátai nélkülözték a nemzetiségi aspektust, ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a vizsgált korok valóságának megfelelően léteztek kormánypárti, ellenzéki és természetesen nemzetiségi sajtótermékek,²²²⁷ illetve az állam adott esetben korlátozta a külföldi lapok behozatalát, amelynek egyik, de nem kizárólagos oka a nemzetiségi kérdés volt.²²²⁸ Az úgynevezett sajtóperек esetében a felfokozott politikai hangulat okán mind ellenzéki, mind nemzetiségi lapok is eljárás tárgyává, újságírók és szerkesztők pedig alanyává váltak,²²²⁹ de a sajtószabadság rendszerszintű és tényleges korlátozása, ellehetetlenítése nem állapítható meg. A kormányzat valójában lemondott a sajtó büntetőjogi eszközökkel való irányításáról, és a dualizmus korát tényleges sajtószabadság jellemezte.²²³⁰ A vizsgált korszak végén az 1938. évi XVIII. törvénycikk²²³¹ a kötelezpéldányok ügyészség javára történő megküldéséről, a bírósági tárgyalásokról való sajtótudósításokról, illetve az időszaki lapok engedélyezéséről rendelkezett, a jogsértésekhez megfelelő szankciót rendelve az államrend védelme érdekében,²²³² majd az 1939. évi II. törvénycikk²²³³ ezen az alapon vezette be a sajtóellenőrzést. A sajtószabadságot alapvetően és lényegesen, valamint általánosan és folyamatosan, de eltérő jelleggel korlátozó korabeli intézkedéseknek²²³⁴ külön nemzetiségi vagy kisebbségi aspektusa nem volt. Nemzetiségi jogi szempontból kiemelkedő a vizsgált korszakban benyújtott,²²³⁵ de már azon túl elfogadott 1941. évi V. törvénycikk,²²³⁶ amely az alkotmányos alapok változatlan

2224 RÉVÉSZ T. (1986) i. m. 18–21., 32–37., 141–157.

2225 1914. évi XIV. törvény-cikk a sajtóról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1914. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1915. 60–107.

2226 PAÁL Vince: A sajtó szabadsága a „nagyháború” éveiben (1914–1918) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015. 15–18.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 272–274.

2227 RÉVÉSZ T. (1986) i. m. 110–131.

2228 RÉVÉSZ T. (1986) i. m. 157–168.

2229 PĂCLIȘANU (1944) i. m. 122–130.

2230 RÉVÉSZ T. (1986) i. m. 37–51., 183–227.

2231 1938. évi XVIII. törvénycikk az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1938. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1939. 156–161.

2232 MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i. m. 288–290.; MOLNÁR i. m. 183–188.

2233 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1939. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1940. 6–128.

2234 PAÁL Vince: A sajtószabadság korlátai az összeomlástól az összeomlásig (1918–1944) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015. 43–96., 99–131., 133–218.; KLEIN Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. In *medias res*, 2012/2. 182–198.

2235 348. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről. In: *KI-1939-V*. 19–22.

2236 1941. évi V. törvénycikk a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1941. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin – Társulat, 1942. 19–20.

fenntartása mellett, a nemzetiségek államalkotó tényét külön kihangsúlyozva, az elszakított területek visszacsatolásával többnemzetiségűvé váló állam nemzetiségi szempontból való konszolidációja érdekében akként rendelkezett, hogy aki mást az országban élő valamely nemzetiségre lealacsonyító kifejezés használatával vagy ilyen cselekmény elkövetésével nemzetiségi érületében megsért – amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik –, vétség miatt hat hónapig terjedhető fogházbüntetéssel büntetendő, a sajtó útján elkövetett cselekmény pedig egy évig terjedő fogházbüntetéssel volt büntetendő.

A korábban ismertettek szerint a nyelvi kisebbségek jelentős számú megjelenése Romániában, a csekély őshonos nyelvi kisebbségi közösségeket leszámítva, alapvetően az I. világháborút közvetlenül megelőző 1913. augusztus 10-i bukaresti béke eredménye, amely békeszerződés azonban még nem eredményezett konkrét jogalkotást. Az I. világháború eredményeképpen ténylegesen létrejött többnemzetiségű román állam e jellemzőjét a Gyulafehérvári Határozatok emelték ki, kihangsúlyozva a nyelvhasználat teljes szabadságát az oktatásban, közigazgatásban és igazságszolgáltatásban. Valós jogforrásként a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés idézett cikkei konkrét részletkérdéseket is szabályoztak a nyelvi kisebbségek jogegyenlősége mellett, amellyel kapcsolatban kell kiemelni, hogy az erdélyi Kormányzótanács idézett I. számú dekrétuma a Nemzetiségi törvényt hatályában fenntartotta, így a Nemzetiségi törvényt *de iure* korszakban nem helyezték hatályon kívül. Az 1923. évi Alkotmány formálisan a nemzetközi kötelezettségeknek megfelelő jogegyenlőségi klauzulát tartalmazott a legfontosabb jogok tekintetében, amelynek tartalmi kérdéseit megfelelő törvényhozásra bízta.²²³⁷ A fenti jogi tények ellenére a valós joggyakorlat során a román nyelv elsőbbsége érvényesült a kisebbségi nyelvek erőszakos elnyomásával és visszaszorulásával a magánéleti nyelvhasználat során, míg kizárólagossága a hivatali nyelvhasználat terén.²²³⁸ E gyakorlat alkotmányjogi elismerését az 1938. évi Alkotmány rögzítette, amely már közvetetten sem tartalmazta a nyelvi kisebbségeket, így az állampolgárok között nyelvi különbözőség fennállását *de iure* sem ismerte el. A hivatalos nyelv tekintetében az alkotmányok a román nyelv hivatalos *statusát* rögzítették, amelynek megfelelően kerültek megalkotásra a nyelvhasználat kérdését tárgyaló külön jogszabályok, amelyek a kisebbségek nyelvére, kultúrájára és identitására döntő befolyást gyakoroltak.²²³⁹ A hivatalos nyelv elsődlegessége magában hordozza a nemzetállami céllal összhangban a közvetlen asszimiláció célját, amely azonban a már kialakult nemzettudatok esetében jelentős nemzetiségi ellenállásba ütközött, feszültségeket generált, amelyek a nemzetállam céljával ellentétes hatásokat indukáltak.

2237 NAGY (1944) i. m. 109–110.

2238 Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ős. 160–161.

2239 MANZINGER i. m. 17.

A magánélet területén való nyelvhasználat alapvetően szabad volt, ugyanakkor a gazdasági életben, annak ellenére, hogy az tipikusan a magánérinkezés tere,²²⁴⁰ a román nyelv *elsődlegessége* érvényesült, egyéb nyelvek használatának részbeni biztosítása mellett. A szabályozás csak részben rokonítható a magyar szabályokkal a kereskedelmi jog tekintetében, ahol a kizárólagos román nyelvhasználatra vonatkozó jogalkotási törekvés és folyamat az egész korszakban megfigyelhető volt.²²⁴¹ E körben az 1936. évi közigazgatási törvény²²⁴² és annak végrehajtási utasítása²²⁴³ alapján az elnevezések, utasítások, megjelölések és címtáblák kizárólag román nyelven voltak szerkeszthetők, továbbá a jogszabály tiltotta a régi, idegen uralom közigazgatásai által használt elnevezések használatát feliratokon, címtáblákon, reklámokon, valamint minden olyan hivatalos vagy magánokmányon, amelynek nyilvános jellege volt, amely előírások megsértésének elbírálását a hadbíróóság hatáskörébe utalták egyes területeken.²²⁴⁴ Az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt királyi rendelettel kihirdetett 1938. évi közigazgatási törvény²²⁴⁵ a nem román nyelvű kereskedelmi cégtáblák kihelyezésének visszaszorítása érdekében²²⁴⁶ azokat hamarosan nyolcszoros adóval terhelte.²²⁴⁷ A nyelvi kisebbségeket tagadó 1938. évi Alkotmány alatt kialakított gyakorlat a nemzetközi jogot egyértelműen sértette,²²⁴⁸ amelyet a Kisebbségi Statútum minisztertanácsi jegyzőkönyvének 25. cikke a kétnyelvűség és egyenlő betűméret előírásával jogi kötelező erő nélkül orvosolt.²²⁴⁹

A nyelvi jogok visszaszorítását célzó folyamat részét képezte a postatörvény²²⁵⁰ és annak diszkriminatív díjszabása,²²⁵¹ amely a nem román nyelven feladott sürgöny feladóját adott esetben kötelezte a sürgöny saját kezűleg aláírt román fordításának csatolására,²²⁵² továbbá

2240 BUZA (1931) i. m. 206–207.

2241 TÓTH-BARTOS András: Növénytermesztés és állattenyésztés. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 538.; BÍRÓ (2002) i. m. 319–320.; NAGY (1944) i. m. 112–114.

2242 *A Hivatalos Közlöny* 1936. március 27-i 73. számában kihirdetett 569/1936. számú közigazgatási törvény – legea administrativă nr. 569/1936.

2243 *A Hivatalos Közlöny* 1937. február 18-i 40. számában kihirdetett, a közigazgatási törvény végrehajtási utasítása – regulamentul de aplicare al legei administrative.

2244 NAGY (1944) i. m. 114–115.; SZENCZEI i. m. 135.

2245 *A Hivatalos Közlöny* 1938. augusztus 14-i 187. számában a 2919. számú királyi rendelettel kihirdetett közigazgatási törvény – decret-regal nr. 2919. legea administrativă.

2246 A kétnyelvű cégfelírások ügye. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 62–63.; A cégtáblák és üzleti könyvek nyelvről. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/6. 161.; BÍRÓ (2002) i. m. 318–319.

2247 KÖPECZI i. m. 589.; MIKÓ (1941) i. m. 161.; NAGY (1944) i. m. 185.

2248 BUZA (1931) i. m. 206–207.

2249 MIKÓ (1941) i. m. 211–212.; MIKÓ (1981b) i. m. 72.

2250 *A Hivatalos Közlöny* 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postatörvény – lege de exploatarea poștelor, telegramelor și telefoanelor.

2251 *A Hivatalos Közlöny* 1939. március 28-i 74. számában megjelent belföldi távirat és rádió-távirat díjszabás – tariful telegrafic și radiotelegrafic intern.

2252 Új rendelkezések a táviró és rádió szolgálatában. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14. 345–346.

a nem román nyelvű belföldi táviratokat is magasabb díjtétellel terhelte, nyíltan megsértve az 1938. évi Alkotmányban is védett titokvédelmet, illetve a nemzetközi jogban garantált magánéleti nyelvhasználatot is.²²⁵³ A nyelvhasználat tekintetében különös jelentőségű földrajzi névhasználat mint a nyelvi kisebbségek nyilvánvaló kifejeződésének²²⁵⁴ kérdése körében további korlátozások voltak,²²⁵⁵ különösen a sajtó,²²⁵⁶ a posta és a vasút alkalmazott direkt és indirekt intézkedéseket²²⁵⁷ a kisebbségi nyelvek és a kisebbségi földrajzi névhasználat visszaszorítása érdekében. A Kisebbségi Statútum minisztertanácsi jegyzőkönyvének 18. és 25. cikkei mindezen, magánéleti nyelvhasználatot korlátozó rendelkezéseket enyhítették ugyan,²²⁵⁸ de a jogforrási minőség hiánya okán érdemi változás nem következett be.

A magánéleti nyelvhasználat és a kultúra különös találkozási pontját jelentették a színházak, illetve a mozgóképszínházak. Az 1926. évi színháztörvény²²⁵⁹ – amelynek hatálya a kisebbségek által is fenntartott színházakra is kiterjedt – kizárólag román nyelvű színjátszást ismert el.²²⁶⁰ Az 1930. évi színháztörvény²²⁶¹ 1. cikke kulturális célként a román nyelv és zene művelését jelölte meg, és ennek érdekében a 7. cikk szerint a városok, illetve községek tulajdonát képező, a nemzeti színházak használatában álló épületeket és tartozékait ezen intézmények ingyenes használatába adta.²²⁶² Az 1937. évi színháztörvény²²⁶³ a nemzeti színházakban kivételesen, miniszteri engedéllyel idegen államok idegen nyelvű előadásait megengedte ugyan, de a kisebbségek számára ezen intézmények továbbra is zártak voltak,²²⁶⁴ a kisebbségi színjátszás állami támogatásban sem részesült.²²⁶⁵ Az 1936. évi filmcenzúráról szóló belügyminiszteri rendelet²²⁶⁶ szerint a filmekben, valamint a reklámképeken szereplő szöveg kizárólag román nyelvű lehetett, illetve csak egyetemes kultúrnyelvű filmeket le-

2253 BUZA (1931) 213–214.; SZENCZEI i. m. 144.

2254 KARDOS Gábor: A kisebbségi kultúrák védelme a nemzetközi jogban: a nyelvek. *Kisebbségvédelem* 2019/1. 30.

2255 PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003. 280.; BÍRÓ (2002) i. m. 316–318.; ROMSICS (2018b) i. m. 318.

2256 BÁRDI (2013) i. m. 217.; BOTLIK i. m. 124.; SZENCZEI i. m. 135–136., 144.

2257 BÍRÓ (2002) i. m. 319–321.

2258 BÍRÓ (2002) i. m. 318.; MIKÓ (1941) i. m. 211–212.; MIKÓ (1981b) i. m. 72.

2259 *A Hivatalos Közlöny* 1926. március 21-i 67. számában kihirdetett színháztörvény – lege pentru administrarea teatrelor și controlul spectacolelor.

2260 BOTLIK: i. m. 120.; SZENCZEI i. m. 138.

2261 *A Hivatalos Közlöny* 1930. július 10-i 51. számában kihirdetett színházakról és operákról szóló törvény – lege pentru organizarea pe baze autonome a teatrelor naționale și operelor române.

2262 NAGY (1944) i. m. 144.

2263 *A Hivatalos Közlöny* 1937. március 20-i 66. számában kihirdetett nemzeti színházak, operák és látványosságok szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea teatrelor naționale, operelor române și a spectacolelor.

2264 NAGY (1944) i. m. 140–141.

2265 Willer József képviselő beszéde a színházi törvényjavaslathoz a kamara 1930. május 24-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/11. 417.

2266 *A Hivatalos Közlöny* 1936. április 30-i 99. számában kihirdetett, a mozgóképek ellenőrzéséről és cenzúrájáról szóló belügyminiszteri rendelet – regulament pentru controlul și cenzura filmelor cinematografice.

hetett vetíteni a román alkotások mellett,²²⁶⁷ amely korlát a magyar nyelvű filmek *de facto* betiltását jelentette.²²⁶⁸

E körben kiemelt jelentőséggel bírt a kulturális és művészeti minisztérium felállításáról szóló törvény,²²⁶⁹ amelynek 1. cikk c) pontja és 14. cikke szerint a felállított minisztérium feladatát képezte a kisebbségi kérdések kutatása és információk gyűjtése azok helyzetéről, amely feladat ellátására külön kisebbségi igazgatóságot állítottak fel, amely a miniszterelnökségen belül később felállított Kisebbségi Főkormánybiztosság egyik alapja volt.²²⁷⁰

Alacsonyabb szintű, illetve *partialis* normák egyebekben a nyelvhasználat körét tovább szűkítették, amelyre példa lehet a kolozsvári úgynevezett nótarendelet,²²⁷¹ amelynek értelmében a kolozsvári nyilvános helyeken a zenekaroknak hetven százalékban román szerzők műveit kellett előadniuk, a fennmaradó harminc százalék klasszikus művek számára került fenntartásra, teljesen kizárva a más nemzetiségű nép- vagy műdalok előadását.

A sajtószabadság mint a nyelvi jogok egyik aspektusa a fenti nemzetközi szerződésekből levezethető,²²⁷² továbbá Románia esetében a Gyulafehérvári Határozatok külön is kiemelték annak fontosságát. Az 1923. évi Alkotmány részletesen tárgyalta a kérdést oly módon, hogy mindenkinek biztosította azt a szabadságot, hogy gondolatait és véleményét szóban, írásban és sajtó útján szabadon közölhesse és kinyilváníthassa, rögzítve, hogy ezen szabadság tárgyában különleges törvényt nem lehet alkotni, továbbá sem cenzúra, sem előzetes rendszabály, engedély vagy biztosíték ezen jog korlátja nem lehetett, a sajtótermékek nem felfüggeszthetők, illetve nem betilthatók.²²⁷³ Az 1938. évi Alkotmány a sajtószabadság deklarálásán túl ezen kiegészítő szabályokat már nem tartalmazta. A sajtószabadság az alkotmányos alapoktól függetlenül a már tárgyalt ostromállapotok idején nem érvényesült,²²⁷⁴ ugyanakkor a korszakban jelentős kisebbségi sajtótermékek jelentek meg és maradtak fent.²²⁷⁵ A sajtószabadság alóli klasszikus kivételeken, a királyi család elleni és az egyének elleni sajtóvétségeken túl a közösségek ellen elkövetett

2267 BÍRÓ (2002) i. m. 319.; NAGY (1944) i. m. 145.; SZENCZEI i. m. 138.

2268 BOTLIK: i. m. 120.

2269 A *Hivatalos Közlöny* 1937. március 10-i 57. számában kihirdetett kulturális és művészeti minisztérium szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea Ministerului Cultelor și Artelor.

2270 Kisebbségi szakosztály. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9–10. 200–202.; A romániai kisebbségügyi hivatal. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11. 233–236.

2271 Nóta-rendelet. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4. 91–92.

2272 BALOGH (1928) i. m. 197.; BUZA (1931) i. m. 209–210.

2273 ALEXIANU i. m. 192–199.

2274 WILLER József: Még mindig cenzúráznak. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18. 683–685.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/22. 888.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 627–628.; BÍRÓ (2002) i. m. 428–436.; BOTLIK i. m. 124–125.; POMOGÁTS (2001) i. m. 100.; SÁRÁNDI i. m. 166–167.; SZENCZEI i. m. 135.

2275 A romániai magyar időszak sajtó helyzetképe. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21. 491–507.; BÁRDI (2013) i. m. 90–91.; BÍRÓ (2002) i. m. 406–409.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 169–170.; PÁCURARIU i. m. 363–364.; ROMSICS (2018b) i. m. 318–320.

sajtóvétségeket a román jog ismerte el,²²⁷⁶ ahogyan a magyar joggal szemben nem ismerte a nemzetiségek büntetőjogi védelmét sem. A korábbi magyarországi területeken a hatályában fenntartott 1878. évi V. törvénycikk kapcsolódó rendelkezéseit nem alkalmazták,²²⁷⁷ amelynek eredményeként a román sajtó több antiszemita és magyarellenes agitációnak adott teret.²²⁷⁸

E körben megemlítendő a nemzetállami államcél sajtó és véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos joggyakorlata, amely az állam román jellegének a védelmében, illetve a megtorló büntetőpolitika alkalmazásában nyilvánult meg. A román állam büntetőeljárások keretében igyekezett e jogok gyakorlását is visszaszorítani, a legjellemzőbb vádpontok a nemzetgyalázás, illetve az izgatás volt azzal, hogy a kisebbségek elleni izgatás esetében a hatósági, bírósági fellépés elmaradt a fentiek szerint. A sajtó esetében büntetőeljárások ténybeli alapját, cikkek, vélemények,²²⁷⁹ de akár lapszemlék, tudósítások,²²⁸⁰ útleírások,²²⁸¹ sőt maga a Biblia is képezheték²²⁸². Ennek eredményeként a sajtó öncenzúrát gyakorolt, több esetben a tudósítások történeti tényeket le sem írták annak érdekében, hogy az abból fakadó szükségképpen ismétlés ne eredményezzen újabb vádemelést. A vádlottak a legtöbb esetben újságírók, szerkesztők, lelkészek voltak, de e körben jól rámutat a román alkotmányosság tartalmi hiányosságaira az az eset, amikor hivatalban lévő szenátort vagy parlamenti képviselőt²²⁸³ mentelmi joga ellenére hallgattak ki, illetve folytattak eljárást ellene.

2276 ALEXIANU i. m. 196.

2277 MIKÓ (1941) 168–170.

2278 Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 512–514.

2279 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/23–24. 662–666.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/20. 603–604.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/15–16. 465–466.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/14. 409–411.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/8. 215–220.

2280 „Két év előtt egész Erdélyben nagy feltűnést keltett a szomorú emlékü turdamegyei rombolás, amelynek során felizgatott román parasztok több magyar községben véres verekedést provokáltak és házakat is leromboltak. Az esetből kifolyólag több embert letartóztattak, de úgy a törvényszéki, mint a táblai tárgyaláson felmentették őket. Az ügy ezzel azonban még nem fejeződött be. A clujai ügyészség eljárást indított több magyar hírlapíró ellen, mert megírták a sajnálatos esetet és ezt a port tárgyalta több nap óta a clujai törvényszék. Tegnap befejezték a bizonyítási eljárást, majd felállt Colfescu ügyész, aki azzal tette nevét ismertté, hogy minden sajtóperben gyűlöletes kirohanásokat intéz a magyarok ellen. Az ügyész ezúttal is hü maradt önmagához, mert azt hangoztatta, hogy a vádlottak padján ülő újságírók mind professzionátus államelleni izgatok, akiknek már eddig számtalan hasonlóan minősített sajtóperük volt folyamatban. Felsorolja a vádlott újságírók sajtóperreit, akik közül az egyiknek jogerőre emelkedett ítélete van. Végül kijelentette az ügyész, hogy ezek az elemek nem érdemlik meg, hogy civilizált országban éljenek.” – Események. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/7. 190.

2281 Események. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/7. 190.

2282 „Az állambiztonsági hivatal egyidőben tényleg megtiltotta bizonyos könyveknek Budapestről való behozatalát, mert meggyőződést szerzett róla, hogy magát a biblia szövegét is a román állam elleni propaganda céljára használták fel.” – A román kormány válaszát idézi a *The Religious Minorities in Transylvania*. A vallási kisebbségek Erdélyben (9-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19. 732.

2283 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/6. 158.

A sajtószabadság esetében tehát a román állam a hatályában fenntartott 1878. évi V. törvény cikk kapcsolódó rendelkezéseit nem alkalmazta a kisebbségek védelme során,²²⁸⁴ de a Mârzescu-törvény alapján a román érdek védelme érdekében hatékonyan lépett fel.²²⁸⁵

A véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása körébe tartoznak egyebekben azok a kisebb esetek, illetve büntetőeljárások, amelyek a legelemibb emberi megnyilvánulásokkal szemben indultak, illetve azokat szankcionálták, tudatosítva, számonkérve a román többségi nemzettől való elkülönülést, az összetartozás meg nem vallását. Ilyennek tekinthetők többek között a magyar dalok éneklései,²²⁸⁶ a felindulásban²²⁸⁷ vagy anélkül egyszerű emberi reakcióként született²²⁸⁸ véleménynyilvánítások.²²⁸⁹ Adott esetben vádemlést eredményezhetett magyarországi tankönyvek birtoklása,²²⁹⁰ magyarul kért telefonkapcsolás vagy telefonszolgáltatás-igénylés,²²⁹¹ naiv versek,²²⁹² regények írása,²²⁹³ imádkozás, illetve imák²²⁹⁴ vagy kifogásolt tartalmú levelek birtoklása.²²⁹⁵ Nemzeti jelkép megsértését, illetve himnuszgyalázást eredményezett a román lobogó kifüggesztésének elmulasztása²²⁹⁶ vagy kifüggesztés során magyar nemzeti színű zászlórúd használata,²²⁹⁷ a királyi himnusz éneklésének elmulasztása²²⁹⁸ vagy egy román állami ünnep időpontjának téves kihirdetése.²²⁹⁹ Nemzetgyalázás alá eshetett például a magyar himnusz eléneklése,²³⁰⁰ magyar színekkel

2284 MIKÓ (1941) 168–170.

2285 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/22. 663–665.

2286 The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (4-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925/13. 503.; Események. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/21. 639.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/20. 601.; Események. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/8. 221.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1937. XVI/1. 17; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1937. XVI/8. 228.

2287 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/23. 640–641.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/14. 409–410.

2288 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/23–24. 703–705.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/22. 661–662.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/10. 311–312.

2289 Egy felmentéssel zárult ügyben az elbocsátott munkavállaló sérelmezte korábbi munkáltatója intézkedéseit, illetve vállalatot károsító magatartásait. A román vállalatvezetőket kiritizáló véleménye miatt az elbocsátott magyar tisztviselőt nemzetgyalázás címén helyezték vád alá. – Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/11. 306.; Megbüntetett magyarok. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/20. 743–745.

2290 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/12. 343.

2291 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/18. 520.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/21. 637.

2292 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/22. 662–663.

2293 Daday Lóránd írótt annak ellenére ítélték el két regényéért, hogy védelmében katonatisztek, román helyi lakosok, papok, illetve maga Alexandru Vaida-Voevod korábbi miniszterelnök is tanúvallomást tett. Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/14. 405–409.

2294 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/20. 601–602.

2295 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/6. 158.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/19. 270–271.

2296 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/20. 599–600.

2297 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/14. 405.

2298 Események. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/20. 605–606.

2299 A tárgyi ügyben a hősök napját tévesen hirdető helyettes református lelkész, aki egyébként a rendezvényen megjelent és beszédet is tartott, két évi fogházra ítélték, a mellette kiálló és javára a jogi költségek fedezésére gyűjtést indító személyt letartóztatták. Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/11–12. 338–341.

2300 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/11–12. 341–342.

festett falszegély²³⁰¹ vagy házfal,²³⁰² de a környezet és egy májusfa,²³⁰³ virágok²³⁰⁴ vagy egy viselet magyar színeket eredményező összhatása²³⁰⁵ is a klasszikus magyar viseleten felül.²³⁰⁶ Ezekben az ügyekben jellemzően pár hónaptól akár öt évig tartó szabadságvesztés is kiszabásra került, de jelentős összegű pénzbüntetéssel is szankcionálta az állam a fenti cselekedeteket. Mindazonáltal nem vitásan néhány esetben a vádak nem vezettek ítéletre, de a vádlottak meghurcoltatásának következményei tagadhatatlanul keserűek voltak,²³⁰⁷ így az eljárások a fenti állampolitikai célt a vádelejtés ellenére is elérték.

A kisebbségi nyelvek tekintetében a nemzetközi kötelezettségek az igazságszolgáltatásban is eszközöltek konkrét intézkedési kötelezettséget.²³⁰⁸ A román hivatalos nyelv alkotmányos kizárólagossága az igazságszolgáltatásra vonatkozó jogszabályok nemzetközi kötelezettség szerinti módosítását indokolták annak érdekében, hogy az igazságszolgáltatás során mind írásban, mind szóban a kisebbségi nyelvhasználat megfelelően érvényesüljön. A nemzetközi kötelezettségnek Románia nem tett eleget, a bírói szervezetről szóló törvények az igazságszolgáltatási szervezettől kizárólag a román nyelv tudását kívánták meg, azaz nem került olyan, a magyar megoldással rokon szabályozás megalkotására, amely biztosította volna a bírák kisebbségi nyelvtudását és feladatellátását.²³⁰⁹ Az igazságszolgáltatás területén a Kisebbségi Statútum is csak akként eszközölt változásokat a minisztertanácsi jegyzőkönyv 22. cikkében, hogy az ügyvéd nélkül eljáró fél részére lehetővé tette az anyanyelvhasználatot.²³¹⁰ A választottbírói eljárások esetében kisebbségi jogokat sértő különbségtételként a kisebbségi nyelven lefolytatott eljárást nem fogadta el érvényesnek a román joggyakorlat, ellentétben például a francia nyelven lefolytatott eljárással.²³¹¹ Ennek ellenére a választottbírói eljárások, különösen a román nyelvtudás, illetve a román szakmai nyelvtudás hiányosságai, valamint a partikuláris jogrendszerek párhuzamossága okán a kereskedelmi ügyekben elterjedtek és népszerűek voltak.²³¹²

2301 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/22. 661–662.

2302 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1. 31.

2303 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/22. 621.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1937. XVI/20. 561.

2304 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/24. 785.; Események. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/20. 607–608.

2305 Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/20. 600–601.

2306 DÓZSA Endre: Hatóságilag tilos viseletek. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/8. 278–279.; Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/17. 478–479.

2307 JAKABFFY Elemér: A téves vádemelések szomorú következményei. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/3-4. 80–81.

2308 NEGULESCU i. m. 145.; TEODORESCU i. m. 65.; SZENCZEI i. m. 135.

2309 BÍRÓ (2002) i. m. 314–315.; NAGY (1944) i. m. 110.

2310 BOGDÁN Andrea: Folosirea limbii materne în justiție. In: FÁBIÁN Gyula (ed.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 193–194.; MIKÓ (1981b) i. m. 73.

2311 NAGY (1944) i. m. 113.

2312 FEKETE i. m. 87., 144.

A magyar szabályozással egyező módon az esküdti minőség feltétele a román nyelvtudás volt. Az ügyvédek egyebekben az ügyvédtörvény²³¹³ 86. cikke szerint a bíróságok előtt szóban és írásban csak a román nyelvet használhatták,²³¹⁴ amely rendelkezés különös nehézségeket okozott a más jogi kultúrákban szocializálódott jogásztársadalom tagjainak.²³¹⁵ Az igazságszolgáltatás különös aspektusát képezte a jogegységesítési folyamat végéig a hatályában fenntartott partikuláris jogrendszerek román nyelvű művelése.

A közigazgatás tekintetében az 1923. évi Alkotmány éllel rögzítette a decentralizáció elvét, amely elméletben lehetőséget teremt a vertikális hatalommegosztásra és a szubszidiaritás elvének érvényesítésére,²³¹⁶ így a kisebbségi jogok, a nyelvi jogok megfelelő érvényesítésére. A decentralizáció a valóságban Romániában nem került megvalósításra,²³¹⁷ így az 1938. évi Alkotmány annak elvét a korábbi gyakorlattal egyezően már nem is tartalmazta.²³¹⁸ A már idézett közigazgatási törvényeken túl sem az 1925. évi közigazgatási törvény,²³¹⁹ sem az azt hatályon kívül helyező 1929. évi közigazgatási törvény²³²⁰ nem ismerte el a kisebbségi nyelvek használatát²³²¹ sem szóban, sem írásban, a hatósági beadványok esetében minden esetben hiteles román fordítást is kellett csatolni.²³²² A román jogszabályok román nyelvi kizárólagosságon alapuló rendelkezései a közigazgatási anyanyelvhasználatot a korábbi magyarországi területeken kifejezetten biztosító, hatályában fenntartott Nemzetiségi törvény *de facto* hatályon kívül helyezésével egyenértékű. A közigazgatási nyelvhasználat igényét ezen okokból a Nemzetiségi törvény és a Gyulafehérvári Határozatok alapján a törvényhozási vitákban a magyar képviselők következetesen képviselték.²³²³ Az 1925. évi közigazgatási törvény végül különleges

2313 A *Hivatalos Közlöny* 1931. december 28-i 301. számában kihirdetett ügyvédtörvény – lege pentru organizarea corpului de avocați.

2314 NAGY (1944) i. m. 111.; ROMSICS (2018b) i. m. 318.; SZENCZEI i. m. 135.

2315 FEKETE i. m. 103–104.

2316 CSINK i. m. 155–161.; VARGA – SZABÓ i. m. 1019.

2317 FEGYVERESI i. m. 381.; ROMSICS (2018b) i. m. 318.

2318 NAGY (1944) i. m. 177.

2319 A *Hivatalos Közlöny* 1925. június 14-i 128. számában kihirdetett 95/1925. közigazgatás egységesítéséről szóló törvény – lege 95/125. pentru unificarea administrativă.

2320 A *Hivatalos Közlöny* 1929. augusztus 3-i 170. számában kihirdetett 167/1929. számú helyi közigazgatási törvény – lege 167/1929. pentru organizarea administrațiunii locale.

2321 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 631–632.; BETHLENDI András: Drepturile lingvistice în administrația publică. In: FÁBIÁN Gyula (ed.): *Standard controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 146.; BÁRDI (2013) i. m. 217.; BÍRÓ (2002) i. m. 313–314.; NAGY (1944) i. m. 177–180.

2322 BÍRÓ (2002) i. m. 315–316.; BOTLIK i. m. 120–121.

2323 Bethlen György állásfoglalása a közigazgatási törvényjavaslatról (1929. július 16.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 310–311.; Willer József hozzászólása a közigazgatási törvény vitájában (1929. július 16.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 311–315.; BALÁZS i. m. 95–96.; MIKÓ (1941) i. m. 90–91.

esetekben, a Legfelsőbb Közigazgatási Tanács egyedi engedélyével tette lehetővé a kisebbségi nyelvek használatát a közigazgatásban, amennyiben azt a helyi közigazgatás és a lakosság közötti hatékonysági szempontok indokolták.²³²⁴ Mindez azonban lényegében véve nem változtatott a román nyelv kizárólagosságán és a hatályában fenntartott Nemzetiségi törvény alkalmazásának elmulasztásán.²³²⁵ Az 1936. évi közigazgatási törvény a községi tanácsokban a tanácskozások és a jegyzőkönyv nyelvét a románra tette,²³²⁶ a községi bírónak tudnia kellett románul,²³²⁷ amely rendelkezéseken az 1938. évi közigazgatási törvény akként pontosított, hogy azon községekben, ahol a kisebbség abszolút többséget alkotott, a bírót e kisebbség románul tudó tagjaiból kellett kinevezni, és a községi tanács tagjai ugyan használhatták anyanyelvüket, de az anyanyelvi felszólalásaikat azonnal románra kellett fordítani.²³²⁸ A Kisebbségi Statútum minisztertanácsi jegyzőkönyve a fenti szabályokat pontosította és részben fenntartotta, így az anyanyelven való felszólalás jogának biztosítása mellett a 13. cikk a jegyzőkönyv román nyelvű vezetését írta elő, de a beadványok fordítási kötelezettségét a 14. cikk, a községi tisztviselők kisebbségi nyelvtudását²³²⁹ a 16. cikk, a községi bíró és helyettesének kinevezési szabályait a 17. cikk fenntartotta. A Kisebbségi Statútum jogforrási minőségén túl a képet árnyalja az a tény, hogy a királyi diktatúra alatt ezek a testületek nem működtek.²³³⁰

A nyelvhasználat területén az anyanyelvi oktatás, azaz az állami és a magánoktatás kérdése, különösen a nyelvi kisebbség hosszú távú fennmaradásának feltételeként kiemelt jelentőséggel bírt, amelyre vonatkozóan a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nem csak a jog deklarációját²³³¹ és annak lehető legszélesebb körben való érvényesülését, hanem annak anyagi alapjait is biztosítani kívánta,²³³² egyben a szász és székely oktatási önkormányzatot külön is nevesítette.²³³³ Az oktatási kérdések az alkotmányozás során is komoly vitákra adtak okot, amelyek lényegi elemét a korábbi magyar kultúrpolitika és a fennálló románosítást célzó állami gyakorlat összevetése képezte.²³³⁴

2324 ERDÉLYI József: A kisebbségi nyelvek használata a közigazgatásban. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/6. 198.; BALÁZS i. m. 95.; BÍRÓ (2002) i. m. 313.; MATEIU i. m. 29–30.

2325 JAKABFFY Elemér: Dobrescu rendelethez. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/8. 273–275.

2326 ASZTALOS Sándor: Közigazgatás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 161.

2327 NAGY (1944) i. m. 181.; MIKÓ (1941) i. m. 160.; ROMSICS (2018b) i. m. 318.; SZENCZEI i. m. 135.

2328 MIKÓ (1981b) i. m. 72.; NAGY (1944) i. m. 182–185.

2329 MIKÓ (1981b) i. m. 73.

2330 MIKÓ (1941) i. m. 211–212.; BOTLIK i. m. 136.

2331 MATEIU i. m. 23.; NEGULESCU i. m. 145–146.; TEODORESCU i. m. 65.

2332 PÁL (1928) 621–623.; TEODORESCU i. m. 65.

2333 NEGULESCU i. m. 147.

2334 Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 234–241.

Az anyanyelvi oktatáshoz való jog a kisebbség iskoláiban és nevelőintézményeiben korlátozás nélkül, az állami oktatás esetében kizárólag az elemi oktatásban érvényesülhetett a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés szerint.²³³⁵ Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány biztosította az oktatás szabadságát, és az elemi oktatás kötelezővé tételét rendelte el,²³³⁶ amelyet az 1938. évi Alkotmány is rögzített. Az alkotmányok az oktatási jogok részletes tárgyalását a törvényhozásra bízta, amely a vizsgált időszakban meglehetősen részletes szabályokat alkotott. A román jogalkotás eredményei, illetve az egyes jogalkotási mulasztások – értve alattuk a hatékony jogok érvényesítésén túl a szász és székely oktatási önkormányzat kérdését is – alapvetően mind a nemzetközi kötelezettségekkel ellentétesek voltak, és a biztosított jogok tényleges kiüresítésével jártak.

Kisebbségi jogi szempontból elsőként az állami iskolák esetére összpontosítva emelhető ki, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 10. cikke szerint azon területeken, ahol a nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laktak, Románia a közoktatásügy terén vállalta megfelelő könnyítések alkalmazását ezen állampolgárok gyermekeinek elemi iskolákban történő anyanyelvű oktatásának érdekében azzal, hogy a román nyelv kötelező oktatása ezen iskolákban kötelezővé volt tehető. Az állami elemi iskolai oktatást elsőként a névelemzés és a kultúrzonák körében a 3.3.6. alfejezetben idézett 1924. évi oktatási törvény szabályozta.²³³⁷ A törvény valamennyi elemi iskola felállítását, így a kisebbségi iskolák felállítását is a közoktatási minisztérium engedélyéhez kötötte, amellyel párhuzamosan megindult a felekezeti oktatás államosítása, valamint az államsegélyek késleltetett és diszkriminatív alkalmazásával a felekezeti és anyanyelvi oktatás visszaszorítása.²³³⁸ Az egységes elemi oktatás nyelve a román nyelv volt, amelynek oktatása kötelező volt azon iskolákban, ahol a lakosság nyelve a romántól elért. Amennyiben egy kisebbség arányszáma a tanulók esetében elérte a 20%-ot, a *kisebbség anyanyelvének oktatását – de nem az anyanyelvi oktatást* – biztosítani kellett.²³³⁹ Az 1938. évi Alkotmány hatálya alatti 1939. évi oktatási törvény az elemi oktatást elsődlegesen a nemzeti nevelés szolgálatára rendelte, a kisebbségek által nagy számban lakott vidékeken a kisebbségi elemi iskolákban a román nyelv, Románia földrajza és történelme,²³⁴⁰ illetve az állampolgársági ismeretek román nyelven való oktatási kötelezettségét írta elő. A korban a mintegy másfél milliós magyar közösség állami oktatását 260 állami elemi magyar iskola és 223 állami magyar elemi tagozat szolgáltatta.²³⁴¹

2335 GIDÓ (2013) i. m. 19–20.; NAGY (1944) i. m. 117–118.

2336 ALEXIANU i. m. 219–221.

2337 GIDÓ (2013) i. m. 21–25.; NAGY (1944) i. m. 120–122.

2338 BÁRDI (2013) i. m. 220–221.; BÍRÓ (2002) i. m. 353–357.

2339 MATEIU i. m. 27.

2340 TEODORESCU i. m. 67–68.

2341 PĂCURARIU i. m. 362.

A középfokú oktatás tekintetében a nemzetközi szerződések nem írtak elő Románia számára külön kötelezettséget. Az 1928. évi középfokú oktatásról szóló törvény²³⁴² 10. cikke a középfokú oktatás nyelvét a román tette, más nyelvek csak mint tantárgyak, a jelentős számú kisebbségi tanuló által látogatott iskolákban az illető kisebbség nyelve pedig mint fakultatív tantárgy volt elfogadott.²³⁴³ Kisebbségi területeken az állami iskolák mellett kisebbségi nyelven oktató tagozatok is felállíthatók voltak, amelyek csak és kizárólag kétséget kizáróan az adott kisebbségi nyelvvel élők számára voltak nyitottak,²³⁴⁴ de ezen tagozatokban is a román nyelv, Románia földrajza, történelme és alkotmánytana román nyelven került oktatásra.²³⁴⁵ Ezek az alapokon a kisebbségi állami középfokú oktatás gyakorlatilag felszámolásra került,²³⁴⁶ kisebbségi állami középfokú intézmény az egész ország területén csak a temesvári német líceum és a nagyváradi Gojdu Líceum magyar tagozata volt,²³⁴⁷ emellett 170 középiskolában volt magyar tanítási nyelv,²³⁴⁸ kereskedelmi középfokú oktatás magyar tagozaton pedig kizárólag Kolozsváron működött.²³⁴⁹ Az érettségi vizsgák nyelve a minisztérium által évente kijelölt két tantárgy kivételével – amelyekből elvben, de a gyakorlatban nem érvényesülő módon lehetséges volt anyanyelvi vizsga letétele²³⁵⁰ – a román volt.²³⁵¹ Később a nemzeti tárgyakat is csak román nyelven és csak románok által lehetett oktatni.²³⁵² A királyi diktatúra középfokú oktatást szabályozó rendelettvénye²³⁵³ lényegében véve a korábbi rendszeren nem változtatott, azt csak pontosította, de kiemelte a királyi diktatúra hazafias szellemiségét, és az abból fakadó különös intézkedéseket nevesítette.²³⁵⁴ A középfokú oktatás egyéb intézményeire vonatkozó egyéb jogszabályok, így a tanítóképzés, mezőgazdasági középfokú oktatás, kereskedelmi és ipari oktatás eseteiben kis kivételtől eltekintve

2342 A *Hivatalos Közlöny* 1928. május 15-i 105. számában kihirdetett középfokú oktatásról szóló törvény – lege pentru învățământul secundar.

2343 NAGY (1944) i. m. 126.; SZENCZEI i. m. 136–137.

2344 BOIA (2016) i. m. 58–60.

2345 BARABÁS i. m. 314.; EGYED (2013) i. m. 283–284.; NAGY (1944) i. m. 126.

2346 BENKŐ i. m. 20–21., BÍRÓ (2002) i. m. 375–379.; FRITZ (1930b) i. m. 74–75.; JANCÓS (1937) i. m. 79–80.

2347 BOIA (2016) i. m. 57.

2348 PĂCURARIU i. m. 362.

2349 Magyar nyelvű állami kereskedelmi líceum terve. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13. 301–302.

2350 Șerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 183.; Laár Ferenc hozzászólása a baccalaureatusi törvényjavaslatához (1929. május 26.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 302–306.; Gyárfás Elemér beszéde az érettségi vizsgáról (1931. június 26.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 361–364.; BÁRDI (2013) i. m. 221–222.; BOTLIK i. m. 118.

2351 NAGY (1944) i. m. 126–127.

2352 Az összes középiskolákban csak románok taníthatják a nemzeti tárgyakat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 64.

2353 A *Hivatalos Közlöny* 1939. november 4-i 256. számában kihirdetett középfokú elméleti oktatásról szóló rendelettvény – decret-lege pentru organizarea și funcționarea învățământului secundar teoretic.

2354 GIDÓ (2013) i. m. 29.; NAGY (1944) i. m. 128–129.

a középiskolai oktatás általános szabályait ismételte meg a román törvényhozás, és a fenntartó intézmény nyelvét csak kivételesen engedte érvényesülni.²³⁵⁵

Az egyetemi oktatás csak állami lehetett, és ezáltal kizárólag román nyelven folyhatott a lelkészképzés eseteit kivéve,²³⁵⁶ illetve a kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetemen került felállításra egy magyar nyelv és irodalom tanszék.²³⁵⁷ A kisebbségek egyetemi képzése mindezek alapján döntően külföldön valósulhatott meg.²³⁵⁸

Az állami oktatáson kívüli magánoktatás kérdéseit a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés külön nevesítette, amelynek legfontosabb elemét a történelmi hagyományok alapján kialakult egyházi oktatási intézményrendszer képezte.²³⁵⁹ Ezen intézményrendszer működése azonban egyrészt a földreform miatt anyagi nehézségekkel, másrészt a kapcsolódó jogszabályok rendelkezései okán adminisztratív akadályokkal, továbbá a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben nem ismert, azok céljával ellentétes korlátozásokkal volt kénytelen megküzdni.²³⁶⁰ Az 1925. évi magánoktatási törvény a magánoktatást természetes személyek, felekezetek és közületek által fenntartott, miniszteri engedéllyel felállított intézményekben ismerte el szoros állami ellenőrzés és felügyelet alatt.²³⁶¹ A *tannyelv* ezen oktatási intézményekben a román eredetű szülők gyermekei esetében a román nyelv, egyebekben a fenntartó által meghatározott nyelv volt azzal, hogy ezen iskolákba csak a tannyelvvvel azonos anyanyelvű gyermekek voltak felvehetők.²³⁶² A magánoktatási intézményekben a román nyelv, továbbá Románia földrajzának, történelmének és alkotmánytanának román nyelven való tanítása²³⁶³ román nyelvet ismerő, képesített tanárok által volt kötelező,²³⁶⁴ emellett az oktatáspolitikai nyomás okán a fenti rendelkezések elvárásain felül is különös hangsúlyt fektettek a román nyelv ok-

2355 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 617–618.; NAGY (1944) i. m. 130–133.

2356 BETHLENDI – ILYÉS i. m. 13.; BÍRÓ (2002) i. m. 395–400.; GIDÓ (2013) i. m. 31–32.; JANCsó (1937) i. m. 80–81.; NAGY (1944) i. m. 133.

2357 KRISTÓF György: Magyar tanszékek egyetemeken. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/12. 450–453.

2358 ALBRECHT László: Az erdélyi magyar főiskolai hallgatóság. In: Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 97–108.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 614–615.; BOIA (2016) i. m. 55–56.

2359 BOTLIK i. m. 119.

2360 Sulyok István: Végső veszedelemben a középfokú oktatásunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/8. 283–285.; Sulyok István: A 6505. sz. körrendelet. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9. 324–328.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 615–617.; BÍRÓ (2002) i. m. 360–361.; György (2006) i. m. 32–39.

2361 BÁRDI (2016a) i. m. 584–585. BARABÁS i. m. 311–312.; BÍRÓ (2002) i. m. 362–363.; Fritz (1930b) i. m. 77–83.; GIDÓ (2013) i. m. 29–31.; NAGY (1944) i. m. 135.; NAGY (2019) 19.; TEODORESCU i. m. 67–68.; SZENCZEI i. m. 137.

2362 BÍRÓ (2002) i. m. 387–388.

2363 BÍRÓ (2002) i. m. 380–381.; BOTLIK i. m. 120.; KÖPECZI i. m. 590.; NAGY (1944) i. m. 135–136.; SZENCZEI i. m. 137.; TEODORESCU i. m. 68.

2364 BÍRÓ (2002) i. m. 360–361.

tatására.²³⁶⁵ További adminisztratív akadályként érvényesült, hogy a magániskolák oklevelei a nyilvánosság jogának minisztériumi megadása nélkül – amely jog megszerzése különös és nehezen teljesíthető feltételeken múlt²³⁶⁶ – nem minősültek bizonyítványnak, azt a tanulók külön állami vizsga letétele mellett szerezhették meg.²³⁶⁷ A magánoktatás keretein belüli óvodák a román nyelvet kötelezően napi egy órában tanították olyan intézményekben is, amelyeket kizárólag kisebbségi szülők gyermekei látogattak.²³⁶⁸

A magánoktatás anyagi alapjainak biztosítása érdekében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikke szerint Románia vállalta, hogy a kisebbségek részére megfelelő és méltányos részt utal ki többek között a kisebbségi oktatási intézményeknek, amely kötelezettség a vizsgált korszakban alapvetően nem került végrehajtásra.²³⁶⁹ A községi adók döntően az állami oktatási intézmények fenntartására kerültek kiutalásra, amelynek oka alapvetően abban lelhető fel, hogy a megfelelő és méltányos rész nem került a nemzetközi szerződésekben definiálásra. A kisebbségek tehát az adóterheken túl saját költségükön tartották fenn oktatási intézményeiket.²³⁷⁰

A román oktatáspolitikai összegzéseként rögzíthető, hogy mivel a román állam az állami oktatásra helyezte a hangsúlyt, a magyar kisebbség gyermekeinek 26%-a részesült magyar felekezeti oktatásban, alig 5,4%-a járt állami oktatási intézmény magyar tagozatára, míg 42%-uk valamely román iskolában folytatta tanulmányait az 1930-as évek közepén.²³⁷¹ A tárgyban végül kiemelendő a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikke által nevesített szász és székely kisebbség oktatási önkormányzatának lehetősége,²³⁷² amely nem került megvalósításra a részleteiben kidolgozott tervezetek ellenére sem.²³⁷³

2365 SZÁSZ József: A magyar nyelv válsága. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13. 480–483.

2366 Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 474.; BÍRÓ (2002) i. m. 366–368.

2367 BÍRÓ (2002) i. m. 383–387.; GIDÓ (2013) i. m. 29–30.; NAGY (1944) i. m. 136.; SZENCZEI i. m. 137.

2368 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 620–621, NAGY (1944) i. m. 136.; SZENCZEI i. m. 137.

2369 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 621–622., 638–638.; Şerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 176–183.; Bethlen György felszólalása a választfelirati vitában (1934. február 24.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 438.; Laár Ferenc felszólalása a felekezeti iskolák államsegélyének ügyében (1934. március 16.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 446–447.; Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 504–506.; BALÁZS i. m. 81–82.; FRITZ (1930b) i. m. 82–84.; GYÖRGY (2006) i. m. 100., 117.; PÁL (1928) i. m. 623–630.; SZENCZEI i. m. 137–138.

2370 BÍRÓ (2002) i. m. 286., 370–372., 380.

2371 SÁRÁNDI i. m. 118.; ROMSICS (2018b) i. m. 315.

2372 BUDIŞTEANU i. m. 49–50.; MATEIU i. m. 23–24.

2373 GYÖRGY (2006) i. m. 17., 41.; MIKÓ (1941) i. m. 137–141.

A nevelési kérdések tekintetében a korszak végén hozott azon jogszabály emelhető ki, amely által felállításra került a Román Ifjúság Nevelési Hivatala²³⁷⁴ és az Országőr, a *Straja Țării*²³⁷⁵ szervezet, amely utóbbi szervezetnek a jogszabály értelmében valamennyi 7–18 év közötti fiatal kötelezően tagja volt. Az Országőr a királyi diktatúra ideológiáját követve a román nemzeti nevelést és katonai előképzést volt hivatott megvalósítani.²³⁷⁶

4.5.5. A hivatalviselési jogok, valamint a politikai részvételi jogok kérdései

Az állam előtti egyenlőség és a polgári és politikai jogok egyenlő élvezete magában foglalta a nemzetközi jog előírásai szerint a különböző hivatalok elnyeréséhez való jogot *valamennyi kisebbség* esetében, annak ellenére, hogy e jogok biztosítását – nyilvánvaló elírásként – csak vallási, hitbeli és felekezeti különbségtétel nélküli kötelezettségként írták elő a kisebbségvédelmi rendelkezésekben.²³⁷⁷ Ennek megfelelően a trianoni békeszerződés 55. cikke, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 8. cikke rögzítette, hogy a nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése, valamint a magánjog területén a gazdasági jogoknál tárgyalt módon a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása esetén egyetlen állampolgár tekintetében sem lehet megkülönböztetést alkalmazni.

Magyarország az 1844. évi V. törvénycikk²³⁷⁸ óta biztosította a hivatalviselés jogát rendi állástól függetlenül,²³⁷⁹ kimondva, hogy az országban és kapcsolt részeiben született vagy honosított, törvényesen bevett felekezethez tartozó lakosok nemesi származásuktól függetlenül viselhetnek kinevezésen vagy választáson alapuló közhivatalt.²³⁸⁰ A Nemzetiségi törvény a 27. §-ában foglalkozott részletesen a hivatalviselés kérdésével, annak joga deklarálásán túl kifejezett elvárást is megfogalmazott az állammal szemben, biztosítva a közigazgatásban és a bírói karban a nemzetiségek, illetve a nemzetiségi nyelveket ismerő személyek alkalmazását.²³⁸¹ A 4800/1923. M.E. rendelet, valamint az 1924. évi II. törvénycikk ezen jogok pontosítását tartalmazta, megerősítve a 4044/1919. M.E. rendelet kapcsolódó

2374 A *Hivatalos Közlöny* 1934. május 9-i 106. számában kihirdetett, a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának felállításáról szóló törvény – lege pentru înființarea Oficiului de educație a Tineretului Român (OETR).

2375 A *Hivatalos Közlöny* 1934. november 24-i 272. számában kihirdetett, a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának szervezeti és működési végrehajtási rendelete – regulament pentru organizarea și funcționarea Oficiului de Educație a Tineretului Român (O.E.T.R.).

2376 BÍRÓ (2002) i. m. 393.; NAGY (1944) i. m. 141–142.; SZENCZEI i. m. 138.

2377 BÚZA (1930) i. m. 78–80.

2378 1844. évi V. törvény-cikkely a nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvomda, 1896. 200.

2379 EÖTVÖS József: Az 1843–44-iki országgyűlésről. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t., 1903. 165.; BEÖTHY i. m. 90–91.

2380 KMETY (1911b) i. m. 582.

2381 NAGY (1907) i. m. 158–159.; KMETY (1911b) i. m. 581.

szabályait. Az idézett jogszabályok a kisebbségek hivatalviselési jogát nem csak előíránnyozták, hanem kívánatosnak is tartották, kiemelve, hogy a kisebbségi személyeket hátrányos elbírálás nem érheti e jog területén. A jogszabályok ezen elvi alapállását részben áttörte a Magyarország és Németország között 1940. augusztus 30-án kötött kisebbségi megállapodás, amelynek I. fejezete 3. pontja a német népcsoport tekintetében a népességarány elvén alapuló hivatalviselést rögzítette, illetve a zsidó vallási kisebbség tekintetében a már kifejtettek szerint jogfosztó, jogkorlátozó intézkedések kerültek alkalmazásra.²³⁸² Az értekezésben korábban kifejtettek szerint egyebekben a közigazgatás és igazságszolgáltatás területén a nyelvhasználati jogok differenciált szabályozása alapvetően fennmaradt, és ellentétben a román jogrenddel egyértelmű elvárás volt ezeken a területeken a kisebbségi nyelvek ismerete a tisztviselők, a hivatali és bírói segédszemélyzet, valamint a bírói kar részéről a vizsgált korszakban.²³⁸³

Románia a hivatalviselési jog tekintetében az 1923. évi Alkotmány 7. cikkében tett eleget a nemzetközi kötelezettségének, és az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján biztosította azt, amelynek jogi áttörését a román faj miniszteri állásoknál történő elsőbbségének kinyilatkoztatásával az 1938. évi Alkotmány 67. cikke jelentette. Az állampolgári jogegyenlőség elvének e látszólag szűk körű áttörése valójában a korábban kifejtettek szerint a tényleges és valamennyi állami területen érvényesülő gyakorlat kodifikációja volt, amelynek elemei – a nemzetközi kötelezettségek által indukált kisebbségi jog különös részének román jogalkotása során – következetesen jelen volt. *A közigazgatási, igazságszolgáltatási nyelvhasználat terén a román nyelv kizárólagossága érvényesült, amelyből kifolyólag a hivatalviselési jogok mindegyikének alapfeltételét képezte a román nyelv ismerete.* Az 1923. évi Alkotmányban rögzített, a kisebbségeket megkülönböztetés nélkül megillető hivatalviselési jognak a román nyelvismerethez kötöttsége az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt a már ismertetett állampolgári minőségek közötti különbségtétellel is kiegészült. Az 1938. évi Alkotmány a román faji elem elsőbbségét a 27. cikkben akként is kiemelte, hogy a köztisztviselők és méltóságok betöltésénél figyelembe kellett venni a román nemzet többségi és államalkotó jellegét. *A hivatalviselési jog esetében az állampolgárság legitim feltétel, ugyanakkor az állampolgárok közötti nyílt különbségtétel és a jogegyenlőség faji alapon való áttörése illegitim, illetve a nemzetközi kötelezettségekkel szemben álló rendelkezés, amelyen nem változtat az a tény, hogy e rendelkezés alkotmányos elismerése a korábbi gyakorlaton alapult.*

2382 MIKÓ (1944) i. m. 408–410.

2383 MIKÓ (1944) i. m. 411–420.

A hivatalviselés jogát első általános jelleggel elsőként a közhivatalnokok jogállásáról szóló 1923. évi törvény²³⁸⁴ szabályozta, amely az állampolgári minőségen és egyéb alkalmassági feltételeken túl nyelvi feltételt nem támasztott.²³⁸⁵ A törvény végrehajtási utasítása²³⁸⁶ a közhivatalnokok részére a román nyelvtudást már előírta, és elbocsájtás terhe mellett nyelvvizsgálati kötelezettséget írt elő,²³⁸⁷ amelynek eredményeképpen a kisebbségi származású tisztviselők sokasága veszítette el állását.²³⁸⁸ Az állásvesztések okán indított perek bírói gyakorlatából – *amely eljárások egyebekben a tényleges nyelvtudás tényét nem is vizsgálták* – az a következtetés vonható le, hogy a nyelvi követelmény teljesítése a hivatalviselés jogának olyan *conditio sine qua non* feltétele volt,²³⁸⁹ amelyet bármikor, még sikeres vizsga esetén is ismételtelen és rendszeresen lehetett ellenőrizni,²³⁹⁰ és amelyet végül a Kisebbségi Statútum minisztertanácsi jegyzőkönyvének 20. cikke törölt el. A nyelvtudás követelményét az 1929. évi helyi közigazgatási törvény kiemelt feltételként rögzítette a községi tisztviselők esetében. A román nyelvtudás feltételét a királyi diktatúra közhivatalokba való kinevezésekről szóló rendelet törvénye²³⁹¹ kiegészítette a Nemzeti Újjászületés Frontja tagságának követelményével, amelyeken nem változtatott sem az 1940. évi közhivatalnoki törvénykönyv,²³⁹² sem a totális királyi diktatúra államrendjét védő²³⁹³ törvény.²³⁹⁴ Az 1938. évi közigazgatási törvény az 1938. évi Alkotmány a miniszteri állás alkotmányjogi feltételét, a faji románságot kiterjesztette tartományok a királyi helytartóira is.²³⁹⁵

2384 A *Hivatalos Közlöny* 1923. június 19-i 60. számában kihirdetett, a közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény – lege pentru Statutul funcționarilor publici.

2385 TEODORESCU i. m. 288–293.

2386 A *Hivatalos Közlöny* 1923. november 3-i 189. számában kihirdetett, a közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény végrehajtási rendelete – regulament pentru aplicarea legii statutului funcționarilor publici.

2387 BÁRDI Nándor: Az 1925. évi közigazgatási törvény és következményei. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 421–423.

2388 WILLER József: Magyar tisztviselőket! *Magyar Kisebbség*, 1923. II/3. 83–85.; BÁRDI (2013) i. m. 217.; BÍRÓ (2002) i. m. 303–306.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 60–68.

2389 Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 464.; Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 503–505.

2390 NAGY (1944) i. m. 187–188.

2391 A *Hivatalos Közlöny* 1940. január 26-i 21. számában kihirdetett, a közhivatalokba való kinevezésekről szóló rendelet törvény – decret-lege pentru numirile în funcțiunile publice.

2392 A *Hivatalos Közlöny* 1940. június 8-i 131. számában kihirdetett közhivatalnoki törvénykönyv – Codul funcționarilor publici.

2393 A *Hivatalos Közlöny* 1940. június 22-i 142. számában kihirdetett, a román állam egységes és totalitárius rendjének megvédéséről szóló rendelet törvény – decret-lege pentru apărarea ordinei politice unice și totalitare a Statului român.

2394 NAGY (1944) i. m. 188–189.

2395 NAGY (1944) i. m. 189–190.

A 4.5.4. alfejezetben kifejtettek szerint a román nyelvtudás különös jelentőséget nyert az oktatás területén, így gyakorlatilag valamennyi oktatási intézmény esetében a román nyelvtudás alkalmazási feltétel volt,²³⁹⁶ amelyet nyelvvizsgán kellett igazolni adott esetben egyéb, román nyelven tett – Románia történelméből, földrajzából, alkotmánytanából álló – vizsgákon felül.²³⁹⁷ Később a román nyelv, irodalom és történelem tantárgyak képesítő vizsgái tekintetében azon korlátozás is megjelent, amely szerint csak fajlag román eredetű személyek tehetek vizsgát.²³⁹⁸

A vasúti tisztviselőkről szóló törvény²³⁹⁹ 8. cikke a vasúti alkalmazottak esetében követelte meg a román nyelvtudást, a postai tisztviselőkről szóló törvény²⁴⁰⁰ a román nyelvtudáson túl a román faji eredetű személyek alkalmazási elsőbbségét írta elő.²⁴⁰¹ A 4.5.4. alfejezetben az ügyvédi hivatásrendet érintő szabállyal rokonítható a közjegyzőkről szóló rendelet törvény,²⁴⁰² amely a román nyelvet nem ismerő közjegyzők igazságügyi miniszter általi elbocsátására adott lehetőséget.²⁴⁰³ Az igazságszolgáltatás területén a fentiek szerint a román nyelvtudás a bírák és a segédszemélyzet esetében alkalmazási, a néprészvétel során a esküdti, a munkaügyi bíráskodásban az ülnöki minőség betöltésének feltétele volt.²⁴⁰⁴

A Kisebbségi Statútum formálisan visszatért ugyan a jogegyenlőség tételéhez,²⁴⁰⁵ azonban annak utaló rendelkezése az 1938. évi Alkotmány 27. cikkét jelölte meg, amely a köztisztviselők és méltóságok betöltésénél a román nemzet többségi és államalkotó jellegének figyelembe vételét előírva a rendelkezés látszatintézkedés jellegét bizonyítja a Kisebbségi Statútum jogforrási minőségéből fakadó aggályokon felül. Ennek megfelelően bizonyos kivételektől eltekintve a korábbi gyakorlat fennmaradt, és csak elvétve kerültek kisebbségi személyek állami hivatalokba kinevezésre. A kisebbségi hivatalnokok aránya egyebekben soha nem érte el a kisebbségek számaránya szerinti mértéket,²⁴⁰⁶ amelyet a magyar kisebbség képviselői több ízben szóvá is tettek megfelelő lépések megtételét szorgalmazva.²⁴⁰⁷ A kisebbségi hivatalnokok egyebekben kineve-

2396 MIKÓ (1941) i. m. 148–149.

2397 GIDÓ (2013) i. m. 30–31.

2398 NAGY (1944) i. m. 190–192.

2399 A *Hivatalos Közlöny* 1933. augusztus 7-i 97. számában kihirdetett, a vasúti személyzetről szóló törvény – lege pentru statutul funcționarilor C.F.R.

2400A *Hivatalos Közlöny* 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett, a postai tisztviselők jogállásáról szóló törvény – lege pentru statutul personalului P.T.T.

2401 NAGY (1944) i. m. 192.

2402A *Hivatalos Közlöny* 1938. március 16-i 62. számában kihirdetett, közjegyzőkről szóló rendelet törvény – decret-lege pentru înlocuirea notarilor publici, care nu cunosc limba română.

2403 BÍRÓ (2002) i. m. 306.; NAGY (1944) i. m. 193.

2404 NAGY (1944) i. m. 197–200.

2405 MIKÓ (1941) i. m. 212.

2406 NAGY (1944) i. m. 193–195.

2407 Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 463–464.

zésük esetén több hátrányos megkülönböztetést is elszenvedtek, különösen bizonyos hivatalukból fakadó kedvezmények területén, illetve a nyugdíjjogosultsággal kapcsolatos kérdések differenciált szabályozása vagy a szabályozások gyakorlati végrehajtása során.²⁴⁰⁸ A megkülönböztetést tételesen is elismerte a Kisebbségi Statútum minisztertanácsi jegyzőkönyvének 21. cikke, amelyben kiemelésre került, hogy a kisebbségi tisztviselők és pedagógusok is jogosultak meghatározott, az államvasúton való szabad közlekedést biztosító igazolványra és az 50%-os kedvezményre.

Kiemelendő, hogy a román nyelv elsajátítását a magyar kisebbségi képviselők is kiemelt fontosságú kérdésnek tekintették, és annak nem előírását,²⁴⁰⁹ hanem oktatásának módját, erőszakos jellegét, asszimilációs céljait és diszkriminatív gyakorlatát sérelmezték a számaránynak megfelelő hivatalviselési jogok érvényesülésének szorgalmazása mellett.

A politikai jogok tekintetében különös jelentősége volt a részvételi jogoknak mind helyi, mind országos szinten. A közigazgatási tárgyú törvények megalkotása során a megyei és községi tanácsok választása az általános, egyenlő, közvetlen, titkos, kötelező szavazással a nem nemzetiségi értelemben értett kisebbségi képviselet elvén alapult, amely tanácsok hivatalbóli és meghívott tagokkal is kiegészíthetők voltak. A rendelkezések ebben a körben alkotmányos alapot adtak a kisebbségi jogok és önkormányzatok valódi érvényesülésére, de az egységes és oszthatatlan nemzeti állam eszméje az 1923. évi Alkotmányban rögzített decentralizáció érvényesülését megakadályozta, a gyakorlat azt ténylegesen nem alkalmazta, és végül az 1938. évi Alkotmány az elvet már nem is tartalmazta. A fenti alapokon az 1925. évi közigazgatási törvény az egységes és oszthatatlan állam megteremtése érdekében²⁴¹⁰ a kisebbségek területi számarányának módosításával²⁴¹¹ jelentős területi átszervezéseket eszközölt,²⁴¹² amely így kihatott a közigazgatási beosztáson alapuló országos választási rendszerre is.²⁴¹³ A kisebbségek képviselete hivatalból nem került szabályozásra, emellett a román nyelv fentiekben vizsgált kizárólagossága a már említett választási túlkapasok mellett negatívan hatott a kisebbségi részvételre.

Az így felállított rendszert az 1929. évi helyi közigazgatási törvény is érdemben tartotta fenn, és csak annyiban eszközölt változást, hogy az állami oktatás képviselői mellett a felekezeti oktatás egy képviselője, illetve a román egyházakon túl az összes többi felekezet mint vallási kisebbség egy-egy képviselője is hivatalból tagja lehetett a községi tanácsnak.²⁴¹⁴

2408 NAGY (1944) i. m. 195–197.

2409 Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 464.

2410 TEODORESCU i. m. 103.

2411 PÁL-ANTAL (2003) i. m. 288–290.

2412 FEGYVERESI i. m. 374.

2413 FEGYVERESI i. m. 380–381.

2414 NAGY (1944) i. m. 177–179.

Az 1936. évi közigazgatási törvényben a román egyházi képviselői szabálya fenntartásra került, azonban az egyéb felekezetek közül már csak a legnagyobb felekezet képviselője lehetett hivatalbóli tag, a felekezeti oktatás képviselői e jogukat elvesztették.²⁴¹⁵ Az 1936. évi közigazgatási törvény egyebekben községi választójogot adott azon nőknek, akik a román közművelődési vagy jótékonyági egyesületek vezetőségében viseltek tisztséget, azonban hasonló kisebbségi egyesületek esetében ez a jog nem került megadásra. A megyei tanácsoknak a román egyházak esperesei szintén hivatalból voltak tagjai, a kisebbségek közül kizárólag a legnagyobb felekezet küldhetett képviselőt.²⁴¹⁶ Hangsúlyosan kell e körben kiemelni, hogy a központi kormányzat ezen testületeket bármikor felszólathatta²⁴¹⁷ a választott testületek helyett átmeneti bizottságokat kinevezve,²⁴¹⁸ amely jogszabályi lehetőség a decentralizációt és az önkormányzatiságot illuzórikussá tette.²⁴¹⁹

Az 1938. évi Alkotmány a gyakorlattal egyezően vetette el a decentralizáció elvét, és az 1938. évi közigazgatási törvénnyel teljesen átalakította a területi igazgatást nagyfokú centralizációt végrehajtva, bevezetve a központi kormányzatnak mindenben alárendelt tartományokat, és eltörölve a megyék rendszerét.²⁴²⁰ Az önkormányzatiság maradványai kizárólag az ötvenezer főnél nagyobb lélekszámú városokban maradtak fenn. A királyi diktatúra természetéből fakadóan gyakorlati jelentőséget nem nyert, de kisebbségi szempontból értékelhető módosítás ebben a körben annak a nevesítése volt, hogy a kisebbségek által abszolút többségben lakott települések község bíróját a kisebbségek közül kellett kinevezni, ugyanakkor a román nyelvtudás alapfeltétele nem változott, a felszólalásokat azonnal románra kellett fordítani.²⁴²¹

A korabeli román kétkamarás törvényhozásban a képviselőházi választások alapja a román állampolgárok általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos aktív választójoga volt, a passzív választójoga Romániában lakó, huszonötödik életévét betöltött azon román állampolgárokat illette meg, akik a polgári és politikai jogaikat gyakorolhatták. Ezen feltéte-

2415 NAGY (1944) i. m. 180–181.

2416 NAGY (1944) i. m. 181.

2417 BÁRDI Nándor: Az időközi bizottságok korszaka. In: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 430.; BOTLIK: i. m. 128.; ROMSICS (2018b) i. m. 318.

2418 Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási reformról (1931. július 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselői a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 365–370.; Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselői a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 476.; BÁRDI (2013) i. m. 217–218.; FEGYVERESI i. m. 375.

2419 NAGY (1944) i. m. 181.

2420 MIKÓ (1941) i. m. 214–215.

2421 NAGY (1944) i. m. 183–185.

leknek értelemszerűen nem tehettek eleget jelentős arányban azok, akiknek állampolgársága nem volt tisztázott a fentiek szerint.

Az 1926. évi választási törvény²⁴²² szerint a képviselőválasztások során minden vármegye egy szavazókerületet jelentett, és a törvényhez mellékelte, a képviselők szám szerinti elosztását kerületenként tartalmazó táblázat szerint összesen 387 képviselőt választottak *egy olyan arányosságot torzító rendszerben, amely szerint az összes szavazat 40%-át elnyerő párt prémiumként megkapta az összes mandátum felét.*²⁴²³ A mandátumok másik fele a győztes párt és a választókerületenként abszolút többséget vagy országosan legalább 2%-os arányt elért pártok között került szétosztásra.²⁴²⁴ A szenátusi választások esetében megyei listás választási rendszer volt a 40. életévet betöltött román állampolgárok általános, titkos, egyenlő, közvetlen aktív választójogával. A szenátusi választáson felül a szakmai testületek, azaz a mezőgazdaság, ipar-kereskedelem és munka testületek tagjai kötelező, egyenlő, közvetlen és titkos választójoggal a bukaresti, jászvásári, azaz *iași-i*, a galaci, azaz *galați-i* és a kolozsvári szavazókerületekben egy-egy szenátort választottak, emellett az egyetemek, azaz a bukaresti, csernovici, azaz *cernăuți-i*, kolozsvári és jászvásári, azaz *iași-i* egyetemek szintén választottak egy-egy szenátort.²⁴²⁵ A Szenátusban érvényesült továbbá a felekezeti kisebbségi képviselő a már korábban ismertetett módon azzal, hogy az évszázados hagyományokkal rendelkező unitárius egyház lélekszáma elégtelensége okán nem nyert *ex officio* képviselőt.²⁴²⁶

A torz választási rendszer, a választási földrajz a közigazgatás újjászervezése során érvényesített politikája, valamint a választások során elkövetett visszaélések és erőszakos cselekedetek azt eredményezték, hogy a kisebbségek számarányuknak megfelelő törvényhozásbeli képviselőre a korszakban nem tettek szert.²⁴²⁷ E körben előfordult olyan választási eredmény is, amelyben a túlnyomó többségben kisebbségek által lakott területeken a nemzeti kisebbség jelöltje nem nyert mandátumot,²⁴²⁸ vagy a valós kisebbségi arányoktól eltérő választási névjegyzék és eredmény került megállapításra.²⁴²⁹ A kisebbségi képv

2422 A *Hivatalos Közlöny* 1926. március 27-i 71. számában kihirdetett választási törvény – legea electorală pentru adunarea deputaților și senat.

2423 PANTELIMON, Răzvan Victor: *Evoluția Legislației Electorale românești (1864-1938)*. *Analele Universității „OVIDIUS” – Seria Istorie*. Volumul 6, 2009. 113–115.; DURANDIN i. m. 230.; FEGYVERESI i. m. 388.; GYÖRGY (2006) i. m. 10.; MIKÓ (1941) i. m. 57–59.; SZENCZEI i. m. 129.

2424 A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 629–630.; ALEXIANU i. m. 421–422.; BALÁZS i. m. 49–50.; NAGY (1944) i. m. 172.

2425 NAGY (1944) i. m. 173–175.

2426 FEGYVERESI i. m. 381.

2427 Összehasonlító kimutatás a román kormányok által Erdélyben az 1922., 1926. és 1927. években rendezett választások eredményeiről. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21. 790–791.; ABLONCZY (2011) i. m. 28.; BÍRÓ (2002) i. m. 445–450.

2428 BALÁZS i. m. 30–31., 57.

2429 BALÁZS i. m. 69., 112–113., 133.

selőknek elnyert mandátumuk esetén is az államhűségüket folyamatosan megkérdőjelező támadásokkal kellett szembenéznük. Az arányos részvételi jogok elvben az állam stabilizáló tényezői is lehetnek²⁴³⁰ az egyenlőség biztosításának célján túl, mindez azonban Románia esetében nem érvényesült.

A kisebbségek törvényhozásbeli képviselete tárgyánál az Országos Magyar Párt, a Német Párt és az Országos Zsidó Párt politikai szervezeteit szükséges megemlíteni,²⁴³¹ amely politikai szervezetek a Magyar Királyságban korábban működött nemzeti pártokkal rokoníthatók. Az Országos Magyar Párt politikai-érdekképviseleti szervezetként a korábbi uralkodó helyzetben lévő magyarság képviseletét vállalta fel, ennek alapján a román politikum oldaláról folyamatos támadásoknak volt kitéve, konstruktív javaslatait gyanakvással kezelték, tagjai és képviselői államhűségét folyamatosan megkérdőjelezték,²⁴³² emellett a román államvezetés a működését – szemben a német és zsidó szervezetekkel – politikai síkon megkérdőjelezte, állami úton hátrányos intézkedésekkel sújtotta annak érdekében, hogy az arányos képviselet elérését akadályozza. Az Országos Magyar Párt az 1921. június 5-én Kós Károly által Bánffyhunyon megalapított Erdélyi Néppárt, a későbbi Magyar Néppárt, a magyar kisebbség érdekképviseletét felvállaló, 1921. július 6-án létrejött, 1921. október 30-án működésében felfüggesztett, majd 1922 októberében betiltott Magyar Szövetség,²⁴³³ illetve az 1922. február 12-én Kolozsváron alapított Magyar Nemzeti Párt²⁴³⁴ szervezeti keretein alapult, és a két politikai párt 1922. december 28-án Kolozsváron bekövetkezett egyesülésével jött létre mint a romániai magyar nemzetiségű állampolgárok egységes és egyetemes politikai szervezete.²⁴³⁵ A párt szervezeti szabályzata külön felvétel nélkül a tagjainak tekintett minden olyan 20. életévét betöltött román állampolgárt, aki akár származásánál, akár születésénél, akár anyanyelvénél vagy műveltségénél fogva magát magyarnak vallotta.²⁴³⁶ A széles társadalmi alap mellett a párt nehézkes működését elsősorban a dualizmus közjogi berendezkedésén szocializált vezetőinek²⁴³⁷ elképzelései és a romániai realitások közötti valóság különbségei is megalapozták, emellett annak kezdeti passzivistá alapállása és kisebbségi

2430 MONTESQUIEU i. m. 240–241.

2431 FEGYVERESI i. m. 381–382.; GIDÓ (2008) i. m. 45.; GYÖRGY (2006) i. m. 152–154.

2432 BALÁZS i. m. 30–31., 42–43., 57–60.; MIKÓ (1941) i. m. 43–47.; ROMSICS (2018b) i. m. 320–321.

2433 BÁRDI (2013) i. m. 109–111.; GYÖRGY (2006) i. m. 17.; MIKÓ (1941) i. m. 19–26.

2434 BALÁZS i. m. 29–30.; BÁRDI (2013) i. m. 111.; MIKÓ (1941) i. m. 25–26.

2435 Sulyok István: Az erdélyi magyarság politikai szervezete. In: Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. [a továbbiakban: Sulyok (1930a)] 8–10.; Sulyok István: Magyar Párt. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1. 1–3.; BÁRDI (2013) i. m. 107–108., 111.; BÍRÓ (2002) i. m. 445.; EGYED (2013) i. m. 271–272.; BALÁZS i. m. 27–28.; GYÖRGY (2006) i. m. 19–23.; MIKÓ (1941) i. m. 39–43.; PÁCURARIU i. m. 342–344.; ZEIDLER (2001) i. m. 198–200.

2436 MIKÓ (1941) i. m. 54–55.; Sulyok (1930a) i. m. 11.

2437 BÁRDI (2013) i. m. 107–108.

sérelmi politikája²⁴³⁸ a kisebbségi magyar társadalom oldaláról sem élvezett egyöntetű támogatást, az elitista szemlélettel szemben többen demokratikus fordulatot szorgalmaztak.²⁴³⁹ A párt álláspontjait a törvényhozásban és azon kívül is a kisebbségi kérdésen túl a romániai közélet valamennyi kérdésében kinyilvánította, így foglalkozott a szabad nyelvhasználat, az oktatási kérdések, a földreform, az adózás, a közigazgatás és a választójog kérdéseivel, kiemelten kezelte a magyar ajkú erdélyi zsidóság kérdését, a kivándorlás ügyén túl a többi nemzeti kisebbséggel való együttműködés lehetőségeit is kereste, valamint aktív szerepet vállalt a Nemzetek Szövetsége előtti panaszeljárásokban,²⁴⁴⁰ és egyéb nemzetközi fórumokon képviselte a romániai magyarságot.²⁴⁴¹

A párt érdekképviseleti céljai megvalósítása érdekében folyamatosan kereste a kapcsolatot a román pártokkal is,²⁴⁴² amelynek elemeként 1923 októberében elfogadta az Averescu–Goga-féle Néppárt együttműködési ajánlatát, és titokban – hatalmas belpolitikai vitát kavará²⁴⁴³ – választási szövetségre is lépett vele az úgynevezett *csucsai paktum* által. A megállapodásban a Néppárt vállalta az erdélyi magyar egyházaknak a nagyfokú autonómia, a felekezeti iskoláknak a nyilvánossági jog megadását, továbbá a magyar művelődési intézmények működési feltételeinek könnyítését, az anyanyelv szélesebb körű használatának biztosítását egyéb kérdések mellett,²⁴⁴⁴ amelynek alapjain és megvalósításuk esetén sikeres integrációs folyamatok indulhattak volna el.²⁴⁴⁵ Később az Országos Magyar Párt a Liberális Párttal keresett szövetséget,²⁴⁴⁶ azonban egyik politikai megállapodás vagy alku sem orvosolta a kisebbségi problémákat, továbbá az Országos Magyar Párt erőforrásait a belső ellenzéke miatti pártszakadás megakadályozása is lekötötte,²⁴⁴⁷ így működése még nehezkesebbé vált az általános,

2438 MIKÓ (1941) i. m. 15–18.

2439 BOLDIZSÁR Iván: Erdély második Trianonja. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001. 107–114.; ABLONCZY (2011) i. m. 30–31.; BÁRDI (2013) i. m. 405–408.; GYÖRGY (2006) i. m. 104–111., 176–180.

2440 BÁRDI Nándor: Az „Országos Magyar Párt” a régióban. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 463–467.; BÁRDI (2013) i. m. 431–432.; GYÖRGY (2006) i. m. 203–210.; ROMSICS (2018b) i. m. 320.

2441 GYÖRGY (2006) i. m. 201–203., 210–213.

2442 ABLONCZY (2011) i. m. 29–30.; ZEIDLER (2001) i. m. 200.

2443 WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/1. 44.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2. 85–90.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/3. 136–139.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5. 229–231.

2444 BÁRDI (2013) i. m. 118–128.; GYÖRGY (2006) i. m. 24–28.; MIKÓ (1941) i. m. 47–49., 274–284.; ROMSICS (2018b) i. m. 320.; SÜLYOK (1930a) i. m. 14–15.

2445 Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 467.

2446 WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4. 154–156.; GYÖRGY (2006) i. m. 72–84.; MIKÓ (1941) i. m. 56–60.; SÜLYOK (1930a) i. m. 21–23.; ZEIDLER (2001) i. m. 200.

2447 BÁRDI (2013) i. m. 408–409.; GYÖRGY (2006) i. m. 62–64., 93–94., 104–113., 149–151.; MIKÓ (1941) i. m. 55., 66–70.

vele ellenséges környezet akadályozó tényezői mellett. A pártszakadást sikerült megakadályozni, így az Országos Magyar Párt a kisebbségi magyarság politikai szervezeteként a királyi diktatúra idejéig a román törvényhozás aktív résztvevője maradt,²⁴⁴⁸ igaz, a magyarság számarányának megfelelő képviseleti arányt soha nem sikerült elérnie.²⁴⁴⁹

Az 1938. évi Alkotmány a 3.3.5. alfejezetben kifejtettek szerint korporatív alapon szervezte újra Románia alkotmányos berendezkedését²⁴⁵⁰ a királyi törvényhozói szerepének dominanciájával. Az új államrend a választójogot foglalkozási csoportokban való részvételhez kötötte, amelyben a kisebbségi szempontok nem érvényesültek. Valamennyi politikai párt, így a nemzeti alapon szervezett Országos Magyar Párt is feloszlásra került, és csak a Nemzeti Újjászületés Frontja, a *Frontul Renaşterii Naşionale* mint egyetlen engedélyezett párt működhetett annak Nemzeti Pártként való átalakulását követően.²⁴⁵¹ Hamarosan megalakult a Nemzeti Újjászületés Frontjának alosztályaként a Magyar Népközösség, illetve a Német Népközösség mint a magyar és német kisebbség kulturális, gazdasági és szociális tevékenységét összefogó szervezetei, amelyek azonban közvetlen politikai tevékenységet nem folytathattak.²⁴⁵²

A Magyar Népközösség a II. bécsi döntést követően Nagyenyed központtal folytatta tevékenységét a Romániában maradt magyarság politikai szervezeteként.²⁴⁵³

4.5.6. A kétoldalú nemzetközi szerződések egyes kérdései

A kisebbségek tekintetében a korszak teljes feltárásához hozzátartozik a kétoldalú nemzetközi szerződések kérdésének vizsgálata a 4.4. fejezetben rögzített alapok fenntartásával.

A nemzetállami eszme a korábbi heterogén államalakulatokat felbontotta, és ezáltal szinte valamennyi esetben, igaz, eltérő mértékben, de számolni kellett a kisebbségekkel a határokon belül, illetve a diaszpórákkal azokon kívül.²⁴⁵⁴ Annak ellenére, hogy a kisebbségvédelem nemzetközi jogi forrásainak egyedi nemzetközi szerződések szintjét illetően a lényegében egynemzetiségűvé vált magyar állam nem volt abban a helyzetben, hogy külön nemzetközi jogi kisebbségi szerződéseket kössön az utódállamokkal, az arra való tartalmi törekvés következetesen jellemezte a magyar államot. Ezen az alapon már a békekonferencia

2448 BALÁZS i. m. 29–193.; BÁRDI (2013) i. m. 431.

2449 ABLONCZY (2011) i. m. 30.; ROMSICS (2018b) i. m. 320.; SÜLYÖK (1930a) i. m. 17–20.

2450 BOTLIK: i. m. 130.

2451 BOTLIK i. m. 129–130.

2452 BÁRDI (2013) i. m. 433–437.; MIKÓ (1941) i. m. 218–226.

2453 A dél-erdélyi és bánági magyarság vezetőinek november 4-iki értekezlete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/21–22. 498–501.; Az átszervezett Romániai Magyar Népközösség központi és vidéki szervei és ezek vezetői. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23. 552–553.; CSAPODY i. m. 102–104.

2454 FERGUSON (2016a) i. m. lvi–lvii.

idején lezajlott, a revíziót gazdasági érdekek teljesítésétől függővé tévő francia nagyhatalmi támogatást célzó titkos tárgyalásoktól²⁴⁵⁵ kezdve folytak diplomáciai egyeztetések az utódállamokkal, különösen Csehszlovákiával,²⁴⁵⁶ illetve a délszláv állammal,²⁴⁵⁷ amelyeket a nemzetközi elszigeteltségből kitörő Magyarország kezdeményezett.

A kétoldalú megállapodások történetének egyik fejezeteként említhető a békekonferencia ideje alatt megkezdett román–magyar béketárgyalások kérdése, amely során az erdélyi magyarság kisebbségbe kerülését elkerülendő került felvetésre egy román–magyar vagy erdélyi–román perszonálunió lehetősége az erdélyi autonómia mellett.²⁴⁵⁸ A terv későbbi lehetőségét, illetve megvalósítását II. Károly román király és Bethlen István gróf 1931. decemberi temesvári találkozóját követően a sajtó minden reális alap nélkül hangoztatta.²⁴⁵⁹

A békekonferenciát követően a magyar külpolitika revíziós alapállása – a kisebbségi arányokon túl – az érdemi megállapodások lehetőségét kizárta,²⁴⁶⁰ ezért a hangsúly egyre inkább a nemzetközi szerződések alapján már fennálló kötelezettségek számonkérésére helyeződött,²⁴⁶¹ megismételve, hogy egyedi kisebbségvédelmi megállapodást végül a korszak végén Magyarország azzal a Németországgal kötött, amelynek területén nem volt jelentős magyar kisebbség, és e megállapodás egyebekben róluk nem is rendelkezett.

A későbbiekben az I. és a II. bécsi döntések az állampolgársági kérdéseken túl klasszikus kisebbségi kérdéseket nem szabályoztak, azok tárgyalását a felekre bízták, ennek ellenére kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodás, a Csehszlovákiával kötött 3.2.8. alfejezetben tárgyalt állampolgársági egyezményen kívül, egyik esetben sem került megkötésre. A II. bécsi döntést megelőző, az értekezés 1. részben ismertetett magyar–román tárgyalások sem tartalmaztak klasszikus kisebbségvédelmi szabályozási szándékot. A román fél a lakosságcsere alapján állt a nemzetiségi kérdés megoldását illetően, míg a magyar fél területi

2455 Csáky Imre gróf és Bethlen István gróf, a magyar kormány különleges megbízottainak memoranduma Maurice Georges Paléologue francia külügyi vezértitkár részére a magyar külpolitikai törekvésekről (Párizs, 1920. május 12.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 558–559.; GYŐRI SZABÓ i. m. 70–71.; ROMSICS (1987) i. m. 226–231., 39–41.; ROMSICS (2018b) i. m. 285–2.; ROMSICS (2019c) i. m. 182–185.; ROMSICS (2020a) i. m. 153–158.; SZÁSZ (1986c) i. m. 1729–1731.; ZEIDLER (2018) i. m. 32–35.

2456 Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar–szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 874–879.; BÁNFFY i. m. 192., 215–219.; ROMSICS (2001a) i. m. 509.; ROMSICS (2019c) i. m. 223–225.

2457 BÁRDI (2013) i. m. 209–210.; ROMSICS (2019c) i. m. 242–243.

2458 GYŐRI SZABÓ i. m. 57–58.; ROMSICS (1987) i. m. 197–198., 205–206.; ROMSICS (2018b) i. m. 254–269.; ROMSICS (2019c) i. m. 161–162., 167–169.

2459 ROMSICS (2019c) i. m. 411–415.

2460 GYŐRI SZABÓ i. m. 83–86.

2461 KISS i. m. 562–563., 638–639., 660–662., 722–723.

követeléseket támasztott, amely álláspontok feloldhatatlansága vezetett a német–olasz döntőbíróshoz.²⁴⁶²

A II. bécsi döntést követő úgynevezett likvidációs tárgyalások tizenegy tárgya közül egyik sem tartalmazta a nemzetiségi kérdést, ugyanakkor a román vezetés ekkor már kezdeményezte egy kisebbségi szerződés megkötését a román nemzetiség által lakott területek önkormányzatisága alapján, azonban a magyar fél elsőként a döntően technikai jellegű kérdésekre helyezte a hangsúlyt, és azok lezárásáig a kérdéstről nem tárgyalt.²⁴⁶³ A tárgyalásoktól függetlenül a II. bécsi döntést mindkét fél ideiglenesnek tekintette, így a megbékélési kísérletek eleve kudarcra voltak ítélve, amelyből fakadóan egy kölcsönösségi alapon álló,²⁴⁶⁴ sérelmi jellegű kétoldalú kapcsolat és nemzetiségi politika alakult ki, amelynek lényegi eleme a sérelmekre adott retorziók rendszere volt.²⁴⁶⁵ *A feloldhatatlan ellentétek egyébként a II. világháború végéig fennmaradtak,*²⁴⁶⁶ *de retorziós politika végül a felek akaratából egy német–olasz katonai bizottság felállításához vezetett, amelynek tevékenysége és ajánlásai igyekeztek a két ország viszonyát stabilizálni, a kisebbségvédelmi kérdéseket megoldani,*²⁴⁶⁷ *gyakorlatilag átvéve a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi hatáskörét.*²⁴⁶⁸ A végleges kétoldalú megoldás elmaradása valójában a II. bécsi döntés ideiglenességének indirekt deklarálását jelentette a felek által, amelynek eredményeként valamennyi későbbi tárgyalás ezen okból nem eszközölt hosszú távú megállapodásokat, emellett az egyes rendezett kérdések végrehajtása során is mulasztások sorozata volt felfedezhető. A felek magatartása egyértelműen a II. bécsi döntés megváltoztatásának szándékára vezethető vissza,²⁴⁶⁹ amelynek elemeként a román kormányzat már 1941. szeptember 15-én az olasz és német kormánynak küldött jegyzékében egyértelműen kinyilvánította II. bécsi döntés álláspontja szerinti érvénytelenségét.²⁴⁷⁰

Románia a vizsgált korszakban döntően gazdasági, illetve katonai együttműködésekben volt érdekelt, azonban egyetlen esetben kisebbségvédelmi tárgyban is kötött kétoldalú nemzetközi szerződést. Románia Jugoszláviával 1933. március 10-én Belgrádban kötött különböző, szám szerint tizenkilenc szerződést, amely szerződésrendszer egyik elemének tárgya a jugoszláviai román és a romániai szerb, illetve horvát kisebbség bánáti elemi oktatási kérdéseinek kölcsönösségi alapon történt rendezése volt a jugoszláv, illetve román

2462 CORNELIUS i. m. 146–151.; BENKŐ i. m. 8–10.; ZEIDLER (2001) i. m. 216–218.

2463 L. BALOGH (2013) i. m. 93–103.

2464 JAKABFFY Elemér: A viszonyosság. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/20. 469.

2465 KÖPECZI i. m. 597.; L. BALOGH (2013) i. m. 76–93.

2466 ÁBLONCZY (2011) i. m. 118–119.; BENKŐ i. m. 31–32.; L. BALOGH (2013) i. m. 207.

2467 GANCZER i. m. 207–209.; L. BALOGH (2013) i. m. 103–110.; ROMSICS (2018b) i. m. 337.

2468 L. BALOGH (2013) i. m. 227–234.

2469 BENKŐ i. m. 31–32.; L. BALOGH (2013) i. m. 110–307.

2470 L. BALOGH (2013) i. m. 150–157.

Bánát *partialis* területi hatályával.²⁴⁷¹ A szerződés a kisebbségi iskolák tekintetében az oktatási nyelvet a kisebbség nyelvében határozta meg, és a harmadik évtől rendelte el az államnyelv, illetve az államnyelven való történelem és földrajz oktatását heti három órában. A szerződés rendelkezett egyebekben a tanárok, a felekezeti oktatás, a hitoktatás kérdéseiről és az állami támogatásokról, valamint arról, hogy az oktatói fizetéseket az érintett kisebbség állama fedezte. A szerződés alapján a kisebbségi iskolák nyilvános iskoláknak számítottak, így az állami iskolák bizonyítványaiával egyenértékű bizonyítványokat állíthattak ki.²⁴⁷² A megállapodás egyebekben külön rendelkezéseket tartalmazott az iskolák felállítására vonatkozóan, husz tanköteles gyermek esetében meghatározva annak felállítási kötelezettségét arra irányuló kérelem alapján. A nemzetiségi tanerő utánpótlása érdekében a verseci, illetve a temesvári főiskolai tanárképzés kérdéseit is részletesen tárgyalták a felek, és a finanszírozás kérdéseit kölcsönösségi alapon rendezték, emellett a felek megállapodtak a tankönyvkiadásról, egymás állami tankönyveinek használatáról, valamint az iskolaszékek széles körű jogosítványairól is. A szerződést királyi rendelettel²⁴⁷³ hirdették ki a többi megállapodással egyidejűleg, amelynek nyomán ismét felszínre került a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben nevesített székely és szász oktatási autonómia kérdése,²⁴⁷⁴ különösebb visszhang nélkül.

A kétoldalú megállapodások kérdéséhez illeszkedik egyebekben a bukaresti török-román egyezmény, amely a dobudzsai törökök kitelepítését célozta,²⁴⁷⁵ illetve a vizsgált korszak végén, 1940. szeptember 5-én Bulgáriával kötött craiovai egyezmény, amelynek értelmében a többnemzetiségű Kvadrilátert Románia átadta, illetve visszaadta Bulgáriának – ez az egyetlen II. világháborúban eszközölt határmódosítás, amely a mai napig hatályban van.²⁴⁷⁶

Kisebbségvédelmi szempontból egyéb kétoldalú megállapodás megkötésére a vizsgált korszakban nem került sor.

2471 League of Nations Treaty Series – Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXLVI 1934. N°s. 1, 2, 3 et 4. N°. 3373. 233–243.

2472 BÚZA (1930) i. m. 126–128.

2473 A *Hivatalos Közlöny* 1933. szeptember 25-i 220. számában az 1106. számú királyi rendelettel kihirdetett megállapodásokat jóváhagyó törvény – decret-lege nr. 1.106. Lege de a ratifica și a face să se execute următoarele Convențiuni, Acorduri și Precese-verbale. 1. Convențiunea relativă la reglementarea școlilor primare minoritare în Banat.

2474 Bethlen György felszólalása a válaszfelirati vitában (1934. február 24.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 438.

2475 BOIA (2016) i. m. 73–74.

2476 ROMSICS (2020b) i. m. 254–255., 290.

4.6. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem mint a nemzetiségi jog nemzetközi színtere és a romániai magyarság

4.6.1. Alapvetések

A filozófiai, politikai és jogi gondolkodást évszázadok óta foglalkoztatta egy olyan univerzális szervezet megalapítása, amely az államok közötti együttműködés, a nemzetközi béke és biztonság letéteményese és fóruma lehet, és amely szervezet az Amerikai Egyesült Államok kezdeményezésre, a wilsoni pontok XIV. pontja alapján a Nemzetek Szövetségének megalapítása által az I. világháborút követően részben valóssá vált.²⁴⁷⁷ A *Nemzetek Szövetsége*, amelynek Egyezségokmánya a békeszerződések részét képezte, az *univerzalitás* igényével lépett fel, azonban a szervezetnek még a kezdeményező Amerikai Egyesült Államok sem vált tagjává több más állam mellett, valamint maga a *kilépés lehetősége* is az univerzalitás megvalósulása ellen hatott.²⁴⁷⁸ A *Nemzetek Szövetsége nemzetközi szervezatként elsősorban politikai*²⁴⁷⁹ és *nem jogi kereteket* biztosított a tagjai közötti vitás kérdések rendezésére, így értelemszerűen a *kisebbségvédelem kérdése is döntően politikai jellegű megoldásokat eredményezett*,²⁴⁸⁰ ennek ellenére a szervezet megalapítása kiemelkedő jelentőségű a nemzetközi jog és kisebbségvédelem területén egyaránt. A Párizs környéki békerendszer és a Nemzetek Szövetsége ugyanis *ténylegesen áttörte a korábbi állami szuverenitás abszolút felfogását, és működése örökségként a kisebbségi jogok alapvető individualista aspektusban értelmezett, formális jogegyenlőségen alapuló felfogása végleg meghaladottá vált.*

Az I. világháborút lezáró nemzetközi szerződések által felállított Nemzetek Szövetsége központi szerepén alapuló kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszerét²⁴⁸¹ Magyarország tekintetében a trianoni békeszerződés 60. cikke, Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikke rögzítette, amely rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségekként a Nemzetek Szövetségének védelme alatt állva kizárólag a Nemzetek Szövetsége Tanácsa többségének hozzájárulásával voltak megváltoztathatók.²⁴⁸² E körben a Szövetséges és Társult Főhatalmak a szerződésekben kötelezték magukat, hogy nem tagadják meg hozzájárulásukat egyetlen olyan módosítástól sem, amelyet a Nemzetek Szövetsége Tanácsának többsége megfelelő formában elfogadott.

2477 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 62.; TEGHZE i. m. 323–326.; ZEIDLER (2001) i. m. 38–39.

2478 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 62–64.; TEGHZE i. m. 326–329.

2479 ROMSICS (2020b) i. m. 213.; TEGHZE i. m. 357–358.

2480 BALOGH ARTHUR: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18. 409–419.

2481 ZEIDLER (2001) i. m. 37–38.

2482 GAFTOESCU i. m. 118–120.; SHAW i. m. 262.

A rendelkezések ebben a formában kettős védelmet jelentenek, egyrészt a Nemzetek Szövetségének ellenőrzését, másrészt az alaptörvényül elismert rendelkezések módosításának fenti korlátját.²⁴⁸³ A szerződésben a kötelezett államok hozzájárultak ahhoz, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa minden egyes tagjának meg legyen az a joga, hogy a Tanács figyelmét a szerződéses kötelezettségek valamelyikének megsértésére vagy megsértésének veszélyére felhívja, és hogy a Tanács oly módon járhasson el és oly utasításokat adhasson, amelyek az adott esetben alkalmasaknak és hathatósaknak mutatkoznak. Ez a rendelkezés döntően politikai és államérdekeknek alárendelt,²⁴⁸⁴ tehát elsősorban nem jogi, hanem politika intézkedéseket vont maga után, megelőlegezve a kisebbségvédelmi rendszer fogyatékosságait, annak kevésbé hatékony és kiszámítható működését. A politikai megoldások annak ellenére domináltak, hogy a kisebbségvédelmi rendszerben érvényesített jogi, illetve ténykérdések tekintetében lévő véleménykülönbségek a Nemzetek Szövetségéről szóló Egyezségokmány 14. cikke értelmében nemzetközi jellegű vitának voltak tekintendők, és ezáltal adott esetben a Nemzetközi Állandó Bíróság elé voltak terjeszthetők.²⁴⁸⁵ A fentiekben túl lehetőség nyílt egyes esetekben természetes személyek Nemzetközi Bíróság előtti perindítására az érintett államokkal szemben,²⁴⁸⁶ amelynek szintén lehettek kisebbségi jogi aspektusai, ugyanakkor ezen kérdést alapvetően az értekezés nem vizsgálja.

A kisebbségvédelmi rendszer fenti biztosítékainak elégtelenségét, illetve alapvető politikai jellegét bizonyítja a 4.5. fejezetben és alfejezeteiben bemutatott rendelkezések összessége, amelyek a nemzetközi kötelezettségekből fakadó jogalkotás *contra legem* jellegét tárták fel Románia esetében. Tekintettel arra, hogy a nemzetközi kötelezettségek nyílt megsértésének jogkövetkezményei nem kerültek alkalmazásra, a *román jog* változatlanul az 1878 óta alkalmazott alapokon nyugodott, azaz csak *formálisan* és részben *teljesítette a nemzetközi kötelezettségeket*, de azokat a végrehajtás során végső soron negligálta, majd kezdetben a bírói gyakorlatban, később fokozatosan a jogalkotás szintjén is nyíltan megtagadta, *amely folyamatot az 1938. évi Alkotmány már alkotmányos szinten szentesített*.

A jelen részben ennek megfelelően az értekezés kereteit szét nem feszítő módon kerül bemutatásra a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi eljárása, továbbá a romániai magyar kisebbséget érintő eljárások kerülnek röviden bemutatásra.

2483 BÚZA (1930) i. m. 142–144.

2484 MATEIU i. m. 30–31.

2485 NEGULESCU i. m. 147.

2486 SHAW i. m. 224.

4.6.2. A Nemzetek Szövetsége védelme alatt álló kisebbségvédelem

A békeszerződések, illetve a kisebbségvédelmi szerződések megfogalmazásakor az eljárási rendszer kiépítése még nem történt meg,²⁴⁸⁷ ahogyan nem került tisztázásra a kisebbség fogalma,²⁴⁸⁸ illetve a kisebbségek jogalanyiségének kérdése sem.²⁴⁸⁹ A nemzetközi szerződések a kisebbségeket etnikai, illetve faji, vallási és nyelvi kisebbségekként különböztették meg az adott állam többségi lakosságától, bizonyos jogok tekintetében pedig az állampolgárság feltételét is támasztották. Valamennyi jog döntően individualista alapállású volt a szükségképpen kollektív módon gyakorolható jogok kivételével, és az értekezés tárgyát illetően a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkét leszámítva önkormányzati jogokról, illetve a kisebbségek kollektív jogalanyiságáról nem rendelkeztek.

A fentiek eredményeként a *kisebbségek jogalanyiságuk elismerése hiányában a kisebbségvédelmi eljárásokban nem minősültek alanyoknak*,²⁴⁹⁰ félnek, *nem illették meg az e minőségből fakadó jogok, azaz az eljárás és a nemzetközi jog a kisebbségeket az eljárás tárgyának, esetleg kedvezményezettjének tekintette.*²⁴⁹¹ A nemzetközi szerződésekben fentebb leírt garanciarendszer a tételes eljárásjogi rendelkezések hiányával, illetve a Tanács hathatós és alkalmas intézkedéseinek rögzítésével megelőlegezte a politikai eljárások dominanciáját, a kisebbségi jogalanyiség el nem ismerése pedig *pontosan azokat fosztotta meg a védelem tárgyát képező panaszai előadásától, bizonyításától, perképességüktől, akiknek jogvédelmét voltak hivatottak biztosítani.* Ennek megfelelően a kisebbségek panaszai legfeljebb információs jellegűek lehettek az eljárásokban, amely államok közötti jogvita így nem a kisebbségek nevében, hanem a kisebbségek érdekében folyt le.²⁴⁹² A kisebbségek jogalanyiségének és perképességének elismerésére mint a hatékony kisebbségvédelem alapfeltételének megteremtésére, továbbá a politikai jelleg helyetti klasszikus bírósági eljárások mintája szerinti eljárásrend bevezetésére annak ellenére nem került sor, hogy azt többen is szorgalmazták.²⁴⁹³

A kisebbségvédelem eljárásrendje az úgynevezett Tittoni-jelentés²⁴⁹⁴ alapján épült ki,²⁴⁹⁵ és Tommaso Tittoni olasz diplomata nevéhez fűződik, aki *rapporteurként* terjesztette elő

2487 GALÁNTAI i. m. 128–130., 140.

2488 BALOGH (1940) i. m. 158–160.; TEGHZE i. m. 235–236.

2489 AJTAY i. m. 221., 225.; GAFTOESCU i. m. 154.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 111–112.

2490 AJTAY i. m. 221.; GAJZÁGÓ (1942) i. m. 243.

2491 BALOGH (1928) i. m. 101–103.

2492 AJTAY i. m. 225.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 116–117.; SZÁSZ (1931) i. m. 230–231.

2493 BALOGH (1928) i. m. 318–319.; BÚZA (1930) i. m. 411–429.; SZÁSZ (1931) i. m. 231–234.

2494 Tittoni – a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által 1920. október 22-én jóváhagyott – jelentése. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 213–216.

2495 ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12. 450–453.; BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/19. 446–447.; GYÖRGY (2006) i. m. 203.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 117–119.

javaslatát a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi panasz eljárás szerződésben foglalt érvényesítése érdekében. A Tittoni-jelentést a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1920. október 22-i ülésén fogadta el,²⁴⁹⁶ amely az eljárásrend szabályozása mellett megteremtette a Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárásának tényleges jogalapját is, tekintettel arra, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárási jogosultságát a kisebbségvédelem tárgyában csak szerződések tartalmazták, és nem a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya.²⁴⁹⁷ A határozathozatal megelőző vitákban elhangzottak a Nemzetek Szövetségének Tanácsa *quasi* vádlói helyzetét hangsúlyozták, így felmerült a szerződésekben foglalt hatáskör visszautasításának lehetősége, azonban a kisebbségvédelmi szerződések elfogadási nehézségeinek tanulása végül a hatáskör elfogadására sarkallták a döntéshozókat.²⁴⁹⁸

A szerződések alapvetően három feladatot értettek a Nemzetek Szövetsége védelme alatt, elsőként az állandó ellenőrzést, másodikként a közbelépést szerződésszegés vagy annak veszélye esetén, végezetül a Nemzetek Szövetségének tagjainak fenntartott jogot a szerződésszegés vagy annak veszélyének jelzésére, amely jog gyakorlására maguk a kisebbségek, illetve más államok is felhívhatták a tagok figyelmét, amely figyelemfelhívás azonban nem keletkeztetett eljárási kötelezettséget.²⁴⁹⁹ Az ellenőrzés tekintetében semmilyen állandó szervezetrendszer nem került felállításra,²⁵⁰⁰ ez a jog mindvégig a politika síkján maradt. Ennek megfelelően a konkrét panaszok mint potenciális szerződésszegések, illetve arra irányuló veszélyek kerültek az eljárásrend fókuszpontjába oly módon, hogy gyakorlatilag valamennyi panasznak el kellett jutnia a Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárást megindítani jogosult tagjaihoz. A benyújtott panaszok mindenféle kommentár és észrevétel nélkül továbbításra kerültek a főtitkár által a Nemzetek Szövetségének Tanácsa tagjaihoz, akiknek diszkrecionális joga volt az eljárás megindítása, azaz önmagában véve a panaszok továbbítása joghatással nem bírt.²⁵⁰¹

A politikai feszültségek enyhítése érdekében, azaz a Nemzetek Szövetségének Tanácsa *quasi* vádlói szerepkörét árnyalni hivatottan kerültek felállításra az úgynevezett *ad hoc* *hármás bizottságok*,²⁵⁰² amelyek mintegy megosztották az eljárás politikai felelősségét annak tagjai között. Az *ad hoc* *hármás bizottságok* ugyanakkor tényleges eljárási kötelezettséget teremtettek meg a bepanaszolt állam véleményének beszerzésével, illetve az ezen államra telepített utolsó szó jogával végül *quasi* *kontradiktórius* elemeket is vittek az eljárásrendbe.²⁵⁰³

2496 BALOGH (1928) i. m. 247–248.; GALÁNTAI i. m. 140–143.

2497 BÚZA (1930) i. m. 153.; TEGHZE i. m. 338.

2498 BÚZA (1930) i. m. 153–155.

2499 AJTAY i. m. 222–223.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 117–118.

2500 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 118.

2501 GALÁNTAI i. m. 145–148.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 118–119.

2502 GAJZÁGÓ (1942) i. m. 243.

2503 BÚZA (1930) i. m. 161.

A részletszabályok további pontosításokat nyertek a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1921. június 27-i ülésén elfogadott határozatával,²⁵⁰⁴ amelyet követően bevezetésre került, hogy a panaszok a Nemzetek Szövetségének Tanácsa vagy a Nemzetek Szövetsége bármely tagjához továbbításra kerülését megelőzően, az érintett államok három héten belül kötelesek voltak közölni a főtítkárral, hogy a panaszra észrevételt kívánnak-e tenni, és csak válasz vagy észrevételtétel hiányában kerülhetett a panasz az általános szabály szerint továbbításra. Amennyiben az érintett állam élni kívánt az észrevételezés jogával, azt két hónapon belül tehetette meg, így a panasz ezen észrevételekkel került továbbításra a Nemzetek Szövetsége tagjai részére.²⁵⁰⁵

Az eljárási szabályok további pontosítást nyertek az 1922. szeptember 21-én elfogadott Nemzetek Szövetsége közgyűlési határozataival, amelyek bár fenntartották a Nemzetek Szövetségének Tanácsa közvetlen cselekvési jogát, *de a kisebbségek számára kötelezettségként írták elő az államukkal szembeni lojális magatartást. Az előírás a szerződések szövegével ellentétes tartalmat hordozott magában, elvégre a panasz essentialis eleme az állammal szembeni igényérvényesítés.*²⁵⁰⁶

A panaszeljárás finomításának következő állomása a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1923. szeptember 5-i határozata volt,²⁵⁰⁷ amely a panaszok tartalmi és formai kelletkei tekintetében előírta, hogy azoknak a kisebbségek védelmével kellett foglalkozniuk, a kérelem nem terjedhetett ki a kisebbség és az érintett állam közötti politikai kapcsolat megszakítására, az nem lehetett *anonim*, illetve kétséges forrású, sértő megfogalmazású, végezetül *quasi res iudicata* jelleget sem hordozhatott magában, azaz nem tartalmazhatott olyan adatokat, tényeket, amelyek egy korábbi kérvény tárgyául szolgáltak.²⁵⁰⁸ A kérvény elfogadhatósága tekintetében az államok ellenvetéseket tehettek, amely esetben a főtítkár a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé terjesztette a kérdést, az érintett állam az eljárás kérdésének a Nemzetek Szövetségének Tanácsa napirendjére tűzését is kérhette.²⁵⁰⁹ E körben hangsúlyozni szükséges, hogy az eljárásrend pontosításának időszakában jelentős politikai nyomás volt annak érdekében, hogy a kérvények kizárólag az érintett állam útján legyenek előterjeszthetők, amely azonban a panaszeljárás lényegi akadályaként nem került elfogadásra.²⁵¹⁰ A panaszjog mint szerződésekben rögzített jog egyebekben természetétől

2504 A Tanács 1921. június 27-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 217–218.

2505 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 120–121.

2506 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 121–122.

2507 A Tanács 1923. szeptember 5-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 218–219.

2508 BÚZA (1930) i. m. 169.; GALÁNTAI i. m. 144–145.

2509 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 123.

2510 BÚZA (1930) i. m. 166.

fogva nem lehetett jogtalan beavatkozás, az a Nemzetek Szövetségének Tanácsának tagjainak címzett információként bárki által benyújtható volt és az is maradt.²⁵¹¹ Egyebekben további pontosítást nyert a panaszok megismerésének és továbbításának módja, az észrevételezés határidejének meghosszabbításának lehetősége. A nem tagállamok kérvényeit és a bepanaszolt állam észrevételeit csak a Nemzetek Szövetségének Tanácsa tagjai ismerhették meg, amennyiben a bepanaszolt állam másképpen nem kívánta. A hármas bizottságok hatásköre egyértelmű meghatározást nyert, eljárásuk célja annak tisztázása, hogy szükséges-e a Nemzetek Szövetségének Tanácsának vagy annak valamely tagjának a felhívása a kötelezettségek megsértése vagy annak veszélye okán.²⁵¹² Ennek eredményeként a hármas bizottságok *quasi* a nemzetközi kisebbségvédelem első fórumává váltak,²⁵¹³ így indokolt volt egyes összeférhetlenségi szabályok megalkotása is. A hármas bizottság tagja nem lehetett ennek megfelelően annak az államnak a képviselője, amelynek az adott panasz eljárásban érintett kisebbséghez tartozó egyének az állampolgárai, a kisebbséghez tartozó egyének államával szomszédos állam, valamint olyan állam képviselője, amelynek többsége a kérdéses kisebbséggel azonos.²⁵¹⁴ Az összeférhetlenségi szabályok kidolgozója Brazília képviselője, Afrânio de Mello-Franco volt, aki egyebekben a kisebbségvédelmi rendszerben asszimilációs politikai célt látott, és azt akként is értelmezte.²⁵¹⁵ A kisebbségvédelmi rendszer ilyen értelmezése egyrészt a nemzetközi jog szabályai szerint nem autentikus, az nem féltől származó értelmezés, másrészt figyelmen kívül hagyta azt a ténytet, hogy a szerződések célja az önrendelkezési joggal és az új államkeretekkel állt kapcsolatban, magában hordozva a vesztesek egyfajta kompenzációját is a tényleges állam előtti jogegyenlőség megteremtése érdekében.²⁵¹⁶ *A kisebbségvédelmi szerződések és intézményrendszer esetében az asszimilációs cél tehát nem igazolható, ellenkezőleg, azok valós és legfőbb célja alapvetően az erőszakos asszimiláció megakadályozása volt.*²⁵¹⁷

A fentieket összegezve a panasz eljárás felépítése oly módon foglalható össze, hogy a panasz a Nemzetek Szövetsége Főtitkárságához kerülhetett benyújtásra, amely döntött az elfogadhatóság kérdésében. Amennyiben a panasz befogadásra került, úgy azt közölték a bepanaszolt állammal, amely állam ellenvetést, észrevételt tehetett, amely esetben a panasz a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elnöke elé került. Ebben az esetben a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elnöke a kérdést – adott esetben két másik tanácstaggal együtt – el-

2511 BÚZA (1930) i. m. 189.

2512 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 123.

2513 BÚZA (1930) i. m. 190

2514 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 123–124.

2515 BALOGH Arthur: Kisebbségi védelem és asszimiláció. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/2. 47–50.; BÁRDI (2013) i. m. 260.; BÚZA (1930) i. m. 200–201.; GAFTOESCU i. m. 151.; SOFRONIE i. m. 25–26.

2516 BÚZA (1930) i. m. 204–206.

2517 KÉSMÁRKI i. m. 125–126.

döntötte, vagy a bepanaszolt állam indítványára a Nemzetek Szövetsége Tanácsának napi-rendjére tűzte.²⁵¹⁸

Amennyiben a panasz elfogadhatónak minősült, a bepanaszolt állam három héten belül tehetett nyilatkozatot észrevételezési joga gyakorlása tárgyában,²⁵¹⁹ amelyet követően két hónapon belül tehetette meg érdemi megjegyzéseit, amely határidő indokolt esetben meghosszabbítható volt.

Ezt követően a panasz és az észrevételek együttesen kerültek közlésre a Nemzetek Szövetsége Tanácsa tagjaival, míg a Nemzetek Szövetsége többi tagja csak külön kérés esetén kaphatta meg ezen információkat.²⁵²⁰ Következő lépésként a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elnöke felkérte a Tanács két másik tagját a panasz kivizsgálására, megalakítva az *ad hoc* *hármás bizottságot*. Amennyiben a hármás bizottság vagy a Nemzetek Szövetségének bármely más tagja úgy ítélte meg, felhívhatta a panaszra a Nemzetek Szövetsége Tanácsa figyelmét, kérhette annak napirendre tűzését, amely esetben egyhangú döntést kellett hozni a szerződések megsértésének vagy a megsértés veszélyének kérdésében, illetve adott esetben a jogsérelem megszüntetése iránt a megfelelő, de közelebről nem definiált, a szerződések szerint szükséges, alkalmas és hathatós intézkedéseket kellett foganatosítani.²⁵²¹

*Az eljárásrend nem tartalmazott klasszikus bizonyítási eljárásra vonatkozó szabályokat, így nagyfokú diszkréció érvényesült az adatok beszerzése, a felek meghallgatása, a beadványok lehetősége és a helyszíni vizsgálat tekintetében.*²⁵²² A Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárása során döntően az érdekelt államtól további felvilágosításokat kért, megbízta az előadót, a főtítkárságot vagy egy bizottságot, hogy az érdekelt állammal közvetlenül tárgyaljon, adott esetben különleges jogász bizottságot állított fel és küldött ki az ügy megvizsgálására. Az eljárás a bepanaszolt állam képviselőjének nyilatkozattételi jogát favorizálta, és az érdekelt államok közvetlen tárgyaláshoz való jogát elismerve saját eljárását felfüggesztette, esetlegesen helyszíni vizsgálatot rendelt el, valamint az Állandó Nemzetközi Bíróságtól véleményt kért.²⁵²³

A panasz eljárás eredményét tekintve, amennyiben a jogsértés vagy annak veszélye egyhangúlag megállapítást nyert a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által, azaz a panaszt politikai, illetve tárgyalásos úton nem sikerült rendezni, úgy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa határozatot volt köteles hozni. A határozathozatal során a Nemzetek Szövetségének Tanácsa szabad volt, olyan utasításokat adhatott, amelyek az adott esetben alkalmasnak és hathatósaknak bizonyulhattak, ugyanakkor köteles volt érdemi határozatot hozni, azaz nem lehetett egyszerűen

2518 AJTAY i. m. 222–223.; BÚZA (1930) i. m. 174–175.

2519 BÚZA (1930) i. m. 160.

2520 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 126.

2521 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 126–127.

2522 BÚZA (1930) i. m. 197–198.

2523 BÚZA (1930) i. m. 198.

*napirendre térni a panasz felett.*²⁵²⁴ A Nemzetek Szövetségének Tanácsa ennek megfelelően a szerződések szerint határozatában utasíthatta, gyakorlatilag felkérhette a bepanaszolt államot a kisebbségekre sérelmes jogszabályokat illetően azok lehető legrövidebb időn belüli megváltoztatására vagy hatályon kívül helyezésére, *azonban effektív szankciórendszer – egyetlen tényleges szankció a Nemzetek Szövetségéből való kizárás volt*²⁵²⁵ – és *végrehajtás hiányában döntően félhivatalos módon kért tájékoztatást az érintett államtól a panasz rendezésének módjáról, és amennyiben az elfogadható volt, úgy azt elfogadta.*²⁵²⁶ A megfelelő végrehajtás hiányában azonban legfeljebb a közvélemény erejében lehetett bízni.²⁵²⁷ A Nemzetek Szövetsége Tanácsának egyebekben jogában állt az Állandó Nemzetközi Bíróságtól csak jogi véleményt kérni,²⁵²⁸ amelynek nem volt jogi kötőereje, de a testület tekintélyével és a közvéleménnyel együtt érdemben befolyásolhatta a végleges álláspont kialakítását.²⁵²⁹

Az eljárásrendet az 1929. június 13-án elfogadott határozat²⁵³⁰ alapján oly módon módosították, hogy amennyiben egy panaszt el nem fogadhatónak ítélt meg a Főtitkárság, erről a kérvényezőt az elfogadhatóságról való tájékoztatással együtt értesítenie kellett azzal, hogy formai okokból az elutasítás alapvetően nem volt lehetséges, illetve a hármas bizottságok helyett kivételesen ötös bizottságok is lehettek.²⁵³¹ Változott a kérvényekre vonatkozó közlési rendszer is, a vizsgálat eredményét felvilágosító levélben közölték a Nemzetek Szövetsége Tanácsa tagjaival, és a főtitkár az ügyre vonatkozó dokumentumokat a tanács tagok rendelkezésére bocsájtotta kérés esetén, emellett a főtitkár évente jelentést készített különböző kisebbségi bizottságoknak a Tanács tagjaihoz intézett leveleiről. E körben pontosításra került a kisebbségi bizottságok vizsgálatai nyilvánosságra hozatalának szabályai, amely nyilvánosságot az érdekelt államok hozzájárulásához kötötték a korábbi teljes kizárás elvét elvetve.²⁵³² Ezt követően évi jelentéseket készítettek a kisebbségi kérvényekről, azok számáról, az elfogadások és elutasítások mértékéről, a vizsgálatok részleteiről, a befejezett ügyekről.²⁵³³

A kisebbségvédelem nemzetközi eljárásrendjéről összegezve megállapítható, hogy mivel az érintett kisebbség ügyfélminősége, perképesége nem került elismerésre, nem érvényesült a fegyverek egyenlőségének elve, az eljárások az Állandó Nemzetközi Bíróságok előtti eljárások ritka

2524 BÚZA (1930) i. m. 198.

2525 HEGEDŰS Nándor: A kisebbségek és a diktatúra. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/19. 696–697.; TEGHZE i. m. 331., 336.

2526 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 127.

2527 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 128.

2528 AJTAY i. m. 224.; BÚZA (1930) i. m. 197–198.

2529 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 128.

2530 A Tanács 1929. június 13-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 221–223.

2531 BÚZA (1930) i. m. 181–182.

2532 BÚZA (1930) i. m. 191.

2533 BÚZA (1930) i. m. 181–182.

*kivételétől eltekintve nem jogi természetűek, hanem politikai jellegűek maradtak, nélkülözve a klasszikus jogi eljárások elemeit, elveit.*²⁵³⁴ A politikai eljárások helyetti jogi eljárások megteremtésére a kisebbségek perképességével és nemzetközi jogalanyiságuk elismerésével a korabeli szakirodalom,²⁵³⁵ illetve – érdemi visszhang nélkül – a magyar kormány is többször felhívta a figyelmet.

A Nemzetek Szövetsége mint a Párizs környéki békerendszer eredménye és annak biztosításának intézménye szükségképpen ezen békerendszer tartósságához volt kötött. A Párizs környéki békerendszer válsága és szétesése a Nemzetek Szövetségének válságát és *de facto* szétesését jelentette, amelynek szimbolikus kezdetét a nemzetszocialisták németországi hatalomra kerülése és Németország e szervezetből való kilépése jelentette.²⁵³⁶ Hamarosan Lengyelország szorgalmazta korábbi konzekvens javaslataival egyezően egy általános kisebbségvédelmi rendszer kiépítését, amelynek megalkotásáig a lengyel állam megszüntette együttműködését a szervezettel kisebbségvédelmi téren 1934. szeptember 13-án,²⁵³⁷ majd Románia jelentette be 1935-ben, hogy nem tesz észrevételt a panaszokhoz, és nem vesz részt a hármas bizottságok munkájában. Románia 1937-ben visszatért a kisebbségvédelmi rendszerhez, amely akkor közvetlenül a II. világháború előtt érdemi jelentőségét veszítette,²⁵³⁸ és hamarosan ki is lépett a Nemzetek Szövetségéből.²⁵³⁹

A II. bécsi döntést követően a román–magyar relációban a Nemzetek Szövetsége helyett kisebbségvédelmi kérdésekben a 4.5.6. alfejezetben említett német–olasz katonai bizottságok jártak el, majd általánosságban a két ország viszonyát az úgynevezett Hencke–Roggeri német–olasz különbizottság próbálta rendezni.²⁵⁴⁰

*A fentiekől függetlenül a Nemzetek Szövetsége, amelynek tekintélye a kezdeti időszakban rendkívüli volt,*²⁵⁴¹ *illetve az alá rendelt kisebbségvédelem közel két évtizedig pusztá tényle és fennállása okán egyes esetekben konkrét eredményekre vezetett, és jogalkotási aktusokat indukált a kisebbségvédelem területén,*²⁵⁴² *ténylegesen visszafogta bizonyos esetekben a nemzetállami eszme túlkapásait.* A nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer és a nemzetközi közvélemény együttes hatása egyes esetekben tényleges jogorvoslatot jelentett, és a jogegyenlőség megvalósítását szolgálta, annak ellenére, hogy általános és univerzális kisebbségvédelmi rendszer azóta sem került felállításra.

2534 MATEIU i. m. 30–31.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 140.

2535 BALOGH (1928) i. m. 318–319.

2536 GALÁNTAI i. m. 165.

2537 GALÁNTAI i. m. 165–166.; SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 137.

2538 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 138.

2539 JAKABFFY Elemér: Románia kilépéséhez. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/14. 313–314.

2540 L. BALOGH (2013) i. m. 234–244.

2541 BÁNFFY i. m. 350–351.

2542 GYURGYÁK (2007) i. m. 363–364.; ROMSICS (2018b) i. m. 322.

A *partialis* kisebbségvédelmi rendszer csődje okán a nemzetközi jog végül az emberi jogok egyetemes védelmére helyezte hangsúlyát,²⁵⁴³ meghatározva a II. világháborúban a szövetségesek egyik háborús célját. A kisebbségvédelem mint az emberek egy csoportjának védelme helyett így az egész emberiség védelme lett a nemzetközi jog alapja és a felállítandó Egyesült Nemzetek Szervezetének fundamentuma.²⁵⁴⁴

4.6.3. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem és a romániai magyarság

A Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezett kisebbségvédelem egy nemzetközi jellegű petíciós joggal egészítette ki a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikke alapján az 1866. évi Alkotmány 28. cikkében és az 1923. évi Alkotmány 30., 53., és 107. cikkeiben rögzített román állampolgárokat megillető kérvényezési jogot,²⁵⁴⁵ amelyet az 1938. évi Alkotmány jóval szűkebb keretek között a 25. cikkben szintén elismert. A petíciós jog különös nemzetközi jogi korlátjaként sem egyének, sem kisebbségi közösségek nem lehettek a panasz eljárás felei, továbbá annak érvényesítési feltétele az állampolgárság volt. Következésképpen az állampolgársági kérdés végleges rendezéséig a panaszjog érvényesítése tényleges akadályokba ütközött, és nem volt gyakorolható, illetve mindezek mellett valamennyi román alkotmány a kérvényezés jogát a közösségek nevében az alkotmányban rögzített szervezeteknek tartotta fenn.

A jogi korlátok mellett politikai korlátként emelhető ki, hogy a petíciós jog gyakorlását a kisebbségek részéről joggal való visszaélésként²⁵⁴⁶ és az államhűség elleni támadásként értékelték Romániában.²⁵⁴⁷ A kérvényezés jogát ezen a politikai alapon a román állam akként is tovább kívánta szűkíteni, hogy a II. Károly Büntető Törvénykönyv 215. cikkének második bekezdésében egy évtől három évig terjedhető fogházzal, valamint 5000-tól 20 000 lejig terjedő pénzbüntetéssel és politikai jogainak egy évtől öt évig terjedhető felfüggesztésével rendelte büntetni azt, aki külföldön valótlan, célzatos vagy túlzott híreket terjeszt, amelyek a román államnak vagy a román nemzetnek becsületét érintették vagy érdekeit sértették. A cselekmény sajtó útján súlyosabb büntetés alá esett azzal, hogy a valóság bizonyítását kizárták. A román tör-

2543 KOVÁCS (2003) i. m. 302–308.

2544 SZALAYNÉ SÁNDOR i. m. 146–147.

2545 ALEXIANU i. m. 203–211.

2546 RUDESCU, Corneliu Alex: *Abuzul de drept în materie de plângeri minoritare si apărarea prestigiului extern al Statului*. București, Imprimeria Penit. „Văcărești”, 1931. 1–27.

2547 A tétel legeufémikusabb megfogalmazását Ion Gheorghe Duca külügyminiszter, később merénylet áldozatává vált miniszterelnök az alábbiakban foglalta össze: „Higyjék el, Bukarest közelebb van önökhöz, mint Genf és Bukarestben mindig többet el tudnak érni, mint a Nemzetek Szövetségénél. A kormány meghallgatja a panaszokat és ami különösen őt illeti, az ő ajtajai mindig tárva állanak a romániai magyar kisebbség képviselői előtt.” In: BOROS János: Román politikuskok nyilatkozatai választások idejében. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/1. 11.

vényhozók a tényállás alatt a Nemzetek Szövetsége előtti panaszeljárást is értették, kiüresítve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit,²⁵⁴⁸ és azt csak az Országos Magyar Párt panaszeljárása nyomán módosították.²⁵⁴⁹ Megjegyezni érdemes e körben, hogy hasonló javaslat, igaz, nem büntetőjogi, hanem törvényhozói összeférhetetlenség eseteként megjelent indítványként Magyarországon az 1901. évi XXIV. törvénycikk²⁵⁵⁰ főrendiházi vitájában,²⁵⁵¹ amelyet azonban elvetettek.²⁵⁵²

A panaszeljárások tárgyalását megelőzően röviden ki kell térni az I. világháború európai hadviselői 1922. április 10. és május 19. között genovai európai gazdasági és pénzügyi konferenciájára, ahol Magyarország jegyzékben adta elő a vele szomszédos államokban élő kisebbségek helyzetét²⁵⁵³ mint állandó elégedetlenségi és feszültségi forrást, különösen a szabadságjogok és gazdasági jogok megsértésének okán, amelyhez hasonló előterjesztést tett a bolgár miniszterelnök is.²⁵⁵⁴ A magyar előterjesztés szerint a kisebbségvédelmi szerződések formai betartásán túli az azok szellemében való eljárás is szükséges az utódállamok részéről. A fenti diplomáciai lépés mellett Magyarország a Szovjetunióval folytatott eredményes tárgyalásokat, illetve egyéb államokkal is eszközölt kétoldalú találkozót a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés érdekében.²⁵⁵⁵ Figyelemmel a békeszerződések és a kisebbségvédelmi szerződések rendelkezéseire, amelyek a kisebbségvédelmet a Nemzetek Szövetségére bízta, az előterjesztéseket a konferencia átette a Nemzetek Szövetsége Tanácsához, amelynek 1922. július 20-i ülése azt érdemben nem tárgyalta azzal az indokkal, hogy az előterjesztésekben foglaltak túl általánosak.²⁵⁵⁶ Ezt követően általános jellegű panaszok helyett konkrét ügyek kerültek a Nemzetek Szövetsége elé annak az előzetes rögzítésével, hogy a román diplomácia a román alkotmányjog fent ismertetett nemzetállami alapállását képviselte valamennyi eljárás során.

A panaszeljárás korlátai és nehézségei ellenére a vizsgált korszakban a romániai magyarsággal kapcsolatban negyvenhét panasz került benyújtásra.²⁵⁵⁷ A romániai magyar kisebbséget illetően egyéni panaszok, egyházak részéről, illetve az Országos Magyar Párt részéről benyújtott panaszok kerültek a Nemzetek Szövetsége elé,²⁵⁵⁸ amelyek mellett a *General Pres-*

2548 NAGY (1944) i. m. 147.

2549 MIKÓ (1941) i. m. 186–187., 306., 308.

2550 1901. évi XXIV. törvény-cikk az összeférhetetlenségről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1901. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1902. 133–140.

2551 FN-1896-V. 161–163.

2552 MIKÓ (1944) i. m. 262.

2553 CSAPODY i. m. 102–104.; MIKÓ (1941) i. m. 304.

2554 BÚZA (1930) i. m. 339–340.

2555 BÁNFFY i. m. 323–336.

2556 BÚZA (1930) i. m. 340.

2557 BÁRDI (2016b) i. m. 478–480.; MIKÓ (1941) i. m. 303.; ROMSICS (2018b) i. m. 322.; SZENCZEI i. m. 145.

2558 BÁRDI (2016b) i. m. 480–481.; GYÖRGY (2006) i. m. 203–210.; MIKÓ (1941) i. m. 304–306.

bytarian Alliance, az amerikai unitárius bizottság,²⁵⁵⁹ különböző magyarországi civil-²⁵⁶⁰ és egyházi szervezetek és a magyar kormány is élt panasszal.²⁵⁶¹

A panaszok tárgyai meglehetősen sokrétűek voltak, rávilágítva a kisebbségi sors valamennyi aspektusára, így szerepelt köztük általános jellegű, személyi és vagyónbiztonsági kérdésekkel kapcsolatos, állampolgársági kérdéseket tartalmazó, egyházi, oktatási tárgyú, nyelvhasználati sérelmeket tárgyaló, értve alatta lapbetiltással és nyelvvizsgákkal kapcsolatos, elbocsátásokat eredményező sérelmeket tartalmazó, valamint az etnikai arányszám bevezetésével kapcsolatos panaszokat, amelyek mellett egyes törvényekkel, különösen az idézett földreform tárgyával kapcsolatos panaszokat, eljárásokat kell kiemelni.²⁵⁶² A benyújtott panaszok több mint fele, 28 panasz vagy elutasításra került, vagy nem eredményezett érdemi elintézés, 19 panasz esetében állapítható meg valamilyen, a kisebbség számára kedvező elintézés, valamennyi esetben politikai kompromisszum útján.²⁵⁶³

A civil- és egyházi szervezetek általános beadványain túl²⁵⁶⁴ a magyar kormány elsőként az alkotmányos jelentőségűnek ítélt földreformmal kapcsolatosan intézett beadványokat 1920 és 1921 között,²⁵⁶⁵ amelyeket kiegészített a kisebbségi szerződések sérelmeivel és oktatási kérdésekkel foglalkozó beadványokkal.²⁵⁶⁶ A romániai földreform eredői az Ókirályságban meg nem oldott agrárkérdésre, az az alapján 1888-ban, illetve 1907-ben kitört lázadásokra vezethető vissza.²⁵⁶⁷ A különös jelentőségű társadalmi kérdést és feszültséget a román állam az I. világháborút követően *partialis* jellegű jogszabályokkal oldotta meg, amelyek az államterület különböző részein különböző mértékű kisajátításokra adtak lehetőséget, és ezen jog-

2559 A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 245., 250.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 255–257.; JAKABFFY Elemér: Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásban. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21. 807.

2560 A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 248–251.

2561 MIKÓ Imre: A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24. 581–587.; A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 246–248.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 235–257.; BÁRDI (2016b) i. m. 480–481.; MIKÓ (1941) i. m. 303–304.

2562 BÁRDI (2016b) i. m. 480–481.; MIKÓ (1941) i. m. 307.; ZEIDLER (2001) i. m. 66–67.

2563 BÁRDI (2016b) i. m. 485.; MIKÓ (1941) i. m. 307–308.; SZENCZEI i. m. 145.

2564 Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 241–249., 253–255.; PÁL-ANTAL (2003) i. m. 281.

2565 BÁNFFY i. m. 379–387.; BÁRDI (2016b) i. m. 480.; DURANDIN i. m. 237.

2566 Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249–252.; MIKÓ (1941) i. m. 303–304.

2567 BOTOS János: A brătianizmus. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3. 92; BÍRÓ (2002) i. m. 43–45.; DJUVARA (2010) i. m. 259–262.; RAFFAY i. m. 62–65.; SZENCZEI i. m. 90–98.

szabályokat alkotmányos jelentőségűnek ítélte meg a korábban ismertettek szerint. A *partialis* jogalkotás mellett, mivel az 1923. évi Alkotmány szerint csak román állampolgárok rendelkezettek földtulajdonnal, idegenek csak annak értékével,²⁵⁶⁸ előrevetítette a lehetséges panaszeljárásokat.

A romániai földreformmal kapcsolatban végül a magyar kormány 1923. március 15-i beadványa került a Nemzetek Szövetsége elé,²⁵⁶⁹ amelynek lényegi elemét a román jogszabályok azon elemei képezték, amelyek szerint a távollévők mezőgazdasági területei teljes egészében kisajátíthatók voltak az 50 holdnál kisebb területek kivételével.²⁵⁷⁰ A panasz jogi alapját az képezte, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződéssel és a trianoni békeszerződéssel egyezően elismerte az állampolgárságra optálás jogát az ingatlan tulajdonjogának megtartása mellett, ennek ellenére a román jog megengedte a távollévők ingatlanainak kisajátítását, amely távollévők alatt kifejezetten azokat értették, akik egy meghatározott időtartam – alapvetően a a román katonai megszállás ideje – alatt voltak távol.²⁵⁷¹ A román katonai megszállás idején jelentős magyar népesség menekült el, és bár a tulajdonjogtól való legitim megfosztás lehetőségeként a kisajátítás intézménye elfogadott, de a kártalanítási összeg a valós érték alig 1%-aként gyakorlatilag vagyonelekobzással ért fel,²⁵⁷² sértve az 1923. évi Alkotmány igazságos kártalanításra vonatkozó alapelvét is. A távollévők meghatározása, a kisajátított területek döntő magyar jellege, a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3. cikke egyértelműen kisebbségvédelmi kérdéssé tette az ügyet, amelyhez újabb szempontot adott, hogy a fentiek szerint Romániában bármilyen jogcímen csak a románok és honosított románok szerezhettek és bírhattak földtulajdont, idegenek, így más állampolgárságra optálók csak az ingatlanok értékére voltak jogosultak. A fentiek alapján a román alkotmányos szabályok és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nyilvánvalóan ellentétben állt egymással.

Románia álláspontja e körben az volt, hogy a földreform ügye az I. világháborút megelőzően is kérdése volt a román jognak, emellett az a jogegységesítés alkotmányos teljesítésének részeként²⁵⁷³ semmiképpen sem lehet kisebbségek ellen irányuló. A román állam kifejtette, hogy a magyar álláspont *quasi* privilégiumot ad a magyar ingatlantulajdonosoknak, így sértheti az egyenlő elbírálás elvét, amely érvet kiegészített azzal, hogy más nemzetiségek is elhagyták az ország területét. Románia álláspontjának lényegi eleme volt annak kiemelése,

2568 ALEXIANU 169.

2569 MATHEOVITS i. m. 53–55.

2570 WILLER József: A Nemzetek Szövetségének munkássága. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15–16. 606–609.; BÚZA (1930) i. m. 329–330.

2571 MATHEOVITS i. m. 54–55.

2572 BÚZA (1930) i. m. 330–331.; MATHEOVITS i. m. 68–70.; MIKÓ (1941) i. m. 37.

2573 BÁNFFY i. m. 379–380.; MATHEOVITS i. m. 18–19.

hogyan az optások tulajdonjoga ugyan a nemzetközi szerződésekben garantált, de annak állami korlátozása elfogadott, és a kártalanítás összege megfelelő, azok kiegyenlítése állampapírokban történt, következésképpen nem állapítható meg jogsérelem.²⁵⁷⁴

Az ügy japán előadója, Adatci Mineitciro az Állandó Nemzetközi Bíróság eljárására tett javaslatot, amelyet a román fél szociálpolitikai indokokra hivatkozva elutasított még véleménykérés esetében is,²⁵⁷⁵ így a felek közvetlen, de eredménytelen tárgyalásokat folytattak Brüsszelben.²⁵⁷⁶ A tárgyalásokat követően az ügy ismételtén a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé került.²⁵⁷⁷ A magyar érvelés lényege jogi alapokon arra irányult, hogy a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeket a belső jog szabályai nem írhatják felül, a távollévők román törvényi megfogalmazása súlyosan sértő, elvégre a trianoni békeszerződésig a területek *de iure* Magyarországhoz tartoztak, így e területre a román jog hatályát ezen időszakra nem is lehetett volna kiterjeszteni, végezetül a kisajátítás ugyan legitim jogintézmény, de a kártalanítás összege okán az tárgyi esetben valójában elkobzást jelentett.²⁵⁷⁸ Az ügy hamarosan a párizsi magyar–román vegyes döntőbíróóság elé került 348 felperes keresetével,²⁵⁷⁹ amely azonban érdemben nem tudott dönteni, alapvetően a román fél magatartására visszavezethető okokból.²⁵⁸⁰ A bírósági eljárás kudarca által a kérdést ismét a Nemzetek Szövetsége tárgyalta a kor jelentős nemzetközi jogászai által adott szakvéleményekkel,²⁵⁸¹ majd újabb közvetlen tárgyalások és diplomáciai jegyzékváltások ellenére sem sikerült végleges megállapodást kötniük a feleknek.²⁵⁸² A romániai földbirtokreformot egyebekben maga Robert William Seton-Watson is nyílt levélben akként jellemezte, hogy az nem csak a magyar birtokosokat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt is, így a nemzeti bosszú látszatát keltette.²⁵⁸³

A földreform ügyét követően a Nemzetek Szövetsége elé az oktatási jogok tárgyában az erdélyi magyar egyházak által 1925. május 6-án benyújtott, a magániskolákra vonatkozó törvényjavaslat tárgyában kisebbségvédelmi jogsértéseket tartalmazó panasz került.²⁵⁸⁴

2574 BÚZA (1930) i. m. 331.

2575 MATHEOVITS i. m. 55–58.

2576 BÁNFFY i. m. 386–388.; MATHEOVITS i. m. 58–68

2577 BÚZA (1930) i. m. 331–333.

2578 BÚZA (1930) i. m. 333–335.; ZEIDLER (2001) i. m. 66.

2579 MATHEOVITS i. m. 74–80., 246–267.

2580 MATHEOVITS i. m. 71–104.

2581 MATHEOVITS i. m. 104–167.

2582 MATHEOVITS i. m. 168–209.; ZEIDLER (2001) i. m. 67.

2583 MIKÓ (1941) i. m. 37–38.

2584 BALÁZS András: Az erdélyi egyházak lépése Genfben. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/3. 93–100.; A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/9. 341–342.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jan-*

A felállításra került brit, francia és japán hármass bizottság előtt a román kormány előadta, hogy a jogszabályok megalkotása során az érintett egyházakkal konzultáltak, amelyek eredményeképpen bizonyos módosításokra is vállalkoztak, így a hármass bizottság az ügyet érdemi döntés nélkül lezárta.²⁵⁸⁵ A hármass bizottság kiemelte, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikke nem ad jogalapot az állami és magániskolák teljes egyenlőségének elismerésére, az csak a magániskolák egyenlőségét jelenti, azaz az állami bizonyítványok kiadására a magánoktatásban alapvetően nincs jog, egyebekben pedig a román nyelvvel kapcsolatos előírások is megfelelőek.²⁵⁸⁶ *A jogszabályok végrehajtásának gyakorlata tekintetében a hármass bizottság annak a reményének adott hangot, hogy az a békülékenység szellemében fog történni, és ezáltal intézkedések foganatosítására nem lesz szükség, továbbá kifejezésre került azon remény is, hogy mind a román állam, mind a kisebbségek viszonyában enyhülés állhat be a román állam általános politikája és a kisebbségek őszinte együttműködése által.*²⁵⁸⁷

Az oktatás kérdése tekintetében másodikként 1925. augusztus 9-én került benyújtásra a szászvárosi Kuún-kollégium elvétele miatti panasz,²⁵⁸⁸ amelynek eredményeképpen a román állam azt végül megvásárolta.²⁵⁸⁹

Az érdemi elintézészt nyert panaszok tekintetében a bánági és erdélyi magyar telepesek ügye volt gyakorlatilag az egyetlen, amely részbeni sikert ért el, és amelynek lényegét a telepesek ingatlanjainak kisajátítása képezte.²⁵⁹⁰ A kérelem indokolása szerint a magyar kormány Erdélyben és a Bánágban a magyar kincstár tulajdonát képező területeken telepesek közösségeket létesített 1904-et követően, ahol a telepesek az ingatlanokért vételárat fizettek az első részlet megfizetését követő 50 évi részletfizetés útján. A telepesek az ingatlanokon tulajdonjogot szereztek a részletek telekkönyvi teherrel való bejegyzésével, azonban a tulajdonjogok bejegyzésére döntően csak 1919 tavaszán került sor.²⁵⁹¹ A békeszerződések az érintett területeket

csó *Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 246–247.; BARABÁS i. m. 312–313.; GYÖRGY (2006) i. m. 204–208.; MIKÓ (1941) i. m. 116–118.; MIKÓ (1941) i. m. 305.

2585 BÚZA (1930) i. m. 343–346.

2586 BÚZA (1930) i. m. 346–347.

2587 BÚZA (1930) i. m. 347.

2588 A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/9. 343–344.

2589 Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 247–248.; MIKÓ (1941) i. m. 51–53., 305., 308.

2590 Parecz Béla interpellációja a telepesek ügyében (1929. május 2.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 301.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 242–245.; SÜLYÖK István: Az agrárreform és a telepesek. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1. 20–24.; A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/8. 288–291.; MIKÓ (1941) i. m. 116–118.

2591 JAKABFFY Elemér: A régi telepesek pusztulása. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9. 319–323.; Az erdélyi és bánági telepesek panasza a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7. 262–270.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7. 281–283.; BÚZA (1930) i. m. 284–285.

Romániához csatolták, amely állam földreform törvényei lehetőséget biztosítottak az 1885. január 1-jét követően letelepedett telepések ingatlanjainak kisajátítására az általános földreform határáig, ugyanakkor a román jog semmisnek tekintette a magyar állam vagyonát érintő, 1918. december 1-ét követő hatósági aktusokat, függetlenül az alapügylet idejétől,²⁵⁹² amely által a telepések 1919. tavaszi tulajdonjogainak bejegyzései is ilyen jogi megítélés alá estek.²⁵⁹³ *Az idézett román jogi álláspont alapján a romániai bíróságok a telepések tulajdonjogát megsemmisítette, a korábban bejegyzett tulajdonosok ingatlanjait kisajátította.*

A panaszra a román kormány észrevételeket nyújtott be, előadva, hogy a telepítés a magyar állam *magyarosítási politikájának része volt, és román nemzetiségű nem juthatott földhöz,*²⁵⁹⁴ amely érvelés *argumentum ad absurdum a magyarosítás érvével szemben álló indokolás.* A román álláspont szerint a kisajátítás célja a föld egyenlő elosztása, amely nem lenne teljesíthető, ha csak az általános kisajátítási maximumot alkalmazta volna az állam, emellett kiemelte, hogy eljárásának célja az impériumváltozás idején bekövetkezett bizonytalanságok elosztatása és rendezése, egyebekben intézkedései belügynek tekintendők, és a panasz nem tartozhat a Nemzetek Szövetsége eljárása alá.²⁵⁹⁵ A brit, svéd és brazil tagból álló hármass bizottság a Nemzetek Szövetsége Tanácsa naprendjére utalta az ügyet,²⁵⁹⁶ amely ülésig Románia vállalta a *status quo* fenntartását, az ülésen a román delegáció megismételte az írásbeli észrevételében kifejtett indokolást, amelyet kiegészített azzal az érveléssel, hogy a telepések nem teljesítették a tulajdonjog megszerzéséhez támasztott valamennyi feltételt, így a román állam ezen ingatlanokat jogszerűen vehette vissza. Románia változatlanul *tagadta a kisajátítás kisebbségellenes aspektusait, noha megismételte, hogy a telepések döntő részben magyarok, azaz kisebbség tagjai voltak.*²⁵⁹⁷ Az álláspont kiegészített lényegi eleme a tulajdonjog feltételeinek teljesítése érdekében a tények alapján igaznak látszott, azonban a feltételek teljesítésére ötven év állt volna rendelkezésre, így az érvelés hibás és idő előtti volt. A kisebbségi szempontok semlegességének érve sem állhatott meg, elvégre maga a román delegáció csatolta azon iratokat, amelyek a telepések döntően magyar nemzetiséghez tartozását támasztották alá. A román kormány érvelése ezeken az alapokon nem vezetett eredményre, így a román kormány – az érve fenntartása mellett – összesen 700 000 arany frank kártalanítási összeget ajánlott fel az ügy békés elintézése érdekében,²⁵⁹⁸ amellyel kap-

2592 PÁL-ANTAL (2003) i. m. 305–306.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 207–208.

2593 MIKÓ (1941) i. m. 35.

2594 BÚZA (1930) i. m. 285.

2595 BÚZA (1930) i. m. 285–286.

2596 JAKABFFY – PÁLL i. m. 209–210.

2597 BÚZA (1930) i. m. 286–287.

2598 SÜLYOK István: Az erdélyi magyar telepések. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 229–230.; Nemzetek Szövetsége 35. c Tanácsi, P. V. 9. ülési szám. 35-ik tanácsi ülészak. A szombaton, 1925. szeptember 5-én délután 3 óra 30 perckor tartott

csolatban a brazil előadó, Afrânio de Melo Franco kijelentette, hogy bár a földreform jogszabályok érvényességével, illetve a telepes szerződések értelmezésével aggályok merültek fel, a felajánlott összeg alkalmas lehet az ügy rendezésére, így a Nemzetek Szövetségének Tanácsa számára az ajánlat elfogadását javasolta.²⁵⁹⁹ Az eljárás a panaszosok ügyfélminőségének hiánya okán azok álláspontjának megismerése nélkül a fenti módon került nem jogi, hanem politikai úton lezárásra.²⁶⁰⁰ A kártalanítási összeg szétosztása tekintetében egy szabályzat került megalkotásra a román delegáció és a brazil előadó által, és annak teljesítéséről a román kormánynak jelentést kellett tennie a Nemzetek Szövetsége részére.²⁶⁰¹ A kifizetések során a kártalanítási összegből levonták a telepesek magyar állammal szembeni tartozását,²⁶⁰² így a megállapított összeg végül csak csökkentett módon kerülhetett kifizetésre.

A földreformmal eszközölt kisajátítások tekintetében különösen sérelmes volt és lényegi elintézést nem nyert a korábbi I. székely gyalog-határőrezred leszármazói vagyonának, az úgynevezett „csíki magánjavak”-nak az elkobzása.²⁶⁰³ Az eset kisebbségellenes célját bizonyítja, hogy a lényegében véve azonos jogalapon álló román naszódai II. határőrezred és a karánsebesi XIII. román-bánati határőrezred közös vagyona mentesült a kisajátítás alól.²⁶⁰⁴ A Kiegyezés után, 1869-ben a korábban elkobzott I. és II. székely határőrezredek birtokait a király Csík, illetve Háromszék vármegye közönségének örökre és feloszthatatlanul, magántulajdon címén visszaadta.²⁶⁰⁵ A román állam arra hivatkozva, hogy erre a vagyontömegre csak haszonélvezetet állapított a visszaszolgáltatás, és az ténylegesen magyar állami vagyon volt – annak ellenére, hogy a telekkönyvi bejegyzések és állami vagyonleltárok állami vagyonként azt soha nem nevesítették²⁶⁰⁶ –, a magyar állam jogutódjaként vette el.

A „csíki magánjavak” vagyona 62 539 hold nagyrészt legelő és erdőterület volt, de tartalmazott több nagy értékű ingatlant Csíkszeredában, lakóingatlanokat, iskolaépületet, szín-

9-ik (nyilvános) ülés ideiglenes jegyzőkönyve. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19. 734–743.; MIKÓ (1941) i. m. 117.; JAKABFFY – PÁLL i. m. 210–211.

2599 BALOGH (1928) i. m. 270.

2600 BÚZA (1930) i. m. 287–288.

2601 BÚZA (1930) i. m. 288–289.

2602 JAKABFFY – PÁLL i. m. 211–212.

2603 Šerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 184–185.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 248–249.; WILLER József: A csíkiek elkobzott panaszához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19. 712–715. BÁRDI (2016b) i. m. 481–483.; BÍRÓ (2002) i. m. 272–278.; EGYED (2013) i. m. 280–281.; GYÖRGY (2006) i. m. 30–31.; MIKÓ (1941) i. m. 118–121.

2604 KOCSIS Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923). Doktori értekezés*. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006. 128–130.; BALÁZS i. m. 174–178.; BÍRÓ (2002) i. m. 29–33., 273.; EGYED (2013) i. m. 281.

2605 BÁRDI (2016b) i. m. 481.

2606 KOCSIS (2006) i. m. 133–134.

házat, kaszárnyát, mintagazdaságot, árvaházat, borszéki nyaralót, amely vagyon körülbelül tizenötezer székely családot érintett.²⁶⁰⁷

Az úgy kezdő lépéseként 1922 őszén megkezdődött tiltakozások mellett a kisajátítás, amely során a hatóságok a földreform kisajátítási határértékre vonatkozó szabályokat nem tartották be, az előírtnál nagyobb legelőket és erdőket, valamint belterületi ingatlanokat is kisajátítottak a mentesülési körülmények ellenére, mindezt rendkívül alacsony kisajátítási ár mellett.²⁶⁰⁸ *A jogorvoslati kérelmek a Comitetul Agrar, azaz agrárbizottsági hatósági felülvizsgálata során a kisajátítási határozatokat megsemmisítették, amelynek eredménye nem az in integrum restitutio volt, hanem a fenti érvelés és indoklás alapján annak kinyilvánítása, hogy a vagyontömeg a magyar állam vagyónaként csak a jogosultak hasznélvezetben állt, és mint magyar állami vagyon a román állam vagyónát képezte, így kisajátítás helyett a román állam tulajdonosi jogon vette el azokat.*²⁶⁰⁹ A fenti indoklás lényegében véve a „csíki magánjavak” hatósági elkobzását eredményezte,²⁶¹⁰ különösen sértve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezésein túl az 1923. évi Alkotmányban garantált törvényes bírói utat, a vagyonekhozás kizárását, valamint a kisajátítás közérdekhez és az igazságszolgáltatás által megállapított igazságos és előzetes kártalanításhoz kötött elveit.

A bírósági út helyett a tulajdonjog kérdését ebben az esetben hatóság állapította meg egy olyan jogi érveléssel, amelyre alapvetően az igazságszolgáltatásnak lett volna hatásköre, amely által így már a kártalanítási kötelezettsége sem állt be a román államnak. A „csíki magánjavak” kérdése a belpolitikában is kiemelt jelentőségű volt, annak megoldását tartalmazta az Országos Magyar Párt Averescu tábornokkal kötött *csucsai paktum* néven ismert választási megállapodásának VII.4. pontja is.²⁶¹¹ A kérdés a belpolitikai küzdelmek ellenére nem oldódott meg, így 1929. június 25-én panasz került benyújtásra a Nemzetek Szövetségéhez, amelyhez később többen is csatlakoztak.²⁶¹² A Nemzetek Szövetsége ebben az esetben is a jogi megoldás helyett a politikai egyeztetést választotta, és a román államot a területek 18,5%-ának és a vagyon értékének 1,5%-ának visszatérítésére, illetve a „csíki magánjavak” alkalmazottai nyugdíjának viselésére szólította fel, amely döntést azonban Románia nem hajtott végre.²⁶¹³ A részleteket szabályozó jogszabály rendelkezései szerint a visszaszolgáltatást csak akkor teljesítette volna a román állam, amennyiben a „csíki magánjavak” igazgatótanácsa lemondott volna a többi igényéről véglegesen, amely feltételt nem vállalta a jogosult, így meg-

2607 MIKÓ (1941) i. m. 35.

2608 KOCSIS (2006) i. m. 130–133.

2609 BÍRÓ (2002) i. m. 273.; KOCSIS (2006) i. m. 134–135.

2610 BALOGH Arthur: A csikmegyei magánjavak. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 223–225.; MIKÓ (1941) i. m. 34–35.

2611 MIKÓ (1941) i. m. 47–49., 282.

2612 BÍRÓ (2002) i. m. 273–276.

2613 BÁRDI (2016b) i. m. 482–483.; BÍRÓ (2002) i. m. 276–277.; MIKÓ (1941) i. m. 308.

oldás nem született a kérdésben.²⁶¹⁴ Megjegyezni érdemes, hogy a II. bécsi döntést követően a naszói közvagyon esetében az ezirányú aggodalmak ellenére a magyar állam hasonló intézkedést nem eszközölt.²⁶¹⁵

A Nemzetek Szövetsége elé került és el nem utasított ügyek tekintetében egyebekben a csikkarcfalvi és környékbeli legelők 1930. május 14-én előterjesztett panaszja akként oldódott meg, hogy az érintett területeket a román állam megvásárolta.²⁶¹⁶

A Dóczi Imre kiutasítása elleni 1933. augusztus 18-i panasz eredményeképpen a kiutasítást visszavonták,²⁶¹⁷ a kolozsvári Magyar Zenekonzervatórium 1937. évi panaszja nyomán a román nyelvvizsga alól a tanárok, valamint a román nyelv bevezetése is ideiglenes haladékot nyert.²⁶¹⁸

Az Országos Magyar Párt 1934. június 15-én a felekezeti tanerők nyelvvizsgálója ügyében²⁶¹⁹ benyújtott panaszja eredményeképpen az újabb nyelvvizsgától eltekintettek,²⁶²⁰ az 1934. augusztus 25-én a zentelki és kalotaszentkirályi erdők és legelők ügyében²⁶²¹ benyújtott panasz eredményeként az állam a kérdéses ingatlanokat megvásárolta.²⁶²²

Az Országos Magyar Párt 1935. május 20-án a II. Károly Büntető Törvénykönyv 215. cikkével szemben, azaz a panaszjog érvényesítésével kapcsolatban,²⁶²³ valamint az 1935. augusztus 25-én a közigazgatási törvénnyel kapcsolatban²⁶²⁴ benyújtott beadványa nyomán a kérdéses jogszabályokat csekély mértékben módosították.²⁶²⁵

Az Országos Magyar Párt 1936. július 28-án a dévai csángó telepések földjeinek elvétele ügyében²⁶²⁶ is benyújtott panaszt, amely ebben az esetben is némi anyagi kártalanításra vezetett.²⁶²⁷ Az Országos Magyar Párt panaszja nyomán vissza kellett vonni a román ipar és kereskedelemügyi miniszternek az etnikai arányszámot tartalmazó azon körlevelét,²⁶²⁸ amely a román elem elsőbbségét volt hivatva biztosítani.²⁶²⁹

2614 BÍRÓ (2002) i. m. 277–278.; KOCSIS (2006) i. m. 141.

2615 BETHLEN i. m. 88.

2616 MIKÓ (1941) i. m. 304., 308.

2617 MIKÓ (1941) i. m. 305., 308.

2618 MIKÓ (1941) i. m. 187., 305., 308.

2619 GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 305.

2620 MIKÓ (1941) i. m. 186., 305., 308.

2621 BÍRÓ (2002) i. m. 282–283.; GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 305.

2622 MIKÓ (1941) i. m. 186., 305., 308.

2623 GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 308.

2624 GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 306.

2625 MIKÓ (1941) i. m. 186–187., 306., 308.

2626 BÍRÓ (2002) i. m. 282.; GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 306.

2627 MIKÓ (1941) i. m. 252.

2628 GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 306.

2629 MIKÓ (1941) i. m. 187., 306., 308.

A már tárgyalt névelemzés tekintetében az Országos Magyar Párt²⁶³⁰ 1930. május 25-én és 1935. március 10-én nyújtott be panaszt, emellett 1937. január 27-én a magyar helységnevek használatának sajtóban való használati tilalma ügyében,²⁶³¹ 1937. május 8-án a magyar nyelvű cégtáblák használati tilalma ügyében,²⁶³² valamint 1937. július 23-án a felekezeti iskolák államsegélyének,²⁶³³ illetve a kultúrzónák kérdésében.²⁶³⁴ Ezen panaszok érdemi elintéztést a Nemzetek Szövetsége előtt nem nyertek,²⁶³⁵ azokat a Kisebbségi Statútum orvosolta részben²⁶³⁶ a 3.3.5. alfejezetben kifejtettek szerint, tényleges jogi kötelezettség nélkül.

Nem indult egyebekben eljárás az Országos Magyar Párt 1935. március 20-án a postai alkalmazottak, 1935. november 20-án a magyar közalkalmazottak elbocsátása,²⁶³⁷ 1937. február 21-én a felekezetek által a trianoni békeszerződést megelőzően a magyar államnak átadott iskolaépületek ügyében benyújtott panaszai esetében sem.

Megjegyzésre érdemes egyebekben a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé nem terjesztett, de a Nemzetek Szövetsége hivatalos kiadványaiban szereplő besszarábiai orosz kisebbség ügye is, amely azt bizonyítja, hogy a többnemzetiségű román állam politikája egyéb kisebbségekre is hátrányos volt.²⁶³⁸ Besszarábia kérdése egyebekben a későbbi szovjet–román viszony egyik feloldatlan problémáját jelentette,²⁶³⁹ de a besszarábiai képviselők már az 1923. évi alkotmányozás során hangot adtak a román központosítási politikával kapcsolatos ellenvetéseiknek, amely politika egyfajta orosz nosztalgiát és a moldáv nemzeti öntudat ellenreakcióját váltotta ki az országrészben.²⁶⁴⁰ A besszarábiai kérdést végül 1940. június 26-án a szovjet kormány Romániának küldött ultimátuma oldotta meg.²⁶⁴¹ A Párizs környéki békerendszer széthullását követően a Harmadik Birodalom ár-

2630 Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI (2016b) i. m. 483–484.; GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 121–122., 185.

2631 GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 306.

2632 GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 306.

2633 GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 306.

2634 GYÖRGY (2006) i. m. 209.; MIKÓ (1941) i. m. 306.

2635 Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI (2016b) i. m. 483–484.; MIKÓ (1941) i. m. 122–124., 187–188., 306., 308.

2636 MIKÓ (1941) i. m. 210–211.

2637 MIKÓ (1941) i. m. 185–186.

2638 BÚZA (1930) i. m. 343.

2639 PETRESCU i. m. 170.

2640 PETRESCU i. m. 157–165.

2641 SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – A II. világháború és következményei (1939–1947) – A nyugati hadjárat. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1091, BENKÓ i. m. 8.; DURANDIN i. m. 287–288.; HORTHY i. m. 244.; MARCU (1997) i. m. 252.; MIKÓ (1941) i. m. 259–260.; ROMSICS (2012) i. m. 94.; ROMSICS (2016) i. m. 833.; ROMSICS (2018b) i. m. 327–328.; ROMSICS (2020b) i. m. 254.; SZENCZEI i. m. 156.

nyékában és részben vele egyetértésben a Szovjetunió is expanzív külpolitikába kezdett, és magát a cári birodalom legitím örökösének tartva hatalmas nyomást helyezett Finnországra, a balti államokra és Romániára, amelynek eredményeként a balti államokat bekebelezte, illetve ultimátumot küldött Romániának Észak-Bukovina és Besszarábia területi igényével,²⁶⁴² amelyek elvesztését hivatalosan soha nem fogadta el.²⁶⁴³ Az ultimátum előtt Románia meghajolt, és két nappal később a szovjet csapatok megkezdték Besszarábia megszállását.²⁶⁴⁴

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem feladatát jogilag nem töltötte be a romániai magyar kisebbség védelme tekintetében, amelynek oka egyrészt a román állam jogi utat lehetőleg elkerülni kívánó, elutasító magatartásán túl arra vezethető vissza, hogy maga a Nemzetek Szövetségének Tanácsa, illetve a hármass bizottságok is a politikai megoldásokat favorizálták a bírói út helyett.²⁶⁴⁵ A Nemzetek Szövetségével kapcsolatban tagadhatatlan, hogy egyes esetekben a román jogalkotást a kisebbségvédelmi célokkal egyező módosításokra sarkallták, illetve a politikai megoldások egyes sérelmeket ténylegesen orvosoltak. A betérjesztett panaszok számából, azok elintézésének arányából azonban az a következtetés vonható le, hogy a romániai magyarság számára a nemzetközi jogi védelem, hasonlóan a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés belső alkotmányos biztosítékához, valójában illuzórikus volt, ténylegesen nem volt hatékony, nem akadályozta meg, illetve nem szorította korlátok közé a román jogalkotást, amely a nemzetközi kötelezettségeknek nem tett eleget.

2642 KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története*. Budapest, Akkord Kiadó, 2008. 183–192.

2643 GYÖRGY (2006) i. m. 65.; PETRESCU i. m. 170.

2644 PĂCURARIU i. m. 429.; ROMSICS (2012) i. m. 94–95.

2645 KÖPECZI i. m. 592–593.; MIKÓ (1941) i. m. 125.; PONGRÁCZ i. m. 122–123.

**V.
RÉSZ**

**A nemzeti kisebbségek alkotmányos
jogállására vonatkozó következtetések**

5.1. A kutatás alapkövetkeztetései

A kisebbségek alkotmányos jogállását tekintve Magyarország és Románia a vizsgált korszakban hatályos jogrendszerét áttekintve a kérdés tárgyát illetően a különbségeket, illetve a hasonlóságokat összegző megállapításokat lehet tenni, ugyanakkor következtetések vonhatók le ezek alapján a többnemzetiségű állam tényhelyzetére adott alkotmányjogi válaszokat illetően.

Magyarország jogalkotása a tárgyi kérdés tekintetében a nemzeti eszme politikatörténeti megjelenésével egyidejűleg indult el, azzal szervesen fejlődve elsőként a magyar nemzeti eszme birodalmi centralizációs törekvésekkel szembeni politikai programjaként jelentkezett, és a rendi keretek felszámolását célozta, azok ellen és nem a lakosság nem magyar nyelvű részei ellen irányult. A liberális jogegyenlőség tételének elfogadásával a nemzetiségi kihívásra a magyar jogalkotás a történelmi folyamatok eredményeképpen válaszként az egységes, unitárius állam koncepcióját tette magáévá. A magyar alkotmányos gondolkodás – bár a nemzetiség attribútumának a nyelvet fogadta el – nem helyezkedhetett a nyelvi alapú nemzetfogalom talaján álló nemzetállam koncepciójára a magyar nyelvű lakosság relatív többségének ténye okán, hanem a középkori *hungarus* tudat újraértelmezésével, a rendi magyar nemesi nemzet tagjainak jogai kiterjesztésével a mai napig alkotmányos jelentőséggel bíró politikai nemzet fogalmát fogadta el.

A vizsgált korszak kezdetén a nemzeti eszme és annak tételei, a klasszikus nacionalizmus kiforrott formában nem álltak rendelkezésre, így a jogalkotás egyszerűen volt követő és megelőző jellegű. A nacionalizmus térnyerésével azonban nem csak a magyar nemzeti eszme, hanem a nyelvi kisebbségek nemzeti eszméi és mozgalmái is fejlődésnek indultak. A kisebbségek e körben egyrészt a korábbi Béccsel szembeni magyar mintát követték immár a magyar kormányzattal szemben, másrészt a magyar jogalkotásra adott válaszként fejlesztették saját nemzeti eszmerendszerüket. *A magyar jogalkotás ennek megfelelően egyszerűen volt a nemzetiségi kihívásra adott válasz, valamint az erősödő nemzetiségi kihívások oka,* és ez a tény vezetett arra, hogy az I. világháború kitöréséig a magyar politikai elit és a nemzeti kisebbségek álláspontjai a végletekig megmerevedtek, és a kihívás újabb, illetve hangsúlyosabb aspektusai, különösen a területi autonómiák esetében nem nyertek jogalkotási eredményt. A felek közötti párbeszéd későn és alapvetően a bizalmatlanság jegyében indult meg, és nélkülözte a megállapodás valós szándékát a dinamikus nacionalizmusból, illetve a szomszédos államok által is vallott irredentizmusból eredően.

A magyar jogalkotás elsődleges indoka a nemzeti eszme elterjedése és az Osztrák Császársággal szemben megfogalmazott politikai programok együttese volt a partikularizmus és rendi alkotmányos rend felszámolásával, illetve az unitárius állam megteremtésével az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján. A magyar jogalkotás második eredőjét képezte egy

belső, erkölcsinek nevezhető megbékélési kötelezettség az 1848/49-es forradalom és szabadságharc következményeként. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején az Ausztria által is támogatott nyelvi kisebbségek nemzetiségi mozgalmi, bár az állampolgári jogegyenlőséget elfogadták, több esetben fegyveresen álltak szemben a magyar alkotmányos kormányzattal, amely polgárháborús konfliktusok feloldása és a nemzetiségekkel való megbékélés a Kiegyezésig terjedő időszak hangsúlyos politikai programjává vált mind belföldön, mind az emigrációban, amely emellett az Ausztriával való közjogi viszony rendezésének tényleges feltétele is volt.

A megbékélés szándéka több megoldási javaslatot is eredményezett, azonban a politikai magyar nemzet koncepciója vált dominánssá, alapvetően azért, mert ez a fogalmi keret adott lehetőséget a kor vezetői szerint legteljesebb mértékben egy etnikailag semleges, területi integritásában nem veszélyeztett államkeret megalkotására, valamint a magyar nyelv elsődlegességének és közvetítő szerepének rögzítése közvetett módon segíthette elő a kívánt asszimilációt. A politikai nemzet koncepciójának elfogadására egyebekben az a politikai realitás is hatott, hogy a Kiegyezéssel a magyar állam és a magyar politikai vezető réteg gyakorlatilag a létrejött Ausztria–Magyarország nagyhatalmának államberendezkedésében vezető szerepre tett szert, így a politikai nemzet koncepciójától való eltérésben alapvetően nem is volt érdekelt.

A nemzeti kisebbségeken túl hangsúlyos szerepet kapott vallási kisebbségek tekintetében a magyar állam a vallásszabadság kérdésében szintén évszázados, úttörő jellegű jogalkotást végzett, érte ezalatt a zsidó közösség egyenjogúsítását is, így a vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság kérdése tekintetében is az alkotmányos egyenlőség tétele érvényesült.

Az értekezés fő tárgyát képező nemzetiségi kihívás eredményeit alapvetően a Nemzetiségi törvény tartalmazta, *amely szerint az egyenjogú magyar állampolgárok politikai tekintetben egy nemzetet, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet képezték, bármely nemzetiséghez tartozának is, melyből fakadóan a többenemzetiségű magyar állam alkotmányos rendjében valamennyi kisebbségi nyelv használata széles körben biztosított volt a magyar államnyelv elsődlegessége, hivatalos státusa, közvetítői minősége rögzítése mellett.* Ennek megfelelően a nemzetiségek alkotmányos jogállása a többség–kisebbség relációjában döntően az együttműködő modellen alapult, a jogegyenlőség tétele alapján a nemzetiségi jogalkotás alapvetően individualista volt a természetszerűleg kollektív módon gyakorolható jogok elismerése mellett, *amelyből következett, hogy a nemzetiségek kollektív jogalanyisága területi alapú önkormányzatiságának alkotmányos elismerést – kis kivételtől, az I. köztársaság realitással nem rendelkező autonómia néptörvényeitől, valamint a kárpátaljai ruszin autonómia II. világháború okán ténylegesen meg nem valósított esetétől eltekintve – nem nyert.* A magyar állam a politikai nemzet fogalmával alakította ki *etnikailag semleges* nemzetállami struktúráját, azaz az államberendezkedés nem nyelvi alapon konstituált nemzetállamként létezett, de elismerte a nyelvi és vallási kisebbségeket és azok jogait, továbbá cizellált jogi fogalmakat alkotott.

Végezetül e körben rögzíteni szükséges, hogy a magyar állam a nemzetközi jog elsőbbségét a vizsgált korszakban elfogadta, azonban a nemzetközi jogi kisebbségvédelmi rendelkezések számára az I. világháborút követően ugyan megállapítottak kötelezettségeket a kisebbségvédelem tárgyában, de ezen kötelezettségek szintje nem érte el a magyar jogalkotás addigi eredményeit, így azok átültetése csak pontosító rendelkezések megalkotását indokolta. Következésképpen a magyar államról kialakított, nemzetiségeit elnyomó állam képét – és ezáltal az I. világháború elsődleges okaként a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát rögzítő közvélekedésben uralkodó álláspontot – mindenképpen árnyalni szükséges, az jogi szempontból nem igazolható.

A román jogalkotás esetében a vallási kisebbségek kihívása és a nemzetiségi kihívás időben elkülönült egymástól, de mindkét esetben a jogalkotás társadalmi aktorai helyett döntően a nemzetközi jog külső aktoraiban lelhetjük fel a jogalkotás alapjait. Románia esetében a sajátos államfejlődés és társadalmi tényezők okaiból kifolyólag a magyarhoz hasonló organikus alkotmányfejlődésről nem beszélhetünk, a jogalkotás döntően külső hatásokra adott válaszon nyugodott mind az alkotmányai esetében, mind egyéb jogágak tárgyaiban. Ennek megfelelően Románia kisebbségi jogalkotása is külföldi minták átvételén, nemzetközi jogi szerződésekben előírt kötelezettségek teljesítésén alapult, szemben az évszázados magyar belső eredők alapján álló magyar alkotmányfejlődéssel. Az értekezés tárgyát tekintve a nemzetközi jog elsőként a vallási kisebbségek és a zsidó közösség esetében fogalmazott meg kötelezettségeket, de az államelismerés feltételeként előírt és vállalt kötelezettségeket Románia csak formálisan teljesítette, amelyeket így a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés is megismételt, de azok tényleges végrehajtása csak a vizsgált korszak legvégére volt tehető.

A többnemzetiségűvé vált román állam a többnemzetiségű állam tényét alapvetően nem vette figyelembe, a korszakban hozott alkotmányai az egységes és oszthatatlan román nemzetállam talaján álltak, és mivel a nemzetközi kötelezettségek ezen alkotmányos értékválasztással döntő mértékben ütköztek, azokat a román állam legfeljebb formailag ültette át a jogrendszerébe. Mindezek eredményeképpen Románia csak látszólag teljesítette a kisebbségekkel szembeni együttműködő modell feltételeit, gyakorlatilag azzal szemben állva a kirekesztő modellt valósította meg, és rövidesen eljutott a nemzetközi jog *pacta sunt servanda* alapelvét nyíltan tagadó jogértelmezéséig, illetve jogalkotásáig. A korszakban egyedüli belső jogalkotási eredőt – a társadalmi szerkezeten túl – a területében megnövekedett állam alapjait képező nemzetgyűlési határozatok közül a Gyulafehérvári Határozatok képezhették mint erkölcsi alapok, de ezeket sem vette a román politikum figyelembe. Mindezek alapján az állampolgári jogegyenlőség tétele és az egységes, oszthatatlan román nemzetállam 1866 óta változatlan alkotmányos értékválasztása érdemben megakadályozta egy kisebbségi törvény megalkotását és ezáltal a magyar mintához hasonló cizellált jogi fogalmak kimunkálását, alkalmazását, érteve ezalatt a román nemzetfogalom alkotmányos megalkotását is. A korszakban ennek megfelelően egy átfogó, valós, a kisebbségi jogok kereteit rögzítő jogszabály nem született meg, ehelyett a jogforrási hierarchiában szétszórt, egymással is ellentétben álló jogszabályok sokasága került megal-

kotásra nem a kisebbségi jogok biztosítása, hanem a nemzetállami cél szolgálata érdekében. Az egységes és oszthatatlan román nemzetállam valóságát egyebekben tovább árnyalta az a tény, hogy valamennyi alkotmány előírta – igaz, a nacionalizmus eredeti programjával azonos módon – a különböző államoktól elnyert területek jogainak felülvizsgálatát, mert Románia területén ebben az időben a békeszerződések eredményeként egymással párhuzamos és adott esetben konkuráló jogrendszerek voltak hatályban.

Az állampolgári jogegyenlőség tétele és az azok alapján rögzített jogok katalógusa ellenére a *cizellált jogi fogalomalkotás hiánya* egyebekben már a *megalkotott román alkotmányok szövegében is inkoherenciát okozott*, megkülönböztetésre került a román, a román állampolgár és a honosított román állampolgár fogalma, azok magyarázata nélkül. A megkülönböztetés a jogalkotásban és a jogalkalmazásban elvezetett a fajlag román fogalomhoz, amely később szintén alkotmányos elismerést nyert, így az állampolgári jogegyenlőség deklarálása ellenére a korábbi *de facto* nyílt kirekesztés *de iure* is kodifikálásra került.

A nemzetfogalom törvényi megalkotásának hiánya okán csak a román alkotmányjogi gondolkodásból lehet a korszakra vonatkozóan következtetéseket levonni, amely szerint a nemzet mint közösség tagja csak az lehet, aki a románok lelki összetartozását vallja, következésképpen a román lelki összetartozás egyéni megvallása, annak tudata és az azzal való azonosulás hiányában a kirekesztés, a kisebbségek alárendeltsége alkotmányjogi legitimitást nyert. A román alkotmányjog nemzetfogalma ellentétben állt a politikai magyar nemzet koncepciójával, amely a közös identitás eredményét remélte, szorgalmazta, azt kívánatosnak tartotta, de nem tartalmazta az azzal azonosulni nem kívánók politikai közösségből és jogokból való kirekesztését. A koncepcionális különbség eredményeképpen a román államnyelv, szemben a magyar modellel, gyakorlatilag a magánéleti és vallási nyelvhasználat kivételével nem elsőbbségi vagy közvetítői *statust*, hanem *exkluzív statut* élvezett, így nyelvi egyenlőségről sem lehetett szó. Ennek megfelelően a *magyar indirekt asszimilációs politika helyett a román állam a direkt asszimiláció pártján állt.* Hasonlóképpen volt illuzórikus a felekezeti egyenjogúság kérdése is, amelyet ugyan rögzítettek az alkotmányok, de ugyanezen alkotmányok szövegében került rögzítésre szintén inkoherens módon az egyházi hierarchia a román ortodox egyház uralkodó, a görögkatolikus egyház elsőbbségi státusának rögzítésével.

A vizsgált jogrendszerek esetében azonban – eltérő intenzitású és különböző időkben manifesztálódó – hasonlóságok is megfigyelhetők. Az *első hasonlóság gyakorlatilag azonosság*, nevezetesen az értekezés tárgya szempontjából kiemelt jelentőségű erdélyi területeken az erdélyi Kormányzótanács I. számú rendelete 1. cikke az 1918. október 18-a előtt alkotott magyar jogszabályokat hatályukban fenntartotta, azaz az alkalmazandó jog elvben azonos volt. Szintén azonosság figyelhető meg a nemzetközi kötelezettségek előírásainak tartalma, de nem végrehajtása tekintetében, valamint azonossághoz közeli szinten állt a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések marginális szerepe.

A jogrendszerek hasonlóságának kérdése során kiemelendő, hogy a többnemzetiségű állam ténye ellenére mindkét állam közvetlen vagy közvetett módon törekedett a nyelvileg homogén nemzetállam megteremtésére, amelynek eszközeként elsősorban az oktatáspolitikát kezelte prioritásként, így az államnyelv tanítása, az oktatás finanszírozása, a tanerők vizsgakötelezettsége tekintetében rokon vonások a két jogrendszerben megfigyelhetők voltak.

További hasonlóság figyelhető meg az egyházak esetében, nevezetesen a magyar jog külön jogszabályokban elismerte a román nemzeti egyházak egyházszervezetét és önkormányzatiságát, törvényhozásbeli képviselőt, míg Románia esetében a kisebbségi egyházak is *quasi nemzeti* egyházakká váltak, közvetetten alkotmányjogi elismerést nyert ez a nemzeti jelleg az egyházvezetők szenátusi képviselővel is. Az egyházi képviselő szabályai e körben a törvényhozás felépítésének részbeni hasonlóságát is jelentette.

A politikai részvétel kérdései tárgyában végezetül szintén hasonló módon mindkét államban létrejöttek *nemzetiségi* alapon szerveződő *pártok*, amelyeknek képviselői számára azonos kihívást jelentettek a kisebbségek kollektív jogalanyiségán alapuló igények képviselése, jogalkotási javaslatainak elutasítása, illetve már nem jogi, hanem politikai síkon jelentkező tényként államhűségük folyamatos megkérdőjelezése.

Hasonlóság mutatkozik egyebekben a sajtószabadság fő szabályozási koncepciói tekintetében, bár annak végrehajtása és gyakorlata már korántsem volt azonos szintű.

Végezetül a két vizsgált jogrendszer tekintetében hasonlóság mutatkozik a zsidó közösség megítélésében is azzal, hogy Magyarország esetében a kor európai irányáival egyezően, illetve azt megelőzően került elismerésre a középkori jogfelfogással szemben e közösség egyenjogúsága. Az antiszemitizmus társadalmi ténye tekintetében törvényhozási elismerést és állampolgári jogegyenlőséget áttörő eredményre csak a vizsgált korszak végén jutott el a magyar jogalkotás, míg Románia esetében a zsidó közösség idegenként kezelése, állampolgársági jogának kérdése gyakorlatilag a vizsgált korszak teljes egészében megoldatlan kérdés volt.

5.2. Összegző megállapítások és záró gondolatok

A vizsgált jogrendszerek jogtörténeti és alkotmányjogi összehasonlítása eredményeként az értekezés céljával összhangban több záró gondolat is megfogalmazható, elfogadva a jogtörténet művelésének a jelenre kiható aktualitását.

A vizsgált jogintézmények kialakulásának, működésének ismertetését követően záró gondolatként a jelenre és a jövőre vonatkozóan a két állam esetében a kisebbségi jog szabályozási modelljeinek kérdése bír elsődleges jelentőséggel.

A kutatás során nyert történelmi tapasztalat és eredmény azt tárta fel, hogy a *kirekesztő modell* a mai jogfejlődés szintjén *nem igazolható, és a jogegyenlőtlenség talaján állva nem elfogadott.*²⁶⁴⁶ A vizsgálat megállapítása szerint továbbá a formailag együttműködő modell kodifikálása esetében is megjelennek és alkalmazásra kerülnek a kirekesztő modell elemei, következésképpen a csupán formailag együttműködő modell nem oldhatja fel a nemzetiségi eszme kihívásait. *Amennyiben valamely modell alkalmazása mellett dönt egy állam, annak tartalmi oldalán legalább a tényleges együttműködésnek meg kell valósulnia, ellenkező esetben a de facto kirekesztő elemek az állam stabilitását veszélyeztető reakciókat eredményezhetnek, és végletesen ellehetlenítik a kívánt integrációt, sőt, a kirekesztő modell a többség asszimilációs igényére is kontraproduktívan hat.* Mindezeknek megfelelően a *kirekesztő és a csupán formailag együttműködő kisebbségi modellek a kisebbségi kérdés és kihívás kezelésére alkalmatlanok.*

Napjaink *quasi* egynemzetiségű magyar államában a magyar történelmi hagyományokban gyökerező és a politikai magyar nemzetben alkotmányos jelentőséggel bíró együttműködő modell alkalmazása változatlanul igazolt és indokolt. A hatályos magyar jog ennek megfelelően vallja, hogy a kisebbségek identitásához való joga és annak vállalása az emberi méltósághoz való jogból következik,²⁶⁴⁷ az identitás megvallása feletti szabad rendelkezés jogát az állam, illetve harmadik személyek kötelesek tiszteletben tartani.²⁶⁴⁸ A *kisebbségek államalkotó tényezők, és ezáltal lényegében véve a Nemzetiségi törvény alapállása ma is hatályos,* ugyanakkor a területi autonómia a kisebbségi területek mai megoszlása okán legfeljebb községi szinten merülhet fel területi kisebbségi önkormányzatok közvetlen alakítása vagy személyi elven helyi kisebbségi önkormányzatok útján.²⁶⁴⁹ Az együttműködő modell mindezeknek alapján változatlanul a magyar alkotmányosság alapintézményeként él, és azt tartalmában is hordozza, elismerve az egyéni és kollektív jogokat egyaránt,²⁶⁵⁰ ugyanakkor tagadhatatlan, hogy szociológiai értelemben a kihívás jogilag elvett éle változatlanul fennmaradt.

Románia esetében, amely napjainkban is többnemzetiségű állam, az együttműködő modell hatékony alkalmazása, azaz a tartalmában is együttműködő modell minimum elvárásként fogalmazható meg. Ezen elvárást a jogfejlődés eredményein túl a történelmi tények is megalapozzák és igazolják, figyelemmel arra, hogy a csupán formailag teljesített együttműködő modell 1940 nyarára ténylegesen kudarcot vallott, az alkotmányos kereteket szétfeszítette, és súlyos területi veszteségeket is eredményezett. *Az együttműködő modellt valló történelmi magyar állam*

2646 TRÓCSÁNYI (2010) i. m. 893.

2647 SOMODY Bernadette: A nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzatok választása. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet.* Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007. 87.

2648 KALTENBACH i. m. 139–141.

2649 MAJTÉNYI i. m. 109.

2650 ÁRVA i. m. 208–209.

politikai kudarcra ebben a kérdésben szintén azt bizonyítja, hogy az együttműködő modell jogintézményeinek valós végrehajtása és a kisebbségek legitim igényeinek negligálása bár hosszabb távon képes asszimilációs eredményeket felmutatni, de a nemzetiségi kihívást egy jelentős arányú nemzeti kisebbségekkel rendelkező államban már nem oldhatja meg.

A szerző határozott álláspontja e körben az, hogy az együttműködő modell alkalmazásán túl Románia esetében a befogadó modell kulturális autonómia formájának universalis,²⁶⁵¹ valamint területi autonómia²⁶⁵² formájának partialis átültetése a jövőben indokolt és legitim. A nemzetiségek által nemzedékeken keresztül következetesen kinyilvánított autonómiaigényt a mai korban a formális jogegyenlőséget tartalmazó unitárius alkotmányokkal visszaszorítani nem igazolható.²⁶⁵³ Az állítást tovább árnyalja, hogy a modern jogállam fogalma nem csak a hatalmi ágak szétválasztásának teljesítését és a bírói kontroll megvalósítását jelenti, hanem annak tartalmi eleme az emberi jogok érvényesülése és az észszerű emberi célok – így többek között a nemzetiség, az identitás megőrzése, fejlesztése, az autonómia tartalmi érvényesülése – elérésének lehetővé tétele mint jogalkotási korlát.²⁶⁵⁴

A területi autonómia, illetve a kulturális autonómia területfelettsége számtalan előnye mellett jelentős, a körülményekhez leginkább alkalmazkodó megoldási lehetőséget hordoz magában, elvégre azok elemei egymással kombinálhatók,²⁶⁵⁵ továbbá alkalmazásuk nem csak összeegyeztethető az állam területi integritásának elvével, hanem annak biztosítékaként is értelmezhető.²⁶⁵⁶ A román alkotmányos gondolkodásnak ezzel szemben lényegi elemét képezi az a tétel, hogy a nemzet államnemzeti értelemben a szuverenitás letéteményeseként az emberi közösség legfejlettebb formája, amelyet alapvetően az állampolgárság határoz meg,²⁶⁵⁷ és Románia ennek megfelelően nemzetállam.²⁶⁵⁸ A román alkotmányjog, nem vitatva a nemzetek állampolgárságtól független etnikai értelemben létező társadalmi fogalmának létét,²⁶⁵⁹ az egységes román államnemzeti értelemben értett nemzetállama²⁶⁶⁰ etnikai értelemben felfogott nemzetiségek szerinti decentralizációját ez okból nem tartja lehetségesnek.²⁶⁶¹

2651 KOVÁCS Bálint: Autonomia culturală. In: FÁBIÁN Gyula (ed.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 221–246., 266–267.

2652 FÁBIÁN Gyula: Autonomia teritorială. In: FÁBIÁN Gyula (ed.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 320., 347–356.

2653 BAUBÖCK i. m. 140.

2654 VARGA (2015) i. m. 23., 120.

2655 BAUBÖCK i. m. 142–143.

2656 BAUBÖCK i. m. 139.

2657 DELEANU i. m. 273.

2658 DELEANU i. m. 264., 277.

2659 IONESCU i. m. 804–805.

2660 KISS Tamás – TORÓ Tibor – SZÉKELY István Gergő: Erdélyi magyarok: kisebbség, politikai közösség vagy diaszpóra? In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 278–279.

2661 DELEANU i. m. 262–263.; IONESCU i. m. 150.

A tétellel szemben, így a befogadó modell esetében azonban nem csak nyugat- és észak-európai, valamint észak-amerikai távoli példák állnak rendelkezésre,²⁶⁶² hanem a román testvérállamként aposztrofált Moldovai Köztársaság, azaz a korábbi Besszarábia Gagauzia autonóm területe is.²⁶⁶³ E körben kiemelendő, hogy a kulturális autonómia területi aspektus hiányában *per definitionem* nem hordoz szecessziós elemet, míg a romániai magyar kisebbség mintegy felét kitevő székely területi autonómia iránti igény a román állam földrajzi középpontjában a Romániától való elszakadás objektív lehetetlenségét jelenti, cáfolva az autonómiával kapcsolatos döntő ellenérveket, amelyek szerint a területi autonómiák első lépések az államtól való elszakadás útján.²⁶⁶⁴ Mindazonáltal rögzítenünk kell, hogy a román nemzetállami alapállás és a közvélemény nacionalizmusa – egy szűk társadalmi rétegtől eltekintve – már a kérdésről való vitát is eleve lehetetlenné teszi, *Románia változatlanul a centralizált nemzetállam alapján áll.*²⁶⁶⁵

A magyar alkotmányjogi gondolkodás a románnal szemben azt vallja, hogy nem létezhet alkotmányosság az azt hordozó közösség nélkül, amely közösség a román felfogással egyezően a nemzet, de annak részeit államalkotóként a nemzetiségek is képezik.²⁶⁶⁶ Alkotmányjogi gondolkodásunkban a társadalmi felfogás szerinti nemzetfogalom és jogi nemzetfogalom szintézise a magyar közjog alapja, így a jelennek üzen a történeti alkotmány és a politikai magyar nemzet fogalma Magyarország esetében. Egyes szerzők szerint történeti alkotmány az alaptörvényi megjelenése által a nemzeti, illetve alkotmányos identitás része,²⁶⁶⁷ annak vívmányai a történeti alkotmány helyes tartalmának a feltárását is jelentik, amely így nem csak a sarkalatos törvények és szokások összességéként él.²⁶⁶⁸ A történeti alkotmány elemei és eredményei mindezeknek megfelelően napjaink államberendezkedéséhez²⁶⁶⁹ és a hatályos Alaptörvény értelmezéséhez is segítséget nyújt,²⁶⁷⁰ a XIX. században végbement polgári átalakulást konstituáló törvények a történeti alkotmány részeként a modern magyar jogállam alapjai,²⁶⁷¹ ezáltal ma is kritikai jelentőséggel bírnak. *A Nemzetiségi törvény ennek megfelelően nem csak jogtörténeti emlék, hanem a politikai magyar nemzet fogalmának történeti alkotmány részét*

2662 FÁBIÁN (2020) i. m. 320., 347–356; BAUBÖCK i. m. 141–142.

2663 FÁBIÁN (2020) i. m. 357–359.

2664 BAUBÖCK i. m. 161.

2665 MITU i. m. 105., 108–109., 119.

2666 VARGA (2019) i. m. 46–48.

2667 SÜLYOK Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 351–352.

2668 BALOGH Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 543.

2669 SZABÓ István: Közjogi hagyományok és jogtörténet. *Jogtörténeti Szemle*, 2016/3. 21.

2670 TRÓCSÁNYI (2014) i. m. 62–66.

2671 33/2012. (VII.17.) AB határozat.

*képező elemeként mind az együttműködő modell, ahol a kisebbségek államalkotó tényezők, mind a határon túli magyar nemzetrészekkel kapcsolatos alkotmányos felelősség alapja, és e kiindulópontokat a román szakirodalom is elismeri.*²⁶⁷²

Románia esetében a jelennek üzennek a korábbi alkotmányokkal szemben megfogalmazott, döntően román részről kinyilatkoztatott kritikák és alkotmányos tanulságok, valamint a nemzetközi jogi kötelezettségek összessége. A hatályos román Alkotmány 1. cikk (1) bekezdése lényegét tekintve 1866 óta változatlan tartalommal rögzíti, hogy Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam,²⁶⁷³ amelynek keretei között a kisebbségekkel szembeni formailag vallott együttműködő modell alkalmazása és hatékony végrehajtása tényleges korlátok közé szorul. Románia Alkotmánya 4. cikk (1) bekezdése szerint a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása az állam alapja, amely rendelkezést a (2) bekezdés tovább árnyalja,²⁶⁷⁴ kijelentve, hogy Románia az összes állampolgárának közös és oszthatatlan hazája, fajtól, nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől, vallástól, nemtől, véleményétől, politikai hovatartozástól, vagyontól vagy társadalmi származástól függetlenül.²⁶⁷⁵

*A bekezdések Románia korábbi kartális alkotmányaiban rögzített indokolatlan különbségtételeit ismétlik meg a román nép és a román állampolgárok különbségtétele által anélkül, hogy kisebbségi fogalmat vagy politikai nemzet fogalmat alkotnának mint a különbségtétel legitim indokát. Kiemelendő, hogy a szolidaritás nem jelent együttműködést, annak ellenére, hogy a hatályos román alkotmány 6. cikk (1) és (2) bekezdése az identitáshoz való jog körében az együttműködő modellhez hasonló rendelkezéseket tartalmaz,²⁶⁷⁶ de azok megközelítése egyoldalú. A rendelkezések szerint a román állam egyoldalúan elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez,²⁶⁷⁷ amely egyoldalú megközelítést – lényegében véve a párbeszéd és együttműködés hiányát – tovább árnyalja az a tény, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megtartását, fejlesztését és kifejezését célzó állami védő intézkedéseknek meg kell felelniük a többi román állampolgárhoz viszonyítva az egyenlőség és a diszkrimináció tilalma elvárásainak.*²⁶⁷⁸

Ez az alapállás és értékválasztás a tényleges egyenlőség megkülönböztetés útján való elérését kizárja. A román nemzet így alkotmányjogi értelemben az állampolgárok közösségét jelenti, de ellentétben a magyar politikai nemzet fogalmával, a nemzeti kisebbségek nem államalkotó tényezők,

2672 DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i. m. 556–557., 565.

2673 DELEANU i. m. IONESCU i. m.

2674 DELEANU i. m. 266.; IONESCU i. m. 847–848.

2675 DELEANU i. m. 277.; IONESCU i. m. 844.

2676 DELEANU i. m. 264–266.; IONESCU i. m. 866–868.

2677 IONESCU i. m. 850–862.

2678 IONESCU i. m. 871–872.

ugyanakkor az alkotmányjogi rendelkezések kifejezetten elismerik a nemzetiségi különbségtételt, de ezen esetekben is meg kell felelni a teljes – valójában – formális egyenlőség elvének.²⁶⁷⁹ Az egyoldalú megközelítésen érdemben nem változtat továbbá a román alkotmányjogban megjelent és bizonyos esetekben nemzetiségi szempontból elfogadott különbségek és jogok elismerése sem.²⁶⁸⁰ Ilyennek tekintendők különösen Románia Alkotmányának politikai pluralizmusra és politikai jogokra vonatkozó rendelkezései a 8. cikkben, az alapjogi katalógus és annak individualista és jogegyenlőségen alapuló megközelítése²⁶⁸¹ a 15–53. cikkekben – különösen a jogegyenlőséget és a diszkrimináció tilalmát tartalmazó 16. cikk, illetve annak (1) bekezdése,²⁶⁸² az anyanyelvi oktatást garantáló 32. cikk (3) bekezdése,²⁶⁸³ valamint a nemzeti kisebbségek törvényhozói képviselőtét garantáló²⁶⁸⁴ 62. cikk (2) bekezdése, végezetül a 120. cikk közigazgatási decentralizációra²⁶⁸⁵ vonatkozó rendelkezéseinek összessége.

Következésképpen az identitáshoz való jog fenti román alkotmányjogi felfogása a nemzetállami alapállással együttes értelemben a formailag felállított együttműködési modellt egyoldalú deklarációként kezeli, annak ellenére, hogy annak fogalmi eleme a legalább kétoldalú megközelítés. Az együttműködés lényegéből fakadóan párbeszédet feltételez a felek között, elvégre ez a mód ad lehetőséget a többség–kisebbség viszonyát érintő kérdések konstruktív tisztázására, a társadalmi igények feltárására és ezáltal a jogalkotás alapjainak megteremtésre. Az egyoldalú deklaráció szintjén álló kisebbségi jogalkotás a kisebbségi igények, kérdések feltárása és meghallgatása nélkül a nemzetiségi kihívásra nem adhat választ természetéből fakadóan. Szükséges e körben ismételtelen kiemelni, hogy a jogegyenlőség tényleges megvalósítása a kisebbségi jogok elismerésén túl azok érvényesülésének hatékony biztosítását követeli meg, amely a jogtudomány álláspontja szerint legitim módon töri át a formális egyenlőség és a diszkrimináció tilalmának alkotmányban rögzített tételeit. A nemzetközi jog, amelynek elsőbbsége a mai korban jogi axióma, e körben közel egy évszázada felállította azt a tételt, amely szerint bár az egyenlőség mint azonosság minden megkülönböztetést kizár, de a tényleges egyenlőség tulajdonképpen az eltérő bánásmódot, azaz a tartalmi megkülönböztetést is magában foglalhatja olyan eredmény elérése érdekében, amely egyensúlyt hoz létre a tényleges helyzetek között az igazságosság és észszerűség alapjain, csökkentve, megszüntetve az egyenlőtlenség körülményeit, okait.²⁶⁸⁶ A tétel és a befogadó modell valamennyi aspektusa ennek megfelelően teljes egészében összhangban áll többek között a mindkét állam európai uniós tagságából fakadó szubszidiaritás elvének azon felfogásával, amely szerint a közjó el-

2679 IONESCU i. m. 855., 859.

2680 KISS – TORÓ – SZÉKELY i. m. 278–279.; IONESCU i. m. 859–860.

2681 DELEANU i. m. 431–464.

2682 DELEANU i. m. 476–477.; IONESCU i. m. 849–850.

2683 DELEANU i. m. 266–267.; IONESCU i. m. 912.

2684 DELEANU i. m. 266.; IONESCU i. m. 1018.

2685 DELEANU i. m. 266., 303–306.; IONESCU i. m. 176–177.

2686 SHAW i. m. 257.

érése többszintű döntéshozatali rendszert feltételez, amely figyelembe veszi a helyi partikuláris közjó elemeit, a helyi közösségekkel mint kollektív entitásokkal a közpolitikai döntések terén minőségi konszenzus és kompromisszum útján valósít meg tényleges és hatékony decentralizációt,²⁶⁸⁷ és egyben az igazságosságnak is megfelel.²⁶⁸⁸

A többnemzetiségű állam nemzetiségi kihívásának jogtörténeti alapjai feltárása és ez alapján a jelenre vonatkozatható egyes következtetések levonása elsődleges kutatási célként érvényesült, amellyel kapcsolatban kiemelendő, hogy a tárgykörben jelentős történelemtudományi, illetve politikatörténeti munkák lelhetők fel,²⁶⁸⁹ ugyanakkor a klasszikus, illetve összehasonlító jogi szempontú elemzések területén a II. világháborút megelőző korszak szakirodalmán kívül kevés átfogó publikáció született. Figyelemmel arra, hogy a kérdés annak történelmi és politikai jelentőségén túl a fentiek szerint a mai napig *alkotmányjogi jelentőséggel bír, elengedhetetlen annak jogtörténeti és jogtudományi szempontú megközelítése*, amely megfelelő támpontot adhat a tárgyi jogintézmények megértésén túl azok alapjainak feltárásával a jelen kihívásainak megfelelő megoldások azonosítására, a történelemtudományi és politológiai megközelítésen túl sajátos szempontok érvényesítésülésére, ezáltal a problémakör árnyaltabb megvilágítására. *Ennek megfelelően a nemzetiségi kihívás jelenkori kérdéseinek megválaszolásához és alkotmányjogi alapjainak megértéséhez az értekezés a fenti záró gondolatok és tanulságok kifejtésén túl az alábbi megállapításokkal és kutatásítétel-bizonyításokkal kíván hozzájárulni:*

1. A többnemzetiségű állam ténye Magyarország és Románia viszonyában történetileg megfordult. A nemzetek és nemzetiségek szerepeinek felcserélődése, tükröződése indokolja a felek álláspontjainak feltárását és az ezen álláspontokkal való szembesítés elvégzését. A történeti álláspontok jelenre vetítése azonban különös odafigyelést és jogi megközelítést igényel, amelynek oka, hogy napjaink társadalmi és jogi valósága lényegesen eltér a vizsgált kor időszaktól. Ennek ellenére a kihívásra adott történeti válaszok példái és mintái között, azok torzulásait és nacionalista túlkapásait elvetve a jelenre vonatkozó szabályozási modellek gyökerei lelhetők fel.

A megváltozott társadalmi és jogi körülményektől függetlenül a kisebbségi jogok aktorait képező társadalmi alapok mint legitim indokok – különösen, de nem kizárólagosan az identitás megőrzésének alapjait képező nyelvhasználati és oktatási jogok, a hivatalviselési és politikai részvételi jogok esetében – alapvetően változatlanok, így a jelen és a jövő hatékony jogi megoldásait változatlanul kívánják.

2687 FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 271–285.

2688 BAUBÖCK i. m. 161.

2689 BÁRDI (2013) i. m. 19–28., 37–41.

2. A fentiekből következik, hogy mivel a tárgyi magyar jogalkotás a nemzeti eszmével egyidejűleg fejlődött, annak eredményeinek vizsgálata is az adott kor valóságára vetítve és nem napjaink politikai értékítéletének alárendelve ítélandó meg elsősorban. A magyar állam régi államterületén végzett jogalkotásának kritikája legitím tehát, azonban az nem alapulhat adott kontextusból és az akkori kor valóságából való kiragadásán, és ez természetesen igaz Románia esetében is.

Ennek megfelelően árnyalendő az a közfelfogásban rögzült tétel, amely szerint a magyar jogalkotás a nemzetiségi kihívásra nem megfelelő választ adott. A Nemzetiségi törvény vitájában elhangzott álláspontok, Horvátország különleges közjogi *statusának* és Ausztria részben kollektív jogok talaján álló jogalkotása eredményeinek ismeretében rögzíthető, hogy többek között a kollektív jogok talaján álló jogalkotás az adott korban a nemzetiségi kihívás erejét már nem volt képes elvenni. Ausztria esetében is megfigyelhető volt a területi integritás ellen ható nacionalista mozgalmak ereje, a horvát közjogi *status* garantálása sem tompította a délszláv mozgalmakon alapuló elszakadási törekvéseket, illetve a román kisebbséggel folytatott tárgyalások kudarcra is rámutatott arra a tényre, hogy az adott korban a kérdés lényegében megoldhatatlan társadalmi csapdává lényegült át. A magyar vezetés alapvető hibája e körben alapvetően abban lelhető fel, hogy a Nemzetiségi törvény hatékony és egyoldalú végrehajtásával nem építette tovább a konszolidáció alapjait, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a ténytet sem, hogy a Monarchia nagyhatalmi szerepéből fakadóan a békés asszimiláció eredményeiben alappal bízhatott, valamint területi integritását ez a nagyhatalmi helyzet és a dualizmus biztosította, amely egyebekben igazolja az ahhoz való merev ragaszkodást is.

A kor valósága az állampolgári jogegyenlőségen alapuló magyar jogrendszer volt, amely továbbra is törekedett az etnikailag semleges modern jogállam megteremtésére, és a Nemzetiségi törvény alapján a kisebbségek addig nem tapasztalt kulturális fejlődés anyaiá váltak, azaz *nemzetiségi elnyomásról* – különösen összehasonlítva a korabeli Európa, majd később az utódállamok gyakorlatával a kérdést – *alapvetően nem beszélhetünk. Ettől független társadalmi, szociológiai kérdés a nemzeti kisebbségek és tagjainak egyéni jogérzete, amely jogérzet egyéni sorhoz kötöttsége valaamennyi jogszabály esetében szubjektív kérdések sokaságát veti fel.* A magyar állam nem várta el a kisebbségek részéről az identitás feladását, a szélsőséges törvényjavaslatokat nem tárgyalták, a szélsőségeket a *status quo* megőrzése érdekében elutasították. A magyar politikum asszimilációs törekvései a kor általános felfogásától nem tértek el, erőszakos asszimiláció, ellentétben az utódállamok kezdeti és későbbi, sok esetben ma is hatályos, illetve ténylegesen kodifikációt nyert kirekesztő és erőszakos gyakorlatával Magyarországot nem jellemezte. A magyar államnyelv ismerete a közéleti pálya feltételeként nyilvánvalóan hátrányos volt szociológiai szempontból, azonban annak elsajátítása esetén a nemzetiségek tagjai semmilyen megkülönböztetést vagy egyéb hátrányt nem szenvedtek

el, sőt identitásuk megőrzése mellett fényes karriert futhattak be. A nyelvi asszimiláció a magyarországi zsidó közösség többségének kivételével nem jelentett és nem eredményezett politikai asszimilációt, a deáki–eötvösi koncepció szerinti közös identitás megszületésének kívánt eredménye azonban elmaradt, amelyet többek között a magyar államnyelvet tökéletesen elsajátító nemzetiségi, így román vezetők példája is bizonyít. A magyar nyelv elsajátításának elmulasztása a magánszférában sem eredményezett hátrányt. *A magyar állam saját érdekében nem térhetett le az etnikailag semleges alapállásról, így a sajtóban, illetve a Képviselőházban tagadhatatlanul jelen lévő sovinizmus és a politikai realitás konfliktusát gyakorlatilag minden esetben az utóbbi javára döntötte el a politikai elit*, nem adva fel a nyelviileg semleges állam alaptételét, sőt törekedett a felfokozott nacionalizmus élet egyéb megoldási javaslatokkal tompítani, hangsúlyozva az egyéni szabadságjogok és különösen a gazdasági és kulturális jogok nemzeti-ségtől független előnyeit és azok magyar állam általi biztosítását.

A Nemzetiségi törvény alapján a társadalmi konszolidációra a folyamatos jogkiterjesztés elvének érvényesítésével valós lehetőség nyílt, azonban annak elutasítása mind a magyar, mind a kisebbségek oldalán a nacionalizmus dinamikáját erősítette, sőt, sok esetben sovinizmussá torzította, amely folyamatra hatványozottan hatott a nagyhatalmak, illetve a szomszédos államok Monarchiával szembeni politikája, sajtókampánya és nyílt területi igényei. A dualizmus korszakának végén tehát a körülmények a korszak vezetői által is felismert módon radikálisan megváltoztak, és annak különböző megoldási javaslatait is kidolgozták. A nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt és annak egységes politikai nemzetfogalmát – a konszolidáció feltételét – nem fogadták el, ennek ellenére a már garantált jogokon túl fogalmaztak meg igényeket, továbbá a szomszédos országokkal való kapcsolataik – később nyílt elszakadási törekvéseik – veszélyeztették a magyar állam területi integritását. Következésképpen a tárgyalási alapok és a konszolidáció tekintetében a megbékélés és kölcsönös bizalom, valamint a magyar állam területi integritásának elve hiányzott, eltűnt. *A Nemzetiségi törvény elvi alapjáról való bármilyen irányú elmozdulás ebből fakadóan lehetetlenné vált, mert amennyiben arról a társadalmi többség igényeinek irányába történt volna elmozdulás a felfokozott magyar nacionalizmus jegyében a tényleges magyar etnikai nemzetállam irányába, úgy a nemzetiségi törekvések fokozottabb radikalizálódása következett volna be, másrészt a nemzetiségi igények teljesítése irányába történő bármilyen elmozdulás a magyar állam unitárius alapállását és területi integritását hozta volna lehetetlen és fenntarthatatlan helyzetbe.*

A magyar állam tehát a lehetőségekhez képest a végsőkig képviselte az állampolgári jogegyenlőségen alapuló modern állam elvét, és törekedett az etnikailag semleges jogállam fenntartására, a legtöbb esetben éppen a magyar sovinizsra politika képviselőivel szemben. *A korabeli képviselőházi vitákat rögzítő jegyzőkönyvek, sajtótermékek túlzó fennhangjai, álláspontjai éppen a kormányzati elit status quo-hoz való ragaszkodása okán nem nyertek és nem is nyerhettek állampolitikai legitimitást.*

Másik oldalról szemlélve a kérdést az a következtetés is levonható – különösen a román–magyar megbékélést célzó Tisza István által folytatott tárgyalásokkal kapcsolatban –, hogy a kérdés megoldatlansága, a konszolidáció elmaradása a szomszédos államok politikai elitjének és a magyarországi nemzetiségek kezében a Monarchiával szembeni távlati célok ütőkártyájaként érvényesült. A magyar állam nemzetiségekkel való megegyezése és a valós társadalmi konszolidáció eredményeképpen a délszláv, román, csehszlovák állammal való megvalósítása került volna veszélybe, így a tárgyalási alapok közelítése és az őszinte megoldás ez okból is lehetetlen volt, vagyis ebből a szempontból tekintve a kérdés rendezése a nemzetiségek részéről nem volt cél. Ezen okokból a tartalmi megoldást és a magyar állam konszolidációját valójában sem a nemzetiségi képviselők, sem a szomszédos anyaállamok nem szorgalmazták. Következésképpen a magyar vezetők által kezdeményezett konszolidációs tárgyalások mutattak rá arra, hogy a nemzetiségek által valójában feloldani sem kívánt ellentétek vetítették előre a „Finis Hungariae” eredményét már az I. világháborút megelőzően.

3. Mindezek fényében szükséges árnyalni az önrendelkezési jog szerepét is az I. világháborút lezáró békerendszerrel kapcsolatban, elvégre azt kizárólag kiegészítő jelleggel alkalmazták a Szövetséges és Társult Főhatalmak a gazdasági, politikai és biztonsági szempontjaik szerint megállapított határok egyes kérdéses eseteiben. A nemzetiségi kérdések kihívásait ennek megfelelően az önrendelkezési jog békerendszerben való alkalmazása nem oldotta meg, az szükségképpen ismét többnemzetiségű államok megalkotásához és így a nemzetiségi kihívás megismétléséhez vezetett.

Tekintettel arra, hogy a politikai és katonai realitás önrendelkezési joggal való konfliktusát mindig az előbbi javára döntötték el, illetve azt csak a legyőzöttekkel szemben érvényesítették, megállapítható, hogy *az önrendelkezési jog érvényre juttatása alapvetően egyáltalán nem igazolható, kiegészítő jellegében vitatható*. Valójában az önrendelkezési jog elvét zászlójukra tűző Szövetséges és Társult Hatalmak elsődleges háborús céljaikat ezen elv mögé rejtve érvényesítették, pragmatikus céljaikat ezen elv segítségével tüntették fel igazságosnak. E tények ismeretében szükséges megítélni a türelmetlen nacionalizmusok I. világháborút követő győzelmének eredményeként létrejött utódállami jogalkotást, az erőszakos asszimilációs törekvéseket, különösen a román állam nemzetállami politikáját, jogalkotását és joggyakorlatát, és összevetni a magyar állam eredményeivel, küzdelmeivel.

4. Az I. világháborút megelőzően a nemzeti kisebbségek védelmének nemzetközi aspektusa alapvetően nem létezett, így a nemzetközi elvárásoknak a magyar jogalkotással szembeni számonkérése anakronisztikus. Különösen fontos ezen tételnek a kiemelése a román szakirodalommal szemben, amelynek hangsúlya változatlanul a Trianon előtti kor magyar nemzetiségi politikájának kritikáján alapul, ugyanakkor a többnemzetiségű román

állammal kapcsolatosan kritikát – csekély kivételtől eltekintve – a mai napig nem fogalmaz meg, annak ellenére, hogy a Párizs környéki békerendszer a kisebbségek nemzetközi jogi jogvédelmének egyik első kötelezettjévé Romániát tette, amely állam ekkor már négy évtizede volt adós a korábbi nemzetközi kötelezettségei teljesítésével.

5. Románia esetében a nemzetiségi jog eredményei – a magyarral szemben – nem belső okokból fakadtak, hanem külső, nemzetközi jogi kötelezettségek legtöbb esetben formális teljesítéseként kerültek a jogrendszerébe. A magyar jogtól eltérően Románia e kötelezettségek teljesítését kezdetben burkoltan, később nyíltan megtagadta, nem alkotott a nemzetiségek alkotmányos jogállását szabályozó törvényt, továbbá a kisebbségi jogok alaptörvényi elismerését is elutasította, noha ezen kötelezettségek a területszerzései feltételeként kerültek előírásra. A nemzetközi jogi kötelezettségek és kisebbségvédelmi rendelkezések a román jogrendszerbe való átültetése során súlyos torzulásokat szenvedett, és lényegében véve mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés *ratio legis*ével szembeni eredményeit hozta létre, miközben igyekezett az együttműködő modell látszatát fenntartani, a formális együttműködő modellt valóságként elfogadtatni.

6. A modern államok a többség–kisebbség viszonyában vallott modelljei közül a kutatás arra az eredményre jutott, hogy a korabeli magyar jogalkotás a mai fogalmaink szerinti valós együttműködő modellt vallotta és teljesítette, amelyben megjelentek a befogadó modell elemei is, de tagadhatatlanul – a zsidó közösség esetében – kirekesztő modellt is alkalmazott. Románia a megalakulástól kezdve a kirekesztő modellt alkalmazta, amelyen formailag az 1878. évi berlini kongresszus előírásai alapján változtatott, de az együttműködő modellre jogilag 1918-ig nem tért át. Az I. világháborút követő nemzetközi kötelezettségek hatására Románia *de iure* az együttműködő modellt formailag teljesítette, de a befogadó modell elemét képező székely és szász közületek vallási és oktatási autonómiáját nem teljesítette, majd az 1923. évi Alkotmányában elsőként vallási kérdésekben át is törte a modell elemeit. A román jogrendszer ezt követően fokozatosan az állampolgári jogegyenlőség tételével szembeni torzulásokat szenvedett el, amelyet az 1938. évi Alkotmány végül szentesített. Románia a vizsgált korszakban tehát az együttműködő modell rendelkezéseit csak formálisan teljesítette, de annak gyakorlata során kezdetben indirekt, majd direkt módon kirekesztő modellt alkalmazott az egységes, nyelvi alapon álló román nemzetállam megteremtése érdekében.

7. A nemzetközi jog hatását illetően megállapítható, hogy Magyarország esetében ezen hatás marginális jelentőségű volt, elvégre a magyar jogalkotás a nemzetközi jogot megelőzően szabályozta a tárgyi kérdéseket jóval a nemzetközi jog által garantált védelmi szint

felett. Az I. világháborút követően egynemzetiségűvé vált állam éppen ezért a nemzetközi jogi szabályok átültetését különösebb nehézség nélkül vállalhatta fel. A revíziós politika talaján álló magyar állam ezen okokból kifolyólag alkotmányos rendszere módosítása nélkül vállalta fel az egyes területek visszacsatolásával ismételten többnemzetiségűvé váló állama integrációs politikáit.

A román jog esetében a fentiek szerint a nemzetközi jog elsődleges tényező volt. A nemzetközi jog hatásait illetően megismétlendő, hogy a nemzetiségi kérdés megoldatlansága, a nemzetiségi konszolidáció elmaradása a szomszédos államok politikai elitjének és a magyarországi nemzetiségek kezében a Monarchiával szembeni távlati célok ütőkártyájaként érvényesült. A magyar állam nemzetiségekkel való megegyezése és a valós társadalmi konszolidáció eredményeképpen a délszláv, román, csehszlovák államcél megvalósítása került volna veszélybe, így a nemzetiségekkel a tárgyalási alapok közelítése és az őszinte megoldás ez okból is lehetetlen volt, a kérdés rendezése a nemzetiségek részéről nem volt cél, ezen okokból a megoldást és a magyar állam konszolidációját valójában sem a nemzetiségi képviselők, sem a szomszédos anyaállamaik nem szorgalmazták, rámutatva, hogy ekkor már semmilyen megoldás nem tudta volna elejét venni a „Finis Hungariae” eredménynek.

8. A kétoldalú nemzetközi szerződések kérdését tárgyalva kiemelendő, hogy Magyarország és Románia között kétoldalú kisebbségvédelmi szerződés megkötésére nem került sor, illetve annak valós lehetősége fel sem merült, a magyarországi román nemzetiség csekély aránya miatt Románia annak megkötésében nem volt érdekelt. A II. bécsi döntést követően ugyan a feltételek adottak voltak egy ilyen szerződés megkötésére, de az akkori rendezést mindkét fél ideiglenesnek tekintette, így olyan megállapodás megkötésében, amely esetleg a II. bécsi döntés véglegességére utalhatott, nem volt érdekelt egyikük sem.

Románia Jugoszláviával, ahol jelentős román nemzetiség élt, *partialis* hatályú megállapodást kötött, Törökországgal a dobrudzsai törökök esetében a lakosság áttelepítését célzó megállapodása a nemzetállam célt szolgálta.

9. A nemzeti kisebbségek védelme napjainkban nélkülözi az I. világháborút követő egyedüli kiemelt nemzetközi jogi figyelmet és *statust*. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem ugyan a feladatát jogilag nem töltötte be, mindazonáltal fennállása ténye alkalmassá tette egyes esetekben a jogalkotást és gyakorlatot kisebbségvédelmi célokkal egyező módosításokra, illetve politikai megoldásokkal egyes sérelmek tényleges orvoslására. E tekintetben kiemelendő, hogy napjainkban megnevezett, konkrét kisebbségvédelmi nemzetközi szervezet nem létezik, a kisebbségvédelem szabályozása fragmentált, nehézkes, nem következetes, amely mindenképpen a kisebbségvédelem hatékony érvényesülésének

gátja, amelyet csak részben kompenzál az emberi jogok megkérdőjelezhetetlensége, illetve a nemzetközi jog vitathatatlan elsőbbsége és szabályozási eredményei.

A két ország viszonyában így változatlanul ki kell emelni, hogy mivel a kisebbségvédelem az emberi jogok védelmének egyik aspektusává, indirekt részelemévé vált, és az döntően regionális, illetve kétoldalú megállapodások tárgyát képezi, a kérdés további fokozott együttműködést vár el a felektől. Az együttműködés alapja az erre irányuló politikai szándék, a szándéokra hathat a történelem és a jog jelen értekezésben felvázolt alapjainak és tanulságainak együttese.

A feltárt jogtörténeti tanulságok mindezek alapján egyfajta szembesítésre vezetnek, nevezetesen, amennyiben valamely kisebbségi igény román oldalról való előterjesztése a magyar államkereteken belül legitim volt, úgy *argumentum a simile* annak a magyar oldalról való megfogalmazása a román államkereteken belül is szükségképpen legitim. Következésképpen szükséges a közfelfogásban rögzült, tárgyi kérdéssel kapcsolatos tételek árnyalása. Mindezek eredményeként lehetséges – mind Magyarországon, mind a romániai magyar közösségen belül, illetve a romániai magyar és román viszonyban, valamint a két állam kapcsolatában – egy valós társadalmi párbeszéd alapjainak őszinte rögzítése. Ezeken az alapokon a legitim nemzetiségi igények olyan összefüggésekbe helyezhetők, amelyek a korábbi ellentétek feloldásával eszközölhetik a valós megoldásokat kívánó alkotmányos feladatok és kötelezettségek teljesítését – mind Románia, mind Magyarország oldalán –, ténylegesen és tathalmilag hatékonyan biztosítva a megfelelő modellek és jogintézményeik érvényesülését.

Mellékletek

1. számú melléklet: A kutatás alaptételeinek áttekintő táblázata

A kutatás alaptétele		Magyarország	Románia
1. A többnemzetiségű állam történelmi tény, amely tényhelyzet az I. világháborút követően alapvetően változott meg a két állam esetében. ²⁶⁹⁰		Trianonig többnemzetiségű, ezt követően <i>quasi</i> egynemzetiségű, az I. és II. bécsi döntést követően lényegileg ismét többnemzetiségű. E társadalmi viszonyok évszázadok alatt alakultak ki.	1913-ig lényegileg egynemzetiségű, az I. világháborút követően többnemzetiségű. A nemzetiségi viszonyok gyakorlatilag két év alatt alakultak ki.
2. A népek önrendelkezési joga valójában véve csak kiegészítő jelleggel nyert szerepet a Párizs környéki békrendszerben, ezáltal a többnemzetiségű állam problematikáját nem oldotta meg. ²⁶⁹¹		Magyarországgal szemben elvben érvényesített, valójában véve a politikai, katonai és gazdasági szempontok és célok felülírták. A magyar nemzetrészek által érvényesíteni kívánt önrendelkezési jog nem érvényesült.	Románia, illetve a román nemzetiség által érvényesített, a politikai, katonai és gazdasági szempontokkal hatványozottan. Az önrendelkezési jogból fakadó kisebbségvédelmi kötelezettségek Románia által negligáltak.
3. A nemzetiségi jogalkotás eredői és ezáltal eredményei alapvetően eltértek Magyarország és Románia esetében. ²⁶⁹²		Organikus állam- és alkotmányfejlődés.	Megkésetttség okán külföldi minták átvételén és nemzetközi jogi kötelezettségek teljesítésén alapuló alkotmányfejlődés.
a)	Többnemzetiségű társadalom	Többnemzetiségű társadalom, belső jogalkotási eredő.	Társadalmi homogenitás, majd e jellemző megváltozása ellenére a belső eredők nem nyernek szerepet.

²⁶⁹⁰ Az alaptételt az értekezés 2. része tárgyalja.

²⁶⁹¹ Az alaptételt az értekezés 3.1. fejezete, 3.2.8. és 3.3.3. alfejezete, illetve 4.4. és 4.6. fejezete tárgyalja.

²⁶⁹² Az alaptételt az értekezés 3. és 4. része tárgyalja.

A kutatás alaptétele		Magyarország	Románia
b)	Rendiség, partikularizmus	Létezik, annak felszámolása cél.	Nem létezik, oszmán szüzerenitás és részben nagyhatalmi védnökség alatti államfejlődés.
c)	Jogalkotás és mintakövetés	A nemzetiségi eszme megszületésével egyidejű, nem mintakövető, gyakorlatilag első.	Mintakövető. Nemzetközi jogi kötelezettségek teljesítésén alapul.
d)	Jogalkotási alapállás és államcél	A liberális, egyéni jogegyenlőségen alapuló modern, etnikailag semleges unitárius állam megteremtése. Az irredentizmus nem értelmezhető Trianonig.	Nemzetállami feltételek birtokában elnyert függetlenség. Egyéni jogegyenlőség alapállása. Az irredentizmus államcélja a Párizs környéki békerendszerig, ezt követően nemzetállami cél.
e)	Jogalkotási eredmény	Történeti alkotmányból fakadóan egy Nemzetiségi törvény megalkotása, amely törvény alapállását követő külön törvényalkotás és cizellált fogalomalkotás.	Kartális alkotmányok jogegyenlőségi klauzulája. Külön Nemzetiségi törvény és cizellált fogalom megalkotására nem kerül sor, külön jogszabályok tárgyában lehetők fel a nemzetiségi jog elemei.
f)	Kollektív jogok és a föderatív államberendezkedés	Az I. világháborút megelőzően legfeljebb a vallásszabadság és a kulturális jogok esetében elismertek a kollektív jogok. Az I. világháborút követően és a II. világháború idején megjelennek a kisebbségek kollektív jogalanyiságára és a kisebbségi területek önkormányzatiságára vonatkozó jogalkotási javaslatok és eredmények. A kisebbségek következetesen képviselik a kollektív jogok iránti igényeket.	Nemzetközi jogi kötelezettségek előírásai ellenére a kollektív jogok nem kerülnek alkalmazásra. A föderatív államberendezkedés alapfeltételeinek léte ellenére a föderatív államszervezés nem merül fel sem az állam megalakításakor, sem pedig az I. világháborút követően. A kisebbségek következetesen képviselik a kollektív jogok iránti igényeket.

A kutatás alaptétele		Magyarország	Románia
4. A modern államok a többség–kisebbség viszonyában vallott modellei ²⁶⁹³		Alapvetően együttműködő modellt követ, közvetett asszimilációs politikát folytat.	Formailag együttműködő modellt követ, nemzetközi kötelezettségek tartalmazzák a befogadó modell elemeit. Nyílt és közvetlen asszimilációs politika.
a)	Kirekesztő modell	Az I. világháborút követően jelennek meg az elemei kezdetben nem nemzetiségi alapon, majd 'faji' alapon az úgynevezett 'zsidótörvények' által.	Elemek mindvégig jelen vannak, különösen az állampolgársági jog szabályozása során, majd alkotmányjogi szabályozást nyer.
b)	Együttműködő modell	Alapvetően ezen modellt követi.	Formailag együttműködő, <i>de facto</i> , majd <i>de iure</i> kirekesztő modellt alkalmaz végig a korszakban, a kisebbségek nyílt tagadásával.
c)	Befogadó modell	Az I. világháború végén jelennek meg elemei a ruszin, szlovák és német önrendelkezési jog esetében, majd Kárpátalja autonómiájának kérdésében a II. világháború alatt.	A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkében foglalt és előírt erdélyi székely és szász közületek vallási és tanügyi kérdésekben való helyi önkormányzata teljesítésének nyílt megtagadása. A befogadó modell elemei nem jelennek meg.

2693 Az alaptételből fakadó jogalkotási válaszokat az értekezés 3. és 4. része, míg az alaptételből fakadó végkövetkeztetéseket az értekezés 5. része tárgyalja.

A kutatás alaptétele		Magyarország	Románia
5. A nemzetközi jog hatása a kisebbségvédelmi jogalkotásra alapvetően különbözött Magyarországon és Romániában. ²⁶⁹⁴		A nemzetközi jog szerepe közvetetten érvényesül, az organikus magyar államfejlődés következtében a nemzetiségi jogalkotás a nemzeti eszme megjelenésével egyidejű, így az „egyszerre ok és okozat”. A magyar állam önvédelmi aspektusai jelentősek a szomszédos államok területi igényeivel szemben.	A nemzetközi jog szerepe 1878 óta elsődleges.
a)	A nemzetközi jog szerepe általánosságban	A vizsgált korszak jelentős részében Ausztria–Magyarország nagyhatalom. A magyar jog eredményei meghaladják a nemzetközi előírásokat és minimum elvárásokat, így azok I. világháborút követő átültetése nem eredményez tartalmi változást a magyar jogrendben.	A nemzetközi jog szerepe 1878 óta elsődleges, azonban a kötelezettségek teljesítése alapvetően formális.
b)	Kétoldalú nemzetközi szerződések	Magyarország a Párizs környéki békerendszerig jelentős külföldi nemzetrészei hiánya okán ilyen megállapodásokat nem kötött, ezt követően pedig kisebbségei számaránya okán nem volt lehetősége a szerződés kötésre. A revíziós sikereket követően azok ideiglenessége okán nem kerül sor szerződés kötésre.	Kétoldalú szerződések Jugoszláviával és Törökországgal. A II. bécsi döntést követően lehetőség a szerződés kötésre, de azt mindkét fél ideiglenesnek tekintette, így spontán lakosságcsere, valamint kölcsönös retorziós politika alakul ki.
c)	A Nemzetek Szövetsége szerepe	A Nemzetek Szövetsége előtt Magyarország ellen lényegi eljárások nem indulnak.	A Nemzetek Szövetsége előtt Romániával szemben több eljárás indul, de azok politikai és nem jogi megoldásokat eredményeznek.

2694 Az alaptételt az értekezés 3.1. fejezete, 3.2.7–3.2.8. alfejezetei, a 3.3. fejezet, valamint a 4. rész tárgyalja.

2. számú melléklet: Az 1850. évi és az 1857. évi összbirodalmi népszámlálás Magyarországra vetített tárgyi adatainak áttekintő táblázata

	Magyarország lakosságának aránya	Horvátországgal együtt értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	50%	43,5%
Román	18%	16%
Szlovák	12,5%	9%
Német	10%	9,2%
Szerb	5%	8%
Ruszin	3%	2%
Horvát	1%	9%
Vend – sokác	0,5%	3%
Bolgár	0,1%	0,07%
Olasz	0,07%	0,2%
Görög	0,02%	0,02%
Összlakosság	13 200 000	14 200 000

3. számú melléklet: Az 1881. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	A társországok nélkül értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	44,92%
Román	16,98%
Német	13,1%
Szlovák	13,04%
Horvát és szerb	4,41%
Ruszin	2,49%
Cigány	0,55%
Vend	0,44%
Örmény	0,03%
Egyéb hazai anyanyelv	0,15%
Külföldi nyelvű	0,3%
Beszélni nem tudók és egy éven aluli gyermekek	3,64%
Összlakosság	13 728 622

4. számú melléklet: Az 1890. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	A társországok nélkül értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	48,61%
Román	17,11%
Német	13,14%
Szlovák	12,58%
Horvát és szerb	4,6%
Ruszin	2,51%
Egyéb	1,62%
Összlakosság	15 133 494

5. számú melléklet: Az 1900. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	A társországok nélkül értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	51,4%
Román	16,7%
Német	11,8%
Szlovák	11,9%
Szerb	2,6%
Horvát	1,1%
Ruszin	2,5%
Egyéb	2%
Összlakosság	16 838 255

6. számú melléklet: Az 1910. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	A társországok nélkül értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	54,5%
Román	16,1%
Német	10,4%
Szlovák	10,7%
Szerb	2,2%
Horvát	1,1%
Ruszin	2,5%
Egyéb	2,2%
Összlakosság	18 264 533

7. számú melléklet: Az 1920. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	Magyarország lakosságának aránya
Magyar	89,6%
Német	6,9%
Szlovák	1,8%
Horvát	0,5%
Román	0,3%
Szerb	0,2%
Egyéb	0,7%
Összlakosság	7 987 204

8. számú melléklet: Az 1930. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	Magyarország lakosságának aránya
Magyar	92,1%
Német	5,5%
Szlovák	1,2%
Horvát	0,3%
Román	0,2%
Szerb	0,1%
Egyéb	0,6%
Összlakosság	8 688 319

9. számú melléklet: Az 1941. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Magyarország lakosságának aránya
Magyar	77,5%
Román	7,5%
Német	4,9%
Ruszin	3,8%
Szlovák	1,8%
Szerb	1,1%
Horvát	0,9%
Egyéb	2,5%
Összlakosság	14 683 323

10. számú melléklet: Az 1899. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya
Román	92,15%
Zsidó	4,3%
Magyar	1,82%
Osztrák	0,32%
Török	0,4%
Görög	0,34%
Bolgár	0,13%
Olasz	0,15%
Német	0,13%
Szerb	0,07%
Orosz	0,08%
Egyéb – francia, angol, belga, svájci, holland, dán	0,11%
Összlakosság	5 956 690

11. számú melléklet: Az 1912. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya
Román	93,47%
Magyar	0,96%
Osztrák	0,63%
Török	0,47%
Görög	0,24%
Bolgár	0,16%
Olasz	0,15%
Német	0,11%
Szerb	0,06%
Orosz	0,06%
Egyéb – zsidó, francia, angol, belga, svájci, holland, dán	4,11%
Összlakosság	5 956 690

12. számú melléklet: Az 1930. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya
Román	71,9%
Magyar	7,9%
Német	4,1%
Zsidó	4%
Orosz	2,3%
Ruszin és ukrán	3,2%
Szerb, horvát és szlovén	0,3%
Bolgár	2%
Cseh és szlovák	0,3%
Lengyel	0,3%
Görög	0,1%
Török	0,9%
Tatár	0,1%
Gagauz	0,6%
Cigány	1,5%
Egyéb – hucul, albán, örmény stb.	0,5%
Összlakosság	18 057 028

13. számú melléklet: Az 1930. évi romániai népszámlálás és az 1941. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya	Nemzetiség	Magyarország lakosságának aránya
Román	71,9%	Magyar	77,5%
Magyar	7,9%	Román	7,5%
Német	4,1%	Német	4,9%
Zsidó	4%	Ruszin	3,8%
Orosz	2,3%	Szlovák	1,8%
Ruszin és ukrán	3,2%	Szerb	1,1%
Szerb, horvát és szlovén	0,3%	Horvát	0,9%
Bolgár	2%	Egyéb	2,5%
Cseh és szlovák	0,3%	Összlakosság	14 683 323
Lengyel	0,3%		
Görög	0,1%		
Török	0,9%		
Tatár	0,1%		
Gagauz	0,6%		
Cigány	1,5%		
Egyéb – hucul, albán, örmény stb.	0,5%		
Összlakosság	18 057 028		

14. számú melléklet: Az 1910. évi és az 1920. évi magyarországi népszámlálás adatainak összehasonlító táblázata az 1912. évi és az 1930. évi romániai népszámlálás adataival

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya		Nemzetiség	Magyarország lakosságának aránya	
	1912. évi népszámlálás	1930. évi népszámlálás		1910. évi népszámlálás	1920. évi népszámlálás
Román	93,47%	71,9%	Magyar	54,5%	89,6%
Magyar	0,96%	7,9%	Román	16,1%	0,3%
Német	0,11%	4,1%	Német	10,4%	6,9%
Egyéb nemzetiségek	5,46%	16,1%	Egyéb nemzetiségek	19%	3,2%

Nemzetiség	Erdélyi területek lakosságának nemzetiségi arányai	
	1910. évi magyar népszámlálás	1930. évi román népszámlálás
Román	53,8%	57,8%
Magyar	31,6%	24,4%
Német	10,8%	9,8%
Egyéb nemzetiségek	3,8%	8%

Irodalomjegyzék

A

- ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2011.
- ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.
- ABLONCZY Balázs: *Trianon legendák*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2010.
- ABRAHAM, Florin: *Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente*. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- ÁBRAHÁM Barna: *A nemzetiségi törvény szlovák szemmel. Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, A. James: *Miért buknek el a nemzetek?* Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2013.
- ÁDÁNY Tamás: *A nemzetközi jog és a belső jog kapcsolata*. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- ÁGOSTON Péter: *A három részre szakadt Magyarország (1526–1711) – Az ország és népe*. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- AJTAY Gábor: *A kisebbségek nemzetközi jogvédelme*. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- AJTAY Gábor: *A nemzetiségi elv az ántánt szolgálatában a világháború alatt*. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/10.
- AJTAY Gábor: *A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika*. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/15–16.
- AJTAY Gábor: *A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika (Befejező közlemény)*. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/18.
- ALBRECHT Ferenc: *A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értéktétele*. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- ALBRECHT Ferenc: *A kisebbségi jogok jogi természete*. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4.
- ALBRECHT Ferenc: *Állami beavatkozás és kisebbségi jog*. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/10.
- ALBRECHT Ferenc: *Államszuverenitás és kisebbségi jogok*. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6.
- ALBRECHT Ferenc: *Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Második közlemény)*. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/20.

- ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21.
- ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22.
- ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Ötödik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/23.
- ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/1.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Második Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/2.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Harmadik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (negyedik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/24.
- ALBRECHT László: Az erdélyi magyar főiskolai hallgatóság. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- ALEXIANU, George: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1926.
- AMUZA, T. Ion: *File din istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi, 2001.
- AMUZA, T. Ion: *Istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi, 2001.
- ANDERSON, Frank Maloy – HERSHEY, Amos Shartle: *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870–1914*. Washington D.C., National Board for Historical Service, Government Printing Office.
- ANDREI, Tudorel (ed.): *România: un secol de istorie: date statistice*. București, Editura Institutului Național de Statistică, 2018.
- ANDRÁSI Dorottya: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a magyar–horvát kiegyezés. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- APÁTHY István: Erdély az összeomlás útján. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888.
- APPONYI Albert: *Emlékirataim*. Budapest, Helikon Kiadó, 2016.

- ARDAY Lajos: Az Interparlamentáris Unió első évei (1889–1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Százöt év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006.
- ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013.
- ASZTALOS Sándor: Közigazgatás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

B

- BABUCS Zoltán: *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2019.
- BALATON Petra: A kivándorlás. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BALÁZS András: Az erdélyi egyházak lépése Genfben. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/3.
- BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2010.
- BALOGH Arthur: A csikmegyei magánjvak. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*, I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- BALOGH Arthur: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1928.
- BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18.
- BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/19.
- BALOGH Arthur: A Semmitőszék a kisebbségi szerződés erejéről. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.
- BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7.
- BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (II-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/8.
- BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (III-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/9.
- BALOGH Arthur: Kisebbségi védelem és asszimiláció. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/2.
- BALOGH Arthur: Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/7–8.

- BALOGH Arthur: Orvosolja-e az új törvény az állampolgárság körüli bajokat. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16.
- BALOGH Arthur: Téves felfogások az új helyzettel kapcsolatban. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/6–7.
- BALOGH Arthur: Vélemények a ruszin autonómiáról. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/15.
- BALOGH Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- BÁNYFY Ferenc: Az agrárreformok hatása Délkelet-Európában (Dr. Franges zágrábi egyetemi tanár előadása Genfben). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5.
- BÁNYFY Ferenc: Jogok és kötelességek. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13.
- BÁNYFY Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai – Emlékeimből – Huszonöt év*. Budapest, Helikon Kiadó, 2013.
- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009.
- BARABÁS Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai 291. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- BARACS János – CSÁNK Béla – CZEBE Jenő – FAY Béla – SNYDER Árpád – SZABÓ Imre – VIRÁGH Zoltán: *A Párisi Magyar Békeszerződés és Magyarázata az Atlanti-óceáni Alapokmány és a Fegyverszüneti Egyezmény teljes szövegével*. Budapest, Gergely R. R.-T. Kiadása, 1947.
- BÁRBULESCU, Mihai: De la romani până la sfârșitul milenilului I. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BÁRDI Nándor: A „visszaromásítás”. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: A közigazgatási átmenet időszaka 1920–1925. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: A régió problémái a Nemzetek Szövetségéhez beadott panaszokban. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

- BÁRDI Nándor: A székely autonómia kérdése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az „ASTRA” tevékenysége. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az „elszékelyesített vidék” ideológiájának megkonstruálása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: A „nemzeti egyházak” egyházi terjeszkedése és az áttérések. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az „Országos Magyar Párt” a régióban. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az 1925. évi közigazgatási törvény és következményei. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az egységesítő, állami szabályozás megteremtése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az időközi bizottságok korszaka. In: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Impériumváltás. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

- BÁRDI Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csík-szereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013.
- BÁRDI Nándor: Politikai keretek. In: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918–1989. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- BARTA Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984.
- BARTA Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- BAUBÖCK, Rainer: Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- BEDŐ Árpád: A román állampolgársági törvény revíziója. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/11.
- BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002/ősz.
- BENDA Kálmán: A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században. In: BENDA Kálmán (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003.
- BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2000.
- BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich Gusztáv bizománya, 1846.
- BERÉNYI Mária: *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*. Gyula, Fundația Publică „Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria”, Autoguvernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale 2002.
- BETHLEN Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989.
- BETHLEN István: A trianoni békeszerződés revíziója és Európa békéje – Előadás a Balkan Committee rendkívüli ülésén (London, 1933. november 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- BETHLEN István: Nem békerevízióra, hanem más határokra van szükségünk! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007.
- BETHLENDI András: Drepturile lingvistice în administrația publică. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- BETHLENDI András – ILYÉS Zsolt: Educația în limba maghiară în România. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.

- BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918 előtt. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*, 7, 2018/2.
- BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918 előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- BÍRÓ Sándor: Az erdélyi román–magyar viszony a legutóbbi évtizedekben. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., 1999.
- BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002.
- BOCŞAN, Nicolae: Biserică și stat la români. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BOCŞAN, Nicolae: Luminile și pașoptismul. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BODEA, C. Cornelia – SURDU, Bujor: Az önkényuralom és a „liberalizmus” rendszere (1849–1867). In: *Erdély története II*. Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- BÓDIG Mátyás: Az állami hatalom terjedelme és korlátai. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001.
- BÓDIG Mátyás: Szabadság – Hatalom – Törvény. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002.
- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – HORVÁTH Attila: Az egyház. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- BOGDÁN Andrea: Folosirea limbii materne în justiție. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- BOIA, Lucian: *Miért más Románia*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2013.
- BOIA, Lucian: *Románia elrománosodása*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2016.
- BOIA, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999.
- BOILĂ, Romul: Principiile constituției noi. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- BOLBERITZ Pál: *Bevezetés a logikába*. Budapest, Szent István Társulat, 2010.
- BOLDIZSÁR Iván: Erdély második Trianonja. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001.

- BOLOVAN, Ioan: Cazul românilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BOLOVAN, Ioan: Cultura românească. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BOLOVAN, Ioan: Epoca liberală. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BÓNA István: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In. KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- BONYHAI Gabriella Eleonóra – VALDMANN István: Az 1921. évi agrárreform: jogi kérdések a korabeli sajtóban. *Korunk* 2020/március.
- BOTEZ, C. Calypso: Drepturile femeii in Constituția viitoare. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- BOTLIK József: *Erdély tíz tételben*. Budapest, szerzői kiadás, 1988.
- BOTOS János: A brătianizmus. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3.
- BOTOS János: Gyermekvédelem a százszoknál. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/14.
- BOTOS János: Román politikusok nyilatkozatai választások idejében. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/1.
- BOTTONI, Stefano: *Sztálin a székyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2008.
- BRĂȚIANU, I. Vintilă: Nevoile statului modern și constituția României Mari. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- BUDIȘTEANU, Radu: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice*. București, Voința Const. Antonescu, 1928.
- BÚSBACH Péter: *Egy viharos emberöltő I. kötet*. Budapest, Benkő Gyula Bizománya, 1906.
- BÚSBACH Péter: *Egy viharos emberöltő II. kötet*. Budapest, Benkő Gyula Bizománya, 1906.
- BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930.
- BUZA László: Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.

C

- CAENEGEM VAN, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.
- CÂNDEA, R.: *Organizația bisericească în constituție*. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- CARTLEDGE, Bryan: *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2016.
- CARTLEDGE, Bryan: *Trianon egy angol szemével*. Budapest, Officina Kiadó, 2011.
- CHERESTEȘIU, Victor: *Az 1848-as forradalom*. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiajának Kiadója, 1964.
- CIATO, Aurel: *Problema minoritară la noi: cu o prefață lămuritoare a diferendului dintre români și maghiari: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*, Cluj, 1929.
- CICERO: *De Oratore*. William Heinemann Ltd. – Harvard University Press, London–Cambridge, 1942.
- CIEGER András: *A közös ügyek rendszere*. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.
- COGITATOR: *A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt*. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/14.
- COGITATOR: *A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt*. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/15–16.
- COGITATOR: *A szatmárvidéki asszimiláció I*. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3.
- COGITATOR: *A szatmárvidéki asszimiláció II*. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4.
- COGITATOR: *A szatmárvidéki asszimiláció III*. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5.
- COGITATOR: *A szatmárvidéki asszimiláció IV*. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6.
- COGITATOR: *A szatmárvidéki asszimiláció V*. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7.
- COGITATOR: *A szatmárvidéki asszimiláció VI*. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/8.
- CONSTANTINESCU, Miron: *Előszó*. In: *Erdély története I*. Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiajának Kiadója, 1964.
- CORNELIUS Deborah S.: *Magyarország és a második világháború*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2015.
- CORNISH, C. Louis: *Transylvania in 1922. Report of the Commission sent by American and British Unitarian Churches to Transylvania in 1922*. Boston, The Beacon Press, 1923.
- COTTELY István: *A kisebbségek lojalizmusa mint jogkérdés*. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.

- CRONȚ, Gheorghe: Numele. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- CURTICĂPEANU, Vasile: A művelődés fejlődése (1848–1918). In: *Erdélyi története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- CSÁKÁNY Béla: Gazdasági törvények. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- CŞAPODY Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2015.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/12.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/16.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17.
- CŞERNUS-LUKÁCS Szilveszter: Nemzetek vagy nemzetiségek? Törvények és törvénytervezetek a nemzetiségi egyenjogúságról az 1860-as években. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- CSIKÁNY Tamás: Székelyföld mint hadszíntér. A háború utolsó évei. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- CŞINK Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*. Budapest, Pázmány Press, 2014.
- CŞIZMADIA Andor: A gyülekezési jog. In: CŞIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CŞIZMADIA Andor: A szabadságjogok érvényesülése a dualizmus idején. In: CŞIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CŞIZMADIA Andor: Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr–jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt. In: CŞIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CŞIZMADIA Andor: Az önkényuralom időszakának állama. In: CŞIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CŞONKARÉTY Károly: *A magyar történelem 1100 éve a jogforrások tükrében*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1997.
- CŞORBA Csaba: A középkor (476–1492) – Európa felvirágzása (11–13. század) – A fölemelkedő Közép- és Kelet Európa – A románok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

- CSORBA László: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált korszaka (1867–1890). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- CSORBA László: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.

D

- DAICOVICIU, Constantin: A hűbéri rendszerre való áttérés kora. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- DAICOVICIU, Constantin: Ókor. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- DANILOVICS Pál: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések magyarázata. In: BARNAYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság, 1922.
- DANYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1960.
- DE VARENNES, Fernand: Teaching Law in Minority Languages: Benefits and Impacts for Individuals and Communities. In: VERESS Emőd (szerk.): *Multilingualism and Law*. Cluj, Sapientia Hungarian University of Transylvania–Forum Iuris–Robert Schumann Association, 2016.
- DEÁK Ágnes: A közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezete. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- DEÁK Ágnes: Újabb fordulat az alkotmányosság felé. Felkészülés az unióra. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- DEBRECZEY Béla: A magyar tőke és tőkeképzés. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- DEÉR József: A magyar-horvát államközösség kezdetei. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- DEGRÉ Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Degré Alajos – válogatott jogtörténet tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

- DELEANU, Ion: *Instituții și proceduri constituționale în dreptul român și în dreptul comparat*. Arad, Editura Servo-Sat, 2003.
- DEVESCOVI Balázs: *Eötvös József*. Pozsony, Kalligram, 2007.
- DEZSŐ Márta: A szuverenitás. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- DISSESCU, G. Constantin: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1915.
- DJUVARA, Neagu: *A románok rövid története*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2010.
- DJUVARA, Neagu: *Lehet-e igaz a történetírás?* Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2017.
- DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- DOBSZAY Tamás: Művelődés és a műveltség polgárosodása. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- DOMANICZKY Endre: *A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra*. Budapest, Publikon Kiadó, 2009.
- DOMANICZKY Endre: Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában. *Jogtörténeti Szemle*, 2012/1.
- DÓZSA Endre: Hatóságilag tilos viseletek. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/8. 278–279.;
- DÖRNER, E. Anton: Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- DUCULESCU, Victor – CĂLINOIU, Constanța – DUCULESCU, Georgeta: *Drept constituțional comparat*. București, Lumina Lex, 1996.
- DURANDIN, Catherine: *A román nép története*. Budapest, Maecenas Könyvek, 1998.

E

- ECKHART Ferenc: *Magyarország története*. Budapest, Káldor Könyvkiadóvállalat, 1935.
- EGYED Ákos: *A székelyek rövid története a megletelepedéstől 1989-ig*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2013.
- EGYED Ákos: *Erdély 1848–1849*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2010.
- EGYED Ákos: Erdély Országgyűlése. Az uniótörvény elfogadása. A székelykérdés a kolozsvári országgyűlésen. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Szé-*

- kelyföld története II. kötet.* Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- EGYED Ákos: Forradalom Székelyföldön. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet.* Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- EGYED Ákos: Jakab Elek életműve. In: EGYED Ákos (szerk.): *Jakab Elek tanulmányok.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986.
- EGYED Ákos: Székelykérdés a pesti népképviselői országgyűlésen. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet.* Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- ELEKES Dezső: *Az 1941. évi népszámlálás – Demografiai adatok községek szerint.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1947.
- ELEKES Lajos: Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei.* Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., 1999.
- ELIESCU, Mihail: Câteva cuvinte despre proiectul Codului Civil. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936.* București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936.
- EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., 1903.
- EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2011.
- EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902.
- EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Második Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902.
- EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902.
- EÖTVÖS József: Az 1843-44-iki országgyűlésről. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903.
- EÖTVÖS József: Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903.
- ERDÉLYI József: A kisebbségi nyelvek használata a közigazgatásban. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/6.
- ERDŐDY Gábor: A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában. *Jogtörténeti Szemle*, 2018/1-2.

F

- FÁBIÁN Gyula: Jogi keretek. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- FÁBIÁN Gyula: Autonomia teritorială. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standard de controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- FARAGÓ Tamás: Az első magyarországi népszámlálás fennmaradt forrásanyaga (Egy forráskiadási munka tanulságai). *Demográfia*, 2010/53. 318–354.
- FEDINEC Csilla: *A magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja 1938–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2015.
- FEGYVERESI Zsolt: Erdély Romániában (1918–). In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.
- FEKETE Andor: *Közélet és kaszinó. Dr. Fekete Andor feljegyzései*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2019.
- FEKETE NAGY Béla: Néhány szó a kisebbségi panaszok elintézésének módjáról. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23.
- FÉNYES Elek: *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*. Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvtár, 1861.
- FENYŐ István (szerk.): *Eötvös József művei – Arcképek és programok*. Budapest, Magyar Helikon 1975.
- FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906.
- FERGUSON, Niall: *A tér és a torony*. Budapest, Scolar Kiadó, 2017.
- FERGUSON, Niall: *A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története*. Budapest, Scolar Kiadó, 2016.
- FERGUSON, Niall: *Civilizáció – A Nyugat és a többiek*. Budapest, Scolar Kiadó, 2016.
- FILITTI, C. Ioan: Originea și rostul constituțional ale Consiliului Legislativ. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 1936.
- FLEISZ János: *Egy tollvonás volt a bűne – Szacsavay Imre, az Országgyűlés jegyzője*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2009.
- FODOR János: Magyar nemzetiségpolitikai törekvések 1918 őszén. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- FOGARASI Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941-ben. *Statistikai Szemle*, 1944/1–3.

- FÓNAGY Zoltán: A dualizmus kora (1867–1914) In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- FONT Mária: A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora (970–1301) – Betelepülők nyugatról és keletről. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- FŐCZE János: Paál Árpád és a román hadsereg. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- FÖGLEIN Gizella: A kétoldalú kulturális egyezmények szimbolikája Magyarország és a szomszédos államok (Jugoszlávia, Románia) között 1947–1948. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009.
- FÖGLEIN Gizella – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: Az országgyűlés. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.
- FRITZ László: A romániai német kulturhivatal. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24.
- FRITZ László: A törvények egységesítése. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/20.
- FRITZ László: A törvények egységesítése (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1931. X/21.
- FRITZ László: Az állam és az egyház viszonya Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9.
- FRITZ László: Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tiz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929, I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- FRITZ László: Az erdélyi magyarság iskolaügyének tiz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929, I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- FRITZ László: Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929, I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- FRITZ László: A Iorga-kormány 1931. évi parlamenti választása. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14.
- FRITZ László: Boila professzor alkotmánytervezete. *Magyar Kisebbség*, X. 1931/22.
- FRITZ László: Boila professzor alkotmánytervezete. (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, X. 1931/22.
- FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2011.
- FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- FÜRÉSZ Klára: Az állampolgárság és a statusjogok. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

G

- GAFTOESCU, I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*. București, Imprimeriile „Curentul” S.A. 1939.
- GAJZÁGÓ László: *Nemzetközi jog szigorlati célokra*. Budapest, „Kartárs” kiadása, 1937.
- GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete annak római és keresztény összefüggései különösbbeben a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.
- GÁL Kelemen: *A népiskolai törvényjavaslat a kisebbségek szempontjából*. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/13.
- GÁL Kelemen: *Az elemi iskolai oktatási rendelet román főpapok és államférfiak megvilágításában*. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2.
- GÁL Kelemen: *Egyenlő elbánás a kisebbségi középiskolákkal*. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15–16.
- GÁL Kelemen: *Kétnyelvűség: a népiskolában és Dr. O. Ghibu tanár felfogása*. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/4.
- GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- GALI MÁTÉ: *Búcsú a Monarchiától – Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2015.
- GANCZER Mónika: *Állampolgárság és államutódlás*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013.
- GANE, N. Alexandru: *Zece ani de activitate*. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926–1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936.
- GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor: *Bevezető*. In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- GERENCSÉR Balázs Szabolcs – VARGA Zs. András – WETZEL Tamás: *Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság*. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- GERGELY András – PAJKOSSY Gábor: *A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt*. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- GERGELY András – SZÁSZ Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 206.; PÖLÖSKEI Ferenc: *A dualizmus válságperiódusa (1890–1918)*. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- GERGELY András: *A forradalom és az önvédelmi háború (1848–1849)*. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- GERŐ András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2016.
- GIDÓ Attila: *Az erdélyi zsidókról*. Székelyudvarhely, Litera-Veres Könyvkiadó, 2008.

- GIDÓ Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopuláció Erdélyben 1918–1948 között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013.
- GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- GLODARIU, Ioan: *Istoria și civilizația dacilor*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- GOLDIȘ, Vasile: *A románok és a magyar nemzeti állam kérdései* In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- GOMBOS Benő – NEUMANN Miksa: *Antiszemitizmus és numerus clausus*. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/5.
- GOMBOS Benő: *A zsidóságról*. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2.
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A dualizmus válságban*. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- GONDA Imre: *A vég*. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- GONDA Imre: *Kísérletezés és kiegyezés*. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: *Biserică și stat la sași și șvabi*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: *Cultura săsească*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- GRÄF, Rudolf: *Cultura germanilor din Banat*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- GRIGOROVICI, G: *Constituția sovietică și constituția democratică*. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- GRÜNWARD Béla: *A régi Magyarország*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- GUSTI, Dimitrie: *Cuvânt de deschidere*. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- GYÁNI Gábor: *A történetírás újragondolása. Történelmi Szemle, XLVIII. 2006/3–4*.
- GYÁRFÁS Elemér: *A kisajátított földek árának kifizetése*. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/17.

- GYÁRFÁS Elemér: A Szentszék és az erdélyi katolikusok. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18.
- GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi katholicizmus. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/2.
- GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi szászok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/24.
- GYÁRFÁS Elemér: Egy át nem adott memorandum. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi románok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2.
- GYÉMÁNT, Ladislau: Supplex Libellus Valachorum. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- GYÖRFI Tamás – HEGYI Szabolcs: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002.
- GYÖRFI Tamás: Alapjogok. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998.
- GYÖRFI Tamás: Alkotmányosság. In: BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002.
- GYÖRFI Tamás: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002.
- GYÖRGY Béla: *Az Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Doktori Disszertáció. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2006.
- GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27.). *Pro Minoritate*, 2002/ősz.
- GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest, Helikon, 2011.
- GYURGYÁK János: *Európa alkonya?* Budapest, Osiris Kiadó 2018.
- GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó 2007.

H

- HAGOPIAN: Faj, faj és megint faj. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9–10.
- HAHNER Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- HAJDU Tibor – POLLMANN Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014.
- HALÁSZ Sándor: Magyar bank- és hitelélet. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4.
- HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5.
- HAMZA Gábor: Európaiság Jászi Oszkár gondolatvilágában. In: HAMZA Gábor: „Nem akarunk csonka Európát...” Budapest, Elektra Kiadóház, 2002.
- HAMZA Gábor: Kelet-Közép Európa. In: HAMZA Gábor: „Nem akarunk csonka Európát...” Budapest, Elektra Kiadóház, 2002.
- HANGA, Vladimir: Voievodul. Principele. Guvernatorul. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*. Budapest, Helikon Kiadó, 2017.
- HANNIG, Alma: *Ferenc Ferdinánd*. Budapest, Saxum Kiadó Kft., 2014.
- HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.
- HEGEDÜS Nándor: A kisebbségek és a diktatúra. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/19.
- HEKA László: *A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században*. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.
- HEKA László: A horvát–magyar kiegyezésről. Az 1868. évi I. tc., illetve az 1868. XXX. tc. elemzése. *Jogtudományi Közöny*, 1997/3.
- HEKA László: A horvát–szlavón–dalmát tárca nélküli miniszter a magyar és a horvát kiegyezésben. *Jogtörténeti Szemle*, 2018/1–2.
- HERDER, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Viertel Theil*. Riga – Leipzig, Johann Friedrich Hartknoch, 1792.
- HERMANN Gusztáv Mihály: A reformkori nemesi liberalizmus székelyföldi lecsapódása a korabeli sajtó tükrében. In: EGYED Ákos – MAGYARI András (szerk.): *A székelység története a 17–19. században*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001.
- HERMANN Gusztáv Mihály: A székely rendek politikai ellentámadása. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–

- Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- HERMANN Gusztáv Mihály: A székelység II. József idejében. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- HERMANN Gusztáv Mihály: Közéleti csaták a reformeszmeék jegyében. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- HERMANN Róbert: Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újraszabályozására 1848–1867. *Rubicon*, 2018/2.
- HERMANN Róbert: A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről, 1849–1867. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.
- HERMANN Róbert: Forradalom és szabadságharc (1848–1849). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- HEszKE Béla: A kisebbségi katolikus egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- HITCHINS, Keith: *România 1866-1947*. București, Editura Humanitas, 2013.
- HOLJEVAC, Željko: Horvát javaslatok a Habsburg Birodalom átalakítására (1832–1918). In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.
- HOLLÓSI Gábor: A történelmi emlékezet az 1920. évi I. törvénycikk indokolásában. *Jogtörténeti Szemle*, 2019/1.
- HÓMAN Bálint: Szent István. In: BUZA János (szerk.): *Hóman Bálint – A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- HÓMAN Bálint: Történelmi átértékelés. In: BUZA János (szerk.): *Hóman Bálint – A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- HOMOKI-NAGY Mária: A szabadságjogok megjelenése a magyar történelmi alkotmányban. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2011.
- HORVÁTH Attila – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna: A közigazgatás fejlődésének tendenciái. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

- HORVÁTH Attila – RÉVÉSZ T. Mihály: Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- HORVÁTH Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/1.
- HORVÁTH Pál: A modern jog alapjainak lerakása a két román fejedelemségben. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- HORVÁTH Pál: A modern jog, a felzárkózás típusjegyei. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999.
- HORVÁTH Pál: Bizánc és a Balkán-félsziget országai. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- HORVÁTH Pál: Moldova és Havasalföld a fanarióták idején – Az elavult jogrend válsága. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- HÖBELT, Lothar: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150 év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.

I

- I. TÓTH Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kft., 2005.
- IANCU Gheorghe: Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- IFJ. ANDRÁSSY Gyula: *A világháború problémái*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2018.
- IFJ. BERTÉNYI Iván: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150 év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.
- ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter: *Erdélyi bevonulás, 1940*. Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2010.
- ILLYÉS Gyula: *Hajszálgökökerek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.
- ILONSKY Gabriella: *Képviselők és képviselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.
- IMREH István: *Székelyek a múltó időben*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
- IONESCU, Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*. București, Editura C.H. Beck, 2019.

- IONESCU-DOLJ, Ioan: Consiliul Legislativ – 10 ani de existență – ce ar fi trebuit să fie potrivit legii sale organice și ce este. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., 1936.
- IORGA, Nicolae: *Istoria lui Mihai Viteazul*. București, Editura Militară, 1968.
- IORGA, Nicolae: Istorical constituției românești. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.

J

- JAKABFFY Elemér – PÁLL György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, „Studium” Kiadása, 1939.
- JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8.
- JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8.
- JAKABFFY Elemér: A régi telepések pusztulása. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9.
- JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1.
- JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2.
- JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3.
- JAKABFFY Elemér: A választások után. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/14.
- JAKABFFY Elemér: A viszonzosság. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/20.
- JAKABFFY Elemér: Astra és EMKE. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19.
- JAKABFFY Elemér: Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásban. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21.
- JAKABFFY Elemér: Bazargic. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/10.
- JAKABFFY Elemér: Dobrescu rendeletéhez. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/8.
- JAKABFFY Elemér: Ismét új helyzetben az új év küszöbén. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1.
- JAKABFFY Elemér: Lojalitást és bizalmat! *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22.
- JAKABFFY Elemér: Mit tettünk? *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12.
- JAKABFFY Elemér: Peccatur intra et extra muros... *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5.
- JAKABFFY Elemér: Románia kilépéséhez. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/14.
- JAKABFFY Elemér: Sorsdöntő agrárreformok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15–16.
- JAKABFFY Elemér: Az alkotmány. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6.
- JAKABFFY Elemér: A téves vádemelések szomorú következményei. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/3–4.
- JANCSÓ Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor Kft., 2004.

- JANCSÓ Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. kötet.* Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1896.
- JANCSÓ Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. kötet.* Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1899.
- JANCSÓ Elemér: Az iskolák. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve.* Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- JAROSS Andor: Nagy nemzetek jogai és kis nemzetek kötelességei. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.
- JÁSZI Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1982.
- JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok.* Budapest, Új Magyarország Részvénytársaság, 1918.
- JEKELFALUSSY József: *Magyar Statisztikai Közlemények I. kötet – A Magyar Korona Országában az 1891. elején végrehajtott népszámlálás eredményei.* Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893.
- JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre.* Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1959.
- JESZENSZKY Géza: *Az elvesztett presztízs.* Budapest, Magyar Szemle Alapítvány, 1994.
- JESZENSZKY Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására.* Budapest, Osiris Kiadó, 2016.
- JÓKAI Mór: *És mégis mozog föld.* II. kötet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.
- JOÓ István: Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve.* Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- JOÓ István: Erdélyi Múzeum Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve.* Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- JORDÁKY Lajos: *A Román Nemzeti Párt megalakulása.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
- JÓZSEF Attila: *Összes versei.* Kolozsvár – Budapest, Polis Könyvkiadó – Osiris Kiadó, 1998.
- JUHÁSZ Imre: Fiume és a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- JULIER Ferenc: Románia beavatkozása. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- JUNGER József: Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.

K

- K. LENGYEL Zsolt: Elméleti önmentés, öntevékeny ellenállás, kényszerű beilleszkedés. In: KOVÁCS Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Felvilágosodás és művelődés. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- KALTENBACH Jenő: Kisebbségi jog a harmadik köztársaságban 1990–2006. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005. I. kötet*. Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007.
- KÁNTOR Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület utolsó tiz éve. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.*, I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- KARDHOZÓ Károly: Adatok a vallási áttéréseknek nemzetpolitikai jelentőségéhez kisebbségi szempontból. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/9.
- KARDOS Gábor: A kisebbségi kultúrák védelme a nemzetközi jogban: a nyelvek. *Kisebbségvédelem* 2019/1.
- KÁROLYI Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 11. 1605–1606*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899.
- KÁROLYI Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 12. 1605–1606*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t könyvnyomdája, 1917.
- KÁROLYI Dénes: *Székely vértanúk 1854*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001.
- KATONA Tamás: Az Interparlamentáris Unió első évei (1889–1896). In: SOMEAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Száztiz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A nemzetiségi kérdés jelentkezése. Nemzeti ébredési mozgalmak. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Újratelepítés és népesedési változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1648–1918) – Polgári forradalom és szabadságharc. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Kísérletek a Habsburg Birodalom átszervezésére (1849–1867) In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.

- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – A dualista Monarchia államrendszere és a magyar polgári államapparátus felépítése. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – A nemzetiségi kérdés. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – Vallások és egyházak a polgári Magyarországon. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – Nemzetközi konfliktusok és az első világháború: a Monarchia végórái. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Pest, Országos Magyar Statisztikai Hivatal, 1861.
- KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, I. kötet*. Budapest, Országos Magyar Statisztikai Hivatal, 1882.
- KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.
- KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története*. Budapest, Akkord Kiadó, 2008.
- KÉSMÁRKI Gergely: Páneurópa és a kisebbségi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4.
- KILÉNYI Géza: *Összehasonlító alkotmányjog. Az államszervezet*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2008.
- KISS Péter. *Magyar kormányprogramok 1867–2002. 1. kötet*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004.
- KISS Tamás: Demográfiai és társadalmi makrofolyamatok. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- KISS Tamás – TORÓ Tibor – SZÉKELY István Gergő: Erdélyi magyarok: kisebbség, politikai közösség vagy diaszpóra? In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem Könyvkiadó, 2008.
- KISTELEKI Károly: Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.

- KLEIN Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. *In medias res*, 2012/2.
- KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Tartalomszolgáltató Kft., 2013.
- KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve I. kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911.
- KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve II. kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911.
- KOCSIS Károly: Historical Predecessors and Current Geographical Possibilities of Ethnic Based Territorial Autonomies in the Carpathian Basin. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L'Harmattan Kiadó, 2014.
- KOCSIS Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923)*. Doktori értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006.
- KORDÉ Zoltán: Katonai kötelezettséggel tartozó és kiváltságolt népelemek a középkori Magyar Királyságban. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története I. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- KOSÁRY Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- KOSSUTH Ferencz (szerk.): *Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet*. Budapest, Az Athenaeum R. Társulat Kiadása, 1900.
- KOVÁCS Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 83. Kötet – Az 1930. évi népszámlálás – I. rész – Demografiai adatai községek és külterületi lakott szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1932.
- KOVÁCS Bálint: *Autonomia culturală*. In: FÁBIÁN Gyula (ed.): *Standard de controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- KOVÁCS Endre: Az 1859. évi magyar–román egyezmény. *Századok*, 1963/2.
- KOVÁCS Kálmán: A nemzetiségi kérdés jogszabályi rendezésére és a föderatív állam kiépítésére irányuló kísérletek. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- KOVÁCS Kálmán: Kísérlet a szovjet típusú alkotmány bevezetésére: A Magyarországi Tanácsköztársaság állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- KOVÁCS Péter: A romániai kisebbségvédelem nemzetközi jogi doktrínájának kézikönyve. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.

- KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- KÖLLŐ Károly – PERVAIN, Iosif: Bevezetés. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.
- KÖPECZI Béla: Kitekintés. Erdély útja 1918 után. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- KRISTÓF György: Magyar tanszékek egyetemeken. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/12.
- KUBINYI András: A középkori Magyar Királyság. A vegyes házi királyok kora (1301–1526) – Az ország népessége. Lélekszám és nemzetiség. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KUKORELLI István – TAKÁCS Imre: A magyar alkotmány története. Az alkotmányos rendszer-változás jellemzői. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- KURUNCZI Gábor – SZABÓ István: Választójog és választási rendszerek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- KYMLICKA, Will – BASHIR, Bashir (szerk.): *The politics of Reconciliation in Multicultural Societies*. Oxford, Oxford University Press, 2012.

L

- L. BALOGH Béni: *Küzdelem Erdélyért – A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.
- L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- L. NAGY Zsuzsa: Az összeomlás és az 1918-as forradalom. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986.
- L. NAGY Zsuzsa: Trianon a magyar társadalom tudatában. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- LACKÓ Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977.
- LÁSZLÓ Zoltán: Az Erdélyi Kárpát Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- LÁSZLÓ Zoltán: Az erdélyi magyar sportélet mérlege. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

- LIGETI Dávid: Solferinótól Königrätzig – Ferenc József háborúi 1859–1866 között. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.
- LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- LIVEZEANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca and London, Cornell University Press, 1995.
- LUKACS, John: *A huszadik század rövid története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- LUKACS, John: *A történetírás jövője*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012.
- LUKACS, John: *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006.
- LUKACS, John: *Budapest, 1900*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- LUKACS, John: *Magyar írások*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007.
- LUKINICH Imre: Románia politikai kapcsolatai az Osztrák–Magyar Monarchiával 1914-ig. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.

M

- MADGEARU, N. Virgil: Reforma parlamentului. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- MAGYAR Sándor: „Magyarbarát” románok 1848–1849-ben. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- MAGYARICS Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig I. rész. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- MAIOR, Liviu: Dualismul austro-ungar. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- MAIOR, Liviu: Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- MAJTÉNYI Balázs: *Multikulturalizmus Magyarországon*. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005, I. kötet*. Budapest, Gondolat-ELTE ÁJK, 2007.
- MAKKAI László: Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MAKKAI László: A rendi társadalom kialakulása (1172–1526). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.

- MAKKAI László: *Magyar–román közös múlt*. Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1989.
- MAKKAI Sándor: *Mi bizalmat kérünk... Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7.
- MANIU, Iuliu: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politica Externă a României”*. București, Institutul Social Român, 1925.
- MANOILESCU, Mihail: *Politica economică de stat și Constituția*. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- MANUILĂ, Sabin: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II*. București, Editura Institutului Central de Statistică, 1938.
- MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019.
- MARCU, P. Liviu: *Concepții asupra centralizării puterii. Ideea originii și unității poporului român*. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- MARCU, P. Liviu: *Constituirea statelor statului feudale române de sine stătătoare*. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- MARCU, P. Liviu: *Istoria dreptului românesc*. București, Lumina Lex, 1997.
- MARZALI Henrik: *Az 1790/91-diki országgyűlés. 1. kötet*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907.
- MATEI, Ioan: *Statutul autonom al țărilor române. Conținut și funcționalitate*. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- MATEIU, Ion: *Doctrina de stat a problemei minoritare*. București, Imprimeriile „Independența”, 1929.
- MATHEOVITS Ferenc: *A román-magyar birtokper*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929.
- MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: *A parlamentáris monarchia*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MEGYERI – PÁLFFI Zoltán: *Név és jog: A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2013.
- MENYHÁRD Attila: *Szüksége van-e a társadalomnak jogászokra*. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges – Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019.
- MESKÓ Miklós: *A harói büntett*. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/9.
- MEZEY Barna: *Az államfő*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

- MEZEY Barna: Az abszolutizmus eredeti modellje. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MEZEY Barna: Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MEZEY Barna – STIPTA István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MICESCU, N. Istrate: *Problema minorităților etnice: în raport cu temeliile organizării constituționale și legale a Statului Român și cu supra-suveranitatea Ligii Națiunilor*. București, Societate Anonimă Curierul Judiciar, 1937.
- MIKÓ Imre: A nemzetiségi mozgalom proletárja. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967.
- MIKÓ Imre: A vándor krónikás. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967.
- MIKÓ Imre: Siebenbürgen, Land des Segens? In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967.
- MIKÓ Imre: A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24.
- MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941.
- MIKÓ Imre: Jogász a közéletben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion, 1981.
- MIKÓ Imre: Nemzet és nemzetiség. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion, 1981.
- MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944.
- MIKÓ Imre: Nomen est omen. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion, 1981.
- MIKÓ Imre: Nyelv és jog. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion, 1981.
- MIKÓ Imre: Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion, 1981.
- MISKOLCZY Ambrus: Erdély a reformkorban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MISKOLCZY Ambrus: A reformkor (1830–1848). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.

- MISKOLCZY Ambrus: *Határjárás a román–magyar közös múltban*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2004.
- MITU, Sorin: *Az én Erdélyem*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017.
- MOCSÁRY Lajos: *Nemzetiség*. Pest, Ráth Mór, 1858.
- MÓCSY András: A dák királyság. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MÓCSY András – VÉKONY Gábor: A Dák Királyság. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*. Máriabesnyő, Attraktor, 2011.
- MOLNÁR András: Adalékok az 'alkotmányellenes alkotmánymódosítás' problémájához. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937 és 1938 években*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1938.
- MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- MÓRICZ Miklós: A nemzethez tartozás és a szabad akarat. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4.
- MUREȘAN, Camil: Erdély 1867–1900 között. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- MURZEA, Cristinel Ioan – MATEFI, Roxana: *Evoluția statului și dreptului românesc*. București, Editura Hamangiu, 2015.

N

- NÄGLER, Thomas: Transilvania între 900 și 1300. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907.
- NAGY FEKETE Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, a szerző kiadása a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Levéltár, a Felvidéki Tudományos Társaság és a Szepesi Szövetség támogatásával, 1934.
- NAGY István: A romániai magyar ipari munkás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

- NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/19.
- NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/20.
- NAGY J. Endre: Magyar államélet a XIX. században. A centralisták és a municipalisták vitája. *Jogtörténeti Szemle*, 2019/1.
- NAGY József: Az erdélyi református egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- NAGY József: Magyar-román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/12.
- NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1944.
- NAGY Mihály Zoltán: A romániai magyarság kisebbségvédelmi stratégiája 1919–1944 között. In: NAGY Mihály Zoltán – OLTÍ Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009.
- NAGY Mihály Zoltán: Márton Áron püspök élete és kora. In: NAGY Mihály Zoltán – BODEANU, Denisa: *(Le)hallgatásra ítélve*. Marosvásárhely – Nagyvárad – Kolozsvár, Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2019.
- NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A bukaresti béke. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A Románia elleni hadjárat (részletek). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- NÁNÁSI László: Büntetőjog. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest – Kolozsvár, HVG-ORAC Könyvkiadó – Forum Iuris, 2020.
- NEGULESCU, Paul: *Tratat de drept administrativ Volumul 1*, București, Tipografile Române Unite, 1925.
- NÉMETH László: Magyarok Romániában. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001.
- NEUMANN Miksa: A külföldi lapok szemléje és én. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/24.
- NEUMANN Miksa: Mostoha gyermek a kisebbségek között is. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4.
- NIEDERHAUSER Emil: 1848. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- NIEDERHAUSER Emil: A nemzetek ébredése a Duna-tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986.
- NIEDERHAUSER Emil: A türelmetlen ész. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.

- NIEDERHAUSER Emil: Az európai nagyhatalom. In: SZVÁK Gyula (szerk.): *Oroszország története*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2001.
- NIKODÉMUSZ Károly: A romániai Zsynatpresbiteri Ágostai Hitvallásu Evangélikus Egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népújság” kiadása, 1937.
- NIKOLITS Dániel: Reflexiók az agrárreform végrehajtásához. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5.
- NISTOR, I.: Învăţământul în viitoare constituţie. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituţie a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituţii Europene*. Bucureşti, Institutul Social Român, 1922.
- NUŢU, Constantin – EGYED Ákos – CONSTANTINESCU, Miron: Erdély a XX. század első két évtizedében. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.

O

- OBRONI Teréz: A három részre szakadt Magyarország (1526–1711) – Az Erdélyi Fejedelemség igazgatása és gazdasága. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- OLÁH Sándor: A közigazgatás és közellátás megszervezése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- OLÁH Sándor: Társadalmi konfliktusok. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- ORMOS Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020.

P

- PÂCLIŞANU, Zenobio: *L'Ungheria contro le sue minoranze etniche*. Bucarest, Edizioni Dacia, 1941.
- PÂCLIŞANU, Zenovie: *Minorities and the policy of Hungarian governments from 1867-1914*. Bucharest, 1944.
- PĂCURARIU, Francisc: *Românii şi maghiarii de-a lungul veacurilor*. Bucureşti, Editura Minerva, 1988.

- PAÁL Vince: A sajtó szabadsága a „nagyháború” éveiben (1914–1918) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015.
- PAÁL Vince: A sajtószabadság korlátai az összeomlástól az összeomlásig (1918–1944) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015.
- PACZOLAY Péter: Előszó. In: MOLNÁR Benedek – NÉMETH Márton – TÓTH Péter (szerk.): *Mérlegen az Alaptörvény*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2013.
- PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- PAJKOSSY Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012.
- PÁL Gábor: A konkordátumról. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21.
- PÁL Gábor: Kisebbségi egyezmény és magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/17.
- PÁL Gábor: Konkordátum és a katolikus magyarság. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18.
- PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1.
- PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2.
- PÁL Judit: A közigazgatás helyzete a kiegyezéskor. A közigazgatás átszervezése a dualizmus első évtizedében. A székek megszüntetése és az új vármegyék megszervezése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PÁL Judit: A politikai keretek átalakulása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PÁL Judit: Egyesületek. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PÁL Judit: Közigazgatási egységesítések és a többes joghatóság felszámolása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PALACKÝ, Franz: *Österreichs Staatsidee*. Prag. I. L. Kolber Verlag, 1866.
- PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003.
- PÁL-ANTAL Sándor: *Maros-széki intézmények és pecsétetek*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004.

- PÁLFFY Géza: Magyarország két világbirodalom határán (1526–1722) – Honkeresők: etnikai és demográfiai változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- PÁLL György: Az állampolgársági ügy rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/10.
- PANTELIMON, Răzvan Victor: Evoluția Legișlației Electorale românești (1864–1938). *Analele Universității „OVIDIUS” – Seria Istorie* Volumul 6, 2009.
- PAPP József: Az erdélyi szászok jogállása a magyar uralom alatt. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2.
- PASCU, Iuliu: Autonomia administrativă a bisericii ortodoxe. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., 1936.
- PASCU, Ștefan – IMREH István – NEAMȚU, Alexandru: A hűbériség bomlása és a kapitalizmus kezdetei. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- PASCU, Ștefan: A fejlett hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.* Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- PASCU, Ștefan: A korai hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, 1964.
- PERKINS, Dexter: *The Monroe Doctrine 1823–1826*. Cambridge, Harvard University Press, 1927. https://avalon.law.yale.edu/19th_century/monroe.asp
- PETRESCU, Cristina: Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans. In: Balázs TRENCSENYI – Dragoș PETRESCU – Cristina PETRESCU – Constantin IORDACHI – Zoltán KÁNTOR (eds.): *Nation-Building and Contested Identities*. Budapest – Iași, Editura Polirom – Regio Books, 2001.
- PETROVAY Tibor: Szövetkezeti ügyünk. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- PÉTER Katalin: A fejedelemség virágkora. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- POMOGÁTS Béla: Magyar az üzött magyarságban. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- POMOGÁTS Béla: *Változó Erdély*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2001.
- POMOGYI László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti szótár*. Budapest, Mérték Kiadó, 2008.
- PONGRÁCZ Kálmán: A szórványvédelem jelentősége és az asszimiláció problémája a kisebbségi életben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/5.
- POP, Ioan-Aurel: Mihai Viteazul și Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. II*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.

- POP, Ioan-Aurel: Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- POPOVICI, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich – Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*. Leipzig, Verlag von B. Elischer Nachfolger, 1906.
- POULOPOL, E. A.: Doctrina constituțională a Consiliului Legislativ în materie de administrație locală. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucefărul” S.A., 1936.
- PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014.
- PÖLÖSKEI Ferenc: Tisza István. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kossuth Kiadó, 2015.
- PREDA, Dumitru: Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- PRICE, Roger: *Franciaország története*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó–Talentum Kft., 2001.
- PRITZ Pál: Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920–1935. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- PUȘCAȘ, Vasile–VESA, Vasile: Opinia românească față de tratatele de pace de la Paris (primul deceniu interbelic). In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- PŰSKI Levente: Az országgyűlés két házának viszonya a Horthy-korszakban. In: HOMO-KI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.

R

- RADU, Mariana-Narcisa – JUCAN-POPOVICI, Codruța-Ștefania: Principiul naționalităților și Tratatul de la Trianon. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- RAFFAY Ernő: *Balkáni Birodalom*. Budapest, Kárpátia Stúdió Kft., 2010.
- RÁKOSI Jenő: Harmincmillió magyar, és mienk Európa kelete! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007.

- RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- RÉVÉSZ T. Mihály: Andrásy Gyula útja a miniszterelnökségig. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.
- RÉVÉSZ T. Mihály: Felemás polgárosodás – A neoabszolutizmus évei. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- RÉVÉSZ T. Mihály – FÖGLEIN Gizella: A polgári demokratikus köztársaság. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – VÖLGYESI Levente: Az alkotmányos monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- ROMSICS Ignác: *A 20. század rövid története*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2011.
- ROMSICS Ignác: A 20. századi Magyarország. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- ROMSICS Ignác: A Horthy-korszak (1920–1944/45). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019.
- ROMSICS Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015.
- ROMSICS Ignác: *A nagy háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018.
- ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019.
- ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése (1918–1947)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018.
- ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987.
- ROMSICS Ignác: Háború, forradalmak, ellenforradalom – Trianon (1914–1920). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- ROMSICS Ignác: *Magyar rebellisek*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019.
- ROMSICS Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Budapest, Osiris Kiadó, 2012.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017.
- ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- ROMSICS Ignác: Románia nyugati határainak kijelölése a párizsi békekonferencián. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó–Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- ROSENFELD, Gavriel: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?” Elmélgedések az alternatív történetírás szerepéről. *Aetas*, 22. 2007/1.

- ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11.
- ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12.
- ROUSSEAU, Jean-Jaques: *A társadalmi szerződés*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001.
- RUDESCU, Corneliu Alex.: *Abuzul de drept în materie de plângeri minoritare și apărarea prestigiului extern al Statului*. București, Imprimeria Penit. „Văcărești”, 1931.
- RUSNAC, Mircea: A Bánsági Köztársaság. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- RUSU, Gabriel-Virgil: De la ideea de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial). In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- RUSZOLY József: Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés. *Jogtörténeti Szemle* 2007/1.

S

- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936–1939) – Csehszlovákia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936–1939) – Kelet-Közép Európa. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – A II. világháború és következményei (1939–1947) – A nyugati hadjárat. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914–1920) – Az utolsó erőfeszítések. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914–1920) – A Párizs környéki békék. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALANȚIU, Tudor: Impactul evenimentelor sistemice asupra sistemului de pace de la Versailles. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (ed.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.

- SAMU Mihály: A Horthy-korszak államformája és jogrendszere. In: SAMU Mihály – BARABÁS Alice – TAKÁCS Imre – SZATMÁRI Lajos – PÉCSVÁRADI János – HORVÁTH Pál – PRANDLER Árpád – Nagy László – PINTÉR Jenő – SÁPI Vilmos – NÁNDORI Pál: *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.
- SÁRÁNDI Tamás (szerk.): *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2016.
- SÁRI János: A hatalommegosztás és a társadalmi-többségi elv. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- SÁRI János: *Alapjogok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 16–17.; TAKÁCS Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- SARLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- SCHANDA Balázs: Vallási közösségek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- SCHIFFNER Imola – SZALAI Anikó: A nemzetközi jog lenyomata az Alaptörvényben. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- SCHIFIRNEȚ, Constantin: Români și ungurii în opera lui A. D. Xenopol. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (ed.): *A. D. Xenopol Români și ungurii*. București, Editura Albatros, 1999.
- SCHLETT István (szerk.): *A Nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*. Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó, 2002.
- SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1*. Budapest, Századvég Kiadó, 2009.
- SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2*. Budapest, Századvég Kiadó, 2010.
- SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.
- SCHWARZWÖLDER Ádám. Abszolutizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a Kiegyezésig. *Rubicon*, 2018/2.
- SERES Attila: „Csángómentés” Moldvában a XIX–XX. század fordulóján. *Pro Minoritate*, 2002/ Tél.
- SEYMOUR, Charles: Ausztria-Magyarország: jugo-szláv dualizmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 506). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- SHAW, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2008.

- SIMON Attila: *Magyar idők a Felvidéken – Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.
- SISKA Katalin: A kisebbségi jogok alakulása Törökországban különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire. *Iustum Aequum Salutare*, XII. 2016/3.
- SMITH, J. David: Minority Territorial and Non-Territorial Autonomy in Europe: Theoretical Perspectives and Political Challenges. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó, 2014.
- SNYDER, Timothy: *A vörös herceg*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2015.
- SOFRONIE, George: *Contribuțiunile la o reconstrucție a dreptului minorităților*. București, „Profesorului G. Meitani. Omagiu” Tipografia I, N. Copuzeanu, 1936.
- SÓLYOM László: Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út. In: SÓLYOM László: *Documenta – Alkotmányjog*. Budapest, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2019.
- SOMODY Bernadette: A nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzatok választása. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet*. Budapest, Gondolat–ELTE ÁJK, 2007.
- ȘOTROPA, Valeriu: Nobilii feudali (Boierii). In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- SPIRA György: A nemzetek ébredése a Duna-tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986.
- ŠTENPIEN, Erik: A Bach korszak közigazgatása Felső-Magyarországon és a szlovák nemzet reformtervei. *Jogtörténeti Szemle*, 2005/4.
- STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1998.
- STIPTA István: Az európai jogállamiság válsága a XX. században. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999.
- SULYOK István: A 6505. sz. körrendeletéhez. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9.
- SULYOK István: A Gyulafehérvári Határozatok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7.
- SULYOK István: Az agrárreform és a telepések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1.
- SULYOK István: Az erdélyi magyar telepések. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.*, I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- SULYOK István: Az erdélyi magyarság nemzetközi kapcsolatai. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.*, I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- SULYOK István: Az erdélyi magyarság politikai szervezete. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.*, I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- SULYOK István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.*, I. évf., Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.

- SULYOK István: Könyvszemle – Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4.
- SULYOK István: Magyar Párt. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1.
- SULYOK István: Románia – a kisebbségi jogok úttörője. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7.
- SULYOK István: Végső veszedelemben a közép fokú oktatásunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/8.
- SULYOK Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- SZABADFALVI József: A jogszabály. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001.
- SZABADFALVI József: A nemzet. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002.
- SZABÓ Béla: *A magyar korona országainak státusjogi és monarchiai állása a Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony. Schmid Ferencz és Busch, 1848.
- SZABÓ István: A bírói normakontroll hazai bevezetésének sajátosságai: A szokásjog és a neoabszolutizmus jogának hatásai. In: KOLTAY András – DARÁK Péter (szerk.): *Ad Astra Per Aspera. Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017.
- SZABÓ István: A Felsőház hatásköre. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária: *Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013.
- SZABÓ István: A Felsőház összetétele. In: POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014.
- SZABÓ István: A választási rendszer az 1920-as választásokon. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013.
- SZABÓ István: Az államforma rendezése (1920). In: BARABÁS A. Tünde – VÓKÓ György (szerk.): *A bonis bona descere. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017.
- SZABÓ István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In: MOLNÁR Gábor Miklós – KOLTAY András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Kúria – Pázmány Press, 2018.
- SZABÓ István: Az ősi alkotmány. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- SZABÓ István: Decentralizált egységállam – szövetségi állam – államszövetség: Gondolatok a Monarchia államszerveződéséről Wilhelm Brauner tankönyve nyomán. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.

- SZABÓ István: Die Donaukonföderation (ein Verfassungsplan von Lajos Kossuth). In: SZABÓ István – BRAUNEDER, Wilhelm (szerk.): *Die bundesstaatlichen Staatsorganisationen*. Budapest, Pázmány Press, 2015.
- SZABÓ István: Gondolatok a Cassandra-levélről. In: RAFFAI Katalin – SZABÓ Sarolta (szerk.): *Honeste Benefacere Pro Scientia. Ünnepi kötet Burián László 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2019.
- SZABÓ István: Közjogi hagyományok és jogtörténet. *Jogtörténeti Szemle* 2016/3.
- SZABÓ István: Law I of 1920 and the Historical Constitution. In: HÖRCHER, Ferenc – LORMAN, Thomas (eds.): *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*. New York – London, I. B. Tauris, 2018.
- SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári a korban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldog-ságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*. Budapest, Pázmány Press, 2015.
- SZABÓ István: Történeti alkotmányunk értékei. *Miskolci Keresztény Szemle*, 2016/2.
- SZABÓ István: Belső autonómiák a dualista Monarchiában. *Jogtörténeti Szemle*, 2020/1.
- SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2005.
- SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2015.
- SZABÓ Miklós: *Trivium*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 100.
- SZABÓKY Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 69. kötet – Az 1920. évi népszámlálás – első rész – a népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1923.
- SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: Az oláh irredentizmus In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- SZAKÁLY Sándor: Katonai összeomlás és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003.
- SZARKA László: Arad 1918, a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács tárgyalása az erdélyi kérdés átmeneti rendezéséről. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020.
- SZARKA László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának működése. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- SZÁSZ József: A magyar nyelv válsága. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13.
- SZÁSZ Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

- SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- SZÁSZ Zoltán: A nemzetiségek és a magyar forradalom. *Történelmi Szemle*, 1998/3–4.
- SZÁSZ Zoltán: Ferenc Ferdinánd. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kossuth Kiadó, 2015.
- SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a Monarchia összeomlása után (1918–1919). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SZÁSZ Zoltán: A neoabszolutizmus kora (1849–1867). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SZÁSZ Zsombor: A kisebbségi jogvédelem fejlődésének útjai. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- SZÁSZ Zsombor: Románia létrejötte. *Magyar Szemle*, 1932/XV.
- SZÉCHENYI István: *A Kelet népe*. Pest, Trattner Károly, 1841.
- SZEMERE Bertalan. *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*. Budapest, Cserépfalvi Kiadás, 1941.
- SZENCZEI László: *Magyar-román kérdés*. Budapest, Officina, 1946.
- SZENTE Zoltán: Az alkotmányos monarchia fejlődése és a parlamentarizmus. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2011.
- SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – GERA Anna: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a politikai nemzet koncepciójának utólagos értékelése. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek 2. 1605–1606*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1876.

T

- T. KOVÁCS Júlia: A belső jogalkotási eljárás – jogalkotási metodika. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- TAKÁCS Imre: A Horthy-rendszer felsőháza. In: SAMU Mihály – BARABÁS Alice – TAKÁCS Imre – SZATMÁRI Lajos – PÉCSVÁRADAI János – HORVÁTH Pál – PRANDLER Árpád – Nagy László – PINTÉR Jenő – SÁPI Vilmos – NÁNDORI Pál: *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.
- TAKÁCS Péter: A modern állam. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001.
- TAKÁCS Péter: Helyes jog. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998.
- TAKÁCS Péter: Jog és igazságosság. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998.
- TÁRCZA Bertalan: A Romániai Magyar Dalosszövetség. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- TAYLOR, Alan John Percival: *A Habsburg Monarchia 1809–1918*. Budapest, Scholar Kiadó, 2011.
- TEFNER Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikájának alapvonalai az I. világháború kezdetén. Tervek és prognózisok. *Valóság*, 2019/3.
- TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog*. Debrecen, Városi Nyomda, 1930.
- TELEKI Ádám: A földkérdés és mezőgazdasági szervezeteink. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- TEODORESCU, Anibal: *Tratat de drept administrativ*. București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A., 1929.
- TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919. novembertől 1920. márciusig. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4.
- TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919. novembertől 1920. márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/6.
- TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919. novembertől 1920. márciusig (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7.
- TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903.
- TISZA István: Ezt a háborút elvesztettük. In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007.

- TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, 1861.
- TOMCSÁNYI Móric: *Önkormányzat és decentralizáció*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1911.
- TÓTH Endre: Dacia római tartomány. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- TÓTH István György: Magyarország a 18. században – Lázás évtized. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- TÓTH J. Zoltán: A bírói gyakorlat és a bírói jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- TÓTH J. Zoltán: Jogalkotás és tételes jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- TÓTH-BARTOS András: Az 1921. évi földreform. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TÓTH-BARTOS András: Erdélyi magyar agrárpolitika a két világháború között. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TÓTH-BARTOS András: Gazdasági élet. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TÓTH-BARTOS András: Növénytermesztés és állattenyésztés. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái*. Budapest, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2014.
- TRÓCSÁNYI László: Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.
- TRÓCSÁNYI László: Magyarország Alaptörvényének legfontosabb üzenetei egy igazságügyi miniszter szemszögéből. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.

- TRÓCSÁNYI Zsolt: Új etnikai kép, új uralmi rendszer. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- TRÓCSÁNYI Zsolt: Felvilágosodás és ferenci reakció. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- TRÓCSÁNYI Zsolt – MISKOLCZY Ambrus: A hosszú 18. század (1711–1830). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.
- TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2014.
- TURBUCZ Dávid: *Horthy-kultusz 1919–1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.

U

- UNGER Mátyás: A magyar államnyelv és a nemzetiségi kérdés. In: UNGER Mátyás – SZABOLCS Ottó: *Magyarország története*. Budapest, Gondolat, 1976.
- UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika, antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs – Budapest, Jelenkor Kiadó, 2012.
- UNGVÁRY Krisztián: *Horthy Miklós. A Kormányzó és felelőssége 1920–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.
- ÜRMOESI József: A kisebbségi unitárius egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

V

- VARGA Ádám – SZABÓ István: A helyi önkormányzás. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- VARGA E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély*. Budapest, Regio – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1992.
- VARGA Norbert: A kettős állampolgárság kapcsán felmerülő dogmatikai kérdések a dualizmus közjogában. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.

- VARGA Péter András: Kontrafaktuális filozófiatörténet? A „Mi lett volna, ha...?” kérdések használata a történettudományban és jelentősége a filozófiatörténet-írásban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 58. 2015/4.
- VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég Kiadó, 2015.
- VARGA Zs. András: Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban. *Kisebbségvédelem*, 2019/1.
- VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 1. kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása – első rész – a népesség általános leírása községenként*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1902.
- VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 42. kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása – első rész – a népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912.
- VAS Zoltán: *Horthy, vagy a király?* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.
- VASILIU, G. Constatin: Consiliul Legislativ și interpretarea constituției. In: *Consiliul Legislativ, zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., 1936.
- VELKEY János: Önkényuralom és abszolutizmus. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- VERES Péter (szerk.): *Szent István király intelmei*. Székelyudvarhely, Litera-Veres Könyvkiadó, 2007.
- VERESS Emőd: A román alkotmánytörténet vázlatja. In: VARGA Attila – VERESS Emőd (szerk.): *Román alkotmányjog*. Csíkszereda, 100. Státus Kiadó, 2007.
- VERESS Emőd: Erdély mint jogtörténeti tér. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.
- VERESS Emőd: Kilenc évtized – Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges- Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019.
- VERESS Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- VESA, Vasile: Transilvania în timpul Primului Război Mondial (1914-1918). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- VESA, Vasile: Transilvania la Conferința de Pace din anii 1919-1920. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva,

- Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- VESA, Vasile: Unirea Transilvaniei cu România. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (ed.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- VÉCSEI Károly: Adatok, gondolatok a fogyatkozó erdélyi magyarságról. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Az erdélyi urbanizáció történelmi háttere. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Szórvány és asszimiláció. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Vándorlás és a nemzetiségi struktúrák. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VINCZE Gábor: „Csak nekünk van setettség, a csangoknak...” In: VINCZE Gábor: *Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában*. Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009.
- VÖLGYESI Levente: Kelet-Európa és a Balkán államai. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

W

- WATSON, Alexander: *Acélgyűrű. Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban (1914–1918)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016.
- WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse, Wigand Ottónál, 1843.
- WILLER József: A csíkiak elkobzott panaszához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19.
- WILLER József: A huszadik interparlamentáris konferencia kisebbségi vitája. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2.
- WILLER József: A Nemzetek Szövetségének munkássága. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15–16.
- WILLER József: Kormányhatalom- és kormánypárt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6.
- WILLER József: Magyar tisztviselőket! *Magyar Kisebbség*, 1923. II/3.
- WILLER József: Még mindig cenzúráznak. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18.
- WILLER József: Renegátok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/6.

- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. II/7.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/22.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/1.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/3.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/4.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/23.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4.
- WLASSICS Gyula: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság, 1922.

X

- XENOPOL, A. D.: Români și ungurii. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (ed.): *A. D. Xenopol: Români și ungurii*. București, Editura Albatros, 1999.
- XENOPOL, D: Dreptul vot și reprezentatia minoritaților. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție a României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.

Z

- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején – Románia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A francia forradalom – Az alkotmányos monarchiától a köztársaságig. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A krími háború – Románia megalakulása. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – Ausztria. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején – A Balkán Szövetség kialakulása és a Balkán-háborúk. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – Oroszország. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – A cseh tartományok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter–KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Az Európán kívüli világ (1815–1848) – Az Amerikai Egyesült Államok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAMOYSKI, Adam: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016.
- ZEIDLER Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920)*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018.
- ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- ZINNER Tibor: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005.
- ZLINSZKY János: A klasszikus polgári állam és jog kialakulása és megszilárdítása. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- ZLINSZKY János: Széchenyi álláspontja a nemzetiségi kérdésben. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Emlékkönyv Széchenyi István születésének a 200 éves évfordulója alkalmából*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1991.
- ZSOLDOS Attila: A magyar középkor: Az Árpádok és az Anjouk (950–1382) – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

Jogforrások

Magyar jogforrások

- Az 1606. évi bécsi békekötés első cikkelyre nézve
1635. évi XVIII. törvénycikk a törvények és statutumok alkotásának hatalma a királyt és az országot illeti; magánosok rendelkezései semmisenek
Approbateae Constitutiones Regni Transylvaniae & Partium Hungariae eidem annexarum – Erdélyország és ehez kapcsolt magyarországi részek Approbata Constitutioi
1741. évi LXI. törvénycikk a magyarok neve alatt Dalmát-, Horvát- és Szlavonország ben-szülött fiai is értendők
1790. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék
1790. évi XXXIII. törvénycikk a népességnek közigazgatási és katonai célból való összeírásáról
1791. évi erdélyi XXXI. törvénycikk a közügyeknek az erdélyi fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról
1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról
1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról
1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról
1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről
1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről
1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről
1844. évi V. törvénycikk a nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról
1847. évi erdélyi I. törvénycikk a magyar nyelvről
1848. évi erdélyi I. törvénycikk Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról
1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján választásáról
1848. évi VII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítéséről
1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában
1849. évi II. törvénycikk a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata
1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről
1849. évi IX. törvénycikk a zsidókról
1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról

1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében
1868. évi IX. törvénycikk a görög-keleti vallásúak ügyében
1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt felforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről
1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában
1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról
1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában
1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról
1869. évi III. törvénycikk a népszámlálásról
1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről
1877. évi I. törvénycikk némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. tc. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról
1877. évi X. törvénycikk az 1876. évi XXXIII. tc. által területekre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő-választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről
1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről
1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben
1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről
1880. évi LII. törvénycikk a népszámlálásról
1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről
1886. évi XXII. törvénycikk a községekről
1890. évi IX. törvénycikk az 1890-ki népszámlálásról
1891. évi XV. törvénycikk a kisdédóvásról
1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fentartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről
1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről
1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról
1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról
1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről
1899. évi XLIII. törvénycikk az 1900. évi népszámlálásról
1901. évi XXIV. törvénycikk az összeférhetetlenségről
1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól
1910. évi VIII. törvénycikk az 1910. évi népszámlálásról
1914. évi XIV. törvénycikk a sajtóról
1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról

1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról
1919. évi XXX. néptörvény Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról
- A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya (Elfogadta a szövetséges tanácsok országos gyűlése 1919. június 23-án)
1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről
1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról
1920. évi XXXIII. törvénycikk az 1920. évi népszámlálásról
1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről
1921. évi XLVIII. törvénycikk az Amerikai Egyesült-Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről
1923. évi XII. törvénycikk Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való felvételéről
1924. évi II. törvénycikk a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról
1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról
1930. évi XXV. törvénycikk az 1930. évi népszámlálásról
1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról
1938. évi XVII. törvénycikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról
1938. évi XVIII. törvénycikk az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről
1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről
1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről
1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról
1939. évi VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátjai területeknek az országgal egyesítéséről
1939. évi XIII. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról
1940. évi XXVI. törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről
1940. évi XXX. törvénycikk az 1941. évi népszámlálásról
1941. évi V. törvénycikk a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről

1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikelyezése tárgyában
2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről – kihirdetve a Magyar Közlöny 2010. június 4-i 92. számában, szövegét a 2011. évi CCI. törvény az egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról 364. §-a módosította, kihirdetve a Magyar Közlöny 2011. december 31-i 165. számában
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) – hatályos, módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt szövege a Magyar Közlöny 2020. december 28-i 291. számában
- 2200/1939. M.E. rendelet a Bécsben, 1938. évi november hó 2-án kelt döntőbírói határozattal Magyarországnak ítélt terület visszacsatolásával kapcsolatos állampolgársági kérdések szabályozása tárgyában Budapesten 1939. évi február hó 18-án kelt magyar-csehszlovák egyezmény kihirdetéséről
- 36 700/1923. B.M. rendelet a külföldi állampolgároknak az ipari munkaadók és alkalmazottak vagy munkások gazdasági szakegyesületeibe való felvételének engedélyezéséről
- 4044/1919. M.E. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról
- 4800/1923. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról
- 40 200/1933. számú B.M. rendelet a névváltoztatás szabályairól
- 6200/1939. M.E. rendelet a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről
- 6.500/1921. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben foglalt állampolgársági rendelkezések ismertetése és végrehajtása
- 7500/1924. M.E. rendelet a közhivatalokban megüresedő állásokra a kisebbségi nyelvekben jártas személyek alkalmazásáról
- 77.000/1922. B.M. rendelet az egyesületi adószabályok általános kellékeiről
- 8120/1939. M. E. rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról
- 8490/1940. M.E. rendelet a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar-német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzététele
- 86 225/1895. B.M. rendelet az utóneveknek a születési anyakönyvekbe – a magyar mellett – idegen nyelven is bejegyezhetése tárgyában
- 9900/1923. B. M. rendelet az egyesületi alapszabályok általános kellékei tárgyában kibocsátott 77.000/1922. B. M. sz. rendelet módosításáról, illetőleg kiegészítéséről
- 33/2012. (VII.17.) AB határozat

Román jogforrások

- A *Hivatalos Közlöny* 1866. június 1-i 142. számában kihirdetett Románia Alkotmány – Constituția României din 1866
- A *Hivatalos Közlöny* 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett 3631/1918. rendelettvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki, szatmárvidéki és máramarosi területeknek a Román Királysággal való egyesüléséről – Decretul-lege nr. 3631/1918 privitor la alipirea Transilvaniei la Regatul României
- A *Hivatalos Közlöny* 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett 3632/1918. rendelettvény az erdélyi területek intézményeinek ideiglenes rendezéséről – Decretul-lege nr. 3632/1918 privitor la instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania
- A *Hivatalos Közlöny* 1918. december 30-i 223. számában közzétett 1918. december 29-i 3902. száma polgári jogok adományozásáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3902 din 29 Decembrie 1918 privitor la acordarea drepturilor cetățenești
- A *Hivatalos Közlöny* 1919. május 28-i 33. számában kihirdetett 1919. május 22-i 2085. számú rendelettvény – No. 2.085 din 22 Mai 1919.
- A *Hivatalos Közlöny* 1919 augusztus 13-i 93. számában kihirdetett 4464. számú 1919. augusztus 12-i ókirályságbeli zsidók honosításáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3.464 din 12 August 1919 privitoare la încetățenirea evreilor cari locuiau în vechiul Regat
- A *Gazeta Oficială* 1919. január 14/27-i 6. számában megjelent dekrétum a közszolgáltatások, közigazgatás, a hatályban fenntartott jogszabályokról és a nyelvek szabályozásáról – Decret I. despre funcționarea în provizoriu a serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întrebuițarea limbilor
- A *Hivatalos Közlöny* 1920. március 13-i 258. számában kihirdetett 1036/1920. számú dekrétum a besszarábiai földreformról – Decretul nr. 1036/1920 de reformă agrară pentru Basarabia
- A *Hivatalos Közlöny* 1920. április 4-i 4. számában kihirdetett 1462. számú rendelettvény – Decretul-Lege nr. 1462
- A *Hivatalos Közlöny* 1921. július 17-i 87. számában kihirdetett olténiai, munténiai, moldovai és dobrudzsai, azaz az ókirálysági földreform törvény – lege din 17 iulie 1921 pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea (din Vechiul Regat)
- A *Hivatalos Közlöny* 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3608/1921. számú bukovinai földreform törvény – Legea nr. 3608/1921 pentru reforma agrară din Bucovina
- A *Hivatalos Közlöny* 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3610/1921. számú törvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki és máramarosi földreformról – Legea nr. 3610/1921 pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș
- A *Hivatalos Közlöny* 1923. március 29-i 282. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1923

- A *Hivatalos Közlöny* 1923. június 19-i 60. számában kihirdetett, a közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény – lege pentru statutul funcționarilor publici
- A *Hivatalos Közlöny* 1923. november 3-i 189. számában kihirdetett, a közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény végrehajtási rendelete – regulament pentru aplicarea legii statutului funcționarilor publici
- A *Hivatalos Közlöny* 1924. február 6-i 27. számában kihirdetett 21/1924. számú, a jogi személyekről szóló törvény – Legea nr. 21/1924 pentru persoanele juridice (Asociații și Fundații)
- A *Hivatalos Közlöny* 1924. február 24-i 41. számában kihirdetett, a román állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A *Hivatalos Közlöny* 1924. április 19-i 87. számában kihirdetett, a jogi személyekről szóló törvény végrehajtási utasítása – regulament de aplicarea dispozițiilor legii pentru persoanele juridice
- A *Hivatalos Közlöny* 1924. július 4-i 143. számában kihirdetett bányatörvény – legea minelor
- A *Hivatalos Közlöny* 1924. július 26-i 161. számában kihirdetett, az állami elemi iskolai oktatásról és tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru învățământul primar al Statului – școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copiii debili și anormali educabili și învățământul normal primar
- A *Hivatalos Közlöny* 1924. december 18-i 279. számában kihirdetett törvény a közrend elleni bűncselekmények megtorlásáról – Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștii publice
- A *Hivatalos Közlöny* 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett, a román ortodox egyház szervezetéről szóló törvény – lege pentru organizarea bisericii ortodoxe române
- A *Hivatalos Közlöny* 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett, a román ortodox egyház szervezeti szabályzata – organizarea bisericii ortodoxe române
- A *Hivatalos Közlöny* 1925. június 14-i 128. számában kihirdetett 95/1925. számú, a közigazgatás egységesítéséről szóló törvény – lege 95/125. pentru unificarea administrativă
- A *Hivatalos Közlöny* 1925. december 20-i 282. számában kihirdetett Semmitő- és Ítélszék szervezetéről szóló törvény – lege pentru Curtea de Casație și Justiție
- A *Hivatalos Közlöny* 1925. december 22-i 283. számában kihirdetett 1925. december 19-i 3793. számú királyi rendelettel elfogadott magánoktatási törvény – lege asupra învățământului particular Promulgata prin Înaltul Decret Regal Nr. 3793 din 19 Decembrie 1925
- A *Hivatalos Közlöny* 1926. március 21-i 67. számában kihirdetett színházról törvény – lege pentru administrarea teatrelor și controlul spectacolelor
- A *Hivatalos Közlöny* 1926. március 27-i 71. számában kihirdetett választási törvény – legea electorală pentru adunarea deputaților și senat

- A *Hivatalos Közlöny* 1928. február 25-i 44. számában kihirdetett, az anyakönyvvezetésről szóló törvény – lege privitoare la actele de stării civile
- A *Hivatalos Közlöny* 1928. április 22-i 89. számban kihirdetett vallásügyi törvény – lege pentru regimul general al Cultelor
- A *Hivatalos Közlöny* 1928. május 15-i 105. számában kihirdetett, közép fokú oktatásról szóló törvény – lege pentru învățământul secundar
- A *Hivatalos Közlöny* 1929. augusztus 3-i 170. számában kihirdetett 167/1929. számú helyi közigazgatási törvény – lege 167/1929. pentru organizarea administrațiunii locale
- A *Hivatalos Közlöny* 1930. március 21-i 66. számában kihirdetett 45/1930. számú általános népszámlálást elrendelő törvény – legea nr. 45/1930 privitoare la recensământul general al populației
- A *Hivatalos Közlöny* 1930. július 10-i 51. számában kihirdetett, színházakról és operákról szóló törvény – lege pentru organizarea pe baze autonome a teatrelor naționale și operelor române
- A *Hivatalos Közlöny* 1931. december 28-i 301. számában kihirdetett ügyvédtörvény – lege pentru organizarea corpului de avocați
- A *Hivatalos Közlöny* 1933. augusztus 7-i 97. számában kihirdetett, a vasúti személyzetről szóló törvény – lege pentru statutul funcționarilor C.F.R.
- A *Hivatalos Közlöny* 1934. május 9-i 106. számában kihirdetett, a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának felállításáról szóló törvény – lege pentru înființarea Oficiului de Educație a Tineretului Român (OETR)
- A *Hivatalos Közlöny* 1934. november 24-i 272. számában kihirdetett, a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának szervezeti és működési végrehajtási rendelete – regulament pentru organizarea și funcționarea Oficiului de Educație a Tineretului Român (O.E.T.R.)
- A *Hivatalos Közlöny* 1936. március 18-i 65. számában kihirdetett II. Károly Büntető Törvénykönyv – Codul Penal Carol al II-lea
- A *Hivatalos Közlöny* 1936. március 27-i 73. számában kihirdetett 569/1936. számú közigazgatási törvény – legea administrativă nr. 569/1936
- A *Hivatalos Közlöny* 1936. április 8-i 83. számában kihirdetett névtörvény – lege a numelui
- A *Hivatalos Közlöny* 1936. április 30-i 99. számában kihirdetett, a mozgóképek ellenőrzéséről és cenzúrájáról szóló belügyminiszteri rendelet – regulament pentru controlul și cenzura filmelor cinematografice
- A *Hivatalos Közlöny* 1937. február 18-i 40. számában kihirdetett, a közigazgatási törvény végrehajtási utasítása – regulamentul de aplicare al legei administrative
- A *Hivatalos Közlöny* 1937. március 10-i 57. számában kihirdetett kulturális és művészeti minisztérium szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea Ministerului Cultelor și Artelor

- A *Hivatalos Közlöny* 1937. március 20-i 66. számában kihirdetett, a nemzeti színházak, operák és látványosságok szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea teatrelor naționale, operelor române și a spectacolelor
- A *Hivatalos Közlöny* 1937. június 1-i számában megjelent, a Szász Egyetem és Hét Bírák vagyongözüségének felosztatásáról és a vagyon megosztásáról és a Mihai Viteazul kulturális alap létrehozásáról szóló törvény – lege pentru desființarea comunității de avere denumită Universitatea săsească și a celor șapte juzi, împărțirea patrimoniului ei și înființarea Așezământului Cultural Mihai Viteazul
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. január 22-i 18. számában kihirdetett, az állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendeletörvény – decret-lege pentru revizuirea cetățeniei
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. február 11-i 34. számában kihirdetett, ostromállapotot elrendelő rendeletörvény – decret-lege pentru introducerea stării de asediu
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. február 20-i 42. számában kihirdetett, népszavazást előíró 901. számú királyi rendelet – decret-regal No. 901. relativ la plebiscitul pentru Constituție
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. február 27-i 48. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția Românei din 1938
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. február 27-i 48. számában megjelent 458. számú kormányjelentés a népszavazás eredményéről – No. 458 din Februarie 1938
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. március 4-i 52. számában kihirdetett rendeletörvény a köztisztviselők elmozdíthatatlanságának felfüggesztéséről – decret lege pentru suspendarea inamovibilității sau stabilității funcționarilor publici
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. március 16-i 62. számában kihirdetett, a közjegyzőkről szóló rendeletörvény – decret-lege pentru înlocuirea notarilor publici, care nu cunosc limba română
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. március 31-i 75. számában kihirdetett rendeletörvény az egyesületek, csoportok és politikai pártok felosztatásáról – decret-lege pentru disolvarea tuturor asociațiilor, grupărilor sau partidelor politice
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. április 15-i 88. számában kihirdetett, az állami rend megvédéséről szóló rendeletörvény – decret lege pentru apărarea ordinei în Stat
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. május 4-i 101. számában kihirdetett, a kisebbségi főkormánybiztosság felállításáról szóló 1668. számú királyi rendelet – decret-regal No. 1668 pentru reorganizarea Direcțiunii minorităților (Comisariatul general pentru minorități)
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postatörvény – lege de exploatarea poștelor, telegramelor și telefoanelor
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett, a postai tisztviselők jogállásáról szóló törvény – lege pentru statutul personalului P.T.T.

- A *Hivatalos Közlöny* 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett, a kisebbségi főkormánybiztosság működéséről szóló rendelet – regulament pentru funcționarea comisariatului general al minorităților
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett, a kisebbségek kívánságainak elintézésénél a minisztériumok által követendő vezérelvekről szóló minisztertanácsi határozat – Jurnal al Consiliului de miniștri, prin care se stabilesc directivele, pe care trebuiesc conduse ministerele în rezolvarea dezideratelor minorităților
- A *Hivatalos Közlöny* 1938. augusztus 14-i 187. számában a 2919. számú királyi rendelettel kihirdetett közigazgatási törvény – decret-regal nr. 2919 legea administrativă
- A *Hivatalos Közlöny* 1939. január 19-i 016. számában kihirdetett állampolgársági törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A *Hivatalos Közlöny* 1939. március 28-i 74. számában megjelent belföldi távirat és rádió-távirat díjszabás – tariful telegrafic și radiotelegrafic intern
- A *Hivatalos Közlöny* 1939. május 27-i 121. számában kihirdetett, az állami elemi iskolai oktatásról, valamint a tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru organizarea și funcționarea învățământului normal și primar
- A *Hivatalos Közlöny* 1939. július 17-i 171. számában kihirdetett állampolgársági törvényt módosító rendelet törvény – decret-lege pentru modificarea și complectarea unor dispozițiuni din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A *Hivatalos Közlöny* 1939. szeptember 1-i 201. számában kihirdetett 154 205-1939. számú oktatási miniszteri döntés és mellékletei – Nr. 154.205. decizie al ministerului educațiunii naționale
- A *Hivatalos Közlöny* 1939. október 20-i 243. számában kihirdetett, az állampolgársági törvény 62. cikkét módosító rendelet törvény – decret lege pentru modificarea și complectarea dispozițiunilor art. 62. din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A *Hivatalos Közlöny* 1939. november 4-i 256. számában kihirdetett középfokú elméleti oktatásról szóló rendelet törvény – decret-lege pentru organizarea și funcționarea învățământului secundar teoretic
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. január 26-i 21. számában kihirdetett, a közhivatalokba való kinevezésekről szóló rendelet törvény – decret-lege pentru numirile în funcțiunile publice
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. június 8-i 131. számában kihirdetett közhivatalnoki törvénykönyv – Codul funcționarilor publici
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. június 22. 142. számában kihirdetett, a Nemzeti Újjászületés Frontjának Nemzeti Párttá való átalakulásáról szóló rendelet törvény – decret-lege pentru transformarea Frontului Renașterii Naționale în „Partidul Națiunii”

- A *Hivatalos Közlöny* 1940. június 22-i 142. számában kihirdetett, a román állam egységes és totalitárius rendjének megvédéséről szóló rendelettvény – decret-lege pentru apărarea ordinei politice unice și totalitare a Statului român
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. augusztus 9-i 183. számában kihirdetett, a romániai zsidók jogállásáról szóló 2650 számú rendelettvény – decret-lege nr. 2.650 privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. augusztus 9-i 183. számában kihirdetett, a vérségileg románok és zsidók közötti házasságkötés megtiltásáról szóló 2651. számú rendelettvény – decret-lege nr. 2.651. pentru oprirea căsătoriilor între Români de sânge și evrei
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 4-i 204. számában kihirdetett, a kiürítendő területek Román Kormánybiztosságának felállításáról szóló rendelettvény – decret-lege pentru înființarea Comisariatul general al Românilor din teritoriile evacuate
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett, a királyi jogok visszavonását tartalmazó királyi rendelet – decret regal pentru învestirea cu depline puteri și reducerea prerogativelor regale
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi rendelet az Alkotmány felfüggesztéséről – decret regal pentru suspendarea Constituției
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 5-i 205. számában megjelent I. Antonescu tábornok miniszterelnöki Kiáltványa az országhoz – Proclamația d-lui prim-ministru General I. Antonescu către Țară
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. szeptember 6-i 206. számában kihirdetett, az I. Mihály gyulafehérvári nagyvajda román királyként trónra lépését kihirdető és II. Károly román király lemondását tartalmazó rendelettvény – decret-lege privitor la reglementarea succesiunii la Tronul României a Marelui Voevod Mihai de Alba-Iulia
- A *Hivatalos Közlöny* 1940. november 21-i 275. számában megjelent 830/1940. törvény – Legea nr. 830/1940
- A *Hivatalos Közlöny* 2003. október 29-i 758. számában kihirdetett módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt Románia Alkotmánya – Constituția României

Nemzetközi jogforrások

- Az 1856. március 30-i párizsi békeszerződés szövege. In: APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin – Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888.
- Az 1856. március 30-i párizsi békeszerződés szövege. https://content.ecf.org/il/files/MO0934_TreatyOfParis1856English.pdf

- Az 1878. évi berlini szerződés hiteles szövege. In: APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin – Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888.
- A wieni román királyi követ a cs. és ki. Ház és a külügyek közös miniszteréhez. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- Az 1918. május 7-i bukaresti béke német hivatalos szövege – Friede von Bukarest. In: *Deutscher Reichsanzeiger*, No. 108. 1918.
- Az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország közötti fegyverszünet (Padova, 1918. november 3.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A *Hivatalos Közlöny* 1913. december 11-i 203. számában megjelent 6736/1913. dekrétum az 1913. július 28-i bukaresti békeszerződés ratifikálásáról és a békeszerződés szövege – *Tratatul de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913. Decretul nr. 6736/1913 privind ratificarea Tratatului de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913.*
- A *Hivatalos Közlöny* 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről – *Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat de a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.*
- A Tanács 1921. június 27-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.

- Az amerikai–magyar békeszerződés (Budapest, 1921. augusztus 29.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A velencei jegyzőkönyv (Velence, 1921. október 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A Tanács 1923. szeptember 5-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- Nemzetek Szövetsége 35. c. Tanácsi, P. V. 9. ülési szám. 35-ik tanácsi ülészak. A szombaton, 1925. szeptember 5-én délután 3 óra 30 perckor tartott 9-ik (nyilvános) ülés ideiglenes jegyzőkönyve. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19.
- A Tanács 1929. június 13-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- Románia Jugoszláviával 1933. március 10-én Belgrádban kötött megállapodása a jugoszláviai román és a romániai szerb, illetve horvát kisebbség bánáti elemi oktatási kérdéseinek kölcsönösségi alapon történt rendezése tárgyában. – League of Nations Treaty Series–Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXLVI 1934. Nos. 1, 2, 3 et 4. No. 3373. 233–243.
- A *Hivatalos Közlöny* 1933. szeptember 25-i 220. számában kihirdetett 1106. számú királyi rendelettel kihirdetett megállapodásokat jóváhagyó törvény – decret-lege nr. 1.106. Lege de a ratifica și a face să se execute următoarele Convențiuni, Acorduri și Precese-verbale. 1. Convențiunea relativă la reglementarea școlilor primare minoritare în Banat
- Az első bécsi döntés (Bécs, 1938. november 2.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A *Hivatalos Közlöny* 1936. november 12-i 264. számában a 2559. számú királyi rendelettel kihirdetett 1936. szeptember 4-i román–török egyezmény a dobрудzsai törökök kivándorlásáról – decret-regal nr. 2.559. Convențiunea dintre România și Turcia reglementând emigrațiunea populațiunii turce din Dobrogea, cu 4 schimburi de Note anexe, semnate la București, la 4 Septemvrie 1936.
- A második bécsi döntés (Bécs, 1940. augusztus 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A német–olasz döntőbíróság ítélete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18.
- A párizsi békeszerződés (1947. február 10.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

A magyar és erdélyi törvényhozás iratai

A Magyar Országgyűlés iratai

- Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései. Bécs, 1791.
- Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges Ildik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, ,s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétetett, ,s ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejeztetett Magyar ország gyűlésének. Buda, Királyi Akademia, 1791.
- Naponként-való jegyzései az 1792dik esztendőben felséges Ferentz Magyar, és Cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára pünkösd havának 20dik napjára rendelt, ,s ugyan ott azon esztendőben Szt. Iván havának 26dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének. Buda, Királyi Akademia, 1792.
- Naponként-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felséges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királya által Po'sony szabad királyi várossában mindszent – havának 13-dik napjára rendeltt Magyar ország' gyűlésének. Pozsony, Belnay György Aloys, 1805.

Képviselőházi naplók

- HAJNIK Károly (szerk.): Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- HAJNIK Károly (szerk.): Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- GREGUSS Ágost (szerk.): Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
- GREGUSS Ágost (szerk.): Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
- GREGUSS Ágost (szerk.): Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Harmadik Kötet. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
- GREGUSS Ágost (szerk.): Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Negyedik Kötet. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.

- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Ötödik Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Nyolczadik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Kilenczedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1869-dik évi április 30-dikára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Légrády testvérek, 1869.
- NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény – társaság, 1880.
- P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhatodik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény – társaság, 1890.
- Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonkettedik Kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1895.
- Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonnegyedik Kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény – társaság, 1899.
- Az 1901. évi október 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhetedik Kötet. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1903.
- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1910.
- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenkilencedik Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1913.

- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszadik Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1914.
- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonkettedik Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1914.
- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Negyvenegyedik Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1918.
- Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonkilencedik Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1930.
- Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Harmincadik Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1930.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1939.
- Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
- Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.

Képviselőházi irományok

2. iromány – Királyi leirat a magyar Országgyűlés 1861. április 2-ára való összehívásáról. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
3. iromány – Királyi leirat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
7. iromány – A magyarországi országgyűlés képviselő-házához intézett fölirata: Kolozs megye állandó bizottmányának 1861. évi április 17-kén tartott üléséből. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
12. iromány – Fölríási javaslat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
13. iromány – Magyar Pál felszólalás. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
14. iromány – Küüllömegye közönségének levele a képviselőkhöz és főrendekhez. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
15. iromány – Nemes Háromszék választmányának levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
16. iromány – Kézdi-Vásárhely közönségének levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

18. iromány – Tordamegye állandó bizottmányának levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
19. iromány – Dobokavármegye közönségének levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
20. iromány – Tisza Kálmán képviselő határozati javaslata. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
21. iromány – Nyáry Pál módosítványa. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
24. iromány – Indítvány egy bizottmánynak kiküldésére a nemzetiségi kérdésben. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
25. iromány – Marossszék választmányának levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
26. iromány – Fölrás. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
27. iromány – Csík, Gyergyó és Kászon szék állandó bizottmányának június 4-én 1861-ben Csík-Somlyón tartott gyűlésének levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
32. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
36. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
38. iromány – Jelentése a jelen országgyűlés teendőiről hozandó határozat szerkesztésével megbízott választmánynak. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
44. iromány – Királyi leirat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
47. iromány – Fölrás In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmánynak. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
49. iromány – Fölrás In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
52. iromány – Óvás. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
53. iromány – Határozati indítvány. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

56. iromány – Királyi leirat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
57. iromány – Királyi leirat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
1. iromány – Ő Császári és Apostoli királyi felségének Trónbeszéde. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
4. iromány – Oktoberi diploma. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
5. iromány – Februári nyiltparancs. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
6. iromány – Országgyűlési határozat Dalmát-, Horvát- s Tótország és a magyar korona s Magyarország közötti viszonyról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
9. iromány – Válaszfőlirati javaslat a trónbeszédre. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
12. iromány – A magyar Országgyűlés képviselőházának válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
22. iromány – Horvátország országgyűlése elnökségének levele a magyar országgyűlés képviselőháza elnökségéhez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
23. iromány – Indítvány. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
24. iromány – Indítvány a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldása iránti törvényjavaslat kidolgozására megválasztandó bizottmányra nézve. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
26. iromány – Indítványa Deák Ferencz pest-belvárosi képviselőnek, az alább elsorolt fontos tárgyakra nézve kiküldendő bizottmányok iránt. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hir-*

- detett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
40. iromány – Jelentése a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
42. iromány – Királyi leirat (1866. nov. 17.). In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
48. iromány – A magyar Országgyűlés képviselőháza elé terjesztett fölirati javaslat az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
49. iromány – Fölrata a magyar Országgyűlésnek az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
60. iromány – Királyi leirat (1867. febr. 17.). In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
69. iromány – Jelentése a közös viszonyok tárgyában kiküldött hatvanhetes bizottságnak. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
72. iromány – Javaslat a háromegy királyságnak Magyarországgal való kiegyezkedése ügyében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
83. iromány – Határozati javaslat a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttség jelentésének tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
84. iromány – Határozati javaslat a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előleg megállapítandókra nézve. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
85. iromány – Dalmát-, Horvát- és Tótországok országos küldöttségének a küldöttség elutazása előtt átadott utolsó válaszirata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.

86. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának határozata a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előleg megállapítandókra nézve. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
87. iromány – Törvénycikk a magyar korona országai és az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról s ezek elintézésének módjáról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
98. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél tárgyában kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
99. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél elkészítésére kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
103. iromány – Koronázási hitlevél. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
111. iromány – Törvényjavaslat Felséges I. Ferencz József úr Magyarország királyává avattatik és koronáztatik. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
117. iromány – Határozati, illetőleg törvényjavaslat a szerb nemzeti ügyben. Melléklet a 117. sz. irományhoz. Az 1861-ik évben szerémi Karloviczon tartott nemzeti congressus határozatainak hiteles másolata szerb nyelvről magyarra fordítva. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
119. iromány – Bernáth Zsigmond javaslata zsidóügyben. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
128. iromány – Törvénycikk Felséges I. Ferencz József úr Magyarország királyává avattatik és koronáztatik. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
129. iromány – Törvénycikk. Az ő királyi felsége által, szerencsés felavattatása és megkoronáztatása előtt, az ország részére kiadott királyi hitlevél és koronáztatásakor letett királyi eskü az ország törvényei közé iktattatnak. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.

133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
164. iromány – Törvényjavaslat az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. III. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
179. iromány – A VII-dik osztály véleménye a 164-dik számú törvényjavaslat iránt. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. III. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
185. iromány – A képviselőház által elfogadott törvényjavaslat az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. III. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
194. iromány – Törvényjavaslat a görög-keleti vallásuak ügyében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IV. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
241. iromány – Törvényjavaslat a honpolgárságról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IV. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
257. iromány – Törvényjavaslat a népiskolai közoktatás tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. V. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
304. iromány – Jelentése a Magyarország s Horvát-, Sziavon- és Dalmátországok közt felforgó közjogi kérdések kiegyenlítése ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. V. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
314. iromány – Törvényjavaslat a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyossága tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
359. iromány – Jelentése a népiskololai közoktatás tárgyában kiküldött 25-ös bizottságnak. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.

361. iromány – A központi bizottság Jelentése a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslatról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
362. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
364. iromány – Törvényjavaslat a Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
388. iromány – A központi bizottság jelentése a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló törvényjavaslat iránt. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
391. iromány – Határozati javaslat. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
392. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
449. iromány – 1868. XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
468. iromány – Trónbeszéd, melylyel ő cs. és apóst. kir. felsége 1868. évi december 10-én az országgyűlést befejezte. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
60. iromány – Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése a népszámlálásról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1869-dik évi április 30-dikára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. kötet.* Pest, Deutsch-féle Könyvnyomda és Kiadói-Részvény-Társaság, 1869.
275. iromány – Törvényjavaslat némely törvényhatóságok területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, 1 db melléklettel. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VII. kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlauser Gyorssajtó nyomása, 1876.
322. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, „a némely törvényhatóságok területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” szóló

- törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VII. kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
460. iromány – Törvényjavaslat, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezése folytán törvénybe igtatásáról, 1 darab melléklettel. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
489. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. XXXIII. t.-cz. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
503. iromány – Törvényjavaslat, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XIV. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
539. iromány – Törvényjavaslat, az 1876. évi XXXIII. törvénycikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban a választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XIV. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
562. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, az 1876. évi XXXIII. t.-czikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban a választó-kerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló 376. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XVI. kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
566. iromány – Törvényjavaslat, az 1876. évi XXXIII. törvény cikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XVI. kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
145. iromány – Törvényjavaslat a magyar nyelv tanításának kötelezettségéről, a népoktatási tanintézetekben. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1879.
323. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1879.

669. iromány – Törvényjavaslat a népszámlálásról. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XI. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1880.
675. iromány – Törvényjavaslat az 1890-iki népszámlálásról. In: *Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1890.
689. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése, „az 1890-iki népszámlálásról” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1890.
369. iromány – Törvényjavaslat az izraelita vallásról. In: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. X. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1893.
398. iromány – Törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatáról. In: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. X. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1893.
268. iromány – Törvényjavaslat a község- és egyéb helynevekről. In: *Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1897.
682. iromány – Törvényjavaslat az 1900. évi népszámlálásról. In: *Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXV. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1899.
707. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése „az 1900. évi népszámlálásról” szóló törvényjavaslathoz. In: *Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXV. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1899.
411. iromány. – Törvényjavaslat a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól. In: *Az 1906. május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XII. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1907.
11. iromány – Törvényjavaslat az 1910. évi népszámlálásról. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1910.
34. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése „az 1910. évi népszámlálásról” szóló 11. számú törvényjavaslathoz. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-társaság, 1910.
998. iromány – Törvényjavaslat az 1930. évi népszámlálásról. Indokolás. In: *Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXII. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1930.

616. iromány – Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. X. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1938.
620. iromány – A képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, valamint igazságügyi bizottságának együttes jelentése „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 616. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. X. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1938.
682. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XII. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
683. iromány – A képviselőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 682. számú törvényjavaslat. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XII. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
702. iromány – Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XII. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
754. iromány – A képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földm. ívelésügyi bizottságának együttes jelentése „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló 710. számú bizottsági jelentéshez mellékelt törvényjavaslat egyes szakaszai és az azokhoz benyújtott módosítások tárgyában. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XIII. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
8. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
16. iromány – A képviselőház közjogi bizottságának jelentése „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 8. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
33. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879: L törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *Az 1939. június hó 10-ére hir-*

- detett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
35. iromány – A képviselőház közjogi bizottságának jelentése „a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról” benyújtott 33. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
347. iromány – Törvényjavaslat a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
348. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi érület büntetőjogi védelméről. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
349. iromány – Törvényjavaslat a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi ország-résznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
352. iromány – A képviselőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről” szóló 349. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
363. iromány – Törvényjavaslat az 1941. évi népszámlálásról. Indokolás. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
373. iromány – A képviselőház közgazdasági és közlekedésügyi, valamint pénzügyi bizottságának együttes jelentése „az 1941. évi népszámlálásról” szóló 363. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.

Főrendiházi naplók

- HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Főrendiházának Naplója*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója*. Pest, Athenaeum, 1869.
- MASZÁK Hugó (szerk.): *Az 1869-ik évi április 30-dikára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója*. I. kötet. Pest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1870.
- MASZÁK Hugó (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója*. II. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1878.
- MASZÁK Hugó (szerk.): *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója*. II. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1881.
- Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. III. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1890.
- Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. IV. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1900.
- Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. V. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1901.
- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. Első Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1912.

Főrendiházi irományok

1. iromány. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai*. I. kötet. Pest, Athenaeum, 1868.
2. iromány – Ő Császári és Apostoli királyi felségének Trónbeszéde. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai*. I. kötet. Pest, Athenaeum, 1868.
6. iromány – Az 1860-dik évi október 20-án kelt királyi diploma. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai*. I. kötet. Pest, Athenaeum, 1868.
7. iromány – Az 1861. évi február 26-án kelt császári nyílt parancs (Pátens). In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai*. I. kötet. Pest, Athenaeum, 1868.
8. iromány – Dalmát-, Horvát- s Tótország országgyűlési határozata a magyar korona s Magyarország közötti viszonyról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai*. I. kötet. Pest, Athenaeum, 1868.

11. iromány – A magyar országgyűlés felsőháza elé terjesztett válaszfelirati javaslat a legmagasb trónbeszédre. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
14. iromány – A magyar országgyűlés felsőházának válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
15. iromány. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
18. iromány – A képviselőháznak 1866-ik évi márczius 17-én tartott XLI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
22. iromány – Jelentése a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
25. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának fölirata az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
28. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának fölirata az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
45. iromány – A képviselőház 1867. évi márczius hó 30-án tartott CXIV-ik ülésének jegyzőkönyvi kivonata. A magyar országgyűlés képviselőházának a közös viszonyok tárgyában hozott határozata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
47. iromány – A képviselőház 1867-ik évi april hó 9-én tartott CXVIII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. A magyar országgyűlés képviselőházának határozata a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előlegesen megállapítandókra nézve. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
48. iromány. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
49. iromány – Törvénycikk a magyar korona országai és az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról s ezek elintézésének módjáról.

- In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
51. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június 1-én tartott CXXXI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. Jelentése a koronázási hitlevél tárgyában kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 52. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél elkészítésére kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 58. iromány – A koronázási hitlevél átnyújtásának. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 59. iromány – A méltóságos főrendek hódolatánál mondott beszéd. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 60. iromány – Ő Felségének beszéde az aláírt hitlevél visszaadása alkalmából. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 61. iromány – A koronázási hitlevél átvételénél mondott beszéd. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 62. iromány – Ő Felségének válasza az aláírt hitlevél visszaadása alkalmával. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 66. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június hó 6-án délután 7 órakor tartott CXXVII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 75. iromány – Jelentés az 1867-dik év június hó 8-kán történt koronázás alkalmából a szent koronának szokott helyéről történt kivétele- és elhelyezéséről. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 78. iromány – A koronázási ünnepély leírása. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 79. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június hó 26-án tartott CXLVI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
 101. iromány – A képviselőház 1867-ik évi december hó 22-én tartott CXCVIII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.

117. iromány – A képviselőház 1868. évi márczius hó 30-án tartott CCVIII. ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
135. iromány – Törvényjavaslat a görög-keleti vallásuak ügyében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
137. iromány. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
208. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi augusztus 3-án tartott CCLXXXVI. ülés jegyzőkönyvéből. Jelentése a Magyarország, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
221. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi szeptember hó 28-án tartott CCLXXXIX. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
250. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-dik évi november hó 15-kén tartott CCCXIV. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
251. iromány – Törvényjavaslat a Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
252. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi november hó 19-ikén tartott CCCXVIII. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
259. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi november hó 23-án tartott CCCXXII. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
260. iromány – Törvényjavaslat a népiskolai közoktatás tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
274. iromány – Kivonat a képviselőháznak f. 1868-ik évi december hó 1-én tartott CCCXXX. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.

275. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
276. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
277. iromány – Törvényjavaslat a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonságáról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
284. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
285. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
286. iromány – Jelentés a m. főrendi ház állandó bizottságának a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
290. iromány – Jelentése a méltóságos főrendek állandó hármass bizottmányának „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
291. iromány – Jelentése a nagyméltóságú főrendiház egyesült hármass bizottmányának a törvényesen bevett keresztyén vallások viszonságáról szóló törvényjavaslat fölött. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
329. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-dik évi december hó 7-én tartott CCCXXXVI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
339. iromány – Trónbeszéd, melylyel ő cs. és apóst. kir. felsége 1868. évi december 10-én az országgyűlést befejezte. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
25. iromány – A nméltóságú főrendi ház állandó jogügyi és törvénykezési bizottságának Jelentése a népszámlálási törvényjavaslatról. In: *Az 1869-ik évi április 30-dikára hirdetett*

- Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1870.
154. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármas bizottságának a „némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. III. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1876.
243. iromány – Jelentése a főrendi ház hármas bizottságának az 1876. évi XXXIII. törvény-czikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő választó kerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. V. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1878.
164. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármas bizottságának a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. IV. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1880.
341. iromány – Jelentése a főrendi ház hármas állandó bizottságának a népszámlálásról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. V. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1880.
398. iromány – Törvényjavaslat az 1890-iki népszámlálásról. In: *Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. VII. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1890.
663. iromány. In: *Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. XV. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – Részvény-társaság, 1900.
21. iromány. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Irományai. I. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-társaság, 1910.

Felsőházi naplók

- Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1929.
- Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. II. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1942.

Felsőházi irományok

437. iromány – Törvényjavaslat az 1930. évi népszámlálásról. A képviselőház által elfogadott szöveg. Indokolás. Mellékletek. In: *Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. XIII. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1930.
325. iromány – Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. VII. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1938.
327. iromány – A felsőház közjogi, kereskedelemügyi és közlekedési, közoktatásügyi, iparügyi és igazságügyi bizottságának együttes jelentése „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 325. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. VIII. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1938.
367. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IX. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
368. iromány – A felsőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 367. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IX. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
408. iromány – Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IX. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
414. iromány – A felsőház földművelésügyi, igazságügyi, iparügyi, kereskedelemügyi és közlekedési, közjogi, közoktatásügyi és pénzügyi bizottságának, továbbá a képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földművelésügyi bizottságának együttes jelentése „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló törvényjavaslat egyes szakaszain a felsőház által eszközölt és alkotmányos hozzájárulás céljából a képviselőházhoz áttett, a képviselőház által azonban el nem fogadott 412–762. Kh. sz. módosítások tárgyában. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IX. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.

6. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. I. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940.
23. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879: L törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. I. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940.
24. iromány – A felsőház közjogi bizottságának jelentése „a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879:L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról” benyújtott 23. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. I. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940.
151. iromány – Törvényjavaslat a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi ország-résznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IV. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
153. iromány – A felsőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről” szóló 151. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IV. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
160. iromány – Törvényjavaslat az 1941. évi népszámlálásról. A képviselőház által elfogadott szöveg. Indokolás. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IV. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.

Nemzetgyűlési naplók

- Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés naplója. Hatodik Kötet. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1920.
- Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés naplója. Hetedik Kötet. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1921.
- Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. VIII. kötet. Budapest, Athenaeum, 1952.

Nemzetgyűlési irományok

- I. iromány – Törvényjavaslat az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. (A nemzetgyűlés által elfogadott szerkezet.). In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. I. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
2. iromány – Törvényjavaslat az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. Indokolás. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. I. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
4. iromány – A nemzetgyűlés közjogi bizottságának jelentése „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” benyújtott, a nemzetgyűlés irományaiban 2. számmal jelzett törvényjavaslatról. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. I. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
89. iromány – Törvényjavaslat a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. III. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
100. iromány – Indítvány a magyarországi zsidókérdés intézményes sürgős megoldása tárgyában. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. III. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
135. iromány – Törvényjavaslat az 1920. évi népszámlálásról. Indokolás és 4. melléklet. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. V. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
156. iromány – Törvényjavaslat az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Indokolás. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. VI. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
165. iromány – A külügyi bizottság jelentése „az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezé-

- séről” szóló 156. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. VII. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1921.
359. iromány – A m. kir. külügyminiszternek jelentése az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. XI. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1921.
360. iromány – A magyar nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése „az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában” a m. kir. külügyminiszter által benyújtott 359. számú jelentésről. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. XI. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1921.
371. iromány – Törvényjavaslat az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Indokolás. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. XII. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922.
381. iromány – A nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló 371. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. XII. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922.
272. iromány – Törvényjavaslat a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról. In: *Az 1922. június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. VI. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1923.
180. iromány – Törvényjavaslat a Parisban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. Indokolás. In: *Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés irományai. III. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1947.
181. iromány – Nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése „a Párisban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában” beterjesztett 180. számú törvényjavaslatról. In: *Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés irományai. III. kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1947.

Az erdélyi Országgyűlés iratai

Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következtetett napokon tartott közönséges gyűléseikben lett végzéseknak és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12.–1791. augusztus 9. Kolozsvár, Ref. Kolégyom, 1791.

- Erdély Nagyfejedelemség' s hozzá visszakapcsolt Részek három Nemes Nemzeteiből álló Rendeinek Kolozsvár szabad királyi várossában 1841-ik Év November 15-ik napján kezdődött országgyűlésökről készített Jegyző-könyv, 1841. november 15.–1843. február 4. Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv- és könyomó intézete 1841.*
- HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratókul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15.–1843. február 4. 1. kötet. Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841–1842.*
- Az 1846-beli Erdélyi Országgyűlés Jegyző könyve 1-103. iv 1846. szeptember 9.–1847. november 10. Kolozsvár, 1847.
- Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
- KÓNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirői naplója, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1863.*
68. iromány – Ő Felségének 1842-k. évi augustus 1-sőjéről 3315 udvari szám alati költ k.k leirata, a' magyar nyelv közigazgatási nyelvvé tételéről alkotott törvény- czikkely tárgyában, – s maga a' megerősített törvényczikkely. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1841-k év November 15-kére Kolozsvár szabad királyi várossába hirdetett országgyűlésének irománykönyve, 1841. november 15.–1843. február 4. Kolozsvár, Ev. Ref. Kolégyom Könyv- és Könyomó Intézete, 1841–1843.*
133. iromány – A' magyar nyelv tárgyabani – ezen országgyűlésről – második fölirat és a szász képviselők különvéleménye. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1841-k év November 15-kére Kolozsvár szabad királyi várossába hirdetett országgyűlésének irománykönyve, 1841. november 15.–1843. február 4. Kolozsvár, Ev. Ref. Kolégyom Könyv- és Könyomó Intézete, 1841–1843.*
66. iromány – Ő felségének a magyar nyelv tárgyában megerősítve leküldött törvény- czikkelyt közlő kir. leirata 1847-ki Julius 25-ről. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1846-dik évi szeptember 9-re Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett Országgyűlésének irománykönyve, 1846. szeptember 9.–1847. november 10. Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv- és könyomó intézete, 1846.*
67. iromány – A' magyar nyelvről törvényczikkely. – In: *Erdély Nagyfejedelemség 1846-dik évi szeptember 9-re Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett Országgyűlésének irománykönyve, 1846. szeptember 9.–1847. november 10. Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv- és könyomó intézete, 1846.*
5. iromány – 1-ső T.-czikk Erdélynek Magyarhonnali egyesüléséről. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.*
6. iromány – Felirat ö felségéhez az egyesülésről kelt törvényezikkek megerősítése tárgyában. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s*

- junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.*
7. iromány – Felirat Nádor ő fenségéhez és a minisztériumhoz a M. honnali egyesülesről kelt törvénycikk tárgyában. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.*
39. iromány – A Szászok „Emlékirati óvásuk” kiváltságaiaknak az Unió által lehető veszélyezése ellen. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.*
51. iromány – Erdélynek Magyarhonnal való egyesüléséről törvénycikk megszentésítése. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18. Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.*
1. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
2. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
16. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
17. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
21. számú iromány – Törvényjavaslat A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
22. számú iromány – Törvényjavaslat A három országos nyelveknek a közhivatali közlekedésbeni használatáról. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
26. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány által indítványozott Törvényjavaslat a román nemzet szintugy mint a görög katholica és a görög keleti vallások egyenjogúságát illetőleg. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
27. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány jelentése az 1-ső kormányelöterjesztésről, mint a román nemzet és vallásai egyenjogúsága keresztülvitelét illető Erdély Nagyfejedelemségben érvényes törvényjavaslatról. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*

29. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
37. számú iromány – Törvényczikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
45. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
52. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről szóló törvényczikkokról. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
53. számú iromány – Melléklet A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülvitelét tárgyaló bizottsági jelentéshez. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
54. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
62. számú iromány – Javaslattevő az örmény nemzet és annak vallása egyenjogúságának keresztül vitele iránti törvényczikkelyhez. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
73. számú iromány – Jelentése A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben használatát illető második k. kormányjavaslat ügyében kiküldött bizottságnak. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
81. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
100. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak a legkegyelmesebb szentesítés alá terjesztendő törvényczikk iránt, a három országos nyelvnek a közhivatali közlekedésben használatát illetőleg. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
101. számú iromány – Törvényczikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15.–1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*

Egyéb források, dokumentumok

„Másfajú nemzetiségek”. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.

I. Ferdinánd román király levele III. Viktor Emánuel olasz királynak Románia nemzetközi helyzetének alakulásáról. Bukarest, 1919. február eleje. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

II. József nyelvredelete. *Magyar Hirmondó* 1784. július 5. 42. szám. Baróti Szabó Dávid tudósítása.

II. Károly román király nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.

A

A békekonferencia legfelsőbb tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.

A cégtáblák és üzleti könyvek nyelvéről. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/6.

A Csehszlovák Nemzeti Bizottság proklamációja (Prága, 1918. október 28.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

A dél-erdélyi és bánági magyarság vezetőinek november 4-iki értekezlete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/21-22.

A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.

A kétnyelvű cégfelírások ügye. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.

A kétnyelvű szerződéseket nem tekintik érvényesnek. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.

A kisebbségi blokk kamarai szavazatszámai és mandátumai. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/14.

A kisebbségi Főkormánybiztosság működési irányelvei. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17.

- A Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- A Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának feljegyzése Románia béke-előkészítő munkájáról (1945. július 30.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A lengyel kisebbségvédelmi szerződéssel és a lengyel állampolgársági törvénnyel kapcsolatban az Állandó Nemzetközi Bíróság által kibocsátott 1923. szeptember 15-i 7. számú tanácsadó vélemény. Acquisition of polish nationality. Publications of the Permanent Court of International Justice, Series B. No. 7. September 15th 1923. Collection of Advisory Opinions. In: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_B/B_07/01_Acquisition_de_la_nationalite_polonaise_Avis_consultatif.pdf
- A magyar kir. kormány megoldási terve, melyet gróf Tisza István miniszterelnök a román vezetőkkel folytatott tárgyalásainak megghiúsulása után a képviselőház 1914. február 20-iki ülésén ismertetett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.
- A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7.
- A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/8.
- A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/9.
- A magyar népkisebbség és a Nemzeti Ujjászületés Frontja. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2.
- A magyarság csatlakozása a Nemzeti Ujjászületés Frontjához. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4.
- A mandátumok igazolásához. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/16.
- A mandátumok igazolásához. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/17.
- A mandátumok igazolásához. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/18.
- A Minisztertanács fontos határozatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4.
- A nemzeti kisebbségek statisztikája. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20.
- A Nemzeti Ujjászületés Arcvonalá magyarázó vezetői tagjainak kinevezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4.
- A Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc”-tervezete (Budapest, 1918. november). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A népszövetségi román delegáció a zsidók állampolgárságáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19–20.

- A román békedelegáció memoranduma Románia területi követeléseiről – Részlet (Párizs, 1919. február 8.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A Román Nemzeti Párt kívánságai, melyeket az 1913. év végén megindított tárgyalások alkalmával Gróf Tisza István miniszterelnök elé terjesztett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.
- A Román Nemzeti Párt lapjának vezércikke (Arad, 1914. augusztus 11.). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- A Román Nemzeti Tanács ultimátuma gróf Károlyi Mihály kormányához (Arad, 1918. november 9.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A román sajtó a kisebbségi statutumról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17.
- A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17.
- A romániai kisebbségügyi hivatal. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11.
- A romániai magyar időszaki sajtó helyzetképe. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21.
- A romániai Német Népközösség és a Nemzeti Ujjászületés Arcvonala. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4.
- A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a csehszlovák egységről és függetlenségről (Turócszentmárton, 1918. október 30.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a csehszlovák egységről és függetlenségről (Turócszentmárton, 1918. október 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A Tătărescu-kormány 1937. évi parlamenti választásainak számadatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1.
- A trianoni békeszerződés ratifikációjának vitája a Nemzetgyűlésben – Részletek (Budapest, 1920. november 13.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A trianoni Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság működésének története c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A választások. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/12.
- A vállalatok nem 80 százalék etnikai román, hanem 80 százalék román állampolgárt kötelesek alkalmazni. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/11.
- A zsidók cselédtartására vonatkozó rendelet végrehajtása. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.

- Alexandre Millerand francia miniszterelnök és külügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének levele gróf Apponyi Alberthez, a magyar béke delegáció vezetőjéhez (Párizs, 1920. május 6.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Alexandru Vaida-Voevod miniszterelnök, külügyminiszter felszólalása a Képviselőház ülésén. (Bukarest, 1919. december 16.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Armand Călinescu. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/19.
- Ausztria–Magyarország föderalizálása a jelenlegi határok megtartása mellett. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 509). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Ausztria–Magyarország: lengyel realizmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 507). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Az 1894-dik évi törvények gyűjteménye. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1894.
- Az 1895. évi törvények gyűjteménye. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1895.
- Az 1892. évi román Memorandum. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.
- Az 1919. évi törvények gyűjteménye. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1919.
- Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az állampolgárság ügye. Régi sérelmek-új rendelkezések. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16.
- Az állampolgársági ügyek végleges rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/21-22.
- Az Amerikai Egyesült Államok béke-előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az Amerikai Egyesült Államok béke-előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.

- Az Amerikai Egyesült Államok béke-előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az Amerikai Egyesült Államok béke-előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az átszervezett Romániai Magyar Népközösség központi és vidéki szervei és ezek vezetői. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23.
- Az erdélyi és bánági telepések panasza a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7.
- Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- Az Inquiry végső jelentése a majdani határokról – 1. A cseh-szlovákok, jugo-szlávok, románok, lengyelek, rutének és magyarok számára javasolt, Ausztria-Magyarországon belüli igazságos és praktikus határokról szóló jelentések kivonata. 1918. november 1. (Inquiry 514). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1.
- Az összes középiskolákban csak románok taníthatják a nemzeti tárgyakat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.
- Az új évben – új helyzet előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1.
- Az ukrán kisebbség a Nemzeti Ujjászületés Arcvonalában. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/20.

B

- Babes Vince beszéde az 1861. évi Országgyűlés XLI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év április 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

- Barna Attila a kötet alapját képező doktori értekezés kutatóhelyi vitáján elhangzott szakmai észrevételében kifejtett véleménye – 2011. február 16. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola
- Baross Gábor hozzászólása a Képviselőház 335. ülésén. In: P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhatodik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1890.
- Báró Bánffy Dezső miniszterelnök beszéde az 1892/1897. évi Országgyűlés Képviselőházának 411. ülésén. In: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója, Huszonkettedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1895.
- Báró Huszár Károly Kolozs vármegyei követ hozzászólása az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XXXII. országos ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratókul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15.–1843. február 4. 2. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841–1842.
- Báró Kemény Ferenc az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlést megnyitó beszéde. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861.
- Báró Wesselényi Miklós az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés hetedik ülésén tett nyilatkozata. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29.–július 18.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861.
- Bernády György felszólalása a Képviselőházban (1922. április 10.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Bethlen György állásfoglalása a közigazgatási törvényjavaslatról (1929. július 16.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Bethlen György beszéde az Averescu-kormány kisebbségpolitikájáról (1926. július 8.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Bethlen György felszólalása a válaszfelirati vitában (1934. február 24.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Betiltott zsidó szervezetek és munkatáborok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7–8.
- Borlea Zsigmond képviselő hozzászólása a Képviselőház 142. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.

C

- Călinescu belügyminiszter meghívója. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1526-1608. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1899.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1540-1848. évi erdélyi törvények*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1608-1657. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1869-1871. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1875-1876. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1877-1878. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1882-1883. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1884-1886. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1889-1891. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1892-1893. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1898. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1899.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1899. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1901. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1902.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1907. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1908.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1910. évi törvénczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1911.

- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1914. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1915.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1918. évi törvéncikkek és néptörvények.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1919.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1920. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1921.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1921. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1922.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1923. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1924.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1924. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1925.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1926. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1927.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1930. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1931.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1938. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1939.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1939. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1940.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1940. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat, 1941.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1941. évi törvéncikkek.* Budapest, Franklin – Társulat, 1942.
- Csáky Imre gróf és Bethlen István gróf, a magyar kormány különleges megbízottainak memoranduma Maurice Georges Paléologue francia külügyi vezértitkár részére a magyar külpolitikai törekvésekről (Párizs, 1920. május 12.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2020.

D

- Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliul Dirigent din Transilvania publicate în Gazeta Oficială din 1918-1920 (retipărire)*. Cluj, Editura Buletinului Justiției, 1929.
- Deák Ferenc beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Deák Ferenc felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet*. Pest, Athenaeum, 1868.
- Deák Ferenc felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet*. Pest, Athenaeum, 1868.
- Dimitrievics Milos felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet*. Pest, Athenaeum, 1868.
- Donáth György eladó beszéde az Országgyűlés Képviselőházának 145. ülésén. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
- Dumitru Iliescu tábornok tervezte a kelet-európai államok helyzetének jövőbeni rendezéséről. Párizs, 1918. október 31. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Dr. Pál Gábor képviselő beadványa Csikmegye prefektusához a sorozatos csendőrbrutalitások miatt. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/21.

E

- Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar–szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar–szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

- Eötvös József báró beszéde az 1861. évi Országgyűlés XLI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Eötvös József báró az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIV. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- Események. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/13.
- Események. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/20.
- Események. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/21.
- Események. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/7.
- Események. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/8.

F

- Felozslatták a politikai pártokat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7–8.
- Földváry János hozzászólása a Képviselőház 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.

G

- Gál János királyi regalista hozzászólása az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XXXI. országos ülésén. In: Hajnik Károly (szerk.): *Beszédvár Záratkul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15.–1843. február 4. 2. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841–1842.
- Georges Benjamin Clemenceau kísérőlevele a lengyel kisebbségvédelmi szerződés átadásakor Ignacy Jan Paderewskinek, a lengyel kormány elnökének, 1919. június 24-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Budapest, Maecenas, 1989.
- Georges Benjamin Clemenceau francia miniszterelnök és hadügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének távirata Henri Mathias Berthelot tábornokhoz, a francia Dunai Hadsereg parancsnokához (Párizs, 1919. január 15.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

- Ghyczy Kálmán beszéde az 1861. évi Országgyűlés VI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Gozsdu Manó felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának XXVIII. ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Erdélyre vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsához intézett beszéde (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Szlovákiára vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 25.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének észrevételei az antant békefeltételeiről (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének jegyzéke Magyarország új határaitól (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök nyilatkozata 1901/1903. Országgyűlés Képviselőházának 295. országos ülésén. In: *Az 1901. évi október 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhetedik Kötet.* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1903.
- Gróf Teleki Pál felszólalása az 1939/1944. évi Országgyűlés Képviselőházának 4. országos ülésén. In: *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első*

- Kötet.* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1939.
- Gróf Tisza István felszólalása 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 456. országos ülésén. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenkilencedik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1913.
- Gróf Tisza István felszólalása az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonkettedik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1914.
- Gulner Gyula előadása az 1875/1878. évi Országgyűlés Képviselőházának 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
- Gurbán Konstatntin képviselő hozzászólása az 1875/1878. évi Országgyűlés Képviselőházának 142. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
- Gyárfás Elemér szenátor hozzászólása a középiskolai oktatásról szóló törvény vitájában (1928. április 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér beszéde a marostordai községi és megyei tanácsok által történt szenátorválasztás igazolásához a szenátus 1931. június 16-iki délutáni ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14.
- Gyárfás Eelemér beszéde a marostordai általános szenátorválasztás igazolásához a szenátus 1931. június 25-iki délutáni ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14.
- Gyárfás Elemér beszéde az érettségi vizsgáról (1931. június 26.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér nyilatkozata az Erdélyi Katolikus Statusra vonatkozóan (1932. augusztus 23.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

H

- Hegedüs Nándor felirati vitában tett felszólalása (1929. november 26.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Hegedüs Nándor felirati vitában tett hozzászólása során Pamfil Şeicaru közbeszólása (1929. november 26.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Hegedüs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Hegedüs Nándor beszéde a kamara 1931. január 16-iki ülésén a háromszéki választás ügyében. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14.
- Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási reformról (1931. július 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Hegedüs Sándor válasza a Képviselőház 488. országos ülésén. In: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonnegyedik Kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény – társaság, 1899.
- Hegyessy Márton előadása a Képviselőház 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet*. Budapest, Schlesinger és Wohlaueer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- Hodosiu József felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXV. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet*. Pest, Athenaeum, 1868.
- Hollósy György esztergomi káptalan követe beszéde az 1790. évi Országgyűlés első üléspanapján. In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790-dik esztendőben Felsőleges Ildik Leopold tsászárral és Magyarországi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téttetett, s ugyan ott, következő 1791-dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejeztetett Magyarország gyűlésének*. Buda, Királyi Akademia, 1791.
- Hubay-Vágó javaslat. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/13.

I

- Imrédy Béla felszólalása az 1935/1940. Országgyűlés Képviselőházának 345. ülésén. In: *Az 1935. évi április 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszadik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Nyomdája, 1938.
- Ion I. C. Brătianu képviselő felszólalása a Képviselőház ülésén (Bukarest, 1919. december 16-17.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Ion I. C. Brătianu levele Victor Antonescu párizsi követnek a kisebbségi szerződésről való megállapodás feltételeiről (Bukarest, 1919. november 2.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Ion I. C. Brătianu, a román békedelegáció levele Mihail Pherekyde ideiglenes miniszterelnöknek és külügyminiszternek Románia helyzetéről a békekonferencián (Párizs, 1919. június 3.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/23–24.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/10.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/11–12.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/14.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/15–16.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/19.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/20.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/21.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/22.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1934. XIII/23–24.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/6.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/8.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/11.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/12.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/14.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/17.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/18.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/19–20.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/22.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/23.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1935. XIV/24.
- Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1937. XVI/1.

Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1937. XVI/8.

Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1937. XVI/20.

Ítéletek. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1.

J

Javaslat az Ausztria-Magyarországon belüli határookra. In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.

Jósika János felszólalása a konkordátum ügyében (1929. május 29.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

K

Károlyi Mihály kiáltványa a magyarországi nemzetiségekhez (Budapest, 1918. november 24.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.

Készül a törvénytervezet Kárpátalja önkormányzatáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.

Királyi rendelet a kisebbségi kérdés szabályozásáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15–16.

Kormánynyilatkozatok a népkisebbségek ügyéről. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/24.

Kisebbségi szakosztály. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9–10.

Kozma Diénes Zaránd vármegyei követ indítványa nyelv diplomatikai polczra emelése, 's a' polgári pereknek országgyűlés alatt is folyhatása iránt az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XV. országos ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Zárókönyv az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15.–1843. február 4. 1. kötet*. Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841–1842.

Közlemény a magyarországi román „lojalitási nyilatkozatok”-ról. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.

L

- Laár Ferenc hozzászólása a baccalaureatusi törvényjavaslathoz (1929. május 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Laár Ferenc felszólalása a felekezeti iskolák államsegélyének ügyében (1934. március 16.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

M

- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1895. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1895.
- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1919. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1919.
- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1921. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922.
- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1922. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1923.
- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1923. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924.
- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1924. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1925.
- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1933. Budapest, Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, 1933.
- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1939. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940.
- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1940. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940.
- Magyar nyelvű állami kereskedelmi líceum terve. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13.
- Makray Aladár képviselő hozzászólása a Képviselőház 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet*. Budapest, Schlesinger és Wohlaue Gyorssajtó nyomása, 1876.
- Maniu Aurál beszéde az 1861. évi Országgyűlés XLI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Maniu Gyula a kisebbségekről. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/11.
- Maniu Gyula a kisebbségekről (Második közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1924. III/12.
- Megalakult az állampolgárságok igazolását végző bizottság. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.
- Megbüntetett magyarok. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/20.
- Miletics Szvetozár interpellációja az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CLXXIV. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Ötödik Kötet*. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdászánál, 1868.

- Miletics Szvetozár nyilatkozata az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXVIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- Mocsonyi Sándor felszólása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- Mocsonyi Sándor felszólása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXVIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.

N

- Német oktatás Magyarországon. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21.
- Nicolae Iorga közbevetése Sándor József beszéde alatt az alkotmánytervezetről (1923. március 17.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Nóta-rendelet. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3–4.

O

- Orbán Balázs képviselő hozzászólása a Képviselőház 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
- Orbán Balázs képviselő hozzászólása a Képviselőház 335. ülésén. In: P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhatodik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1890.
- Őfelsége kiáltványa. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3–4.
- Összehasonlító kimutatás a román kormányok által Erdélyben 1922., 1926. és 1927. években rendezett választások eredményeiről. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21.

P

- Pap János beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXXV. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Parczelsz Béla interpellációja a telepések ügyében (1929. május 2.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Perczel Miklós képviselő hozzászólása a Képviselőház 335. ülésén. In: P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhatodik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1890.

R

- Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011.* București, Institutului Național de Statistică, 2014.
- Rendelet a romániai német népcsoport jogállásáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23.
- Román államférfiak és publicisták a román sovinizmus ellen. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/18.
- Román közéleti előkelőségek reánk vonatkozó karácsonyi megnyilatkozásából. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1.
- Ruffly Pál felszólalása az 1896/1901. évi Országgyűlés Képviselőházának 224. országos ülésén. In: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1898.

S

- Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11.
- Sándor József beszéde a háromszéki általános szenátorválasztás igazolásához a szenátus 1931. június 16-iki délutáni ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/14.
- Sándor József beszéde a közigazgatási törvényről (1931. június 25.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

- Schreiber Frigyes felszólalása az 1896/1901. évi Országgyűlés Képviselőházának 224. országos ülésén. In: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1898.
- Șerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6.
- Silviu Dragomir Románia kisebbségeiről a „Times”-ban. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/20.
- Simonyi Lajos báró felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- Statisztikai közlemények. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24.
- Suceavában csak románul beszélhetnek a zsidó-vallású polgárok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24.
- Supplex Libellus Valachorum. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.
- Szalayné Sándor Erzsébet a kötet alapját képező doktori értekezés nyilvános védésén elhangzott szakmai bírálata – 2021. november 11., Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola
- Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz.

T

- Take Ionescu, a Konzervatív-Demokrata Párt elnökének bizalmas memoranduma I. Ferdinánd Királyhoz (Párizs, 1919. június 8.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Tasnádi Nagy András felszólalása az 1939/1944. évi Országgyűlés 117. ülésén. *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940.
- Thaly Kálmán hozzászólása a Képviselőház 488. országos ülésén. In: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonegyedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda – részvény-társaság, 1899.
- The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (3-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/12.
- The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (4-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/13.

- The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (9-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19.
- The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20.
- Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök beszéde a békekonferencia plenáris ülésén, 1919. május 31-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- Tisza Kálmán beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXIII. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év ápril 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Tittoni – a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által 1920. október 22-én jóváhagyott – jelentése. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- Trefort Ágoston beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXVI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év ápril 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Trianon kiskatéja (1930) In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.

U

- Uj rendelet a közrend biztosítására. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19–20.
- Új rendelkezések a táviró és rádió szolgálatában. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14.

V

- Vajda Sándor felszólalása az 1910/1918. évi Országgyűlés 825. országos ülésén. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Negyvenegyedik Kötet*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1918.
- Válogatás a két háború közötti magyarországi pártok programjaiból (1919–1944). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- Vlad Alajos beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXXIV. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év ápril 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

W

- Wenckheim László báró felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Főrendiházának CXXIX. országos ülésén. GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója*. Pest, Athenaeum, 1869.
- Willer József képviselő előterjesztése az igazfalvi csendőrbrutalitás tárgyában a kamara 1929. Julius 4-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1929. VIII/14. 560.
- Willer József hozzászólása a közigazgatási törvény vitájában (1929. július 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Willer József képviselő beszéde a színházi törvényjavaslatához a kamara 1930. május 24-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/11.
- Willer József dr. képviselő közlése a Szakáll ügyben a kamara 1931. december 3-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/24.
- Willer József beszéde az ostromállapot bevezetéséről (1933. február 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Willer József felszólalása a magyar párt nyilatkozatáról az ostromállappal kapcsolatban (1937. március 11.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

A sorozatban eddig megjelent művek:

1. Veress Emőd: *A szindikátusi szerződés*
2. Domaniczky Endre: *Határterületeken*
3. Szilágyi János Ede, Hrecska-Kovács Renáta (szerk.):
A sztrájkjog összehasonlító jogi elemzése egyes európai államokban
4. Nagy Zoltán, Horváth Attila (szerk.):
A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei
5. Béres Nóra: *A Biztonsági Tanács által a Nemzetközi Büntetőbíróság elé utalt helyzetek legfontosabb jogi problémái*

